

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 06679

AMERIKANER YIDISHER KIBETS
IN PROFIL

Saul L. Goodman

•



NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG



MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center



The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org



שואל גוטמאן

אַמעריקאַנער ייִדישער קיבוץ אין פּראָפּיל

עסייען וועגן ייִדישער פּראָבלעמאַטיק,
קולטור און ליטעראַטור



ניו-יאָרק

1988

—

תשמ"ח

**The American Jewish
Community in Profile**
**Essays on Jewish Existence,
Culture and Literature**

Copyright 1988 by
Saul L. Goodman

Published by:
Saul L. Goodman-Book-Committee
124 Gale Place; 8c
Bronx, N.Y. 10463

Photocomposition by

EMPIRE PRESS

550 EMPIRE BLVD. • BROOKLYN, N.Y. • (718) 756-1473

מיין געטרייען פריינד
און לעבנס-באגלייטערין:
מיין טייערער שרהקען —
מיט ליבשאַפֿט געווידמעט.
דער מחבר

אינהאלט:

דאס פערמאנענטע און פאָרגיייקע אין מיין וועלט-באָנעם (במקום הקדמה)	7
I די ראָלע פֿון ייִדן אין דער מערבֿ-ציוויליזאַציע	
דער קריזיס אין דער מערבֿ-קולטור, און ייִדישע פערספעקטיוון	17
משה העס, קארל מאַרקס און בענדזשאַמין דיזראַעלי	30
ריימאַן אַראָן, און געצנדינער׳ס צו געשיכטע	41
סידני הוק — פֿילאָסאָף פֿון דעמאָקראַטיע און הומאַניזם	49
סאָלזשעניצין — דער סלאַוואַפֿיל און קינסטלער	57
האַלטן מיר בײַ אַ צוריקקער צו רעליגיע?	67
II ייִדישע פראָבלעמאַטיק — נעכטן און הייַנט	
מאָדערניזאַציע און ייִדישער קיום	77
שמעון דובנאָוו און שמעון ראָוידאָוויטש — צוויי וואַריאַנטן פֿון איין פֿילאָסאָפֿיע	93
בער באַראַכאָוו — זײַן וויזיע און איר פֿאַרווירקלעכונג	108
דיאַלאָג פֿון ישׂראל און אַמעריקאַנער ייִדנטום	116
ייִדיש-קאַנפֿערענץ אין ירושלים	130
אַסימילאַציע און פלוראַליזם אין די פֿאַראייניקטע-שטאַטן	137
ליבע און טראַדיציע בײַ אַמעריקאַנער ייִדן	148
האַבן מיר אַן אַמעריקאַנער ייִדישע קולטור?	158
טאַפֿלטע לאַיאַליטעט, אימיטאַציע און אַסימילאַציע	167
דער גײַסטיקער קלימאַט אין דער ייִדישער אַמעריקע	178
אַמעריקאַנער ייִדישע אינטעלעקטואַלן אין שייכות צו ייִדישקײַט	187

אמעריקאנער ייד פֿאָדערט אַן איבערשאַצונג פֿון

- 197 אידעאָלאָגיעס
- 212 די ייִדישע מחשבה צווישן די צוויי-וועלט-מלחמות
- 220 עזריאל נאָקס — דער עטישער הומאַניסט
- 226 איז די אויפֿקלערונג געווען אַ דורכפֿאַלן?

III די שליחות פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור

- 239 אין דער רעפּובליק פֿון וואַרט
- 247 סינטיאַ אַזיק, און דער מהות פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור ש. ניגער — דער קריטיקער און מורה-דרך
- 256 (צו זיין דרײַסיקסטן יאַרצײַט)
- ש. ניגער — דער קינסטלער און זיין קרעדאַ
- 270 (צו זיין הונדערטסטן געבוירן-יאָר)
- 277 יצחק באַשעוויס-זינגער, און דער פּוילישער ייד
- קאַדיע מאַלאַדאָוסקי — די פּאַעטעסע און עסייִסטיין
- 281 (צו איר צענטן יאַרצײַט)

IV פֿאַרצײַכענונגען

- 291 וואַלטער קויפּמאַן — און גאַט אין אוישוויץ
- 295 יעקבֿ טאַלמאַן — און דער מצדה-קולט
- 299 אַביעקטיווע, און סוביעקטיווע קריטיק
- 301 די רוסישע יידן, און זייערע אַמעריקאַנער עצה-געבערס

V אַ משפּחה אין פּוילן

- 307 (בלעטער זכרונות פֿון מיין קינדהײַט און יוגנט)
- 336 בײַלאַגע 1
- 339 בײַלאַגע 2

דאס פערמאנענטע און פאָרגייקע אין מיין וועלטבאַנעם

(במקום הקדמה)

איך וויל דאָ אַנצייכענען עטלעכע גרונט-אַינשטעלונגען און
אידייען וואָס האָבן מיך געפֿירט במשך אַ סך יאָרן. פֿון מיין פֿריסטער
יונגט אָן בין איך געווען אַריינגעטון און פֿאַרליבט סײַ אין דער פֿיר
טויזנט-יעריקער ייִדישער קולטור, סײַ אין דער מערבֿ-ציוויליזאַציע. איך
האָב געזען חכמה, שיינקייט און דערהויבנקייט אי אין ישׂעיה און
תהילים, אי אין דער פּאָעזיע פֿון שעקספיר און מילטאָן.

ביזן אויפֿשטייג פֿון נאַציווים האָב איך געגלייבט אין, און געהאַפֿט
אויף, דער פֿאַרווירקלעכונג פֿון דעמאָקראַטישן סאַציאַליזם, און כאַטש
איך בין מיט די יאָרן געוואָרן סקעפטיש בנוגע אַלע טאַטאַלע משיחישע
לייזונגען און בנוגע דער חכמה פֿון די מאַסן, און ווייס אַז אויך די
אינטעליגענץ איז נישט פֿריי פֿון אירע אַפיומס — ווי מאַרקסיזם,
עקסיסטענציאַליזם אָדער פּסיכאָאַנאַליז — פֿונדעסטוועגן האָף איך נאָך
אַלץ און פֿריי זיך מיט יעדן נצחון פֿון די באמת הומאַנע, ליבעראַלע,
סאַציאַלע באַוועגונגען אין דער וועלט.

איך גלייב באמונה-שלימה, אַז מיר יידן, וועמענס קולטור עס
וואָרצלט אין דער נבֿיאישער וויזיע פֿון צדק און שלום, אויב מיר ווילן
באמת זײַן אויטענטיש ייִדיש, געטרײַ צו אונדזער עטאַס, צו אונדזער
געשיכטלעכן גאַנג, מוזן מיר העלפֿן מיט אַלע כּוחות מתקן זײַן די
וועלט, און דאָס איז אויך אין אונדזערע אייגענע אינטערעסן. ייִד-זײַן
מיינט פֿאַר מיר לעבן מיט עטישע ווערטן, מיט גלויבן און אַרבעטן פֿאַר
אַ הומאַנער וועלט, אַ וועלט וווּ עס וועט זײַן ווייניקער אומרעכט,
ווייניקער מלחמות, ווייניקער ליידן און אַ סוף צו אַרעמקײַט.

ווי א וועלטלעכער ייד פיל איך זיך א רינגעלע אין דער גאלדענער קייט וואָס ציט זיך פֿון באַרג סיני, ווו אַלע יידן פֿון אַלע דורות זענען געשטאַנען. פֿאַר מיר איז ייִדישקײַט אַזוי גראַנדיעז, אַזוי פּרעכטיק אַז ס׳איז כּדאַי צו ברענגען קרבנות עס זאָל ווייטער לעבן און בליען. מיט ייִדישקײַט מײן איך אַלע עמאַנאַציעס פֿון ייִדישן זשעני — דעם תּנ״ך, דעם תּלמוד, קבלה, די ייִדישע מחשבה און די מאַדערנע העברעיִשע און ייִדישע ליטעראַטור. איך בין איבערגעצײגט, אַז אויב מיר ייִדן זאָלן חלילה אונטערגיין, וואָלט די מענטשהײַט שטאַרק פֿאַראַרעמט געוואָרן. אין מײַנע ערשטע יאָרן אין אַמעריקע, ס׳הייסט אין די צוואַנציקער יאָרן, האָב איך געהאַט ספּקות וועגן דער מעגלעכקײַט פֿון אַ ייִדיש-קולטורעלן המשך דאָ; עס האָט זיך מיר דעמאָלט אויסגעוויזן, אַז אַסימילאַציע איז דאָ אומפֿאַרמײַדלעך; אַז וואָס אַ דור ווייטער אַלץ אַנעמישער וועט ווערן די אַמעריקאַנער ייִדישקײַט; אַז די קינדער פֿון אַרטאָ-דאָקסישע ייִדן וועלן ווערן קאַנסערוואַטיוון, און די קינדער פֿון קאַנסערוואַטיוון וועלן ווערן רעפֿאָרם-ייִדן, און זײַערע קינדער — עטישע קולטוריסטן אַדער אַוניטאַריער.

דאָס דאָזיקע בילד האָט זיך בהדרגה אַנגעהויבן בײַטן צום בעסערן אין אַנהייב פֿון די פֿופֿציקער יאָרן. אפֿשר צוליבן אויפֿקום פֿון מדינת-ישראל און דעם מוראדיקן רושם פֿון דריטן חורבן אויפֿן היגן ייִדנטום. ס׳האַט זיך דאָ אַנגעהויבן אויסקריסטאַליזירן אַ וויטאַלער, פֿאַרשיידנ-אַרטיקער, אייגנאַרטיקער ייִדישער קיבוץ, וואָס וועט מסתּמא נישט זײַן קײן קאַפּיע פֿון מיזרח-אַדער מערבֿ-אײראָפּעיִשן ייִדנטום, אָבער וועט — האָפֿן מיר — זײַן אַן עכט ייִדישער, אויטענטישער שבֿט; אַ שבֿט וואָס וועט צײַען זײַן יחוס-בריוו פֿון אַבֿרהם-אַבינו, און וועט לערנען און האַלטן טײַער אַלע מאַנומענטאַלע ווערק וואָס ייִדן האָבן פּראָדוצירט במשך זײַער געשיכטע. דער דאָזיקער אַמעריקאַנער ייִדישער קיבוץ וועט, צוזאַמען מיט מדינת-ישראל, טראָגן דאָס אַחריות, ווי דער צאָל-ריכטער שבֿט אין די תּפֿוצות, פֿאַר אַלע ייִדישע צעשפּרייטקײַטן. איך האָב איינגעזען, אַז דאָס ייִדנטום אין צפֿון-אַמעריקע הייבט ערשט אַן זײַן געשיכטע, און אַז דער אינטעלעקטועלער פֿערמענט צווישן דעם בעסטן

טייל פֿון אונדזער יוגנט אין די אוניווערסיטעטן, מיט אירע זוכונגען און שטרעבונגען, קען זיין אַ פּרעלוד פֿון אַ ייִדישן רענעסאַנס אין אמעריקע. די מערכה פֿון ייִדישקייט בייִ-געבוירענע ייִדן איז, לויט די השגות פֿון אַ ייִדיש-ייד, נאָך ווייט פֿון גוט; אָבער בעסער ווי מיט פֿופֿציק יאָר צוריק.

אמעריקע איז נישט קיין האַמאָגעניש, מאַנאָליטיש, לאַנד; דאָס איז אַ מדינה, וווּ ייִדן זענען אַן עטנישע מינאָריטעט צווישן אַ סך אַנדערע עטנישע גרופּעס. איז דעריבער דער דרוק פֿון דער דאַמינירנדיקער אַנגלאַ-סאַקסישער קולטור נישט אַזוי אַסימילירנדיק ווי אין פֿראַנקרייך, ענגלאַנד, איטאַליע. אַוודאי איז דער פֿאַקט, וואָס ייִדן זענען דאָ מער אינטעגרירט ווי אין וועלכן אַנדערן לאַנד אין אונדזער געשיכטע, דענאַציאָנאַליזירנדיק; אָבער צי מוז דאָס פֿירן צו אױפֿלייזונג? און צי מוז ייִדישע עקסיסטענץ דאָ זיין אַ קאַפּיע פֿון מירוח-אייראָפּע? אַ מאָל האָט מען געמיינט, אַז רעפֿאָרם-ייִדישקייט איז אַ פֿאַרשפּיל צו אַסימילאַציע. הייַנט זעען מיר, אַז די רעפֿאָרם-ראַבּינס און זייערע טעמפלען און צענטערס זענען געוואָרן ציוניסטיש און ייִדישעכער ווי מיט יאָרן צוריק.

דער אמעריקאנער ייִדישער קיבוץ איז אַ נייער פֿענאַמען אין דער ייִדישער געשיכטע. קיין מאָל זענען ייִדן נישט געווען אַזוי פֿריי אין די תּפֿוצות; מיר לעבן דאָ אין קאַמפּאַקטע מאַסן אין גרויסע שטעט. אונדזער קאַמפּאַקטקייט, אונדזערע פֿילצאָליקע רעליגיעזע און סעקולערע אינסטיטוציעס אין אַ דעמאָקראַטיש, פּלוראַליסטיש לאַנד — אַט דאָס אַלץ איז אַ נייִקייט אין אונדזער געשיכטע.

עס איז, דוכט מיר, נישט נייטיק צו באַווייזן, אַז שפּראַך איז מער ווי אַ מיטל פֿון קאָמוניקאַציע, ספּעציעל פֿאַר אַ מינאָריטעט-פֿאַלק ווי ייִדן אין די תּפֿוצות. שפּראַך איז אַ מעדיום וואָס שפּיגלט אָפּ די נאַציאָנאַלע ציוויליזאַציע; זי איז דער רעזערוואַר פֿון פֿאַלקסווערטן, פֿון איר אייגנ-אַרטיקייט, פֿון איר פֿרייד, הומאָר און טרויער. די ייִדישע שפּראַך, וואָס אַ ייִדיש קינד לערנט, ווען דער לימוד איז פֿאַרבונדן מיט ייִדישקייט, מיטן ייִדישן יום-טובֿ, מיטן ייִדישן לעבן פֿון אַמאָל און הייַנט, פֿירט אַריין

דעם תלמיד אין יידישער אַנדערשקייט, אין דער יידישער קולטור-ספּעציע פֿון זײַן פֿאַלק. ער ווערט דורכן יידישן ליד און דער יידישער ליטעראַטור סענסיטיוו און באַהאַפֿטן מיטן לעבן פֿון פֿרעדיקע און היינטיקע דורות.

אַבער דאָס מיינט נישט, אַז מע קען נישט שאַפֿן עכט יידישע ווערק — פּאַעזיע און בעלעטריסטיק — אין ענגליש, אויב די קינסטלערס שטייען אויפֿן באַדן פֿון דער יידישער טראַדיציע און באַציען זיך פּאַזיטיוו צום יידישן לעבן. די ווערק פֿון סאַול בעלאַו, בערנאַרד מאַלאַמור, אַבראַם קליין, למשל, זענען יידישע ווערק; פּונקט אַזוי ווי היינעס „ראַבינער פֿון באַכראַך“ אין דײַטש, זאַנגווילס דערציילונגען אין ענגליש, איסאַק באַבעלס דערציילונגען אין רוסיש געהערן צו דער יידישער ליטעראַטור. בעלאַוס „הערצאַג“ און „מ״ר סאַמלערס פּלאַנעט“ זענען אויפֿבליצן פֿון יידישער שעפֿערישקייט, ווייל יעדער אינטעלי-גענטער יידישער לייענער וועט איינזען, אַז די צענטראַלע פּערסאָ-נאַזשן אין די דערמאַנטע ווערק זענען אייביקע יידן, וואָס זוכן אַ זינען פֿאַר זייער עקסיסטענץ דורך מתקן זײַן די וועלט; און תּיקון-העולם איז זינט די נבֿיאים אַ צענטראַלע יידישע אידיע.

דער יינגערער דור אמעריקאנער יידישע שרייבערס (לאַמיר דער-מאַנען עטלעכע: סינטיאַ אַזיק, אַרטור קאַהען, חיים פּאַטאַק, מאַרק העלפּרין) וויל דורכאויס באַטראַכטן ווערן ווי יידישע שרייבערס. זייערע איינשטעלונגען און אינטערעסן שטעלן מיט זיך פֿאַר אַ יידישן דרך: זיי פֿאַראורטיילן אַסימילאַציע, און גלייבן אַז ס׳וועט קומען אַן אויפֿבלי פֿון אַ יידישער ליטעראַטור אויף ענגליש. זיי מאַכן ערנסטע אַנשטרענג-גונגען צו געפֿינען זייער ליטעראַרישע ניקה נישט אין אַפּגע-פֿרעמדטקייט און קעגן-קולטור, נאָר אין דער יידישער טראַדיציע און גייסטיקייט.

דער אינהאַלט פֿון דער קומעדיקער אמעריקאנער יידישער קולטור וועט מסתּמא זײַן אַנדערש אין ניואַנסן פֿון דער ישראלידיקער אַדער מיזרח-אייראָפּעיִשער יידישקייט; אַבער אויב זי וועט וואַרצלען אין תּנ״ך, אין תּלמוד, אין דער יידישער מחשבה און אין דער מאַדערנער

העברעישער און יידישער ליטעראַטור, וועט זי זיין אי דורותדיק, אי מאַדערן — און ממילא אויטענטיש יידיש. דער מיטל-עלטערלעכער ייד פֿון ר' יהודה הלויס טאַלעדאָ, פֿון רמבמס קאַרדאַווע און קאַיראַ, איז געווען אַנדערש אין שפּראַך, השגות, הלבשה פֿונעם ייד אין דער בבלישער סורא און פומבדיתא, פונקט ווי דער ייד פֿונעם איצטיקן ניו-יאָרק און לאַס-אַנדזשעלעס איז אַנדערש אין זיין לעבנס-שטייגער פֿונעם ייד אין וואַרשע און ווילנע. אָבער אי דער בבלישער ייד, אי דער ספֿרדישער און פויליש-ליטווישער זענען אַלע רינגעלעך אין דער יידישער גאַלדענער קייט. אויך דאָ, אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, וועט זיך אויסקריסטאַליזירן אַ נוסח-אַמעריקע וואָס וועט זיך נישט דאַרפֿן שעמען פֿאַר נוסח ספֿרד און נוסח אַשכּנז.

דאָס אמעריקאנער יידנטום דאַרף נישט געמאַסטן ווערן מיט אייראַ-פעישע אַדער ישראלדיקע קריטעריעס; עס איז אַן אייגנאַרטיקער שבֿט אין וועלט-יידנטום וואָס שטעלט מיט זיך פֿאַר אַ קיבוץ-גלויות אין באַדינגונגען פֿון פֿרײַהייט און פֿלוראַליזם — אַזאַ קאַלעקטיוו וואָס די יידישע געשיכטע האָט קיין מאָל פֿרײַער נישט געקענט. מען קען דעריבער נישט מאַכן קיין אַנאַלאָגיעס מיט אַנדערע יידישע קיבוצים אין פֿרײַערדיקע תקופֿות. אונדזער הויפט-עובֿדה דאַרף זיך איצט קאַנצענ-טרירן אויף איבערגעבן די קומעדיקע דורות אַ וואָס רייכערן עקסטראַקט פֿון דער יידישער גייסטיקער ירושה, און ספּעציעל פֿון דער מיזרח-אייראַפעישער תקופֿה.

ווי אַ יידישער דערצייער במשך אַ האַלבן יאַרהונדערט געדענק איך גוט די דריי זאַכן, וואָס די אַנשי-כנסת-הגדולה האָבן אונדז אַנגעזאַגט: הוּו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה, ועשו סיג לתורה — זייט געלאָסן ביי אַ משפּט, שטעלט אויף אַ סך תלמידים, מאַכט אַ צאַם אַרום דער תורה. לויט מײַן מדרש און אינטערפּרעטאַציע מיינט דאָס: זייט געדולדיק און אײַנזעעריש ווען איר מישפּט דעם יונגן דור. פֿירט מיט אים אַ פֿרײַנדלעכן דיאַלאָג; פֿאַראורטיילט נישט אַלץ וואָס ס'איז נײַ, אַפֿילו ווען ס'איז נישט בעסער, ווײַל אויך איר זענט געווען בונטאַרן קעגן די פֿירונגען פֿון אַינערע עלטערן. יעדער דור האָט אַ רעכט צו

מאָכן אויסבעסערונגען צו דער קאָנסטיטוציע און זי צו רעאינטער-
פרעטירן אין הסכּם מיט זײַנע נויטן. ווען מע האָט געפּרעגט הרב
אַבְרָהָם-יִצְחָק קוק (1865-1935) פֿאַר וואָס ער איז אזוי סימפּאַטיש צו די
אַפיקורסישע חלוצים, זאָל ער האָבן געענטפּערט, אַז בלויז דער כּה־
גדול האָט געמעגט אַרײַנגיין אין קדשי-קדשים, און נאָר אום יום-כּיפור,
אַבער די וואָס האָבן געבויט דעם בית-המקדש האָבן געמעגט אין אים
אַרײַנגיין אַ גאַנץ יאָר. די בויערס פֿון היינטיקן ייִדישן לעבן מעגן בײַטן
— מאָכן אויסבעסערונגען, תקנות — דעם בית-ישראל, אַבער זיי מוזן
עס טון בדחילו ורחימו.

דער צווייטער אַנזאָג פֿון די אַנשי-פּנסת-הגדולה איז: שטעלט אויף
אַ סך תּלמידים. דער ייִדיש-וועלטלעכער סעקטאָר קען זיך צום
באַדויערן נישט באַרימען, אַז ער האָט צוגעגרייט אַ סך יורשים פֿאַר
אונדזער ייִדיש-ייִדישקײַט. די ייִדיש-וועלטלעכע שולן פֿון אַלע
שאַטירונגען האָבן אַרײַנגעשריבן אַ וואָגיק און שײן קאַפיטל אין דער
געשיכטע פֿון ייִדישער דערצײונג אין אמעריקע. צוויי-דרײַ דורות
ייִדישע לערערס און שולטוערס האָבן געאַקערט און געזײט, און מיט
האַרץ-און-נשמה געפּלאַנצט ייִדישקײַט אין אונדזערע קינדער, אַבער
דערווײַל זעט זיך נישט קײן נאַכווקס. איך גלייב, אַז אויב מיר וועלן אין
אַמעריקע האָבן אַ גײַסטיק דיפּערענצירט לעבן, וועלן מיר אויך דאָ,
פּונקט ווי אין ישראל, האָבן אַ שאַפּערישן ייִדיש-וועלטלעכן סעקטאָר,
וואָס וועט בויען שולן אין הסכּם מיט זײַן וועלטבאַנעם.

דער דריטער אַנזאָג פֿון די אַנשי-פּנסת-הגדולה איז: מאַכט אַ צאָם
אַרום דער תּורה. דאָס איז פֿאַר מיר ייִדיש און העברעיִש; און אין די
תּפֿוצות — קודם-כּל: ייִדיש. ווײַל ייִדיש איז אין די ייִדישע צעשפּרייט-
קײַטן אַ מאַדערנע צאָם, וואָס העלפּט אויפֿהיטן ייִדישע אַנדערשקײַט און
ייִדישקײַט. ייִדיש שאַפּט אַ נאַציאָנאַלע אינטימקײַט וואָס סעפּאַרירט ייִדן
פֿונעם אַרום, אַבער איזאַלירט זיי נישט אין אַ געטאָ און צווינגט נישט
אַרויף אויף זיי קײן דאַגמעס, אַדער אַ וועלט-באַנעם. אין ייִדיש קען מען
זײַן וועלטלעך אַדער פֿרום, נאַציאָנאַליסטיש אַדער אינטערנאַציאָנאַל-

ליסטיש. דערפֿאר דארפֿן מיר מיט אַלע כוחות אָנהאַלטן יידיש ווי אַ שפּראַך פֿון טאַג-טעגלעכקייט און יום-טובֿדיקייט. איך האָב געגלייבט, און איך גלייב אין טראַדיציע און באַננינג; אין היסטאָרישער יידישקייט און פֿרייען געדאַנק; אין קאַנטינוּיטעט און רעוויזיע; אין שורשדיקייט און צופאַסונג צום הינטיקן גניסטיקן קלימאַט. אַ דאַנק דעם האָבן מיר באַוויזן צו בלייבן לעבן, און אַט דער דרך וועט אונדז אויך העלפֿן ביקומען הינטיקע מכשולים און דילעמעס.

(1983)

די ראלע פֿון יידן אין
דער מערב-ציוויליזאציע

I די ראלע פֿון יידן אין דער מערב־ציוויליזאציע
דער קריזיס אין דער מערב־קולטור, און יידישע

- 17 פערספעקטיוון
30 משה העס, קארל מאַרקס, און בענדזשאַמין דיזראַעלי
41 ריימאַן אַראָן, און געצנדינערײַ צו געשיכטע
49 סידיני הוק — פֿילאַסאָף פֿון דעמאָקראַטיע און הומאַניזם
57 סאַלזשעניצין — דער סלאַוואַפֿיל און קינסטלער
67 האַלטן מיר בײַ אַ צוריקקער צו רעליגיע?

דער קריזיס אין דער מערב-ציוויליזאציע און יידישע פערספעקטיוון

I

עס איז נישט נייטיק צו באווייזן אז די מערב-ציוויליזאציע — אין אייראפע און אמעריקע — מאכט איצט דורך א קריזיס. פאר יעדן איינעם וואס איז וואך צו די געשעענישן פון אונדזער צייט איז באשיימ-פערלעך קלאר, אז די דעמאקראטישע אמעריקע און אייראפע גייען איצט דורך אמווייניקסטן א דרייפאכן קריזיס: (1) דער עקאנאמישער קריזיס פון דער אינפלאציע; (2) דער פאליטישער קריזיס צוליב דער אויסשפרייטונג פון דער סאָוועטישער אינפלוס-ספּעֶרע; (3) און דער קולטור-קריזיס אין די פונדאמענטאלע אינסטיטוציעס פון אונדזער ציוויליזאציע — די אויטאריטעט פון רעגירונגען, פון לערער, עלטערן, שול ווערט פסדר אונטערגעמינעוועט דורך דעם גאנג פון געשעענישן און גנע אידיען. ווילן מיר דא נישט באטראכטן די אלע פאזעס פון קריזיס. דער עיקר ווילן מיר זיך דא אפשטעלן אויף דעם לעצטן אספעקט פון דער מחלה, און אויף דעם מקור פון פארשפרייטן פעסימיזם בנוגע דער צוקונפט פון דער מערב-ציוויליזאציע, ווען א סך מענטשן ווערן אנגעשטעקט מיט אונטערגאנג-שטימונגען און טעאריעס. אלע גיבן צו, אז ביי אונדז אין לאנד איז דער קריזיס פארשטיירקט געווארן צוליב דער פארלארענער מלחמה אין וויעטנאם, און צוליב דער וואַטערגייט-געשיכטע, וואס האָט דיסקרעדיטירט נישט בלויז דעם דעמאָליטקן פרעזידענט (ניקסאָן) נאר אויך די גאַנצע עסטאַבלישמענט. ס'איז אַ פאַקט אז דער מערבֿ דאַמינירט נישט מער ווי ער האָט עס געטון אין 1945, ביים סוף פון דער צווייטער וועלט-מלחמה; זיין מאַכט און

זינע אידיען זינע שוואַכער געוואָרן. די בריטישע אימפעריע איז מער נישטאָ. די רוסן און קובאַנער זענען אין אַפֿריקע, און דער איסלאַם קאַנטראַלירט דעם נאַפֿט — די טרייב-קראַפֿט פֿון דער אינדוסטריעלער ציוויליזאַציע.

דערצו האָט די הינטיקע טעכנאָלאָגיע אויסגעשטאַלט אַ מאַסן-מענטש, וועלכער צווינגט אַרויף דורכשניטלעכקייט אויף אַלצדינג, אַזוי אַז מענטשן מיט אומאַפהענגיקע מיינונגען ווערן אַלץ קלענער אין צאַל, און זייער השפּעה, אין אַ צייט פֿון „גאַלאַפֿ-אַפּשטימונגען“ — אַלץ שוואַכער. יעדער וואָס איז אַנדערש פֿון דורכשניט ווערט אַדער עלימינירט, אַדער רעדוצירט צום שווינגן. ס'איז אַ פעריאָד פֿון דעקאַדענץ, ווען די טעכניק איז געוואָרן איינגעשפּאַנט פֿאַר דעסטרוק-טיווע מלחמה-צילן, און דער מענטש איז נישט אימשטאַנד צו קאַנט-ראַלירן די טעכנאָלאָגישע כוחות.

ס'איז קלאַר, אַז דער מערבֿ האָט, ביז אַ געוויסער מאָס, פֿאַרלאָרן דעם גלויבן אין זינע אינסטיטוציעס; אַז זינע חולאתן האָבן זיך פֿאַר-מערט, און אַז ער איז שוואַכער אין פֿאַרגלייך מיט דרייסיק יאָר צוריק. אַבער, מיינט דאָס אונטערגאַנג? אַדער איז דאָס בלויז אַ צייטווייליקע ירידה? איז דאָס אַ פֿאַרקלענערונג פֿון דעם מערבֿס דאַמינירנדיקער ראַלע, ווי אין 1945, אַדער אַן אומפֿאַרמידלעכער אונטערגאַנג, ווייל אַזוי איז דער געשיכטלעכער גזר, וואָס מיר קענען נישט ענדערן. אין דעם פֿאַל, — אויב אונדזער ציוויליזאַציע איז פֿאַרמשפּט צו ווערן אַפּגעמעקט, מיינט דאָך דאָס דער אויפֿגאַנג פֿון זיין קאַנקורענט — פֿון קאַמוניזם, וועלכער פּרעטענדירט צו זיין אַ העכערע ציוויליזאַציע. אויב אַזוי מוז מען אַ קוק טאָן וואָס עס הערט זיך ביי דער רוסישער קאַמוניס-טישער ציוויליזאַציע.

ווייל מען זיך באַקענען מיטן צושטאַנד פֿון דער קאַמוניסטישער טעאַריע און דער עיקר מיט איר פּראַקטיק געפֿינען מיר די בעסטע סומירונג אין בריוו וואָס סאַלזשעניצין האָט (אין 1974) אַדרעסירט צו די סאַוועטישע פֿירער. ער ווייזט דאַרטן אַן אויף די פֿאַלשקייטן פֿון מאַרקסיזם-לעניניזם, און ער קומט צו די דאָזיקע אויספֿירן: (א) ס'איז

פֿאַלש די טעאָריע וואָס זאָגט, אַז דער אַרבעטער וועט גאַרנישט דער-
גרייכן אין דער בורזשואַזער דעמאָקראַטיע. דער אַרבעטער האָט יאָ
בענעפֿיטירט אין דער קאָפיטאַליסטישער געזעלשאַפֿט. באַטראַכט די
אַרבעט-צייט וואָס ס'איז נויטיק פֿאַר די אַיננוואוינער פֿון וואַשינגטאָן,
בערלין, לאַנדאָן, פאַריז, מאַסקווע צו קויפֿן הויז-פראַדוקטן: 17.2% פֿון
דער אַרבעט-צייט פֿאַר וואַשינגטאָן, 22.4% פֿאַר בערלין, 25.7% פֿאַר
פאַריז, 28.2% פֿאַר לאַנדאָן און 78.8% פֿאַר מאַסקווע; (ב) ס'איז פֿאַלש
וואָס לענין האָט באַהויפֿט, אַז בלויז אַדאַנק זייערע קאַלאַניעס האָבן די
אייראָפּעאישע לענדער געקענט עקסיסטירן עקאָנאָמיש; האַלאַנד האַלט
אַן אַ הויכן לעבנס-סטאַנדאַרד שוין נאָך דעם ווי זי האָט פֿאַרלאָרן אירע
קאַלאַניעס; (ג) ס'איז פֿאַלש וואָס לענין זאָגט, אַז די סאַציאַליסטן וועלן
קומען צו דער מאַכט נאָר דורך אַ באַוואַפֿנטן אויפֿשטאַנד, און אַז רעוואַ-
לוציעס וועלן פֿאַרקומען אין די אינדוסטריעלע לענדער; ביידע באַהויפֿ-
טונגען זענען נישט-אַמת; (ד) מלחמות זענען על-פי מאַרקסיזם-לעניניזם
כאַראַקטעריסטיש פֿאַרן קאָפיטאַליזם; אַבער אויך דאָס איז פֿאַלש. די
קאַנקורענץ צווישן די צוויי „סאַציאַליסטישע“ אימפעריעס — סאָוועט-
רוסלאַנד און כינע, און די מלחמה צווישן כינע און וויעטנאַם באַווייזט,
אַז אויך סאַציאַליסטישע מלוכות זענען נישט פֿריי פֿון מלחמות; (ה) דער
מאַרקסיזם איז נישט נאָר נישט קיין וויסנשאַפֿט, נאָר אין אויך אומבאַ-
האַלפֿן צו דערקלערן דעם מהות פֿון מענטשן און פֿון דער געזעלשאַפֿט.
בלויז דאָס בענקען נאָך אַ גלויבן קען דערקלערן פֿאַרוואָס דער
מאַרקסיזם-לעניניזם האָט נאָך אַלץ אַן אַנגעהערשאַפֿט אין אַ ריי
לענדער. פֿאַקטיש איז דאָך סאָוועט-רוסלאַנד אַ מיליטערישע אימפעריע,
געפֿירט פֿון אַ צענטראַליזירטער ביוראָקראַטיע און אַן אַלמעכטיקער
פֿאַליציי, וואָס האַלט אַן אויג אויף יעדן אונטערטאָן, כדי אַרויפֿצו-
צווינגען איר קאָמוניסטישן גלויבן. זי מוז נאָך אַלץ אימפּאַרטירן ווייץ
און טעכנאָלאָגיע פֿון אמעריקע און מערבֿ-אייראָפּע. פֿאַר די אַלימפּישע
שפּילן האָט זי געדאַרפֿט בעטן אייראָפּעאישע אינווענירן צו בויען די
האַטעלן וואָס זאלן אַקאָמאָדירן די דערוואַרטע טוריסטן. בלויז צוליב
דער אייביקער מענטשלעכער בענקשאַפֿט נאָך אַ משיח האָט אַזאַ פֿאַלשע

פּילאָסאָפּיע ווי דער מאַרקסיזם אַ נאַכפּאָלגערשאַפֿט — נאָך אַלע גולאַגס, נאָך אַלע גרויזאַמקייטן וואָס זיינע אָנהענגער זענען באַגאַנגען. טאַקע צוליב איר אַוטאָפּישיקייט בלייבט אַט די פּאַלשע דאַקטרין לעבן נאָך אַלע אירע דורכפּאַלן, אין סאַוועט-רוסלאַנד.

ווען מען טראַכט זיך אַריין אין דעם פּענאַמען זעט מען גלייך איין די סתירה וואָס איז פּאַרקערפּערט אין משיחישן דעספּאָטיזם פֿון דער קאַמוניסטישער באַוועגונג. די באַוועגונג איז אַ פּראָדוקט פֿון אַ קריטישער שטעלונג צום סטאַטוס-קוואַ, אַבער וואָס שייך אירע אידייען און אַרגאַניזאַציע שטעלט זי מיט זיך פֿאַר אַ צוריקגאַנג צום עבֿר. גערעכט איז געווען קאַמו אַז קיינע פֿון די צרות וואָס דער טאַטאַלי-טאַריאַניזם וויל אַפּשאַפֿן איז נישט אַזוי שלעכט ווי דער טאַטאַלי-טאַריאַניזם גופּא. פּאַקטיש שאַפֿט ער אויך נישט אַפּ די צרות קעגן וועלכע ער שרייט. ווי למשל ביי די רוסן, וועלכע האָבן אַנשטאַט דער צייטווייליקער אַרבעטסלאַזיקייט פֿון מערבֿ, הונגער און ליידן אין די אַרבעטס-לאַגערן. און נישט געקוקט אויף מ. גאַרבאַטשעווס ליבעראַלע זשעסטן האָט נאָך אַלץ די קאַמוניסטישע פּאַרטיי דעם מאַנאַפּאַל אויפֿן „אַמת“ און דעם לעבן פֿון בירגער.

II

יא, די מערבֿ-ציוויליזאַציע איז שוואַכער געוואָרן; עפעס תּוּכיקס אין איר איז אַוועק שלעכט. אַבער מען קען אַ סך טון זי צו פּרעזערווירן און אויסצובעסערן: און מיט אַלע אירע דעפּעקטן און שוואַכקייטן שטייט זי העכער און איז עטישער פֿון דער קאַמוניסטישער ציוויליזאַציע. אַבער איידער מיר באַטראַכטן וואָס מען קען טון זי צו פּאַרפֿעסטיקן דאַרף מען געדענקען, אַז ס'איז נישטאָ קיין אומפּאַרמיידלעכער געשיכטלעכער גאַנג ווי געוויסע היסטאָריקער, פֿון אַלערליי שיטות, ווילן אונדז איינרעדן. נישטאָ קיין אַבסאָלוטע געזעצן לויט וועלכע מען קען נבֿיאַות זאַגן וועגן דער צוקונפֿט, און עס זענען נישטאָ קיין אומפּאַרמיידלעכע פּראָצעסן אין דער געשיכטע וואָס מענטשן קענען נישט ענדערן.

עס זענען באַקאנט די היסטאָריאַזאַפֿיעס וואָס באַטראַכטן געשיכטע ווי אַ פּראָדוקט פֿון אומפּערזענלעכע כּוחות וואָס מוזן פֿאַלגן אייביקע געזעצן. געשיכטע, הייסט עס, אַנטוויקלט זיך נישט לויט דעם ווילן פֿון מענטשן, נאָר ס'איז דאָ אַן אומפֿאַרמִידלעכקייט אין די געשעענישן וואָס מענטשן קענען נישט ענדערן. לויט דער פֿילאָזאָפֿיע קומט אויס, אַז ווען מען שטודירט דעם עבר, קען מען פֿון אים אָפּלערנען און פֿאַרויסזען דעם גאַנג פֿון געשעענישן אין דער צוקונפֿט. די היסטאָריקער ישעיה בערלין, ריימאַן אַראָן, טרעוואַר-ראַפּער און אַנדערע דענקער האָבן באַוווּן אַז דער דאָזיקער איינשטעל איז נישט וויסנשאַפֿטלעך, נישט באַגרינדעט, און אַז געשיכטע איז נישט קיין וויסנשאַפֿטלעכע דיסציפּלין. בלויז אין אַלגעמיינע טערמינען, און מיט געוויסע „אויבס“ קען מען פֿאַרויסזען. ווי למשל, ווען אַ פֿאַלק איז לאַנג אונטערגעדריקט קען מען פֿאַרויסזאָגן, אַז ס'וועט פֿריער אָדער שפּעטער רעוואַלטירן. אָבער ווען אַ היסטאָריקער הייבט אָן נבֿיאות זאָגן וואָס עס וועט טרעפֿן בפרטיות, האָט עס נישט קיין האַפֿט. ווער, למשל, וואַלט געקענט פֿאַרויסזאָגן, אַז קובאָ וועט ווערן אַ רוסישער פֿאַרפֿאַסטן אין קאָריבּעאישן ים? אָדער ווער וואַלט אין 1910 פֿאַרויסגעזאָגט דעם גאַנג פֿון די קומעדיקע פֿלוציק יאָר?

אַט די נבֿיאות-זאָגערײַ איז לויט ישעיה בערלין, איינער פֿון די אַנגעזעענסטע דענקער פֿון אונדזער צײַט, אַ מיראַזש וואָס דערשײַנט אין צײַטן פֿון אומרואַיקייט און צעטומלעניש. דעמאָלט מערן זיך די „נבֿיאים“ וואָס ווייסן פּלומרשט וואָס עס וועט געשען אין דער צוקונפֿט. „דער עיקר שטאַמט עס פֿון אַ פֿאַרלאַנג צו אַנטלויפֿן פֿאַר באַשיצונג צו אַן אַמאָראַלישער, אומפּערזענלעכער, מאַנאַליטישער גאַנצקייט, צו דער נאַטור, אָדער געשיכטע, אָדער קלאַס, אָדער ראַסע... דאָס איז אַן אימאַזש וועלכער איז אַפֿט דערשינען אין דער געשיכטע פֿון דער מענטשהייט, אַלעמאַל אין צײַטן פֿון בהלה און אינעווייניקסטער שוואַכ־קייט.“ אויך איז עבֿר זענען געווען פּעריאָדן ווען מען האָט געמיינט, אַז די וועלט גייט באַרג-אַראַפֿ, און קאַנסערוואַטיווע קלאַסן, ווען זײַ שטייען פֿאַר ראַדיקאַלע ענדערונגען מיינען אַלעמאַל, אַז ס'איז דער סוף פֿון

דער וועלט. דער מאַרקסיום מיט זינע פרעטענויעס אויף וויסנשאַפֿט-
לעכקייט שלעפֿערט איין די אינטעליגענץ, פונקט ווי מאַרקס האָט
געטענהט, אַז רעליגיע שלעפֿערט איין די מאַסן. לויט ריימאָן אַראַנס זאָג
איז דער מאַרקסיום דער אַפּיום פֿון די אינטעלעקטואַלן.

פונקט אזוי אומוויסנשאַפֿטלעך איז אַסוואַלד ספּענגלערס טעאָריע
פֿון ציקלען אין ציוויליזאַציעס, וואָס איז געווען פּאָפּולער ביים סוף פֿון
דער ערשטער וועלט-מלחמה. ס'הייסט אַז יעדע קולטור גייט דורך אַ
לעבנס-ציקל פֿון יוגנט דורך רייפֿקייט און עלטער ביז טויט, און אַז די
מערבֿ-קולטור האָט שוין דורכגעמאַכט דעם ציקל און זי וועט דעריבער
אונטערגיין. אַט די דאָזיקע „נבואה“ איז געוואָרן אַפּגעוואַרפֿן פֿון אַ ריי
דענקער, ווייל זי איז פֿול מיט דאָגמאַטישקייטן און סתירות. ס'איז נישט
קיינ וויסנשאַפֿט, נאָר ליטעראַטור — ליטעראַטור וואָס האָט צוגע-
טראָפֿן דעם גייסטיקן קלימאַט פֿון יענער עפּאָכע, אַז אינדיווידואַליזם,
הומאַניטאַרישקייט, און סקעפטיציזם האַלטן ביי פֿאַרשווינדן. די נייע
ערע וועט, לויט ספּענגלערן, זיין אַ צייט פֿון באַגרענעצטער פֿרײַהייט,
פֿון אַז אויפֿשטייג פֿון רעליגיע און אַ וווקס פֿון מאַכט. אין יענעם
פּעריאָד, נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, ווען ספּענגלערס ווערק איז
דערשינען, האָט עס געגעבן אויסדרוק דער נאָך-ווערסאַל-שטימונג פֿון
די דייטשן, וועלכע האָבן געליטן אַ נאַציאָנאַלע מפּלה; ס'איז מער
סימפּטאָם פֿון אַ קולטור-קריזיס ווי אַ פּראָגנאָז פֿון דער צוקונפֿט.

נישט-ווייניקער אומבאַגרינדט איז די היסטאָריאַזאַפֿיע פֿון ענגלישן
היסטאָריקער אַרנאָלד טאַינבי, וועלכער זעט דעם זין פֿון געשיכטע אין
דעם וואָס זי פֿירט אוועק מענטשן פֿון וועלטלעכע צילן און פֿאַר-
וואַנדלט זיי אין הייליקע. טאַינבי לייקנט, אַז געשיכטע מיינט די
בהדרגהדיקע אויסברייטערונג פֿון דעם מענטשנס פֿאַרשטיין די נאַטור
און זיך אַליין. לויט דעם ענגלישן היסטאָריקער זענען אַלע ציווילי-
זאַציעס, ווען ס'הייבט זיך אַז זייער ירידה, פֿאַרמשפּט צום אונטערגאַנג,
אַבער איז פֿאַל פֿון אונדזער מערבֿדיקער ציוויליזאַציע האָבן מיר איין
מעגלעכקייט געזונט צו ווערן, — אויב מיר וועלן אויפֿגעבן דעם
סעקולאַריזם, און צוריקגיין צום קריסטנטום. ער רעדט גרינגשעצנדיק

וועגן אונדזערע „שטאַרק־רעקלאַמירטע פּאַליטישע און עקאָנאָמישע קראַנקייטן“. פֿאַר אים איז די איינציקע צרה דאָס וואָס מיר האָבן פֿאַרלוירן דעם רעליגיעזן גלויבן.

מען דאַרף נישט זיין קיין אָנהענגער פֿון היסטאָרישן מאַטעריאַליזם איינצוזען ווי איינזייטיק טאַינביס שטאַנדפונקט איז, אַז נאָר פֿון גייסטיקע פּוּחות, און נישט אויך פֿון אויסערלעכע גוואַלד־מעשים איז אָפהענגיק דאָס לעבן פֿון אַ ציוויליזאַציע. טאַינבי איז איינגטלעך אַ טעאַלאָג וואָס האַלט, אַז אַלע באַזונדערע מלוכות דאַרפֿן אויפֿהערן צו עקזיסטירן, און אַז רעליגיע וועט פֿירן צום ווידערגעבורט פֿון דער מענטשהייט. ביידע, אי ספּענגלער, אי טאַינבי זענען ווייט פֿון אַבֿעיקטיווער פֿאַרשונג. זיי זענען אין דער אמתן גיכער דער אויסדרוק פֿון קריזיס, איידער זיינע דיאָנאָסטיקער. ס'איז אָבער אמת אַז עפעס תּוּכיקס אין דער מערבֿ־ציוויליזאַציע איז אַוועק אויף אַ פֿאַלשן וועג, איז פֿאַרקריפּלט געוואָרן. דאָס איז אָבער נישט די שולד פֿון געשיכטלעכע געזעצן, אָדער פֿון אַ פֿאַלשער פֿילאָזאָפֿיע, נאָר פֿון סאַציאַלע פֿאַרקריפּונגען, פֿאַר־בלאַנדזשענישן, מלחמות, ענדערונגען אין מאַטעריעלער און סאַציאַלער אומגעבונג. די טעכנאָלאָגישע אינאָואַציעס פֿון אונדזער צייט האָבן באַווירקט די שטעט, די סטאַבילקייט פֿון דער פֿאַמיליע, די מאַראַלישע און עסטעטישע סענסיביליטעטן. ווי אַ ביישפּיל: טעלעוויזיע האַט באַווירקט די יוגנט, די דערציאונג, די פּאַליטיק, און דאָס פֿאַמיליע־לעבן. אָדער אַ צווייטער ביישפּיל: דער עראַפּלאַן האַט דערנענטערט לענדער און שטעט, און גלייכצייטיק, אַדאַנק זיין קפּיצת־הדרך, אָפּגעשוואַכט די באַנדן וואָס האָבן צוזאַמענגעהאַלטן דעם ציבור.

ווען אַ מענטש דאַרף בייטן זיין שטעלע צוזאַמען מיט זיין וווינ־אַרט, ווערט דער דרוק פֿון דער עדה אויף אים שוואַכער, און די פֿריערדיקע פֿריינטשאַפֿטן אין דער קהילה פֿאַרוואַסערט. אויך די פֿאַמיליע קען דינען ווי אַ ביישפּיל: אַמאַליקע צייטן איז זי געווען אַן אינסטיטוציע וואָס האַט באַשיצט אַ מענטש, אַ סאַרט סאַציאַלע פֿאַרזיכערונגס־געזעל־שאַפֿט קעגן שונאים, קראַנקייטן, און האַט אים גאַראַנטירט אַ ביסל באַשיצונג אויף דער עלטער. איצט איז די פֿאַמיליע אַ קנאַפּער אַנשפּאַר:

דער מענטש פֿילט זיך איזאלירט אויף דער עלטער, דווקא דעמאלט ווען ער נייטיקט זיך אמשטארקסטן אין שוץ, און הילף, און פֿריינטשאַפֿט. עס זענען דאָ גענוג סיבות פֿאַרוואָס מיר זענען אַנטוישט אין די האַפֿענונגען וואָס די ליבעראַלע ציוויליזאַציע האָט צוגעזאַגט; אַבער כאָטש די אַנטוישונגען זענען רעאַל, מיינט עס נישט אַז מיר האַלטן בײַם סוף. מיר האָבן געהאַט מלחמות אויף אַזאַ מאַסשטאַב ווי קיינמאַל פֿריער; עקאָנאָמישע דעפּרעסיעס פֿון אַ ריזיקן פֿאַרנעם, און פּאָליטישע דעספּאָטיזמען קעגן וועלכע אַמאַליקע דעספּאָטיעס זענען אַ קינדער-שפּיל. דערצו האָבן מיר מלחמה-אינסטרומענטן וואָס דראַען דער גאַנצע מענטשהייט מיט אומקום. און דאָך טאַרן מיר אויך נישט פֿאַרגעסן די צווייטע זײַט פֿון דער מטבע: די לעצטע פֿופֿציק יאָר האָבן מיר אויך פּראַגרעסירט אויף אַ סך געביטן. דער לעבנסשפּאַן איז באַדײַטנדיק גרעסער ווי אַמאַל; אַנאַלפֿאַבעטיזם איז אין דער מערבֿ-וועלט מער נישט בנמצא; מער מענטשן האָבן איצט מער פֿרייע צײַט און געניסן פֿון אַ העכערן לעבנס-סטאַנדאַרד. און, וואָס סײַז אויך נישט פֿון קליינעם באַטייט, אונדזערע דערוואַרטונגען זענען געשטיגן.

אויף דעם לעצטן אַספּעקט פֿון אונדזער היינטיקן קריזיס האָט ריכטיק אַנגעוויזן דער אמעריקאַנער דענקער טשאַרלז פֿרענקל. (זע: *The Case of Modern Man* by Charles Frankel. Harper & Bros, N.Y., 1956, pp 164-209) דעם אונטערשייד צווישן אונדזערע דערוואַרטונגען, פֿון איין זײַט, און אונדזער פֿאַקטישע דערגרייכונגען, פֿון דער אַנדערער זײַט, איז געוואָקסן. אין עבֿר האָבן מיר אַנגענומען דעם ריס צווישן טעאָריע און פּראַקטיק, ווייל די דעמאָלטיקע מאַראַלישע פּרינציפּן האָבן עס באַרעכטיקט, בעת איצט, דערוואַרטן מענטשן אַז אידעאַלן און ווירק-לעכקייט זאָלן שטימען. אפֿשר דערפֿאַר זענען די היינטיקע תּרעומות אויף דעם קאַנטראַסט צווישן אידעאַלן און ווירקלעכקייט אויפֿגעקומען אין אַ סעקולערער געזעלשאַפֿט, און בײַ אַ ליבעראַלן קוק אויף מענטש-לעכער געשיכטע.

ווייל די רעוואָלוציע פֿון מאַדערנקייט איז נישט בלויז אַן

אינטעלעקטועלע, אַדער מאַטעריעלע רעוואָלוציע, נאָר אויך אַ מאַראַלישע; אַ ראַדיקאַלע ענדערונג אין אונדזערע האַפֿענונגען, פֿאַדע-רונגען און דערוואַרטונגען. די דאָזיקע רעוואָלוציע האָט געביטן די גרונט-דימענסיעס מיט וועלכע מיר מעסטן גליק און אומגליק, דערפֿאַלג און דורכפֿאַל. זי האָט געפֿירט דערצו אַז מיר זאָלן אַרויפֿ-לייגן גרעסערע פֿאַדערונגען אויף אונדזערע פֿירער. זי האָט געשאַפֿן די וויזיע פֿון אַ וועלט ווען מענטשן וועלן באַפֿרייט ווערן פֿון אַלטע עולן, און זיי וועלן אַנפֿירן מיט זייערע אייגענע לעבנס. אַט די רעוואָלוציע פֿון מאַדערנקייט האָט פֿראָדוצירט אַ ראַדיקאַלן בליק אויף דעם מענטשנס גורל, אַננעמענדיק אַז מענטשלעכע געשיכטע קען מען קירעווען אין דער ריכטונג וווּהיין מענטשן ווילן אַז זיי זאָל גיין. דערפֿאַר זענען אונדזערע אַנטישונגען אין די נישט-רעאַליזירטע דערוואַרטונגען רעאַל, אָבער זיי זענען רעאַל טאַקע דערפֿאַר ווייל אונדזערע כוחות זענען גרעסער, און אונדזערע דערוואַרטונגען העכער ווי אַמאַל.

III

אין דעם דאָזיקן גייסטיקן און פֿאַליטישן קלימאַט ווי זעען אויס די נאַענטסטע ייִדישע פֿערספעקטיוון? די ייִדישע געשיכטע, ווי אַ ריי היסטאָריקער האָבן באַוווּזן, איז דורכגעדרונגען מיט אַן אַמביוואַלענץ, מיט צוויי מדרגות פֿון ווערטן און באַטייטונגען: מיר זענען, פֿון איין זייט, אַן אויסנעמלעך פֿאַלק, אַן עס לִבְדָּד ישׁכּוּן, און פֿון דער צווייטער זייט, אַ וויכטיקער קאַמפּאַנענט, אין דער וועלט-געשיכטע. אונדזער היסטאָרישע דערפֿאַרונג צייכנט זיך אויס מיט איר איינציקייט און גלייכ-צייטיק, נישט געקוקט אויף אונדזער באַזונדערן געשיכטלעכן גאַנג, האָבן מיר געשפּילט אַ קאַלאַסאַלע ראַלע אין דער מערבֿ-ציוויליזאַציע. לויט מאַטיו אַרנאָלד איז דאָ אַן אייביקע שפּאַנונג אין דער מערבֿ-ציוויליזאַציע צווישן די צוויי באַשטאַנדטיילן אירע: צווישן דעם ייִדישן און גריכישן עלעמענט, צווישן העבראַאיזם און העלעניזם, ווי ער רופֿט עס. דער ערשטער פֿאַרקערפּערט עטיק און צדק; דער צווייטער — עסטעטיק און אַליין-רעאַליזירונג.

דאָס קריסטנטום האָט אין מיטלאַלטער פּרובירט איבערנעמען דעם יידישן קאַמפּאַנענט. נאָך מער האָבן עס געטון די פּראָטעסטאַנטן, די פּוריטאַנער. שפּעטער, אין נײַנצנטן יאָרהונדערט, האָבן דער ליבעראַ-ליזם און דער סאַציאַליזם ווידער גענומען זייער אינספּיראַציע פֿון יידישן עלעמענט, וועלכער האָט געשאַפֿן אַ וויזיע פֿון אַ משיחישן אידעאַל, אַז די וועלט-געשיכטע גייט צו אַ קלימאַקס פֿון אַ באַחריט-הימים. אויך אין דער רעוואַלוציע פֿון מאַדערנקייט האָבן יידן געשפּילט אַ צענטראַלע ראָלע. מאַרקס, פֿרויד, איינשטיין, קאַפּקאָ, מאַרסעל פּרוס, און לעווי-סטראַוס האָבן אַ גרויסן חלק אין געשטאַלטן דאָס פנים פֿון דער מערבֿ-וועלט במשך די לעצטע הונדערט יאָר.

איצט קומט פֿאַר מיטן יידישן קאַמפּאַנענט אין דער וועלט-געשיכטע אַז איבערקערעניש, אין אַ נײַעם קאַנטעקסט. מדינת ישׂראל איז געוואָרן אַ סענסיטיווער באַראַמעטער אין האַרץ פֿון אַ גלאַבאַלן מאַכט-סיסטעם, וואָס קען אַמאָל דעצידירן דעם גורל פֿון דער מערבֿ-ציוויליזאַציע. די שונאים פֿון ישׂראל און פֿון יידישן פֿאַלק קומען איצט פֿון קאָמוניסטישן לאַגער וועלכער פֿאַרשפּרייט סם וועגן אַ ציוניסטיש-אימפּעריאַליסטיש-אַמעריקאַנער קאַנספּיראַציע. בראַש פֿון אַנטי-ישׂראל לאַגער שטייט סאַוועט-רוסלאַנד, צו וועמענס אויפֿקום און מאַכט יידישע רעוואַלוציאַנערן האָבן אַזוי פֿיל בײַגעשטײערט. יידן ווי רעבעלן, נאָן-קאַמפּאַרמיסטן, רופֿן אַרויס-אומצוטרוי בײַ די היינטיקע גלייכ-שאַלטנדיקע קאָמוניסטישע מושלים.

דערצו לעבן מיר איצט, נישט געקוקט אויפֿן כלומרשטן קאַמוניסטישן „אינטערנאַציאָנאַליזם“, אין אַ פּעריאָד פֿון פֿאַרשטאַרקטן נאַציאָנאַליזם: פֿון איין מלוכה, איין נאַציע, איין אידעאַלאָגיע. ס'איז אַ צייט פֿון גלייכשאַלטונג, ברוטאַלקייט, און אומטאַלעראַנץ, ווען ס'ווערט אַלץ שווערער פֿאַר יחידים און מינאָריטעטן צו זײַן אַנדערש, נאָן-קאַנפּאַרמיסטיש. אַמאָל האָבן מיר יידן געדאַרפֿט קעמפֿן פֿאַר גלייכע רעכט: איצט, אַז מיר האָבן עס צום גרעסטן טייל דערגרייכט, אין מערבֿ-אייראָפּע און אַמעריקע, דאַרפֿן מיר קעמפֿן פֿאַרן רעכט צו זײַן אַנדערש. אין די קאָמוניסטישע לענדער וווּ ס'איז בלויז פֿאַראַן אַרט פֿאַר איין

אידעאלאגיע, איין פארטיי, איין איזם, זענען יידן די קרבנות פֿון אַן אַפֿיציעלער אַנטיסעמיטישער פּאָליטיק — אין אייניקע „פּאָלקס-דעמאָ-קראַטיעס“ אַ ביסל ווייניקער, אין אַנדערע מער.

דער רויטער אַנטיסעמיטיזם ווירקט זיך אויס אינעווייניק אין ייִדישן לעבן אין צוויי ריכטונגען: אַ טייל פֿון אונדזער יוגנט ווערט באַווירקט פֿון אימאַזש וואָס אַנטיסעמיטן שאַפֿן וועגן אונדז ווי „וויסע זיגער“, „ראַסיסטן“. אַן אַנדער טייל, די באַוווּסטיניקע, די סענסיטיווע ווערן געטריבן צו זעלבסט-אַפּירמאַציע, צו אַן אינטערעס אין ייִדיש וויסן, צו פֿאַרוואַרצלען זיך אין זייער אייגענער פּאָלקס-קולטור. דער דאָזיקער טייל איז אַפֿט אַנטי-עסטאַבלישמענט, אַבער גלייכצייטיק פּאָזיטיוו צו ייִדישקייט — אַ ייִדישקייט וווּ קיום-האומה גייט געפּאַרט מיט תּיקון-העולם. אַבער, אַן אַנדער טייל פֿון אונדזערע נעכטיקע ליבעראַלן ווערן צוליב זייערע אַנטווינגען אין אַלע ראַדיקאַלע איזמען געשטויסן רעכטס, צום „נייעם קאָנסערוואַטיזם“. זיי מיינען אַז אַמעריקאַנער ייִדן דאַרפֿן אויפֿגעבן זייערע סימפּאַטיעס, אַדער פֿאַרבינדונגען מיטן ליבעראַלן אַרבעטער-סעקטאָר, און בעסער זוכן זייערע פֿאַרבינדעטע אין קאָנסערוואַטיוון לאַגער. די דאָזיקע שטרעמונג פֿאַרגעסט אַבער אַז נישט נאָר זענען מיר געווען היסטאָריש אַ נאָן-קאָמפּאַרמיסטיש פּאָלק, נאָר אויך אין דער איצטיקער צייט קענען מיר זיך נישט דערלויבן צו ווערן אידענטיפּיצירט מיטן סטאַטוס-קוואַ און מיט די קאָנסערוואַטיווע קלאַסן. ס'איז, ערשטנס, נישט פּראַקטיש; אי מיר וועלן זייער פֿריינט-שאַפֿט נישט קריגן, אי די מערבֿ-ציוויליזאַציע האַלט נישט ביי אומקערן זיך צו דעם אומבאַגרענעצטן עקאָנאָמישן אינדיווידואַליזם פֿון „לעסע-פֿער“, ווען די מאַסן האָבן געהאַט... די פֿרייהייט צו שטאַרבן פֿון הונגער. צווייטנס, לעבן מיר אין אַ צייט פֿון איבערקערענישן און טיפֿע סאַציאַלע ענדערונגען: דערוואַרט מען פֿון ייִדן אומעטום, אויך פֿון מדינת ישׂראל, אַז זיי זאלן שטיין אויף דער העכסטער עטישער מדרגה. אַפּילו דער קנאַפּער ייִדן-פֿריינט אַרנאָלד טאַינבי וועלכער טאַדלט ייִדן פֿאַרוואָס זיי האָבן איבערגענומען דעם מאָדערנעם נאַציאָנאַליזם (ס'הייסט דעם ציוניזם) פֿאַרלאַנגט פֿון זיי זיי זאלן זיך פֿירן ווי... אַן

אויסדערוויילט פֿאַלק; אונדז איז, הייסט עס, נישט דערלויבט זיך צו פֿירן „ווי אַלע“. און אַפֿילו אויב מיר דאַרפֿן נישט געפֿעלן די טאַינביס, דאַרפֿן מיר אָבער זיך אַליין יאָ געפֿעלן.

מדינת ישראל, און ייִדן איבער דער וועלט קענען בלויז געדעיען אויב זיי וועלן פֿאַרבינדן ליבעראַלע, מאַראַלישע און עטישע ווערטן מיט פראַקטישער פּאָליטיק, מיט די נויטן פֿון ייִדישן קאַלעקטיוו און יחיד. ווי אַזוי צו סינטעזירן די צוויי אַספּעקטן — פראַקטישקייט און עטישקייט, — איז קיינמאַל נישט געווען ליכט, און אַוודאי נישט איצט ווען מיר זענען אַ מלוכה-פֿאַלק, וואָס איז געצווונגען, צוליב „נאַציאָנאַלע אינטערעסן“, אינגיין אויף עטישע קאַמפּראַמיסן אין באַשטימטע סיטואַציעס. אָבער ייִדן מוזן אויפֿנעמען דעם דאָזיקן אַרויסרוף, און פּרובירן אים לייזן אויפֿן עטישסטן אַפֿן. מיר ווילן דאָך נישט סתם קיום, נאָר קיום וואָס איז געבונדן מיט די העכסטע עטישע און הומאַניטאַרע אידעאַלן. מען דאַרף אויך געדענקען אַז אמעריקאַנער ייִדן זענען קאַנצענטרירט אין פראַפֿעסיעס וואָס געהערן צום ליבעראַלן לאַגער: אין די אַוניווערסיטעטן, אין דער פּרעסע, אין דער טעלעוויזיע און ראַדיאָ.

אַמעריקע, מיט אַלע אירע דעפֿעקטן, איז נאָך אַלץ אַ ליכט-טורעם פֿאַר פֿעלקער. ס׳איז פֿון דער קליינער צאָל לענדער וווּ פֿרייהייט איז נישט אין סכּנה. וווּ געזעצן שטייען איבער יחידים, ריכטער איבער דער רעגירונג, מענטשלעכע רעכט איבער אַלץ. דער מערבֿ וועט, קען מען דערוואַרטן, נאָך האָבן אַ מאַראַלישן און אינטעלעקטועלן קריזיס פֿאַר אַ רייע יאָרן ביז ער וועט צוריקגעווינען זײַן גלייכגעוויכט. אָבער די ווערטן פֿון דער מערבֿ-ציוויליזאַציע, נישט געקוקט אויף אירע דורכפֿאַלן און בלאַנדזשענישן, בלייבן וויטאַל, ווערטפֿול. די פֿרייהייט צו טראַכטן, צו רעדן; די ליבעראַלע סיסטעם פֿון „קאַנטראַלירן און באַלאַנסירן“; דער גלויבן אין אַ פּלוראַליסטישער געזעלשאַפֿט פֿון פֿאַר-שידענע דאַקטרינען, מענטשן און נאַציעס — אַט די דאָזיקע אידעען זענען לעבנס-וויכטיק פֿאַר אַ ווירדיקער מענטשלעכער ציוויליזאַציע. אין טערמינען פֿון פראַדוקטיווקייט, טעכנישער אינאָואַציע, לעבנס-

סטאַנדאַרד, וויסנשאַפֿטלעכן פראַגרעס, און מענטשלעכער פֿרייהייט זענען אַמעריקע און מערבֿ-אייראָפּע די פֿירער פֿון אונדזער צייט. עס זענען אַלעמאַל דאָ אין דער געשיכטע פֿון פֿעלקער שפּאַנונגען: צווישן קלאַסן, דורות, וועלט-אַנשוואַונגען. אין אַמעריקע, אַ לאַנד פֿון פֿאַרשידענע ראַסן, זענען אויך פֿאַראַן ראַסן-שפּאַנונגען, און קאַנפֿליקטן. עס זענען אויך פֿאַראַן ווי אין אַלע דעמאָקראַטישע לענדער, חילוקי-דעות וועגן דער אויסלענדישער פּאָליטיק, וועגן מלחמה און שלום, וועגן דער אַחריות פֿון שטאַט פֿאַרן ווילזין פֿון יחיד. פֿון דעם דאַרפֿן מיר אַפֿלערנען אַז מיר דאַרפֿן זיין פֿלוראַליסטן — אַנערקענען פֿאַר-שידענע געזעלשאַפֿטלעכע סיסטעמען, פֿאַרשידענע קולטורן, פֿאַרשידענע מענטשן וואָס זענען נישט קיין סטערעאָטיפּן. אין מערבֿ אייראָפּע וועט זיך די געזעלשאַפֿט מסתּמא אַנטוויקלען אין דער ריכטונג פֿון אַ מינימאַלן סאַציאַליזם. אין אַמעריקע, נישט געקוקט אויף דער איצטיקער פֿלומרשט קאַנסערוואַטיווער כּוואַליע, וועט ווייטער עוואָלוציאָנירן „די ווילשטאַנד מלוכה“. סאַוועט-רוסלאַנד וועט מסתּמא ווייטער פֿאַרבלייבן פֿינטלעך צום מערבֿ, צוליב קינאה פֿאַר זיין פראַדוקטיווקייט און הויכן לעבנס-סטאַנדאַרד, און איר מאַנאַפּאַל אויפֿן „אמת“.

און דאָס ייִדישע פֿאַלק וועט זיך ווייטער דאַרפֿן אַריענטירן אויף דער מערבֿ-ציוויליזאַציע, מיט איר פֿלוראַליזם, הומאַנישקייט, טאַלע-ראַנץ, און מיט איר אַנערקענונג פֿון ייִדישע רעכט צו זיין אַ מערהייט-פֿאַלק אין אייגענעם לאַנד.

(1980)

משה העם, קארל מאַרקס און דיזראַעלי

I

דער יידיש-ענגלישער דענקער פראַפּ' ישעיהו בערלין איז ברייט באַקאַנט אין דער בריטישער און אמעריקאנער אינטעלעקטועלער וועלט ווי אַ געלערנטער מיט אַן אלזייטיקער ערוויציע, מיט אַ סובטילן אַנאַליז, און שריפֿטשטעלערישן טאַלאַנט — אַ קלאַרן, געשליפֿענעם און לעבעדיקן סטיל. בעת איר לייענט זינס אַן אַפּהאַנדלונג, אַדער עסיי וואָס איז ווי געבויט פֿון אַ מייסטער-אַרכיטעקט, האָט איר אַן עסטעטישע איבערלעבונג ווי איר וואָלט הנאה געהאַט פֿון אַ קונסטווערק. ער פֿאַר-מאַגט דעם כּוח צו שילדערן און אויפֿצולעבן פּערוזענלעכקייטן וואָס האָבן געלעבט מיט הונדערטער יאָרן צוריק, און זיי צו אַקטואַליזירן פֿאַר אונדזער צייט. ער איז ספּעציעל פֿאַראַינטערעסירט אין דענקערס וואָס זענען געגאַנגען קעגן שטראָם פֿון זייער צייט, און וואָס האָבן בייגע-שטייערט עפּעס ניס צו אונדזער אינטעלעקטועלער ירושה.

נאָך מיט יאָרן צוריק האָט זיך פראַפּ' בערלין קונה-שם געווען מיט זיינע ביכער איבער טאַלסטאָיס פֿילאָסאָפֿיע פֿון געשיכטע: „דער שטעכלער און דער פֿוקס“ (The Hedgehog and the Fox, 1953) און „היסטאָרישע אומפֿאַרמייַדלעכקייט“ (Historical Inevitability, 1954).

במשך די לעצטע עטלעכע יאָר זענען דערשינען זיינע געזאַמלטע ווערק, וואָס באַשטייען פֿון די עסייען, וואָס זיינען פֿריער געוואָרן פֿאַר-עפֿנטלעכט אין בריטישע און אמעריקאנער צייטשריפֿטן. אין דעם דריטן באַנד פֿון זיינע ווערק: „קעגן שטראָם“, (Against the Current, by Isaiah Berlin, Viking Press, N.Y., 1980, 394 pp.) וואָס מיר ווילן דאָ באַטראַכטן, ווערן פֿון אים באַהאַנדלט אַ ריי אינטעלעקטועלע פֿיגורן וואָס זענען אַדער געוואָרן אינגאַרירט אַדער ניט-דערשאַצט ווען זיי האָבן געלעבט, טיילווייז דערפֿאַר ווייל זיי האָבן געוואָגט זיך קעגנצו-שטעלן די דאָמינרנדיקע אינטעלעקטועלע אַרטאָדאָקסאַלקייטן פֿון זייער צייט.

„קעגן שטראם“ האָט אַ ספּעציעלן אינטערעס פֿאַר יידן, ווייל דאָ ווערן אַ חוץ אַלגעמיין-אײראָפּעיִשע דענקערס אויך באַהאַנדלט אַ רײ פּערזענלעכקײטן וואָס האָבן געהאַט אַ שײכות צו יידן און ייִדישע פּראַ-בלעמען ווי משה העס, בענדזשאַמין דיזראַעלי און קאַרלס מאַרקס. ווילן מיר טאַקע וויסן דער עיקר וואָס בערלין האָט אונדז צו זאַגן וועגן זײ. מע קען אָבער ניט אויסלאָזן פֿון אונדזער באַטראַכטונג אויך יענע קאַפיטלעך אין בוך וווּ דער מחבר אַנאַליזירט און קאַמענטירט אויף דער מערבֿ-אײראָפּעיִשער אויפֿקלערונג-באַוועגונג, און ספּעציעל אויף די קעגן־טעזיסן צו די דאַקטרינעס פֿון דער אויפֿקלערונג, ווייל אין זײ באַקענען מיר זיך מיט בערלינס אינטערעסאַנטע אַרײַנבליקן אין מײנונגען וועגן יענער אידעישער שטרעמונג וואָס הערט ניט אויף צו זײן רעלעוואַנט אויך פֿאַר אונדז היינט-צו-טאָג.

פּראַנץ ישיעוו בערלין איז געבוירן געוואָרן אין ריגע, לאַטוויע, אין 1909, און איז ווי אַ ייִנגל געבראַכט געוואָרן קײן ענגלאַנד, וווּ ער האָט באַקומען זײן בילדונג. ער איז שפּעטער געוואָרן פּראַפֿעסאָר אין אַקס-פֿאַרדער אוניווערסיטעט, איבער סאַציאַלער און פּאַליטישער פֿילאָסאָפֿיע. ער איז אַ בן-בית אין עטלעכע געביטן: פֿילאָסאָפֿיע, פּאַליטישע טעאָריע, מוזיק, רוסישע ליטעראַטור, מאַדערנער פֿראַנץ-צײזשער און דײַטשער געדאַנק, און דערצו איז ער אַקטיוו ווי אַ פּראַפֿעסאָר, און ווי דער פּרעזידענט און דער גרינדער פֿון אַ קאַלעדזש אין אַקספֿאַרדער אוניווערסיטעט. צו דעם אַלעם איז ער אויך אַ דיפּלאָמאַט, וועלכער האָט געאַרבעט אין דער ענגלישער דיפּלאָ-מאַטישער דינסט, אין אמעריקע, און סאַוועט-רוסלאַנד. לעצטנס איז ער אַן אַפֿטער גאַסט-פּראַפֿעסאָר אין אמעריקאַנער אוניווערסיטעטן, און מיט עטלעכע יאָר צוריק האָט ער באַקומען דעם פּריז פֿון דער שטאַט ירושלים. ער איז אַ מעסיקער ציוניסט, הגם ער איז ניט שטאַרק פֿאַרליבט אין נאַציאָנאַליזם.

אין דעם ערשטן קאַפיטל צײכנט דער מחבר אַן די צענטראַלע דאַקטרינעס פֿון דער מערבֿ-אײראָפּעיִשער אויפֿקלערונג: אַז די מענטש-לעכע נאַטור איז אין תּוך די זעלביקע אין אַלע צײַטן און לענדער; אַז

לאַקאַלע און היסטאָרישע וואַריאַציעס זענען אומוויכטיק אין פֿאַרגלייך מיט אַניווערסאַלע און אומפֿאַרענדערלעכע פֿרינציפֿן וואָס רעגירן די וועלט פֿון דער באַלעבטער און אומבאַלעבטער נאַטור, דאָס פֿריוואַטע און עפֿנטלעכע לעבן, אַלע געזעלשאַפֿטן, עפֿאַכעס און ציוויליזאַציעס.

אַודאי איז בערלין באַוווּסטזיניק אַז עס זענען געווען מיינונגס-פֿאַרשידנהייטן צווישן די דענקערס פֿון דער אויפֿקלערונג-באַוועגונג: וואַלטער און קאַנדאַרסע, למשל, האָבן געגלייבט אַז די אַנטוויקלונג פֿון קונסט און וויסנשאַפֿט איז דאָס שטאַרקסטע מענטשלעכע געווער צו דערגרייכן וווּילזיין, שלום און יושר; בעת רוסאַ און מאַבלי האָבן געהאַלטן פֿונקט פֿאַרקערט: אַז די אינסטיטוציעס פֿון דער ציוויליזאַציע זענען אַליין אַ הויפֿט-פֿאַקטאָר אין דער קאַרופֿציע פֿון מענטשן און זייער אַליענאַציע, אַפֿפֿרעמדונג פֿון דער נאַטור, פֿון פֿשטות, פֿון דעם לעבן פֿון גערעכטיקייט, סאַציאַלער גלייכהייט און ספֿאַנטאַנע מענטש-לעכע געפֿילן. דער קינסטלעכער מענטש האָט פֿאַרשקלאַפֿט און ריינירט דעם נאַטירלעכן מענטש. אַבער ניט געקוקט אויף די חילוקי-דעות צווישן די דענקערס פֿון דער אויפֿקלערונג, איז פֿון דעסטוועגן געווען אַ ברייטער שטח פֿון אינשטימיקייט צווישן זיי. אַלע האָבן געגלייבט אין דער רעאַליטעט פֿון נאַטור-געזעץ, אין אייביקע פֿרינציפֿן וואָס אויב נאָר מע פֿאַלגט זיי נאָך קענען מענטשן ווערן קלוג, גליקלעך, ערלעך און פֿריי. זיי האָבן זיך אונטערגעשיידט אין שייכות צו דעם וואָס עס שטעלן מיט זיך פֿאַר די אייביקע געזעצן, און ווי אַזוי מע אַנטדעקט די דאָזיקע אַניווערסאַלע פֿרינציפֿן, אַבער זיי זענען געווען זיכער אַז די דאָזיקע געזעצן זענען רעאַלע און מע קען זיי אויסגעפֿינען.

בערלין רעזומירט די הויפֿט-אַטאַקעס אויף די הנחות פֿון דער אויפֿקלערונג, וואָס עס האָבן געמאַכט די דייטשע דענקערס הערדער, פֿיכטע און שעלינג, מיט דער מיטהילף פֿון רוסאַ און דעמייסטער. זיי האָבן אַפֿגעוואַרפֿן אין דער אויפֿקלערונג איר באַטאַנען דאָס אַניווער-סאַלע, אַביעקטיווע, און זיי האָבן געהאַלטן אַז די דאָזיקע אַבסט-ראַקציעס זענען אומגערעכט לגבי דעם ספֿעציעלן, דעם היסטאָרישן,

דעם נאציאנאלן גייסט, דער ספּאַנטאַנקייט פֿון שעפּערישן מענטש וואָס זענען די קאָנקרעטע אופֿנים אין וועלכע מיר נעמען אויף דערפֿאַרונגען. דער איטאַליענישער פֿילאָסאָף וויקאָ (1744-1668) וואָלט, לויט פראַפֿ' בערלין, געווען געהאַט אַ דעצידירנדיקע ראַלע אין דער אַטאַקע אויף דער אויפֿקלערונג, ווען מען וואָלט אים אין יענער צייט געקענט אויסער די גרענעצן פֿון זײַן לאַנד. ער איז אָבער ערשט הונדערט יאָר נאָך זײַן טויט באַרימט געוואָרן, אַ דאַנק זײַן טעאָריע פֿון ציקלען אין קולטורעלער אַנטוויקלונג: אַז יעדער פֿאַלק גייט דורך באַזונדערע סטאַדיעס פֿון שפּראַצן און וואַקסן, פֿון אויפֿלייזונג און אומקום. אָבער דאָס, האָלט בערלין, איז ניט זײַן אַריגינעלסטער בײַטראַג. זײַן רעוואָלוציאָנערער געדאַנק באַשטייט אין דעם וואָס ער האָט געלייקנט די דאָקטרין פֿון אַן אייביקן נאַטור-געזעץ וועמענס אמת יעדער מענטש, אין יעדער צייט קען אויסגעפֿינען. אַנשטאַט דער דאָקטרין האָט וויקאָ געפֿריידיקט די אידעע פֿון איינציקייט, אוניקאַלישקייט פֿון קולטורן, ניט געקוקט אויף דעם וואָס זײ זענען ענלעך אין געוויסע פרטים: „אַזאָ צוגאַנג שטימט ניט מיטן שטאַנדפּונקט אַז ס׳איז דאָ בלויז איין סטאַנ-דאַרד פֿון אמת, שיינקייט און גוטסקייט צו וועלכע געוויסע קולטורן אָדער יחידים זענען געווען נענטער ווי אַנדערע, און וואָס ס׳איז געווען די אויפֿגאַבע פֿון דענקערס צו באַגרינדן און פֿון מענטשן פֿון טאַט צו פֿאַרווירקלעכן“.

וויקאָ איז באַשטאַנען אויף דער פֿלוראַליטעט פֿון קולטורן, און ער האָט באַטאַנט אַז די אידעע פֿון בלויז איין סטרוקטור פֿון רעאַליטעט וואָס דער פֿילאָסאָף קען זען ווי זי איז אין דער אמתן איז אַ פֿיקציע. אויב וויקאָ איז געווען גערעכט דעמאָלט איז דער עצם געדאַנק פֿון אַבסאָלוטע אמתן און פֿון אַ פּערפֿעקטער געזעלשאַפֿט וואָס איז געבויט אויף זיי — אַ צענטראַלע דאָקטרין פֿון דער אויפֿקלערונג — פֿאַלש. בערלין איז מסכים מיט וויקאָ, און ער פֿירט אויס אַז נאָך וויקאָן האָט דער קאַנפֿליקט צווישן מאַניזם און פֿלוראַליזם, פֿון אייביקע ווערטן און היסטאָריציזם, געמוזט ווערן אַ צענטראַלע פֿראַגע.

אויך יאהאָז הערדער (1803-1744), פונקט ווי וויקאָ, האָט געגלייבט

אז כדי צו פֿארשטיין א רעליגיע, א קונסטווערק, אָדער א נאַציאָנאַלן כאַראַקטער מוז מען „אַרײַנגיין אינעווייניק“ אין די אייגנאַרטיקע באַדינ־גונגען פֿון זייער לעבן, ווייל יעדע קולטור האָט איר „שווערפֿונקט“. בעת פֿאַר וואַלטער, דידראַ, האַלבאַך און קאַנדאַרסע איז בלויז פֿאַראַן אַן אַניווערסאַלע ציוויליזאַציע וועלכע ווערט רעפּרעזענטירט פֿון צײַט צו צײַט דורך פֿאַרשיידענע פֿעלקער, איז פֿאַר הערדערן פֿאַראַן אַ פֿלוראַ־ליטעט פֿון ניט־פֿאַרגלייכבאַרע קולטורן.

דאָס בשותפֿותדיקע וואָס פֿאַראייניקט אַלע דענקערס פֿון דער אויפֿקלערונג איז, לויט בערלינען, זייער אַפּוואַרפֿן די קריסטלעכע דאָקטרין פֿון „אַריגינעלער זינד“ (אַדמס זינד): אַנשטאַט דעם גלייבט זי אַז דער מענטש ווערט געבוירן אָדער אומשולדיק און גוט, אָדער מאַראַליש נייטראַל און קען אַדאַפּטירט ווערן, אַ דאַנק בילדונג און סבֿיבֿה. אַ טייל אויפֿקלערערס האַלטן אַז דער מענטש איז דעפֿעקטיוו אָבער פֿעיק צו ווערן ראַדיקאַל פֿאַרבעסערט אַ דאַנק ראַציאָנאַלער דער־ציונג, אָדער דורך אַ רעוואַלוציאָנערער אַרגאַניזאַציע פֿון דער געזעלשאַפֿט, ווי עס פֿאָדערט רוסאַ.

II

אין קאַפּיטל וועגן משה העס (1812-1875) צײַכנט בערלין דעם ייִדיש־דייטשן דענקערס אינטעלעקטועלע עוואַלוציע, און באַשטעטיקט דאָס וואָס אַלע באַהאוונטע אין דער געשיכטע פֿון ייִדישן נאַציאָנאַלן געדאַנק ווייסן שוין פֿון לאַנג, אַז משה העס איז געווען אַ נביא מיט ווייניק אַנערקענונג אין זײַן צײַט, און מיט גאַר ניט קיין פֿבֿוד אין זײַן געבוירן־לאַנד. זײַנע אידעען וועגן ייִדישן לעבן אין זײַן צײַט זענען פֿון זײַנע בני־דור געוואָרן אַפּגעוואַרפֿן ווי פּוסטע חלומות, אָבער ווי די ייִדישע געשיכטע אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט האָט באַוויזן איז זייער פּסק געווען אין גאַנצן אומגערעכט. העס איז נאָך דער רעוואַלוציע פֿון 1848 געוואָרן אַ טיפֿער, אומאַפהענגיקער דענקער וועלכער האָט בעסער פֿאַרשטאַנען די פּראַבלעמען פֿון זײַן צײַט, סײַ ייִדישע, סײַ אַלגעמײַנע, ווי מערסטע פֿון זײַנע קריטיקערס.

משה העס איז געבוירן געוואָרן אין 1812 אין באָן, אין אַ פֿאַמיליע וועמענס אַבות עס זענען אַפֿשר געקומען פֿון פּוילן. אין 1841 איז דער-שיגען זיין בוך די אייראָפּעיִשע טריאַרכיע. דאָרטן הערן מיר פֿון מחבר אַז די איינציקע רעטונג פֿאַר דער מענטשהייט איז סאַציאַליזם, אַז מע מוז אַפּשאַפֿן פּריוואַט אייגנטום, ניט ווייל די געשיכטע גייט אומפֿאַר-מיידלעך אין דער ריכטונג — ווי מאַרקס האַלט — נאָר צוליב עגאָיזם — יעדע מין הערשאַפֿט צעשטערט די מענטשלעכע פּערזענלעכקייט, און פֿרוסטירט גלייך דעם הערשער און דעם שקלאַף; ווייל די פּערזענ-לעכקייט קען זיך ניט פֿונאַנדערבלען אין האַרמאָנישער קאָאָפּעראַציע מיט אַנדערע מענטשן. סאַציאַלע גלייכהייט איז ווינטשנסווערט, גלייבט העס, ניט ווייל ס'איז אומפֿאַרמיידלעך, נאָר ווייל ס'איז גערעכט.

אין ליכט פֿון אונדזערע דערפֿאַרונגען במשך די לעצטע הונדערט יאָר, האַלט בערלין, האַט העס ניט אַזוי טיף געגרייזט ווי די גרינדערס פֿון „וויסנשאַפֿטלעכע סאַציאַליזם“ וועלכע האָבן מיט זייער קלאַסנקאַמף, און דער דיקטאַטור פֿון דער קאָמוניסטישער פֿאַרטיי, וועלכע רעפּרע-זענטירט כלומרשט דעם פּראַלעטאַריאַט, ניט געבראַכט קיין עקאָ-נאָמישע גלייכהייט, ניט קיין פּערזענלעכע פֿרייהייט, און ניט קיין סאַציאַלן יושר. במשך זיין גאַנץ לעבן איז העסעס סאַציאַליזם געווען באַגרינדט אויף אַ מאַראַלישן יסוד. עס איז ניט גענוג בלויז אַפּצושאַפֿן פּריוואַט-אייגנטום, גלייבט ער: נאָר עס מוז פֿאַרקומען אַן איבערבראָך אין האַרץ, און דאָס קען נאָר געשען ווען די מאַטעריעלע און אינסטיטו-ציאָנעלע באַדינגונגען וועלן ווערן געענדערט. אָבער דאָס בלויזע איבערבלייטן די ראַם וועט ניט פּראַדוצירן די נייטיקע גינסטיקע טראַנס-פֿאַרמאַציע, סיידן די מאַראַלישע פּרינציפּן ווערן גלייכצייטיק אַנגעווענדט.

נאָך דער דורכגעפֿאַלענער רעוואַלוציע פֿון 1848 לעבט העס אין דער שווייץ, בעלגיע, האַלאַנד, פּאַריז, און אין 1861 קומט ער צוריק קיין קעלן. אין 1862 פֿאַרעפֿנטלעכט ער זיין בוך רוים און ירושלים. ווי מיר ווייסן האַט דאָס בוך דעמאָלט ניט געפֿונען קיין אַפּקלאַנג אין אייראָפּע, אָבער אויף די דייטשע יידן איז עס געפֿאַלן ווי אַ באַמבע. דאָ ווערט

געשילדערט די ייִדישע לאַגע אין מערב, ס׳ווערט געגעבן אַ דיאַגנאָז פֿון זייערע צרות, און אַ פראַגראַם פֿאַר דער צוקונפֿט — אויפֿצובויען אַ ייִדישע מלוכה אין ארץ־ישׂראל אויף די יסודות פֿון גלײַכהײַט און סאַציאַליזם. דאָ איז שוין העס ווייט פֿון זײַן אַנטי־רעליגיעזן קאַמוניזם, און אַנטי־נאַציאָנאַליזם פֿון זײַנע יונגע יאָרן. איצט פֿאַרשטייט ער אַז דאָס ייִדישע פראַבלעם איז עפעס אײַגנאַרטיקס, און פֿאָדערט אַ ספּעציפֿישע לײַזונג, ניט כּכל הגוים, ער זעט איצט ניט קײן סתירה צווישן ציוניזם און סאַציאַליזם.

וואָס שײַך דער ראַלע פֿון נאַציאָנאַלן מאַמענט אין דער געשיכטע פֿון דער מענטשהײַט, האָט העס בעסער פֿאַרשטאַנען זײַן וויכטיקײַט ווי מאַרקס, שטרײַכט בערלין אונטער. אַ ראיה — די געשעענישן אין אונגאַרן און פּוילן במשך דעם לעצטן פֿערטל יאָרהונדערט. אָבער זײַן נאַציאָנאַליזם איז רײן פֿון שאַוויניזם און איז אין קאַנטעקסט פֿון לינקן סאַציאַליזם. דער ייִדיש־ענגלישער דענקער האַלט, און דאָס וועט יעדער אַביעקטיווער פֿאַרשער צוגעבן, אַז העס איז געשטאַנען העכער אין מענטשלעכקײַט, אין פֿאַליטישער חכמה און מאַראַלער ערלעכקײַט פֿון מאַרקסן. דער מחבר לויבט אים פֿאַר פֿאַרטיידיקן געוויסע ווערטן פֿון דער „קעגן־אויפֿקלערונג“: היסטאָרישע טראַדיציע, די רעכט פֿון אַלײן־אויסדרוק, „די וואַרצלען און סימבאָלן פֿון אײַנעם פֿאַמיליע, אָדער פֿאַלקס־עבֿר“.

בנוגע דעם ייִדישן לעבן און זײַנע פראַבלעמען האָט זיך משה העסעס פראַגנאַז אַרויסגעוויזן אומגעוויינטלעך פינקטלעך. ער האָט פֿאַרויסגעזאָגט אַז די דײַטשע ייִדן וועלן דורכמאַכן אַ קאַטאַסטראַפֿע: ער האָט געטענהט אַז די אַסימילאַציע שטעלט אַוועק ייִדן אין אַ פֿאַלשער פּאָזיציע מיטן פֿאַרלייקענען אַז זײ זענען אַן אײַגנאַרטיק פֿאַלק. דערמיט נאַרן זײ אָפּ בלוזן זיך אַלײן, און אין לעצטן סך־הכל פֿירט עס בלוזן צו פֿאַראַכטונג און האָס מצד זייערע שונאים, ווייל ייִדן, וויפֿל מע זאָל ניט זשאַנגלירן מיט דעפֿיניציעס, זענען אַ נאַציע. העס האָט אויך געגלייבט אין קאַאָפּעראַטיוון און קאַמונאַלע אונטערנעמונגען, און די דאָזיקע אינסטיטוציעס זענען אין אַ גרויסער מאָס רעאַליזירט געוואָרן

אין מדינת ישראל. העס האָט געהאַלטן אַז מע דאַרף פּרעזערווירן היסטאָרישע טראַדיציעס ניט ווייל ער האָט זיך געשראַקן פֿאַר ענדע-רונגען, נאָר ווייל „ס'איז ניט קיין חובֿ זיך גיטטיק צו פֿאַראַרעמען, אָדער פֿאַרקריפלען צוליב אַן אַבסטראַקטן אידעאַל; אַז פֿון קיינעם טאָר מען ניט פֿאַרלאַנגען ער זאָל אוועקוואַרפֿן דאָס וואָס פֿאַרשאַפֿט אים די טיפּסטע גיטטיקע סאַטיספֿאַקציע — די רעכט ליב צו האַבן באַקאַנטע פּלעצער, אָדער לעבנס-פֿאַרמען, אָדער שיינע זאַכן“.

נאָכן איבערלייענען דאָס קאַפיטל וועגן העסן פֿילט איר אַ סאַטיס-פֿאַקציע וואָס ענדלעך האָט דער ייִדיש-דיטשער סאַציאַליסט באַקומען זיין פֿאַרדינטע אַנערקענונג ווי איינער פֿון די וויכטיקסטע סאַציאַלע דענקערס אין דער מאַדערנער צייט. פּראָפֿ בערלין האָט אים אוועק-געשטעלט אויף דער ריכטיקער פּאַזיציע. דער עטישער סאַציאַליזם און דער הומאַנער נאַציאָנאַליזם וואָס העס האָט געפּריידיקט האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זיין דויערנדיקער, פּראַדוקטיווער פֿאַר מענטשלעכער פֿרייהייט און גליק ווי די פּלומרשט „רעאַליסטישע“ און „וויסנשאַפֿט-לעכע“ לייזונגען פֿון זיינע מאַרקסיסטישע קאַנקורענטן.

III

מיט אַן ערך צען יאָר צוריק האָב איך געלייענט די עסי וועגן דיוראַעלי און מאַרקס ווען זי איז דערשינען אין צייַניסטישן חודש-זשורנאַל „מידסטרים“. ווען איך האָב עס איצט געלייענט צום צווייטן מאַל אין בוך בין איך אַלץ געווען באַאייַנדרוקט און געשפּאַנט פֿון דער „דראַמע“ וואָס פּראָפֿ בערלין בויט אויף וועגן די צוויי אַנדערשדיקע און דאָך אין אַ סך פּרטים ענלעכע פּערווענלעכקייטן. דאָ באַשעפֿטיקט זיך דער מחבר דער עיקר מיטן „זוכן זייער אידענטיטעט“, וואָס איז אויפֿגע-קומען ווי אַ רעזולטאַט פֿון דער אויפֿקלערונג-באוועגונג ווען יידן זענען געווען דרויסנדיקע און האַבן געשטרעבט זיך צו אינטעגרירן אין דער מערבֿ-איראָפּעיִשער געזעלשאַפֿט. בערלין ציטירט דעם ענגלישן היסטאָריקער טרעוואַר-ראַפּער אַז דער פּאַנאַטישסטער נאַציאָנאַליזם קומט אויף אין צענטערס וווּ נאַציאָנאַליטעטן און קולטורן מיטן זיך, וווּ

רייבונגען זענען שטאַרק ווי, למשל אין ווין, אין די באלטישע פראַ-
ווינצן, וואָס האָבן אויספאַרמירט הערדערן (דעם באַגרינדער פֿון דייטשן
נאַציאָנאַליזם), דאָס אומאַפהענגיקע הערצאַגטום סאַוואַי, וווּ דער פֿראַנ-
צייזשער שאַוויניסט דע מייסטער איז אויפֿגעוואַקסן, אַדער לאַטאַ-
רינגיע אין פֿאַל פֿון דע גאַלן. דאָס זעלביקע איז חל אויף הערצל,
זשאַבאַטינסקי און טראַצקי, וועלכע האָבן געשטאַמט פֿון די אַסימי-
לירטע ראַנדן אין דער ייִדישער וועלט. די אַלע מענטשן האָבן געהאַט
פֿייערדיקע וויזיעס ווי אַ רעזולטאַט פֿון די ווונדן וואָס זייער אַליין-
רעספעקט און זייער באַליידיקטער נאַציאָנאַלער באַוווּסטיזן האָט
געליטן, ווייל זיי האָבן געלעבט ביי די גרענעצן פֿון דער נאַציע, וווּ דער
דרוק פֿון פֿרעמדע ציוויליזאַציעס איז געווען צום שטאַרקסטן. אין די
דאָזיקע פֿאַרוואַרפֿענע פֿראַווינצן קומט אויף די אידעאַלע וויזיע פֿון אַ
פֿאַלק ווי עס דאַרף זײַן, לויט ווי מע זעט עס מיט די אויגן פֿון גלויבן,
ניט געקוקט אויף די פֿאַקטן.

עס איז דעריבער, אַרגומענטירט בערלין, ניט איבערראַשנדיק צו
געפֿינען דעם זעלביקן פֿראַצעס אין פֿאַל פֿון עמאַנציפֿירטע מיטגלידער
פֿון אַ קאַלעקטיוו וואָס איז אומעטום אַ מינאַריטעט, בענקט ער זיך צו
אידענטיפֿיצירן מיט דער מאַיאָריטעט, ווי מענטשן וואָס באַזיצן ענדלעך
גלייכהייט און סטאַטוס. אין פֿאַל פֿון די מער ליידנשאַפֿטלעכע נאַטורן
שטרעבן זיי זיך צו באַפֿרײַען פֿון זייער נידעריקן סטאַטוס אויף צוויי
אופֿנים: אַדער דורך פֿאַדערונגען פֿאַר גלייכהייט, קאַמף פֿאַר אַליין-
באַשטימונג פֿון אונטערדריקטע נאַציעס, אַדער דאַמינירונג מצד
קעמפֿערישע קלאַסן. אַבער ס'איז אויך דאָ אַן אַנדער פֿאַרעם פֿון דראַנג
נאָך אַנערקענונג: דאָס איז אַן אַנשטרענגונג צו אַנטלויפֿן פֿון דער
שוואַכקייט און באַליידיקונג דורך אידענטיפֿיצירן זיך מיט אַן אַנדער
גרופּע וואָס איז פֿרײַ פֿון די דעפֿעקטן פֿון איינעם לכתחילהדיקן
צושטאַנד. עס באַשטייט אין אַ פֿרווו צו דערווערבן פֿאַר זיך אַ נייע
פֿערזענלעכקייט און אַ נייעם קאַמפלעט ווערטן און געווינהייטן. אַ
דאַנק נאַפֿאַלעאַנס נצחונות האָבן יידן אין דייטשלאַנד געהאַט אַזעלכע
ווונטשן און האַפֿענונגען. אַט אַזאַ פֿראַצעס פֿרובירט פֿראַפֿ' בערלין

אילוסטרירן מיט די צוויי פֿאַרשידנאַרטיקע פּערזענלעכקייטן:
 בענדזשאַמינ דיזראַעלי (1804-1881) און קאַרל מאַרקס (1818-1883).
 ניט געקוקט אויפֿן קאַנטראַסט צווישן זיי — דיזראַעלי דער
 אַמביציעזער אַפֿאַרטוניסט, פּאַליטישער אַוואַנטוריסט, און מאַרקס דער
 פֿאַנאַטישער פּאַמפֿלעטיסט, קאַנספּיראַטאָר, פֿאַרשער אין בריטישן מוזיי,
 פֿון דעסטוועגן איז דאָ, וויזט בערלין, אַ פּאַראַלעל צווישן זיי: ביידנס
 פֿאַטערס האָבן געהערט צום ערשטן דור עמאַנציפּירטע יידן; ביידע,
 כאַטש אַנדערש אין טעמפּעראַמענט און אַנשווינגען האָבן געוואַלט
 דאַמינירן די געזעלשאַפֿט. מאַרקס האָט זי געוואַלט איבערמאַכן,
 דיזראַעלי — ווערן פֿון איר אַקצעפּטירט און זי אַנפֿירן. ביידע האָבן
 אַנטדעקט דעם פּראַלעטאַריאַט ווי אַ קרבן פֿון דער געזעלשאַפֿט;
 מאַרקס — ווי אַ טרעגער פֿון דער רעוואַלוציע; דיזראַעלי ווי אַן
 אַביעקט מיט וועלכן עס דאַרף זיך באַשעפֿטיקן דער אַדל, ווי זײַן
 פֿאַרבינדעטער קעגן דער בורזשואַזיע. ביידע זענען געווען דרויסנדיקע
 אין דער קריסטלעכער געזעלשאַפֿט, און ביידע האָבן אַנגענומען שריט
 פֿטור צו ווערן פֿון די שטערונגען מצד זייער אַפּשטאַם — דיזראַעלי —
 איין שריט, מאַרקס אַן אַנדערן. צוליב דעם אַליין-האַס און אַליין-פֿאַר-
 אַכטונג וואָס די קריסטלעכע געזעלשאַפֿט פֿאַרפֿלאַנצט אין זיי, ווינטשן
 זיי אין געהיים צו געהערן צו די גרופּעס וואָס פֿאַראַכטן זיי. אין פֿאַל פֿון
 דיזראַעלי האָט עס געפֿירט צו דער אַריסטאָקראַטישער עליטע מיט
 וועלכער ער האָט זיך אידענטיפּיצירט, און ער באַטאַנט דערפֿאַר כּסדר
 זײַן שטאַלץ ווי אַן אַפּשטאַמיקער פֿון ייִדישע מלכים. בעת אין פֿאַל פֿון
 מאַרקסן פֿירט עס צו אַן אַנטיפּאַטיע פֿאַרן יידנטום און צום אַנגעמען
 דעם ציל פֿון פּראַלעטאַריאַט.

דיזראַעלי איז געווען אַ ראַמאַנטיקער וואָס האָט פֿאַראַכט
 גלייכהייט, מיטלמעסיקייט, דעם דורכשניטלעכן מענטש. ווי אַן אַנטי-
 ראַציאָנאַליסט איז ער איבערצייגט אַז אינטוויזיע און פֿאַנטאַזיע שטייען
 העכער ווי אינטעלעקט און מעטאָד. ער גלייבט אין טעמפּעראַמענט,
 בלוט, ראַסע, זשעני, העלדן; בעת מאַרקסעס דרך איז געווען דער היפּוך
 פֿון דעם: ער האָט געהאַלטן פֿון אינטעלעקט, שכל, מעטאָד. זײַנע אַנטי-

סעמיטישע באַמערקונגען וועגן ייִדן קומען פֿון זײַן אַליין-האַס. ער האָט אונטערגעשאַצט נאַציאָנאַליזם און דעם כּוח פֿון רעליגיע. פֿונקט ווי דיזראַעלי האָט זיך אידענטיפֿיצירט מיט דער ענגלישער אַריסטאָ-קראַטיע, אַזוי האָט מאַרקס זיך פרובירט באַפֿרײַען פֿון דער סאַציאַלער גרופּע אין וועלכער ער איז דערצויגן געוואָרן דורך אידענטיפֿיצירן זיך מיטן פֿראַלעטאַריאַט. אָבער ער האָט אַזוי ווייניק קרובֿישאַפֿט מיט אינדיווידועלע פֿראַלעטאַריער ווי דיזראַעלי מיט דער בריטישער אַריסטאָקראַטיע. „ביידע זענען געבליבן פֿון דרויסן פֿון זייערע גרופּעס — אַנאַליטיקערס, אַבסערווירערס, פֿראַפּאָגאַנדיסטן, טשעמפּיאַנען, פֿירערס — אָבער ניט אַ טייל פֿון זיי, אין זיי. די באַליידיקונגען וואָס מאַרקס וויל נוקם זײַן זענען די פֿאַרפֿאַלגונגען פֿון די רעוואָלוציאַנערע ייִדישע אינטעלעקטואַלן... די פֿונקציעס פֿון מאַרקסעס פֿראַלע-טאַריאַט אין זײַן שיטה איז ענלעך צו פֿונקט דעם קעגנזאַץ — די ראַסן-עליטע — בײַ דיזראַעלין. דער קלאַס וואָס פֿאַרקערפֿערט זײַן וויזיע ווערט אידעאָלאָזירט. עס רעדט אין אים אַ מיטגליד פֿון אַ לאַנג באַליידיקט פֿאַלק“.

מע קען בערלינס טעזיס אַזוי סומירן: איין מקור פֿון מאַרקסעס און דיזראַעליס וויזיע איז באַשטאַנען אין זייער באַדערפֿעניש צו עטאַבלירן אַ פֿערזענלעכע אידענטיטעט, צו אַנטשיידן צו וועלכער נאַציע, קלאַס אָדער פֿאַרטיי זיי געהערן. זיי האָבן געדאַרפֿט אַ פֿעסטן באַדן אין וועלכן זיי זאָלן זיך קענען פֿאַרפֿלאַנצן צוליב זייער אויסגעוואַרצלטקייט פֿון דער ייִדישער מינאַריטעט; און אַזוי ווי זיי זענען ניט געבוירן געוואָרן אויף אַ זיכערן באַדן, האָבן זיי אים דערפֿונדן; איינער אין דער ענגלי-שער אַריסטאָקראַטיע, און דער צווייטער אין פֿראַלעטאַריאַט. אָבער זיי האָבן דערבײַ אינגאַרירט אַ היפש ביסל פֿון דער ווירקלעכקייט.

דיזראַעליס אַנשווינגען זענען געווען רעאַקציאָנער, און מאַרקס האָט פֿאַרזען די ראַלע פֿון ניט-עקאָנאָמישע פֿאַקטאָרן אין געשיכטע. ביידע האָבן ניט געקענט אַקצעפּטירן זייער אַפּשטאַם און זיך אַליין, ווי זיי זענען אין דער אמתן געווען. זייער בייִדנס דאַקטרינעס האָבן דעריבער, צום טייל, געשטאַמט פֿון דער פּסיכאָלאָגישער באַדערפֿעניש

וואָס האָט געמוזט ווערן באַפֿרידיקט: „זייער פֿונקציע איז ניט געווען דער עיקר צו שילדערן אַדער אַנאַליזירן די ווירקלעכקייט, נאָר גיכער צו טרייסטן, צו שטאַרקן אַנטשלאַסנקייט, צו קאַמפּענסירן פֿאַר דורכ-פֿאַלן און שוואַכקייטן, צו פֿראַדוצירן אַ קעמפֿנדיקן גייסט קודם-כל אין די אויטאָרן פֿון די דאָקטרינעס גופֿא“.

הגם פֿראַפֿ' בערלין גיט צו אַז ער איז ניט קיין פּסיכאָלאָג, און דעריבער איז זײַן טעזיס אַ טענטאַטיווער, פֿון דעסטוועגן איז זײַן אַנאַליז פֿון ביידנס פֿערזענלעכקייט שכלדיק, אינטערעסאַנט, און ביז גאָר באַלערנדיק: ווייל אויב דער יסוד פֿון ביידנס וויזיע האָט טאַקע געוואַרצלט אין זייערע באַדערפֿענישן און איז ניט געווען באַזירט אויף אַביעקטיוו- וויסנשאַפֿטלעכע פֿאַרשונגען, דעמאָלט דאַרף מען נעמען מיט אַ „גרויסער דאָזע זאַלץ“, זייערע דאָקטרינעס.

(1982)

ריימאַן אַראָן — ייִדיש־פֿראַנצייזישער סאַציאַלאָג וועגן געצנדינערײַ צו געשיכטע

I

דעם 17טן אַקטאָבער, 1984, איז געוואָרן אַ יאָר זינט ס'איז אוועק אין דער אייביקייט דער ייִדישער־פֿראַנצייזישער סאַציאַלאָג און פּובליציסט ריימאַן אַראָן. אַ דענקער וואָס האָט געפֿירט אַ לעבנס־לאַנגן וויכוח מיט דער „געצנדינערײַ“ פֿון אַ סך פֿראַנצייזישע אינטעלעקט-טואַלן צו רעוואָלוציע, צו דיקטאַטור פֿון פֿראַלעטאַריאַט, צום מאַרקסיזם־לעניניזם. זײַנע קעגנער האָבן אים באַצייכנט ווי אַ קאַנסערו-וואַטאַר, ער איז אָבער געווען אין דער אמתן, ווי מיר וועלן באַלד אַנווייזן, אַ ליבעראַל: מעסיק, באַלאַנסירט אין זײַנע אידיען, מיושפֿדיק,

באקעמפּנדיק מיט שאַרפֿער לאַגיק, די פּילפּוליסטישע תּירוּצים מיט וועלכע די פּראַנציפּיזישע „מיטלויפֿער“ אויפֿן לינקן וואַגן פֿלעגן פּרובירן פֿאַרענטפֿערן דעם סאַוועטישן טעראָר. ער האָט פֿאַרנומען אַ צענ-טראַלע פּאַזיציע אין פּראַנציפּיזישן אינטעלעקטועלן לעבן, און איז געשטאַרבן פֿון אַ האַרץ-אַטאַקע אין עלטער פֿון 78 יאָר. דער באַרימטער ייִדיש-פּראַנציפּיזישער אַנטראָפּאָלאָג, קלאוד לעווי-שטראָוס, האָט אים אַנגערופֿן „אונדזער לעצטער חכם“.

אַראָן האָט אַנגעשריבן איבער 40 ביכער וועגן פֿילאָסאָפֿיע, סאַציאַל-לאַגיע און געשיכטע. ער איז געווען אַ פּראָפֿעסאר פֿון סאַציאַלאַגיע אין סאַרבאַן-אוניווערסיטעט, און אויך אין האַרוואָרד און קאַרנעל-אוניווערסיטעט, איז אמעריקע. ער איז געבאַרן געוואָרן אין פּאַריז אין אַן אַסימילירטער ייִדישער פֿאַמיליע פֿון אַדוואַקאַטן.

נאָך דער דייטשער אינוואַזיע אויף פּראַנקרייך סוף 1939, איז ער אַוועק קיין לאַנדאָן, און זיך אַנגעשלאָסן אין די „פּרייע-פּראַנציפּיזישן“ אונטער דעם גאַלס פֿירערשאַפֿט, ווערנדיק דער רעדאַקטאָר פֿון זייער צייטונג „פּראַנסליבר“. נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה איז ער געוואָרן אַ קאָלומניסט פֿון דער צייטונג „פּיגאַראַ“, און אין 1977, איז ער אַריבער אין וואַכנבלאַט „ליעקספּרעס“. אַראָן פֿלעגט אַפֿט שרײַבן אין בריטישן חודש-זשורנאַל „ענקאָנטער“, וווּ איך פֿלעג אים לייענען מיט גרויס אינטערעס און פֿאַרערונג.

דער לייט-מאַטיוו איז זײַן וועלט-באַנעס איז געווען זײַן באַגרינדן די פֿאַלשקייט פֿון די „סעקולערע רעליגיעס“: מאַרקסיזם-לעניניזם, פֿאַשיזם און אַנדערע דאַגמאַטיזמען וואָס פּרעטענדירן צו וויסן און פֿאַרויסצוזאָגן דעם גאַנג פֿון געשיכטע. זײַן פֿילאָסאָפֿיע האָט באַטאַנט שפּאַנונגען, פֿאַרשידנקייטן, די געפֿאַר פֿון אַבסאָלוטיסטישע אידעאָלן און צווייפֿלהאַפֿטע האַנדלונגען. גלייכצייטיק האָט ער פֿאַרטיידיקט ליבעראַלע פּאָליטישע און עקאָנאָמישע אינסטיטוציעס וואָס זענען באַזירט אויף פּרינציפּל, טאַלעראַנץ און מעסיקייט. די נביאות-זאַגערײַ וועגן דעם צוקונפֿטיקן גאַנג פֿון דער געשיכטע, האָט ער געהאַלטן, איז מער „אידעאָלאָגישע פּאַעזיע ווי פּראָזע פֿון דער ווירקלעכקייט“.

מיר וועלן זיך דאָ אָפּשטעלן בלויז אויף צוויי פֿון זײַנע ביכער:
„דער אָפּיום פֿון די אינטעלעקטואַלן“, דערשינען אין 1955, און „דע גאַל,
ישראל און ייִדן“, דערשינען אין 1969 — ווייל ביידע ווערק זענען
אַקטועל און צענטראַל אין זײַן וועלט-באַנעם ווי אַ ליבעראַל און אַ ייִד.
אין דעם ערשטן בוך באַצײכנט ער דעם מאַרקסיזם-לעניניזם, „דער
אָפּיום פֿון די אינטעלעקטואַלן“, וואָס האָט אַן איינשלעפֿערנדיקע
ווירקונג אויף דער אינטעליגענץ. אַ כאַראַקטעריסטיק וואָס קאַרל
מאַרקס האָט אַמאָל צוגעשריבן צום רעליגיעזן גלויבן פֿון די מאַסן. דאָס
בוך איז רעלעוואַנט נאָך איצט, הגם אַ סך פֿון די פֿריערדיקע פֿראַג-
צײַזשע אינטעלעקטואַלן זענען געוואָרן „בעלי-תּשובֿה“, און זיך
אויסגעדרײט מיטן רוקן צו זײַער אַמאָליקער יוגנט-געליבטער: דעם
סאָוועטישן דעספּאָטיזם.

II

די יאָרן פֿון דער צווייטער וועלט-מלחמה האָט אַראָן פֿאַרבּראַכט
אין לאַנדאָן, ווי אַ פּובליציסט. דאָס האָט אים געגעבן אַ נאַענטע
באַקאַנטשאַפֿט מיטן ענגליש-אַמעריקאַנער געדאַנק. דערצו האָט די
„קאַלטע-מלחמה“ אים דערווײַטערט פֿון זײַן יוגנט-פֿרײַנד זשאַן סאַרטּר,
וועלכער האָט מיט אַלערליי דריידלעך פּרובירט פֿאַרענטפֿערן די
סאָוועטישע מושלים. אַראָן האָט זיך געשטעלט אויף דער זײַט פֿון די
אַמעריקאַנער און ענגלענדער, און ער האָט איבערגעריסן זײַנע פֿאַרבינ-
דונגען מיט די לינקע עלעמענטן אין פֿראַנקרײַך.

אין די איצטיקע באַדינגונגען, האַלט ער, מוז מען קוועסטיאָנירן צי
די טערמינען „רעכטע און לינקע“ גיבן אַ קלאַרע פֿאַרשטעלונג פֿון דער-
שיינונגען. ער טענהט אַז בעת אין ענגלאַנד און אַמעריקע האָט מען
דיסקוטירט מאַרקס' סאַציאַלאַגיע, אָדער פּאָליטישע עקאָנאָמיע ווי
וויכטיקע ווערק וואָס צײַכענען אַן אַ געוויסן עטאַפּ אין דער אַנט-
וויקלונג פֿון סאַציאַלן געדאַנק, זענען אין פֿראַנקרײַך די דאָזיקע
טעאָריעס באַטראַכט געוואָרן ווי טרואיזמען, און דאָס האָט דערפֿירט צו
אַ געצנדינערײַ פֿון געשיכטע. פֿאַר די אינטעלעקטואַלן פֿון לינקס האָט

געשיכטע אַ ציל — דער נצחון פֿון פראַלעטאָריאַט. אין זײַן נאָמען קען מען פֿאַרענטפֿערן די גרעסטע פֿאַרברעכנס.

אַראַנס שטודיעס האָבן אים דערפֿירט צום געדאַנק אז מען דאַרף זיך אָפּזאָגן פֿון די דאָזיקע טעאָריעס, זײַנע פֿאַרשונגען האָבן אים געבראַכט צו אַ קריטישער פֿילאָסאָפֿיע פֿון געשיכטע, וואָס האָט אָפּגע-וואַרפֿן אירע פרעטענזיעס אויף וויסנשאַפֿטלעכקײַט, און האָט זי פֿאַר-שטופּט אין אַ קאָטעגאָריע פֿון פּאַעטישע אַרײַנבליקן, אָדער מאַראַ-לישער דערהויבונג¹. דער פֿראַנצײזישער סאַציאַלאָג וואַרפֿט נישט אָפּ אַלע אָספּעקטן פֿון מאַרקסיזם, נאָר זײַן היסטאָריאַסאָפֿיע, זײַן משיחיות. מאַרקס' סאַציאַלאָגיע און פּאַליטישע עקאָנאָמיע דאַרף מען באַטראַכטן אַן לײַדנשאַפֿט. ער גיט צו אַז קײן מאַדערנער היסטאָריקער, אָדער עקאָנאָמיסט טראַכט נישט איצט אַזוי ווי ער וואַלט געטראַכט אויב מאַרקס וואַלט נישט עקסיסטירט. אַ דאַנק מאַרקסן איז דער הײַנטיקער עקאָנאָמיסט געוואָרן באַוווּסטזײַניק וועגן עקספּלאַטאַציע, דער היסטאָ-ריקער קען נישט צומאַכן די אויגן אויף דעם שפּלדיקן מצבֿ פֿון מיליאָנען מענטשן. אָבער ער וואַרפֿט אָפּ סאַרטס קוק וועלכער זעט אין מאַרקסיזם נבֿיאַישקײַט, און פֿילאָסאָפֿישע אמתו, פֿון אַ פּראַפֿעטישן כאַראַקטער: אַז די פּראַלעטאָרישע רעוואַלוציע וועט זײַן אַנדערש פֿון אַלע רעוואַלוציעס אין עבֿר, און זי וועט מעגלעך מאַכן די הומאַניזירונג פֿון דער געזעלשאַפֿט. טיף מאַראַליש, וואָס שײַך דער קעגנוואַרט, איז דער רעוואַלוציאָנער צײַניש אין זײַנע האַנדלונגען בנוגע דער צוקונפֿט. ער פּראַטעסטירט קעגן פּאַליצײ-ברוטאַליטעט, קעגן בורזשאַזע געריכטן, אָבער גלײַכצײַטיק האַלט ער אַז פֿאַר זײַן דערהויבענעם ציל זענען אַלע מיטלען פּשר².

מאַרקס האָט געוואַלט עטאַבלירן די געזעצן לויט וועלכע דער קאַפּיטאַליסטישער סיסטעם פֿונקציאָנירט, אָבער נישט די מלחמות, נישט די רעוואַלוציעס פֿון צוואַנציקסטן יאַרהונדערט שטימען מיט דער טעאָריע וואָס ער האָט אַנטוויקלט. „זוכנדיק האַפֿענונג אין אַ צײַט פֿון פֿאַרצווייפֿלונג האָבן די פֿילאָסאָפֿן באַשלאָסן אַן אָפּטימיזם וואָס איז באַזירט אויף אַ קאַטאַסטראַפֿע“³. עס קען געמאַלט זײַן, מײַנט ער, צו

פרעפּערירן א געפלאַנטע ווירטשאַפֿט קעגן דעם פֿרײַען מאַרק, אָבער יעדער וואָס דערוואַרט אַז פּלאַנירונג וועט אַנזאָגן פּראַספּעריטעט משפּט פֿאַלש די געניטשאַפֿט פֿון ביוראָקראַטן, און די פֿאַראַנענע רעסורסן. יעדער וואָס מײַנט אַז די דיקטאַטור פֿון פּראַלעטאַריאַט וועט ברענגען פֿרײַהײַט משפּט פֿאַלש די מענטשלעכע נאַטור, און איגנאַ-רירט די אומפֿאַרמײַדלעכע רעזולטאַטן פֿון קאַנצענטרירן די מאַכט אין די הענט פֿון עטלעכע מענטשן. די מאַרקסיטישע געצנדינעריי פֿון געשיכטע איז אַ קאַריקאַטור, האַלט ער, פֿון היסטאָרישן באַוווּסטזײַן, וואָס לערנט אונדז רעספּעקט פֿאַר פֿאַקטן, און די פֿילפֿאַכיקע באַטייטן וואָס זײ האָבן. דער היסטאָרישער באַוווּסטזײַן לערנט אונדז אויך די גרענעצן פֿון אונדזער וויסן, בעת יענע וואָס ווילן באַפֿעלן דער געשיכטע חלומען אָדער צו עלימינירן די אינטערווענץ פֿון אַקצידענטן, פֿון גרויסע פּערזענלעכקײַטן, אָדער זײ מײַנען אַז מען קען איבערבויען די געזעלשאַפֿט לויט אַ גלאַבאַלן פּלאַן, אַז מען קען אַוועקוואַרפֿן טראַ-דיציעס, אָדער מאַכן אַ סוף פֿון אַלע קאַנפֿליקטן וואָס צעטיילן די מענטשהײַט. די דאָזיקע פּראַמעטייאַישע אַמביציע איז איינע פֿון יענע סיבות פֿון וואָנען עס שטאַמט דער טאַטאַליטאַריאַניזם.⁵

אַראָן קומט צו דער מסקנא אַז געשיכטע איז אַזוי פֿאַרשטענדלעך ווי זײ האַנדלונגען פֿון מענטשן. געשיכטע האָט אַ זין אויב מען שטעלט אַרײַן אַ פּאַסירונג אין אַ קאַנטעקסט, און געשיכטע האָט אַזוי פֿיל באַטייטן ווי די דימענסיעס פֿון דער ווירקלעכקײַט. אין לעצטן אַנאַליז, גלייבט ער, האָט געשיכטע דעם זינען וואָס די פֿילאַסאָפֿן גיבן איר. דער פֿילאַסאָפֿ, נישט דער היסטאָריקער זאַגט אונדז וואָס דער מענטש האָט געפֿונען, וואָס ער וועט אפֿשר געפֿינען מאַרגן.⁶

נאָך 1975, טיילווייז צוליבן רושם פֿון סאָלזשעניצינס ביכער וועגן די סאָוועטישע גולאַגס, האָט אַ גרויסער טייל פֿון דער פֿראַנצייזישער אינטעליגענץ אָפּגעוואַרפֿן דעם לעניניזם-מאַרקסיזם, און אַראָן איז געוואָרן רעהאַביליטירט בײַ זײ.

III

אראנען פלעגט מען רופן דער פראנצייזישער וואלטער ליפמאן, און ס'איז געווען א געוויסער אמת אין דעם פארגליך: ביידע זענען געווען ערשט-ראנגיקע פובליציסטן, און טיפזיניקע דענקער; ביידע זענען געווען ערוויסן וואס האבן געקענט אלע לאבירינטן פון דער אייראפעיש-אמעריקאנער קולטור; ביידע זענען אין דער יוגנט געווען סאציאליסטן און פארבליבן ליבעראלן; ביידע זענען געווען אסימילירטע יידן און אגנאסטיקער; ביידע האבן פארמאגט דעם טאלאנט מסביר צו זיין קאמפליצירטע ענינים. אבער דא, דוכט מיר, ענדיקט זיך די אנאלאגיע. אין זייער באציונג צום ייִדנטום און מדינת ישראל זענען זיי געווען ווייט איינער פון אנדערן: בעת דער אמעריקאנער פובליציסט האט צווישן זינע הונדערטער ארטיקלען קיינמאל נישט באהאנדלט די ייִדישע מדינה פון א ייִדישן קוק-ווינקל: וואס זי באטייט פאר ייִדישן קיום, אדער פאר ייִדישע אינטערעסן; ער האט זי צייטנווייז באטראכט, אבער נאר ווי אן אמעריקאנער פאליטיש-סטראטעגישער פראבלעם. דער ייִדיש-פראנצייזישער פראפעסאר, אבער האט זיך באצויגן מיט סימפאטיע און שטאלץ לגבי דער ייִדישער מדינה, און זיך איינגע-שטעלט פאר ייִדישן כבוד און פאר דער עקסיסטענץ פון ישראל.

אין דער צייט פון דער זעקס-טאגיקער מלחמה, אין 1967, איז ער שארף ארויסגעטראטן קעגן דע גאלן, וועלכער האט אויף א פרעסע-קאנפערענץ קריטיקירט ישראל און יידן ווי „אן עליטע פאלק וואס וויל זיין דאמינירנדיק“. אין אריינפיר צו זיין בוך געווידמעט דעם ענין דערקלערט אראן: ווייל נישט מאלארא און נישט מאריאק, און נישט קיין אנדערער פראנצייזישער שרייבער, אלע וואס רעדן אזוי אפט ווי די פירשפרעכער פון געוויסן פון דער מענטשהייט און ווייל קיינער פון זיי האט נישט אפגעענטפערט דע גאלן פאר זינע אומפריינדלעכע רייד וועגן יידן און ישראל, דערפאר פילט ער זיך געצווינגען צו נעמען א ווארט אין דעם ענין. צו פארטיידיקן די ייִדישער מדינה קעגן א באשול-דיקונג וואס איז פאלש. אויף יענער פרעסע-קאנפערענץ האט דע גאל

צווישן אנדערע באהויפטונגען געזאגט: „ווען מען האט אויפגעשטעלט צווישן די צוויי וועלט-מלחמות א ציוניסטישע היים אין פאלעסטינע, האבן א סך מורא געהאט אז יידן... וואס זענען פארבליבן אן עליטע פאלק, וואס זענען אלעמאל געווען זיכער ביי זיך און דאמינירנדיק, וועלן, אויב זיי וועלן ווערן פאראייניקט, פארוואנדלען זייער האפענונג פון לשנה הבאה בירושלים, אין אן אמביציע פון נצחון. אבער צוליב די ליידן פון יידן, ספעציעל די רדיפות אין דער צווייטער וועלט-מלחמה האבן זיי באקומען הילף און סימפאטיע... פון א סך לענדער און פון פראנקרײך. ס׳איז אויפגעקומען מדינת ישראל וואס איז געווארן קריגעריש, און זיך געגרייט צו עקספאנסיע. אט דערפאר האט פראנק-רייך איבערגעבראכן די ענגע פארבינדונג וואס דער פריערדיקער רעזשים האט איינגעשטעלט מיט ישראל“.

פראַפּיל אראָן פֿרעגט דע גאַלץ וווּ האָט ער געזען אז יידן זענען דאָמינירנדיק, אָדער אז די ישראלים האָבן פֿראַוואַצירט אַ כּוואַליע פֿון שלעכטע געפֿילן? ער הייסט אים לייענען ביכער וועגן אַנטיסעמיטיזם, וועט ער זיך דערוויסן אז דאָס קריסטנטום האָט פֿאַרפֿלאַנצט פֿאַר-אַכטונג צו יידן. ער דערמאָנט אים אין די קרייץ-צוגן, און ער פֿירט אויס אז ביז היינט צו טאָג קען מען נישט זאָגן אז יידן האַלטן זיך העכער פֿון אַנדערע פֿעלקער, אַחוץ מיט אומגליקן, און ס׳איז אויך נישטאָ גאַרנישט מיט וואָס זיי זענען נידעריקער פֿון אַנדערע פֿעלקער. ווי אַ יחיד פֿאָדער איך די רעכט צו זיין אַ פֿראַנצויז, און גלייכצייטיק נישט צו פֿאַר-ראַטן מײַנע אַבֿות, צו האָבן אַ לאַנד, און נישט אויפֿצוגעבן מײַן רעליגיע; אַפֿילו ווען איך פֿראַקטיציר זיי נישט“.

נאָך שאַרפֿער דריקט ער אויס זײַן ייִדישע לאַיאַליטעט אין זײַן אינטערוויו מיט עדווין ניומאַן, אין 1974, אויף דער נ. ב. סי. טעלעוויזיע: „איך וויל נישט פֿאַרלייקענען מײַן אידענטיטעט ווי אַ ייד, און מײַן פֿאַטער, זיידע און עלטער-זיידע זענען געווען מיטגלידער פֿון דער ייִדישער געמיינדע מיט אַ געפֿיל פֿון סאַלידאַריטעט מיט זייערע ייִדישע ברידער. פֿון דעם דאָזיקן געפֿיל פֿון סאַלידאַריטעט וועל איך זיך נישט אַפּזאָגן, וואָס דער פֿריז דערפֿון זאָל נישט זײַן. פֿאַרוואָס? צוליב אַ

געפיל פֿון ווירדע, און אפֿשר דערפֿאַר, וויל איך וויל נישט זיך אפֿ-
שניידן פֿון מײנע וואַרצלען, און דאָס מײנט אַן עמאַציאָנעלע התחייבֿות
אַז ישׂראל זאָל בלייבן לעבן, און ווען ישׂראל איז אין סכּנה פּיל איך
אינטענסיוו די דאָזיקע התחייבֿות.”

ווי אַ גוטער בירגער פֿון פֿראַנקרײך, זאָגט ער, איז ער מחוייבֿ צו
פֿאַרטיידיקן זײַן לאַנד, אָבער ער האַלט מיט מאַנטעסקיע: „פֿאַרן
אייגענעם לאַנד דאַרף מען גרייט זײַן צו שטאַרבן, אָבער נישט צו זאָגן
ליגנס“; „איך האַלט אַן מײן רעכט צו זײַן לאַיאַל צו אידיען, אָדער צו אַן
עטנישער גרופּע, אָדער צו אַ קליינער מלוכה ווי ישׂראל“. אַזוי רעדט אַן
אַסימילירטער, אָבער אַ ווירדיקער, אַ שטאַלצער, און ערלעכער מענטש
וואָס איז גאַנץ מיט זיך און זײַן געוויסן.

- 1) The Opium of the Intellectuals by Raymond Aron, London. 1957: p. 105.
- 2) ibid. p. 105.
- 3) ibid. p. 106.
- 4) ibid. p. 158.
- 5) ibid. p. 160.
- 6) ibid. p. 190-200.
- 7) DeGaulle. Israel and the Jews: Raymond Aron, N. Y., 1969 (1985)
- 8) ibid. p. 158.

סידני הוק, פֿילאָסאָף פֿון דעמאָקראַטיע און הומאַניזם (צו זײַן אַכציקסטן געבוירניאָר)

I

אין דער אמעריקאנער אַקאַדעמישער און אינטעלעקטועלער וועלט איז פראַפֿעסאָר סידני הוק אנערקענט ווי אַ צענטראַלע פֿיגור אי ווי אַ דענקער, אי ווי אַ קעמפֿער פֿאַר זײַנע איבערצײַגונגען. ער צײַכנט זיך אויס מיט טיפֿן וויסן, מיט שאַרפֿזין, מיט אַ קלאַרן סטיל, און מיט אומגע-וויינלעכן קוראַזש, מיט אַ כאַראַקטער-גבֿורה פֿאַר זײַנע אמתן און אידעאלן וואָס איז זעלטן צו געפֿינען צווישן אַקאַדעמיקער.

ווי אַן אַנהענגער פֿון דעמאָקראַטישן וועלט-באַנעם איז ער אַ קעגנער פֿון קאָמוניזם, אָבער גלייכצײטיק דערמיט באַקעמפֿט ער אַלע פֿאַרמען — סײַ פֿון רעכטס, סײַ פֿון לינקס — פֿון טאַטאַליטאַריאַניזם, און ווען סענאַטאָר דזשאָזעף מעקאַרטי (1908-1957) האָט געבושעוועט אין דער אמעריקאנער עפֿנטלעכקײט איז סידני הוק שאַרף אַרויס-געטראָטן קעגן אים. אין אַ בריוו צו דער „ניו-יאָרק טײַמס“ (דעם 8טן מאַי, 1953) שרײַבט ער: „אפֿילו די וואָס שווינגן וועגן מעקאַרטיס מעטאָדן דאַרפֿן געדענקען וועגן דעם גרויסן שאַדן וואָס ער טוט דער רעפּוטאַציע פֿון אמעריקע אין אויסלאַנד... ער איז אַ שרעקלעכער מינוס פֿאַר די פֿרײַנד פֿון אמעריקאנער דעמאָקראַטיע און אינטער-נאַציאָנאַלער פֿרײַהײַט, און אַ שטערונג קעגנצווירקן די קאָמוניסטישע ליגנס וועגן דעם אמתן כאַראַקטער פֿון דער אמעריקאנער געזעל-שאַפֿט. די צײַט איז געקומען צו אַרגאַניזירן אַן אַל-אַמעריקאַנישע באַוועגונג... אַז סענאַטאָר מעקאַרטי זאַל ווערן צוריקגעצויגן פֿון עפֿנטלעכן לעבן“.

איז אַט דער פֿילאָזאָף און קעמפֿער, סידני הוק, איצט געוואָרן אַ בן-שמונים. צו דער געלעגנהײַט איז דעם 28טן אָקטאָבער, 1982, פֿאַרגע-

קומען אין ניו-יאָרק אַ פֿייערונג, בײַ וועלכער עס האָבן אים באַגריסט די פּני פֿון דער אַמעריקאַנער ליבעראַלער, אינטעלעקטועלער וועלט. צווישן די באַגריסערס זענען געווען די אַנגעזעענע סאַציאַלאָגן: דאַניעל בעל, פֿון האַרוואַרד; עדוואַרד שילס, פֿון שיקאַגער אוניווערסיטעט; בעיאַרד ראַסטיו, פֿאַרזיצער פֿון דער אַמעריקאַנער סאַציאַל-דעמאָ-קראַטישער אַרגאַניזאַציע. עס זענען געקומען פֿאַרשטייער פֿון דער אַמעריקאַנער אַרבעטער-באַוועגונג און אויך פֿון די ייִדישע רעקאַנ-סטרוקציאָניסטן. מען האָט פּרעזענטירט דעם בעל-יוֹבל מיט אַ שריפֿט, און דער פּראָפּעסאָר האָט באַדאַנק מיט אַ טיפּזיניקער רעדע אין שייכות צו זײַן אַני-מאַמין.

וועלן מיר זיך דאָ נישט קענען אָפּשטעלן אויף אַלע מאַמענטן אין פּראָפּ' הוקס געדאַנקען-גאַנג, און אַוודאי נישט אויף זײַנע צאַלרייכע ווערק; דאָס וואָלט פֿאַרלאַנגט אַ בוך. מיר וועלן דאָ פֿאַרצייכענען בלויז עטלעכע צענטראַלע אידעען אין הוקס וועלט-באַנעם וואָס זענען אי ברענענדיק אַקטועל, אי ווערטפֿול פֿאַר אונדזער דור. סעקולערער הומאַניזם איז אַן עיקר אין הוקס אַני-מאַמין. הומאַניזם דעפּינירט ער ווי דער באַנעם אַז מאַראַל איז אומאַפהענגיק פֿון רעליגיעזן גלויבן, אַז די מאַראַל איז רעלעוואַנט בנוגע אמתן וועגן דער נאַטור און דער מענטש-לעכער נאַטור-אמתן וואָס זענען באַזירט אויף וויסנשאַפֿטלעכע באַווייזן. מיט סעקולערן הומאַניזם מיינט ער אַז רעליגיעזער גלויבן און אומ-גלויבן זענען פּריוואַטע ענינים, און דעריבער דאַרף מען אָפּזונדערן דעם שטאַט פֿון רעליגיע. סעקולערע הומאַניסטן, שטרעכט ער אונטער, זענען די שטאַרקסטע פֿאַרטיידיקערס פֿון רעליגיעזער פֿרײַהייט.

אין אַן אינטערוויו מיט זײַן תּלמיד, פּראָפּ' פּאַול קורץ, וואָס ער האָט געגעבן צו זײַן אַכציקסטן געבוירנִיאָר, דערקלערט דער בעל-יוֹבל אַז די וויכטיקסטע פֿראַגע וואָס עס שטייט איצט פֿאַרן הומאַניזם אויף אַ וועלט-מאַסשטאַב, איז: צי אַ פֿרײַע געזעלשאַפֿט וועט קענען איבער-קומען די אַטאַקע פֿון טאַטאַליטאַריאַניזם. ס'איז נישט קיין אויסוואַל צווישן קאַפיטאַליזם און סאַציאַליזם, באַטאַנט ער, נאָר צווישן דעמאָ-קראַטיע און טאַטאַליטאַריאַניזם. פּאַליטישע דעמאָקראַטיע וווּ אַ לעגאַל-

אנערקענטע אַפּאָזיציע-פּאַרטיי קען פֿונקציאָנירן אונטער גאַראַנטירטע ציווילע רעכט אין אַ נייטיקער באַדינג פֿאַר אַ פֿרייער און אַפֿענער געזעלשאַפֿט. סאַלזשעניציןס „גולאַג אַרכיפּעלאַגאַ“ דאַרף זײַן אַבליגאַ-טאַריש צו לייענען פֿאַר יעדן וואָס באַהאַנדלט דעם אינערלעכן רעזשים אין ראַטן-פֿאַרבאַנד, האַלט ער. אַבער דערבײַ, שטרייכט ער אונטער, אַז בעת ער באַווונדערט סאַלזשעניציןס מוט, עלאַקווענץ און טיפֿע פּסיכאַ-לאַגישע אַרײַנבליקן, איז ער נישט מספּים מיט זײַן סופּערנאַטוראַליזם, מיט זײַנע הנחות וואָס שטאַמען פֿון דאַסטאַיעווסקיז, אַז עטיק איז באַזירט אויף רעליגיע, און אַז די פֿאַרטיידיקונג פֿון פֿרייהייט, און אַ פֿרייער געזעלשאַפֿט מוז זײַן באַזירט אויף אַ רעליגיעזער אַפּירמאַציע. אויב די פֿאַרטיידיקונג פֿון אַ פֿרייער געזעלשאַפֿט דאַרף ווערן באַגרינדעט אויף דער אויפֿלעבונג און קאַנסטאַטירונג פֿון אַ רעליגיעזן גלויבן, טענהט הוק, דעמאָלט האַבן מיר פֿאַרלוירן. ראַשית, פֿרעגט ער, וואָס איז דאָס פֿאַר אַ רעליגיעזער גלויבן: קאַטוילישער, פֿראַטעס-טאַנטישער, ייִדישער, מאַכמעדאַנישער? היסטאָריש, האַט זיך דאָך די מערבֿדיקע פֿרייע געזעלשאַפֿט אַנטוויקלט אין אַפּאָזיציע צו די אויטאָ-ריטאַרע טענדענצן פֿון אינסטיטוציאָנעלער רעליגיע! טאַלעראַנץ און די פֿרייהייט נישט מתפלל צו זײַן איז נישט געוואָרן פֿאַרטיידיקט פֿון מערסטע רעליגיעס. רעליגיעזע פֿרייהייט אַפֿילו אין אַמעריקע איז היסטאָריש גיכער באַזירט אויפֿן פֿאַקט וואָס קיין סעקטע איז נישט געווען גענוג שטאַרק אַרויפֿצווינגען אירע דאַגמעס אויף אַנדערע, ווי אויף דער פֿאַרטיידיקונג פֿון מענטשנסרעכט יאַ אַדער נישט מתפלל צו זײַן לויט איינעם געוויסן.

צווייטנס, פֿרעגט דער פֿילאָסאָף, מיט וועלכער אויטאָריטעט נעמען מיר אָן אַז גאָט, אויב ער עקזיסטירט, איז אויף דער זײַט פֿון דעמאָ-קראַטיע, אַדער דער אַפֿענער געזעלשאַפֿט? דער הימל און דער גיהנום זענען דאָך היעראַרכיש אינגעשטעלטע געמיינשאַפֿטן (זע: „פֿרי אינקוויירי“, האַרבסט 1982).

אין דער אמעריקאנער עפֿנטלעכקייט הערט מען לעצטנס אַפֿט וועגן נעאַ-קאָנסערוואַטיוזם אין וועלכן אַ צאַל געוועזענע ייִדישע ראַדי-

קאלן שפילט אן אנגעזעענע ראַלע. די דאָזיקע אינטעלעקטואַלן זענען געוואָרן די אידעאָלאָגישע פֿאַרטיידיקערס פֿון סטאַטוס-קוואַ, אויב נישט נאָך ווייניקער. שאַפֿט זיך ביי אַייניקע מענטשן דער אַינדרוק אַז דער אומדערשראַקענער קעמפֿער קעגן אַלע פֿאַרמען פֿון טאַטאַלי-טעריאַניזם, פֿראַפֿ' הוק, איז געוואָרן אַ סימפּאַטיקער פֿון דער פֿאַליטישער אידעאָלאָגיע. הוק לייקנט קאַטעגאָריש די דאָזיקע השׁערה. די וואָס באַצייכענען אים ווי נעאַ-קאַנסערוואַטיוו האָבן נישט געלייענט, זאָגט ער, וואָס ער האָט געשריבן. פֿאַר אים איז אַ ליבעראַל אַינער וואָס איז גרייט צו טעסטירן זײַנע אידעאַלן אין ליכט פֿון שײכותדיקער דער-פֿאַרונג. יעדער וואָס האַלט זיך ביי אַ פּאַזיציע „נישט געקוקט אויף וואָס עס זאַל נישט זײַן“ איז אַ פֿאַנאַטיקער. און אַזוי ווי אַ גוט עטיש לעבן באַשטייט פֿון אַן איבערגעגעבנקייט צו אַ סך אידעאַלן, איז דעריבער, יעדער וואָס איז גרייט מקריב צו זײַן אַלצדינג פֿאַר אַיין ציל, ווי דער-הויבן דער ציל זאַל נישט זײַן, אַזאַ מענטש וועט מאַכן אַ תּל פֿון זײַן מאַראַלישער ווירטשאַפֿט און אויך פֿון דער וועלט.

אַוודאי גיט דער פֿילאָסאָף צו אַז ער האָט געלערנט פֿון דער-פֿאַרונג, און איז נישט געבליבן ביי אַלע זיכערקייטן אין וועלכע ער האָט אַמאַל געגלייבט. ער זעט איצט אַיין אַז קאַרל מאַרקס' אַנאַליז איז געווען פֿאַלש. די רעלאַטיווע פֿראַספעריטעט פֿון די מערבֿדיקע ווירטשאַפֿטן, דער אויפֿקום פֿון די ווילשטאַנד-שטאַטן, און די פֿאַרשטאַרקונג פֿון נאַציאָנאַליזם האָבן אַפּגעלייקנט מאַרקס' פֿאַרויסזאַגונגען. דער סאַוועטן-פֿאַרבאַנד האָט טראַנספֿאַרמירט אַ חלום אין אַ טאַטאַליטאַרן קאַשמאַר. הוק דערציילט אַז ער איז אַ מיטגליד אין דער אַמעריקאַנער סאַציאַל-דעמאָקראַטישער אַרגאַניזאַציע, און ער שטיצט אונטער אַ שטאַרקן און אמתן ווילשטאַנד-שטאַט. ער איז סימפּאַטיש צום פֿראַגראַם פֿון דער אַמעריקאַנער אַרבעטער-באַוועגונג (א.פ.א.ו.ל. און סי.איי.א.). — די אויסגעהאַלטנסטע קעגנער פֿון טאַטאַליטאַריאַניזם אין דער היים אַדער אין אויסלאַנד.

וואָס עס באַזאָרגט אים שטאַרק היינט-צו-טאָג איז די היפּאָקרי-טישקייט פֿון דעם טאַפֿלטן סטאַנדאַרט וואָס עס עקזיסטירט אין

פּאָליטישן און אינטעלעקטועלן לעבן. ווי אַן אילוסטראַציע פֿון דער צבֿיעות וויזט הוק אַן אויף אַ בריוו אין ציטונג וואָס אַ נאַבל־פּרינץ געווינער האָט געשריבן, ווי יענער טענהט אַז די ישראלדיקע מלחמה אין לבנון טאָר נישט געמשפט ווערן לויט דער קריטעריע צי ס'איז גוט פֿאַר ישראל אָדער אַמעריקע, נאָר אויפֿן יסוד פֿון „יושר, אַנשטענ־דיקייט און רחמנות“; און דאָס, באַטאָנט הוק, שרייבט אַ מענטש וועלכער האָט זיך אָפּגעזאָגט צו פֿאַראורטיילן די סאָוועטישע אינוואַזיע פֿון אַפֿגאַניסטאַן, די אונטערדריקונג פֿון פּוילן, די אינוואַזיע פֿון טשעכאָסלאַוואַקיע און אונגאַרן. דערביי גיט הוק צו אַז מען דאַרף די פּאַלעסטינער געבן די אויטאָנאָמיע וואָס מען האָט זיי צוגעזאָגט אין „קעמפּ דייוויד אָפּמאַך“.

II

במשך זיין רייכער געזעלשאַפֿטלעכער טעטיקייט האָט פּראָפּעסאָר הוק זיך געווידמעט אַלגעמיינע, אָדער אַמעריקאַנער ענינים; ער האָט זיך ליידער ווייניק אָפּגעגעבן מיט ספּעציפֿיש־ייִדישע נוטן. ער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט עטלעכע אָפּהאַנדלונגען איבער ייִדישע פּראָבלעמען, און ווי זינע אַנדערע אַרבעטן צייכענען זיי זיך אויס מיט אַנאָליטיש־קייט און קלאַרקייט. אזוי למשל שרייבנדיק וועגן סאַרטערס באַקאַנטער עסיי: „דער אַנטיסעמיט און דער ייִד“ אַנערקענט ער אַז דער פֿראַנצייזישער שריפֿטשטעלער האָט דורכגעפֿירט אַ ריכטיקן פּסיכאָלאָגישן אַנאַליז פֿון דעם ראַנד־ייִד און דעם פֿאַנאַטישן אַנטיסעמיט. סאַרטער איז גערעכט, אַז אַ האַפֿנונגסלאַזע מיטלמעסיקייט וואָס ברענט מיט אַמביציע נאָך מאַכט אָדער באַרימטקייט, איז אַלע מאָל אַנטיסעמיטיש, אַבער, פֿרעגט ער, ס'איז דאָך דאָ אַן אַנדער סאַרט אַנטיסעמיט, וואָס ווערט כּמעט נישט באַטראַכט פֿון פֿראַנצייזישן דענקער: דער „שיער נישט געניאלער“ אַנטיסעמיט, דער טיפּ וואָס האָט צוגעשטעלט אַמוניציע פֿאַר די פּריידיקער פֿון אויסראַטונג. דאָס זענען: שאַפּענהויער, וואַנגער, דיורנינג, יוסטאַן טשעמבערליין, סאַרעל, דאַסטאַיעווסקי, הענרי אַדאַמס, דרייזער, טשעסטערטאָן, אאַ"וו.

פּראָפּ' הוק געפֿינט נישט ביי סאַרטערן קיין ענטפֿער אויף דער רעטעניש, און ער בלייבט מיט אַ תּיקו. אָבער מיר דוכט זיך אַז דער אַנטיסעמיטיזם פֿון די „שיער נישט געניאַלע“ איז אַ ראיה אַז אויך אויף זיי, די שעפֿערישע יחידים, איז חל דער ביאַלאָגישער געזעץ פֿון מימיקרי; אויך זיי נעמען אַן דעם קאַלאָריט, די פֿאַראורטיילן פֿון זייער סביבֿה און צייט; און פֿון המנען ביז היטלער-סטאַלין האָבן זיי פֿינט אַ פֿאַלק וועמענס קולטור ס'איז אַנדערש, אייגנאַרטיק, וואָס וויל נישט זיין ווי „אַלע“. אויך זיי, די אויסנאַם-מענטשן, זענען אויסנעמעלעך בלויז אויף זייער שטיקל שטח; אויף אַלע אַנדערע שטחים בלייבן זיי דורכשניטלעך אַנטיסעמיטיש.

פּראָפּ' הוק קומט צו דער מסקנא, אַז אַזוי לאַנג ווי ס'וועט זיין אַ קריסטלעכע רעליגיעזע דערציִונג, וואָס מאַלט דעם ייִד ווי אַ גאַט-מערדער, וועט זיין אַנטיסעמיטיזם. אַ סעקולערער הומאַניזם איז דעריי-בער די זיכערסטע און אמתדיקסטע פֿילאָסאָפֿיע פֿאַר אַ דעמאָקראַטיש לעבן. ער פֿאַרגעסט נישט אַז אויך אין מאַכמעדאַנישע לענדער איז דאָ אַנטיסעמיטיזם, אָבער דאַרטן, מיינט ער, איז עס נישט אַזוי אינטעגראַל ווי דער אַנטיסעמיטיזם אין קריסטנטום.

סידיני הוק האָט זיך אויך באַטייליקט ווי אַ רעדנער אויף אַ מאַסן-מיטינג, גערופֿן פֿון דער פֿריילאַנד-ליגע אין ניו-יאָרק (אונטערן פֿאַרזיין פֿון ש. גוטמאן, דעם 17טן יאַנואַר, 1945). דאַרט האָט ער דערקלערט אַז ער איז אַ פּלוראַליסט אין פֿילאָסאָפֿיע, און אין זײַן קוק אויף ייִדישע פּראָבלעמען; אַז דאָס ייִדישע פּראָבלעם איז צו קאַמפּליצירט, און מ'קען עס מיט בלויז איין ענטפֿער נישט לייזן: „אַלע וועגן וואָס פֿירן צום ווייטערדיקן קיום פֿון ייִדן, און צו דער אויפֿהאַלטונג פֿון דער אייגנ-אַרטיקער ייִדישער קולטור מוזן אויסגעפֿאַרשט ווערן. צי דאָס מיינט פֿאַרגרעסערטע עמיגראַציע קיין ארץ-ישׂראל, אָדער די עטאַבלירונג פֿון נייע ייִדישע ייִשובֿים אין אַנדערע וועלט-טיילן... די לעצטע וועלט-געשעענישן האָבן באַוווּיזן דעם באַנקראַט פֿון אַסימילאַציע... וואָס שייך דער אַמעריקאַנער ייִדישער יוגנט, מוז זי זיך אויסלערנען אַז עס זאָל זי נישט פֿאַרדריסן אויף איר ייִדישקייט, נאָר זי זאָל אַקצעפּטירן און שלום

מאָכן דערמיט ווי מיט אַ פּאַזיטיוון עלעמענט אין איר לעבן". («אויפֿן שוועל», יאָנואַר-פֿעברואַר, 1945).

III

עס וועט זיין אינטערעסאַנט צו הערן ווי דער פּלוראַליסט הוק באַציט זיך צו היפּוכדיקע אמתן — אמתן וואָס זענען אין ווידערשפּרוך איינער צום אַנדערן. אין זיין רעדע אויף דער פֿייערונג לפּכוּד אים, האָט דער פֿילאָסאָף דערקלערט, אַז כאַטש ער ווייסט אַז צווישן די פֿריינד וואָס זענען געקומען אים באַערן זענען דאָ חילוקי-דעות, און אַז יעדער איינער פֿון זיי גייט זיך פֿונאַנדער מיט אים אין געוויסע פֿראַגן, איז ער פֿון דעסטוועגן צופֿרידן וואָס ס'איז דאָ אַ געוויסער ווערט, — פֿריינד-שאַפֿט, אָדער געמיינזאַמע זכּרונות פֿון אַן אויפֿטו פֿאַר אַ גוטער זאַך — וואָס שטייגט אַריבער די אַלע מיינונגס-פֿאַרשידנקייטן. דערצו קען מען זיך אויך טרייסטן מיטן פֿאַקט וואָס די דאָזיקע מיינונגס-פֿאַרשידנקייטן שטעלן מיט זיך פֿאַר אַ פּלוגתא וועגן טיפֿע אמתן.

לויט דעם באַרימטן דענישן פֿיזיקער ניעלס באָהר (1885-1962) איז אַ טיפֿער אמת, אַזאַ אמת וואָס זיין היפּוך איז אויך אמת. למשל: מיר נעמען אַן אַז די וואָס פֿאַרגעסן דעם עבֿר זענען פֿאַרמשפּט אים איבער-צוזורן. אַט דאָס איז אַ טיפֿער אמת. אָבער ס'איז אויך אַ טיפֿער אמת אַז די וואָס געדענקען אַלע מאָל דעם עבֿר ווייסן אַפֿט נישט ווען ער איז שוין עבֿר-זמניק, ווען עפעס וויכטיקס וואָס איז ניי איז אויפֿגעקומען. אָדער נעמט אַן אַנדער ביישפּיל: ס'איז דאָ אַ טיפֿער אמת, אַז צופֿיל רעגירונג פֿירט צו דעספּאָטיזם; אָבער ס'איז אויך דאָ דער קעגנ-זעצלעכער טיפֿער אמת, אַז אַן אַ רעגירונג, אין אַנאַרכיע, וועלן מיר האָבן די הערשאַפֿט פֿון טויזנט דעספּאָטן. חכמה, פֿאַרשטאַנדיקייט, באַשטייט אין וויסן וועלכער טיפֿער אמת, און וויפֿל דערפֿון קען מען אַנווענדן אויף אַ באַשטימטער סיטואַציע. הוק פֿירט אויס, אַז מיר זענען אפֿשר נישט קיין חכמים, אָבער מיר טראַכטן טיף און מיר דאַרפֿן רעספּעקטירן איינער דעם אַנדערנס טיפֿקייט.

די הויפּט-געפֿאַר אין פּאָליטישן און מאַראַלישן דענקען ליגט, לויט

דעם בעל-יובל, אין דעם פֿאַנאַטיזם פֿון צידקות, אין די התחייבותן צו אן אולטימען, פֿאַרהייליקטן אידעאַל, אין וועמענס נאַמען מ'קען באַרעכ-טיקן יעדע האַנדלונג. די סכּנה ליגט אין נישט-פֿאַרשטיין אַז אַ שכלדיק לעבן מוז זיין באַגרינדעט אויפֿן יסוד פֿון אַ פּלוראַליטעט, פֿון קאַנ-פֿליקט פֿון ווערטן; אַז בלויז דער שכל דאַרף זיין דער שופֿט איבער זינע באַגרענעצונגען. חכמה באַשטייט אין וויסן אַז ס'איז נישט קיין חכמה צו זיין בלויז קלוג.

נישט געקוקט אויף דער איצטיקער געשפּאַנטער וועלט-סיטואַציע, האַלט הוק, דאַרפֿן מיר נישט פֿאַרצווייפֿלען. עס זענען דאָ אַ סך וואַרי-אַבלען, אומבאַשטענדיקייטן, פֿאַרבניגיגענדיקע פּאַסירונגען אין דער געשיכטע פֿון וואַנען מיר קענען שעפּן זיכערקייט. פֿון צופֿיל מורא קען מען ווערן אָפּגענאַרט, פּונקט ווי פֿון צופֿיל האַפֿנונג. מיר אַלע זענען אויך איינע פֿון די וואַריאַבלען אין דער געשיכטע, און אונדזער איינפֿלוס און כּוח איז אויך אַ פֿאַקטאָר. „דער פּאַראַדאָקס איז אַז מיר מוזן באַטראַכטן געוויסע ווערטן טייערער ווי דאָס לעבן, כּדי צו פֿאַר-איידלען און פּרעזערווירן דאָס לעבן... אויב מיר זענען גרייט מקריב צו זיין אונדזער לעבן ביים פֿאַרטיידיקן מענטשלעכע פֿרייהייט, וועלן מיר מעגלעך אויסמיידן אונטערגאַנג.“

און מיר דאַרפֿן צוגעבן אַז אַזעלכע געוויסנהאַפֿטע, אַחריותדיקע, ווייטזעענדיקע דענקערס און מוטיקע קעמפֿערס ווי סידני הוק, זענען אַ וויכטיקער פֿאַקטאָר אין דער פּרעזערווירונג פֿון אַ פֿרייער דעמאָ-קראַטישער וועלט.

(1983)

אַלעקסאַנדער סאַלזשעניצין — דער סלאַוואַפּיל און קינסטלער

I

עס קענען זיין חילוקי-דעות וועגן דעם צי אַלעקסאַנדער סאַלזשע-
ניצין איז דער גרעסטער רוסישער פראַזע-קינסטלער, אָדער נישט;
אַבער ווי איר זאָלט נישט טראַכטן וועגן זיין קינסטלערישן טאַלאַנט
מוזט איר אַלץ איינס באַוונדערן זיין אויסערגעוויינלעכן מוט,
כאַראַקטער, און זיין אַלזייטיקע ווירטואַזיטעט. אויב איר האָט בלויז
געלייענט זיין „ערשטן קרייז“ און „גולאַג אַרכיפעלאַג“, און דערצו
געדענקט איר אויך די אויסטערלישע באַדינגונגען אונטער וועלכע די
ווערק זענען געשאַפֿן געוואָרן, מוזט איר אַנערקענען אַז דאָ שטייט פֿאַר
איך אַן אומגעוויינטלעך-שאַפֿערישע פּערזענלעכקייט פֿון מאַראַלישער
גרויסקייט און נבֿיאישן פּאַטאָס. אַבער מיינט דאָס אַז וויל ער איז גרויס
ווי אַ קינסטלער און מענטש, איז ער אויך אַ גרויסער פּאַליטישער
דענקער? מיינט דאָס אַז מיר דאַרפֿן אַננעמען זיינע מיינונגען וועגן דער
מערבֿ-ציוויליזאַציע, און וועגן דער וועלט-פּאַליטיק? לאַוו דווקא. גרויס-
קייט אויף איין געביט מיינט נישט אויך גרויסקייט אויף אַן אַנדער
געביט, און דער כלל איז אויך חל אויף אַט דעם רוסישן קינסטלער.
זינט סאַלזשעניצין איז אַרויסגעשיקט געוואָרן פֿון רוסלאַנד, און ער
האַט זיך באַזעצט אין אַמעריקע, איז ער אויך פּראָדוקטיוו ווי אַן
עסייאַסט און פּובליציסט וואָס הערט נישט אויף צו קריטיקירן דעם
מערבֿ און צו רופֿן צו אַ קרייז-צוג קעגן רוסלאַנד. און דערבײַ אַנט-
פלעקט זיך פֿאַר אונדז אַלץ מער דער קאַנסערוואַטיווער רוסישער סלאַ-
וואַפּיל מיט אַ גלאַרפּיקאַציע פֿון אַלץ וואָס איז רוסיש, אַז ממש ער זעט
נישט קיין פֿלעק אַפּילו אויפֿן צאַרישן דעספּאָטיזם. אין דער אַמערי-
קאַנער פּרעסע און פּעריאָדיק זענען לעצטנס דערשינען אַ ריי
אַרטיקלען פֿון פֿאַראַנטוואַרטלעכע פּובליציסטן וואָס ווײַזן אַן אויף אַ

געוואָלדיקן אויפֿשטייג אין סאַוועטן-רוסלאַנד פֿון אַ גרויס־רוסישן שאַוויניסטישן נאַציאָנאַליזם, מיט אַ שנאה צו אַנדערע סאַוועטישע נאַציאָנאַליטעטן, צוזאַמען מיט אַ ווידערגעבורט פֿון אַנטיסעמיטיזם אויף אַלע פֿאַזן פֿון דער רעגירונג, צווישן אַרבעטער, און אַפֿילו אויך אין לאַגערן פֿון די אַרעסטאַנטן.

אַזוי, למשל, דערצײלט אונדז דער רוסישער שרײַבער אַנדרעיִ סיניאַוסקי, וועלכער איז געווען פֿאַרשיקט אין תּפֿיסות און לאַגערן פֿון 1966 ביז 1972, פֿאַר דרוקן זײַנע ווערק אין מערבֿ אונטערן פּסעוודאָנים אַבראַם טערץ, אַז אין פֿאַרלויה פֿון זײַנע זעקס יאָר אין די לאַגערן האָבן געוויסע אַרעסטאַנטן אים געגעבן אַן אולטימאַטום, אַז ער מוז איבער־רײַסן זײַן פֿרײַנדשאַפֿט מיט די ייִדישע אַרעסטאַנטן, און אויב נישט... „אַנטיסעמיטיזם אין טאַג־טעגלעכן לעבן האָט אַלע מאַל עקזיס־

טירט אין רוסלאַנד, אָבער ס׳איז נײַ און שאַקירנדיק עס צו געפֿינען אויך צווישן געבילדעטע מענטשן. אין די רײַען פֿון די דיסידענטן ווערן געבאַרן נײַע לײַדנשאַפֿטן, אומטאַלעראַנג, און אַ ווײַע פֿון רוסלאַנד ווי אַ טעאַקראַטישע מלוכה. אַזעלכע סענטימענטן זענען באַאומראַיקנדיק אַפֿילו ווען אַ סאַלזשעניצין רעדט“. און סיניאַוסקי זעצט פֿאַר, אַז אין סאַלזשעניצנים טעאַקראַטישער מלוכה איז נישטאַ קײן אַרט פֿאַר ליבעראַלן, ווײַל פֿאַר אים איז די פֿאַר־עוואָלוציאָנערע רוסלאַנד ווי אַ פּמעט אידעאַלע מלוכה, העכער ווי די מערבֿ־דעמאָקראַטיעס; אַז ער (סאַלזשעניצין) באַטראַכט רוסלאַנדס ירידה ווי אַ רעזולטאַט פֿון שלעכטע דרויסנדיקע פּוחות: מאַרקסײַזם איז געקומען פֿון מערבֿ; לענין איז געקומען פֿון דער שווייץ; אַ טײל פֿון דער באַלשעוויסטישער פֿירערשאַפֿט איז געווען ייִדיש; די לעטישע רעגײַמענטן האָבן געהאַלפֿן אין דער באַלשעוויסטישער רעוואָלוציע!.

דריקט טאַקע סאַלזשעניצין אויס אַזעלכע עקסטרעם־קאַנסערו־וואַטיווע סענטימענטן? ס׳איז כּדאַי צו הערן וואָס ער אַלײַן זאַגט. אין דעם זאַמלבוך „פֿון אונטער דעם ברוכּוואַרג“ טרעט סאַלזשעניצין אַרויס מיט אַ שאַרפֿער קריטיק קעגן דעם באַרימטן רוסישן וויסנשאַפֿטלעך און ליבעראַל, אַנדרעיִ סאַכאַראַוו, פֿאַר יענעם טאַדלען דעם רוסישן

נאַציאָנאַליזם. גלייכצייטיק באַקעמפֿט דער קינסטלער אויך דעם פּאַרלאַ-
מענטאַריזם און דעם פּאַרטיי־סיסטעם פֿון מערץ־אייראָפּע. דאָס איז
לויט אים אַ געץ וואָס דערדריקט זיינע מיטגלידער, ווייל — פּסקנט
סאַלזשעניצין — אַ געזעלשאַפֿט וווּ פּאַליטישע פּאַרטייען זענען אַקטיוו
קען קיין מאָל נישט שטייגן מאַראַליש. ער זעצט פֿאַר זיין באַשולדי-
קונגס־אַקט און ער פֿרעגט: „צי קען אויסערלעכע פֿרייהייט זיין דער
באַוווּסטזיניקער ציל פֿון מענטשן? אָדער איז עס בלויז אַ ראַם אין
וועלכער אַנדערע העכערע צילן קענען רעאַליזירט ווערן? אויסער-
לעכע פֿרייהייט איז ווינטשנסווערט, אָבער ס'איז בלויז אַ מיטל צו אַ ציל.
מיר קענען פֿעסט באַשטימען אונדזער אינערלעכע פֿרייהייט אַפֿילו אין
אויסערלעכע באַדינגונגען פֿון אומפֿרייהייט. אין אַ נישט־פֿרייער סביבה
פֿאַרלירן מיר נישט די מעגלעכקייט צו פּראַגרעסירן צו מאַראַלישע
צילן”².

אויבנאויפֿיק קלינגט זיין קריטיק זייער נאַאיוו, ווי איינער זאָל
פֿרעגן צי קען מען דען לעבן בלויז מיט לופֿט אַליין, אָן ברויט? אַוודאי
ווייסט יעדער אָן פּאַליטישע פֿרייהייט איז בלויז אַ ראַם פֿאַר מענטש-
לעכער עקזיסטענץ, און זי איז נישט דער זין און אינהאַלט פֿון יחידס
לעבן: אָבער אָן איר, פּונקט ווי אָן לופֿט, איז דאָך פֿאַר אַ שטאַלצן,
ווירדיקן מענטש אוממעגלעך צו אַטעמען. אין אַ געזעלשאַפֿט פֿון
פּאַליטישער פֿרייהייט קען מען רעאַליזירן „אַנדערע, העכערע צילן“.
ווען איר טראַכט זיך אַרײַן אין זײַן צוגאַנג זעט איר פֿאַר זיך אַ
מיסטיקער, וואָס איז דער עיקר פֿאַראינטערעסירט צו ראַטעווען די
נשמה, נישט דעם גוף. אַ ביסל שפּעטער דעררעדט ער זיך טאַקע צו
דעם אָפֿן: „אין שייכות צו די אמתע צילן פֿון מענטשן אויף דער ערד איז
די מלוכה־פֿאַרם פֿון צווייט־קלאַסיקער באַדניטונג. ווייל יעזוס האָט
געזאָגט: „גיב צעזאַרן וואָס איז צעזאַרס, נישט ווייל יעדער צעזאַר פֿאַר-
דינט עס, נאָר ווייל צעזאַרס אינטערעס איז נישט פֿון די וויכטיקסטע
זאַכן אין אונדזער לעבן“ (זײַט 20-22).

אויב אַזוי, מעגן מיר דאָך אים פֿרעגן: טאָ וואָס גייט אײַך אין לעבן
צי ס'איז אַ צאַרישער דעספּאָטיזם, אָדער אַ קאָמוניסטישער — אַפֿילו

ווען דער לעצטער איז שווערער ווי דער ערשטער? און וווּ איז דער זכות פֿון דער פֿאַר-רעוואָלוציאַנערער רוסישער אויטאָקראַטיע?! ווייל, דערקלערט אונדז סאַלזשעניצין, די אויטאָריטאַרישע מלוכה (ס'הייסט, די צאַרישע, ש.ג.) האָט פֿאַרמאַגט סטאַבילקייט, קאַנטינואַיטעט, און אימוניטעט פֿון פֿאַליטישע אויפֿטרייסלונגען. צווייטנס, איז, הגם יענע רעגירונג איז געווען באַזירט אויף געוואָלד, און אויף אַרביטראַרע באַשלוסן, האָבן די אַמאַליקע אויטאָקראַטן זיך געפֿילט פֿאַראַנט-וואַרטלעך צו גאַט און צו זייער געוויסן.

יעדער וואָס איז באַקאַנט מיט דער רוסישער געשיכטע מוז דאָך שטוינען ווען ער גיט אַ טראַכט וועגן „געוויסן“ פֿון איוואָן גראַזני, פּיאַטער דער גרויסער, די ראַמאַנאָוס מיט זייערע תּליות, קאַטאַרגעס, און פֿאַגראַמען אויף ייִדן! זיי האָבן זיך געפֿילט פֿאַראַנטוואַרטלעך צו זייער געוויסן?! האָבן זיי דען פֿאַרמאַגט אַ געוויסן?

II

אין זיין נײַעסטער אַטאַקע אויפֿן מערבֿ פּרוּווט סאַלזשעניצין באַווייזן אַז די אַמעריקאַנער געלערנטע, זשורנאַליסטן, און דיפּלאָ-מאַטן, פֿאַרשפּרייטן אַ פֿאַלשע טעאָריע וועגן רוסלאַנד, דהיינו: אַז ס'איז דאָ אַן אומצערניסבאַרע פֿאַרבינדונג צווישן קאַמוניזם און רוסלאַנד; אַז די קראַנקייט פֿון קאַמוניזם האָט אַטאַקירט רוסלאַנד, ווייל איר נאַציאָנאַלער אַרגאַניזם איז גרייט געווען זיך אַנצושטעקן מיט דער מחלה. די דאָזיקע טעאָריע איז פֿאַלש, טענהט ער. די אַלע געלערנטע, האַלט ער, נעמען אַפֿט איבער, ניט וויסנדיק, די ראַם פֿון דער סאָוועטישער היסטאָריאָגראַפֿיע. און נישט-באַוויסטזיניק אַקצעפּטירן זיי דעם צוגאַנג, די מעטאָדאָלאָגיע פֿון דער סאָוועטישער וויסנשאַפֿט. ווי אַ ביישפּיל גיט ער אַן דעם פֿאַקט, אַז ביז דער לעצטער צײַט איז די עקזיסטענץ פֿון גולאַג-אַרכיפּעלאַג נישט געוואָרן אַנערקענט פֿון דער מערבֿדיקער וויסנשאַפֿט³.

ס'איז אַ פֿאַלשער, אייז-דימענסיאָנעלער צוגאַנג, באַטאַנט דער רוסישער קינסטלער, צו וועלן דערקלערן דעם קאַמוניזם אין רוסלאַנד,

און שפעטער אין אנדערע לענדער, נישט ווי אַ נייעם פֿענאַמען אין דער געשיכטע, נאָר גלייך ווי די סיבה וואָלט געלעגן אין רוסישן נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. עס איז אַ ראַסיסטישער קוק, פּראָטעסטירט ער, צוצו-שרייבן דעם קאָמוניזם צו דער רוסישער שקלאַפֿישער מענטאָליטעט. באַזונדערס שאַרף, טרעט ער אַרויס קעגן דעם אמעריקאנער היסטאָ-ריקער ריטשאַרד פּייפּס פֿאַר זײַן בוך: „רוסלאַנד אונטערן אַלטן רעזשים“, וווּ דער היסטאָריקער באַגרינדט דעם טעזיס אַז די געשיכטע פֿון רוסלאַנד האָט געהאַט איין ציל: צו שאַפֿן אַ פּאָליציי-שטאַט. אַלע געלערנטע מיט אַט דער טענדענץ רעדוצירן די רוסישע געשיכטע צו צוויי נעמען: איוואַן גראַזני און פּיאָטער דער גרויסער, און דערמיט ווילן זיי באַווײַזן אַז קאָמוניזם איז מעגלעך בלויז אין לענדער מיט אַ „מאַראַליש-דעפֿעקטיווער“ געשיכטע, אַזוי וואַרפֿט סאַלזשעניצין פֿאַר דעם אמעריקאנער היסטאָריקער. לויט דעם טעזיס, הייסט עס, אַז אין אַלע געמיינהייטן פֿון קאָמוניזם איז שולדיק דער רוסישער נאַציאָ-נאַלער כאַראַקטער און אירע אויטאָקראַטישע טראַדיציעס. אין דער אמת, טענהט דער רוסישער שרייבער, האָט רוסלאַנד פֿאַר 1914 געהאַט אַ דעצענטראַליזירטע ווירטשאַפֿט. זי האָט געהאַט פּראַגרעסירט אויפֿן פֿעלד פֿון אַרבעטער-געזעצגעבונג, און דער עקאָנאָמישער וווּילזין פֿון פּויערטום איז געווען בעסער ווי בײַם סאַוועטישן רעזשים. די אינטע-ליגענץ איז נישט געווען באַגרענעצט אין אירע טעטיקייטן; מ'האַט טאַלערירט רעליגיעזע און פּילאָסאָפֿישע אידייען פֿון אַלע ריכטונגען. אַבער אַפֿילו ווען דאָס אַלץ וואָלט געווען אמת, איז עס בלויז אַ טייל פֿון בילד, נישט דאָס גאַנצע בילד פֿון דער צאָרישער רוסלאַנד מיט אירע אויטאָקראַטישע צאָרן, שוואַרץ-מאהניקעס, און פּאַגראַמען אויף יידן, וועגן וועלכע דער רוסישער שרייבער האָלט נישט פֿאַר נייטיק צו דערמאָנען. אַבער, לאַמיר צוריקגיין צו זײַן קריטיק פֿון די מערבֿ-היסטאָריקערס פֿאַר זייער אינטערפרעטאַציע פֿון רוסישן נאַציאָנאַלן כאַראַקטער.

אָודאי איז דער ענין: נאַציאָנאַלער כאַראַקטער, נאָך אַלץ נישט קיין וויסנשאַפֿט; סאַציאַל-פּסיכאָלאָגן און סאַציאַלאָגן זענען מחולק וועגן

באַשטענדיקייט פֿון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. ס'איז אַ קאָמפּליצירטער פֿענאַמען מיט פֿאַרשידענע גייסטיקע שטרעמונגען און אַספּיראַציעס. אַבער נישט געקוקט אויף דער פֿאַרשידנקייט פֿון קלאַסן און יחידים אין יעדן פֿאַלק, איז פֿאַראַן, ווייניקסטנס במשך יאַרהונדערטער, אַ געוויסע באַשטימטע דויערנדיקייט אין נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. מען טאַר דערייַ בער נישט פֿאַרמאַכן די אויגן אויף געוויסע צענטראַלע פֿאַקטן אין דער רוסישער געשיכטע: אַ לאַנד וואָס האָט זינט דעם פֿאַלן פֿון דער ביזאַנטישער אימפעריע — די צווייטע רוים — (אין 1453) — אונדז אַפֿט געלאָזט וויסן אַז זי איז די דריטע רוים, וואָס רעפּרעזענטירט דאָס אמתע קריסטנטום; אַ לאַנד וואָס האָט נישט דורכגעמאַכט דעם רענעסאַנס און די אויפֿקלערונג, נאָר בלויז געהאַט אַן „אויפֿגעקלערטע אויטאָקראַטיע“ פֿון יעקאַטערינאַ דער צווייטער.

פּראָפּ' פּייפּס, אַפּשלאַגנדיק די טענות פֿון סאָלזשעניצין און אַנדערע רוסישע קאָנסערוואַטיוון, האַלט אַז ס'איז ממש אַן אַבסורד צו וועלן פֿאַרלייקענען אַז ס'איז פֿאַראַן אַ קאָנטינואַיטעט אין דער אויפֿפֿירונג מצד דער סאָוועטישער רעגירונג און דער רוסישער היסטאָרישער דערפֿאַרונג. מען מוז אַנערקענען, דערקלערט ער, אַז ס'איז דאָ אַ פֿונדאַמענטאַלער אונטערשייד אין דער פּסיכאָלאָגיע און אַספּיראַציעס פֿון דער וועלטס פֿאַרשידענע פֿעלקער, בעת ביי יעדן פֿאַלק באַזונדער גייט אַן אַ המשך פֿון דור צו דור; ווייל נאָך אַלעמען קענען נישט די זעלביקע מענטשן, וואָס פֿאַרנעמען די זעלביקע טעריטאָריעס, וואָס רעדן די זעלביקע שפּראַך, און האָבן איבערגענומען די זעלביקע טויזנט-יעריקע געשיכטע, אַט די דאָזיקע מענטשן, פֿאַר זיי איז אוממעגלעך זיי זאלן האָבן אַנטוויקלט צוויי באַזונדערע פּאַליטישע סיסטעמען, וואָס האָבן נישט קיין בשותפֿותדיקע שטריכן. דער געדאַנק אַז אַ פֿאַלק פֿון איבער הונדערט מיליאָן מענטשן קאָן ווערן איבערגעמאַכט און געצווונגען במשך צענדליקער יאָרן, צוליב דער השפּעה פֿון געוויסע רשעותדיקע אידיען — ווי עס מיינט סאָלזשעניצין און אַנדערע רוסישע קאָנסערוואַטיוון — קומט אים אויס פֿאַנטאַסטיש.⁴ ווייל, ווי דערקלערט מען, וואָס דער „קאָמוניסטישער מאַניפֿעסט“,

געשריבן אין דייטש, האט אין דייטשלאנד געהאט א קנאפע ווירקונג?
„דאס קאפיטאל“, געשריבן אין ענגלאנד, האט דארטן קיין רושם און קיין
השפעה נישט געהאט? פארוואס דווקא איז די אינדוסטריעל-צוריקגע-
שטאנענע רוסלאנד איינגענומען געווארן פון דער מאַרקסיסטישער
תורה?

זיין ענטפער איז אז אידייען דערפירן נישט צו קיין גרויסע שינויים;
זיי ווירקן בלויז דארטן ווו דער קלימאט און דער באדן איז פאר זיי
גראד גינסטיק. אפילו דער מאַרקסיום גופא האט אן אנדער פנים ביי די
מערב-אייראפעישע סאציאליסטישע פארטייען. און אפילו אין מזרח
אייראפע, ווו דער קאמוניזם איז ארויפגעצווונגען געווארן פון דער
סאָוועטישער אַרמיי, איז ער מילדער און מענטשלעכער ווי אין
רוסלאנד. דאס פירט דעם אמעריקאנער היסטאריקער צו דער מסקנה,
אז די פאקטישע פאָרם וואס דער קאמוניזם נעמט אן ביי א רעגירונג
וואס איז אויף אים באזירט, איז אין א גרויסער מאס אפהענגיק פון די
היימישע פאליטישע טראדיציעס, וועלכע זענען אין אייראפע ליבע-
ראלער ווי אין רוסלאנד, מיט אירע אויטאריטארע היסטארישע
טראדיציעס.

מיר וואלטן געקענט באַקרעפטיקן דעם טעזיס פון אמעריקאנער
היסטאריקער מיט סאָלזשעניציען גופא: זיין סלאוואַפֿילישע אידעא-
לאַגיע און מענטאליטעט איז דאך א המשך פון דער פאַררעוואָלוציאַ-
נערער רוסישער ראַמאַנטיק. ווייל נאך אלע ליידן און טראַנספאָר-
מאַציעס וואס זיין פאַלק האט דורכגעמאַכט במשך דעם היינטיקן יאָר-
הונדערט, צי אין נאָמען פון „געטלעכן רעכט“ פון די צאַרן, אָדער אין
נאָמען פון דער „דיקטאַטור פון פראַלעטאַריאַט“, חזרט ער אַלץ איבער,
מיט גאָר קליינע אונטערשידן, דעם זעלביקן ראַמאַנטישן פּוּמון פון די
אַמאַליקע סלאוואַפֿילן, צווישן וועלכע עס זענען געווען פאַרשידענע
ניואַנסן בנגע זייער קעגנערשאַפֿט צום מערב, אָבער אלע זענען געווען
פאַראייניקט אין זייער אידעאָליזירן רוסלאַנד.

אין א בריוו פון זשענעווא, אין 1868, שרייבט דאָסטאַיעווסקי, אז
„בעת אייראָפּע האט אַנטוויקלט איר צעפֿולטע ציוויליזאַציע האָבן מיר

זיך געפֿורעמט אין אַ גרויס פֿאַלק; מיר האָבן געצאַמט אַזיע אויף אייביק, מיר האָבן דורכגעמאַכט אומענדלעכע ליידן; מיר האָבן נישט פֿאַרלאָרן די רוסישע אידעע וועלכע וועט באַניצען די וועלט, נאָר מיר האָבן זי געשטאַרקט, סוף-כל-סוף האָבן מיר אויסגעהאַלטן פֿון די דייטשן, און דאָך נאָך אַלעמען איז דאָך אונדזער פֿאַלק אומפֿאַרגליכלעך העכער, נאַבעלער, ערלעכער, נאַאיווער, פֿעאיקער, פֿול מיט אַן אַנדער אידעע, די העכסטע קריסטלעכע אידעע וואָס ווערט אַפֿילו נישט פֿאַרשטאַנען פֿון אייראָפּע, מיט איר שטאַרבנדיקן קאַטאַליציזם און איר נאַרישן סתירהדיקן לוטעראַניזם".

אויך סאַלזשעניצין גלייבט אַז רוסלאַנד וועט „מיט איר פֿראַוואַס-לאַונער קולטור אַפֿראַטעווען די מענטשהייט פֿון די פֿאַרפֿירערישע אידעען פֿון דעם רענעסאַנס און אויפֿקלערונג, וועלכע האָט אונדז אויסגעדרייט מיט דער פֿלייצע צום גייסט און מיר האָבן אַנגענומען אַלץ וואָס איז מאַטעריאַליסטיש, און מיר האָבן זיך באַפֿרייט פֿון דער מאַראַ-לישער ירושה פֿון די קריסטלעכע יאַרהונדערטער... דורך אינטענ-סיווע ליידן האָט אונדזער לאַנד דערגרייכט אַזאַ אינטענסיווע גייסטיקע אַנטוויקלונג, אַז דער מערבֿ, אין זײַן איצטיקן צושטאַנד פֿון גייסטיקער אויסשעפֿונג, קוקט נישט אויס אַנציענדיק. במשך די לעצטע זעכציק יאַר זענען מיר דורכגעגאַנגען אַ גייסטיקע אַנטוויקלונג וואָס איז אַ סך מער פֿאַרגעשריטן ווי די מערבֿדיקע דערפֿאַרונג".

און בעת דער רוסישער קינסטלער זאַגט אונדז אַז ער האָט נישט קיין ענדגילטיקע מיינונג וועגן דער רעגירונגס-פֿאַרם פֿון רוסלאַנד אין דער צוקונפֿט, לאַזט ער גלייכצייטיק נישט דורך די געלעגנהייט צו אַטאַקירן די ענגלישע לייבאַר-רעגירונג, די דייטשע וויימאַר-רעפּובליק און די היינטיקע מערבֿ-דעמאָקראַטיעס. דער אמת, פֿסקנט ער דאַגמאַטיש, קען נישט באַשלאָסן ווערן דורך שטימען, ווייל די מערבֿ-הייט האָט נישט קיין טיפֿערן אַרײַנבליק אין אמת. גלייך ווי דאָ וואַלט זיך געהאַנדלט וועגן „אייביקע" פֿילאַסאָפֿישע פֿראַגן, און נישט וועגן ערדישע, סאַציאַל-פֿאַליטישע ענינים וואָס זענען שטאַרק נוגע דעם פֿאַלק. מיינט דאָס אַז די „אַלצוויסנדיקע" אויטאָקראַטן האָבן אַ טיפֿערן

אַרײַנבליק אין די אמתע באַדערפֿענישן און נױטן פֿון פֿאַלק, װי דאָס פֿאַלק גױפֿאַ?

סאַלזשעניצין לאַזט אונדז אויך װיסן אַז ער איז נישט פֿאַר אַ טעאַ-
קראַטישן רעזשים; ער װיל בלױז אַז די רעליגיע זאַל בײַטראַגן צום
גײַסטיקן לעבן פֿון פֿאַלק „אַזוי װי עס איז אין ישראל — און קײנער
פֿאַרדאַמט עס נישט“. װי סױװיזט אויס איז אים נישט באַקאַנט אַז װײַט
נישט אַלע ייִדן אין מדינת ישראל און אין די תּפֿוצות זענען צופֿרידן
מיטן קאַנטראַל און מאַנאַפֿאַל װאַס דער אַרטאַדאָקסישער ראַבינאַט האָט
איבער רעליגיעזע ענינים אין ישראל... 6.

III

אין איין פרט, און פֿאַר אונדז ייִדן זײער אַ װיכטיקער, פֿאַלגט דער
רוסישער קינסטלער נישט נאָך דאָסטאָיעװוסקין: אין שינאה צו ייִדן. דער
לעצטער, װאַס האָט זיך אויסגעצײכנט װי אַ טיפֿער אַרײַנדרינגער אין
אַלע אָפּגרונטן פֿון דער מענטשלעכער נשמה, האָט זיך אויך, װי
באַקאַנט, „אויסגעצײכנט“ מיט זײַן װילדן אַנטיסעמיטיזם. אין דעם פרט
איז דער הײַנטצײטיקער רוסישער קינסטלער אַנדערש. אמת, מיר האָבן
נישט געפֿונען בײַ אים בײַ איצט קײן װאַרט פֿון סימפּאַטיע צום ייִדישן
פֿאַלק מיט זײַנע זעקס מיליאָן קרבנות, אַבער אויך ניט קײן װאַרט פֿון
שינאה.

ער זעט נישט קײן שום געפֿאַר אין איצטיקן אויפֿשטייג פֿון נאַציאַ-
נאַליזם אין רוסלאַנד. ער מײַנט אַז דאָס איז אַ סימן אַז דער קאַמוניזם
האָט נישט געקענט אויסראַטן די אינגעבאַרענע נאַציאַנאַלע סענטי-
מענטן; אַבער ער זעט יאָ אַ סכנה אין פֿאַקט װאַס די סאַװעטישע
רעגירונג װיל אויסניצן פֿאַר אירע אימפּעריאַליסטישע אַמביציעס דעם
רוסישן נאַציאַנאַלן באַװוסטזײַן. פּונקט אַזוי, װײַזט ער אַן, נוצט די
סאַװעט-רעגירונג אויס די ייִדישע עמיגראַציע פֿון רוסלאַנד פֿונאַנדער-
צובלאַזן די פֿלאַמען פֿון אַנטיסעמיטיזם. („איר זעט? זײ זענען די איינ-
ציקע װאַס קענען אַנטלױפֿן פֿון דעם גיהנום, און דער מערײַ שיקט
סחורה דערפֿאַר“); אַבער, שטריכט ער אונטער, דאָס מײַנט נישט אַז

יידן האָבן נישט קיין רעכט צו פֿאַרן ווהיזן זיי ווילן. אין שייכות דערמיט, ווייזט ער אָן, אַז דאָס טראַנסמיטירן באַריכטן פֿון ייִדישע אימיגראַנטן פֿון רוסלאַנד, ווי גליקלעך זיי זענען אין אַמעריקע, העלפֿט מיט צו פֿאַר-שפּרייטן אַנטיסעמיטיזם אין רוסלאַנד, וויל מען ווייסט דאָרטן אַז נאָר יידן האָבן אַ רעכט צו עמיגרירן.

סאָלזשעניצין איז מודה אַז ער איז נישט קיין פּאָליטישער דענקער, נאָר אַ קינסטלער; אָבער ער פֿאַרגעסט זיך אָן דעם און רעדט צייטנווייז ווי אַ נביא וואָס באַזיצט דעם געטלעכן אמת, און ער ווייסט בעסער ווי די מערבֿ-פּאָליטיקער און געלערנטע וואָס עס איז גוט פֿאַר דער מענטשהייט. די צרה איז וואָס לעבן איז אַ געזעלשאַפֿט געפֿירט פֿון קנאים און ראַמאַנטיקער פֿון עבֿר, ווי דער רוסישער קינסטלער, וועט זיין געפֿערלעך פֿאַר אַלע וואָס טיילן נישט זיין וויזיע, און זיינע אידעען. ווי איינער וואָס האָט שטאַרק געליטן און וואָס איז פֿאַרליבט אין זיין פֿאַלק און קולטור, איז ער גרייט אויף אַלע קרבנות פֿאַר זיינע איבער-צייגונגען; אָבער גלייכצייטיק וועט ער זיך אויך נישט אַפּשטעלן מקריבֿ צו זיין זיינע מיטמענטשן פֿאַר זיינע אידעען, און דאָס איז געפֿערלעך, און אויף דעם האָט ער אויך נישט קיין רעכט: ער האָט בלויז אַ רעכט אויף זיין אייגן לעבן. ער ווייסט נישט פֿון טאַלעראַנץ פֿאַר פֿאַרשיידענע אידעען; פֿון הכנעה פֿאַר די אולטימע אמתן, און די געפֿאַר וואָס ליגט אין איבערגעבן די מאַכט צו פֿאַנאַטיקער וואָס זענען דער עיקר באַזאָרגט וועגן יענעם נשמה און נישט וועגן יענעם גוף. פֿון לאַנגער, ביטערער דערפֿאַרונג האָבן מיר געלערנט, אַז „רעטער פֿון נשמות“ זענען גרייט מוותר צו זיין אויף דעם גוף. . . און דערפֿאַר טאַר מען זיי ניט אַנגעטרויען די מאַכט.

(1980)

- 1) "New York Review of Books": Nov. 22, 1979.
- 2) A. Solzhenitzyn: *From Under the Rubble*, 1976.
- 3) "Foreign Affairs" quarterly, Spring, 1980.
- 4) "Encounter", April, 1980.
- 5) Hans Kohn: *Prophets and Peoples*; p. 199.
- 6) "Jewish Frontier", May, 1980.

האַלטן מיר בײַ אַ צוריקקער צו רעליגיע?

I

ס'איז נישט קיין נײַעס אַז אין דער מערבֿ-וועלט קומט איצט פֿאַר אַ גײַסטיקער קריזיס, און ווי אַ רעזולטאַט פֿון דעם — אַן איבערשאַצונג פֿון ווערטן. אונדזער יאַרהונדערט, פֿון די גרויזאַמסטע אין דער געשיכטע פֿון דער מענטשהײַט, צײַכנט זיך אויס מיט זײַנע גולאַגס און אַנטווישונגען, אַז ס'איז נישט קיין ווונדער וואָס מענטשן זוכן פֿאַנאַצײען צו זײַערע ביז איצט אומהײלבאַרע חולאַתן. די וויסנשאַפֿט און די פֿילאָ-סאָפֿיע קענען נישט באַפֿרידיקן די גײַסטיקע נויטן פֿון מאַדערנעס מענטש, ספּעציעל דעם יחיד מיט אַ התלהבות-געפֿיל, פֿאַר וועמען גלויבן איז אַ האַרץ-באַדערפֿעניש, נישט קיין שכל־פֿראַבלעם. פֿאַר די דאָזיקע עמאַציאַנעלע נאַטורן איז די וויסנשאַפֿט צו קאַלט און טרוקן, און דערצו ענטפֿערט זי נישט אויף די אולטימע פֿראַגן פֿון מענטשנס עקזיסטענץ. אַ סך מענטשן קענען נישט שלום מאַכן מיטן געדאַנק פֿון דער מענטשלעכער באַגרענעצטקײַט און פֿאַרגענגלעכקײַט. ס'איז אַ צײַט פֿון רעוויזיע, פֿון אַנטווישונג אין נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע אידעאָלאָגיעס וואָס האָבן צוגעזאַגט גן-עדנס אויף דער וועלט.

אײַנער פֿון די געלערנטע, וואָס מעסט כּסדר דעם פּולס פֿון אונדזער עפֿאַכע, איז דער פֿראַמינענטער ייִדיש-אַמעריקאַנער סאָציאַלאַג, דאַניעל בעל, אַ פֿאַרשער וואָס האָט מיט יאַרן צוריק מאַניפֿעסטירט אַ ענסטיטיווקײַט צו ייִד-זײַן, און זיך אַרויסגעוויזן אַז ער איז נישט אומבאַקאַנט מיט דער ייִדישער ליטעראַטור. אין דער פֿערטל-יאַר-שריפֿט פֿון די אַמעריקאַנער הומאַניסטן איז ער לעצטנס אַרויסגעקומען מיט אַן עסיי וועגן „צוריקקער צום הייליקן“ (זע: „פֿרי אינקוויירי“, האַרבסט 1981), וווּ ער פרובירט אַנצײכענען זײַן בליק אויף רעליגיע און איר ראַלע אין דער צוקונפֿט.

זיין טעזע אין אַ שטאַרק סימפּליפּיצירטער און קאַנדענסירטער פֿאַרם, קען מען סומירן אזוי: ביים סוף פֿון 18טן און ביזן 19טן יאָר-הונדערט האָט כּמעט יעדער אױפֿקלערונג-דענקער דערוואַרט אַז רעליגיע וועט פֿאַרשוױנדן אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. רעליגיע איז געוואָרן אַסאַציאירט מיט איבערגלױבן, פֿעטישיזם, מיט גלױבענישן וואָס קענען נישט באַווױזן ווערן, מיט מורא. לױט דעם קוק איז רעליגיע אױפֿגעקומען צוליב שרעק פֿאַר דער נאַטור — סײַ די פֿײַזשע מורא פֿאַר דער אומגעבונג, סײַ די ספּנות וואָס לאַקערן אין דער נשמה און ווערן באַפֿרייט בײַנאַכט. דעם מער ראַציאָנאַלן ענטפֿער אױף אַלע מענטש-לעכע רעטענישן און דילעמעס האָט מען געזוכט אין דער פֿילאָסאָפֿיע. פֿון סוף 19טן ביזן מיטן 20טן יאָרהונדערט האָבן כּמעט אַלע סאַציאַלאַגן דערוואַרט אַז רעליגיע וועט פֿאַרשוױנדן ביים אָנהױב פֿון 21טן יאָרהונדערט, ווי דער סאַציאַלאַג מאַקס וועבער האָט עס אױסגע-דריקט: „מיטן פּראַגרעס פֿון וויסנשאַפֿט און טעכנאָלאָגיע האָט דער מענטש אױפֿגעהערט גלױבן אין מאַגישע כּוחות, אין גײַסטער און טײוואַלים. ער האָט פֿאַרלוירן זײַן חוש פֿאַר פּראַפֿעטישקײט און דער עיקר, זײַן חוש פֿאַרן הײליקן“. דאָס, מײַנט פּראַפֿ' בעל, איז די מײַנונג פֿון מערסטע סאַציאַלאַגן הײַנט-צו-טאָג. אױך דער סאַציאַלאַג ברייען ווילסאָן, פֿון אַקספֿאָרדער אוניווערסיטעט, האַלט אַז סעקולאַריזאַציע איז די שטאַרקסטע טענדענץ אין דער אױצטיקער צײַט, און דאָס מײַנט דער בריטישער געלערנטער, באַווױזט די ירידה פֿון גלױבן אין איבער-נאַטירלעכן.

פּראַפֿ' בעל טרעט אַרויס קעגן דעם צוגאַנג צו רעליגיע. ער האַלט, אַז ווען מען נוצט אַזא טערמין ווי סעקולאַריזירונג פֿאַרפּלאַנטערט מען בלױז זאַכן, ווײַל מען מישט דאָ צוזאַמען דרײַ ענינים וואָס זענען אַנטאַ-גאַניסטיש צווישן זיך: די טעכנאָ-עקאָנאָמישע ספֿעצע, די מלוכה, און די קולטור, וווּ עס דאַמינירט אױצט אַלײן-רעאַליזירונג, אַדער אַלײן-צופֿרידנקײט. געזעלשאַפֿטן זענען צעשפּאַלטן און די שפּאַנונגען צווישן די פֿריער-דערמאַנטע דרײַ ספֿעצן, זײַ שאַפֿן די סתירות אין דער מאַדערנער וועלט — סתירות וואָס ווערן פֿאַרשטאַרקט אונטער

קאפיטאליזם. דער באַגריף סעקולאַריזאַציע איז אַ צעמישעניש: ער מישט צוזאַמען צוויי פֿאַרשידענע פֿענאַמענען: די סאַציאַלע און קולטורעלע.

מיר דאַרפֿן פֿאַרשטיין, טענהט בעל, סעקולאַריזירונג אין אַריגי-נעלן זינען: די באַפֿרייונג פֿון רעליגיע לגבי דעם פֿאַליטישן לעבן. עס מיינט די איינשרימפונג פֿון אינסטיטוציאַנעלער אויטאָריטעט אין דער ספֿערע פֿון עפֿנטלעכן לעבן, און דער צוריקטריט פֿון רעליגיע אין דער פריוואַטער ספֿערע, וווּ זי האָט אויטאָריטעט בלויז איבער אירע נאַכ-פֿאַלגערס. אַבער, די דאָזיקע סעקולאַריזאַציע וואָס איז פֿאַרגעקומען במשך די לעצטע צוויי הונדערט יאָר איז נישט מחייב קיין איינ-שרימפונג אין כאַראַקטער און פֿאַרנעם פֿון אמונה. אַ סימן אַז דאָס איז אַזוי, אַרגומענטירט בעל, איז דער פֿאַקט, אַז במשך דער גאַנצער סעקולאַריזאַציע פֿון רעליגיעזע אינסטיטוציעס זענען פֿאַרגעקומען אויפֿלעבונגען אין רעליגיעזע ענטוויאַזם פֿון מאַסן מענטשן, און אויך ביי אַזעלכע גדולים ווי קיערקעגאַרד, סאַלאַוויאַוו, טיליך, סימאָן וויל, און אַנדערע.

דאָ ווילט זיך פֿרעגן דעם סאַציאַלאָג: און אַזעלכע פֿילאָסאָפֿן ווי בערטראַנד ראַסל, מאַריס ר. קאַהען, זשאַן פֿאַול סאַרטער, וואַלטער קאַופֿמאַן, וואָס זענען געווען ווייט פֿון רעליגיעזע אַרטאָדאָקסאַלקייטן, זענען זיי ווייניקער רעפֿרעזענטאַטיוו פֿאַרן היינטיקן צייטגייסט ווי די פֿון אים אויסגערעכנטע אינטעלעקטואַלן?

דער אמעריקאנער סאַציאַלאָג גיט צו אַז במשך די לעצטע צוויי הונדערט יאָר איז די דאָמינירנדיקע טענדענץ אין דער קולטור — אומ-גלויבן; אַז די וועלט האָט פֿאַרלוירן איר מיסטעריעזקייט, און מענטשן, נישט געטער, קענען פֿירן די וועלט, און אַז אויף יענער זייט איז גאַר נישטאַ, אַחוץ חלל, אַט דאָס וואָס מאַקס וועבער האָט אַנגערופֿן „אַנט-צויבערונג“, אַנטפּישוּפֿונג פֿון דער וועלט. גלייכצייטיק, שטרייכט בעל אונטער — אַ וויכטיקן פֿונקט אין זיין געדאַנקען-גאַנג — זיין דעפֿיניציע פֿון קולטור: מיט קולטור מיינט ער די רעאַקציעס פֿון סענסיטיווע מענטשן צו די עיקר-פֿראַגן פֿון מענטשנס עקזיסטענץ: ווי מען

קאַנפֿראַנטירט טויט, דעם זין פֿון טראַגעדיע, דעם כאַראַקטער פֿון ליבע, און דעם יחידס התחייבותן: די דאָזיקע פֿראַגן געפֿינט מען אין אַלע געזעלשאַפֿטן.

וועלן מיר האָבן — פֿרעגט ער — אַן אויפֿשטייג פֿון נייע רעליגיעזע פֿאַרמען? בעל איז זיכער אַז: יאָ. אין די אַלע נייע קולטן וואָס זענען לעצטנס אויפֿגעקומען זעט ער אַ סימפּטאָם פֿון דער פֿענאַמען. לויט אים וועלן אין דער מערבֿ-וועלט אויפֿקומען דריי פֿאַרמען פֿון רעליגיע: א) אַ פֿונדאַמענטאַליסטישער גלויבן וואָס וועט באַטאַנען זינד. די אָנהענגער פֿון אַט דער רעליגיעזער שיטה וועלן זיך ווערבירן פֿון נידעריקן מיטלקלאַס, פֿאַרמערס, און בעלי-מלאכות אין קליינע שטעט. 2) אינטעלעקטואַלן און פֿראַפֿעסיאָנאַלן וועלן זיך צוריקציען פֿון די עקסצעסן פֿון מאַדערניזם. 3) אַן אומקער צו אַ מיסטישער פֿאַרם פֿון געדאַנק. די וועלט איז געוואָרן צופֿיל פֿאַרוויסנשאַפֿטלעכט און סוממע, און איינטאַניק: דער מענטש בענקט נאָך נייעס און מיסטעריע.

בעל פֿאַרענדיקט זײַן עסיי אויף אַ קאַבאַליסטישער נאַטע: מיר קענען ווייט נישט דערגיין מיט אונדזער פֿאַרשטאַנד, ווייל דער עקזיס-טענציעלער קלעם וואָס מיר קאַנפֿראַנטירן, שטאַמט פֿון אַ מיסטעריע, וואָס מיר וועלן אַפֿשר קיינמאַל נישט קענען דורכדרינגען. אין דעם זין פֿאַרשטייט ער דעם קאַבאַליסטישן באַגריף פֿון ניצוצות, די פֿונקען וואָס פֿאַרקערפערן דאָס הייליקע אין קאַסמאָס. דאָס הייליקע איז דער שיטה פֿון ווונדער און יראת הכבוד וואָס פֿאַרבלײַבט אַ מיסטעריע. כדי צו באַגריפֿן דאָס הייליקע מוז מען אַנערקענען דעם פֿרינציפֿ פֿון הַבְּדִלָה פֿון אונטערשיידן די ספֿערע וואָס איז רעזערווירט פֿאַר די טעג פֿון פּחד, און די ספֿערע פֿון טאַג-טעגלעכז און וועלטלעכן. ביז דער איצטיקער צייט איז דער פֿרינציפֿ געוואָרן אַנערקענט פֿון יעדער מענטשלעכער גרופּע. אונדזער צייט איז די ערשטע צו אַנולירן די גרענעצן צווישן די צוויי ספֿערן. ווען עס זענען דאָ ווייניק ריטואַלן, ווען אַלע געשעענישן ווערן אַלץ איינס, אַן צערעמאָניעס וואָס באַצייכענען די אונטערשיידן, דעמאָלט ווערט דאָס לעבן גרוי.

מיר שטייען איצט, פֿאַרענדיקט בעל, ביים סוף פֿון מאַדערניזם, פֿאַר

וועמען דער לייטמאטיוו איז געוועזן פֿון יענער זײַט, מחוץ («בעיאנד») פֿון יענער זײַט נאָטור, פֿון יענער זײַט קולטור, פֿון יענער זײַט טראַגעדיע. מיר זוכן איצט אַ נייעם וואַקאַבולאַר, וועמענס שליסל-וואָרט ס'איז: גרענעצן — אַ גרענעץ צום קאַליע-מאַכן די סבֿיבֿה, אַ גרענעץ צו באַוואַפֿנונג, צו טאַרטורן, צו גאווה. די קולטור, גלייבט ער, וועט זיך איצט באַוועגן אין דער ריכטונג פֿון צוריקגעווינען אַ חוש פֿאַרן הייליקן. אַ היפש ביסל פֿון בעלס אַרײַנבליק און אַבסערוואַציעס דערמאַנען אײַך אין די רעיונות פֿון די רעליגיעזע עקזיסטענציאַליסטן. ער דריקט פֿאַקטיש אויס זייערע אידעען און שטימונגען מיט אַנדערע ווערטער. אין דעם איצטיקן גיטטיקן קלימאַט, אין אַמעריקע, ביים סוף פֿון אַפֿנאַ-רערישן צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. ער איז גערעכט ווען ער שטרײַכט אונטער אַז סעקולאַריזאַציע מיינט נישט דער אונטערגאַנג פֿון רעליגיע, און עס באַטייט אויך נישט אַז זי האָט אױפֿגעהערט שפּילן אַ ראַלע אין לעבן פֿון יחיד. רעליגיע, אַפֿשר אין נייע פֿאַרמען, וועט, איז צו גלייבן, פֿאַרנעמען אַן אַנגעזעענעם פּלאַץ אין דער געזעלשאַפֿט. דער מקור פֿון רעליגיע איז דויערנדיק, אַזוי לאַנג ווי די מענטשהייט וועט זוכן תּרופֿות צו אירע ביז-איצט-אומלײַזבאַרע פּראַבלעמען: מלחמות, נאַטור-קאַטאַס-טראַפֿעס, קראַנקײַטן און טויט, הגם די אַקאַדעמישע און וויסנשאַפֿט-לעכע אינטעליגענץ, ספּעציעל אין מערבֿ-אײראָפּע, וועט מסתּמא ווייטער פֿאַרבלייבן גענייגט צו אומרעליגיעזקײַט.

פּראַפֿ' בעל איז אַבער אומגערעכט ווען ער וואַרפֿט פֿאַר די הומאַ-ניסטן זייער אומפֿאַרשטיין, און נישט אַפּשאַצן ריטואַל און פֿײַער-לעכקײַטן. אַזאַ נישט-רעליגיעזער דענקער ווי פּראַפֿ' מאַריס רפֿאַל קאַהען האָט גוט פֿאַרשטאַנען און אַפּגעשאַצט דעם ווערט און זינען פֿון ריטואַל. אין זײַן אויטאָביאָגראַפֿיש ווערק שרײַבט ער: „אין די טעג פֿון מיין ערשטן יוגנטלעכן רעוואַלט קעגן ייִדישע פֿרומקײַטן בין איך געווען גענייגט צו פֿאַרשטיין קולטוס, תּפֿילה און ריטואַל, פֿון קנאַפּער וויכטי-קײַט ... מײַנע אײגענע שטודיעס פֿון די גרויסע היסטאָרישע רעליגיעס האָבן מיך אַבער געפֿירט אײַנצוזען אַז ריטואַל איז אַן עיקרדיקער פֿאַקט אין מענטשלעכער רעליגיעזער דערפֿאַרונג ... פֿאַר מיר זענען די

אלטע צערעמאניעס, וואס פֿיערן דאָס אַנקומען און אוועקגיין פֿון לעבן, די חתונה-צערעמאניע, דער ברית, די לוויה — זיי אלע גיבן אַן אויס-דרוק דער קאַנטינואַיטעט פֿון דער גיִסטיקער טראַדיציע, וואָס איז מער עלאַקווענט ווי וועלכע עס איז פֿראַזן וואָס איך קען אויסטראַכטן”.

II

אין דער זעלביקער שריפֿט, וווּ דער סאַציאַלאַג בעל האָט פֿאַר-עפֿנטלעכט זײַן עסיי, געפֿינען מיר אַ פרטימדיקן ענטפֿער מצד דעם רעדאַקטאָר, פראַפֿ' פּאָל קורץ, וואָס אַרגומענטירט אַז בעלס אויס-פֿירונגען זענען טעותדיק. בעל, ווי אַנדערע נעאַ-קאַנסערוואַטיוון, פֿאַר-מאַסקירט אַן אַנטי-הומאַניזם און אַנטי-פּלוראַליזם, מיינט ער. זיי, די דאָזיקע נעאַ-קאַנסערוואַטיוון, באַדויערן די מאַראַלישע עקסצעסן פֿון די לעצטע דעקאַדעס, ווי די סעקסועלע רעוואַלוציע, די מיליטאַנטישע פֿרויען-באַוועגונג, דעם וווקס פֿון פּאַרנאַגראַפֿיע, פֿאַרברעכן, נאַר-קאַטיקס. פֿדי אַינצוהאַלטן די דאָזיקע כּוואַליע רופֿן זיי מ'זאַל צוריק אַינפֿירן רעליגיעזע אויטאָריטעט אין אונדזער קולטור. אַ סך סעקולערע הומאַניסטן, טענהט דער פֿילאָסאָף קורץ, זענען אויך קריטיש צו די אלע דערשנינגען, אַבער זיי האַלטן אַז עס זענען דאָ אַלטערנאַטיוון צום רעליגיעזן טראַדיציאָנאַליזם; הומאַניזם, גלויבן זיי, קען זײַן די דאָזיקע אַלטערנאַטיווע; אַ הומאַניזם, וווּ זאַרג פֿאַר דער מענטשהייט איז אַן עיקר.

פראַפֿ' קורץ איז מסכים מיט בעלן אַז ס'איז געווען אַ טעות די מיינונג פֿון יענע דענקערס, אַז מיטן וווקס פֿון בילדונג, ראַציאָנאַליזם און וויסנשאַפֿט, וועלן רעליגיעזע גלויבונגען פֿאַרשווינדן. אונדזער צוטרוי צו דעם אַינשטעל איז געוואָרן צעטרייסלט דורך דער מערדערישקייט פֿון די משיחישע סעקולערע אידעאָלאָגיעס — פֿאַשיזם און קאַמוניזם, און צוליבן וווקס פֿון די אומשכלדיקע קולטן. ער גיט אויך צו, אַז די וויסנשאַפֿט קען נישט שטילן דעם עקזיסטענציעלן דורשט, און זי קען נישט פֿאַרענטפֿערן אַ סך פֿראַגן. אַבער אַזוי ווי אַ הומאַניסט איז אַן עקשנותדיקער סקעפטיקער, קען ער נישט געפֿינען

קייז געטלעכן ציל פֿאַר דעם מענטשלעכן מין, אַחוץ דעם וואָס מיר אַליין גיבן זיך. אמת, דער אוניווערס איז נישט אַן מיסטעריע, עס זענען דאָ פּוּחות אין דער נאַטור וואָס מיר קענען נישט קאַנטראַלירן: סטאַישע רעזיגנאַציע אין דער סימן פֿון חכמה. נישט געקוקט אויפֿן מענטשנס באַגרענעצטקייט און טויט, קען דאָס לעבן זיין אַן אַוואַנטורע פֿול מיט זיין און געשפּאַנטקייט. אַ סך דורות האָבן עס אַנטדעקט אַן קרענקלעכע אַבסעסיעס וועגן „גאַרנישט און אַנגסט“.

פֿאַר בעלן, טענהט ער, איז די סעקולערע וויזיע צו מאַגער. אַבער, פֿרעגט ער, פֿאַרוואָס זיך נאַרן און נישט זען די צווייטע זייט פֿון רעליגיע: „צי וועט אַ הייליק מאַכל שפּיזן דעם נאָך-מאָדערנעם מענטש, און אים צושטעלן אינספּיראַציע, טרייסט און דעדיקאַציע? איז גלויבן אין הייליקן נויטיק פֿאַר מאַראַלישקייטן? ס'איז אמת אַז רעליגיע האָט צוגע-שטעלט מאַראַלישע אינספּיראַציע, גערעכטיקייט און ליבשאַפֿט, אַבער זי האָט אויך אינספּירירט פֿאַנאַטיזם און האָס. דאָס „הייליקע“ דינט נישט בלויז ווי אַ באַלזאַם פֿאַרן ווייטיק פֿון מענטשנס באַגרענעצטקייט, נאַר אויך ווי אַ מאַסקע פֿאַר דער פֿאַנאַטישער איבערצייגונג, אַז איינעמס אידעע איז געטלעך סאַנקציאָנירט“. דער פֿאַקט וואָס דער מאַרקסיום איז דורכגעפֿאַלן ווי אַ סעקולערע רעליגיע פֿון גאולה, מיינט ניט, לויט קורצן, אַז אַנדערע סעקולערע אַפּרופֿן אויף דעם מענטשנס מערכה וועלן אויך דורכפֿאַלן. עס מיינט אויך נישט אַז די איינציקע אַלטער-נאַטיווע צו די סעקולערע גולאַגס פֿון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט איז מחייב צוריקצוגיין צו די דיסקרעדיטירטע גייסטיקע גולאַגס. פֿרייהייט און שכלדיקייט האָבן נאָך אַלץ אַ באַטייט פֿאַר דעם נאָך-מאָדערנעם מענטש.

מיר דוכט זיך, אַז קורץ איז אומגערעכט ווען ער שרייבט צו בעלן פֿאַרמאַסקירטן אַנטי-פּלוראַליזם און אַנטי-הומאַניזם. ערשט לעצטנס האָט בעל, אין זײַן אויטאָביאָגראַפֿישן עסיי, זיך דערקלערט פֿאַר אַ לעבנס-לאַנגן דעמאָקראַט (מענשעוויק) בנוגע עקאָנאָמישע ענינים, אַבער איינער „וואָס שרעקט זיך פֿאַר די מאַסן אין פּאַליטיק, און פֿאַר יענע וואָס זענען גרייט אונטערצוואַרעמען די לייַדנשאַפֿטן פֿון המון

איז נאָמען פֿון פֿאַלק, ווי מ'האַט עס אַמאָל געטאָן אין נאָמען פֿון גאָט.
(זע: „פֿאַרטיזאַן רעוויז“, נומער 4, 1981).

ס'איז אויך ווערט צו געדענקען אַז דער סאַציאַלאָג בעל מיינט נישט
מיטן טערמין רעליגיע דעם געוויינלעכן טעאַלאָגישן טייטש, נאָר ווי ער
דעפֿינירט עס:

„אַ צאַל זיך בינדנדיקע ענטפֿערס אויף די הויפט-עקזיסטענציעלע
פֿראַגעס וואָס קאַנפֿראַנטירן יעדע מענטשלעכע גרופֿע“. דאָס איז אַזאַ
מטושטשע, אומקלאָרע דעפֿיניציע, וואָס איז גאַר ווייט פֿון דעם ווי
רעליגיע ווערט געוויינלעך פֿאַרשטאַנען אַדער דעפֿינירט אין אַלע
ווערטערביכער. דאָס איז פֿון יענע אַרביטראַרע דעפֿיניציעס וואָס איר
קענט מיט זיי באַצייכענען אי סאַציאַלאָגיע, אי פֿילאָסאָפֿיע. פֿאַקטיש
דריקט בעל אויס מיט זיין צוגאַנג די שטימונג פֿון אַ סך דיסאילוויאַ-
נירטע מיט אונדזער „פֿראַגרעסיוון“ יאַרהונדערט — אַ יאַרהונדערט פֿון
מאַנסטערעיעזע ברוטאַליטעטן, גולאַגס, ייִדישן חורבן. נאָך אַזעלכע
קאַטאַקליזמען איז עס בפֿירוש אַ זינד, אַ טעמפֿקייט צו פֿאַרבלייבן ביים
אינטעלעקטועלן און מאַראַלישן סטאַטוס-קוואַ.

אין אַזאַ צייט מוז אַ סענסיטיווער, ערלעכער אינטעלעקטואַל מאַכן
אַ חשבון-הנפֿש. אין אַ צייט ווי אונדזערער זוכט דער פֿאַראינזאַמטער
מענטש אַן אַנהאַלט אין דער קולטורעלער טראַדיציע פֿון דורות. ער וויל
זיך דערפֿילן ווי אַ רינגעלע אין אַ קייט וואָס ציט זיך פֿון ווייטן עבֿר.
דורך דעם האַפֿט ער צו געפֿינען אַביסל שלווה פֿאַר זינע ספֿקות,
אומזיכערקייטן און אַנטוישונגען. אַזעלכע בענקשאַפֿטן און זוכונגען
זענען נישט אַנטי-הומאַניסטיש. זיי זענען גיכער אַן אויסדרוק פֿון
מענטשנס לעכצן נאָך פֿאַרוואַרצלטקייט און אייביקייט.

(1982)

II

— יידישע פראַבלעמאַטיק

נעכטן און היינט

II יידישע פראבלעמאטיק — נעכטן און היינט

77	מאדערניזאציע און יידישער קיום
	שמעון דובנאו און שמעון ראוידאוויטש — צוויי
93	וואריאנטן פֿון איין פֿילאסאפֿיע
108	בער באַראַכאָוו — זײַן וויזיע און איר פֿאַרווירקלעכונג
116	דיאַלאָג פֿון ישׂראל און אַמעריקאַנער ייִדנטום
130	ייִדיש־קאַנפֿערענץ אין ירושלים
137	אַסימילאַציע און פֿלוראַליזם אין די פֿאַראייניקטע־שטאַטן
148	ליבע און טראַדיציע בײַ אַמעריקאַנער ייִדן
158	האַבן מיר אַן אַמעריקאַנער ייִדישע קולטור?
167	טאַפֿלטע לאַיאַליטעט, אימיטאַציע און אַסימילאַציע
00	דער גײַסטיקער קלימאַט אין דער ייִדישער אַמעריקע
	אַמעריקאַנער ייִדישע אינטעלעקטואַלן אין שייכות
187	צו ייִדישקײַט
	אַמעריקאַנער ייִד פֿאָדערט אַן איבערשאַצונג פֿון
197	אידעאָלאָגיעס
212	די ייִדישע מחשבה צווישן די צוויי־וועלט־מלחמות
220	עזריאל נאַקס — דער עטישער הומאַניסט
226	איז די אויפֿקלערונג געווען אַ דורכפֿאַלן?

מאָדערניזאַציע און ייִדישער קיום

I

עס וואָלט געווען אַ סימן פֿון אינטעלעקטועלער סטאַגנאַציע, ווען נאָך דעם קאַטאַקליזם וואָס דאָס ייִדישע פֿאָלק האָט דורכגעמאַכט, בעת דער צווייטער וועלט-מלחמה, וואָלט נישט פֿאַרגעקומען קיין איבער-שאַצונגען פֿון פרע-מלחמה-היסטאָריאַסאַפֿיעס, פֿון סאַציאַלע, נאַציאָנאַלע און רעליגיעזע שיטות; צום גליק איז עס נישט אַזוי. הגם מיר האָלטן זיך נאָך אַלץ ביי פֿאַר-מלחמה-אידיעאָלאָגיעס, פרובירט פֿונ-דעסטוועגן די ייִדישע מחשבה רעאַגירן אויף דער פֿאַרגעקומענער ערד-ציטערניש מיט נייע קאַנצעפֿציעס, נייע הנחות, פֿאַרמולירונגען, בנוגע דער ייִדישער צוקונפֿט.

לאַמיר דערמאָנען, בקיצור, כאַטש עטלעכע שינויים אין וועלט-ייִדנטום. אין 19טן יאָרהונדערט האָבן דריי-פֿערטל פֿון ייִדישן פֿאָלק גע-לעבט אין אייראָפּע, אַ סך פֿון זיי אין די אַרעמע שטעטלעך, בעת אין 1980 האָבן צוויי דריטל געלעבט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן און מידינת-ישראל. במשך הונדערט יאָר איז פֿאַרגעקומען אַ ראַדיקאַלע טראַנספֿאָרמאַציע אין דער ייִדישער וועלט. עס זענען אַנטשטאַנען עמיגראַציע-כוואַליעס, פֿאַרשידנאַרטיקע רעליגיעזע גרופּירונגען, פּאַ-ליטישע פּאַרטייען, פֿראַטערנאַלע אָרגאַניזאַציעס, און פּראָפֿעסיאָנעלע פֿאַראיינען, און מאַסן ייִדן זענען אַריינגעטראָטן אין די אוניווער-סיטעטן. די נייע ייִדישע ישובֿים וואָס זענען אויפֿגעקומען אין אַמעריקע און ישראל זענען אַנדערש פֿון די ייִדישע קיבוצים אין מזרח- און מערבֿ-אייראָפּע. אַט די אַלע טיפֿ-גייענדיקע ענדערונגען פרובירן צוויי גע-לערנטע אַנאַליזירן און אינטערפּערטירן אין אַ ניי ליכט. און אַפֿילו אויב מיר וועלן נישט קענען מיטגיין דעם גאַנצן וועג מיט די מחברים, מוז מען צוגעבן אַז זייער ווערק איז אַ דריי-דימענסיאָנעלע-שטודיע וואָס זיי

באָרינדן אויפֿן יסוד פֿון אַ סך פֿאַרשונגען. הגם נישט אויף די ערשטע מקורים*.

קודם פֿל, ווער זענען די צוויי פֿאַרשער? קאלווין גאַלדשיידער איז אַ פֿראַפֿעסאָר אין סאַציאַלאַגיע און דעמאָגראַפֿיע אין העברעישן אוניווערסיטעט אין ירושלים, און אלען צוקערמאַן — אַ פֿראַפֿעסאָר פֿון פֿאַליטישער וויסנשאַפֿט, אין בראַון-אוניווערסיטעט, פֿראַוידענס, ר. א. זיי לאָזן אונז גלויבן אין אַרײַנפֿיר וויסן, אַז זייער שטודיע פֿאַרנעמט זיך נישט מיט אידעאָלאַגישע ריכטונגען, כאָטש זיי סקיצירן די אַנטוויקלונג פֿון דער ציוניסטישער, בונדיסטישער, און אגודת-ישראל-באַוועגונג. זיי פֿאַרגלייכן די גרונט-פֿראַצעסן וואָס זענען פֿאַרגעקומען אין עטלעכע גרויסע ייִדישע קהילות-בערלין, ווילנע, וואַרשע, בודאַפֿעסט, און ניו-יאָרק, אין 1780 און 1880, און אין די 1920ער יאָרן.

דער צענטראַלער טעזיס וואָס די מחברים פרובירן באָרינדן וואָלט מען געקענט אַזוי סומירן: די איבערקערענישן וואָס מאַדערניזאַציע און אינדוסטריאַליזאַציע האָבן מיט זיך געבראַכט צווישן ייִדן איבער דער וועלט, האָבן נישט געפֿירט צו אַסימילאַציע, נאָר טראַנספֿאָרמירט דעם אַוּפֿן פֿון ייִדישער קאָנסאַלידאַציע, צעמענטירונג, שאַפֿנדיק נייע גע-מיינדע-באַנדן אויפֿן אַרט פֿון דער פֿריערדיקער צוואַמען-געבונדנקייט.

אין ערשטן טייל פֿון דער שטודיע אַנאַליזירן די פֿאַרשער די ענדע-רונגען וואָס זענען פֿאַרגעקומען במשך די לעצטע הונדערט יאָר אין די גרעסטע ייִדישע תּפֿוצות: וווּ ייִדן זענען פֿון סוחרים און בעל-מלאכות אַריבער אין גרויסע צאָלן אין די פֿראַפֿעסיעס, און קאָמוניקאַציע-מעדיוםס. זיי צייכענען אַן די וועלט-שווינדלדיקע שינויים וואָס די לעצטע ייִדישע דורות האָבן דורכגעמאַכט אין זייערע פרנסות, און אין אינהאַלט פֿון זייער ייִדישקייט. זיי גיבן צו אַז די דאָזיקע טראַנספֿאָר-מאַציע האָט געשאַפֿן נייע דאגות פֿאַר ווייטערדיקן ייִדישן קיום;

*) The Transformatio of the Jews by Calvin Goldscheider & Alen Zucker-
man. The Univercity of Chicago Press. 279 pp. 1984.

זייענדיק אינטעגרירט אין די פֿרײַע ייִדישע צעשפּרייטקײַטן זענען ייִדן באַזאָרגט צי דאָס וועט נישט פֿירן צו אַסימילאַציע. דער דריטער חורבן- אין אונדזער צײַט, די מלחמות און קאַנפּליקטן אין מיטעלן-מזרח, און די אָפּענע געזעלשאַפֿט אין מערבֿ-אײראָפּע און אַמעריקע זענען אַן אַרויס- רוף צו ייִדישער קאַנטינואַיטעט אין דער הײַנטיקער וועלט.

די צוויי געלערנטע אַרגומענטירן אַז ביז איצט האָבן מערסטע ייִדישע סאַציאַלאַגן, דעמאָגראַפֿן, און היסטאָריקער דערקלערט די שײַנויים אין ייִדישן לעבן ווי אַ פּועל-יוצא פֿון נײַע אידייען און ווערטן: מען האָט אַנגענומען אַז די אידעאָלאָגיעס וואָס ייִדישע דענקער האָבן פֿאַרמולירט, האָבן באַשטימט דעם כאַראַקטער און אויפֿפֿיר פֿון ייִדן: מען האָט ווייניק אַכט געלייגט אויף די סאַציאַלע, פֿאַלקישע און פּאַ- ליטישע קאַנטעקסטן אין וועלכע ייִדן האָבן געלעבט. זיי וואַרפֿן אָפּ דעם צוגאַנג; זיי האַלטן אַז די אידעאָלאָגיעס פֿון דער ייִדישער עליטע האָבן בלויז געהאַט אַ מאַרגינאַלע השפּעה אויפֿן לעבן פֿון ייִדן.

דאָס איז, לויט מײַן מיינונג אַ שטאַרק איבערגעטריבענע באַהויפֿ- טונג. צי האָבן אַזעלכע דענקער ווי לעאַן פינסקער, יעקבֿ לעשציןסקי, ליבמאַן הערש, אַרטור רופּין, צו דערמאָנען בלויז עטלעכע פֿון די פּראַמינענטסטע, נישט געפֿאַרשט די עקאָנאָמישע, דעמאָגראַפֿישע, און סאַציאַל-פּאָליטישע פֿאַקטאָרן, אין שייכות צו דער אומגעבונג וווּ ייִדן האָבן געלעבט?! דערצו גיבן די צוויי מחברים צו, שפּעטער אין זייער שטודיע, אַז די דרײַ הויפּט-באַוועגונגען אין פּוילישן ייִדנטום — די ציוניסטן, בונדיסטן, און די פֿרומע „אַגודת ישׂראל“ האָבן — צווישן די צוויי וועלט-מלחמות פֿאַרמאַגט הונדערטער טויזנטער מיטגלידער. דאָס איז דאָך סותר זייער פֿריערדיקע טעזע (זײַט 113-115). פֿאַקטיש וואַרפֿן די צוויי פֿאַרשער אָפּ די אידיע פֿון ייִדישער אַנדערשקײַט, אַז מיר זענען אַז „עס לֹבֵדד ישׂכּוּן“; זיי טרעטן אַרויס שאַרף קעגן דער שיטה: „די אײַגנאַרטיקײַט פֿון ייִדן איז אַפֿשר אַ קאַרדינאַלער פּרינציפּ אין ייִדישער טעאָלאָגיע, אָבער בײַם פֿאַרשן פֿון ייִדישע קיבוצים און שטעט דינט עס בלויז צו פֿאַרבײַטן טעאָרעטישן וויסן מיט מעטאַפֿיזיק און זעלבסט-גראַטולאַציעס. מיר שטעלן אַוועק ייִדן אויף פֿילפֿאַכיקע

צווישנבאציענדיקע דימענסיעס פֿון סאָציאלן, עקאָנאָמישן און קולטור-
רעלן לעבן, און מיר אַנאַליזירן יעדן אַספעקט אין שייכות צו די אַנדערע
אַספעקטן: באַפֿעלקערונג-וויקס, זיך בייטנדיקע עקאָנאָמישע מעגלעכ-
קייטן, און דערציערישע סיסטעמען, נייע פּאָליטישע אַראַנזשירונגען,
רעליגיעזע ריטואַלן, און עמיגראַציעס — אַט די אַלע אַספעקטן
באַוירקן איינע די אַנדערע... דער אַנאַליז פֿון יידן איז אַ פּרוּוו צו
פֿאַרגלייכן זיי מיט אַנדערע פֿעלקער.

איז עס טאַקע אמת אַז ביז דער שטודיע האָט מען נישט געפֿאַרשט
יידיש לעבן אין קאָנטעקסט מיט שכנישע פֿעלקער? שמעון דובנאָוו האָט
אַנגערופֿן זיין גרויס ווערק: „די וועלט-געשיכטע פֿון יידישן פֿאָלק“, און
האַט עס אויסגעמיסטערט אויף סאָציאַלאָגישע יסודות, אונטער-
שטרעכנדיק אַז יידישקייט איז געפֿורעמט געוואָרן לויט די סאָציאַלע
תנאים אין וועלכע יידן איז אויסגעקומען צו לעבן. עס וואַלט געווען
אינזיטיק צו טראַכטן אַז די יידישע אמונה האָט נישט אַרױפֿגעלייגט
איר חותם אויפֿן גאַנג פֿון דער יידישער געשיכטע. דער יודאָאיזם און די
יידישע געשיכטע האָבן זיך קעגנזיטיק באַוירקט. די צוויי מחברים גיבן
עס שפּעטער צו מיט אַ סך... „אַבערס“, און „אויבס“.

אַז מאַדערניזאַציע האָט טראַנספֿאַרמירט דאָס ייִדנטום, וועגן דעם
קען מען נישט מחולק זיין מיט די אויטאָרן, די פֿראַגע איז: ווי האָבן יידן
רעאַגירט אויף דער מאַדערניזאַציע? זענען זיי פֿאַרבליבן אַ צוזאַמען-
געבונדן פֿאָלק, שאַפֿט די טראַנספֿאַרמאַציע נייע יסודות פֿאַר יידישן
המשך, אָדער מוז עס אומפֿאַרמידלעך פֿירן צו אַסימילאַציע? די
מחברים באַטראַכטן פֿאַרשידענע איינשטעלונגען צו עטנישקייט און זיי
מיינען אַז מאַדערניזאַציע האָט בלויז מאַדיפֿיצירט די עקזיסטירנדיקע
צעמענטירונג פֿון יידישע קיבוצים, אָבער נישט צעשטערט; נישט די
רעליגיע, נישט די יידישע געגנט, נישט די פֿריינדשאַפֿט, עטנישקייט
בכלל, האַלטן זיי, איז נישט אַ פֿאַראַיבערגייענדיקער פֿענאַמען, נאָר אַ
המשכּדיקע דערשיינונג. עס רעפֿלעקטירט אַ סך יסודות פֿון סאָציאַלע
צווישנבאַציונגען, און צווישנהאַנדלונגען; און וואָס מער די צווישן-
טעטיקייטן אין דער גרופּע עס האַלטן אַן אַלץ שטאַרקער איז די

פֿאלקישע צעמענטירונג. אין ליכט פֿון די דאָזיקע הנחות באַטראַכטן זיי אַ ריי ייִדישע קהילות אין מערבֿ- און מזרח-אײראָפּע, און זײער פּראָגנאַז איז אַז ייִדישע קאָנטינאַנאַלע וועט ווײַטער אָנהאַלטן.

II

לאָמיר זען ווי זײער טעזע באַשטעטיקט זיך אין דער ווירק- לעכקייט. זיי פֿירן דורך אַ פֿאַרגלייך לגבי ייִדישער צוואַמענהאַלטונג אין די אײראָפּעישע געמײנדעס אין אײראָפּע, פֿאַרן און נאָכן אויפֿקום פֿון מאַדערניזאַציע. זיי ציען אַנאַלאָגיעס צווישן ייִדישע קהילות פֿון פֿאַר- שידענער גרייס, סטאַדיעס און אינסטיטוציאָנאַליזירונג. זיי דיסקוטירן דעם גורל פֿון ייִדן אין די טאַטאַליטאַרע לענדער פֿון נאַצי-דייטשלאַנד און סאָוועט-רוסלאַנד. אין צווייטן טייל פֿון בוך — אויף וועלכן מיר וועלן זיך שפּעטער ברייטער אָפּשטעלן, אַנאַליזירן זיי דעם אַמערי- קאַנער ייִדישן קיבוץ, אין זײַן אימיגראַנטישן פּעריאָד, ווען ייִדן זענען געקומען אין גרויסע מאַסן אין באַרירונג מיט אַ הויכער מדרגה פֿון מאַדערניזאַציע. אין דעם זעלביקן צווייטן טייל פֿאַרשן זיי אויס די דילע- מאַס מיט וועלכע עס ראַנגלט זיך מדינת ישׂראל, וווּ דער ייִדישער ייִשובֿ איז אַ טאַטאַלע געזעלשאַפֿט פֿון שנעלער מאַדערניזאַציע — און איז שטאַרק צעמענטירט.

די ווירקונג פֿון דער פֿראַנצויזישער און אינדוסטריעלער רעוואַ- לוציע אויף ייִדן ווערט אַנגעצײכנט, און עס ווערט אַנאַליזירט ווי די צוויי רעוואָלוציעס האָבן געביטן דעם מצבֿ פֿון ייִדן אין מערבֿ-אײראָפּע, באַטאַנענדיק אַז די דערמאַנטע רעוואָלוציעס האָבן געעפֿנט קאַריערעס פֿאַר פֿעיקע ייִדן, הגם נישט אין אַלע פּראָפּעסיעס, און נישט אויף אַלע געביטן דאָך זענען די געלעגנהײטן אין מערבֿ-אײראָפּע, אַ דאַנק די צוויי רעוואָלוציעס, געווען אויסערגעוויינלעך, און ווײַט פֿון נײַנצנטן יאָר- הונדערט מיט זײַן העראַרכישן און סטאַטישן אידעאַל פֿון עבֿר. די דאָזיקע רעוואָלוציע האָט אויך געפֿירט צו דער שאַפֿונג פֿון נײַע סאַציאַלע און פֿאַליטישע אינסטיטוציעס, און צו דער מאַדעריזירונג פֿון דער ייִדישער רעליגיע. יודאאיזם איז געוואָרן בײַ די מערבֿ-אײראָ-

פּעישע יידן דער סימן-מובהק פֿון ייִדנטום. אַבער אויך זייער יודאאיזם איז געוואָרן טראַנספֿאַרמירט. די פֿילאָסאָפֿן און ראַכניס וואָס האָבן אַרגאַניזירט די רעפֿאָרם-באַוועגונג און די נעאַ-אַרטאָדאָקסיע האָבן געשאַפֿן נייע פֿירושים וועגן ייִדן און דער פֿאַזיציע פֿון ייִדישקייט אין דער מאַדערנער וועלט.

לויט דער מיינונג פֿון די צוויי מחברים האָבן נישט אידעאָלאָגישע מאַטיוון געפֿירט צו דער רעליגיעזער מאַדערניזאַציע, נאָר דער הויפֿט-פֿאַקטאָר איז דאָ געווען פֿאַליטישע, און בילדונגס-אינאָואַציעס, דער וווקס פֿון דער אַרומיקער באַפֿעלקערונג, און די אורבאַניזאַציע פֿון ייִדן. די נייע רעליגיעזע אידעאָלאָגיעס — רעפֿאָרם, נעאַ-אַרטאָדאָקסיע, און קאַנסערוואַטיווע ייִדישקייט — באַטראַכטן זיי נישט ווי פֿאַרמען פֿון אַסימילאַציע, ווייל אַפֿילו די יידן וואָס האָבן נישט באַקומען קיין ייִדישער דערציִונג, אָדער האָבן נישט באַזוכט די סינאַגאָגעס, האָבן פֿונדעסטוועגן פֿאַרמאַגט יסודות פֿאַר ייִדישער קאַנטוניאַטיטעט: קאַמור-נאַלע אַרגאַניזאַציעס, סאַציאַלע און עקאָנאָמישע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן ווייטער אויפֿגעהאַלטן ייִדישע צעמענטירטקייט. מאַדערניזאַציע האָט, האַלטן זיי, געשאַפֿן נייע שטייף-פֿונקטן פֿאַר דער ייִדישער געמיינדע. זיי מינימיזירן דעם אַנטיסעמיטיזם, און ייִדישע ווערטן ווי פֿאַקטאָרן אין ייִדישן קיום. און הגם זיי פֿאַרגעסן נישט אַז די מערבֿ-אייראָפּעישע ייִדישע געמיינדעס האָבן געליטן דעמאָגראַפֿישע פֿאַר-לוסטן — די ייִדישע געבורט-ראַטע איז געפֿאַלן און געמישטע חתונות האָבן זיך פֿאַרמערט — פֿונדעסטוועגן, טענהן זיי, אַז דאָס זענען אַלץ געווען ראַנד-דערשיינונגען ביי ייִדן מיט שוואַכע באַנדן צום ייִדישן ציבור.

ס'איז, דוכט מיר, אַ פֿינער פּילפּול, וואָס איז אין תּוֹך אַז אַפּליקע-נונג פֿון זייער טעאָריע: וואָרעס די דאָזיקע ראַנד-ייִדן זענען דאָך גאַר נאָענט צו אַסימילאַציע, אויב נישט אינגאַנצן אַסימילירט! אַבער די פּראַפֿעסאָרן גאַלדשיידער און צוקערמאַן פּרובירן באַפֿעסטיקן זייער דיקטום מיט אַ קאַנפֿירמאַציע פֿון באַרימטן געלערנטן גרשום שלום, וועלכער האָט גוט געקענט דאָס דייַטשע ייִדנטום. פּראַפֿ' שלום האָט

אנאליזירט דעם מצב פֿון די דניטש-יידישע געמיינדעס, פֿאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה, און ער איז געקומען צו אַזאַ מסקנא: עס זענען געווען דריי סאַציאַל-פּסיכאָלאָגישע יידישע טיפּן: אַ קליינע גרופּע פֿון טאַטאַל-געראַמאַניזירטע, געשמדטע יידן; אַ קליינע צאַל רייכע יידן וואָס האָבן מיט זיך פֿאַרגעשטעלט די סאַציאַלע און פּאַליטישע עליטע פֿון דער יידישע קהילה. די צאַלרייכסטע און שטאַרקסטע גרופּע איז באַשטאַנען פֿון דער ברייטער יידישער ליבעראַלער און מיטעלער בורזשואַזיע. די דאָזיקע גרעסטע גרופּע, זאַגט שלום, ווערט מיספֿאַר-שטאַנען, ווייל ס'איז געווען אַ סתירה צווישן זייער אידעאָלאָגיע, וואָס האָט זיי באַטראַכט ווי אַסימילירטע, און זייער פֿאַקטישע אויפֿפֿירונג אין וויכטיקע לעבנס-סיטואַציעס. גרשום שלום גיט ביישפּילן פֿון זיין אייגע-נער פֿאַמיליע, וווּ מע האָט אַנגעהאַלטן געוויסע רעליגיעזע מנהגים, און אַ באַגרענעצטן קאַנטאַקט מיט נישט-יידן (זייט 92-93). פֿון דעם דרינגען ביידע אויטאָרן אַז אַפֿילו אין דייטשלאַנד האָט די מאַדערניזאַציע נישט צעשטערט די שטאַרקע באַנדן פֿון יידישער קאַנסאַלידאַציע.

וואָס גרעסער עס איז געווען אַ יידישע קהילה, און וואָס לענגער זי האָט עקזיסטירט אַלץ מער זענען פֿאַרבליבן די טראַדיציאָנעלע פֿאַר-מען פֿון יידישער צוזאַמענהאַלטונג. גרויסע און לאַנג-עטאַבלירטע יידישע געמיינדעס האָבן פֿאַרמאַגט פֿונדאַמענטאַלע באַזעס — קינדער-שולן. סינאַגאָגעס, בת-דין — וואָס האָבן צעמענטירט יידן אין אַ באַזונ-דער קאַלעקטיוו. דאָס איז חל סיי אויף מערבֿ, סיי אויף מזרח-אייראָפּע, באַטאַנען די אויטאָרן. אָבער אַזוי ווי מאַדערניזאַציע איז אַנגעקומען שפעטער אין מזרח-אייראָפּע, האָט דערפֿאַר די טראַדיציאָנעלע צוזאַמענהאַלטונג געדויערט לענגער ווי אין מערבֿ-אייראָפּע.

די יידישע געמיינדעס אין מזרח-אייראָפּע ווערן אויספֿירלעך עקזאַמענירט. פֿון די פֿינף מיליאָן יידן וואָס האָבן געלעבט אין דער צאַרישער אימפעריע, ערבֿ דער ערשטער וועלט-מלחמה — לויט דעם צענזוס פֿון 1897 — האָבן 95 פּראָצענט געוויינט אין תּחום-המושֶב, און האָבן דאַרטן באַטראַפֿן 12 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג. יידן זענען, ווי באַוווסט, געווען אַ שטאַטישער עלעמענט אין אַ דאַרפֿישער געזעל-

שאַפֿט. כּמעט 40 פּראָצענט ייִדן זענען געווען האַנטווערקער, אַדער פּראָלעטאַריער, אין פּאַרגלייך מיט 11 פּראָצענט נישט-ייִדן; אַ דריטל פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג איז געווען באַשעפֿטיקט אין האַנדל און קרובֿישע בראַנזשעס; בלויז 3 פּראָצענט האָבן זיך פּאַרנומען מיט אַגרי-קולטור; ביי גויים איז געווען פּונקט פּאַרקערט.

פּאַרגלייכנדיק די ווירטשאַפֿטלעכע באַדינגונגען אין מזרח- און מערבֿ-אײראָפּע באַטאַנען די מחברים אַז די באַרימטע ליטווישע ישיבֿות שפּיגלען נישט אַפּ קיין גענעטישע אונטערשידן צווישן די ליטווישע ייִדן און ייִדן פֿון אַנדערע תּפֿוצות; די דאָזיקע ליטווישע ישיבֿות, האַלטן זיי, זענען געוואָרן פּאַרשמט ווי אַ פּועל-יוצא פֿון צוויי עקאָנאָמישע פּאַק-טאַרן: 1. די העכערע פּראָפּאַרציע פֿון ייִדישע און נישט-ייִדישע פּראָלע-טאַריער וואָס האָבן געאַרבעט אין פּאַבריקן אין ליטע; 2. די גרעסערע אַרעמקייט און מאַנגל אין עקאָנאָמישע געלעגנהייטן אין ליטע.

ווען דאַרטן זענען אויפֿגעקומען שאַנסן פֿאַר אַרבעט און בילדונג, האָט מען זיך ווייניקער אָפּגעגעבן מיט לערנען אין ישיבֿות. די צוויי געלערנטע באַשטרייטן די מיינונג פֿון די סאַציאַלאָגן רופֿין און ענגעל-מאַן, אַז די אורבאַניזאַציע, די פּאַרקלענערטע געבורט-ראַטע, און די עקאָנאָמישע מאַדערניזאַציע האָט געפֿירט צו דער אַפּשוואַכונג פֿון ייִדישער צעמענטירטקייט; זיי גיבן צו אַז די עווידענץ וואָס די דער-מאַנטע סאַציאַלאָגן גיבן אַן איז אמתדיק, אָבער נישט זייער אינטער-פּרעטאַציע: ס'איז טאַקע אמת אַז עס זענען פּאַרגעקומען טיפֿע שינויים אין דער ייִדישער געזעלשאַפֿט, אָבער ייִדן זענען געבליבן אַ באַזונדער פּאַלק. די דאָזיקע סאַציאַלאָגן האָבן פּאַרזען די וויכטיקייט פֿון די נייע ייִדישע סאַציאַלע און פּאָליטישע אַרגאַניזאַציעס, און באַוועגונגען וואָס האָבן צוזאַמען מיט די רעליגיעזע אינסטיטוציעס צוגעשטעלט אַ יסוד פֿאַר ייִדישער צוזאַמענהאַלטונג. זיי פּאַררופֿן זיך אויפֿן „צענטראַל פּאַראַיין פֿון די דײַטשע ייִדן“, אויפֿן „בונד“, אויף דער ציוניסטישער באַוועגונג, און דער „אַגודת ישׂראל“ פֿון די פֿרומע ייִדן. זיי סקיצירן אַגבֿ, גאַנץ סקרופּולעז די עוואָלוציע פֿון דער נאַציאָנאַלער פּראָגראַם אין „בונד“.

ארום יאָר 1920, שרענבן זיי, האָט אַן ערך אַ פֿינאַטל ביז אַ פֿערטל פֿון ייִדישן פֿאַלק אין פּוילן זיך אידענטיפֿיצירט מיט די דערמאָנטע סאַציאַלע, נאַציאָנאַלע און רעליגיעזע באַוועגונגען. אַוודאי, גיבן זיי צו אַז ייִדישע באַזונדערקייט איז געווען שוואַכער אין מערבֿ-אַיראָפּע, וווּ די צאַל ייִדן איז געווען קלענער ווי אין מזרח-אַיראָפּע, זייערע אינסטי-טוציעס שוואַכער, און די מאַדערניזאַציע אינטענסיווער.

די אַנטוויקלונג פֿון די צוויי גרעסטע ייִדישע קיבוצים — מדינת ישראל און די פֿאַראייניקטע שטאַטן — באַהאַנדלען די צוויי פֿאַרשער אין צווייטן טייל פֿון בוך. די פֿראַבלעמאַטיק פֿון די דאָזיקע צוויי צאַל-ריכסטע ייִדישע ישובֿים איז ברענענדיק-אַקטועל און אַנטשיידנדיק פֿאַר דער צוקונפֿט פֿון ייִדישן פֿאַלק.

III

זיי סקיצירן די פֿאַרשידענע עטאַפּן אין דער געשיכטע פֿון מאַדער-נעם ייִשובֿ אין ארץ-ישראל; דאָ האָט מאַדערניזאַציע ניט פֿאַרגעשטעלט מיט זיך קיין געפֿאַר פֿאַר ייִדישן המשך. רעליגיעזע, פּאַליטישע, סאַציאַלע און קולטורעלע פֿאַרבינדונגען האָבן צוזאַמענגעהאַלטן ייִדן, און זיי אָפּגעזונדערט פֿון ניט-ייִדן. אָבער די אינעווייניקסטע קאַנ-פֿליקטן אין ארץ-ישראלדיקן, און שפּעטער אין ישראלדיקן ייִדנטום, זענען דאָ שאַרפֿער ווי אין די תּפֿוצות. גלייכצייטיק שאַפֿט דער קיבוץ-גליות אין ישראל אַן ענגע פֿאַרבינדונג מיטן וועלט-ייִדנטום, וואָס לעבט ווי אַ מינאָריטעט אין דער וועלט. זיי אַנאַליזירן די פֿאַקטאָרן וואָס האָבן געפֿירט צו די עליה'ס קיין ארץ-ישראל און מדינת-ישראל. זיי האַלטן אַז בלויז ביי אַן ערך צען פֿראַצענט פֿון די אַרײַנגעקומענע ייִדן איז אידעאָ-לאָגיע — ס'הייסט ציוניזם — געווען דעצידירנדיק. אַ סימן — די ערשטע און צווייטע עליה איז אין פֿאַרגלייך מיט דער ייִדישער אימי-גראַציע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן געווען קליין.

ערשט אַנהייבנדיק אין 1932, איז די עמיגראַציע קיין פּאַלעסטינע שטאַרק געוואַקסן. יעדעס יאָר זענען אַרײַנגעקומען איבער דרייסיק טויזנט ייִדן, דער אויפֿשטייג פֿון נאַציזם, און די פֿאַרערגערטע פּאַלי-

טישע לאַגע פֿון אייראָפּעיִשן ייִדנטום זענען געווען די הויפט-סיבות. צווישן 1932-1936 זענען אַרײַנגעקומען כּמעט 200,000 ייִדן, און דאָס האָט פֿאַרגרעסערט די ייִדישע באַפֿעלקערונג ביז 355,000; ווען די ייִדישע מדינה איז פֿראַקלאַמירט געוואָרן, אין 1948, האָבן געלעבט אין לאַנד 650,000 ייִדן. דעמאָלט האָט דער פֿאַלעסטינער ייִשובֿ רעפּרע-זענטירט 5.7 פֿראַצענט פֿון וועלט-ייִדנטום. אין 1951 האָט זיך די פֿראַ-פֿאַרציע פֿאַרטאַפֿלט. 25 יאָר נאָך דער עטאַבלירונג פֿון דער ייִדישער מדינה האָט שוין די ישראלדיקע ייִדישע באַפֿעלקערונג באַטראַפֿן אַרום צוואַנציק פֿראַצענט פֿון וועלט-ייִדנטום.

די מחברים דיסקוטירן די צוויי קאַנצעפּציעס לויט וועלכע מ'קען כּאַראַקטעריזירן דעם ייִשובֿ: (1) די עטנישע אונטערשידן פֿון די פֿאַר-שיידענע עדות זענען ציטווייליק, און מיט דער צײַט וועלן זיך די אייראָפּעיִשע און אַריענטאַלישע ייִדן צונויפֿמישן, און ס'וועט פֿאַרקומען אַ מיזוג, אַ צוזאַמענשמעלצונג; (2) די אַלטערנאַטיווע טעאָריע מיינט אַז די אייראָפּעיִשע ייִדן וועלן ווייטער דאַמינירן דאָס פֿאַליטישע לעבן און די עקאָנאָמישע רעסורסן פֿון לאַנד. די פֿאַרשער באַטאַנען אַז די צוויי קאַנצעפּציעס שליסן נישט אויס איינע די אַנדערע; בייִדע פֿאַרמאָגן אין זיך די עלעמענטן וואָס שפּיגלען אַפּ די ווירקלעכקײַט. אָבער ניט געקוקט אויף דעם איז דער ייִשובֿ צעמענטירט, און אין דער זעלביקער צײַט אויך צעטיילט, ספּעציעל אין שייכות צו דער פֿאַליטיזירונג פֿון רעליגיע, וועלכע פֿאַרשאַרפֿט דעם קאַנפֿליקט סײַ אין ישראל, סײַ צווישן די ייִדן אין די תּפֿוצות.

אַלע וואָס פֿאַלגן נאָך די געשעענישן און אַנטוויקלונגען אין ישראל ווייסן אַז וויכטיקע סעקטאָרן אין דער ישראלדיקער געזעלשאַפֿט האַלטן אויף אַ סך רעליגיעזע שולן, ישיבֿות, יוגנט-באַוועגונגען, פֿאַרטייען, און אַנדערע אינסטיטוציעס וואָס באַפֿעסטיקן רעליגיע. דאָך, דערקלערן די צוויי געלערנטע — און דאָס ווערט באַשטעטיקט מצד זיי, און אַנדערע פֿאַרשערס — איז די פֿראַפֿאַרציע פֿון רעליגיעזע ייִדן אין דער ישראל-באַפֿעלקערונג געפֿאַלן, בעת די פֿראַפֿאַרציעס פֿון וועלטלעכע איז געשטיגן; און לויט זייער מיינונג וועט די רעליגיעז-וועלטלעכע צעטיי-

לונג זיך פֿאַרשאַרפֿן. זיי שטעלן זיך אָפּ אויף דעם אינטערעסאַנטן פֿענאָ-
מען אַז צוויי מאָל אַזוי פֿיל ישראלים זענען רעליגיעז ווי די וואָס סע
שטימען פֿאַר די רעליגיעזע פֿאַרטייען; מיט אַנדערע ווערטער מיינט עס
אַז אויך רעליגיעזע יידן זענען אין סאַציאַל-פּאַליטישע פֿראַגן ליבעראַל,
אַדער סאַציאַליסטיש; און דאָס איז דערמוטיקנדיק פֿאַר דער צוקונפֿט
פֿון ישראל. מע מעג אָבער ספֿקן אין זייער באַהויפטונג אַז די ישראל-
דיקע הויפט-פֿאַרטייען האָבן נישט פּאַליטיזירט די עטנישע צעטיילונג
(זייט 217). איז דאָס טאַקע אַזוי געווען אונטער דעם בעגין-רעזשים?
זייער אָפּהאַנדלונג וועגן מדינת-ישראל פֿאַרענדיקן די מחברים, ווי
עס פֿאַסט וויסנשאַפֿטלעך: פֿאַרזיכטיק, אַינגעהאַלטן: מע קען דער-
וואַרטן ווייטערדיקע מאַדערניזאַציע, טעכנאָלאָגישע אינאָוואַציעס, און
וועסטערניזאַציע. „אין דער ווירקלעכקייט שטייט ישראל פֿאַר אַ ריי
קאַמפּליצירטע פּראַבלעמען פֿאַר וועלכע ס'איז דאָ ווייניק לייזונגען
(זייט 218).

IV

אַריבערגייענדיק צום ייִדישן ייִשובֿ אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן
צייכענען די מחברים די צענטראַלע ענדערונגען וואָס דער עמיגראַנט-
טישער דור האָט דורכגעמאַכט אין אמעריקע פֿון סוף 19טן יאָר-
הונדערט ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה. יענעם פּעריאָד כאַראַקטע-
ריזירן זיי ווי אַ צייט ווען די אמעריקאַנער ייִדישע געמיינדע האָט זיך
אויסגעצייכנט מיט עקאָנאָמישער קאַנצענטרירטקייט אין באַשטימטע
געגנטן, און מיט לינגוויסטישער בשותפֿותדיקייט — ס'הייסט ייִדיש אין
געווען די אומגאַנג-שפּראַך ביים רובֿ אימיגראַנטן. די הינטערצייטיקע
ייִדישע אמעריקע קען מען באַצייכענען ווי אַ קאַלעקטיוו וווּ עס גייט
ווייטער אָן אַן אינטענסיווע מאַדערניזאַציע, און עס קומען אויף נייע
עקאָנאָמישע און סאַציאַלע קאַנצענטראַציעס, צוזאַמען מיט אַ סך פֿאַל-
קישע און רעליגיעזע אָרגאַניזאַציעס. די אמעריקאַנישע געזעלשאַפֿט
האַט ניט פֿאַרמאַגט די אייראָפּעיִשע שטייפֿקייט פֿון קלאַסן און קאַס-
טעס, און דערצו האָט די דאַמינירנדיקע אמעריקאַנער אידעאָלאָגיע

געשטיצט די אינטעגרירונג פֿון די אימיגראַנטן, און די פּרעזערווירונג פֿון רעליגיעזער פֿאַרשידנקייט. ס'איז ניט געווען דאָ קיין אויסער-לעכער דרוק זיך צו אַסימילירן.

אַזאָ פֿליסיקע געזעלשאַפֿט האָט געמאַכט פּלאַץ פֿאַר אַמעריקאַנער יידן. צו הילף איז אויך געקומען אַן עקאָנאָמיע וואָס האָט זיך כּסדר אויסגעברייטערט — אַט די דאָזיקע פֿאַקטאָרן האָבן אַרויסגערוּפֿן ווייניק אַנטיסעמיטיזם, און אַנשטאַט אַטאַקעס אויף יידן האָט מען אַפּעלירט פֿאַר ייִדישע שטימען בעת די וואָלן.

יידן האָבן רעאַגירט אויף פֿאַרשידענע אופֿנים בעת ס'איז אָנגע-גאַנגען דער פּראָצעס פֿון אַמעריקאַניזאַציע: זיי זענען געווען סאַציאַל און געאָגראַפֿיש באַוועגלעך, רירעוודיק, זיי זענען געוואָרן געבילדעט, און בהדרגה זענען זיי געוואָרן אַ וויכטיקער טייל פֿון אַמעריקאַנער מיטלקלאַס. די פֿאַרשערס באַשטרייטן דעם פֿאַרשפּרייטן קוק אַז בלויז יידן זענען געקומען אַהער ווי אַ מינאָריטעט-פֿאַלק פֿון לענדער וווּ זיי זענען פֿריער אויך געווען אַ מיעוט; און דעריבער זענען זיי בעסער געווען צוגעגרייט זיך צוצופאַסן צו דער נײַער אַמעריקאַנער סביבֿה. די אויטאָרן פֿון דער שטודיע טענהן אַז ווייניק פֿון די נײַט-ייִדישע אימי-גראַנטן-גרופּעס זענען געווען אַ טייל פֿון דער דאַמינירנדיקער מאַיאַ-ריטעט אין זייערע געבורט-לענדער; סיציליאַנער האָבן זיך ניט באַטראַכט ווי איטאַליענער; פּאַליאַקן זענען געווען אַן אונטער-געדיקטע מינאָריטעט אין דער רוסישער אימפּעריע.

דער שרייבער פֿון די שורות מיינט אָבער אַז דער ייִדיש-אַמערי-קאַנער סאַציאַלאָג בצלאל שערמאַן, וועלכער שטיצט זיך אויף פּראַ-פֿעסאָר האַראָס קאַלעז, איז טיפֿער אַרײַנגעדונגען אין די סיבות פֿון דער שנעלער ייִדישער צופאַסונג צו אַמעריקע. לויט שערמאַנס שכל-דיקער דערקלערונג זענען אימיגראַנטן פֿון נײַט-ייִדישע פֿעלקער צום ערשטן מאַל געוואָרן אַ מינדערהײַט אין אַמעריקע, בעת יידן זענען פֿאַר אַ לאַנגער צײַט אומעטום געווען אַ מינדערהײַט. זיי זענען געווען מיט-גלידער פֿון אַ פֿאַלק וואָס איז געווען היימלאַז. אַנדערע אימיגראַנטן זענען געקומען אַהער מיט איין קולטור; יידן-מיט צוויי, אַדער מער. יידן

האַבן געדאַרפֿט אויסבײַטן איין קולטור (די פֿרעמדע) אויף אַן אַנדערער פּדי זיך צו אינטעגרירן מיטן נײַעם לאַנד, בעת אַנדערע מינדערהײַטן האָבן געדאַרפֿט אויפֿגעבן זייער נאַציאָנאַלע קולטור, פּדי זיך אַנצו-גלידערן אין דער לאַנדקולטור (זע ס. בײַ. שערמאַן: טהי דזשו אין אמעריקאן סאַסיעטי; דעטראַיט, וועזן יוניווערסיטי: ז. 122-127). און צי קען מען פֿאַרגלייכן די טעריטאָריעל-קאַנצענטרירטע סיציליאַנער, אַדער פֿאַליאַקן מיט ייִדן וואָס זענען ניט געווען קיין מערהײַט-פֿאַלק אויף קיין טעריטאָריע אין די צעשפּרייטקײַטן!

וואָס שייך די דײַטשע ייִדן אין אמעריקע, וואָס זענען אין רובֿ פֿאַלן צוגעשטאַנען צו דער רעפֿאָרם-באַוועגונג, שטרײַכן די מחברים אונטער, אַז זיי זענען געווען געבונדן צווישן זיך און זיך ניט אַסימילירט. 65 פּראָ-צענט האָבן געוויינט אין די צען גרעסטע שטעט, און אין ייִדישע קוואַר-טאַלן. דער אינהאַלט פֿון זייער ייִדישקײַט אין אמעריקע האָט זיך געביטן, אַבער האָט זיי ניט אַסימילירט.

אין 1918 האָבן כּמעט אַ העלפֿט פֿון די אמעריקאַנער ייִדן געלעבן אין ניו-יאָרק, און כּמעט צוויי-דריטל אין דריי שטאַטן: ניו-יאָרק, פענסילוואַניע און מאַסאַטשוסעטס.

ייִדן האָבן זיך שנעלער אויסגעלערנט ענגליש ווי אימיגראַנטן פֿון אַנדערע לענדער. די אויסברייטערונג פֿון דערציערישע געלעגנהײַטן פֿאַר ייִדן, אין די שטאַטישע צענטערס ביים אַטלאַנטיק, נאַענט צו די שטאַטישע פֿרײַע קאַלעדזשעס, דאַס זענען אַלץ געווען וויכטיקע פּלוסן. קיין אַנדערע עטנישע גרופּע אין אמעריקע האָט זיך ניט געפֿונען אין אַזעלכע גינסטיקע באַדינגונגען, ווען זי איז געווען צוגעגרייט פֿאַר אַ דורכבראַך אַרײַנצוגיין אין העכערער בילדונג (זײַט 169).

V

דאַס אַלץ איז חל אױפֿן ערשטן און צווייטן דור ייִדן אין אמעריקע; אַבער די פֿראַגע וואָס איז איצט אַקטועל איז: ווי וועט דער דריטער און פֿערטער דור אמעריקאַנער ייִדן ווערן באַווירקט דורך אַ ווייטערדיקער מאַדערניזאַציע, און פֿון אַ גרעסערער דיסטאַנץ פֿון זייערע מזרח-

איראָפּעיִשע וואַרצלען? אין אַ רעלאַטיוו קורצער צײַט ווי זײַנט ס׳האַט זיך אָנגעהויבן די אימיגראַציע זענען אמעריקאנער יידן געוואָרן אינטע-גרירט אין דער אמעריקאנער געזעלשאַפֿט. פֿון אַרבעטער זענען זיי געוואָרן פּראַפּעסיאָנאַל, געשעפֿט-אַפֿירערס, דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, קאָמפּיוטער-ספּעציאַליסטן, אַ דאַנק דעם זענען זיי געוואָרן פֿאַר-מעגלעך. די דאָזיקע שינויים אין באַשעפֿטיקונגען האָבן געפֿירט צו דער אַפּשוואַכונג פֿון טראַדיציאָנעלער רעליגיעזער פּראַקטיק, אין פֿאַרגלייך מיט די פֿריערדיקע דורות.

אַבער צי מײַנט דאָס אַסימילאַציע פֿון אמעריקאנער יידן, און דאָס פֿאַרשווינדן פֿון היגן ייִדישן ייִשובֿ? די מחברים דערקלערן קאַטע-גאַריש, און מיר האַלטן אַז זייער פּסק איז גוט באַגרינדעט — ניין! די פּראַצעסן פֿון טראַנספֿאַרמאַציע און אמעריקאַניזאַציע האָבן ניט געפֿירט און פֿירן ניט צו אונטערגאַנג. זיי וואַרפֿן אָפּ די מײַנונג פֿון אַ טייל דעמאָגראַפֿן אַז דאָס אמעריקאנער ייִדנטום וועט ווערן איבערגעשטיגן אין היינטיקן יאַרהונדערט, אין כּמות, פֿון ישׂראל. די נײַע נאָך-מלחמה-אימיגראַציע פֿון חסידים, רוסישע יידן און ישׂראלים זענען אַ נײַער מקור פֿון צעמענטירונג פֿאַרן אמעריקאנער ייִדישן קאַלעקטיוו.

אין שייכות צום פּראַבלעם פֿון געמישטע חתונות בײַ אמעריקאנער יידן — אַ פּראַבלעם וואָס גײַט ניט אַראָפּ פֿון סדר-היום אין דער היגער ייִדישער עפֿנטלעכקײַט — איז כּדאַי צו דערמאַנען וואָס אַן אמערי-קאַנער ייִדישער סאַציאַלאָג, פּראַפֿ' עגאַן מײַער, ברוקלין-קאַלעדזש, האָט בײַ אַ קאַנפֿערענץ פֿון אמעריקאנער ייִדישן קאַמיטעט — פֿאַרגע-קומען אין נאָוועמבער, 1985 — באַריכטעט, אויפֿן סמך פֿון אַן אויס-פֿאַרשונג, אַז עס קומען פֿאַר אַרום 100,000 חתונות אַ יאַר בײַ אמערי-קאַנער יידן, פֿון וועלכע איין דריטל זענען געמישטע. אַרום צען טויזנט פֿון די קריסטן אין געמישטע חתונות זענען זיך מגייר אַ יאַר. אויפֿן סמך פֿון זײַן 18-חדשימדיקער אויספֿאַרשונג האַלט פּראַפֿעסאָר מײַער, אַז אפֿילו אויב די צאָל געמישטע חתונות וועט וואַקסן, וועט די ייִדישע קולטור אין אמעריקע ניט אונטערגיין, ווייל אַן אַלץ גרעסערע צאָל פֿון די געמישטע פּאַרפֿעלקער בלייבט אין דער ייִדישער געמײַנדע, און זיי

פרובירן ווייטער לעבן מיט און אין דער יידישער קולטור (זע „פֿאַר-ווערטס“ פֿון 22טן נאוועמבער, 1985). יידיש-אמעריקאנער סאָציאלאָגן גיבן צו אַז מיר ווייסן נאָך ניט גענוג וועגן די קינדער פֿון געמישטע חתונות, צו קענען פֿאַרויסזאָגן דעם ווייטערדיקן גאַנג פֿון דעם פֿענאַ-מען. אונדזערע צוויי פֿאַרשער גאַלשיידער און צוקערמאַן באַהויפטן אַז געמישטע חתונות פֿון אמעריקאנער יידן און קריסטן זענען ניט דער לעצטער טראַט צו טאַטאַלער אַסימילאַציע, און די אַלאַרמירנדיקע נבֿיאות וועגן דעם אונטערגאַנג פֿון אמעריקאנער יידנטום במשך די קומענדיקע הונדערט יאָר איז פֿאַרפֿירעריש און דעמאַגראַפֿישער שטות (זייט 181). דערצו דאַרף מען געדענקען דעם פֿאַזיטיוון פֿאַקט, אַז די הויכע בילדונג-מדרגה ביים דריטן און פֿערטן דור יידן אין אמעריקע פֿאַרבינדט ענגער עלטערן און קינדער. ניטאָ ביי זיי דער ריס וואָס ס'האַט עקסיסטרירט ביים אימיגראַנטישן דור, און זייערע קינדער.

ניט געקוקט אויף דער אַפּשוואַכונג פֿון טראַדיציאָנעלער יידיש-קייט, וואָס די סעקולאַריזאַציע האָט גורם געווען, פראַקטיצירן נאָך אַלץ מערסטע אמעריקאנער יידן פֿאַרשידענע פֿאַרמען פֿון דער יידישער טראַדיציע: זיי פֿייערן געוויסע יידישע יום-טובֿים; זיי אידענטיפֿיצירן זיך מיט דער יידישער געמיינדע, זענען פֿאַרבונדן סאָציאַל, און וווינען צווישן יידן. אַ סך ניט-יידן וואָס האָבן חתונה מיט יידן אַנטוויקלען קאַמונאַלע קאַנטאַקטן און ווערן אַ טייל פֿון דער יידישער עדה.

וואָס הערט זיך מכוח דער קוואַליטעט פֿון אמעריקאנער יידישן לעבן? לאַמענטירן מיר אַלע וואָס וואַלטן געוואַלט דאָ זען אַ המשך פֿון דער יידישער מזרח-אייראָפּע. די צוויי פֿאַרשערס ציען אונדזער אויפֿ-מערק צו דעם פֿאַקט אַז זינט די זעכציקער יאָרן איז פֿאַרגעקומען אַ געוואַלדיקער וווקס פֿון יידישע טעטיקייטן אין אמעריקאנער יידנטום, און עס זענען אויפֿגעקומען נייע מקורים פֿון יידישער צוזאַמען-געבונדנקייט: יידישער באַוווּסטזיין צווישן סטודענטן, חבֿ"ד-הייער, יידישע שטודיעס אין אַ סך קאַלעדזשעס, און פֿאַרצווייגטע טעטיקייטן לטובֿת ישראל און די סאָוועטישע יידן.

פֿון דער שטודיע איז קלאַר אַז די צוויי מחברים געהערן צו די

אפטימיסטן וועגן דער צוקונפֿט פֿון אמעריקאנער ייִדנטום, הגם זיי פֿארזעען ניט די שאַטנס אין דעם זוניקן אמעריקאנער ייִדישן ייִשובֿ. זיי קומען צו דער מסקנא אז במשך די לעצטע צוויי הונדערט יאָר האָבן ייִדישע קהילות אין די תּפֿוצות זיך געענדערט, אָבער זיי זענען פֿאַר-בליבן צעמענטירט, דאָס קען מען באַזונדערס אַנווענדן אויף די צוויי מוסטערן פֿון ייִדישע קיבוצים, זינט דעם דריטן חורבן. אין אייראָפּע: ישראל און אמעריקע. ביידע האָבן גרויסע ייִדישע באַפֿעלקערונגען, און אַ סך יסודות וואָס האַלטן זיי צוזאַמענגעבונדן.

דער שרייבער פֿון די שורות האָט שוין פֿריער אויסגעדריקט רעזערוואַציעס בנוגע דער גרונט־טעזע פֿון דעם בוך, אז „ווי עס קריסטלט זיך אזוי ייִדלט זיך“, מע דאַרף ניט זיין אַ ייִדישער סופּער-נאַציאָנאַליסט איינצוזען די אייגנאַרטיקייט, די ספּעציפֿישע טראַגיק פֿון אונדזער געשיכטע. אונדזער גאַנג אין דער וועלט־געשיכטע קען מען ניט פֿאַרגלייכן צו דער היסטאָריע פֿון די פֿאַליאַקו, פֿון די טשעכּ, אָדער אירלענדער וועלכע האָבן אויך געליטן פֿון שטאַרקערע און גרעסערע פֿעלקער; זיי זענען פֿאַרט געבליבן אויף זייערע נאַציאָנאַלע טערי-טאַריעס אין גרויסע צאָלן, בעת מיר ייִדן זענען אומעטום געוואָרן אַ היימלאָז, מינדערע הייט־פֿאַלק.

ווילן מיר סומירן און אונטערשטרעכן אז נישט געקוקט אויף דער פּכל־הגויימדיקער טענדענץ פֿון דער שטודיע, און נישט געקוקט אויף דעם וואָס דאָ ווערט מינימיזירט די השפּעה פֿון די אינטעלעקטועלע, און אידעאָלאָגישע שיטות אין דער אויפֿהאַלטונג פֿון ייִדישער עקזיסטענץ — פֿונדעסטוועגן איז דאָס ווערק אַ סאָפֿיסטיצירטע פֿאַרשונג וואָס טראַגט אַרײַן אַ קאַרעקטיוו אין דער ביזאַיטיקער ייִדישער היסטאָ-ריאַסאָפֿיע, און ספּעציעל לגבי דעם באַגריף: אַסימילאַציע, זיי האָבן אַנאַליזירט און סינטעזירט די לעצטע 200 יאָר ייִדישע געשיכטע אין דער וועלט. דאָס ווערק איז אַ וואַגיקער צושטייער צום ייִדישן געדאַנק און אַן איינשפּריצונג פֿאַר ייִדישן קיום אין די פּרייע תּפֿוצות.

(1987)

שמעון דובנאָוו און שמעון ראַווידאַוויטש — צוויי וואַריאַנטן פֿון אייַן פֿילאָסאָפֿיע

I

נאָך אַלע אויפֿטרייסלונגען און טיף-גייענדיקע ענדערונגען אין ייִדישן לעבן במשך דעם לעצטן האַלבן יאָרהונדערט: נאָך דעם ווי דער אמעריקאנער ייִדישער קיבוץ האָט זיך דערוואַרבן די פּאָזיציע פֿון „גרויסן ברודער“ אין וועלט־זאָגן — מוז יעדער אַחריותדיקער ייִד זיך פֿרעגן: וואָס בלייבט איצט, פנים אל פנים מיט דער הינטיקער ווירקלעכקייט, פֿון די פֿאַרמבולדיקע ייִדישע אידעאָלאָגיעס? קענען זיי, מיט געוויסע מאַדיפֿיקאַציעס, נאָך אַליץ זיין אַנווענדבאַר? קענען די דאָ-זיקע פֿילאָסאָפֿיעס, וואָס זענען פֿאַרמולירט געוואָרן אין אַן אַנדער צייַט, אין אַן אַנדער געסטיקן קלימאַט, אויף אַן אַנדער קאַנטינענט, אויך זיין חל אױפֿן אמעריקאנער ייִדישן שפּט, און אויף די איבעריקע שפּטים, איצט, ביים סוף פֿון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט?

צוויי טיפֿע דענקערס און פֿאַרמולירערס פֿון ייִדישע פֿילאָסאָפֿיעס ווילן מיר באַהאַנדלען. איינער, שמעון דובנאָוו (1860-1941) איז ברייט באַקאַנט און באַרימט אין דער ייִדישער וועלט; בעת דער צווייטער, שמעון ראַווידאַוויטש (1896-1957) האָט ערשט אַנגעהויבן מפורסם ווערן, ווען זיין לעבן איז פּלוצלונג איבערגעהאַקט געוואָרן. איצט אַ פֿערטל יאָרהונדערט זינט ער איז אַוועק אין דער אייביקייט, איז פּדאי אַרייַנצוקוקן אין זיין ריכער און געסטריכער אידעען-וועלט, ווייל ער, פונקט ווי זיין עלטערער חבֿר און פֿריינד, קען אונדז שטאַרק ביהילפֿיק זיין ביים לייזן די דילעמעס פֿאַר וועלכע מיר שטייען היינט-צו-טאָג. די צוויי דענקערס האָבן זיך אונטערגעשיידט אין עלטער אויף 36 יאָר; זייער הינטערגרונט איז געווען פֿאַרשידן: דער עלטערער, דובנאָוו, איז ריפֿ געוואָרן אין לעצטן פֿערטל פֿון 19טן יאָרהונדערט, אין תּחום-

המושׁב פֿון דער צאַרישער רוסלאַנד, בעת דער ייִנגערער, ראַווי-דאָוויטש, האָט געוואַרצלט אין פּוילן, און האָט באַקומען זײַן בילדונג אין דײַטשלאַנד, צווישן די צוויי וועלט-מלחמות. אין בערלין זענען ביידע באַפֿרײַנדט געוואָרן און אויך אידעיש זיך דערנענטערט. זייערע פֿילאַ-סאָפֿיעס פֿון ייִדישן פֿאַלק, הגם אויסגעדריקט אויף באַזונדערע לשונות — דובנאַווס איז רוסיש און ראַווידאָוויטשעס איז העברעיִש — זענען געבויט אויף ענלעכע הנחות און קאַנצעפּציע וואָס זענען אין תּוך ווייט נישט פֿאַרעלטערט, עבֿר-זמניק. לאַמיר צוערשט אַנצייכענען די קאַנ-טורן אין דובנאַוו היסטאָריאַסאָפֿיע, און זײַן ייִדישן וועלט-באַנעם.

ווי באַקאַנט איז דובנאַוו געווען דער פּיאַנער-היסטאָריקער פֿון מזרח-אייראָפּעיִשן ייִדנטום, אַ שׁבֿט וואָס איז כּמעט אינגאַנצן אינגאַ-רירט געוואָרן פֿון די פֿריערדיקע ייִדישע היסטאָריקערס אין 19טן יאָר-הונדערט — יאַסט, גייגער און גרעץ. אַחוץ דעם איז דובנאַוו געווען דער ערשטער אַנצווענדן די מעטאָדן פֿון דער „נײַער געשיכטע“, וואָס עס האָבן אין אַמעריקע באַנוצט דזשיימס האַרווי ראַבינסאָן, טשאַרלס בירד און קאַרל בעקער. דובנאַוו האָט אין זײַן געשיכטע באַטאַנט קולטור-רעלע, סאַציאַלע און עקאָנאָמישע פֿאַקטאָרן. דער העלד פֿון זײַן „וועלט-געשיכטע פֿון ייִדישן פֿאַלק“ איז נישט דער קדוש אָדער דאָס ספֿר, ווי בײַ גרעצן, נאָר דאָס ייִדישע פֿאַלק. זײַן „וועלט-געשיכטע“ איז די ערשטע ייִדישע היסטאָריע וואָס איז געשריבן געוואָרן פֿון אַ סעקולערן קוקווינקל, און זי שטעלט מיט זיך פֿאַר דעם אָנהייב פֿון אַ פּרוּוו צו דער-קלערן אונדזער געשיכטע אָן דער הילף פֿון טעאַלאָגיע, אָדער מעטאָ-פּיזישע אַבסאָלוטן.

ש. דובנאַוו איז געבוירן געוואָרן אין מסטיסלאַוו, ווייַסרוסלאַנד, אין אַ מיוחסדיקער משפּחה. פֿון 1890 ביז 1903 האָט ער געלעבט אין אָדעס, וווּ ער האָט זיך געחבֿרט מיט אַזעלכע גדולים ווי מענדעלע מוכר-ספֿרים, אחד-העם, שמעון פֿרוג און שלום-עליכם.

עס זענען דאָ, האַלט דער היסטאָריקער, דרייַ סטאַדיעס אין וויקס פֿון אַ פֿאַלק: ראַסע, טעריטאָריע (דאָס שליסט אײַן פּאַליטישע סווערע-ניטעט) און קולטור. דעם פּראַגרעס פֿון אַ פֿאַלק קען מען מעסטן לויט

דער מאַס אין וועלכער זיין קיום איז אָפּהענגיק אין יעדן פֿון די דריי עלעמענטן. אזוי אז אַ פֿאַלק וואָס ווערט אויפֿגעהאַלטן דער עיקר אַ דאַנק זיין ראַסע געפֿינט זיך אויף דער נידעריקסטער מדרגה פֿון זיין נאַציאָנאַלער אַנטוויקלונג; אַ פֿאַלק וואָס האַלט זיך מיטן כּוח פֿון זיין טעריטאָריע איז אויף אַ מיטעלער מדרגה און אַ פֿאַלק וואָס עקזיסטירט אַ דאַנק זיין קולטור, ווי ייִדן אין דער דיאַספּאָרע, אַזאַ פֿאַלק איז אויף דער העכסטער שטופּע.

אין דעם אַלטערטימלעכן נצחון פֿון די פּרושים איבער די צדוקים זעט דובנאָוו דעם טריומף פֿון פּרינציפּ פֿון גיטטיקן און קולטורעלן נאַציאָנאַליזם, איבער דעם פּרינציפּ פֿון פּאַליטישן און מיליטאַריסטישן נאַציאָנאַליזם. און פֿון דעם שטאַנדפּונקט איז ער געקומען צום אויספֿיר אַז דאָס ייִדישע פֿאַלק דאַרף אין תּוך ווערן דעפֿינירט דורך גיטס, קולטור און נישט דורך טעריטאָריע — אפֿילו נאָך איידער עס איז געוואָרן צעשפּרייט איבער דער וועלט. מיט גיטס האָט ער נישט געמיינט בלויז רעליגיע, נאָר אויך אידעען, ווערטן און לעבנסשטייגער. רעליגיע און ראַסע זענען טאַקע וויכטיקע פֿאַקטאָרן, אָבער זיי אַליין קענען נישט דערקלערן דעם פֿאַקט פֿון אונדזער עקזיסטענץ, ווייל די פֿאַרשידענע שטייען אין די ערשטע רייען פֿון אַלע אונדזערע נאַציאָנאַלע באַוועגונגען. דער „עפּעס“ וואָס האַלט אונדז צוזאַמען איז געמיינט זאַמקייט פֿון היסטאָרישן גורל פֿאַר אַלע צעוואָרפֿענע טיילן פֿון דער ייִדישער נאַציע. „דעריבער שטעלט דאָס גלות-ייִדנטום מיט זיך פֿאַר דעם קווינטעסענץ פֿון אַ נאַציע, אַ נאַציע פֿון דער ריינסטער גיטס-טיקער פּראָבע“¹.

דובנאָוו שטעלט זיך אָפּ אויף פֿאַרשידענע מינים נאַציאָנאַליזם: אַן אימפּעריאַליסטיש-דעספּאָטישן און אַ פּראָגרעסיוו-הומאַניטאַרן. צוליב די ספּעציעלע תּנאים אין גלות, שטרייכט ער אונטער, קען דער ייִדישער נאַציאָנאַליזם נאָר זיין אַ ריין אינדיווידועלער און עטישער. פּונקט ווי זינע רביים קאַנט, ספּענסער און דזשאָן סטיואַרט מיל זעט ער אין געשיכטע אַן אַרױפֿשטייגנדיקע ליניע וואָס גייט פֿון אַ נידעריקער צו אַ העכערער מדרגה.

ווי א קולטור-עוואָלוציאַניסט האָט דובנאָוו געהאַלטן אַז די יידישע אמונה איז געפֿורעמט געוואָרן לויט די סאַציאַלע תנאים אין וועלכע דאָס פֿאַלק האָט געלעבט, און יידישקייט מיינט פֿאַר אים די גאַנצע יידישע קולטור, וואָס שליסט אַינן אין איר היקף אַחוץ רעליגיע, אַלע אַנ-דערע עלעמענטן פֿון עטישן, סאַציאַלן און פֿילאָסאָפֿישן כאַראַקטער. ער באַשטייט דערויף אַז אַ ייד קען נישט איבערגיין צו אַן אַנדער אמונה, און בלייבן אַ מיטגליד פֿון יידישן פֿאַלק; ווייל דער היסטאָריקער נעגירט בלויז דעם סופֿרעמאַט פֿון אמונה, אָבער ער וויל זי נישט עלימינירן פֿון פֿאַלקס גייסטיקן פֿאַרמעגן. דער צענטער פֿון דער יידישער אויטאָ-נאַמיע, וואָס איז אַמאַל געווען דער בית-המדרש, דאַרף איצט ווערן די אַלץ-אַרומגענעמדיקע, וועלטלעכע, דעמאָקראַטישע קהילה, וואָס שליסט אַינן אַלע פֿונקציעס: סאַציאַלע, פֿאַליטישע, דערצייערישע, רעליגיעזע, און אַנדערע.

אין דער שפראַכן-פֿראַגע איז דובנאָוו געווען אַ פֿלוראַליסט — יידיש, העברעיִש און די לאַנד-שפראַך, דאַרפֿן זײַן די אינסטרומענטן פֿון דער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמער קהילה. עס וואָלט געווען אַ נאַציאָ-נאַלער פֿאַרברעכן, האַלט ער, נישט אויסצונוצן אין קאַמף מיט דער אַסימילאַציע די גאַנצע ווידערשטאַנד-קראַפֿט וואָס יידיש גיט אונדז, ווייל מיר האָבן נישט קיין האַפֿענונג אַז העברעיִש וועט זיך פֿאַר-וואַנדלען אין אַ לעבעדיקער אומגאַנגס-שפראַך אין דער דיאַספֿאַרע. אָבער ער בויט נישט אַלץ אויף יידיש. „יידיש איז אונדז טייער... אָבער בויען אויפֿן יידישיזם די גאַנצע נאַציאָנאַלע קולטור — דאָס הייסט מִפֿקיר זײַן מיליאָנען יידן וואָס רעדן נישט אויף דער שפראַך, און גרייטן צום באַנקראַט שפּעטער נאָך מיליאָנען“².

II

עס איז שוין אַפּגעלאָפֿן אַ פֿערטל יאַרהונדערט, ווי מיר האָבן פֿריער דערמאַנט, זינט עס איז אוועק פֿון אונדז דער שאַרפֿזיניקער, אַנטי-שטראַמיקער פּובליציסט און דענקער שמעון ראַווידאָוויטש — אַ העבראַיסט מיט אַ פֿאַזיטיווער באַציונג צו יידיש; אַ ציוניסט און אַ

באיאער פֿון די תּפֿוצות. מיר פֿלעגן באַווונדערן זײַן אַלזײַטיקע לומדות אין דער אַלגעמײנער ווי אין דער ייִדישער קולטור, זײַן אַריגינאַליטעט, זײַן הומאַר, בעת זײַנע אויפֿטריטן בײַ די „צוקונפֿט“־סימפּאָזיוםס, בײַם ייִדישן לערער־סעמינאַר אין ניו־יאָרק. ער האָט אין זיך קאַמבינירט אַ טיפֿן דענקער, אַ גרויסן געלערנטן און אַ ווייט־זעענדיקן קריטיקער פֿון די אַרטאַקסאַלקײַטן וואָס דאַמינירן אין דער ייִדישער וועלט.

ראַווידאַוויטש איז געבוירן געוואָרן אין גראַיעווע (לעבן ביאַליס־טאַק) בײַ אַ טאַטן אַ למדן, אַ סוחר. ער האָט באַקומען אַ טראַדיציאָנעלע ייִדישע דערצײונג, און אין 1919 פֿאַרט ער קײן בערלין זיך גרײַטן אין אַניווערסיטעט; אין 1930 קריגט ער זײַן דאַקטאָראַט אין פֿילאָסאָפֿיע פֿון בערלינער אַניווערסיטעט. ער אַנטוויקלט דאָ אַ ברייטע פֿילאָסאָפֿישע און ליטעראַרישע טעטיקייַט. אין 1931 ווערט אויף זײַן איניציאַטיוו צוזאַמענגערופֿן אין בערלין אַ קאַנפֿערענץ צו גרינדן דעם וועלט־פֿאַר־באַנד „ברית עברית עולמית“; גלייכצײַטיק פֿאַרטיידיקט ער אַ פּאָזיטיווע גלות־אידעאָלאָגיע, און ער פֿאַרלאַנגט פֿון די העבראַיסטן צו שאַפֿן אַ מאָדוס וויווענדי צווישן ייִדיש און העברעיִש.

אין 1933, ווען די נאַציס נעמען איבער די מאַכט אין דײַטשלאַנד, באַזעצט ער זיך אין לאַנדאָן, וווּ ער ווערט פּראַפֿעסאָר פֿון ייִדישער פֿילאָסאָפֿיע אין לאַנדאָנער אַניווערסיטעט. דאָ דערשיינען אונטער זײַן רעדאַקציע די העברעיִשע זאַמליכער „מצודה“ (7 בענדער) און שפּעטער (אין 1954) — דאָס העברעיִשע זאַמלבוך: „ספֿר שמעון דובנאָב“. אין 1948 באַזעצט ער זיך אין אמעריקע, וווּ ער לערנט אין שיקאַגער „קאַלעדזש פֿאַר ייִדישע שטודיעס“ (1948-1951) און שפּעטער ווערט ער פּראַפֿעסאָר פֿון ייִדישער פֿילאָסאָפֿיע אין בראַנדייס־אָניווער־סיטעט (1951-1957). ער שטאַרבט פּלוצלונג דעם 20טן יולי 1957.

שמעון ראַווידאַוויטש האָט געשריבן הויפּטזאַכלעך אין העברעיִש, איבער ייִדישע פּראַבלעמען, איבער פֿילאָסאָפֿישע טעמעס און דענ־קערס, וועגן סעדיה גאון, דעם רמב"ם. נ. קראַכמאַל, משה מענדעל־סאָן, משה העס, גוסטאַוו לאַנדויער און אַנדערע. ער האָט פֿאַר־עפֿנטלעכט אין ייִדיש אַ רײ אַרבעטן אין די „יוואָ־בלעטער“, אין

„צוקונפֿט“, „ייִדישער קעמפֿער“, „אויפֿן שוועל“, און אַנדערע. צווישן זײַנע וויכטיקע ווערק דאַרפֿן דערמאָנט ווערן דער „ספֿר המדע לרמבם“, „כתבי רנ"ק“, מיט אַן אַרײַנפֿיר פֿון 200 זײַטן; זײַן קרויז-ווערק: „בבֿל וירושלים“, און די 7 בענדער „מצודה“. אין ענגליש איז ביז איצט דערשינען איין באַנד: „שטודיעס אין ייִדישער מחשבה“ — אַ קווערשניט פֿון ראַוידאַוויטשעס שעפֿערישקײַט.

ווען מדינת ישראל איז עטאַבלירט געוואָרן שטיצט זי ש.ר. מיט באַגײַסטערונג. „מען דאַרף זי בויען“, שרײַבט ער, „מיט אַלע פּוחות, מיט די גרעסטע קרבנות; זי באַפֿעסטיקן ווירטשאַפֿטלעך, פּאַליטיש, אין יעדער הינזיכט. מ'טאַר אָבער נישט מאַכן מדינת-ישראל קיין באַדינג פֿון ייִדישן קיום... ייִדישער קיום איז באַדינגונגסלאָז; אויף זײַער לשון „אַנקאַנדישאַנעל סורוויױול“. אַט פֿאַר דער אַפיקורסות לגבי דעם ציוניס-טישן הויפֿט-שטראַם, און פֿאַר אַנדערע נישט-קאַנפֿאַרמיסטישע אָפּניגן איז ש.ר. געוואָרן אַ דרויסנדיקער אין דער ציוניסטישער באַוועגונג. ער האָט אָפּגעוואַרפֿן דעם שלילת-הגלות שטאַנדפּונקט פֿון מערסטע ציוניסטן און זײַער אַינשטעל אַז די ייִדישע מדינה איז דער ענטפֿער אויף אַלע דילעמעס פֿון ייִדישער עקזיסטענץ. ער הערט נישט אויף צו אַרגומענטירן אַז דאָס ייִדישע פֿאַלק באַשטייט פֿון צוויי גלײַך-וויכטיקע צענטערס וואָס שטיצן זיך קעגנזײַטיק — די תּפּוצות און ארץ-ישראל. בבֿל און ירושלים — די תּפּוצות און ארץ-ישראל — באַוויזט ער מיט אַן אַ שיעור ראיות, האָבן געווירקט אין דער ייִדישער געשיכטע. „ירושלים און בבֿל“ סימבאָליזירן פֿאַר אים די קולטור פֿון דער צײַט פֿון תּנ"ך, און די קולטור פֿון דער צײַט פֿון בית-שני, אַרײַנגערעכנט די תּלמודישע תקופֿה. לאַנד, פֿאַלק און מלוכה — זענען אײַנס אין דער צײַט פֿון בית-ראשון. אין בבֿל אָבער, פֿאַרנעמט תּורה און מצוות דעם פּלאַץ פֿון לאַנד און מלוכה. גאָט פֿירט מלחמות אין דער צײַט פֿון בית-ראשון; גאָט איז אַנגעטאַן אין טלית און תּפֿילין, זיצט און לערנט תּורה אין צײַט פֿון בית-שני. אין ראַוידאַוויטשעס ווערטער: „דאָס פנים פֿון ישראל האָט צוויי פּראָפּילן — בבֿל און ירושלים. דאָס איז אַזוי געווען במשך צוויי טויזנט יאָר; אַזוי איז עס אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט; אַזוי

וועט עס זיין פֿאַר אַ צייט ווייטער. ישראל (ד"ה דאָס ייִדישע פֿאַלק — ש.ג.) איז נישט ירושלים, און אויך נישט בבל. עס איז ירושלים און בבל, בבל און ירושלים. יעדער ייִד וואָס פֿאַרדינט דעם נאָמען ייִד וואַרצלט אין ביידע — אין אַ ירושלים וואָס איז פֿאַרוואַרצלט אין בבל, און אַ בבל וואָס וואַרצלט אין ירושלים. מיט ירושלים מיינען מיר ירושלים ווי אַ סימבאָל פֿון ארץ-ישראל און איר גאַנצקייט. מיט בבל מיינען מיר נישט בלויז די טעריטאָריע וואָס ליגט ביי די ברעגן פֿון חידקל און פּרת, נאָר יעדער פּלאַץ וואָס איז נישט ירושלים.

„בבל איז דערשינען אין אַ סך געשטאַלטן: ווי די בבל פֿון עזרא-נחמיה, פֿון הלל און ר' חייא, און אַלע באַבילאָנישע תנאים ביז רב האַי גאון... ווי די עגיפטן פֿון חוני'ס בית המקדש, און פּילאָן, ווי די שפּאַניע פֿון ר' חיסדאי איבן שפרוט, ר' שלמה איבן גבירול, ר' יהודה הלוי, דער רמב"ם, ווי פֿון רש"י... ווי די פּוילן און אוקראַינע פֿון בעל שם טוב און זינע תלמידים, ווי די ליטע פֿון ווילנער גאון און דער השכלה; ווי פֿון אַלע מאַדערנע אייראָפּעיִשע קהילות מיט זייערע שטרעבונגען און דאגות, גיטטיקע און מאַטעריעלע... בבל איז אויך געווען דער פּלאַץ פֿון צוויי דריטל פֿון דער ייִדישער געשיכטע... ירושלים האָט באַקומען די פּריאָריטעט אין פּרט פֿון הייליקייט און פֿאַר-ערונג אין די הערצער פֿון פֿאַלק. דאָך זענען אַזעלכע פּריאָריטעטן אילוזאָריש, ווייל ס'איז דאָ בלויז בבל און ירושלים, ירושלים און בבל — איין ענטיטעט“.

דער תלמוד, לערנט אונדז ש.ר., איז נישט בלויז אַ פּירוש צום תנ"ך, נייערט אַ זעלבסטשטענדיקע שאַפֿונג און איבערשאַפֿונג פֿון תנ"ך. דער בית-שני (530 פּ.ק.צ. ביז 70 נ.ק.צ.) שטייט העכער ווי דער בית-ראשון (1000-586 פּ.ק.צ.) ווייל די תורה שבעל פה, ד"ה דער פּירוש, קען נישט אויפֿגענומען ווערן ווי סתם אַ קאַמענטאַר, ווייל זי איז אַן אַריגי-נעלע שאַפֿונג. דער אַריגינאַל — די תורה שבכתב — איז סובאַרדינירט צום פּירוש, ס'הייסט צו דער תורה שבעל פה — און דער פּירוש שטייגט אַרויף צו דער מדרגה פֿון אַן אַריגינאַל וואָס איז אַנדערש, סתירהדיק צום מקור. „דער גרונט־טעזיס וואָס די פֿאַרשטייערס פֿון דער תורה

שבעל פה האבן פארמולירט אויף פארשידענע אופנים באשטייט אין דעם אז דאס וואס דער תלמיד ותיק וועט לערנען אין דער צוקונפט: איז שוין געזאגט געווארן צו משה אויפן הר סיני. דער טעזיס מיט וועלכן דער רמב"ם עפנט אויף די „משנה תורה“ איז: כל המצוות שנתנו לו למשה, מסיני בפירושן ניתנו. (אלע מצוות וואס משה האט באקומען אויפן הר סיני, זענען געגעבן געווארן צוזאמען מיט זייער אינטערפרעטאציע). דאס באווייזט אויך ווי די שאפערס פון דער תורה שבעל פה האבן דער-הויבן די מינדלעכע תורה צום סטאטוס פון תורה שבכתב, און אז דער פירוש האט דעם זעלביקן סטאטוס ווי דער טעקסט“.

דער בית-שני, וועלכער איז געווען פארבונדן מיט תורה לערנען, און מיט דער גאנצער גיטטיקער אנטוויקלונג פון יענער תקופה, האלט ש. ר., איז גרעסער און שטארקער ווי דער בית-ראשון. די צוויי „היזער“ האבן צוויי באזונדערע פרצופים, און דאס וואס איינער האט, פארמאגט נישט דער צווייטער. דאס זענען צוויי יידישע פֿורעמס, וואס אין זיי האלט זיך אן דאס יידישע פֿאלק, און זיי זענען דער מקור פֿון אלע שעפֿערישע פערמענטאציעס וואס זענען אויפגעקומען ביי אונדז פֿון ווייטן אמאל ביז איצט“.

אודאי אנערקענט ש. ר. די וויכטיקייט פֿון בית-ראשון מיטן תנ"ך ווי די קרוין-שאפונג. אבער דער תנ"ך, דערמאנט ער אונדז, איז שוין פֿאר א לאנגער צייט א טייל פֿון דער מערב-ציוויליזאציע. די אייגנ-ארטיקייט פֿון יידישן פֿאלק איז דער רעזולטאט פֿון די ספעציפֿישע פֿירושים מצד די חז"ל פֿון די נאך ביבלישע דורות. די דאזיקע אינטער-פרעטאציע פֿון תנ"ך מצד דער תורה שבעל פה איז אייגנארטיק יידיש, און איז קיין מאל נישט אקצעפטירט געווארן פֿון קיין אנדער אומה אחוץ יידן. בעת דער בית-ראשון האט איינגעשלאסן זיין ספעציפֿישקייט בלויז פֿאר יידן אין ארץ ישראל, האט דער בית-שני זיך אויסגעטיילט פֿאר דער תפֿוצה, ווו עס איז אויפגעקומען די „תורה-קיניגרייך“. ווי א קאנ-טראסט זעט ש. ר. דאס קאראימערטום וואס האט זיך געבונטעוועט קעגן דעם, און זיך געריסן צום בית-ראשון, וואס איז ריין פֿון די פֿירושים און די פֿרושים פֿון בית-שני. אויך די משיחישע באוועגונגען וואס האבן זיך

געבונטעוועט קעגן דער תורה-קיניגרייך, און אויך אין חסידים לאַזן זיך באַמערקן סימנים פֿון ענלעכן רעוואַלט קעגן לומדות.

דער בית-שני, ציט ראַוידאָוויטש וויטער זיין געדאַנקען-גאַנג, האָט דאַמינירט בני יידן אומבאַגרענעצט ביזן סוף פֿון 18טן יאָר-הונדערט, און דער קריזיס וואָס איז דעמאָלט געקומען אין יידישן לעבן איז אין תוך אַ קאַנפֿליקט צווישן בית-ראשון און בית-שני. ביזן מיטן פֿון 18טן יאָרהונדערט האָט, הייסט עס, דאַמינירט בַּלל, דער תלמוד, מיטן אויסנאַם פֿון די צדוקים, די קריסטן, די קאַראַמער וועלכע האָבן געוואַלט צוריקגיין צום בית-ראשון, צום תנ"ך. נאָך 1850 האָט דאָס אייראָפּעיִשע ייִדנטום אָנגעהויבן דעם צוויפֿאַכן רעוואַלט קעגן אויסער-לעכער אונטערדריקונג, און דעם אינערלעכן „עול“ פֿון תלמוד. רעליגיעזע און וועלטלעכע יידן האָבן זיך באַטייליקט אין דעם רעוואַלט. דער בית-ראשון איז געוואָרן דער צווינג-כוח פֿאַר דער השפּלה. זינט דער השפּלה און דער רעפֿאָרם-באַוועגונג לאַזט זיך אַלץ מער הערן דער רוף: צוריק צום תנ"ך! צוריק צום בית-ראשון! תנ"ך-ייִדישקייט, אָדער גמרא-ייִדישקייט?! אויך אין דער ציוניסטישער באַוועגונג הערן מיר דעם רוף: צוריק צום בית-ראשון, צוריק צום תנ"ך! דאָס נייע ישראל, פֿירט ש. ר. אויס, הייבט אָן זיין וועג מיט אַ פּרווּו זיך אומצו-קערן צום בית-ראשון.

אויב מיר אַנערקענען די פֿריערדיקע פּאַסטולאַטן און אינטער-פרעטאַציעס פֿון ש. ר., מוזן מיר אויך אָננעמען נאָך אַ קאַרדינאַלן פּונקט אין זיין שיטה: אַז ציון און תפֿוצה דערגאַנצן זיך — „צוויי וואָס זינען איינס“; ביידע זענען גלייכווערטיק. „אויב דער גלות האָט נישט קיין מאַרגן האָט אויך ציון נישט קיין מאַרגן! די ביידע טיילן פֿון פֿאַלק ישראל מוזן זיך קעגנזייטיק אַנערקענען ווי צוזאַמענגעהעריק, אומ-לייזבאַר פֿאַרבונדן... מדינת ישראל פֿון איר זייט אָבער מוז אויך אַנער-קענען די תפֿוצות, כל-זמן זיי זענען דאָ, ווי אַן אַבסאַלוט גלייכ-ווערטיקן, גלייך-פֿליכטיקן, גלייך-באַרעכטיקטן, מיטפֿאַראַנטוואָרטלעכן טרעגער פֿון המשך, פֿון פֿאַלק ישראל“.

דעם פֿאַרשפּרייטן שטאַנדפּונקט אין ציוניסטישע קריזיס, אַז יידן

לעבן אין די תּפּוצות מיט „חסד“, „גנאָד“, און נישט מיט רעכט, אַט דעם איינשטעל וואַרפּט ער אַפּ ווי שעדלעך פֿאַר ייִדישער עקזיסטענץ אין די תּפּוצות. די רעכט פֿון ייִדן אין חוץ-לאַרץ, אַרטיקולירט ער, זענען נישט פֿון אַ נידעריקערן גראַד, נאָר פֿון אַן אַנדער מין. די דאָזיקע גנאָד-טעאַריע, טענהט ער, האָט אָפּגעשוואַכט דעם נאַציאָנאַלן ווילן פֿאַר קיום אין גלות; די פֿאַרמולע „מיט גנאָד און נישט מיט רעכט“ איז אַ גרויסע געפֿאַר פֿאַר דער עקזיסטענץ פֿון ייִדן אויף דער וועלט. זי גיט אַרײַן אַ שווערד אין די הענט פֿון אונדזערע אויסערלעכע שונאים. זיי וועלן קומען און טענהן: איר אַליין גיט דאָך צו, אַז מחוץ אַרץ ישׂראל איז איינער עקזיסטענץ בלויז אַ „גנאָד-עקזיסטענץ“ און אויב גנאָד וועלן מיר די גנעדיקע באַשטימען די מאַס גנאָד וואָס מיר קענען און ווילן צומעסטן אייך, די באַגנאָדיקטע“⁸.

אַנשטאַט אַחד-העמ״ס קאַנצעפּציע פֿון אַרץ-ישׂראל ווי אַ מרפּו-רוחני (אַ גייסטיקער צענטער) און די תּפּוצות ווי אַ פּעריפֿעריע, גלייבט ש. ר. אַז ייִדיש פֿאַלק איז אַן עליפּס מיט צוויי צענטערס: ישׂראל און די דיאַספּאָרע; ביידע זענען איינס. די דאָזיקע דאַקטרינן פֿון צוויי וואָס זענען איינס פֿאַרפֿליכטעט צו קעגנזייטיקייט: ביידע צדדים האָבן התּחייבוֹתן איינע צו דער אַנדערער. דער גלות מוז העלפֿן בויען די מדינת ישׂראל און די מדינה מוז אַנערקענען די תּפּוצה ווי פֿון גלייכן ווערט. מיט דעם מיינט ער נישט אַז ישׂראל איז גלייך צו יעדער תּפּוצה. ניין! אַרץ-ישׂראל פֿאַרנעמט אַ ספּעציעל אַרט אין דער ייִדישער נשמה און געשיכטע. אָבער זיי זענען גלייכע שותפֿים אין ייִדישן וועלט-פֿאַלק. זיי, די ייִדן, וואָס לעבן דאָרטן אין אַרץ ישׂראל האָבן נישט מער ווערט ווי די בני אַברהם, יצחק ויעקבֿ אין די תּפּוצות... מדינת ישׂראל איז נישט דאָס פֿאַלק ישׂראל, נאָר אַ טייל פֿון פֿאַלק ישׂראל, נאָר אַ שבֿט; אַ גרויסער, שעפֿערישער, פֿרייער שבֿט — אָבער נאָר איין רינגעלע אין דער קייט פֿון ישׂראל וואָס האָט אַ סך רינגעלעך“.

אין שייכות צו דער גרויסער וועלט, ס׳הייסט כלפי חוץ, איז מדינת ישׂראל סווערן, אומאַפהענגיק, אָבער אין שייכות צו אַנדערע ייִדישע קיבוצים איז די מדינה בלויז אַ טייל פֿון אַ גרעסערן אַרגאַניזם. די אַלטע

יידישע רעליגיעזע קאנסטיטוציע האָט אויסגעדריקט איר תּוֹך אין דער פֿאַרמולע: כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא; אונדזער מאָדערנע קאנסטיטוציע דריקט זיך אויס אין דער מאָטאָ: איין פֿאַלק ישראל". דער געדאַנקען-גאַנג איז מחייב אַז די ישראל-יוגנט זאָל געלערנט ווערן זיך צו באַטראַכטן ווי אַן אינטעגראַלער טייל פֿון יידישן וועלט-פֿאַלק. פֿון די אלע פֿריער סקיזירטע פֿאַסטולאַטן אין ראַוידאַוויטשעס אַני-מאַמין קומט ער צום אויספֿיר אַז אין פֿריעמבל צו דער ישראל-דיקער קאנסטיטוציע דאַרף מען אָפּגעבן כּבֿוד די גרויסע אויפֿטוען פֿון גלות-ייִדנטום, אָנהייבנדיק פֿון תּלמוד בבלי דורכן רמב"ם, רבי יהודה הלוי, ביז צום בעל-שם-טובֿ, ווילנער גאון, מענדעלע, ביאַליק, פּרץ און אַזוי ווייטער.¹⁰

III

טראַכט מען זיך אַרײַן אין ראַוידאַוויטשעס קאַנצעפּציע וועגן דער סופּעריאָריטעט פֿון בית-שני וויאַזוי דעם בית-ראשון דערקענט מען גלייך אַ פֿאַראַלעל צו דובנאַווס דאַקטרין אין שייכות צו דער עוואַלוציע פֿון יידישן פֿאַלק פֿון אַ שבֿטים-פֿאַרמאַציע, צו אַ מלוכה-פֿאַלק, ביז אַ גייסטיקער נאַציע. ביי ביידע דענקערס איז פֿאַראַן אַן אידעאַליזאַציע פֿון תּורה, פֿון גייסטיקייט, און ביידע באַטאַנען אַז ייִדן זענען דערגאַנגען צו דער העכסטער שעפֿערישקייט נישט ווען זייער פֿאַליטיש-טעריטאָ-ריעלער פּוּח איז געווען אַמשטאַרקסטן, אין דער צייט פֿון בית-ראשון. ביידע געלערנטע גרענעצן זיך שאַרף אָפּ פֿון שאַוויניסטישן ענגהאַרציקן נאַציאָנאַליזם. ראַוידאַוויטש, פּונקט ווי דובנאַוו, שטרייכט אונטער אַז אונדזער עקזיסטענץ אין די תּפֿוצות דאַרף זײַן אַ ייִדישער המשך, אָבער טאַר נישט געטאַאיזירט ווערן, און טאַר נישט זײַן פֿאַרבונדן מיט אַן עקסקלוסיוון יהדות-באַגריף וואָס וועט פֿאַרצאַמען דעם וועג צו אַ פֿרייער יידישער אַנטוויקלונג. ער שטרעבט צו אַן אַפֿן ייִדנטום, „אַן אַפֿן סיסטעם פֿון יידישן דענקען, פֿילן, גלייבן און אויך צווייפֿלען... וואָרעם אונדזער המשך פֿאַרלאַנגט שעפֿערישע אַפֿנקייט — כלפי חוץ וכלפי פנים".¹¹

און אין אַ בריוו צו ש. ניגערן דריקט ער עס אויס שאַרף-איראַניש:
„אַ געוויסער מין בעל-תשובה איז אַ סכנה אין יעדער אומה ולשון — און
ספעציעל ביי אונדז. האָבן נישט אין אַלע ליטעראַטורן די בעלי-עבירה-
ניקעס אַפֿט מער אויפֿגעטאָן ווי די בעלי-תשובה? ... ווי גרויס איז
געווען טאַלסטאַי דער קינסטלער בעת ער האָט נאָך גע'בעלי-עבירה'ט
און נישט פֿאַרקראַכן אין שערי תשובה?\"¹².

אויך אין שייכות צו אחד-העמ'ס מרכז-רוחני הערן מיר ביידיע אַ
סקעפטישע באַציונג, און פונקט ווי דובנאָוו האָט באַטאָנט אַז אונדזער
אַנדערשקייט מיינט נישט זיין נידעריקער פֿון די אומות העולם, אַזוי
האָט ש. ר. אויסגעדריקט אַ פראַטעסט קעגן אונדזער שטרעבן צו וועלן
זיין ככל הגוים, וואָס איז ביי אַ סך יידישע נאַציאָנאַליסטן, סאַציאַליסטן
און אַסימילאַטאָרן אַ פֿאַרם פֿון אַ שפּלות-קאַמפלעקס: אַז מיר דאַרפֿן זיך
אויסגלייכן מיט אַנדערע פֿעלקער, אַנשטאַט צו זיין אייגנאַרטיק, געטרײַ
צו זיך, און אויסער די דאַמינירנדיקע פּאַליטיש-מלוכהשע קאַטע-
גאָריעס.

דער יינגערער פונקט ווי דער עלטערער דענקער שטעלט זיך אַ סך
מאַל אַפֿ אויפֿן רעכט פֿון אַנדערשקייט. ער האָלט אַז צו פּרעזידענט
רוזוועלטס „פֿיר פֿרייהייטן“ דאַרף מען צוגעבן אַ פֿינפֿטע: די פֿרייהייט
צו זיין אַנדערש¹³. דאָ רופֿט ער זיך איבער מיט דובנאָווס רעיון אַז
אונדזער אַנדערשקייט איז אַן אויסדרוק פֿון העכערקייט, נישט
אינפֿעריאָריטעט. ביידע טיף-גראַבנדיקע וועלטלעכע לומדים אַקצעפּ-
טירן די יידישע צעשפּרייטקייט נישט ווייל זיי האָלטן אַז דאָס איז אַ
ברכה, נאָר ווייל זיי גלייבן אַז דאָס איז אומפֿאַרמינדלעך פֿאַר אַ לאַנגער
צייט. אין זיין פֿאַלעמיק מיט אחד-העמען גיט דובנאָוו צו אַז זיין גלות-
אַקצעפּטירונג שטאַמט נישט פֿון דער „געוונטשנקייט און ברכהדיקייט
פֿון יידישער צעשפּרייטקייט; ניין. מיר מאַכן נאָר אַ פּשרה מיט דער
פֿאַטאַלער אומפֿאַרמינדלעכקייט פֿונעם גלות, און מיר שטרעבן איינצו-
האַלטן און צו אַנטוויקלען דעם נאַציאָנאַלן קיום פֿון דער איבערוועגנ-
דיקער מערהייט פֿון פֿאַלק וואָס פֿאַרבלייבט וויטער אין גלות.“

IV

לאַמיר איצט, בקיצור, זען ווי אַקטועל זענען די גרונט-אידעען פֿון ביידע דענקערס אין דער אמעריקאנער תּפֿוצה. זינט דובנאָוו האָט פֿאַר-מולירט זײַן גײַסטיקן נאַציאָנאַליזם האָט זיך אַ סך געבײַטן אין דער וועלט, און אין ייִדישן וועלט-פֿאַלק. ווי אַ פּועל-יוצא קענען נישט אַלע אַספּעקטן פֿון דובנאָוויזם זײַן גילטיק פֿאַר די הײַנטיקע תּפֿוצות. אויך די שײכות צווישן דער אמעריקאנער תּפֿוצה צו מדינת ישׂראל האָט דורכ-געמאַכט אַ רײ גילגולים זינט ראָוידאָוויטש האָט אויסגערייפֿט זײַנע גרונט-אידעען: נישטאַ יענע האַפֿערדיקייט און אַליין-זיכערקייט אין דער ציוניסטישער באַוועגונג ווי אין די ערשטע יאָרן ווען די ייִדישע מדינה איז עטאַבלירט געוואָרן. די קאַמפּליצירטע פּראַבלעמען מיט וועלכע די מדינה ראַנגלט זיך, סײַ פּלפי חוץ, סײַ פּלפי פּנים, האָבן ליידער אונטער-געמינעוועט אַ סך אילוזיעס און האַפֿענונגען בײַ אירע געטרייסטע פֿרײַנד צווישן ייִדן אין די תּפֿוצות. אַ סך אמעריקאנער ציוניסטן האָבן מאַניפֿעסטירט מיט זייער עולה-רגל זײַן, אַנשטאַט עולה צו זײַן קײן ישׂראל, אַז פֿאַקטיש אַקצעפּטירן זײ, אַז די גרעסטע און שטאַרקסטע תּפֿוצה אין וועלט-ייִדנטום — דער אמעריקאנער ייִדישער קיבוץ — האַלט זיך נישט און וויל זיך ניט אויפֿלייזן.

ס'איז נישט נײַטיק צו באַווייזן אַז אמעריקאנער ייִדן פֿון צווייטן און דריטן דור זענען ווייט פֿון אַ שלילת-הגלות-אַינשטעל. מיר וואַלטן געקענט ברענגען אַ סך אַרויסזאַגונגען און ציטאַטן פֿון פּראַמינענטע היגע ייִדישע מנהיגים וואָס באַשטעטיקן דאָס. מיר מוזן זיך באַנוגענען מיט בלוז אײַן רעפּרעזענטאַטיווער פֿיגור וואָס דריקט אַן ספֿק אויס די שטימונג און איבערצײַגונג פֿון רובֿ אמעריקאנער ייִדן. מאַריס ב. אייבראַם, דער געוועזענער פּרעזידענט פֿון בראַנדייס-אוניווער-סיטעט און פֿון „אַמעריקאנער ייִדישן קאַמיטעט“, האָט בײַם יערלעכן „אַמעריקאנער-ישׂראל-דיאַלאָג“ וואָס איז אַפּגעהאַלטן געוואָרן אין ירושלים, אין יולי, 1980, דערקלערט אַט וואָס: „איך בין אַן אַמערי-קאַנער און אַ ייִד. די דיאַספּאַרע איז מײַן הײַם. פּונקט ווי דער ציוניסט

לואיס ד. בראַנדייס פֿאַרשטיי איך די וויכטיקייט און נייטיקייט פֿון אַ יידישער מלוכה — אַבער איך האַלט נישט אַז דאָס איז אַ לייזונג פֿון יידישן פראַבלעם... פֿונקט ווי בראַנדייס גלייב איך אין דעם צוקונפֿט פֿון יידישן פֿאַלק וואָס לעבט אין צוויי גלייך-וויכטיקע צענטערס, יעדער איינער שטיצנדיק דעם אַנדערן. קיין איינער פֿון זיי איז נישט צווייט-קלאַסיק, און יעדער איינער פֿון זיי שפּילט אַ צענטראַלע ראַלע אין המשך פֿון פֿאַלק. די דאָזיקע צוויי צענטערס זענען ישראל און די תּפֿוצות. פֿון דעם איז געדרונגען אַז דער גרעסטער אַרגאַניזירטער יידישער קיבוץ איז אמעריקע איז נישט קיין צוגאַב אַדער אַן איבער-בלייב פֿון יידישן לעבן, נאָר אַ פּוח אין הויפּט-שטראַם¹⁴.

מיר מיינען דעריבער אַז ס'איז פֿרוכטלאַז צו פֿירן ווייטער די אַלטע דיסקוסיע צי דאָס אמעריקאנער ייִדנטום ווי בכלל די תּפֿוצות שטעלן מיט זיך פֿאַר בַּל אַדער אַלעקסאַנדריע. זיי, די היינטיקע ייִדישע צעשפּרייטונגען זענען נישט קיין קאַפּיע פֿון דער אַמאַליקער בַּל, און אויך נישט פֿון אַלעקסאַנדריע, ווייל ס'איז דאָך אומבאַשטרייטלעך, ווי ש. ר. האָט אָנגעוויזן: אַלע מאַדערנע ייִדישע קיבוצים פֿון אייראָפּע און אמעריקע — און מיר מעגן צוגעבן: פֿון דרום-אַפֿריקע און אויסטראַליע — געהערן אין דער קאַטעגאָריע בַּל. זיי דאַרפֿן נישט זײַן מאַדעלירט ווי די אַלטע בַּל, פֿונקט ווי די היינטיקע ירושלים איז נישט אַזוי ווי די ירושלים פֿון די נביאים און די תּנאים. בַּל האָט נישט איין באַשטימטע פֿאַרם, איין לבוש וואָס איז אַ מוז פֿאַר אַלע ייִדישע קיבוצים אין אַלע צייטן. היינטיקע צייטן מוז מען שאַפֿן אַ לבוש וואָס פּאַסט פֿאַר אונדזערע מאַדערנע באַדינגונגען. דעם פֿאַלק ישראלס וואַקסנדיקע גאַרדעראַבע שליסט איין אַ סך מלבושים, אַן אַנדערע פֿאַר יעדער בַּל (ס'הייסט תּפֿוצה) וואָס שטרעבט אויסצודריקן שעפֿעריש איר ייִדישע אידענטיטעט.

„בַּל און ירושלים: די תּפֿוצות און מדינת ישראל — אַלע זענען מיר איין שעפֿעריש פֿאַלק, און יעדער ייִדישער קיבוץ מוז פֿירן זײַן ייִדישע באַלעבאַטישקייט גלייך ווי אויף אים האַלט זיך דאָס גאַנצע פֿאַלק, און אַז ער טראַגט די אַחריות פֿאַרן ייִדישן קיום.“

מיר קומען דעריבער צו דער מסקנא אז שמעון דובנאוו און שמעון ראווידאוויטש זכרונם לברכה פארבליבן אקטועל אין אונדזער צייט; זיי זענען אי פראגמאטיש-רעאליסטיש, אי ווייט-זעענדיק, און דער קערן פון זייערע פילאסאפיעס וועט נאך זיין רעלעוואנט פאר א לאנגער צייט. דערצו זענען ביידע סובטילע אנאליטיקערס נישט בלויז געווען טעאָרע-טיקערס, קאבינעט-פילאסאפן, נאר פערזענלעכקייטן וואס זענען געשטאנען אויפן „מארק-פלאץ“ און געשטריטן פאר זייערע אידעאלן, און זענען בלב ונפש געווען אנגאזשירט אין קאמף פאר יידישן קיום. (1981)

- (1) אויספירלעכער וועגן שמעון דובנאוו'ס היסטאריאסאפיע זע: ש. גוטמאן: טראַדיציע און באַנייאונג, פאַרלאַג מתנות: ניו-יאָרק, 1967, זייט 25-31, 138-152.
- (2) איביד. זייט 29.
- (3) ש. ראווידאוויטש: שריפטן, בוענאס איירעס, 1962, ז' 311.
- (4) ראבידוביץ: בבל וירושלים, כרך ראשון, 1957, ז' 508-526.
- (5) „סטאָדיס אין דזשואיש טהאָוט“, ז' 45-55.
- (6) ג. קרעסעל: אין שריפטן פון ש. ר. ז' 35-36.
- (7) איביד. ז' 352.
- (8) איביד. ז' 273-382.
- (9) איביד. ז' 312-315.
- (10) איביד. ז' 328-320.
- (11) „מצודה“, ספר שביעי, 1954, ז' 29-38, און „שריפטן“ ז' 351-354.
- (12) איביד. ז' 402.
- (13) זע ש. ר. „סטאָדיעס אין דזשואיש טהאָוט“, ז' 24-25.
- (14) זע: „קאָנגרעס מאַנטהאָלי“, ניו-יאָרק נאָו-דעצ. 1980.

בער באַראַכאָוו — זײַן וויזיע און איר רעאַליזירונג

(צו 80 יאָר זינט פּאַלטאָווער גרינדונג-צוזאַמענפאַר)

I

איידער איך גיי איבער צו באַטראַכטן באַראַכאָווס טעאָרעטישן בנין פֿיל איך אַז איך דאַרף איבערגעבן, כאַטש זייער בקיצור, קאַנספּעקט-מעסיק עטלעכע עטאַפּן אין מיין אידייאַישער עוואָלוציע אין שייכות צום פּראַבלעם ישראל בין העמים. מיט אַ סך יאָרן צוריק האָב איך געלייענט אַ בוך פֿון אַ פֿילאָסאָף, וווּ ער דערקלערט אין דער הקדמה, אַז ער וויל מודה זײַן, און לייענער זאַלן עס וויסן, אַז נישט געקוקט אויף זײַנע דורכגעטראַכטע פֿילאָסאָפֿישע הנחות און לאַגישע אַרגומענטן, האָט ער סוביעקטיווע סימפּאַטיעס אַדער פֿאַראורטיילן וואָס באַפֿאַרבן זײַן פֿילאָסאָפֿיע. אויך דער באַרימטער אַמעריקאַנער פֿילאָסאָף און פּסיכאָ-לאַג וויליאַם דזשיימס האָט דעם זעלביקן געדאַנק אויסגעדריקט מיט אַנדערע ווערטער; דזשיימס האַלט אַז „האַרטנעקיקע כאַראַקטערן“ („טאַף-מײַנדעד“) זענען גענייגט אַנצונעמען מאַטעריאַליסטישע פֿילאָ-סאָפֿיעס, בעת סענסיטיווע נאַטורן („סאָפֿט-מײַנדעד“) זענען נוטה צו אידעאָליסטישע פֿילאָסאָפֿיעס.

ווען איך האָב, זייענדיק אַ יונג בחורל, אין פּוילן, ביים סוף פֿון דער ערשטער וועלט-מלחמה, געטראַכט וועגן דער ייִדן-פּראַגע, האָב איך, ווי אַ סך אַנדערע פֿון מיין דור, סימפּאַטזירט מיטן סאַציאַליסטישן גלותיזם. איך האָב געגלייבט און געהאַפּט אַז די רוסישע רעוואָלוציע, פֿון איין זײַט, און דער ווערסאָילער שלום-טראַקטאַט, פֿון דער אַנדערער זײַט, וועט אונדז מזרח-איראָפּעיִשע ייִדן גאַראַנטירן בירגערלעכע און נאַציאָנאַלע רעכט מיט אַ ברייטער אויטאָנאָמיע. די רוסישע מערץ-רעוואָלוציע, אין 1917, האָט טאַקע געשאַנקען ייִדן די דאָזיקע רעכט.

אבער די אַקטאַבער-איבערקערעניש און דער בירגער-קריג אין רוסלאַנד, מיט זײַנע שוידערלעכע פּאַגראַמען אין אוקראַינע אויף די „באַפֿרײַטע“ ייִדן, האָט באַוווּזן אַז די רוסישע ייִדן זענען געוואָרן באַפֿרײַט פֿון נאָך אַן אילוזיע; די שלום-קאַנפֿערענץ אין ווערסאיל, אין 1919, האָט טאַקע אַנגענומען אַ טראַקטאַט וועגן מינדערהײַטן, אין וועלכן פּוילן, רומעניע, לאַטוויע און ליטע האָבן זיך פֿאַרפֿליכטעט אַפּצוהײַטן דעם פּרינציפֿ פֿון פֿולער גלייכבאַרעכטיקונג פֿאַר אַלע מינדערהײַטן, און בתּוכם פֿאַר ייִדן, אויף זייערע טעריטאָריעס. ס׳איז אונדז גוט באַקאַנט וואָס פֿון די אַלע פּאַפּירענע טראַקטאַטן האָט זיך אויסגעלאָזט. אין די קליינע באַלטישע מלוכות האָט די ייִדישע אויטאָ-נאַמיע געדויערט אַ פֿאַר יאַר, אַבער אין פּוילן, וווּ די ייִדישע פּאַרטייען האָבן געהאַט אין סײַם און סענאַט עטלעכע צענדליק דעפּוטאַטן, האָט די רעגירונג סיסטעמאַטיש אַרויסגעשטויסן ייִדן פֿון אַלע ווירטשאַפֿטלעכע צווייגן, און זיי נישט צוגעלאָזט צו קיין שום מלוכה-אַמטן; דערצו האָט מען אַנגעווענדט אַ „נומערוס קלאָוזוס“ פֿאַר סטודענטן אין די הויכשולן. נאָך דעם ווי ס׳איז געשלאָסן געוואָרן דער ריגער-שלום צווישן פּוילן און סאַוועטן-רוסלאַנד — מערץ, 1921 — האָבן איך עמיגרירט קיין אמעריקע. דאָ האָבן דעמאָלט דאַמינירט אויף דער ייִדישער-גאַס די קאַסמאַפּאָליטן (לייען: אַסימילאַטאָרן) מאָריס הילקוויט, מאיר לאַנדאַן, אַב קאהאַן, פענקין — אַלע קעגנער פֿון ציוניזם, פֿאַלקיזם, אַדער נאַציאַ-נאַליזם. צווישן די אמעריקאַניזירטע ייִדן האָבן דעם הויפּט-טאַן געגעבן די רעפֿאַרם-ייִדן מיט לואיס מאַרשאַל ווי דער פּאַפּולערסטער און איינפֿלוסרייכסטער פֿירער; אויך די יאַהודים זענען, פֿאַרשטייט זיך, געווען אַסימילאַטאָריש, מיט אַ ביסל צדקה-ייִדישקייט, און קאַמף קעגן אַנטיסעמיטיזם.

וואָס מער איך האָב זיך באַקענט מיט דער אמעריקאַנער ייִדישער סצענע אין די צוואַנציקער יאַרן, אַלץ ווייניקער האָבן איך געגלייבט אין דער מעגלעכקייט אויפֿצוהאַלטן דאָ די נאַציאָנאַלע ייִדישע קולטור, מיט ייִדיש ווי די רייד-שפּראַך. איך האָב זיך צוגעהערט צו די דעבאַטעס צווישן חיים זשיטלאָווסקי און ב. וולאַדעק, און מײַן האַרץ איז געווען

מיטן ערשטן, אבער דער קאפ האט געטענהט אז וולאדעק איז ווייט-
זעענדיקער, און רעאליסטישער. איך בין בהדרגה געקומען צום
טעריטאריאליזם. איך בין געקומען צו דער איבערצייגונג אז יידישע
קולטור און יידיש נאציאנאלע עקזיסטענץ קען מען אמבעסטן פֿאַר-
זיכערן אין אַן אייגענער טעריטאריע. לכל הפחות דאַרפֿן ייִדן זיך
אַנשטרענגען צו עטאַבלירן אַ גיטטיקן צענטער מיט ייִדיש ווי די
אַפֿיציעלע שפּראַך. די פּאַגראַמען אין ארץ-ישראל, אין 1929, האָבן איך
ווייטיקלעך איבערגעלעבט, און ס'האָט אַרויסגערופֿן ביי מיר ספּקוט
וועגן דער זיכערקייט פֿון ייִשובֿ.

ערבֿ דער צווייטער וועלט-מלחמה בין איך שוין געווען טעטיק אין
דער ניו-יאַרקער טעריטאריאליסטישער גרופּע, און אַ ביסל שפּעטער
איז אַהער געקומען אַ גרופּע אַלטע טעריטאריאליסטן פֿון פֿאַריז: בן-
אדיר, א. קין, פּיינלייב און אַנדערע. איך האָבן נישט געזען קיין סתירה
צווישן ציוניזם און טעריטאריאליזם, און מיר איז געפֿעלן זשאַבאַ-
טינסקיס זאָג: „מיר ציוניסטן וועלן בויען די מעטראפּאָליע, און די
טעריטאריאליסטן — די קאַלאָניעס...“

אין יענעם פּעריאָד האָבן איך סימפּאַטיזירט מיט דער אידעע פֿון אַ
בינאַציאָנאַלן שטאַט אין ארץ-ישראל, לויט דער קאַנצעפּציע פֿון „ברית-
שלום“ — פֿון מאַרטין בובער, מאַגנעס, גרשום שלום, ערנסט סימאן און
אַנדערע. איך פֿלעג דעמאָלט לייענען זייער אַרגאַן „איחוד“ וואָס איז
מיר געווען נאַענט.

ווען אין 1948 איז עטאַבלירט געוואָרן די ייִדישע מדינה, האָבן איך
פֿאַרעפֿנטלעכט אַן אַרטיקל וווּ איך האָבן געשריבן: „די גרינדונג פֿון
מדינת ישראל איז אַ מילשטיין אויפֿן וועג פֿון קיום האומה... דאָס איז
אַ פּאַזיטיווע געשעעניש פֿון אַ היסטאָרישן פֿאַרנעם, וואָס איז מחייבֿ
יעדן נאַציאָנאַלן ייִד צוצולייגן אַ האַנט, אַז ישראל זאָל בשלום אַרויסגיין
פֿון אַלע סכּנות און שטרױכלונגען. קיין טעריטאריאליסט טאָר נישט זײַן
גלייכגילטיק צום גורל פֿון ייִדישן טעריטאָריעלן צענטער ישראל... אין
דער מאַדערנער צײַט, ווען אונדזער אמונה איז שוין נישט מער דאָס
פֿאַרטאַבלע פֿאַטערלאַנד פֿון אַ סך ייִדן (לויט היינעס אויסדרוק) מוזן

מיר בילדן אַ מערהייט אויף אַ פונקט פֿון ערד-קוגל; ווי אַ מינאַריטעט-פֿאַלק אומעטום דראַט אונדז די שטענדיקע ספּנה צו פֿאַרשווינדן ווי אַ באַזונדער עטנישע גרופּע, מיט אַן אייגענער שפּראַך און קולטור. מעסט מען ישׂראל מיט דער קריטעריע, מוז מען אַנערקענען, אַז דאָ ווערט פֿאַרווירקלעכט טעריטאָריאַליזם פֿאַר אַ טייל פֿון אונדזער פֿאַלק" (זע „אויפֿן שוועל", פֿעברואַר, 1950).

אין 1959 בין איך צום ערשטן מאל געווען עטלעכע וואַכן אין מדינת-ישׂראל, און האָב מינע אינדרוקן פֿאַרעפֿנטלעכט אין „וועלט און פֿאַלק". אַ זשורנאַל פֿון ייִדישן וועלט-קאָנגרעס וואָס יעקבֿ גלאַטשטיין האָט רעדאַקטירט. אַט מיט דעם הינטערגרונט קום איך צו באַראַכאַוון.

II

לאַמיר דערמאַנען עטלעכע ביאָגראַפֿישע פֿאַקטן אין לעבן פֿון בער באַראַכאַוון (1881-1917). ער איז געבאָרן געוואָרן אין אַ שטעטל, לעבן פֿאַלטאַווע, אוקראַינע, בײַ אַ פֿאַטער אַ העברעיִשער לערער און חוּבֿבֿ-ציון. ער לערנט זיך אין פֿאַלטאַווער רוסישער גימנאַזיע און ווייזט אַרויס אַ שטאַרקן אינטערעס אין פֿילאָסאָפֿיע, ער פֿאַרטיפֿט זיך אין ייִדישע פֿראַבלעמען, און אין 1904 איז ער קעגן אונאַנדע-פֿראַיעקט. אַרום 1904 ווערט ער איינער פֿון די הויפּט-איניציאַטאָרס פֿון פּוּעלי-ציון-צוואַמענ-פֿאַר אין פֿאַלטאַווע, וואָס איז פֿאַרגעקומען פּורים, 1906. דאָרטן איז געגרינדעט געוואָרן די ייִדישע סאַציאַל-דעמאָקראַטישע פּאַרטיי פּוּעלי-ציון, פֿון וועלכער באַראַכאַוון איז געוואָרן דער הויפּט-אידעאָלאָג. אין 1908 פֿאַרט ער קיין ווין וווּ ער שטודירט די געשיכטע פֿון דער ייִדישער שפּראַך און ליטעראַטור. נאָכן אויסברוך פֿון דער ערשטער וועלט-מלחמה, אין 1914, פֿאַרט ער אַוועק קיין אַמעריקע. דאָ פֿאַרבלעבט ער ביז סוף אויגוסט 1917. במשך די דרייַ יאָר וואָס ער האָט געלעבט אין ניו-יאָרק איז ער געווען אַקטיוו ביים אַרגאַניזירן דעם אַמעריקאַנער ייִדישן קאָנגרעס, וועלכער האָט שפּעטער געשיקט אַ דעלעגאַציע צו דער ווערסאַלער-קאָנפֿערענץ.

אין זײַן אַמעריקאַנער פּעריאָד איז ב. ב. געוואָרן דער פֿירנדיקער

טעארעטיקער פֿון מאַרקסיסטישן פּוּעלי-ציוניזם. ער האָט דאָ אויך, צוזאַמען מיט א. האַרקאַווי, יודא יאַפֿע א.א., אַרגאַניזירט אַ וויסנ-שאַפֿטלעכע קאַמיסיע פֿאַר ייִדישער גראַמאַטיק און אַרטאַגראַפֿיע. ער פֿאַרעפֿנטלעכט וויכטיקע פֿאַרשונגען וועגן דער ייִדישער ליטעראַטור און טעאַטער. ביז 1907 האָט ער געשריבן נאָר אין רוסיש און ערשט שפּעטער האָט ער זיך אויסגעלערנט ייִדיש, און איז געוואָרן אַ קעמפֿער פֿאַר ייִדיש אין די תּפּוצות און ארץ-ישׂראל. ער האָט באַקעמפֿט די שטעלונג פֿון די רעכטע פ.צ. און ער האָט זיי פֿאַרגעוואַרפֿן אַז זייער באַציונג צו ייִדיש אַפֿילו אין די תּפּוצות — איז אַ לעבלעכע. ער איז אַחוץ טעראַרעטיקער פֿון סאַציאַליסטישן ציוניזם אויך געווען אַ פּיאַנער פֿון ייִדיש-פֿאַרשונג, און האָט שטאַרק געהויבן די חשיבות פֿון ייִדיש, פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, און פֿון דער מאַדערנער ייִדישער קולטור. לאַמיר זען וואָס עס זענען געווען זינע גרונט-אידייען אין שייכות צו ייִדישן קיום און אַרבעטער-ציוניזם. ווי אַ מאַרקסיסט האַלט ער אַז פּונקט ווי דער סאַציאַליזם בכלל ווערט פֿאַרווירקלעכט אין אַ סטיכישן פּראַצעס פֿון קאַנצענטראַציע פֿון דער פּראָדוקציע — אומאַפהענגיק פֿון אַ באַוווּסזיניקער ראַלע — אַזוי הייבן אויך אַז די ייִדישע וואַנדער-מאַסן, זיך צו קאַנצענטרירן סטיכיש אויף אַ באַשטימטער טעריטאָריע. די דאָזיקע טעריטאָריע דאַרף זײַן אַ האַלב אַגראַרע, ווּוּהין עס וועט קענען אַרײַנדרינגען די ייִדישע אַרבעטס-קראַפֿט. דער ווּוקס פֿון אַט די פּראָדוקטיווע קרעפֿטן קען זיך פֿרײַ אַנטוויקלען נאָר דאַרט וווּ די היימישע באַפֿעלקערונג האָט זיך נאָך נישט צונויפֿגעשמאַלצן, אין איר עקאַנאָמיש לעבן, אין אַ ווירטשאַפֿטלעך-געשלאַסענעם אַרגאַניזם. אַט די טעריטאָריע, האַלט ער, איז פּאַלעסטינע.

לויט באַראַכאַוון איז דאָס אַ וויסנשאַפֿטלעכער פּראַגנאַז פֿון דער ייִדישער צוקונפֿט: „אין דעם סטיכישן פּראַצעס פֿון דער רעאַליזירונג פֿון טעריטאָריאַליזם, מישט זיך אַרײַן דער ווילן פֿון ייִדישן פּראַלע-טאָריאַט“; אָבער גלייכצײטיק מיטן בויען אַ ייִדישן צענטער אין ארץ-ישׂראל „שטרעבן מיר אויפֿצוהייבן דעם מצב פֿון ייִדישן פּראַלעטאַריאַט אין גלות, און צו פֿאַרשטאַרקן זינע פּאַזיציעס אין פּאַלעסטינע“. די

ארבעט דא, אין גלות און אין פאלעסטינע זענען נישט קיין קעגנזאצן נאָר צוויי ליניעס אויף דעם זעלביקן שטח; צוויי זיטן פֿון איין פראָצעס. אַט דאָס איז דער קווינט-עסענץ פֿון באַראַכאוויזם. ער רופֿט אָן זײַן ריכטונג אין פּוּעלי-ציוניזם: די סאַציאַל-דעמאָקראַטישע, גלויבנדיק אַז דער ציוניזם לייזט בלויז איין טייל פֿון דער ייִדן-פֿראַגע: דאָס פֿראַבלעם פֿון ייִדישער היימלאַזיקייט. ער איז אַ רעאַליסט און פֿאַרשטייט אַז ווי ווייט דער ציוניזם זאַל זיך נישט פֿאַרוויקלעכן, וועט אַ גרויסער טייל פֿון ייִדישן פֿאַלק בלייבן אין די תּפֿוצות. „ס'איז נישט מעגלעך, און נישט ווינטשנסווערט (אונטערגעשטראַכן פֿון מיר — ש. ג.) אומצוקערן דאָס גאַנצע פֿאַלק קיין ארץ-ישׂראל; אַלע פֿעלקער, שטרייכט ער אונטער, האָבן אַחוץ אַן אייגענער טעריטאָריע, זיך פֿאַרשפּרייט איבער דער וועלט. די ייִדן-פֿראַגע קען געלייזט ווערן, נאָר דורך פֿאַרבינדן אַ געזונטן לעבן אין אייגענעם לאַנד מיט אַ געזונטן לעבן אין גלות.“ ער קריטיקירט די דעמאָליטיקע פֿירער פֿון די רעכטע פ.צ. אין אמעריקע, נחמן סירקין און ברוך צוקערמאַן, פֿאַר זייער שלילת-הגלות און העברעיִזם. ער באַקעמפֿט אויך דעם „בונד“ וועמענס פֿראַגראַם איז „פֿלאַך“, אָבער ער לויבט אים פֿאַר זײַן העראַישן קאַמף, און קרבנות וואָס האָבן געהאַלפֿן אין דער עמאַנציפּאַציע פֿון די רוסישע ייִדן; דאָס איז זײַן היסטאָרישער פֿאַרדינסט; „דער ייִדישער אַרבעטער-קלאַס וועט אַוועקשטעלן דעם „בונד“ אַ פֿראַכטפֿולן מאַנומענט אין ירושלים“, שרייבט ער אין 1915.

לאַמיר זען אויף וויפֿל זײַן וויזיע האָט זיך פֿאַרווירקלעכט, און וואָס עס איז בלייבן פֿון זײַן טעאָרעטישן בנין. לפי דעתי, האָט אונדזער צייט באַוויזן אַז אַ ריי פֿון זײַנע פֿאַסטולאַטן זענען געווען צינז דעם גייסטיקן קלימאַט פֿון זײַן עפֿאַכע. אַזוי למשל זײַן הויפּט-טעזע אַז דער סטיכ-שער פֿראַצעס וועט פֿירן די ייִדישע מאַסן אין אַגראַר-לאַנד פֿאַלעס-טינע, און דער קלאַסן-קאַמף פֿון ייִדישן פֿראַלעטאַריאַט וועט פֿאַר-ווירקלעכן דעם ציוניסטישן סאַציאַליזם. ביידע הנחות האָבן זיך אַרויס-געוויזן אילוזאָריש. די ייִדישע מאַסן זענען ערשט נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה און דעם חורבן געפֿאַרן קיין ארץ-ישׂראל ווייל די טויערן

פֿון אַמעריקע, קאַנאַדע און די אַנדערע אַיינוואַנדערונגס־לענדער זענען געווען פֿאַרמאַכט. דער קלאַסן־קאַמף פֿון ייִדישן פּראַלעטאַריאַט האָט נישט געשאַפֿן די ייִדישע מדינה, נאָר דער קאַמף פֿון גאַנצן ייִשובֿ — קעגן דער ענגלישער רעגירונג פֿון בעווין, צוזאַמען מיט דעם שולדיקן געוויסן פֿון ליבעראַלע נישט־ייִדן, אין שייכות צו די גרויזאַם אומגע־קומענע זעקס מיליאָן ייִדן. אַט די דערמאַנטע, און אַנדערע פֿאַקטאָרן, האָבן באַווירקט די „פֿאַראַייניקטע־פֿעלקער“ גוטצוהייסן די עטא־בלירונג פֿון דער ייִדישער מדינה. אָבער אין יענעם פּעריאָד, פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט מען געמוזט געפֿינען אַ הכשר ביי קאַרל מאַרקסן פֿאַר יעדער פּראַגרעסיווער אידעע. דערפֿאַר האָט ב. ב. נישט אויפֿגעהערט צו באַווייזן אַז זײַן סינטעז פֿון „דאָ“ און „דאָרט“ שטימט מיטן מאַרקסיזם; אַז מאַרקסיסטישן פּילפּול וואַלט ער געפֿונען אַ קנאַפֿן אַפּקלאַנג, אויף דער ייִדישער אַרבעטער־גאַס.

אויך בנוגע ייִדיש אין אַרץ־ישׂראל האָט זײַן שיטה פֿאַרשפּילט; געזיגט האָבן די העברעיִסטן, הגם די באַצײונג צו ייִדיש אין ישׂראל איז איצט אַ ביסל בעסער ווי אַמאַל. פֿון דער אַנדערער זײַט דאַרף מען צוגעבן אַז ער איז געווען רעאַליסטישער ווי די שוללי־הגלות פֿון ציוניסטישן לאַגער וועלכע הערן נישט אויף מיט זייער פֿאַלשער אידעאַ־לאַגיע אַז זיי וועלן אויסליידיקן די תּפֿוצות פֿון ייִדן. באַראַכאָוו איז אין דעם פּרט געווען וויזענדיקער. אויך דער קלאַסן־קאַמף, אויב ער האָט נישט געשאַפֿן די מדינה — איז אַ רעאַליטעט אין ישׂראל. זײַן באַהויפטונג אַז ס׳איז נישט ווינטשנסווערט און נישט מעגלעך אומצוקערן אַלע ייִדן פֿון די תּפֿוצות קיין אַרץ ישׂראל, און אַז זיי דער־גאַנצן זיך איינער די אַנדערע, האָט אונדזער תקופּה פֿולשטענדיק באַשטעטיקט. בלויז אַ בלינדער דאַגמאַטיקער וועט באַהויפטן אַז אַן דער פּאַליטישער און פֿינאַנציעלער הילף פֿון אַמעריקאַנער ייִדנטום וואַלט מדינת ישׂראל דערגרייכט, במשך עטלעכע צענדליק יאָר, דעם מיליטערישן, עקאָנאָמישן, וויסנשאַפֿטלעכן און קולטורעלן וווקס, וויטאַליטעט, און אינטערנאַציאָנאַלן פּרעסטיזש צו וועלכען זי האָט דערשטיגן.

ס'איז אוודאי אויך ניט צו באַשטרײַטן אז די עקזיסטענץ פֿון מדינת ישראל האָט געלייזט דאָס פּראָבלעם פֿון ייִדישער היימלאַזיקייט, און האָט נישט קיין קליינעם חלק אין ברענגען צוריק אַ סך אַסימילירטע ייִדן צום אייגענעם פֿאָלק, ייִדן האָבן איצט אַ פֿירשפרעכער אויף דער אינטערנאַציאָנאַלער אַרענע, און ווען די שונאי־ישראל אַטאַקירן ייִדן איז דאָ ווער עס זאָל זיי ענטפֿערן — גלייך אויפֿן אַרט, אויף דער זעלבי־קער טריבונע פֿון די „פֿאַראייניקטע פֿעלקער“; צו דעם אַלעם האָט באַראַכאָוס לעבנס־אַרבעט בניגעטראָגן. אין דעם אויפֿבוי פֿון דער הסתדרות — די פֿעסטונג פֿון ישראלדיקן ייִדישן אַרבעטס־מענטש — האָבן דעם גרעסטן חלק סאַציאַליסטישע ציוניסטן, וועלכע דאַמינירן איר פֿירערשאַפֿט און אידעאָלאָגיע; זיי שטייען אויף דער וואַך פֿון די ייִדישע אַרבעטער־אינטערעסן.

אויך אין דעם אויפֿבלי פֿון ייִדיש־שעפֿערישקייט אין ישראל, אין פּרץ־פֿאַרלאַג, אין „וועלט־ראַט פֿאַר ייִדיש“, אין די ייִדיש־קלובן, אין די ייִדיש־זשורנאַלן זינע לינקע פ. צ. צווישן די אַקטיווסטע טוער.

מע קען, ביז אַ געוויסער מאָס, אַנווענדן אויף בער באַראַכאָוו, אחד העמס דרוש וועגן רמב"ם. אין זײַן עסי „שלטון השכל“ פֿרעגט אחד־העם, ווי קומט עס, וואָס דער רמב"ם האָט אין זײַן אַני־מאַמין אַרײַנגעשטעלט די צוויי עיקרים אַז אַ ייִד דאַרף גלויבן אין משיח קומען און תּחית־המתים, בעת דאָס איז אין סתירה צו זײַן פֿילאָסאָפֿיע פֿון יהדות. אויף דעם ענטפֿערט אחד־העם אַז אַן דער דאַגמע פֿון ביאת־המשיח און תּחית־המתים, האָט דער רמב"ם פֿאַרשטאַנען, וועלן ייִדן נישט קענען אויסהאַלטן די אַלע רדיפֿות און קאַטאַסטראָפֿעס פֿון גלות, האָט ער דעריבער „פֿאַרגעסן“ אין זײַן פֿילאָסאָפֿיע, און האָט געגעבן די אויבער־האַנט זײַן נאַציאָנאַלן געפֿיל, און אַרײַנגעשטעלט די צוויי עיקרים וואָס האָבן געגעבן דעם ייִד כּוח איבערצוטראָגן דעם יאָך פֿון גלות.

דעם דרוש קען מען אויך אַנווענדן אויף באַראַכאָוס קאַנצעפּציע פֿון מאַרקסיסטישן ציוניזם: ער האָט פֿאַרשטאַנען, בעת ער האָט געזען ווי דער אוגאַנדאַ־פּראַיעקט איז אָפּגעוואָרפֿן געוואָרן, דער עיקר, ווייל ייִדן האָבן נישט געקענט, אַפֿילו בלויז צייטווייליק, אויפֿגעבן דעם

געדאַנק פֿון שיבת-ציון. ער האָט אַבער אויך, אין זײַן צײַט, געזען אַז אַן דעם מאַרקסײַזם וועט ער נישט געווינען די ייִדישע אַרעמע מאַסן פֿאַרן צײַנזם. דער נאַציאָנאַלער געפֿיל פֿאַר ייִדישן קיום, נישט די כלומרשטע וויסנשאַפֿטלעכקײַט פֿון מאַרקסײַזם, האָט אים געפֿירט צו דער גענעזע פֿון זײַן טעאָריע. איז הגם די טעאָריע איז פֿון די געשעענישן אַפּגעפֿרעגט געוואָרן, איז פֿונדעסטוועגן זײַן אידעאַל רעאַליזירט גע- וואָרן אין דער פּראַקטיק.

(1986)

דיאַלאָג פֿון ישׂראל און אַמעריקאַנער ייִדנטום

I

שוין פֿערצן יאָר אַז דער אַמעריקאַנער ייִדישער קאַנגרעס אַראַנ- זשירט יאָר-אַײַן יאָר-אויס אַ דיאַלאָג אין ירושלים מיט דער באַטייליקונג פֿון ייִדישע געלערנטע, אינטעלעקטואַלן, שרייבערס און פּאָליטיקערס פֿון ביידע לענדער — די פֿאַראייניקטע שטאַטן און ישׂראל. בײַ אַזאַ קאַנפֿערענץ דיסקוטירט מען געוויינטלעך אַ רײַ צענטראַלע פּראָ- בלעמען אין ייִדישן לעבן פֿון ביידע ייִשובֿים. דער פֿערצנטער דיאַלאָג איז פֿאַרגעקומען במשך דריי טעג אין יולי 1978, אין ירושלים. די טעמע איז געווען: ייִדישע קיבוצים אין אַמעריקע און ישׂראל, אין די קומענ- דיקע דרייסיק יאָר. די זעקס סעסיעס אויף דער קאַנפֿערענץ האָבן זיך אַפּגעגעבן מיט אַזעלכע ענינים: ישׂראל און די באַנזונג פֿון ייִדישקײַט; די קולטורעלע פּערספּעקטיוון פֿון אַמעריקאַנער ייִדנטום; די דעמאָ- גראַפֿיע פֿון ייִדישן לעבן אין ישׂראל און אַמעריקע; זיכערקײַט און פּערזענלעכע רעכט אין ביידע לענדער; אַלטערנאַטיווע לעבנססטילן

אין אַמעריקע; ישראל און אַמעריקאַנער פּאָליטיק; די ענדערונגען אין
ישראלדיקן פּאָליטישן סיסטעם*.

אויבנאויפֿיק קען זיך אויסדוכטן אַז די דרייסיק באַטייליקטע אין
דעם „דיאַלאָג“ שטעלן מיט זיך פֿאַר די ייִדישע וועלט אין מיניאַטור:
פֿאַראַן צווישן זיי וועלטלעכע און רעליגיעזע, קאַנסערוואַטיוון און
ליבעראַלן, „טויבן“ און „שפּאַרבערס“; אַבער דאָס איז בלויז אויבן אויף.
מיר ווייסן נישט לויט וועלכן מאָדוס די באַטייליקטע ווערן פֿאַרבעטן,
אַבער ביז איצט האָבן ייִדיש-יידן נישט „זוכה געווען“ צו זיין רעפּרע-
זענטירט אויף די דיאַלאָג. אַלע אַמעריקאַנער אַנטיילנעמער, הגם ניואַנ-
סירט אין זייערע אינשטעלונגען צום ייִדישן און אַלגעמיינעם לעבן
זענען וואַרעמע פֿריינד פֿון מדינת-ישראל. די ישראלדיקע באַטייליקטע,
ווידער, רעדן מערסטנטייל, כאַטש נישט אַלע, ווי שוללי-הגלות, און
הערן נישט אויף צו באַטאָנען, און „באווייזן“ דעם באַרג-אַראַפּ פֿון
אַמעריקאַנער ייִדנטום און גלייכצייטיק צו מאַנען עליה קיין ישראל. די
אַמעריקאַנער, פֿון דער אַנדערער זייט, זענען ווייט נישט קיין האַפּער-
דיקע אַפטימיסטן וועגן אַלע טענדענצן אין אַמעריקאַנער ייִדישן לעבן,
דאָך גלייבן זיי אין דער צוקונפֿט פֿון היגן ייִשובֿ, און זיי פרובירן אַפּ-
שלאַגן דעם דעפּעטיזם פֿון די ישראלים. וואָס שייך דעם ענין עליה האַט
קיינער פֿון ביידע צדדים נישט געהאַט צו זאָגן קיין נייַעס; וועלן מיר
דאָס פּראַבלעם פֿאַרבייגיין.

נישט געקוקט אויף אַלע סוביעקטיווקייטן און עקסטרעמקייטן אין
די אינשטעלונגען מצד די „דיאַלאָגיסטן“ — און אפֿשר טאַקע דערפֿאַר
— קריגן מיר פֿונדעסטוועגן, נאָכן באַקענען זיך מיטן אינהאַלט פֿון דער
קאַנפֿערענץ, אַן אַרײַנבליק אין דער מענטאַליטעט און אין דער
פּראַבלעמאַטיק פֿון ביידע ייִדנטומס, דערפֿאַר איז פֿדאָי זיך צו באַקענען
כאָטש מיט עטלעכע פֿילאָסאָפֿיש-היסטאָרישע און אַקטועלע טעמעס
וואָס זענען ביי די סימפּאָזיוםס באַהאַנדלט געוואָרן.
וועגן די קולטורעלע אויסזיכטן פֿון אַמעריקאַנער ייִדנטום, האַט

*) Congress Monthly, Feb.-March 1979

רעפּערירט העראַלד בלום, פּראַפּעסאָר פֿון הומאַניסטיק, אין יעיל-אוניווערסיטעט; אַז אַנגעזעענער קריטיקער וועלכער האָט זיך לעצטנס פֿאַרנומען מיטן שטודיום פֿון קבלה. ווי אַ ליטעראַטור-קריטיקער איז בלום אַ פֿאַרשער פֿון טעקסטן פֿון ביכער; אויפֿן סמך פֿון זײַן לערערישער פּראַקטיק האַלט ער אַז די הינטיקע סטודענטשאַפֿט, און די ייִדישע בתּוכם, איז מער נישט טעקסט-צענטריש. וואָס קענען זײַן די קאַנסעקווענצן פֿון אַט דעם פֿענאַמען? פּראַפֿ' בלום רעזומירט די טעאָריע פֿון די ייִדישע היסטאָריקער גרעץ, דובנאַוו, יחזקאל קויפּמאַן, און ער שטעלט זיך אַפּ אויפֿן לעצטנס געדאַנק אַז דאָס ייִדישע פֿאַלק איז אייגנאַרטיק דערמיט וואָס עס עקזיסטירט, נישט-געקוקט אויף דער שפּראַך-אַסימילאַציע, אַ דאַנק דער ייִדישער אמונה. אין אונדזער סעקולאַריזירטער וועלט, האַלט דער יעיל-פּראַפּעסאָר, דאַרף מען פֿאַר-בײַטן די רעליגיעזע אידייע אויף טעקסט-צענטראַלקייט, אַדער נאָך מער — טעקסט-באַזעסנקייט.

בלום באַטאַנט שמעון ראָוידאַוויטשעס אידייע פֿון לעצטקייט: ייִדן זענען אַ סך מאַל, במשך זייער געשיכטע, געווען באַזעסן פֿון לעצט-קייט, אַז זייער דור איז דער לעצטער. מיר ייִדן ווערן פֿאַרצוויפֿלט צי מיר וועלן איז דער צוקונפֿט נאָך האַבן לערערס, געלערנטע, און פשוטע ייִדן. עס זעט אויס ווי דער רובֿ ייִדן ווערט געטריבן פֿון אַ פּאַניק אַז מיר זענען די לעצטע. ראָוידאַוויטש איז אַבער איבערצייגט אַז מיר, „דאָס שטענדיק שטאַרבנדיקע פֿאַלק“, האַלטן נישט בײַ אונטערגיין.

די אַבסעסיע מיט לערנען, אַדער טעקסט-צענטרישקייט, ווי בלום רופֿט עס, האָט אויפֿגעהאַלטן ייִדן. דאָס איז דער בשותפֿותדיקער עלעמענט איז בבֿל, אַלעקסאַנדיע, שפּאַניע, מזרח-אייראָפּע און דײַטש-לאַנד. ווי דעם לעצטן גרויסן רעפּרעזענטאַנט פֿון אַשכּנזישן ייִדנטום, אַנערקענט בלום גרשם שלומען, וועלכער איז לויט אים דער גרעסטער קולטורעלער טריומף פֿון ייִדישקייט, אַ דאַנק זײַן „שעפּערישער אַבסעסיע מיט ווידערשפּעניקע טעקסטן“, ס'הייסט מיט קבלה. שלום קען דעריבער, מיט זײַנע ווערק זײַן דער בעסטער וועגוויזער פֿאַר אַ ייִדיש-קולטורעלן המשך אין אמעריקע. ער איז דער מאַראַלישער נביא

פֿון הינטיקן ייִדנטום, און אַנווענדנדיק בלומס מדרש, כּדי צו קומען פֿון די „צעבראַכענע לוחות“, צו דער „פֿרייהייט פֿון די לוחות“, דאַרף קודם כל זיין אַן אינטערעס אין לוחות, אין טעקסטן.

די ענגלישע שפּראַך, פֿירט בלום ווייטער זיין געדאַנקען-גאַנג, איז הינט-צו-טאָג די וועלטשפּראַך, ווי גריכיש איז עס געווען אין דער העלעניסטישער עפֿאַכע, און דערצו ווערט ענגליש די ייִדישע שפּראַך, ווייל מיר ייִדן קענען זיך אין איר אויסדריקן. אַט דער פֿאַקט שטעלט אַוועק דאָס אמעריקאַנער ייִדנטום אין אַן ענלעכער שפּראַך-סיטואַציע ווי עס איז געווען דאָס אַלעקסאַנדרישע ייִדנטום. דאָס גרעסטע נאַכ-ביבלישע ווערק איז געווען, האַלט בלום, „דער כּוזרי“ פֿון ר' יהודה הלוי, וועלכער האַט רעפּרעזענטירט אַ טעקסט-צענטרישע ייִדנטום, אַזוי ווי פֿילאָן, ווי קאַפּאָ. אַבער אויך ישראל, מיינט ער, ווי אַ טייל פֿון דער מערבֿ-וועלט, ווערט אַן „טעקסטקייט“, פּונקט ווי אמעריקע און מערבֿ-אייראָפּע.

אין נאָך אַ וויכטיקן פרט ציט בלום די אַנאַלאָגיע צווישן אמעריקע און אַלעקסאַנדריע: אין אַלעקסאַנדריע איז נאָך נישט געווען דאַמי-נירנדיק דאָס נאַרמאַטיווע, דאָס הלכה-ייִדנטום, פֿונדעסטוועגן האַט דער דאַרטיקער ייִשובֿ עקזיסטירט זעקס הונדערט יאָר. אמעריקע, ווידער, האַט דערגרייכט אַ סאַרט קולטור-אידענטיטעט בלויז מיט אַ הונדערט יאָר צוריק, און דער הויפּטטייל פֿון אמעריקאַנער ייִדנטום וואָס שטאַמט פֿון מזרח-אייראָפּע איז אויך בלויז הונדערט יאָר אַלט, דעריבער איז דאָ אַ גרונט צו האַפֿן אַז ס'וועט זיך אַנטוויקלען פֿון אַזאַ גרויסן, פֿאַרשידנאַרטיקן, און אינטענסיוון ייִדישן קיבוץ, נישט געקוקט אויף אַלע מינוסן, געוויסע ייִדישע פֿאַרמען וואָס וועלן זיין אַ המשך פֿון דער ייִדישער טראַדיציע.

ר' יהודה הלוי, פֿאַרענדיקט בלום זיין גייסטרייכן מדרש, האַט אַפּגעשלאָסן דעם „כּוזרי“ מיטן קאַפיטל תהילים ק"ב: „וואָרעם דינע קנעכט גאַרן נאָך אירע (ירושלים) שטיינער, און איר שטויב האַבן זיי ליב“ (תרגום יהואש), אַזוי מוזן אמעריקאַנער ייִדן זיין פֿאַרליבט, אויב נישט אין הלוים תהילים-טעקסט, זאָל זיין אין אַן אַנדער טעקסט, אַבער

עס מוז זײַן אַ טעקסט. פֿונדעסטוועגן דריקט בלום אויס זײַן איבער-צייגונג, אַז אמעריקאנער ייִדן האַלטן נישט בײַ פֿאַרשווינדן, און אויב מע נעמט אין באַטראַכט דעם גאַנצן היקף פֿון דער ייִדישער געשיכטע, מוז מען געדענקען אַז אַ סך מער ייִדן האָבן געלעבט אויסער די גרענעצן פֿון ישׂראל ווי אינעווייניק; אַזוי גלייבט ער, וועט עס אויך ווייטער זײַן. אין דער דיסקוסיע אַרום דער רעפֿעראַט, דריקט פֿראַפּ' אורווין קאַטלער, פֿון מעגיל-אוניווערסיטעט אין מאַנטרעאַל, אויס די מיינונג, אַז לויט זײַנע אַבסערוואַציעס פֿון ייִדישע סטודענטן אין קוויבעק, זענען יענע וואָס האָבן באַקומען אַן אינטענסיווע ייִדישע דערצײונג געבליבן טעקסט-צענטריש, און דערצו, האַלט ער, איז דער עיקר נישט אַ טעקסט סתם, נאָר אין וואָס פֿאַר אַ טעקסטן די ייִדישע יוגנט איז פֿאַר-אינטערעסירט.

אויך לי לעווין, אַ לעקטאָר אין בר-אילן-אוניווערסיטעט, איז מספּים אַז ס'איז דאָ וואָס אַפּצולערנען פֿון פֿאַרצײטיקן ייִדישן ייִשובֿ אין אַלעק-סאַנדריע, ווייל ער איז געווען אַ מוסטער אין אַ צײַט ווען ס'האַט עקזיס-טירט סײַ אַ ייִדישער צענטער אין ארץ-ישׂראל, סײַ אַ דיאַספּאָרע-קיבוץ, און קיינער פֿון די ביידע קיבוצים האָט זיך נישט געהאַלטן העכער פֿון אַנדערן. אין דעם ליכט דאַרפֿן מיר זיך איצט באַטראַכטן ווי אַ פֿאַלק מיט צוויי הויפטצײַגן, וואָס זענען נישט קעגנעריש איינער צום אַנדערן. ביידע ייִשובֿים דאַרפֿן זיך באַראַטן נעענטער וועגן פֿראַבלעמען וואָס רירן אַן ביידע לענדער, און אמעריקאנער ייִדן דאַרפֿן האָבן אַ דעה אין שייכות צו ישׂראלס פּאָליטיק.

* * *

ס'איז כּדאי זיך אַפּצושטעלן אויף עטלעכע מאַמענטן אין פֿראַפּ' בלוםס רעפֿעראַט. אין דער מאַדערנער ייִדיש-העברעיִשער מחשבה און פּובליציסטיק, איז פֿאַרשפּרייט דער געדאַנק, אַז אין דער פֿאַרצײטיקער דיאַספּאָרע קען נאָר בבל — נישט אַלעקסאַנדריע — זײַן אַ מוסטער פֿון אַ שעפֿערישן ייִשובֿ אין חוץ-לאַרץ; אַלעקסאַנדריע, זאַגט מען אונדז, איז אַפּריאָרי געווען פֿאַראורטיילט צו סטעריליטעט און אונטערגאַנג, און

צוליב אומשעפֿערישקייט און אַסימילאַציע איז זי טאַקע אונטער-געגאַנגען. טענהט דער אמעריקאנער יידישער געלערנטער אַז דאָס איז געווען אַ שעפֿערישער יידישער קיבוץ במשך זעקס הונדערט יאָר. צווייטנס, דערמאָנט ער אונדז, און דאָס ווערט באַשטעטיקט פֿון יידישע היסטאָריקער, אַז ר' עקיבֿאָס יידישקייט, די פרושימער תורה שבעל פה האָט נישט דאַמינירט אין אַלעקסאַנדריער יידישן לעבן, און דאָך — שטרייכט ער אונטער — איז עס געווען אַ שעפֿערישער יידישער קיבוץ וועלכער איז נישט אונטערגעגאַנגען צוליב אומשעפֿערישקייט — און העלעניסטישער אַסימילאַציע, נאָר מחמת אויסערלעכע סיבות: פּאַג-ראַמען, מלחמות, אינוואַזיעס. פֿון דעם קענען מיר אַפֿלערנען אַז אין אונדזער צייט, אין אמעריקע, ווען דער רובֿ ייִדן לעבט נישט על פי הלכה, מעגן מיר אויך האַפֿן אויף אַ שעפֿערישן יידישן המשך.

מיר מיינען אַז עס איז דערמוטיקנדיק צו הערן אַז אַ פּראַמינענטער, שפּראַכלעך אַסימילירטער, יידישער אינטעלעקטואַל, העראַלד בלום, לאַמענטירט וועגן אַפּגעשוואַכטן אינטערעס אין יידישע טעקסטן: זיין קימערן זיך וועגן דעם פֿענאַמען — אויב אַזאַ איז טאַקע פֿאַראַן — איז אַ גוטער סימן: פֿל זמן מיר האָבן אַזעלכע קלאַגערס האַלט עס נישט שלעכט מיט יידישע טעקסטן. אָבער מיר דערלויבן זיך צו צווייפֿלען אין פּראַפֿ' בלומס טעזיס, ווייל ער איז געבויט, ווי ער אַליין גיט צו, אויף זינע דערפֿאַרונגען אין זיין אַניווערסיטעט. אָבער צי איז דאָס באַמת כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער אמעריקאנער יידישער סטודענטשאַפֿט בכלל? די אַלע הונדערטער ביכער וואָס אמעריקאנער יידישע געלערנטע, קינסטלער און עסייאַיסטן שרייבן, און בלום בתּוכם, צי זענען די דאָזיקע ביכער סימפּטאָמען פֿון אַן אַפּגעשוואַכטער טעקסט-צענטרישקייט ביי ייִדן אין אמעריקע? און די צענדליקער דיסער-טאַציעס וואָס אמעריקאנער יידישע סטודענטן שרייבן אויף יידישע טעמעס — וואָס פֿאַרלאַנגט לייענען און פֿאַרשן יידישע מקורים און ווערק — זענען זיי דען נישט אַן אַפֿליקענונג פֿון דעם וואָס בלום זאָגט? מען קען זיך גיכער משער זיין אַז דער שוואַכער אינטערעס ביי אַ צאָל יידישע סטודענטן אין טעקסטן איז דער רעזולטאַט פֿון אַן איבער-

פראדוקציע מצד די אוניווערסיטעטן אין הומאניסטיק-גראדואאנטן וועלכע קענען נישט געפֿינען קיין באַשעפֿטיקונג אין די דאָזיקע דיס-ציפּלינען. אויב אַזוי איז דאָס, ווי עס זאָגט פֿאַרויס דער דעמאָגראַף הערבערט בינסטאָק, אַן אַריבערגייענדיקער פֿענאַמען.

II

אין שייכות מיט דער דעמאָגראַפֿיע פֿון ייִדישן לעבן אין אמעריקע, האָט הערבערט בינסטאָק, דער קאָמיסיאָנער פֿון אמעריקאנער אַרבעט-סטאַטיסטיק, אַנגעצייכנט די קאַנטורן פֿון סאַציאַלן און עקאָנאָמישן קלימאַט אין אמעריקע, במשך די לעצטע דרייסיק יאָר. ווי באַוויסט, איז צוזאַמען מיט דער געוואַלדיקער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג אין לאַנד פֿאַרגעקומען אַ וואַקסנדיקע אינפֿלאַציע. זעכציק פּראָצענט אמערי-קאַנער יודן זענען קאַנצענטרירט אין די צפֿון-מזרח-שטאַטן, וואָס זענען שטאַרק געטראַפֿן געוואָרן פֿון אַרבעטלאָזיקייט במשך די לעצטע צען יאָר.

בנוגע די קומענדיקע דרייסיק יאָר מאַלט ער אַזאָ בילד: זינט 1960 קומט פֿאַר אין אמעריקע אַ ירידה אין דער געבורטיקייט, וועלן מיר ווי אַ רעזולטאַט פֿון דעם האַבן אַ סטאַבילערן פּעריאָד, ווייל די קאַנקר-רענץ אויפֿן אַרבעטס-מאַרק וועט ווערן שוואַכער, און מע וועט נישט דאַרפֿן צוגרייטן קיין שולן און אַנדערע באַדינונגען, וואָס אַ וואַקסנ-דיקע באַפֿעלקערונג פֿאַרלאַנגט. די צאַל קאַלעדזש-גראַדוירטע וועט ווערן קלענער אין די אַכציקער יאָרן, וועלן ממילא זיין מער פּאַסטנס פֿאַר נייע אַרבעט-זוכער.

די ווירקונג פֿון די דערמאַנטע פֿאַקטאָרן אויפֿן ייִדישן לעבן וועט, לויט בינסטאָק, זיין אַזוי: (1) אַ מיגראַציע פֿון די צפֿון-שטאַטן אין די אַנדערע טיילן פֿון לאַנד; (2) אַ פֿאַרקלענערטע קאַנקורענץ צווישן אַרבעט-זוכערס, צוליב אַ פֿאַרקלענערטער יונגער באַפֿעלקערונג; וועלן דעריבער די „אַפּוירמאַטיוו“ פּראָגראַמען (דאָס געבן פּרעפֿערענץ צו די מינאָריטעטן) האַבן אַ קלענערן באַטייט; (3) די קלענערע געבורטיקייט

בני יידן איז אַ וויכטיקער פּראַבלעם ווי געמישטע חתונות; (4) צוליב דער קאָנצענטראַציע פֿון יידן אין די צפֿון-מזרח-שטאַטן, וווּ די אינ-פֿלאַציע איז גרויס, ווערט אַלץ שווערער פֿאַר אַ יונגער פֿאַמיליע צו שיקן די קינדער אין ייִדישע טאַגשולן, וווּ דער שכר-לימוד איז 1200-1300 דאָלאַר אַ יאָר.

דער רעפֿערענט וועגן דער דעמאָגראַפֿיע פֿון יידן אין ישראל זעט דאָס בילד, אין פֿאַרגלייך מיט אמעריקע, בלויז אין צוויי קאַלירן: שוואַרץ און ווייס — שוואַרץ אין אמעריקע; ווייס — אין ישראל. בערנארד לאַזערוויץ, פּראַפֿעסאָר פֿון סאַציאָלאָגיע אין בר-אילן-אוניווערסיטעט, האַלט אַז די דריי מיליאָן יידן אין ישראל האָבן מער מאַכט ווי די זעקס מיליאָן אין אמעריקע. דערצו, שטרעכט ער אונטער, איז די געבורטיקייט פֿון די יידן אין ישראל גרעסער ווי בני די יידן אין אמעריקע. לויט זײַן חשבון קומט אויס, אַז אין דרייסיק יאָר אַרום קענען מיר זיך ריכטן, אַז ישראל זאַל האָבן 4.5 ביז 5 מיליאָן יידן. דאָס איז געבויט אויף דער הנחה פֿון אַ באַשטימטער עליה, פֿאַר וועלכער דער פֿאַטענציעלער מקור איז דאָס רוסישע ייִדנטום. די איצטיקע ייִדישע באַפֿעלקערונג אין ישראל האָט אַ געבורטיקייט פֿון אַרום 24, בעת די אמעריקאנער ייִדישע געבורטיקייט איז אַרום 13 אָדער 14. אין 1978 האָט די עליה באַטראַפֿן 20,000 — 25,000 אַ יאָר. די ירידה, מיינט ער, באַטרעפֿט אַרום 20,000 אַ יאָר.

איצט באַטרעפֿן יידן 84 פּראָצענט פֿון דער ישראלדיקער באַפֿעל-קערונג. וואָס שייך דעם דעמאָגראַפֿישן באַלאַנס צווישן יידן און אַראַבער אין ישראל — אין דער צוקונפֿט — ווענדט זיך עס אין אַ ריי נאָך נישט-באַשטימטע פֿאַקטאָרן: אויב, למשל, די ישראל-גרענעצן זאָלן אויסשליסן אַ גרויסע אַראַבישע באַפֿעלקערונג, און אויב די מחמדאַנישע אַראַבער זאָלן גיין אויפֿן וועג פֿון די קריסטלעכע אַראַבער און זאָלן אָנהייבן אַ גרויסן באַרג-אַראַפּ אין פרט פֿון געבורט, קען מען פֿאַרויס-זען, אַז אין דרייסיק יאָר אַרום וועט ישראל זײַן 80 פּראָצענט ייִדיש. אַבער ער גיט צו, אַז די אַלע פּראַיעקטירונגען זענען אָפהענגיק אין אומבאַקאַנטע עליה-פֿאַקטאָרן.

לאַזערױוויץ זאָגט נביאות, אַז אמעריקע װעט נישט אַרײַנלאַזן מער װי 10,000 רוסישע ייִדן אַ יאָר, און דעריבער װעלן זײ קומען קײן ישראל. 37 פּראָצענט עולים פֿון אמעריקע, גיט ער איבער, פֿאַרן צוריק אַהיים במשך דרײַ יאָר און אַרום 2000 יונגע אמעריקאנער ייִדן זענען עולה יערלעך קײן ישראל, פֿון װעלכע 1400 פֿאַרבליבן.

זײַן אויפֿטריט האָט אַרויסגערופֿן שאַרפֿע רעאַקציעס בײַ די אמערי-קאנער. פֿיל באַום, דער אַסאַציאירטער עקזעקוטיוו-דירעקטאָר פֿון אמעריקאנער ייִדישן קאַנגרעס, האַלט אַז די אימיגראַציע פֿון רוסישע ייִדן קײן אמעריקע װעט זיך נישט פֿאַרקלענערן, און אַז אמעריקע װעט אַרײַנלאַזן אַ גרויסע צאָל פֿון זײ. ער באַטאָנט, אַז דאָס אמעריקאנער ייִדנטום האָט זיך בפֿירוש מתחייב געװען צו העלפֿן און צו שטיצן דאָס אַבסאַרבירן אין אמעריקע רוסישע ייִדן. ער דערמאָנט אויך, אַז אַרום 200,000 ישראלים האָבן אימיגרירט קײן ניו-יאָרק, און אויך אַ סך קײן קאַליפֿאָרניע.

מידזש דעקטער, אַ ניו-יאָרקער פּראָמינענטע פּובליציסטין, דער-קלערט אַז לאַזערױוויצעס פֿאַרויסזאָגונגען זענען באַזירט אויף הנחות, װאָס דאָס לעבן דאַרף ערשט באַשטעטיקן: ערשט װען די גרענעצן פֿון ישראל װעלן באַשטימט װערן, װעלן מיר קענען װיסן װי װאַגיק ייִדן זענען דעמאָגראַפֿיש כּלפּי אַראַבער. אויך בנוגע עליה, האַלט זי, איז ער נישט רעאַליסטיש: אמעריקאנער ייִדן, נישט געקוקט אויף דעם װאָס די ישראלים זאָלן נישט טראַכטן, פֿילן זיך אין אמעריקע אין דער היים, און װעלן אַזוי װײַטער זיך פֿילן, סײַדן עס זאָל געשען אַ קאַטאַסטראַפֿע. אין אַזאַ פֿאַל װעט ישראל אויך טײלן דאָס אומגליק.

אויך הערבערט בינסטאַק באַשטעטיקט, אַז מע קען זיך נישט ריכטן אויף קײן עליה פֿון אמעריקע, װײַל אַפֿילו אין די לעצטע צען יאָר, װען עס זענען דאָ געװען עקאָנאָמישע שװעריקײַטן פֿאַר יונגע ייִדן, איז די עליה נישט געװאָקסן, מכל-שכן אין די קומענדיקע צען יאָר, װען ער זעט פֿאַרויס, אַז די עקאָנאָמישע לאַגע װעט זיך פֿאַרבעסערן און סײַװעט אויך נישט זײַן קײן װוקס פֿון אַנטיסעמיטיזם. אַנדערע אמעריקאנער באַטייליקטע קריטיקירן אויך לאַזערױוויצעס באַרימערײַ װעגן דעם כּוח

פֿון ישראל כלפי די אוממעכטיקע אמעריקאנער יידן; ביידע זענען א סך מאל מאַכטלאַז.

פֿרעד מאַסאַריק, פֿראַפֿעסאָר פֿון סאַציאַלאָגיע אין לאַס-אַנדזשע-לעסער אוניווערסיטעט, באַקלאַגט זיך אויף דער טענדענץ צו קאַנסער-וואַטזום ביי יידן, וואָס זעט זיך אַן אַלץ בולטער אין אמעריקאנער יידישן לעבן. ער האַלט, אַז מיר זאַרגן זיך וועגן פּלומרשטע קריזיסן וואָס עקזיסטירן אין יידישן לעבן; אַזוי, מיינט ער, אַז דער פּראַבלעם וועגן געמישטע חתונות איז געוואָלדיק איבערגעטריבן. ראשית, פֿאַרגעסן מיר, אַז אין אַ געמישטער חתונה האָבן מיר צוויי חתונות, ד"ה אַז אויב אַ העלפֿט פֿון די קינדער ווערן דערצויגן ווי יידן, פֿאַרלירן מיר גאַרנישט אין פרט פֿון צוריק אַנפֿילן די יידישע באַפֿעלקערונג, איידער מיר וואַלטן געהאַט אַ יידישע חתונה. דערצו, אויב די פֿרוי אין אַ געמישטער חתונה איז אַ יידישע, ווערן די קינדער דערצויגן ווי יידן, און אַ סך נישט-יידישע פֿרויען זענען גרייט זיך מגייר צו זיין.

III

נאָך אויף איין פּראַבלעם וואָס איז באַטראַכט געוואָרן ביים „דיאַלאָג“ ווילן מיר זיך אַפּשטעלן: אַלטערנאַטיווע לעבנססטילן און די עטנישע באַוועגונג אין אמעריקע. די רעפֿערענטן איז געווען די פֿריער דערמאָנטע זשורנאַליסטקע מיזש דעקטער. איר נעגאַטיווע שטעלונג צום נייעם עטניציזם און זיין אויסוירקונג אויפֿן יידישן לעבן אין אמעריקע האָט אַרויסגערופֿן אַ ברייטע דיסקוסיע. זי טרעט אַרויס קעגן דעם אויפֿשטייג פֿון דער עטנישער באַוועגונג אין אמעריקע וואָס וועט, לויט איר מיינונג, דערפֿירן צו דער באַלקאַניזירונג פֿון לאַנד, אַ מאל, מיינט זי, איז דאָ געווען קולטור-פּלוראַליזם, דעמאָלט האָט מען באַלאַנג-סירט דאָס, וואָס עס געהערט צו דער עקזיסטענץ פֿון דער עטנישער גרופּע און וואָס באַלאַנגט צו דער אַלגעמיינער קולטור און דעם פּאַליטישן לעבן פֿון דער אמעריקאנער נאַציע. איצט אַבער האָבן מיר פֿאַרטריבן דעם פּלוראַליזם אויף קאַרופּטע גרופּע-רעכט און פּאַלאַרי-זאַציע פֿון דער אמעריקאנער געזעלשאַפֿט.

זי זאגט זיך ארויס קעגן „אפֿירמאטיוו-עקשאַן“, וואָס האָט לעגיטי-
מירט פּרווילעגיעס אויפֿן יסוד פֿון בלוט, ראַסע און געבורט. די מילי-
טאַנטישקייט פֿון די שוואַרצע, באַדויערט זי, האָט זיך פֿאַרשפּרייט
צווישן אַנדערע ראַסן און עטנישע גרופּעס, און ס'גייט צו דער פֿראַג-
מענטאַציע פֿון אמעריקע. אויך אויף דער אמעריקאנער ייִדישער יוגנט
האָט זי תּרעומות: איר רעליגיאַזיטעט איז, נישט מער און נישט
ווייניקער, רחמנא ליצלן, אַ פֿאַרמאַסקירונג פֿון עטנישקייט, פֿאַלקיש-
קייט, און דאָס איז הס-מלהזכיר. זי פֿירט ווייטער איר אַנקלאַג קעגן
דעם, וואָס מיר רופֿן איצט אין אמעריקע: אַלטערנאַטיווע לעבנססטילן:
האַמאַסעקסואַליזם, דאָס צוזאַמענלעבן פֿון אַפֿיציעל נישט-חתונה-
געהאַטע פֿאַרלער, די פֿעמיניסטישע באַוועגונג — אַט דאָס אַלץ, וואָס
מע מיינט, אַז עס שטעלט מיט זיך פֿאַר אַ ייִדישן רענעסאַנס אין אַמע-
ריקע. אין דער אמתן, זאָגט זי, איז עס אַ באַהאַלטענע פֿאַרעם פֿון
אַסימילאַציע. די אַלע „בירגערלעכע ווערטן“, וואָס די יוגנט וואַרפֿט אַפּ,
זענען פֿאַקטיש אַן אַפּזאָגן זיך פֿון אחריות פֿאַר אַנדערע און פֿון צוגע-
בונדנקייט צום מיטמענטשן. ס'איז אַ בוקן זיך צו סטעריליטעט. זי איז
נישט, באַטאַנט זי, קעגן די לעגאַלע רעכט פֿון האַמאַסעקסואַליסטן, נאָר
קעגן דעם פּרוווי צו באַווייזן, אַז האַמאַסעקסואַליזם איז בלוויז אַ
סעקסועלע פּרעפֿערענץ, פּונקט ווי העטעראַסעקסואַליזם: דו פֿיר זיך ווי
דו ווילסט, און איך וועל זיך פֿירן ווי איך וויל, בעת אין דער אמתן איז
האַמאַסעקסואַליזם אַ לעבנס-פֿאַרעם, וואָס וואַרפֿט אַפּ פֿרוכפּערונג,
פֿאַרמערונג.

די דאָזיקע באַוועגונג, פֿירט זי ווייטער איר אַטאַקע, פֿון אַלטער-
נאַטיווע לעבנססטילן האָט דערהויבן עגאַזים צו אַ פּרינציפּ, וואָס ווערט
באַזונגען ווי דער נײַער אידעאַליזם: קיין מאַל פֿריער האָבן מענטשן זיך
נישט מאַראַליש געלויבט פֿאַרן „אויפֿטו“ אַז זיי רעאַליזירן זיך אַליין,
פֿאַר אַליין-דערפֿילונג, ווי זיי רופֿן עס. אַט דאָס, טענהן זיי, איז זייער
חובֿ צו זיך און צו דער געזעלשאַפֿט. זי גיט צו, אַז זי ווייסט נישט, אין אַ
סטאַטיסטישן זין, ווי ווייט פֿאַרשפּרייט די אַלע זאַכן זענען, אַבער אין
דער ממשלה פֿון אידעען זענען זיי פֿאַרשפּרייט, און אידעען פּונקט ווי

עקאנאָמישע באַדינגונגען, גלייבט זי, באַשליסן ווען די געבורטיקייט גייט אַרויף אַדער אַראָפּ. און ייִדן, ספּעציעל אין ישראל, ווייסן דעם כּוח פֿון אַן אינטעלעקטועלן שטראָם.

מערלי גאַלדמאַן, פּראָפֿ' פֿון געשיכטע אין באַסטאַנער אוניווער-סיטעט, ענטפֿערט איר, אַז דער נײַער עטניציזם איז נישט קיין סטערילע באַוועגונג, נאַר אַ פּאַזיטיווער פֿאַקטאָר פֿאַר ייִדן, און פֿאַר דער ייִדישער יוגנט, וואָס האָט אַ דאַנק דעם באַקומען אַ געפֿיל פֿון אידענטיפֿיקאַציע. גאַר פּאַזיטיוו וועגן דער אַמעריקאַנער ייִדישער יוגנט רעדט פּראָפֿ' בערנאַרד רייסמאַן, פֿון בראַנדייס-אוניווערסיטעט. ער האַלט, אַז דער רענעסאַנס בײַ דער היגער ייִדישער יוגנט איז אַ פּרוּוו צוריקצוגיין צו יסודות, צו טראַדיציע, צו אידעאָלאָגיע, אַ זוכונג פֿון אידעאָלאָגיע און צוזאַמענקייט; דעריבער פֿאַרמאַגט די באַוועגונג אַ פּאַטענציאַל פֿון אַ פֿרוכטיקער ווירקונג אויפֿן גאַנצן אַמעריקאַנער ייִדישן קיבוץ. דאָס גיט אַ מעגלעכקייט דעם ייִדישן רענעסאַנס צו קאַנטאַקטירן אַ וויכטיקן טייל פֿון ייִדישן ציבור, וואָס איז לעצטנס געוואָרן אַפּגעשוואַכט און אַסימילירט, ספּעציעל וואָס שייך דעם דריטן און פֿערטן דור אַמעריקאַנער ייִדן. אַט דער אַסימילירטער טייל זוכט איצט וועגן, ווי אַזוי צו באַ-רייכערן זײַן ייִדישקייט און צו געפֿינען אַ לעבנססטיל. דאָס איז אַן אַרויסרוף צו ייִדישע פֿירערס אין אַמעריקע, אַז זיי זאָלן מוטיקן און קולטיווירן דעם אימפּולס. ער איז איבערצייגט, אַז אויך אין ישראל שטייט דער פּראַבלעם פֿון צופּאַסן די ייִדישע גײַסטיקע ירושה צו דער סעקולערער געזעלשאַפֿט פֿון אונדזער צײַט, און דעריבער וועט ישראלס בשותפֿותדיקע צווישן-אַקציע מיט די תּפֿוצות אויפֿהייבן די קוואַליטעט פֿון ייִדישקייט אין דער ייִדישער מדינה.

* * *

מיר ווילן צוגעבן, אַז מיזש דעקטערס קריטיק אויף דער אַמערי-קאַנער ייִדישער יוגנט פֿאַרמאַגט אין זיך אמתן און האַלב-אמתן. מיר קענען זיך דאָ נישט פֿאַרנעמען מיט אַ דעטאַליזירטער הכּחה פֿון איר אַנקלאַג, סױואַלט פֿאַרנומען צו פֿיל פּלאַץ. בלויז בקיצור וועלן מיר איר

ענטפֿערן. ווי ס'קוקט אויס פֿון אירע רייד מיינט זי, אַז מיר לעבן „אין דער בעסטער פֿון אַלע וועלטן“, זי מאַכט זיך נישט וויסנדיק, אַז עס קומט איצט פֿאַר אַ מאַראַלישער קריזיס אין דער מערבֿ-קולטור מיט אירע משיחישע צוזאַגן פֿון פֿראַגרעס, שלום און מענטשלעכקייט. די צוויי וועלט-מלחמות, די מאַנסטערדיקע ברוטאַלקייט פֿון קאַמוניזם און נאַציזם, און ועל-פֿולם דער ייִדישער חורבן אין אונדזער „פֿראַ-גרעסיוון“ יאַרהונדערט — אַט די אַלע גרויליקע געשעענישן האָבן אַרויסגערופֿן אַ רעוואַלט ביים סענסיטיווסטן טייל פֿון אונדזער יוגנט קעגן דעם גאַנצן סדר-העולם און קעגן אונדזער ייִדישער עסטאַבליש-מענט. נאָר אַ טעמפע יוגנט וואַלט שטילשוויגנדיק אַראַפּגעשלונגען די אַלע באַנקראַטירטע איזמען. צום גליק, האָט דער בעסטער טייל פֿון אונדזער ייִדישער יוגנט רעבעלירט. אין איר רעאַקציע איז די יוגנט דער-גאַנגען, ווי עס איז די טבע פֿון יוגנט, צו עקסצעסן, צו עקסטרעמיזם, צום אַפּוואַרפֿן דעם שפּער נישט גאַנצן לעבנס-נוסח פֿון פֿרײַערדיקן דור. אַבער, ווי עס ווייסן אַלע, וואָס זענען באַקאַנט מיט דער געשיכטע פֿון רעוואַלוציעס, וועט דער עקסטרעמיזם נישט געדויערן אייביק.

אין דעקטערס רעפֿעראַט הערט זיך נאָך אַלץ דער אַפּקלאַנג פֿון דער סטאַטוס-קוואַ-מענטאַליטעט און דער „שמעלץ-טאַפֿ“-טעאָריע פֿון די אַמאַליקע יאַהודים, אין וועמענס אידעען-וועלט די רעפֿערענטיין באַוועגט זיך. מיר געדענקען נאָך גוט, אַז ווען האַראַס קאַלען האָט, אין 1924, פֿאַרעפֿנטלעכט זײַן בוך „קולטור און דעמאָקראַטיע אין די פֿאַר-אייניקטע שטאַטן“, האָט די ניו-יאָרק טייַמס אויף דער ערשטער זײַט פֿון איר „בוק-רעווייו“ רעצענזירנדיק דאָס בוך, אַרויסגערוקט די טענה, אַז קאַלענס קולטור-פֿלוראַליזם וועט באַלקאַניזירן אַמעריקע. ביז דער עטנישער באַוועגונג אין די 60ער און 70ער יאָרן האָבן מיר דאָ געהאַט — נישט ווי דעקטער זאַגט — בלויז אַ טעאָריע, אַבער נישט קיין פֿראַקטיק פֿון קולטור-פֿלוראַליזם. קאַלענס טעאָריע איז אַדער אינגאַ-רירט געוואָרן אַדער מע האָט זי באַקעמפֿט. אויך אויף דער אַמערי-קאַנער ייִדישער גאַס האָט דאַמינירט דער „וואַספּישער“ (וויס-אַנגלאַ-זאַקסיש-פֿראַטעסטאַנטיש) צוגאַנג, אַז אַלע יוונים דאַרפֿן האָבן איין

פנים, און אז יידישקייט אין אמעריקע באשטייט פֿון באַקעמפֿן אַנטי-סעמיטיזם, צדקה און אַ ביסל פֿאַרוואַסערטע רעליגיע. אמעריקאנער ידן, האָט מען געדרשנט, זענען אַ רעליגיעזע גרופּע אין דער קאָטע-גאַריע: פּראָטעסטאַנטן, קאַטאָליקן און ייִדן. ערשט אין דריטן פֿערטל פֿון אונדזער יאַרהונדערט איז אייפֿגעשטאַנען די באַוועגונג פֿאַר קולטור-פלוראַליזם, און די בעסטע טיילן פֿון אונדזער יוגנט האָבן זיך געכאַפּט, אַז אויך מיר ייִדן... זענען אַ פֿאַלק.

ס'איז אויך ווייט פֿון אמת, אַז ס'האַלט חלילה ביי דער באַלקאַני-זירונג פֿון דער אמעריקאנער געזעלשאַפֿט. די עטנישע מינאַריטעטן קעמפֿן און וועלן מסתּמא ווייטער קעמפֿן פֿאַר זייער באַרעכטיקטן חלק אין אַלע אמעריקאנער געלעגנהייטן. אָבער אין דער געשיכטע פֿון אַלע פֿעלקער — אויך האַמאַגענע — זענען דאָ שפּאַנונגען צווישן קלאַסן, דורות, וועלט-באַנעמען, שטימונגען, און אין דער אמעריקאנער געזעל-שאַפֿט זענען — אחוץ די דערמאַנטע שפּאַנונגען — אויך דאָ ראַסן-און עטנישע שפּאַנונגען, אָבער דאָס וועט נישט דערפֿירן צו דער באַלקאַ-ניזירונג פֿון לאַנד, ווייל ס'איז אויך דאָ אַ סך בשותפֿותדיקייט צווישן די אַלע מינאַריטעטן: אַ בשותפֿותדיקע קאַנסטיטוציע, שפּראַך, גורל, אידעאלן און בשותפֿותדיקע האַפֿענונגען.

אונדזערע אַסימילירטע אינטעלעקטואַלן האָבן זיך דערשראַקן, אַז מע קען זיי נאָך חלילה פֿאַררעכענען פֿאַר „שכּט-ייִדן“, פֿאַר „עטניקס“... גערעכט זענען דעריבער געווען די דיסקוטאַנטן אין סימפּאָזיום וועלכע האָבן אַרגומענטירט, אַז נישט-געקוקט אויף געוויסע מינוטן, איז די באַוועגונג פֿון אַלטערנאַטיווע לעבנססטילן אַ רענעסאַנס ביי אונדזער יוגנט. דאָס זענען די חבלי-לידה פֿון יידישקייט ביים הי-געבוירענעם דריטן און פֿערטן דור, און די יידישע פֿירערשאַפֿט דאַרף זיי מוטיקן אין זייערע זוכונגען.

(1979)

די וועלט־קאָנפֿערענץ פֿאַר ייִדיש אין ירושלים

I

עס איז גוט וואָס ישראלדיקע געזעלשאַפֿטלעכע טוער האָבן גענומען די איניציאַטיוו צונויפֿצורופֿן אַ וועלט־קאָנפֿערענץ וואָס צילט צו פֿאַרשטאַרקן די פּאָזיציע פֿון דער ייִדישער שפּראַך און קולטור — סײַ אין די תּפֿוצות, סײַ אין מדינת־ישראל. דער פּרעסטיזש פֿון מדינת ישראל איז איצט אַזוי גרויס אין אַלע ייִדישע קיבוצים אַז אויב די באַציונג צו ייִדיש זאָל זיך פֿאַרבעסערן מצד דער ישראל־געזעלשאַפֿט, וועט עס אַן ספֿק פֿאַרבעסערן די מערכה פֿון ייִדיש אין אַלע ייִדישע צעשפּרייט־קײַטן.

אַבער איידער מיר באַטראַכטן די צילן און מעגלעכע אויפֿטוען פֿון אַזאַ קאָנפֿערענץ מוז מען כאַטש בקיצור זיך אָפּשטעלן אויף עטלעכע גרונט־הנחות וואָס די איניציאַטארן רוקן אַרויס, ווייל אויב דער אויסגאַנג־פּונקט איז נישט־ריכטיק, דעמאָלט קענען אויך די באַשלוסן, און אויספֿירן צו וועלכע די קאָנפֿערענץ וועט קומען נישט האָבן קיין ממשות. צוערשט וועגן ייִדיש־פּראַבלעם אין אמעריקע.

שוין לאַנג ווי ייִדישע קולטור־טוער און פּובליציסטן הערן נישט אויף איינצוטענהן אַז די פֿאַרשטאַרקונג פֿון ייִדיש אין אמעריקע, און אין אַנדערע תּפֿוצות, איז אויך אין די בעסטע אינטערעסן פֿון מדינת־ישראל, וואָרעם דורך ייִדיש ווערט אויך באַפֿעסטיקט דער נאַציאָנאַלער באַווסטזײַן בײַ ייִדן. ענדלעך הערן מיר פֿון אַן איניציאַטאַר פֿון דער געפּלאַנטער קאָנפֿערענץ (יצחק קאַרן אין „בײַ זיך“, נומער 6) אַז „ייִדיש קען זײַער פֿיל צוהעלפֿן בײַם שאַפֿן אַ גוטן ייִדיש־נאַציאָנאַלן גרונט אין די גלות־לענדער“; און ס׳איז אַוודאי דערמוטיקנדיק צו הערן אַז אין ישראל איז פֿאַרגעקומען אַן ענדערונג אין שײכות צו דער ייִדישער שפּראַך און קולטור; „דער געדאַנק אַז ייִדיש איז אַ וויכטיקער פּאָזי-

טיווער און נאַציאָנאַלער ווערט... דרינגט אַלץ מער און מער אַרײַן אין די ערנסטע קריזן פֿון לאַנד.

אַבער בעת ס'איז באַשיימפּערלעך אַז די פּאַזיציע פֿון ייִדיש אין געוואָרן שוואַכער אין אַמעריקע, איז עס ווייט פֿון אמת צו דערקלערן קאַטעגאָריש אַז מיט אונדזער עמאַנציפּאַציע האָבן מיר אַמעריקאַנער ייִדן פֿאַרלאָרן אונדזער קאַמפּס־פּעיקייט ווי אַ קאַלעקטיוו. דער אמת איז פּונקט פֿאַרקערט: דער כּוח פֿון הינטיקן עמאַנציפּירטן ייִדנטום אין אַמעריקע איז אַ סך שטאַרקער ווי דער כּוח פֿון וועלכן עס איז ייִדישן קיבוץ אין אונדזער גלות־געשיכטע. און נישט נאָר פּלפּי חוץ, לגבי דער נישט־ייִדישער וועלט, נאָר אַפּילו אינעווייניק. אין גייסטיקן לעבן פֿון אַמעריקאַנער ייִדן קומט אויך פֿאַר אַן אויפֿשווינג, נישט אַ צוריקגאַנג. דער ייִדישער לעבנס־נוסח פֿון מזרח־אײראָפּע ווערט טאַקע דאָ פֿאַר־בלאַסט, אַבער דאָס מיינט נאָך נישט אַסימילאַציע. דער ייִדישער לעבנס־שטייגער איז אויך אין עבֿר נישט געווען דער זעלביקער ביי די ספּרדים ווי ביי די אַשכּנזישע ייִדן, און אַוודאי איז דער ייִדישער נוסח פֿון וואַרשע און ווילנע נישט געווען אַ קאַפּיע פֿון קאַרדאַוואַ און טאַלעדאָ אין דער מיטלאַטערלעכער שפּאַניע. ייִדישע סאַציאַלאַגן און גוטע אַבסערווירער פֿון היגן ייִדישן לעבן ווייסן אַז הגם דאָ, אין אַמעריקע, קומט אויף אַ נייער ייִדישער לעבנס־שטייגער וואָס איז אַנדערש פֿון מזרח־אײראָפּע, איז ער דאָך אַן אייגנאַרטיק־ייִדישער לעבנס־נוסח. די אַלטע טענדענץ ביי די שוללי־הגלות צו זען בלויז דאָס נעגאַטיווע אין ייִדישן לעבן אין אַמעריקע, טאָר נישט דאַמינירן די קומענדיקע ייִדיש־קאַנפֿערענץ: פֿאַראַן ליכט, נישט בלויז שאַטן, אין אַמעריקאַנער ייִדישן לעבן.

אונדזערע פֿריינד אין ישראל וואַלטן געמעגט אויפֿהערן מעסטן דאָס אַמעריקאַנער ייִדישע לעבן מיט מזרח־אײראָפּעישע קריטעריעס: אַמעריקע איז אַ נייער פֿענאַמען אין דער ייִדישער געשיכטע — אַ קיבוץ פֿון מזרח־ און מערבֿ־ייִדן פֿאַר וועמען דער היגער ייִדישער „שמעלץ־טאַפּ“ האָט אויך פּאַזיטיווע דערגרייכונגען — ווי דער פּועלי־ציוניס־טישער סאַציאַלאַג בצלאל שערמאַן האָט באַוווּזן.

די צוויי-קולטורישקייט פֿון ייִדישן גײַסטיקן לעבן געפֿינט דעם קלאַרסטן אויסדרוק אין דער ראַלע וואָס שפּראַך האָט געשפּילט אין דער ייִדישער געשיכטע, האָלט שערמאַן. בעת אַנדערע עטנישע גרופּעס הייבן זיך אָן אויפֿלייזן מיטן מאַמענט ווי זיי הערן אויף רעדן זייער אייגענע שפּראַך, איז דאָס נישט אַזוי בײַ ייִדן: „די שפּאַניש-פּאַרטו-געזישע ייִדן זענען דאָ אַהער געקומען אָן אַן אייגענער שפּראַך, פּונקט אַזוי איז עס געווען בײַ די דײַטשע ייִדן. די מזרח-אייראָפּעיִשע ייִדן זענען אַהערגעקומען מיט זייער אייגענער שפּראַך, אָבער זייער אויפֿ-הערן צו רעדן די שפּראַך האָט נישט געבראַכט מיט זיך די מאַס אַסימי-לאַציע וואָס אַזאָ דערפֿאַרונג האָט פֿאַראַורזאַכט בײַ אַנדערע עטנישע גרופּעס... דער מערקווירדיקער שטריך פֿון דער ייִדישער אַנט-וויקלונג אין דעם לאַנד איז: וואָס אַ דאַנק דער אינסטאַנץ פֿון דער ענגלישער שפּראַך האָבן די פֿריערדיקע צעברעקלטע, באַזונדערע שפּטים זיך אויסקריסטאַליזירט אין אַ קאַנסאַלידירטער ייִדישער געמיינדע“*.

II

אין דער „געשלאַסענער“ געזעלשאַפֿט פֿון מזרח-אייראָפּע האָט מען זיך נישט געדאַרפֿט אָפּגעבן צו אַנטוויקלען אַ ייִדישע אידענטיטעט בײַם יונגן דור; מען האָט אים געדאַרפֿט געבן ייִדיש וויסן און אַנטוויקלען בײַ אים אַ באַצײונג צו ייִדישע ווערטן, אָבער אין דער פֿרייער, „אָפֿענער“ אמעריקאַנער געזעלשאַפֿט, און אין דער הײַנטיקער נאַכגיביקער פֿאַמיליע, דאָ איז שווערער צו פֿאַרפֿלאַנצן אין יונגן דור לאַיאַליטעט צו ייִדישן המשך. און המשך קען דאָ נישט זײַן אַ רעפּליקאַ פֿון פֿריערדיקע אידייען און ווערטן. סעקולאַריזאַציע פֿון ייִדישן לעבן און מאַדערנאַקייט שאַפֿן און פֿאַרשאַרפֿן דאָס אידענטיפֿיקאַציע-פּראַבלעם — און נישט בלויז אין אמעריקע, נאָר אויך אין מדינת-ישׂראל. פֿונדעסטוועגן האָט

*) C. B. Sherman: The Jew Within American Society, pp. 124-125, Wayne State University Press, Detroit, 1965.

אין אמעריקע געפלאצט די „שמעלץ-טאָפּ“-אידיע ביי אַ באַדיטנדיקער מינאַריטעט פֿון דער יידישער יוגנט, און ס'איז איצט פֿאַראַן ביי איר אַ גרעסערער אינטערעס ווי אמאל פֿאַר יידיש, יידישער ליטעראַטור, יידישער געשיכטע. יידישע אינטעלעקטואַלן ווייזן איצט אַרויס אַ פֿאַזיטיווערע באַציונג צו די ווערטן פֿון יידישקייט. די אמעריקאנער תּפֿוּצה שאַפֿט אין שאַטן פֿון דער מערהייט קולטור אַ יידישע מינדער-הייט קולטור. להיפּוך דער פֿאַשיזירטער אייראָפּע — צווישן די צוויי וועלט-מלחמות — און דער סאָוועטישער רוסלאַנד, איז די יידישע עמאַנציפּאַציע דאָ געווען און געבליבן אַ דערפֿאַלג. יידן זענען אינטע-גרירט אין דער לאַנד-קולטור, און אין דער זעלבער צייט האַלטן זיי אויף אַן אייגנאַרטיק גייסטיק לעבן. מיר האַבן אַ גרונד צו האַפֿן אַז ס'גייט צו אַ יידישן רענעסאַנס אין אמעריקע. און דאָ קומען מיר צום יידיש-טעקטאָר, און צו דער יידיש-קאַנפֿערענץ.

אויב מען וויל עפּעס אויפֿטון פֿאַר יידיש אין אמעריקע, טאָר מען נישט, לפי דעתי, אָנהייבן פֿון די „ליכטע“ זאַכן: פֿון טעאַטער, פֿון דער פּרעסע, אַדער פֿון אַ ביכער-פֿאַרלאַג; דאָס זענען זייער וויכטיקע געביטן, וואָס איך וויל נישט מינימיזירן. אָבער דאָך מוז מען צוערשט בויען דעם פֿונדאַמענט, און דער יסוד איז: די יידישע שול מיט יידיש אין צענטער פֿון קוריקולום. אויב מיר וועלן נישט צוגרייטן יידיש-קענער, און יידיש-געברויכער וועלן נישט זיין קיין קאַנסומענטן פֿאַרן יידישן טעאַטער, פֿאַרן יידישן בוך, אַדער פֿאַר דער יידישער צייטונג. יידיש-יידישע דערציונג איז דער געביט וואָס די קאַנפֿערענץ טאָר נישט אַפּפּטרן מיט לאַמענטאַציעס און שאַבלאַנע רעזאָלוציעס. אויב מען וויל טאַקע באמת פֿאַרשטאַרקן די פֿאַזיציע פֿון יידיש מוז די קאַנפֿערענץ זיך ווידמען מיט אַלע כּוחות צו דער הויפּט-פּראָבלעם.

יצחק קאַרן שלאַגט פֿאַר אַז מע זאָל אין די יידיש-וועלטלעכע שולן לערנען יידיש בשותפֿות מיט העברעיִש, און אַז דער חינוך-דעפּאַרט-מענט ביי דער יידישער אַגענטור זאָל דערמוטיקן און אַנטוויקלען דאָס יידיש-לערנען אין די שולן. איך בין זיך משער אַז יידישע שול-טוער און לערער וועלן מיט צופֿרידנקייט שטימען פֿאַר ביידע פֿאַרשלאַגן. דאָס

איז מחייב אז די קאנפערענץ זאל אנהייבן אן אקציע אין גרויסן מאָס-שטאָב צוהעלפֿן גרינדן כאַטש עטלעכע טאָג-שולן מיט יידיש און העברעיִש אין לימודים-פּראָגראַם. דעם געדאַנק פֿון יידיש-העברעיִשע טאָג-שולן אין אַמעריקע טאַר מען נישט אויפֿגעבן, הגם עטלעכע פּרוּווּן האָבן זיך נישט אינגעגעבן. נישט-ווייניק איז שולדיק אין דעם דורכ-פֿאַל די צעשפּליטערונג אין היגן יידיש-וועלטלעכן סעקטאָר, און דאָס ליכטע אונטערגעבן זיך די מינימאַליסטן, וואָס מיינען אז וועלטלעכע יידן קענען לעבן בלויז אויף די שיריים פֿון די רעליגיעזע יידן... די קאנפערענץ אין וועלכער עס באַטייליקן זיך נישט בלויז יידיש-וועלט-לעכע אַרגאַניזאַציעס דאַרף פּרובירן באַווירקן די אַמעריקאַנער יידיש-רעליגיעזע שולן אַז אויך זיי זאלן איינפֿירן דעם לימוד פֿון יידיש.

אויב די קאנפערענץ זאל גיין אויפֿן ליכטן וועג און „טאָן וואָס עס לאַזט זיך“, וועלן מיר בלויז אַ ביסל אַפּשטופּן דעם גור אויף יידיש; מען מוז אנהייבן פֿון שווערסטן: פֿון יידישן קינד און דער יוגנט; אַן זיי איז נישטאָ קיין צוקונפֿט. אויף דער פֿראַגע דאַרף די קאנפערענץ אַפּגעבן מער צייט ווי דער סדר-היום זעט פֿאַר.

III

די צווייטע עיקר-פֿראַגע אויף דער טאָג-אַרדענונג איז די פּאַזיציע פֿון יידיש אין מדינת ישראל. אַלע וואָס האָבן לעצטנס באַזוכט די יידישע מדינה גיבן צו אַז ישראל איז געוואָרן אַ וויכטיקער צענטער פֿאַר דער יידישער ליטעראַטור; עס גייען דאַרטן אַרויס אַ סך יידישע ביכער און זשורנאַלן, און עס שאַפֿן דאַרטן אַ גרויסע צאַל יידישע וואַרט-קינסטלער. נישט געקוקט אויף דער פּסדרדיקער העברעיִש-אַזאַציע רעדן נאָך אַלץ אַ סך יידן יידיש, און די דאַרטיקע יידיש-ריידער זענען מיט אַ 15-20 יאָר יינגער ווי די יידיש-ריידער אין אַמעריקע. אַבער פֿון דער אַנדערער זייט, איז יידיש שטאַרק באַגרענעצט אויף דער ישראלדיקער ראַדיאָ, און אויף דער טעלעוויזיע איז יידיש נישט בנימצא. אין דער עלעמענטאַרער ישראלדיקער דערציִונג איז יידיש אין גאַנצן נישטאָ (מיטן אויסנאַם פֿון עטלעכע קליינע נאַכמיטאַג-שולן).

מען זאָגט אונדז אז ס'איז לעצטנס פֿאַראַן אַ פֿאַרבעסערטער קלימאַט לגבי ייִדיש, אין ישראל; אָבער פֿריינד י. קאַרן וואַרנט אונדז אז מ'טאָר נישט וועלן אויסנוצן די מלוכה־מאַכט צו מאַכן ייִדיש פֿאַר־פֿליכטנדיק אין שול־וועזן, נאָר ייִדיש דאַרף זיך פֿריער איינפֿעדעמען אין אַ פֿאַרצווייגטער טעטיקייט אין פֿריוואַטן סעקטאָר, און נישט פֿאַר־לאַנגען אַ צענטראַלן פּלאַץ אין עפֿנטלעכן לעבן פֿון דער ישראל־געזעל־שאַפֿט; און ווי אַן אילוסטראַציע צו זײַן געדאַנק גיט ער אַן די גרינדונג פֿון אַ קונסט־טעאַטער אין ישראל.

צי וועלן אָבער די דאָזיקע פּאָליאַטיוון פֿירן צו אַ פֿאַרבעסערונג פֿון דער ייִדיש־פּאָזיציע אין ישראל? אויב מען וועט נישט צוגרייטן אַ קאַנטינגענט ייִדיש־רעדנדיקע יוגנט ווי לאַנג וועט דויערן דער אויפֿבלי פֿון דער ייִדיש־ליטעראַטור אָדער די עקזיסטענץ פֿון אַ ייִדיש קונסט־טעאַטער? אין אַ לאַנד וווּ עס זענען נישטאָ קיין פֿריוואַטע ראַדיאָ־און טעלעוויזיע־סטאַציעס — אין ישראל זענען ראַדיאָ און טעלעוויזיע רעגירונגס־מאַנאַפּאָלן — צי קען מען בויען אַ צוקונפֿט פֿאַר ייִדיש אויף „פֿריוואַטער איניציאַטיוו“? אויף ווי לאַנג וועט מען אויף „פּלאַטאַנישער ליבע“ — אַן דער הילף פֿון דער מדינה — פֿאַרזיכערן דעם המשך פֿון ייִדיש? אַודאי ווייסן מיר אַז מע קען נישט דערוואַרטן אַז די ישראל־דיקע געזעלשאַפֿט וואָס איז געבויט אויף אַן אידעאָלאָגיע פֿון העבראַיזם, און וווּ די וויכטיקסטע עפֿנטלעכע פּאַסטנס זענען באַזעצט מיט העבראַיסטן — אַז די מדינה זאָל איבערגיין צו צוויי־שפּראַכיקייט (העברעיִש און ייִדיש) ווי דעם יסוד פֿון עפֿנטלעכן לעבן; מיר זענען נישט אַזוי נאַיוו. מיר ווילן אָבער יאָ האַפֿן אַז געוויסע ווייט־זעענדיקע און מעסיקע העבראַיסטן ווילן מאַכן די ערשטע טריט וואָס זאָלן פֿירן צו פֿאַרזיכערן דאָס לעבן פֿון ייִדיש, ווייל זיי האָבן איינגעזען דעם גרויסן נאַציאָנאַלן ווערט פֿון ייִדיש און דער ייִדישער ליטעראַטור.

מיר דאַרפֿן אויך זאָגן אונדזערע חבֿרים אין ישראל אַז אַ ריי רעפֿע־רענטן וואָס זענען באַשטימט געוואָרן אויף דער קאַנפֿערענץ האָבן זיך ביז איצט נישט אויסגעצייכנט מיט זיער געטריישאַפֿט צו ייִדיש, און זיי דערוועקן ביי אונדז דעריבער נישט קיין צוטרוי. דעפֿיטיסטן וואָס האָבן

אויפגעגעבן דעם קאמף פֿאַר יידיש — צי וועלן זיי פלאַנירן נייע סטראַ-
טעגיעס צוריקצוגעווינען די פֿאַרלאָרענע פּאַזיציעס? עס ווילט זיך האַפֿן
אַז זיי האָבן איינגעזען זייערע טעותן ...

עס איז נישט קלאָר צי די קאַנפֿערענץ וועט גרינדן אַ נייע אַרגאַני-
זאַציע פֿאַר דער דורכפֿירונג פֿון אירע באַשלוסן. אַזאַ אינסטאַנץ דאַרף
לויט אונדזער מיינונג געשאַפֿן ווערן. מען דאַרף אָבער באַוואַרענען אַז
דער דאָזיקער אינסטרומענט זאַל ליגן אין די הענט פֿון מוטיקע
אַקטיוויסטן און מאַקסימאַליסטן וואָס קענען די לאַגע אין די יידישע
קיבוצים, וווּ זיי וועלן דאַרפֿן אַנפֿירן די אַרבעט; רוטיניזירטע ביוראַ-
קראַטן, אַן אמונה, און אַן שווינג וועלן ווייניק אויפֿטון.

און צום סוף: אויב די קאַנפֿערענץ וועט באַמת שטיין אויף דער
געהעריקער הייך — נישט פֿטרן צופֿיל צייט אויף פיבֿודים-רעדעס און
פֿאַרבייגייענדיקע מאַניפֿעסטאַציעס — אויב זי וועט מאַכן אַן ערלעכן,
אַביעקטיוון חשבון-הנפֿש, נישט אַ פֿאַרטייטש-דאַגמאַטישן באַזירט אויף
די פֿאַרמבולדיקע אידעאָלאָגיעס; אויב זי וועט האָבן אַ וויזיע פֿאַר דער
צוקונפֿט פֿון יידיש אין ישראל און אין די תּפֿוצות; אויב זי וועט העלפֿן
אין אַ מאַביליזאַציע פֿון אַלע ערלעכע פֿאַלקס-כוחות — וועט זי קענען
מיטהעלפֿן שאַפֿן, אַפֿילו אין דער איצטיקער שפּעטער שעה, ברייטע
אינדזלען פֿאַר יידיש אין אַלע יידישע צעשפּרייטקייטן, און אין דער
מדינה.

1976

אַסימילאַציע און פּלוראַליזם אין אמעריקע

I

אין רובֿ אמעריקאנער געשיכטע-ביכער וועט איר ווייניק געפֿינען וועגן דער ראַלע פֿון די מינאָריטעט-פֿעלקערשאַפֿטן אין דער היסטאָריע פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן. מערסטע היסטאָריקערס זענען יוצא מיט אַ פֿאַר פֿאַראַגראַפֿן אָדער זייטלעך. אָבער זינט עס איז אין די זעכציקער יאָרן אויפֿגעקומען די נײַ-עטנישע באַוועגונג אין אמעריקע, האָט זיך געפֿילט אַ באַדערפֿעניש אין אַ ווערק וואָס זאָל געבן אַן אַרומנעמענדיק בילד פֿון די אַלע עטנישע גרופּעס וואָס שטעלן צוזאַמען די אמערי-קאָנער נאַציע. עס איז דעריבער אַ וויכטיקע געשעעניש וואָס פֿאַרדינט אַלעמענס אויפֿמערקזאַמקייט, דאַס דערשיינען פֿון דער „האַרוואַרד ענציקלאָפּעדיע פֿון אמעריקאָנער עטנישע גרופּעס“. ס'איז אַ וועג-ווייזער צו דער געשיכטע און אייגנאַרטיקייטן פֿון 106 פֿעלקערשאַפֿטן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן; אַ בוך פֿון 1076 טאַפּל-עמודים וואָס שילדערט די געשיכטע, די קולטור, די פּראָבלעמען, דעם מצבֿ פֿון די איבער הונדערט עטנישע גרופּעס וואָס לעבן אין אמעריקע. יעדער פֿעלקערשאַפֿט ווערט באַשריבן בפרטיות, און צייטנווייז ווערט געגעבן נײַער מאַטעריאַל און נײַע אינטערפּערטאַציעס.

צווישן די הונדערט צוואַנציק אמעריקאנער און אייראָפּעיִשע געלערנטע וואָס באַטייליקן זיך אין דער ענציקלאָפּעדיע געפֿינט מען פּראַמינענטע היסטאָריקערס, אַנטראָפּאָלאָגן, סאַציאָלאָגן, פּאָליטישע וויסנשאַפֿטלערס, עקאָנאָמיסטן; אַסקאַר הענדליו, מײַקל וואַלצער, נײַטן

*) Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups; Stephan Thornstrom, *Editor*; Ann Orlov, *Managing Editor*; Oscar Handlin, *Consulting Ed.* 1076 Pages; Cambridge Mass. Harvard University Press; 1980.

גלייזער, מייקל נאוואק, און אונדזער אייגענער שיקל פֿישמאן. פראַפּיל פֿישמאן האָט דאָ אַ גרינטלעכע, וויסנשאַפֿטלעכע אָפּהאַנדלונג וועגן דער פּרעזערווירונג פֿון מינאַריטעט-שפּראַכן אין אַ וועלט וווּ ס'דאַמינירט אָן אַנדער שפּראַך. סטעפֿאַן טהאַרנסטראַם, דער רעדאַקטאָר פֿון דער ענציקלאָפּעדיע, איז פּראָפּעסאָר פֿון אַמעריקאַנער געשיכטע אין האַר-וואָרד-אוניווערסיטעט.

אחוץ די אָפּהאַנדלונגען וועגן די אַלע עטנישע גרופּעס שליסט די ענציקלאָפּעדיע אויך אַינן אַ סעריע טעמאַטישע עסייען וואָס באַליכטן אַ ריי אָספּעקטן פֿון עטנישקייט: געמישטע חתונות, טאַפּלע און צעטיילטע לאַיאַליטעטן, פֿאַלקלאָר, די פּרעזערווירונג פֿון עטנישע שפּראַכן, פֿאַראַרטיילן און דיסקרימינאַציעס, אַסימילאַציע און פּלוראַליזם — אַ צענטראַלע טעמע אין דער אַמעריקאַנער געשיכטע און קעגננוואָרט. אויף דעם דאַזיקן ענין וועלן מיר זיך שפּעטער ברייטער אָפּשטעלן, ווייל ער איז ספּעציעל וויכטיק פֿאַרן אַמעריקאַנער ייִדנטום. מיר דערוויסן זיך אַז אין די 1950-ער יאָרן זענען אַרבינגעקומען קיין אַמעריקע דריי מיליאָן אימיגראַנטן; פֿיר מיליאָן אין די 60-ער יאָרן, און פֿיר מיליאָן אין די 70-ער יאָרן פֿון היינטיקן יאָרהונדערט. אַלע פֿעלקערשאַפֿטן וואָס לעבן אין די פֿאַראַייניקטע שטאַטן ווערן דאָ באַהאַנדלט: אירלענדער, איטאַליענער, גריכן, שוועדן, אַראַבער און, פֿאַרשטייט זיך, יידן. און אויב מען זאָל לויט דער צאָל זייטן וואָס אַ גרופּע קריגט אין דער ענציקלאָפּעדיע שאַצן איר וויכטיקייט, דעמאָלט זענען יידן צווישן די וויכטיקסטע; זיי קריגן דאָ 27 טאַפּל-עמודים; די איטאַליענער — 15 זייטן; די אירלענדער — 21 זייטן; די שוועדן — 10 זייטן.

געוויסע געלערנטע האַלטן, אַז אַ מערהייט פֿון דער אַמעריקאַנער באַפֿעלקערונג געהערט אין דער קאַטעגאָריע „סתּם“ אַמעריקאַנער (ד"ה נישט-עטנישע מינאַריטעטן). אַנדערע מיינען אַז ס'איז בלויז אַ גרויסע מינאַריטעט. די ענציקלאָפּעדיע נעמט אָן אַז נישט אַלע אַמעריקאַנער געהערן צו עטנישע גרופּעס. אַמעריקאַנער פֿון בריטישער אָפּשטאַמונג, האַלט זי, זענען נישט קיין עטנישע גרופּע. מענטשן וואָס מען האָט

אמאל גערופן אנגלא-אמעריקאנער (איצט רופט מען זיי „וואספס“) טיילן אפשר געוויסע אויסערלעכע סטילן, אבער זייער איצטיק לעבן פאר-מאגט א שוואכן חותם פון זייער אמאליקער ירושה. צווייטנס, איז עטנישקייט היינט-צו-טאג א ברירה וואס נישט אלע אמעריקאנער נעמען אן פאר זיך. „עטנישע אידענטיפיקאציע“, האלט די ענציקלאפעדיע, איז א פראגע פון פערזענלעכן אויסוואל, דערפאר קען מען נישט זאגן מיט זיכערקייט צי די עטנישע אמעריקאנער זענען א מערהייט, אדער א מינדערהייט פון דער אמעריקאנער באפעלקערונג. האראס קאלען האט געהאלטן אז אמעריקע איז א לאנד פון בלויז מינדערהייט.

לאמיר באטאנען, אז כדי א גרופע זאל ווערן באטראכט ווי אן עטנישע מוז זי באזיצן א דיסטינקטיווע קולטור, וואס זי האט אויפגע-האלטן ביז א געוויסן גראד. די מיטארבעטערס פון דער ענציקלא-פעדיע באציען זיך פאזיטיוו צו דער פערזערווירונג פון עטנישקייט אין אמעריקע, הגם אייניקע טוען עס מיט באווארענישן. זיי באטאנען אז די אויפהאלטונג פון עטנישקייט פאדערט מ'זאל אויפהיטן אלטע שכנה-שאפטן, און דאס איז מחייב אז מענטשן זאלן פארברענגען דעם גרעסטן טייל פון זייער לעבן מיט מיטגלידער פון זייער אייגענער קולטור-ירושה. מיט אנדערע ווערטער: עס פאדערט ווייניקער מאביליטעט.

II

ווילן מיר, ראשית, זען ווי די ענציקלאפעדיע באהאנדלט דאס אמעריקאנער ייִדנטום — זיין קעגנווארט און צוקונפט. ארטור גארען, א פראפעסאר פון אמעריקאנער שטודיעס אין ירושלימער אוניווער-סיטעט, צייכנט אן די הויפט-מאמענטן אין אמעריקאנער ייִדישן ייִשוב — זיין אויפשטייג, זיינע דערגרייכונגען, און זיין אינטעגרירונג אין דער אמעריקאנער געזעלשאפט. וועגן דעם רייכן קאפיטל: ייִדיש שעפערניש-קייט — ייִדישע ליטעראטור, ייִדישע פרעסע, ייִדיש טעאטער — זענען פאראן בלויז א פאר בלאסע פאראגראפן. כאטש אין דער ביבליא-גראפיע צו דער אפהאנדלונג ווערט פארצייכנט אוירווינג הארס: „די וועלט פון אונדזערע פאטערס“ — ווו ס'איז פאראן אן אויספירלעכע

אַרבעט וועגן דער אמעריקאנער יידישער ליטעראַטור — פֿונדעסט-
וועגן איגנאַרירט דער ירושלימער פּראַפּעסאָר אַט דעם קאַלאַסאַלן
אויפֿטו פֿון דעם יידיש-סעקטאָר אין אמעריקע. להיפּוך צו דער נעגאַ-
טיווער באַציונג לגבי די יידיש-קינסטלער געפֿינען מיר דאָ אַן אויספֿיר-
לעכן, קאַנדענסירטן איבערזיכט וועגן די ענגליש-שרייבנדיקע אמערי-
קאַנער יידישע שריפֿטשטעלערס.

דאָ דאַרף מען זיך מתוכּח זײַן מיט גאַרענען וועגן אַ ריי פֿון זײַנע
באַהויפטונגען. אַזוי, למשל, שרײַבט ער אַז סאָול בעלאָן, בערנאַרד
מאַלאַמוד, און פֿיליפּ ראַטה האָבן „מיט פֿאַראַכטונג אַפּגעוואַרפֿן דעם
מאַטעריאַליזם און סטערילע עטנישקײט פֿון זייערע עלטערן“ (זײַט 593).
ערשטנס איז עס פֿאַלש אַז די עלטערן אונדזערע אין אמעריקע זענען
אַלע געווען „מאַטעריאַליסטן“, אַדער אַז עטנישקײט איז „סטעריל“;
צווייטנס, איז אַפֿשר ריכטיק וואָס גאַרען זאָגט בנוגע דעם לעצטן
שריפֿטשטעלער (ראַטה), ס'איז אַבער ווייט נישט כאַראַקטעריסטיש פֿאַר
די ערשטע צוויי.

וואָס שייך יידישן המשך אין אמעריקע דערקלערט גאַרען קאַטע-
גאָריש, אַז אין די פֿאַלן פֿון געמישטע חתונות האָט דער ייִד זיך
געשמדט, און עלטערן האָבן איבערגעריסן זייערע פֿאַרבינדונגען מיט די
„דעזערטירנדיקע קינדער“. דאָס שטימט נישט אין רובֿ פֿאַלן. אַ ריי
אַמעריקאַנער יידישע סאַציאַלאָגן האַלטן אַז אין פֿופֿציק פּראָצענט פֿון
געמישטע חתונות ווערן די קינדער דערצויגן ווי ייִדן. אין דער זעלבי-
קער אָפּהאַנדלונג גיט גאַרען צו אַז אַרום 25 פּראָצענט נישט-יידישע
פֿרויען האָבן זיך מגייר געווען ווען זיי האָבן געהייראַט מיט אַ ייִד.
אייניקע יידישע סאַציאַלאָגן האַלטן אַז 50% קינדער פֿון געמישטע
חתונות ווערן דערצויגן ווי ייִדן (אויספֿירלעכער וועגן דעם ענין אין
„ליבע און טראַדיציע“).

פּראַפֿ' גאַרען איז מודה, אַז אַ דאַנק זייער געשיכטע און קולטור
זענען אמעריקאַנער ייִדן געוואָרן צוגעגרייט אויפֿצוהאַלטן זייער
קאַלעקטיווע עקזיסטענץ, און זיי האָבן באַוווּזן אויפֿצובויען אַ פֿאַר-
שידנאַרטיק געמיינדע-לעבן. הייסט עס אַז דער יידישער קיבוץ אין

אַמעריקע האָט אויפֿגעבויט אַ יסוד פֿאַר דער צוקונפֿט. אָבער, ווי עס טרעפֿט מיט שלילת הגלותניקעס פֿאַרענדיקט ער זיין עסיי אויף אַ פעסימיסטישער נאַטע: פֿאַר קיומיסטן, טענהט ער, איז ייִדיש לעבן אין אַמעריקע בלויז אַ שוואַכע אָפּשפיגלונג פֿון דער קולטורעלער און רעליגיעזער טראַדיציע פֿון וועלכער עס איז אַ המשך. הגם דאָס גאַנצע בילד וואָס ער מאַלט פֿון דער ייִדישער פּאַנאָראַמע אין אַמעריקע איז נישט טונקל, פֿונדעסטוועגן קומט ער צו דער איינזייטיקער מסקנא, אַז די אינסטיטוציאָנעלע שטאַרקייט פֿון דער ייִדישער געמיינדע איז אין גאַנצן אָפהענגיק פֿון אירע אָפּרוֹפֿן אויף די קריזיסן אין ישראל. איז אויב אַזוי, פֿרעגט ער, וואָס וועט געשען ווען די קריזיסן אין ישראל וועלן זיין אַריבער? וואָס וועט דעמאָלט זיין די טרייבֿקראַפֿט, דער סטימול פֿאַרן אַמעריקאַנער ייִדישן המשך?

אויף דער דאָזיקער קשיא איז לייכט צו ענטפֿערן: דער אַמערי-קאַנער ייִדישער קיבוץ הייבט ערשט אַן זיין תקופֿה אין דער ייִדישער געשיכטע, און דער דריטער און פֿערטער דור ייִדן אין אַמעריקע רוקט ערשט אַרויס זיינע ערשטע, עכט-ייִדישע, המשכּדיקע, שעפֿערישע פּערזענלעכקייטן. אַלע סימנים ווייזן אַן אויף אַן אויפֿשטייג פֿון ייִדיש-קייט אין אַמעריקע. און וואָס שייך דער „סכּנה“ אַז ס'וועלן „חלילה“ אויפֿהערן די קריזיסן אין ישראל, איז, ראשית, קען מען אָפּפֿרעגן די גאַנצע סכּראַ אַז מיר נייטיקן זיך אין קריזיסן כדי צו סטימולירן ייִדישן קיום אין אַמעריקע. צי זענען דען פֿון קלענערן באַטייט פֿאַר אונדזער צוקונפֿט די אינטריניזיקאַלישע ווערטן פֿון ייִדישער געסטיקייט? צווייטנס, הערן מיר נאָך דערווייל נישט די ערשטע טריט פֿון משיחן — ווען מדינת-ישראל און די תּפֿוצות וועלן אונדז אויפֿהערן „צושטעלן“ קריזיסן. . . אַחוץ ישראל, וועלן אונדז אויך די ייִדישע צעשפּרייטקייטן „פֿאַרזאָרגן“ מיט קריזיסן פֿאַר אַ לאַנגער צייט. „לינדער“ . . . ווי שמעון ראָוידאָוויטש זאָגט: „דאָס שטאַרבנדיקע ייִדישע פֿאַלק“ וועמען מען זאָגט כּסדר אַפּ דאָס לעבן, הערט נישט אויף צו לעבן און שאַפֿן.

III

ווי מיר האבן אויבן דערמאָנט, ווערן אין דער ענציקלאָפּעדיע באַהאַנדלט אַ ריי אַספּעקטן פֿון עטנישקייט וואָס זענען אַקטועל אין דער אַמעריקאַנער געזעלשאַפֿט. וועלן מיר זיך אויף די אַלע פֿאַזן דאָ נישט קענען אַפּשטעלן. מיר ווילן יאָ באַטראַכטן דעם ענין: אַסימילאַציע און פּלוראַליזם, אַ צענטראַלער פּראָבלעם וואָס איז שטאַרק נוגע דעם היגן ייִדישן קיבוץ; אַ פּראָבלעם וואָס ווערט אויספֿירלעך דיסקוטירט אין דער ענציקלאָפּעדיע פֿון צוויי געלערנטע: די פּראָפּעסאָרן מייקל וואַלצער און מייקל נאַוואַק, באַהאַנדלען די טעמע פֿון אַ פּאַליטישער און הומאַניסטישער פּערספּעקטיוו.

פּראָפֿ' וואַלצער גיט אַ היסטאָרישן איבערבליק איבער פּאַליטישן פּלוראַליזם אַנווייזנדיק אַז די אַלטערטימלעכע גריכן האָבן אָנגענומען די עטנישע האַמאַגענישקייט פֿון די מלוכות וועגן וועלכע זיי האָבן געשריבן. איין פֿאַלק, האָבן זיי געהאַלטן, שאַפֿט איין מלוכה. אויך אַמעריקאַנער פּאַליטיקער — ווי דזשאַן דזשעי (1745-1829), דער ערשטער הויפּטריכטער פֿון סופּרים קאָרט — האָבן געהאַלטן אַז אַמעריקאַנער זענען איין פֿאַלק וואָס שטאַמט פֿון די זעלביקע אַבֿות, רעדט די זעלביקע שפּראַך, פּראַקטיצירט די זעלביקע רעליגיע, און איז ענלעך אין זיינע מנהגים און מאַנירן. ערשט ביים סוף פֿון 19טן יאָר- הונדערט זענען הנחות פֿון האַמאַגענישקייט געוואָרן פֿאַרפֿעסטקט מיט נייע דעמאָקראַטישע התחייבוֹתן און זענען דערגאַנגען צו דער פֿאַדע- רונג פֿון אומאַפהענגיקייט.

לויט וואַלצערן האָבן די ערשטע אַמעריקאַנער פּלוראַליסטישע שרייבערס — האַראַס קאַלען, ראַנדאָלף בוירן, לואי אַדאַמיק — נישט באַוויזן צו פּראָדוצירן אַן אַדעקוואַטן פּלאַן וועגן דער שייכות צווישן דעם איינעם פּאַליטישן שטאַט, און די פֿילצאַליקע קולטור-קאַלעקטיוון. זייער פּאַליטישע שיטה, מיינט ער, איז געווען אַ נישט-דורכגע- טראַכטער ליבעראַליזם. זיי האָבן פֿאַרטיידיקט דעם אינטרינזיקאַלישן ווערט פֿון מענטשלעכער פֿאַרשידנקייט, און די באַדערפֿעניש פֿון

מענטשן פֿאַר היסטאָרישע און קאָמונאַל-געשאַפֿענע לעבנס-פֿאַרמען. זיי זענען געווען קעגן יעדער סאַרט רעגִימענטאַציע, אָבער זיי האָבן נישט קלאָר געמאַכט ווי אַזוי די פֿאַרשידענע עטנישע גרופּעס וועלן ווערן צוזאַמענגעהאַלטן אין איין פּאָליטישן אַרגאַניזם — צי מלוכה-מאַכט וועט באַנוצט ווערן פֿאַר די באַזונדערע פֿעלקערשאַפֿטן, אָדער וועלכע סאַציאַלע טעטיקייטן ס'דאַרפֿן איבערגעלאַזט ווערן פֿאַר די באַזונדערע גרופּעס.

עטנישער אַליין-אויסדרוק אין אַמעריקע, האַלט וואַלצער, איז דער פֿונקציאָנעלער עקוויוואַלענט פֿון נאַציאָנאַלער באַפֿרִינג אין אַנדערע טיילן פֿון דער וועלט. עס דינט די דריי פֿונקציעס: (1) קאַלענס קולטור-פלוראַליזם איז דער עיקר באַשעפֿטיקט מיט פֿאַרטיידיקן די רעכט פֿון די נייע אימיגראַנטן צו שאַפֿן קולטורעלע געמיינדעס; (2) צו באַזינען די אָדער יענע אידענטיטעט; (3) צו בויען און אויפֿצוהאַלטן די צוריק אויפֿגעשטעלטע געמיינדעס, צו שאַפֿן אינסטיטוציעס, צו באַזאַרגן דערציערישע אַנשטאַלטן. אָבער די דאָזיקע געמיינדעס האָבן נישט ווי די מלוכה, קיין צוואַנג-אויטאָריטעט איבער זייערע מיטגלידער; זיי קאַנען בלויז פֿונקציאָנירן ווי פֿרִייוויליקע געזעלשאַפֿטן. זיי דאַרפֿן מאַכן פֿון עטנישקייט אַן אידעאַל פֿדי צו געווינען אַ גרויסע נאַכפֿאַל-גערשאַפֿט.

אויפֿן יסוד פֿון דערפֿאַרונג, פֿירט וואַלצער אויס, קען מען זאָגן אַז עטנישער פֿלוראַליזם איז נישט אין סתירה צו אַן אוניפֿיצירטער רעפּובליק. עס איז, ווי קאַלען וואַלט געזאָגט, דער אויסדרוק פֿון דעמאָ-קראַטיע אין דער קולטור-ספֿערע. דעריבער דאַרף מען דערלויבן מלוכה-פֿאַנדן פֿון אַלגעמיינע שטייערן צו שטיצן פֿאַרשידענע טעטי-קייטן פֿון די עטנישע מינדערהייטן, אַזעלכע ווי דערציונג, סאַציאַלער ווילזיין, און אַנדערע. אין אַ העטראַגענער געזעלשאַפֿט, ווי די פֿאַר-אייניקטע שטאַטן, וועט, לויט וואַלצערן, דער נאַרמאַלער דעמאָקראַטי-שער פּראָצעס, אַ דאַנק אַ באלאַנסירטער וואַל-ליסטע, און דער אַראַנג-זשירונג פֿון גרופּן-קאָאָליציעס, באַוואַרענען די עטנישע מינדערהייטן מיט אַ געוויסער אומפֿאַרמעלער רעפּרעזענטאַנץ ביים אַסיגנירן פֿאַנדן.

גלייכצייטיק מיט דעם רעכט אויפצוהאַלטן די אייגענע עטנישע קולטור, שטרעבט דער געלערנטער אונטער, דאַרף די מלוכה נישט העלפן פּרעזערווירן יענע עטנישע פּעלקערשאַפּטן וואָס קענען נישט אָדער ווילן נישט זיך אויפֿהאַלטן; די מלוכה דאַרף בלויז זען אַז די געלעגנהייטן אויפֿצוהאַלטן די עטנישע קולטור זאָלן זיין בנימצא, און דאָס איז מחייב אַז אַלע בירגער זאָלן האָבן אַ גלייכן חלק אין די רעסורסן פֿון אמעריקאנער לעבן. מיט אַנדערע ווערטער — דער פּלוראַליזם איז אויף אַזוי פּיל עפֿעקטיוו, אויף וויפּל דער קאַלעקטיווער ווילן פֿון דער עטנישער גרופּע איז וויטאַל, און אויף וויפּל די מיט-גלידער זענען איבערגעגעבן דעם אידעאַל.

בעת פּראָפֿ וואַלצער האָט אין דער אָפּהאַנדלונג פֿאַרהיינט-צייטיקט קאַלענס קולטור-פּלוראַליזם, און האָט אַנגעצייכנט די ליניע פֿון זיין פּראַקטישער רעאַליזירונג אין דער פּאַליטישער סטרוקטור פֿון אמעריקע, באַוואַנט ער זיך אַז פּאַליטישער פּלוראַליזם איז נאָך אַלץ אַן עקספּערימענט וואָס מען דאַרף אויספּרובירן וויאָזוי דעם היסטאָרישן און טעאַרעטישן כּוח פֿון דער נאַציע-מלוכה. דאָס איז אַוודאי נישט אַפֿ-פּרעגלעך. אָבער דאָס איז אויך חל אויף דעמאָקראַטיע און אויף פֿרײַ-הייט; אויך זיי מוז יעדער דור אויפֿסניי דעראַבערן פֿאַר זיך; אויך זיי זענען בבחינת „עקספּערימענט“. נישטאַ קיין גאַראַנטיע אויף אייביקייט אַפּילו פֿאַר דער נאַציע-מלוכה.

IV

אַ פֿאַרטיפּטע שטודיע איבער פּלוראַליזם פֿון אַ הומאַניסטישער פּערספּעקטיוו האָט דאָ בייגעשטייערט דער באַוואַסער ליבעראַלער קאַטוילישער געלערנטער מייקל נאַוואַק. אין דער דאָזיקער עסיי, מיט אַ ריי רעפֿערענצן צו דער יידישער דערפֿאַרונג אין אמעריקע, זעצט ער פֿאַר דעם געדאַנקען-גאַנג וואָס ער האָט אַנטוויקלט אין זיין בוך: „די נישט-שמעצלבאַרע עטניקס“, אַרויסרוקנדיק די קאַנצעפּציע פֿון אַ פּלוראַליסטישער פּערזענלעכקייט... ער סקיצירט דעם אויפֿשטייג פֿון עטנישן באַוואַסטזיין נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה אונטער-

שטרעכנדיק אז גלייכצייטיק מיט אלע האַמאָגעניזירנדיקע השפעות אין לעצטן טייל פֿון 20טן יאָרהונדערט, איז אומעטום פֿאַרגעקומען אַ ווקס פֿון עטנישקייט. מענטשן האָבן אַנגעהויבן אויפֿסניי זיך אומצוקוקן אויף די מאַראַלישע יסודות פֿון זייער טראַדיציאָנעלער קולטור.

פֿאַר מערסטע מענטשן, האַלט ער, איז דער אויסוואַל נישט קיין דיכאַטאָמיע — אַדער טראַדיציאָנעל, אַדער מאַדערן — נאָר דער סטאַטוס פֿון דער געירשנטער חכמה איז געשטיגן, בעת די פֿאַזיציע פֿון דער מאַדערנער קולטור איז געפֿאַלן. דאָס פֿאַרשן פֿון „וואַרצלען“ האָט געצויגן אי דעם אויפֿמערק פֿון געלערנטע, אי פֿון פֿאַלק. אין אַ צייט פֿון קריזיס און מאַראַלישער מבולבלידיקייט זוכט מען אַ באַננינג אין עבֿר. פֿעלקער אין יעדן וועלט-טייל ווערן מער באַווסטזיניק וועגן אַנדערע און וועגן זייער אייגענער אידענטיטעט.

ספעציעל אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, אַ פֿלוראַליסטישע נאַציע וווּ קולטורעלע פֿאַרשידנקייט שפּילט אַ באַזונדער פּסיכאָלאָגישע ראָלע: דאָ, אין דער פֿיל-פֿעלקערדיקער געזעלשאַפֿט אַנטוויקלט זיך אַן אייגנ-אַרטיקער פּסיכאָלאָגישער טיפּ: „די פֿלוראַליסטישע פּערזענ-לעכקייט“... הגם ראַטן-רוסלאַנד, אינדיע, כינע, זענען אויך מולטי-נאַציאָנאַלע שטאַטן, איז אַבער די אַמעריקאַנער געזעלשאַפֿט לכתחילה געגרינדעט געוואָרן אויף דריי וויכטיקע פּרינציפּן וואָס האָבן געפֿירט צו אַן אייגנאַרטיקן עקספּערימענט אין פֿלוראַליסטישן לעבן.

די דאָזיקע דריי פּרינציפּן האָבן צוגעגרייט אַ ציוויליזירטן באַלאַנס צווישן אייניקייט און פֿאַרשידנקייט פֿאַר דער שטודיע פֿון אַ צוקונפֿ-טיקער וועלט-ציוויליזאַציע: (1) אין אַמעריקע איז עטנישקייט נישט געוואָרן אַן אינסטרומענט פֿון טעריטאָריעלער סווערעניטעט; פֿאַליטישע רעכט ליגן דאָ אין יחידים, נישט אין עטנישע עדות (קאַלעק-טיוון); (2) יחידים זענען פֿריי זיך יא, אַדער נישט צו אידענטיפּיצירן מיט אַן עטנישער גרופּע; (3) יחידים וואָס אַרגאַניזירן זיך אין וואַלונטאַרע אַסאָסיאַציעס ווערן דערמוטיקט צו שטאַרקן יענע סענטימענטן, זכרונות, אינספּיראַציעס און אויפֿפֿירונגען פֿון דער גרופּע וואָס זיי קלייבן אויס. דער שטאַט איז דערמוטיקנדיק דורך שטייער-געזעצן

אָדער אַנדערע לעגאַלע פּרינציפּן, ווי למשל, אַ באַלאַנסירטער וואַל-צעטל, וועמענס ציל ס'איז איינצושליסן יעדע עטנישע גרופּע אין עפּנטלעכן לעבן פֿון „אַמעריקאַנער פֿאַלק“.

אין דעם זין, האַלט נאָואַק, איז דער „שמעלץ-טאַפּ“-באַגריף געווען אַ מעכטיקער מיטאַס אין אַמעריקאַנער לעבן. פֿון דער אַנדערער זייט, פֿאַרלאַנגט נישט די שְׂבֻעָה ביים ווערן אַ בירגער פֿון לאַנד מ'זאל אױפֿ-געבן די פֿריערדיקע קולטורעלע געשיכטע. דער „שמעלץ-טאַפּ“ איז נישט מחייב אַז מ'זאל אױפֿשמעלצן די קולטורעלע אונטערשיידן צווישן דער אַמעריקאַנער נאַציע. דער רעזולטאַט פֿון דעם עקספּערימענט אין פּלוראַליזם איז „אַ פּלוראַליסטישע פּערזענלעכקייט“. אין דער אַמערי-קאַנער פּלוראַליסטישער געזעלשאַפֿט האַבן אַ סך מענטשן די מעגלעכ-קייט צו ווערן באַקאַנט און אַרײַנגעטאַן אין אַ סך קולטורעלע טראַדיציעס וואָס זענען לכתחילה נישט געווען זייערע, און צו אַפּראַפּרי-אירן אידעען און ווערטן וואָס זענען נישט געווען קיין טייל פֿון זייער דערציִונג. ווי אַ רעזולטאַט פֿון דעם אַלעם, האַלט נאָואַק, זענען יחידים אין אַמעריקע גרייט צו אַנטוויקלען אַ סך קולטורעלע וואַרצלען. די וואָס שטאַמען פֿון אַנגלאַ-אַמעריקאַנער זענען גרייט צו לערנען די פּאַליטישע געשיכטע, די שפּראַך און ליטעראַטור פֿון אַמעריקע.

„פֿון דער יידישער טראַדיציע לערנען מיר אַ פּסיכאָלאָגישע און סאָציאָלאָגישע סאָפיסטיצירטקייט, צו קוקן אונטער דער אויבערפֿלאַך פֿון יחיד און געזעלשאַפֿט, און אַ חוש פֿאַר דער לאַנגער ווירקלעכקייט פֿון דער מערבֿדיקער געשיכטע ווי ייִדן האַבן זי איבערגעלעבט“; פֿון די אַנדערע עטנישע גרופּעס נעמט מען איבער אַנדערע טייערע ווערטן (זייט 777).

אחוץ דעם נעמען מיר אַנטייל אין דער „בשותפֿותדיקער קולטור“ — מיר טיילן די הויפט נאַציאָנאַלע דערפֿאַרונג: פּראַספּעריטעט און דעפּרעסיעס, מלחמה און שלום, גרויסע מאַראַלישע פֿירערשאַפֿט און טרויעריקע אַפֿיציעלע דורכפֿאַלן. די בשותפֿותדיקע קולטור ווערט אױפֿגעבויט דורך דעם מעכטיקן איינפֿלוס פֿון דער אַלגעמיינער שפּראַך, און דער לעגאַלער עקאָנאָמישער און פּאַליטישער טראַדיציע.

אין דעם זינען אנטוויקלט יעדער איינער א „פלוראליסטישע פערזענ-
לעכקייט“, וואָס איז א געווינס פֿאַר דער מענטשלעכער קולטור, ווייל זי
האַט א מעגלעכקייט צו זען זאכן פֿון א סך פערספעקטיוון. אוודאי פֿאַר-
שטייט נאָוואַק אַז נישט אַלע מענטשן זענען גלײַך; יעדער מענטש איז
באַרענעצט אין זײַנע סימפּאַטיעס און אױפֿנעם-פֿעיקטן; קײנער האָט
ניט די פֿעיקייט צו פֿאַרשטיין אַלצדינג וועגן אַלץ.

פֿאַר ייִדן וואָס האָבן במשך צוויי טויזנט יאָר געלעבט צווישן
אַלערליי פֿעלקער און קולטורן וועט נישט זײַן פֿרעמד נאָוואַקס היפֿאַ-
טעזע פֿון א „פלוראליסטישער פערזענלעכקייט“. מיר האָבן אין אַלע
תּפֿוצות אנטוויקלט, אויב נישט קיין פלוראליסטישע איז א צוויי-קולטור-
רישע פערזענלעכקייט. מיר האָבן געקענט, און צום טײל אַפֿילו אפֿראַ-
פריאירט טײלן פֿון דעם נישט-ייִדישער קולטור און ציוויליזאַציע, ווי עס
דערציילן אונדז ייִדישע היסטאָריקערס. נאָוואַקס הנחה דערמאָנט אײַך
— ווען איר ווענדט זי אַן אויף ייִדן — אין דער דאָקטרינ פֿון דעם
אַמעריקאַנער עקאָנאָמיסט-סאַציאַלאָג טהאַרסטאָן וועבלען (1857-1929)
וועלכער האָט אין זײַן באַרימטער עסי וועגן דער אינטעלעקטועלער
פראַמינענץ פֿון ייִדן אין מערבֿ-אײראָפּע אנטוויקלט די טעזע פֿון דער
ייִדישער „סקעפטישער פערזענלעכקייט“, וואָס האָט אַ דאַנק איר
סקעפטיציזם און צוויי קולטורישקייט זיך באַפֿרײט פֿון די קאַנווענ-
ציאָנעלע אמתן און טראַדיציעס, און דערפֿאַר האָבן ייִדן אַזוי פֿיל בײַגע-
שטייערט צו דער מערבֿ-אײראָפּעישער קולטור. דער דאָזיקער זאַג וועגן
ייִדישן חלק אין דער מאַדערנער קולטור איז אוודאי אויך חל אױפֿן
ייִדיש-אַמעריקאַנער שבֿט, און פראַפֿעסאָר נאָוואַק גיט דאָס צו.

די האַרװאַרד-ענציקלאָפּעדיע שפּיגלט אַפּ דעם איצטיקן גײַסטיקן
קלימאַט און די דאַמינירנדיקע אידעען אין שייכות צו עטנישקייט וואָס
זענען הינט-צו-טאָג אַנגענומען אין ברייטע קרייזן אין אַמעריקע. און
פונקט ווי די פֿראַנצויזישע ענציקלאָפּעדיע אין אַכצנטן יאָרהונדערט
האַט רעפֿלעקטירט די אידעען פֿון דער אױפֿקלערונג-עפּאָכע, און האָט
מיטגעהאַלפֿן אין זײַער פֿאַרשפּרייטונג, אַזוי קען די איצטיקע ענציקלאָ-
פּעדיע וועגן אַמעריקאַנער עטנישע גרופּעס מיטהעלפֿן צו פֿאַרפֿעסיקן

אירע גרונט-איינשטעלונגען וואָס זענען פּאַזיטיוו צום אויפֿהאַלט פֿון עטנישע טראַדיציעס בכלל, און צו אַ ייִדיש-קולטורעלן המשך אין די פֿאַראַייניקטע שטאַטן.

(1983)

ליבע און טראַדיציע בײַ אמעריקאנער יידן

I

די פּראַבלעם געמישטע חתונות צווישן יידן און קריסטן אין אַמע-
ריקע הערט נישט אויף צו באַשעפֿטיקן ייִדישע סאַציאַלאַגן, פּלל-טוערס,
און פשוטע יידן. בעת מײַנע עפֿנטלעכע אַרויסטרעטונגען מיט רעפֿע-
ראַטן אין פֿאַרשידענע אמעריקאנער שטעט — אַפֿילו ווען כ׳האַב
גערעדט אויף טעמעס וואָס האַבן געהאַט אַ קנאַפע שייכות מיט דעם
ענין, האָט דער עולם נישט פֿאַרגעסן מיר צו שטעלן פֿראַגעס בנוגע
דעם פֿענאַמען. מײַקען נישט לייקענען אַז ס׳איז אַ ברענענדיק אַקטועל
פּראַבלעם פֿאַר וועלכער קיינער האָט ביז איצט נישט געפֿונען קיין
לייזונג.

איז אַט נאָר וואָס דערשינען אַ שטודיע וואָס איז געבויט אויף אַן 18-
חדשימדיקער אויספֿאַרשונג. דער מחבר פֿון דעם בוך, ד״ר עגאַן
מייער, איז אַ פּראַפֿעסאר פֿון סאַציאַלאַגיע אין ברוקלין קאלעדזש —
געבוירן אין בודאַפעסט, און אין עלטער פֿון 12 יאָר — אין 1944 —
עמיגרירט קיין אמעריקע; אין 1975 האָט ער באַקומען זײַן דאָקטאָראַט
אין סאַציאַלאַגיע פֿון ראַטגערס אוניווערסיטעט. פּראַפֿ' מייער און זײַן

*) *LOVE AND TRADITION Marriage Between Jews and Christians* By Egon Mayer. Plenum Press, New York & London 1985, 311 pp.

פֿרוי זענען דערצויגן געוואָרן ווי אַרטאָדאָקסישע יידן, און זיי האָבן אַ טיפֿן אינטערעס אין ייִדישער עקזיסטענץ.

פֿאַרשטייט זיך אַז די אויספֿאַרשונג וואָס מיר ווילן דאָ באַטראַכטן איז געמאַכט געוואָרן לויט די אַנגענומענע סאַציאַל-וויסנשאַפֿטלעכע מעטאָדן. די שטודיע איז באַגרינדעט אויפֿן יסוד פֿון אַנקעטעס און אינטערוויען מיט הונדערטער געמישטע פֿאַרלעך און מיט זייערע קינדער — ווי זיי נעמען אויף דעם קאַנפֿליקט צווישן ליבע און טראַ-דיציע; ווי זיי האַרמאָניזירן זייער צוגעבונדנקייט צו געירשנטע טראַ-דיציעס און צו זייערע משפּחות; ווי זייערע קינדער קוקן אויף זייער רעליגיעזער און עטנישער אידענטיטעט — באַטראַכטן זיי זיך ווי אַנגע-העריקע צו יידן, אַדער צו קריסטן, אַדער זענען זיי פֿרעמדע אין ביידע וועלטן.

מיר וועלן זיך נישט אַפּשטעלן אויף אַלע טאַבעלעס, ציפֿערן און פֿראַפֿאַרציעס וואָס ד״ר מייער גיט אָן, כדי צו באַפֿעסטיקן זינע אויספֿירן; מיר וועלן אויך נישט ציטירן זינע אַריגינעלע פּסיכאָלאָגישע אַרבינבליקן אין דער מענטשאַליטעט פֿון די געמישטע פֿאַרלעך — דאָס וואָלט פֿאַרנומען צופֿיל פּלאַץ. מיר וועלן זיך מוזן באַנוגענען מיט אַ פֿאַר ציפֿערן און פֿראַצענטן וואָס זענען אומבאַדינגט נייטיק כדי אַפּצו-שאַצן די קאָמפּליצירטקייט פֿון דער פֿראַבלעם.

פֿון די קנאַפּע זעקס מיליאָן יידן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, אין 1980, האָבן 350,000 יידן חתונה געהאַט מיט נישט-ייִדן. זיי האָבן געבוירן צווישן פֿיר און זעקס הונדערט טויזנט קינדער. עס איז פֿאַראַן אַן ערך אַ מיליאָן יחידים וואָס זענען באַטייליקט אין געמישטע חתונות. דער מחבר האָט אינטערוויואירט געמישטע פֿאַרלעך זינט 1975. צווישן 1977-1979 האָט ער געפֿאַרשט 450 פֿאַרלעך איבער גאַנץ אמעריקע: לאַס-אַנדזשעלעס, ניו-יאָרק, קליוואַנד, דאַלאַס און אַנדערע שטעט. ביי אַרום אַ פֿערטל פֿון די פֿאַרלעך האָבן זיך די קריסטלעכע שותפֿים מגייר געווען. צווישן 1981-1983 האָט ער געפֿאַרשט די קינדער פֿון די געמישטע פֿאַרלעך.

עס איז וויכטיק זיך צו באַקענען מיט דעם וווקס פֿון געמישטע

חתונות. אט איז דער פראצענט פֿון יידן וואָס האָבן חתונה געהאַט מיט נישט-יידן במשך דריי־פֿערטל פֿון היינטיקן יאָרהונדערט:

1920-1900 — 2 פראַצענט

1930-1921 — 3.2 פראַצענט

1940-1931 — 3 פראַצענט

1950-1941 — 6.7 פראַצענט

1955-1951 — 6.4 פראַצענט

1960-1956 — 5.9 פראַצענט

1965-1961 — 17.4 פראַצענט

1971-1966 — 31.7 פראַצענט

אַבער צוזאַמען מיטן וויקס פֿון געמישטע חתונות איז אויפֿגע-
קומען, באַטאָנט דער געלערנטער, אַ קעגנזעצלעכע טענדענץ: דאָס זוכן
וואַרצלען אין דער אייגענער עטנישער גרופּע. לאַנג נאָך דעם ווי מען
האַט געהאַט אַנגענומען אַז עטנישקייט איז נישט רעלעוואַנט אין דער
אַמעריקאַנער געזעלשאַפֿט, האָט מען אַנגעהויבן לויבן די מעלות פֿון
עטנישע גרופּעס-פֿאַרבינדונגען און פֿון די קולטורעלע ירושות זייערע.
די דאָזיקע היפּוכדיקע טענדענצן האָבן אַרויסגערוקט עטלעכע קשיות
בנוגע געמישטע חתונות: פֿאַרוואָס פֿייערן מענטשן געוויסע סימבאָלן,
ריטואַלן און טראַדיציעס וועמענס הויפט-דאָקטרינען זיי האָבן אָפּגע-
וואַרפֿן? פֿאַרוואָס האַלטן אַזוי פּיל יידן אַן געוויסע יום-טובֿ-פֿייע-
רונגען, יידישע מאכלים, בעת זיי האָבן חתונה געהאַט מיט נישט-יידן?
פֿאַרוואָס איז די טענדענץ פֿון געמישטע חתונות נישט באַגלייט געוואָרן
מיט אַ דיסאידיענטיפֿיקאַציע לגבי דעם יידישן פֿאַלק? דערצו באַווייזן
אַלע שטודיעס אַז דער פראַצענט פֿון גרים איז געוואַקסן צוזאַמען מיטן
וויקס פֿון געמישטע חתונות. במשך די לעצטע 30 יאָר איז דער פראַ-
צענט אין די פֿאַראַייניקטע שטאַטן פֿון גרים געשטיגן אויף 300
פראַצענט, און אין אַ דריטל פֿון געמישטע חתונות האָט דער קריסט-
לעכער שותף זיך מגייר געווען.

אין 1984 האָט אַ פֿאַרשינג פֿעסטגעשטעלט אַז בלויז 15 פראַצענט
פֿון 1300 אַמעריקאַנער יידישע קאלעדזש-סטודענטן האָבן דערקלערט

אז זיי וועלן קיינמאל נישט האָבן קיין ראַנדעווען מיט נישט-יידן (זייט 105). הייסט עס, אַז אַפּילו פֿאַר סטודענטן אַפּשטאַמיקע פֿון פֿאַר-וואַרצלטע ייִדישע היימען איז נישטאָ קיין אַפּהאַלט פֿון אַפּטע באַגעגע-נישן מיט קריסטלעכע פֿרויען; און אַפּילו יידן וואָס קומען פֿון שטאַרק-רעליגיעזע היימען האָבן בלויז 30 פּראָצענט געענטפֿערט, אַז זיי וועלן נישט האָבן קיין ראַנדקעס מיט קריסטן.

דער דאָזיקער אויסגעפֿינס פֿירט דעם פֿאַרשער צו דער קאַרדי-נאַלער פֿראַגע, וואָס ווערט שוין אַ סך יאָרן דעבאַטירט צווישן ייִדישע דערציערס: צי וועט אַן אינטענסיווע ייִדישע דערציונג אַפּשטעלן, אָדער כאַטש רעדוצירן, געמישטע חתונות? ד"ר מייער האַלט אַז אויף דער פֿראַגע קען מען נישט געבן קיין זיכערן ענטפֿער, ווייל — ווי מיר האָבן שוין באַריכטעט — אויפֿן סמך פֿון דער 1984 פֿאַרשונג, האָבן בלויז 30 פּראָצענט יונגע יידן געענטפֿערט אַז זיי וועלן נישט האָבן קיין ראַנ-דעווען מיט נישט-יידן. פֿון דער אַנדערער זייט האָט דער סאַציאַלאָג אויסגעפֿונען אַז אַ סך יידן וואָס האָבן חתונה געהאַט מיט קריסטן טיילן די טיפּסטע ייִדישע ווערטן.

יעדער איינער וואָס קען די אמעריקאַנער ייִדישע יוגנט וועט נישט באַשטרעבן די דאָזיקע הנחה, אַז די ייִדישע דערציונג איז נאָך נישט קיין גאַראַנטיע קעגן געמישטע חתונות. פֿונדעסטוועגן גלויבן מיר, אויפֿן סמך פֿון אונדזער אַרבעט מיט דער היגער ייִדישער יוגנט במשך צענדליקער יאָרן, אַז וואָס מער צידה לדרך מיר וועלן איר געבן, אַלץ וואַרשיינלעכער איז עס, אַז זי וועט דערפֿון ווערן באַווירקט. הלל'ס זאַג: לאַ עס-האַרץ חסיד, מעגן מיר פאַראַפֿראַזירן אַז אַ ייִדישער עס-האַרץ קען זיין אַ האַרץ-ייד, אָדער אַ מעצענאַט, אָבער ראשית טאָר מען נישט איבערלאָזן דאָס האַרץ אויפֿן חשבון פֿון קאַפּ: דער עס-הספֿר טאָר נישט ווערן אין אמעריקע אַן אומוויסנדיקער שבֿט; צווייטנס, דער ייִדישער יוגנטלעכער וואָס האָט אין דער קינדהייט און יוגנט איינגעזאַפט אַ היפשע דאָזע ייִדישקייט, אַפּילו ווען איז אַ געוויסן פּעריאָד פֿון זיין לעבן וואַרפֿט ער אַפּ אירע רעליגיעזע דאַגמעס און ריטואַלן, האָט שפּעטער, ווען די עמאַציעס און ליידנשאַפֿטן ווערן געצאַמטער, צו וואָס צוריק-

צוקומען און וואָס זיך צו דערמאָנען. גירסא דינקותא האָט אַ טבע זיך אַפצורופֿן אין די ריפֿערע יאָרן פֿון אַ מענטשנס לעבן. אַט האָט פראַפֿעסאָר מאַריס רפֿאל קאהען, דער פֿילאָסאָף-אַגאַס-טיקער, צוזאַמען מיטן רעליגיעזן געלערנטן ד״ר חיים טשערנאַוויץ, זיך באַמיט צו שאַפֿן אַן ענציקלאָפֿעדיע וועגן תלמוד, ווייל ער האָט געוואָסט אַז דער תלמוד איז נישט בלויז אַ רעליגיעז הלכה-ווערק, נאָר אויך אַן אייגנאַרטיקער אויפֿטון אין דער געשיכטע פֿון ציוויליזאַציע.

II

ד״ר מייער סקיצירט אין זײַן שטודיע דעם אויפֿקום פֿון דער עטנישער באַוועגונג אין אמעריקע אין די 60קער יאָרן, און באַטאָנט, אַז אין דער זעלבער צײַט איז בײַ אמעריקאָנער קריסטן אַנטשטאַנען אַ נייער קאַמפֿאַנענט אין אימאַזש וועגן ייִדן: דער ישראָלדיקער פּיאַנערישקײַט-העלדישקײַט-פאַרטרעט האָט פֿאַרגעשטעלט אַ פּאַזיטיוו בילד פֿון ייִדן און ייִדישקײַט. דאָס, מײַנט ער, האָט באַווירקט די געענ-דערטע באַצײונג מצד קריסטן צו געמישטע חתונות. די גאַלפֿ-אַפֿשטי-מונג, אין 1983, האָט אויסגעפֿונען אַז דער פראַצענט אמעריקאָנער קריסטן וואָס אַפֿראַבירט געמישטע חתונות איז געשטיגן פֿון 59 פראַ-צענט אין 1968 ביז 77 פראַצענט. אַ צאָל קריסטן באַטראַכטן ייִדן ווי קולטור-העלדן פֿאַר זייער געלערנטקײַט, און זייערע אויפֿטוען אין ליטעראַטור, קונסט, פֿילמען, און זשורנאַליזם.

אין אַן אויספֿאַרשונג וועגן די קינדער פֿון געמישטע פֿאַרלעך האָט זיך אַרויסגעוויזן, אין 1983, אַז 46 פראַצענט פֿון 16-יעריקע און עלטער, באַטראַכטן זיך ווי ייִדן; 32 פראַצענט — ווי קריסטן, און 22 פראַצענט האַלט זיך פֿאַר מענטשן וואָס האָבן נישט קײַן שום רעליגיעזע אידענ-טיטעט. דאָס, מײַנט ער, דעמאָנסטרירט די רעלאַטיווע אַנזעעווידיקײַט פֿון דער ייִדישער אין פֿאַרגלייך מיט דער קריסטלעכער ירושה, און אַז די ראַלע פֿון ייִדישקײַט איז בײַ זיי שטאַרקער ווי וועלכע ס׳איז אַנדערע עטנישע, אַדער רעליגיעזע אידענטיפֿיקאַציע (זײַט 163). די דאָזיקע

אַנקעטע, האַלט ער, וואַרפֿט אָפּ די אַנגענומענע מיינונג אַז געמישטע חתונות זענען די לעצטע סטאַציע אין ייִדישן קיום.

ייִדישע פֿאַמיליעס און דער ייִדישער ציבור, דערמאָנט ער אונדז, האָבן ביז די 1950-ער יאָרן זיך אָפּגעזאָגט פֿון יענע וואָס האָבן חתונה געהאַט מיט קריסטן, און דאָס האָט, לויט אים, פֿאַרזיכערט די עווענ-טועלע אַסימילאַציע פֿון געמישטע פֿאַרלעך. אָבער דער געוואַלדיקער וווקס פֿון געמישטע חתונות זינט 1950, האָט געצווונגען ייִדן צו ווערן טאַלעראַנטער. דערצו האָט די טענדענץ וואָס ייִדישקייט האָט באַקומען די אייבערהאַנט ביי די געמישטע פֿאַרלעך, דערמוטיקט די דאָזיקע פֿאַמיליעס אָנצוהאַלטן זייערע בונדן מיט דער ייִדישער עדה. ווי אַ פּועל-ייִצא זענען ראַביס געוואָרן טאַלעראַנטער צו נישט-ייִדן וואָס ווילן זיך מגייר זיין. עס האָט דערמוטיקט די רעפֿאָרם-ייִדן אָנצונעמען דראַמאַטישע מאַסמיטלען צו אינקאַרפֿאָרירן נישט-ייִדן אין דעם ייִדישן ציבור.

ד"ר מייער שטעלט זיך אָפּ אויף דעם פֿאַרשלאַג פֿון ראַבי אַלעק-סאַנדער שינדלער, אין 1978, אַרײַנצונעמען אין ייִדישן קהל די קריסטן וואָס האָבן חתונה מיט ייִדן — אַ פֿאַרשלאַג וואָס האָט איבערגעקערט אַ 1600-יאַריקע טראַדיציע אין יהדות; און וואָס איז ענטוויאַסטיש אָנגע-נומען געוואָרן מצד דער רעפֿאָרם-באַוועגונג. אין 1983 האָבן די רעפֿאָרם-ייִדן באַנייט און מִפֿרסם געמאַכט זייער שטעלונג אַז פֿאַר זיי איז אַ קינד פֿון אַ ייִדישן פֿאַטער אָדער מוטער אַ ייד — ניט געקוקט אויף דער הלכה וואָס פּסקנט אַז נאָר קינדער פֿון ייִדישע מאַמעס קען מען פֿאַררעכענען ווי ייִדן.

דער דירעקטאָר פֿון די רעפֿאָרם-ייִדן שאַצט אָפּ אַז פֿון זיבן טויזנט ביז אַכט טויזנט קריסטן זענען זיך יערלעך מגייר. אַרטאָדאָקסישע רבנים האָבן, פֿון 1962-1965, מגייר געווען אַרום טויזנט אמעריקאַנער נישט-ייִדן; קאַנסערוואַטיווע ראַביס שאַצן אָפּ אַז יערלעך זענען זיך מגייר ביי זיי צווישן 3000 און 4000 קריסטן. אַן ערך אַ דריטל פֿון געמישטע חתונות צווישן ייִדן און קריסטן פֿאַרענדיקן זיך מיטן גיור פֿון קריסט-לעכן שותף צו ייִדישקייט. מערסטע פֿון די גרים זענען פֿרויען. אין 43

פראַצענט פֿון די געמישטע חתונות פֿאַרבלייבן די שותפים אין זייער פֿריערדיקער רעליגיעזער און עטנישער אַנגעהעריקייט. פֿונדעסט-וועגן, באַטאַנט דער מחבר, איז די וואַקסנדיקע צאַל גרים די לעצטע דרייסיק יאָר אַ מערקווערדיקע טענדענץ אין ליכט פֿון דער יידישער היסטאָרישער דערפֿאַרונג במשך 1600 יאָר. עס איז אַן עדות פֿון דער פֿאַרגרעסערטער ווערדע פֿון ייִדן און יידישקייט אין די אויגן פֿון קריסטן, און אַ צייכן פֿון די רעליגיעזע קאָנסעקווענצן אין אַן אַפֿענער און עגאָליטאַרער געזעלשאַפֿט.

לויט די אינטערוויען וואָס ד״ר מייער האָט געהאַט מיט די גרים, איז זייער הויפּט-מאָטיוו דער ווונטש צו טיילן אַ בשותפֿותדיקן רעליגיעזן לעבנס-סטיל מיטן חתונה-שותף, און צו פֿאַרזאָרגן זייערע קינדער מיט אַ בינדנדיקער רעליגיעזער טראַדיציע. נאָך אַ סיבה פֿאַר גיור איז דער ווונטש צו איבעראַנדערשן איר סאַציאַלע אידענטיטעט אַזוי אַז עס זאַל האַרמאָנירן מיטן מאַנס און די קינדערס רעליגיע. די דאָזיקע פֿאַרמולע אַרבעט לטובֿת דעם ייִדישן שותף אין מערסטע געמישטע חתונות.

נישט געקוקט אויף דעם וויקס פֿון גיור איז דער מחבר מודה, אַז דער וועלט-באַנעם פֿון רובֿ אמעריקאנער ייִדן איז אַ סך מער וועלטלעך ווי רעליגיעז, אַ סך מער אַ מאַזאַיק פֿון איינשטעלונגען, ווי אַ סכּום ריטואַלן — אַזוי באַשטעטיקן מערסטע פֿאַרשוונגען. די בונדן וואָס צעמענטירן דעם ייִדישן קאַלעקטיוו זענען אַחוץ רעליגיעזע פֿאַר-מאַליטעטן — מורא פֿאַר אַנטיסעמיטיזם. אַ טיפֿע זאַרג פֿאַר דער זיכער-קייט פֿון ישראל, אַ ווונטש צו לעבן צווישן און זיך צו אַסאַציאירן מיט ייִדן. גרים זענען אין דעם פֿרט אַנדערש: זיי דעפֿינירן יידישקייט מער אין רעליגיעזע ווי אין עטנישע טערמינען; פֿאַר זיי איז יידישקייט אין תּוך אַן אמונה, אַזוי ווי זייער פֿריערדיקע רעליגיע. די דאָזיקע כאַראַקטעריסטיק פֿון גרים, וואַלטן מיר צוגעגעבן, איז אויך חל אויף אַ סך אַסימילירטע ייִדן בײַ וועמען יידישע קולטור איז אַלע אירע עמאַנאַציעס איז אַ סינאָנים פֿאַר רעליגיע.

III

דער פֿענאָמען פֿון געמישטע חתונות אין דער אמעריקאנער תּפֿוצה איז נאָך צו יונג אַז מען זאָל קענען ענטפֿערן אויף אַ סך פֿראַגעס וואָס באַאומרויקן ייִדן — ספּעציעל ווי באַווירקט דאָס די קינדער פֿון די געמישטע פֿאַרלעך. פֿדי אויסצוגעפֿינען דעם קינדס צד האָט דער מחבר דורכגעפֿירט אַ פֿאַרשונג צווישן 1981-1983. אין 1982 האָט ד״ר מייער אַרויסגעשיקט אַן אַנקעטע צו 394 קינדער פֿון געמישטע חתונות. ער האָט באַקומען 117 ענטפֿערס, וואָס האָבן רעפּרעזענטירט קינדער פֿון 70 פֿאַמיליעס. 55 ענטפֿערס (47 פֿראַצענט) זענען געווען פֿון מענער; 62 ענטפֿערס (53 פֿראַצענט) פֿון פֿרויען. די גרופּע איז באַשטאַנען פֿון מענטשן אין עלטער פֿון 16 ביז 46 יאָר; אַבער מערסטע זענען געווען אין מיטן די צוואַנציקער יאָרן. 55 פֿראַצענט פֿון די ענטפֿערס זענען געווען פֿון פֿאַמיליעס מיט אַ יערלעכער הכנסה פֿון פֿופֿציק טויזנט דאָלער, אַדער מער. 32 פֿראַצענט זענען געווען פֿאַרהייראַט; 68 פֿראַצענט — נישט.

42 ענטפֿערערס (36 פֿראַצענט) האָבן באַריכטעט אַז זייערע קריסטלעך-געבוירענע עלטערן האָבן זיך מגייר געווען, און 75 (64 פֿראַצענט) האָבן דערקלערט אַז זייערע קריסטלעכע עלטערן האָבן זיך נישט מגייר געווען; דרײַ-פֿערטל פֿון די ענטפֿערערס האָבן קריסטלעך-געבוירענע מאַמעס און ייִדיש-געבוירענע טאַטעס. די גרעסטע מער-הייט קינדער פֿון עלטערן וואָס האָבן זיך מגייר געווען, האָבן זיך אידענטיפֿיצירט ווי ייִדן. 16 פֿראַצענט האָבן געענטפֿערט אַז זיי אידענטיפֿיצירן זיך נישט מיט קיין שום רעליגיע. אַבער קינער האָט נישט געזאָגט אַז ער אַדער זי באַטראַכט זיך ווי אַ קריסט.

די ענטפֿערס סוגעסטירן אַז אין פֿאַמיליעס פֿון גרים איז דאָ אַ גרעסערע וואַרשיינלעכקייט אַז די קינדער וועלן זיך אידענטיפֿיצירן ווי ייִדן. בעת אַז גיור קענען זיך געמישטע חתונות ענדיקן מיט אַ ירידה אין שייכות צו ייִדישער אידענטיפֿיקאַציע, אין שפּעטערדיקן דור. פֿון אַנדערע ענטפֿערס קען מען אַפֿלערנען אַז קינדער פֿון ייִדישע טאַטעס,

גיכער ווי פֿון ייִדישע מאַמעס, וועלן זיך וואַרשיינלעך אידענטיפֿיצירן ווי ייִדן. דריי־פֿערטל פֿון די קינדער פֿון גרים האָבן באַקומען אַ ייִדישע דערציִונג, און אַ גרויסע מערהייט פֿון די דאָזיקע קינדער האָבן געפֿייערט ראש־השנה, יום־כיפור און פסח.

ווי אַ פּועל־יוצא פֿון אַלע זיינע פֿאַרשונוגען קומט פּראָפֿ מייער צו פֿאַלגנדיקע אויספֿירן: אַלע געמישטע פֿאַרלעך ראַנגלען זיך עמאַציאָנעל און פּראַקטיש מיט די אונטערשידן אין זייערע ירושות; זיי שטרעבן צו האַרמאָניזירן זייער ליבע פֿון איינעם צום אַנדערן מיט זייערע געירשנטע אַנדערשדיקע טראַדיציעס. ער האַלט אַז געמישטע חתונות קען מען צעטיילן אין פֿיר קאַטעגאָריעס: (1) די וואָס זענען זיך מגייר; (2) אַסימילאַטאָרישע פֿאַרלעך; (3) אינטעגרירנדיקע, און (4) די אָפּוואַר־פֿערס. די ערשטע גרופּע באַשטייט פֿון אַרום 33 פּראָצענט געמישטע פֿאַרלעך, און דאָ איז דער קריסטלעכער שותף זיך מגייר. די אַסימי־לאַטאָרישע גרופּע באַשטייט פֿון אַרום 20 פּראָצענט, און דאָ גייט דער שותף אַריבער צום קריסטנטום. די גרעסטע פּראָפּאָרציע, וואָס באַשטייט פֿון אַרום 43 פּראָצענט — די אינטעגראַציאָניסטישע — האַלט אָן אַ געוויסע פֿאַרבינדונג מיט זייער פֿריערדיקע טראַדיציעס, וואָס זיי פֿרו־בירן סינטעזירן אין אַן אייגנאַרטיקער קאַמבינאַציע געשאַפֿן פֿון זיי אַליין. די איבעריקע 15 פּראָצענט פֿון געמישטע חתונות באַשטייען פֿון פֿאַרלעך וואָס וואַרפֿן אָפּ זייערע רעליגיעזע אַדער פֿאַלקישע אידענטיפֿיקאַציעס. אויב אַזוי הייסט עס אַז די ערשטע און דריטע גרופּע — גרים און אינטעגראַציאָניסטן, וואָס שטעלן מיט זיך פֿאַר 76 פּראָ־צענט פֿון די געמישטע פֿאַרלעך — ווייזן אַז די סכּנה פֿון געמישטע חתונות, וואָס קענען פֿירן צום אונטערגאַנג פֿון אַמעריקאַנער ייִדנטום איז איבערגעטריבן (זייט 283).

דאָ מוז דער שרייבער פֿון די דאָזיקע שורות מחולק זיין מיטן מחבר. ערשטנס, איז דער „באַרויקונגס־פּיל“ (טראַנקוויליזער) פֿון די 76 פּראָצענט נאָך נישט קיין ראיה אַז דאָס שפּילט אָפּ דאָס אמתע בילד היינט און ספּעציעל מיט אַ דור שפּעטער; די צאָל געמישטע חתונות שטײַגט נאָך אַלץ; צווייטנס, אויב אונדזער אַמעריקאַנער ייִדישקייט זאָל

באַשטיין פֿון אַ פֿײַערונג פֿון עטלעכע ייִדישע יום־טובֿים קען חלילה דאָס אמעריקאָנער ייִדנטום פֿאַסיליזירט ווערן אין אַ נייעם קאַראַימער שבת וואָס וועט האָבן אַ קנאַפע שייכות מיט דער היסטאָרישער ייִדיש־קײַט. ס'איז אויך אַ שוואַכע טרייסט די דערקלערונג פֿון ד״ר מייער, אַז אויב די אַפּשטאַמיקע פֿון אַזעלכע געמישטע פֿאַרלעך זאָלן מיט עטלעכע דורות שפּעטער זיך אין גאַנצן אַסימילירן וועט מען עס דאַרפֿן דער־קלערן נישט אויפֿן סמך פֿון געמישטע חתונות, נאָר ווי דעם רעזולטאַט פֿון קאַמפּליצירטערע סיבות.

אודאי איז דער מחבר גערעכט מיט זײַן אַרײַנבליק אַז ליבע באַזיגט נישט אַלע אַנדערע געפֿילן, ווי: צוגעבונדנקײַט צו די טראַדיציעס פֿון פֿרײַערדיקע דורות; אַז ליבע איז אַן עמאַציע וואָס טרייבט מענער און פֿרויען צו זיך־אַנטדעקונג, צו זעלבסט־אויסדרוק, און זעלבסט־אויס־בעסערונג; אַז דער מענטש קען נישט באַפֿרידיקט ווערן בלויז מיט סעקסועלע און עמאַציאָנעלע באַנדן. פֿאַראַן אַ סך סובטילע, אַריגינעלע אַבסערוואַציעס אין דער שטודיע. נאָר אויב מיר קענען זיך נישט באַפֿרײַען פֿון דעם זאָרג וועגן געמישטע חתונות, ווײַל קיינער האָט נאָך נישט געפֿונען קיין לייזונג צו דער דילעמע, דאַרפֿן מיר, צום גליק, געדענקען, אַז גלײַכצײַטיק מיטן וווקס פֿון געמישטע חתונות, זענען אויך אויפֿגעקומען אין אמעריקאָנער ייִדנטום פֿאַזיטיווע פֿראַצעסן, צענטריפעטאַלע פֿאַקטאָרן וואָס דעמאָנסטרירן אַ רעוויטאַליזירונג פֿון ייִדישער קולטור, און ייִדיש־געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקײַט אין היגן ייִדישן קיבוץ. עס איז אויפֿגעבויט געוואָרן אַ נעץ פֿון ייִדישע טאַג־שולן; עס וואַקסט די מחנה פֿון אמעריקאָנער־געבוירענע ייִדישע געלערנטע און אינטעלעקטואַלן — רעליגיעזע און וועלטלעכע. עס קומט אויף אַן אמעריקאָנער ייִדישע ליטעראַטור אויף ענגליש וואָס איז ייִדשלעך. עס וואַקסט די צאָל יודאיקאַ און ייִדיש־לימודים אין די קאַלעדזשעס, און אַ סך אמעריקאָנער יונגע יידן באַטייליקן זיך אין ייִדישע אַקטיוויטעטן. פֿראַפֿ' מייער האָט מיט זײַן ווערק אוועקגעשטעלט אַ צענטראַל פֿראַבלעם אין אמעריקאָנער ייִדנטום, און אונדז באַקענט מיט אַלע אירע אַספּעקטן; ער האָט פֿאַרמולירט טענטאַטיווע שטעלונגען צום שווערן,

קאמפליצירטן פֿענאַמען. זײַן שטודיע איז אַ וויכטיקער בײַטראַג צו דער פֿאַרפֿעסטיקונג פֿון ייִדישקײַט אין גרעסטן ייִדישן קיבוץ.

(1987)

האַבן מיר אַן אַמעריקאַנער ייִדישע קולטור?

ס'ווערט איצט אַנגענומען פֿון רובֿ אַמעריקאַנער ייִדישע סאַציאַ-לאַגן און היסטאָריקער אַז אַמעריקאַנער ייִדן, פֿונקט ווי די קאַנאַדער פֿראַנצויזן, געהערן צו די מינאָריטעטן אויפֿן אַמעריקאַנער קאַנטינענט, וואָס וועלן אָנהאַלטן זייער אַנדערשקײַט וויזאַווי דער מאַיאָריטעט-קולטור. ייִדן — אַ דאַנק זייער געשיכטע וואָס האָט זיי געלערנט ווי צו לעבן אַלס אַ מיעוט, און ווייל זיי באַנוצן אייגנאַרטיקע אינסטיטוציעס און סימבאָלן פֿון אַ באַזונדערער עקזיסטענץ. דער ייִדישער היסטאָ-רישער באַוווּסטזײַן, דער אַפּאָזיץ פֿון אַ פֿיר-טויזנט-יעריקער געשיכטע קען ווערן פֿאַרגליכן מיט דער טעריטאָריעלער קאַנצענטראַציע פֿון די קאַנאַדער פֿראַנצויזן. פֿונדעסטוועגן הערן אַמעריקאַנער ייִדישע געלערנטע ניט אויף צו וועגן און מעסטן די ייִדישע קולטור-פּאַזיציע אין אַמעריקע, און ווען ס'קומט אונטער אַ קיילעכדיקע דאַטע ווערט מען חשבון-הנפֿשדיק. און מע ספּעקולירט בקול רם: צי איז מעגלעך אַן אַמעריקאַנער ייִדישע קולטור? צי זעט מען שוין סימנים פֿון אַן אויפֿ-קומענדיקער ייִדישער קולטור אויפֿן אַמעריקאַנער קאַנטינענט?

אַט איז די וואַגיקע פֿערטיליאָריקע שריפֿט „דזשודאַאיזם“, וואָס ווערט אַרויסגעגעבן פֿון אַמעריקאַנער ייִדישן קאַנגרעס, אונטער דער רעדאַקציע פֿון פּראַמינענטן געלערנטן ד״ר ראַבערט גאַרדיס, אַלט געוואָרן דרייסיק יאָר. האָט מען צו דער געלעגנהייט אַרגאַניזירט אַ סימפּאָזיום אויף דער טעמע: „די מעגלעכקײַט פֿון אַ ייִדישער קולטור

אין אמעריקע, מיט דער באַטייליקונג פֿון צוויי אַנגעזעענע אַמערי-
קאַנער ייִדישע שריפֿטשטעלער און קריטיקערס: העראַלד בלום,
פּראָפֿעסאָר פֿון ליטעראַטור אין יעיל-אוינווערסיטעט, און ראַבערט
אַלטער, פּראָפֿעסאָר פֿון העברעיִשער און קאָמפּאַראַטיווער ליטעראַטור,
אין אוניווערסיטעט פֿון קאַליפֿאָרניע. ביידע געלערנטע זענען די
מחברים פֿון אַ ריי אַנגענומענע ווערק אין אַקאַדעמישע קרייזן, און
ביידע שטייען איצט אויפֿן הויכפונקט פֿון זייערע ליטעראַרישע קאַר-
יערעס. ס'איז דעריבער כּדאי זיך צו באַקענען מיט זייערע מיינונגען,
ספּעקולאַציעס און פּראָגנאָזן (זע: „דזשודאַאיזם“, זומער, 1982).

דער ערשטער רעפֿערענט, פּראָפֿ' בלום, האָט באלד אין אָנהייב
געשטעלט אַ פעסימיסטישן טאָן, און געפּסקנט אַז די איצטיקע אַמערי-
קאַנער ייִדישע קולטור איז ניט אמעריקאַניש, ניט ייִדיש, ניט קיין
קולטור, ווייל קולטור איז נאָך ניט אַינגעפֿעסטיקט אין אמעריקע, און זי
קען ניט זיין ייִדיש, ווייל ייִדיש (דער אַדיעקטיוו) מיינט, לויט אים, עפּעס
וואָס איז רעליגיעז, בעת קולטור איז אַ סעקולערע קאַנצעפּציע. ער
ציטירט לייאַנעל טרילינג'ס דעפֿיניציע פֿון קולטור: „קולטור מיינט צו
שאַפֿן אַ פֿאַרשטאַנדיק לעבן, צו קאַנפֿראַנטירן די פּחדים פֿון דער
אויסערלעכער און אינערלעכער וועלט, צו עטאַבלירן דעם ריטואַל און
די קונסט, די פּיעטעט און התחייבֿותן וואָס מאַכן מעגלעך דאָס לעבן פֿון
פלל און יחיד — אַט דאָס איז קולטור“. ער זעט בלויז צוויי ייִדישע
קאַנדידאַטן אויף גרויסקייט אין דער מאַדערנער קולטור — פֿרויד און
קאַפּקא, אַבער אַזוי ווי זיי זענען ניט געווען קיין רעליגיעזע יידן זענען
זיי ניט קיין רעפּרעזענטאַטן פֿון ייִדישער קולטור. ער גייט נאָך ווייטער:
ער צווייפֿלט צי אַפֿילו מדינת ישראל, אין אירע וועסטערניזירטע,
קולטורעלע, און ניט נאַרמאַטיווע ייִדישע אַספּעקטן האָט מער שייכות
מיט די דיאַספּאָראַ-טראַדיציעס ווי מיר אין אמעריקע. דעריבער פֿירט
ער אויס אַז מיר האָבן נאָך ניט קיין אמעריקאַנער ייִדישע קולטור. ס'איז
צו פֿרי. פֿרויד און קאַפּקא זענען אויפֿגעקומען שפּעט אין דער ייִדישער
קולטור אויף דייַטש. מיר האָבן נאָך אַפֿילו ניט פּראָדוצירט קיין היינע.
אמת, אַרגומענטירט ער, מיר האָבן עטלעכע גוטע נאָוועליסטן, אַבער

קיינער פֿון זיי איז ניט קיין מעלוויל, אָדער הענרי דזשיימס. מיר האָבן עטלעכע גוטע פּאָעטן, אָבער קיינער פֿון זיי איז ניט קיין וואַלט וויטמאָן, אָדער עמילי דיקינסאָן. מיר האָבן געלערנטע און קריטיקערס, אָבער קיינער פֿון זיי איז ניט קיין עמערסאָן.

אחוץ דעם, באַצייכענען פֿרויד און קאַפּקאָ די לעצטע יידישע אויפֿטוונגען אין גלות, אָבער אמעריקאנער יידן זענען ניט אין גלות, און ווייל אונדזערע היגע קולטורעלע אויפֿטוונגען וועלן ניט טראַגן אויף זיך דעם פֿלעק פֿון גלותדיקייט, דערפֿאַר וועט זיין שווער צו דערקענען אַז ס'איז יידיש. צום סוף פֿון זיינע באַטראַכטונגען ווערט בלום אַ ביסל האַפֿנונגספֿולער און פֿרעגט: וואָס איז די אידענטיטעט פֿון סעקולערן אמעריקאנער ייד? די יידישע אמונה איז טאַקע ניט טויט אין אמעריקע, אָבער זי דאַמינירט ניט דאָס לעבן פֿון רובֿ אמעריקאנער יידן, און אזוי ווי מיר זענען מער ניט קיין „טעקסט-באַזעסן“ פֿאַלק, ס'הייסט, מיר האָבן מער ניט די אַבסעסיע פֿון טעקסט-צענטרישקייט, אָדער פֿון לערנען, אזוי מיינט ער, זענען מיר דעריבער אין געפֿאַר צו פֿאַרשווינדן. פֿאַראַן נאָך אַ ריי אַרײַנבליקן אין פֿראַפֿ' בלומס רעפֿעראַט, אָבער די גרונט-טעזע בלייבט אַז די צוקונפֿט פֿאַר אַן אמעריקאנער יידישער קולטור איז טונקל.

דער דאָזיקער פֿראַגנאַז איז, לויט מײַן מיינונג, געבויט אויף אַ גאָר שוואַכן יסוד. מיט עטלעכע יאָר צוריק, האָט דער יעיל פֿראַפֿעסאָר זיך באַטייליקט אין אַ סימפּאָזיום אין ירושלים, וווּ ער האָט אויסגעדריקט דעם זעלביקן רעיון אַז מיר יידן האָבן אויפֿגעהערט צו זיין אַ טעקסט-צענטריש פֿאַלק, אַן עם הספֿר. איך האָב שפּעטער קאַמענטירט אַז דאָס שטימט ניט מיט די פֿאַקטן, ווייל די אַלע דיסערטאַציעס און ביכער וואָס ווערן לעצטנס געשריבן פֿון אמעריקאנער יידישע געלערנטע, עסייִסטן, נאוועליסטן זענען ניט קיין באַווייזן פֿון פֿאַרלאָרענעם אינטערעס אין טעקסטקייט, ווי ער רופֿט עס. צווייטנס, האָבן מיר אויף דעם דער-מאַנטן ירושלימער סימפּאָזיום פֿון אים געהערט, אַז דאָס אַלעק-סאַנדרישע ייִדנטום, אין אַלטערטום, האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט אַ שפּערישן ייִדישן קיבוץ וואָס איז אונטערגעגאַנגען ניט מחמת

אינטעלעקטועלער סטעריליטעט, און העלעניסטישער אַסימילאַציע, נאָר צוליב אויסערלעכע סיבות: מלחמות, אינוואַזיעס, פּאַגראַמען. פֿון דער אַלעקסאַנדריער דערפֿאַרונג האָט ער אָפּגעלערנט, און דאָס איז אַ ריכטיקער מוסר-השכל — אַז אין אונדזער צײַט, אין אַמעריקע, ווען דער רובֿ יידן לעבט ניט על פי הלכה, מעגן מיר אויך האַפֿן אויף אַ שעפֿערישן ייִדישן קיום. וואָס איז געשען במשך די לעצטע דרײַ יאָר, זײַט דעם ירושלימער סימפּאָזיום, וואָס זאַלן דעם קריטיקער אָנפֿילן מיט אַזעלכע טונקעלע מחשבות בנוגע דער צוקונפֿט?

דריטנס, זענען דען אַזעלכע שעפֿערישע יידן ווי אַ גרעץ, וואָס האָט געשריבן אויף דײַטש, אַ דובנאָוו וואָס האָט געשריבן די וועלט-געשיכטע פֿון ייִדישן פֿאַלק אויף רוסיש, אַ סאַלאַ באַראַן וואָס האָט פֿאַרפֿאַסט זײַן סאַציאַלע און רעליגיעזע געשיכטע פֿון יידן אויף ענגליש — צו דערמאַנען בלויז עטלעכע מאָדערנע גרויסע יידן — ניט קײַן אויטענ-טישע מוסטערן פֿון עכטן ייִדישן גײַסט?

אחוץ די אַלע קשיות אויף בלומס קאַפּריזנעם, ניט-לאַגישן טעזיס, איז עס ממש דערשטוינענדיק זײַן איגנאַרירן די הערלעכע ייִדיש-עפּאָפּי וואָס פֿיר דורות יידן האָבן אַרײַנגעשריבן אין דער אַמערי-קאַנער ייִדישער געשיכטע, פֿון מאַריס ראַזענפֿעלד ביז יעקב גלאַט-שטיין, און וײַטער. יידן וואָס האָבן נאָך ניט געהאַט קײַן באַדן אונטער די פֿיס, האָבן שוין געקלעטערט אויף לייטערס צום הימל! אַט די דאַזיקע ייִדיש-שעפֿערישקײַט ווערט אַפֿילו ניט דערמאַנט און אַפֿילו ניט באַקלאַגט, ניט באַדויערט! אין בלומס טראַכטענישן איז אין גאַנצן ניט בנמצא די אַמעריקאַנער ייִדישע פּאַעזיע, בעלעטריסטיק, עסייִסטיק, און פּובליציסטיק, ווי אַזוינס וואַלט קײַנמאַל ניט עקזיסטירט!

דער פּראַפּעסאָר וואָס האָט אַנטדעקט אונדזער נסתר (די קבלה) וואַלט דוכט זיך לײַכט געקענט אַנטדעקן דעם נגלה — די אַמערי-קאַנער ייִדישע ליטעראַטור. אפֿשר, ווען די איצטיקע אינטעלעקטועלע מאַדע פֿון אַנטיראַציאָנאַליזם און עסאַטעריקאַ וועט זיך בײַטן, וועט דער קריטיקער אויך אַרײַננעמען עטלעכע ייִדיש-קינסטלער אין זײַן פּאַנטעאָן ...

אין דעם רעפּעראַט פֿון צווייטן סימפּאָזיאַנט, פּראָפֿ ראַבערט אַלטער, הערן מיר שוין מונטערע טענער וואָס דערוועקן אַ האַפּענונג אַז אַלץ איז נאָך ניט פֿאַרלוירן. ער לאַזט אונדז וויסן אַז מיטן אויסדרוק קולטור מיינט ער הויכע קולטור ניט די קאַלעקטיווע אויפֿפירונג וואָס עטנאָגראַפֿן פֿאַרשן, נאָר די קולטור וואָס ווערט רעפּרעזענטירט דורכן רמב"ם, און ווילנער גאון; ניט בייגל און לאַקס. ער איז מסביר אַז ווען מע זאָגט ביי ייִדן ייִדיש (דעם אַדיעקטיוו) מיינט מען אַ שייכותדיקע, אויטענטישע קאַנטינוואַיטעט מיטן ייִדישן עבֿר, און ווען מע זאָגט אמעריקאַניש מיינט מען עכט אמעריקאַניש, עפעס וואָס איז אויפֿגע-קומען אויפֿן אמעריקאַנער באַדן. ער טענהט, אַז דער פֿאַקט וואָס עס איז אין דער גאַנצער ייִדישער געשיכטע ניט געווען קיין אַנדער תּפֿוצה וווּ ייִדן זענען געווען אַזוי אינטעגרירט אין לעבן פֿון לאַנד, און וווּ זיי האָבן זיך געפֿילט אַזוי היימיש ווי אין אמעריקע; אַט דער פֿאַקט אַז זיי האָבן דערגרייכט אַזאַ ספּעציפֿיש אמעריקאַנער אידענטיטעט, שטעלט אין ספֿק צי זיי האָבן רעאַליזירט דעם ייִדישן קאַמפּאַנענט אין זייער אידענ-טיטעט. ער באַטאָנט אַז די שוועריקייט וועגן אַ מעגלעכקייט פֿון אַ ייִדישער קולטור אין אמעריקע פֿילט מען אַמשטאַרקסטן ביים לינג-וויסטישן פּראַבלעם, ד"ה אין שייכות צום ענין ייִדיש-העברעיִש פּנגד ענגליש.

פּראָפֿ אַלטער קאַנצענטרירט זיך דער עיקר אין זײַן רעפּעראַט אויף דער אמעריקאַנער ייִדישער בעלעטריסטיק וואָס ווערט געשריבן אויף ענגליש. ער שטרייכט אונטער אַז אמעריקע קען מען ניט פֿאַרגלייכן צו דער דײַטש-רעדנדיקער וועלט פֿון קאַפּקאָ, וווּ די טויערן צו אַסימי-לאַציע זענען ניט געשטאַנען אַזוי אַפֿן ווי דאָ. לויט זײַן מיינונג האַט דער ייִדיש-ליטעראַרישער רענעסאַנס אויף ענגליש אין אמעריקע געדויערט אַרום צוועלף יאָר, פֿון 1953 ווען ס'איז דערשינען סאַול בעלאַװס: „די אַוואַנטורעס פֿון אַױגי מאַרטש“, ביז 1964, ווען ס'איז דערשינען „הערצאַג“.

אַלטער ציטירט פֿון קאַפּקאָס אַ בריוו צו מאַקס בראַד, וווּ ער שרייבט אים אַז מערסטע יונגע ייִדן וואָס האָבן אַנגעהויבן שרייבן דײַטש

האַבן געוואַלט איבערלאָזן זייער יידישקייט הינטער זיך, אָבער מיט זייערע הינטערשטע פֿיס — קאַפּקאָס אויסדרוק — זענען זיי נאָך געווען צוגעבונדן צו זייערע טאַטעס יידישקייט, און מיט זייערע וואַרפֿן-דיקע פֿאָדערשטע פֿיס האָבן זיי ניט געפֿונען קיין נײַעם באַדן. דער ייִאוש וואָס האָט געשטאַמט פֿון דער דערפֿאַרונג איז געוואָרן זייער אינספּיראַציע. אַט דאָס בילד פֿון דײַטשלאַנד פּרובירט אַלטער אַנווענדן אויף דער אַמעריקאַנער סיטואַציע. דערצו, אַרגומענטירט ווייטער דער קריטיקער, איז די אַמעריקאַנער ייִדיש-ענגלישע בעלעטריסטיק אַ שפּיגל פֿון ייִדן אין איבערגאַנג. דערפֿאַר קען עס ניט אויסהאַלטן די פּראַבע פֿון אויטענטישער ייִדישקייט, הגם געוויסע בעלעטריסטישע ווערק פֿון אַמעריקאַנער ייִדישע שרייבערס האָבן אַרטיקולירט די אַמבי-וואַלענץ פֿון אַ פֿאַרפֿלאַנטערטער קולטורעלער אידענטיטעט, און דאָס איז אַ וויכטיקע פֿונקציע פֿון קינסטלערישער ליטעראַטור, דורך דעם ווערט אויסגעדריקט דער אימאַזש פֿון זייערע אינערלעכע קאַנפֿליקטן. איינע פֿון די בעסטע דערציילונגען וואָס אילוסטרירן די דאָזיקע קאַנפֿליקטן פֿון אידענטיטעט, איז, לויט אים, סינטיאַ אַזיקס נאַוועלע: „קנאה, אָדער ייִדיש אין אַמעריקע“. דאָ ווערט אוועקגעשטעלט די פּראַבלעם וועגן דער מעגלעכקייט פֿון אַ ייִדישער קולטור אין אַמעריקע, און די צוויי הויפט-העלדן פֿון דער דערציילונג — אַסטראַ-ווער און עדלשטיין — זענען סימבאָליש פֿאַרן גורל פֿון דער עכטער ייִדישער קולטור, וואָס איז אַפֿשר סובטיל, און טיף אין דער ייִדישער שפּראַך, אָבער אין שייכות צום הויפט-שטראַם פֿון דער וועלט-קולטור איז זי פֿאַרמשפּט צו זײַן אַ קליין ריטשקעלע.

דאָ איז אימפּעראַטיוו צו דערמאַנען אַלטערן, פּאַראַפֿראַזירנדיק יעקבֿ גלאַטשטיינס קרעדאָ, אַז די גרויסע וועלט האָט פֿונדעסטוועגן געפֿונען דאָס „קליינע ריטשקעלע“ הגם ס'האַט איר גענומען הונדער-טער יאַרן ביז זי איז געקומען צו אונדז פֿאָדערן אונדזערע נבֿיאים פֿאַר זייערע סעפּטואַגיטאַס, ווילגאַטאַס, און קינג דזשיימסעס. מיר היינטיקע ייִדן מעגן אויך האָבן צײַט צו וואַרטן ביז זיי וועלן קומען צו אונדז אויס-זוכן אונדזערע נחמן בראַצלאַווערס, ביאַליקס, שלום-עליכמס, פּרצס —

אויב נאָר אין „ריטשקעלע“ וועלן זיך געפֿינען פּערל, וועט מען זיי אויסזוכן ...

צײַטנוויײַז, ספּעציעל אין לעצטן טײל פֿון זײַן רעפֿעראַט, הערן מיר מונטערע טענער. ער זעט אַ ביסל טרײַסט אין דעם וואָס די אַמערי-קאַנער תּפֿוּצה איז אַנדערש פֿון דײַטשלאַנד: ס׳איז אַ לאַנד פֿון מינאַ-ריטעט-קולטורן, דאָ פֿילט ניט דער ייִד קײן ייִאוש, נאָר אַ פֿאַנטאַסטישע שפּרודלדיקײַט אין זײַן לעבן צווישן צוויי קולטורן. אַבער באלד רײַסן זיך אַרײַן אין זײַנע ספּעקולאַציעס סקעפּטישע טענער, און ער פּסקנט אַפֿ, אַז כאַטש ייִדן האָבן געלעבט אין אַ סך פֿאַרשידענע קולטורן, און זענען געוואָרן פֿון זײַ באַאַינפֿלוסט, האָבן זײַ קײנמאַל ניט געשאַפֿן קײן אײַגנאַרטיקע אײַמאַזשינאַטיווע ליטעראַטור, אַחוץ אין עכט ייִדישע שפּראַכן, ס׳הײסט אין העברעיִש אַדער ייִדיש. ער גיט ווי אַ בײַשפּיל ר׳ יוּדה הלוי וועלכער האָט געשריבן דעם פּוּרי אין אַראַביש, אַבער די לידער זענען אויף העברעיִש.

דער דאָזיקער אַרביטראַרער אורטייל פֿאַרזעט אַ רײ צענטראַל ליטעראַרישע דערשייַנוגען אין דער ייִדישער געשיכטע וואָס נעגירן אים. ראשית, האָבן ייִדן אין אַלטערטום געשאַפֿן אין בבל די גמרא, אין וועלכער די אגדות-בעלעטריסטיק פֿאַרנעמט אַ וויכטיקע פּאַזיציע, אויף אַראַמײַש. און אויך דער זוהר וואָס איז, לויט גרשום שלום, גיכער אַ מיסטישע נאָוועלע ווי אַ סיסטעמאַטישע אַפּהאַנדלונג; אויך אַקדמות, און דער זמר „יה רבון“ זענען פֿאַרפֿאַסט געוואָרן אויף אַראַמײַש. און וואָס איז מפּוח הײַנע׳ס לידער אויף ייִדישע מאַטיוון, און זײַן „רבי פֿון באַכראַך“ און די בעלעטריסטיק און פּאַעזיע פֿון אַ זאַנגוויל, אײַזיק ראַזענבערג, איסאַק באַבעל, אַבֿרהם קלײַן, ריכאַרד בער-האַפּמאַן, נעלי זאַקס, און אַ סך אַנדערע וואָס האָבן געשריבן אין פֿאַרשידענע לשונות?! אַבער צו דער ראַלע פֿון שפּראַך אין דער ייִדישער קולטור וועלן מיר זיך נאָך אומקערן. צווייטנס, האָט דאָך דער קריטיקער פֿאַרגעסן, אַז אַמעריקע איז אַנדערש פֿון אַלע אַנדערע תּפֿוּצות ווײַל אין ערגעץ האָבן מיר זיך ניט געפֿילט אַזוי פֿרײַ, און אין דער הײם ווי דאָ. טאָ ווי קען מען ברענגען ראיות פֿון שפּאַניע, ווען דער אַמעריקאַנער ייִדישער קיבוץ איז

א נײַער פֿענאָמען אין דער ייִדישער געשיכטע, צו וועלכן ס׳איז ניטאָ קיין אַנאַלאָגיע? ווען עס האַנדלט זיך וועגן שפּראַך-פּראַבלעם ווערט פּלוצלונג דער סאַפּיסטיצירטער קריטיקער אַ דאַגמאַטיקער ...

ביים סוף פֿון זײַן אָפּהאַנדלונג געפֿינט פּראָפּ׳ אַלטער אַ ביסל ליכט אין די אַמעריקאַנער אַקאַדעמיעס. דאָ, אין די אַוניווערסיטעטן זעט ער סימנים וואָס זאָגן אָן אַן אויפֿקום פֿון אַן אַמעריקאַנער ייִדישער קולטור. ער דערציילט אונדז אַז אַנהייבנדיק פֿון די זעכציקער יאָרן האָט זיך באַוויזן אַן אַמעריקאַנער געבוירענער, אַן אַמעריקאַנער-טערענירטער דור פֿון ייִדישע געלערנטע. עס דערשיינען אַריגינעלע וויסנשאַפֿטלעכע ווערק, שטודיעס איבער ביבלישער ליטעראַטור, תּלמוד, פֿילאָסאָפֿיע, חסידים אַזױ: און מערסטע פֿון די דאָזיקע געלערנטע רעפּרע-זענטירן אַ נײַעם סאַרט אַמעריקאַנער ייִד — אַ ייִד וואָס איז אויפֿגע-קומען אין אַמעריקע, און וואָס שטאַמט פֿון היימען מיט קנאַפּער ייִדיש-קייט. ער דערמאַנט מיט לויב עטלעכע געלערנטע וועמענס ווערק עס זענען לעצטנס דערשינען: אַ בוך וועגן ר׳ נחמן בראַצלאַווער, אַן אַרײַנ-פֿיר צו דער משנה-תורה פֿון רמב״ם, און אַ בוך: ראיות פֿון דער משנה. די אַלע ווערק טראָגן אויף זיך דעם חותם פֿון אַמעריקע אין פּרט פֿון די פֿאַרשונג-מעטאָדן, לויט די ניואַנסן פֿון זייערע פֿאַרמולירונגען, און זיי העלפֿן אונדז בעסער פֿאַרשטיין דעם ייִדישן עבֿר.

נאָך מער: דער קריטיקער וואַרפֿט אָפּ די פֿאַלשע נבֿיאות פֿון יענע וואָס זאָגן אונדז אַן אַז דער אַמעריקאַנער ייִד האַלט בײַ פֿאַרשווינדן. פֿאַרקערט: ער איז באַאײַנדרוקט פֿון דער עקשנותדיקער אײַנגע-שפּאַרטקייט מצד אַ היפשער צאָל אַמעריקאַנער ייִדן וואָס זוכן וועגן אויסצודריקן זייער ייִד-זײַן. אַזעלכע ייִדישקייט-אויפֿבליצן, גלויבט ער, וועלן זיך פֿאַרמערן אין דער צוקונפֿט, און מע קען דעריבער האַפֿן אויף אַן אַנהייב פֿון אַן אַמעריקאַנער ייִדישער קולטור.

ס׳איז כּדאי זיך אָפּצושטעלן אויף אַ צענטראַלן מאַמענט אין דער אַמעריקאַנער ייִדישער קולטור: צי קען עכטע ייִדישע ליטעראַטור — פּאַעזיע און בעלעטריסטיק — געשאַפֿן ווערן פֿון ייִדן אין פֿרעמדע שפּראַכן. מיר האָבן שוין אויבן דערמאַנט די אַלע ייִדישע קינסטלער

וואָס האָבן געשאַפֿן אימאַזשינאַטיווע ווערק, ניט נאָר לומדישע און היסטאָרישע, אין אַראַמייזש, אין דייַטש, אין רוסיש, אין ענגליש, און אַנדערע שפּראַכן. דערבײַ זענען מיר באַוווּסטזיניק, אַז שפּראַך איז מער ווי אַ מיטל פֿון קאַמוניקאַציע, ספּעציעל בײַ אַ מינאַריטעט-פֿאַלק ווי אונדזערס, אין די צעשפּרייטקייטן. דאָס איז דער מעדיום וואָס שפּיגלט אָפּ די נשמה פֿון פֿאַלק, די ספּעציפֿישקייט פֿון זײַן ציוויליזאַציע, און איז אויך אַ רעזערוואַר פֿון זײַנע ווערטן, פֿון זײַן אייגנאַרטיקייט, טרויער, און פֿרייד און געלעכטער. דאָס זענען אַלץ טרויזמען. סײַז אויך אַקסאַ-מאַטיש אַז ייִדיש איז דער בעסטער אויסדרוק פֿון ייִדישער אַנדערש-קייט, און איז דער טויער צו דער טויזנט-יעריקער ייִדישער ציווילי-זאַציע וואָס ייִדן האָבן געשאַפֿן אין מזרח-אײראָפּע. די יוגנט אונדזערע וואָס וועט לערנען דאָס לשון וועט דורך דעם ווערן פֿאַרקניפט אויפֿן אינטימסטן אופֿן מיטן לעבן, מיט די חלומות און בענקשאַפֿטן פֿון די פֿריערדיקע דורות.

דאָס זענען שוין לאַנג באַקאַנטע אמתן. אָבער דאָס איז ניט סותר דעם פֿאַקט אַז מיר האָבן עכטע, טיפֿ-ייִדישע ווערק געשריבן פֿון ייִדן אין אַלערליי לשונות, און די דאָזיקע שאַפֿונגען זענען אַז אינטערגראַלער טייל פֿון דער ייִדישער קולטור, און אַט דעם צוגאַנג דאַרפֿן מיר אַקצעפֿ-טירן בנוגע אמעריקאַנער ייִדן וואָס שאַפֿן אויף ענגליש, אויב די דאָזיקע קינסטלער האָבן אַ פֿאַזיטיווע באַציונג צו אונדזער לעבן, און זײַער ווייזע איז דורכגעלויכטן פֿון הומאַניסטישע אידייען. די ווערק פֿון סאָל בעלאָו, בערנאַרד מאַלאַמוד, אברהם קליין זענען פֿאַר מיר ייִדישע ווערק. „הערצאַג“ און „סאַמלערס פֿלאַנעט“ זענען ייִדישע ליטעראַטור פֿאַר יעדן לײַענער וואָס איז דורכגעדרונגען מיט אונדזער עטאַס, און מיט דער דערהויבנקייט פֿון אונדזער געשיכטע. די צענטראַלע כאַראַק-טערן אין ביידע ווערק זענען אייביקע ייִדן וואָס זוכן אַ זין פֿאַר זײַער עקזיסטענץ דורך תּיקון-העולם.

און נאָך מער איז דאָס אמת בנוגע דעם נייעם דור אמעריקאַנער ייִדישע שרײַבערס, אַזעלכע ווי סינטיאַ אַזיק, אַרטור קאַהען, חיים פֿאַטאַק, און דער ייִנגערער מאַרק העלפּרין (געבאַרן אין 1947) וועמענס

אינטערעסן און איינשטעלונגען פֿאַרקערפערן אַ באַוווּסטזיניקן ייִדישן דרך, און וועלכע ווילן באַטראַכט ווערן ווי ייִדישע שרײַבערס. די דאָזיקע שרײַבערס פֿאַראַרטײלן אַסימילאַציע, און גלויבן אַז ס׳וועט קומען אַן אויפֿבלי פֿון אַ ייִדישער ליטעראַטור אויף ענגליש. זיי מאַכן אויך אַן אַנשטרענגונג צו געפֿינען זייער ליטעראַרישע יניקה ניט אין אַליענאַציע, אַפֿפֿרעמדונג, קעגן־קולטור, נאָר אין דער ייִדישער טראַדיציע און קולטור.

דער אינהאַלט פֿון דער אמעריקאנער ייִדישער קולטור אויף ענגליש וועט מסתמא זיין, אין געוויסע אַספעקטן, אַנדערש פֿון דער ישראל־ייִדישקײט, און פֿון אונדזער ייִדיש־ייִדישקײט, אָבער אויב זי וועט וואַרצלען אין תנ״ך, אין תלמוד, אין דער ייִדישער מחשבה, און אין דער מאַדערנער ייִדישער און העברעיִשער ליטעראַטור וועט זי זיין אי דורותדיק, אי מאַדערן, און דעריבער אויטענטיש ייִדיש. גערעכט איז געווען לודוויק לואיסאַן וועלכער האָט געגלויבט, אַז דער עכטער ייִדישער שרײַבער שרײַבט ווי אַן אינעווייניקסטער אין גײַסט, און אין גורל פֿון זײַן פֿאַלק. אין וואָס פֿאַר אַ שפּראַך עס זאָל ניט זײַן גיט ער צו צו דער תורה אין ברייטסטן זײַן פֿון וואַרט.

(1983)

טאַפּלטע לאַיאַליטעט, אימיטאַציע און אַסימילאַציע

I

יעדער וואָס איז באַהאַונט אין דער ייִדישער וועלט־געשיכטע ווייסט אַז די תפוצות אונדזערע האָבן נישט געהאַט איין פנים; אַז ייִדישע געשיכטע איז די היסטאָריע פון פאַרשידענע, אַנדערשדיקע ייִדישע קיבוצים. אַברהם העשעל האָט אין זײַן בוך: „די אינערלעכע וועלט פֿון

ייד אין מזרח-אייראָפּע" פֿאַרגליכן דאָס אַשכּנזישע און ספֿרדישע יידנטום, און איז געקומען צום אויספֿיר אָז די קולטור פֿון שפּאַנישן יידנטום איז געוואָרן פֿאַרמירט פֿון אַן עליטע וואָס האָט געצויגן איר אינספּיראַציע פֿון דער קלאַסישער פֿילאָסאָפּיע און וויסנשאַפֿט. די ספֿרדישע יידישע געלערנטע האָבן אַפֿט גענומען אַראַבישע פּאַעזיע און גריכישע עטיק ווי זייערע מאָדעלן. זייערע פּאַעמעס זענען געווען געשריבן אין אַזאַ קאַמפּליצירטן העברעיִש, אָז בלויז די אינטעליגענץ האָט דאָס געקענט פֿאַרשטיין: בעת, „אויף די ליפּן פֿון אַשכּנזישע יידן איז העברעיִש באַפֿרייט געוואָרן פֿון די גאַלדענע קייטן פֿון אַ קאַמפּלי- צירטער רעטאָריק, און ס'איז געוואָרן ליכט און נאַטירלעך ווי דער העברעיִש פֿון מדרש".

הגם ביידע יידנטומס זענען געווען קינדער פֿון זעלביקן פֿאַלק ישראל, זענען זיי דאָך געווען אַנדערש איינער פֿון אַנדערן. און אפֿילו אין אַשכּנזישן יידנטום גופּא זענען געווען פֿאַרשיידנקייטן: דאָס דייטשישע יידנטום איז געווען אין אַ סך פרטים אַנדערש פֿון פּוילישן יידנטום, הגם ביידע האָבן געליטן פֿון רדיפּות, פֿאַרהייליקט דעם תּנ"ך און תּלמוד, און ביידע האָבן געשטרעבט צו שיבֿת-ציון.

אויך דאָס היינטיקע יידנטום אין אמעריקע איז אַנדערש, נישט נאָר פֿון דייטשישן און פּוילישן יידנטום, נאָר אויך פֿון די איצטיקע יישובֿים אין מערבֿ-אייראָפּע. אין פֿראַנקרייך, ענגלאַנד, איטאַליע, איז די מערהייט-קולטור פֿון לאַנד האַמאַגעניש. איז דעריבער דער דרוק אויף יידן מצד דער נישט-יידישער קולטור אַ סך שטאַרקער ווי אין דער העטראַגענישער, פֿיל-פֿעלקערדיקער אמעריקע, וווּ יידן לעבן אין אַ פּלוראַליסטישער געזעלשאַפֿט צוזאַמען מיט אַ סך אַנדערע עטנישע מינאַריטעטן. אין אַזאַ סבֿיבֿה ווי אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, איז עס אַ געוויינלעכע דערשיינונג צו באַגעגענען אייגנאַרטיקע רעליגיעזע און קולטורעלע גרופּעס. אין אַזאַ אומגעבונג טאַלערירט מען גיכער אַנדערשקייט. דאָ איז מעגלעך אַז אַ סך קינדער פֿון געמישטע חתונות זאָלן דערצויגן ווערן ווי יידן — אַ פֿענאַמען וואָס איז נישט בנמצא אין קיין שום אַנדערש תּפֿוצה, די געזעלשאַפֿטלעכע און פּאַליטישע סטרוק-

טור פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן איז ראַדיקאַל אַנדערש פֿון אַ פּוילן, אַ פֿראַנקרײך, אַדער וואַסער אַנדער לאַנד, במשך דער גאַנצער לענג פֿון דער ייִדישער געשיכטע.

די פֿאַראייניקטע שטאַטן שטעלן מיט זיך פֿאַר אַ מדינה וואָס איר אייניקייט איז באַזירט אויף אַ סך לאַיאַליטעטן, ווי דע-טאַקוויל האָט דאָס געזען מיט זײַן שאַרף אויג לאַנג צוריק. אמעריקע איז נישט קײן מאַנאַ-ליטיש, האַמאַגעניש, נאַציאָנאַליסטיש לאַנד, וווּ אַלע יוונים האָבן אַדער דאַרפֿן האָבן איין פנים. סײַ היסטאָריש, סײַ קעגנוואַרטיק זענען די פֿאַר-אייניקטע שטאַטן אַנדערש ווי די אייראָפּעיִשע לענדער. ווי אַ רעזול-טאַט פֿון דער באַזונדערקייט, און צוליב אַנדערע סיבות, אויף וועלכע מיר וועלן זיך שפּעטער אָפּשטעלן, געשטאַלטיקט זיך דער היגער ייִדישער קיבוץ ספּעציפֿיש אמעריקאַניש, אייגנטימלעך, אַנדערש פֿון די איבעריקע ייִדישע צעשפּרייטקייטן. אמעריקאַנער ייִדן האָבן בײַם סוף פֿון דער צווייטער וועלט-מלחמה דערגרייכט אַזוי פֿיל אַנערקענונג און איינפֿלוס אין אמעריקע, אַז זיי האָבן זיך נישט געשראַקן פֿאַר דער באַשולדיקונג אין „טאַפּלטער לאַיאַליטעט“. זיי האָבן אָן מורא אויס-געאיבט אַ פּאַליטישן דרוק לטובַת ישראל און וועלן אים ווייטער אויס-איבן, נישט געקוקט אויף דעם שטורעם אַרום די „אָוואַקס“ פֿון סאַודי-אַראַביע, ווי מיר וועלן דאָס באַלד באַווייזן.

ריימאַן אַראָן, דער ייִדיש-פֿראַנצויזישער פּובליציסט און פּאַליטי-שער דענקער האָט אַנומלט אין זײַנעם אָן אויפֿטריט אויף דער אמערי-קאַנער טעלעוויזיע צוגעגעבן אַז אויב דער פֿראַנצויזיש-ייִדישער קיבוץ וואַלט אין פֿאַריז געשאַפֿן אַזאַ „דרוק-גרופּע“ (לאַבי) ווי אמעריקאַנער ייִדן האָבן איינגעשטעלט אין וואַשינגטאָן, וואַלט עס אין פֿראַנקרײך אַרויסגערופֿן אַ שטאַרקע רעאַקציע קעגן ייִדן, ווייל פֿראַנקרײך איז נאָך ביז אַ געוויסער מאָס אַ „אַקאַבינער נאַציע“ נישט אַזוי טאַלעראַנט צו אַנדערש-דענקענדיקע ווי די פּלוראַליסטישע אמעריקע. דער אמערי-קאַנער עטאַס איז אַ וואַלונטאַריסטישער .. דאָ איז פֿאַראַן אַ פֿרייער אויסוואַל, פֿרייע באַוועגונג, פֿרייע פֿאַרזאַמלונגען, פֿרייע אויסדרוק פֿאַר יעדנס אידעען און מיינונגען. אַט דאָס האָט מעגלעך געמאַכט פֿאַר

אמעריקאנער איינווינער, אפשטאמיקע פֿון פֿאַרשידענע לענדער זיך אויסצודריקן און האַנדלען לויט זייערע געפֿילן פֿאַר זייערע פֿריער-דיקע ווילענדער. די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָבן זיך אויסגעלערנט צו אַקאַמאַדירן נאַציאָנאַלע לאַיאַליטעטן אי צום פֿריערדיקן, אי צום נייעם ווילאַנד — אַ פֿראַבלעם וואָס איז געוואָרן ברענענדיק-אַקטועל אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, ווען אַמעריקע איז געוואָרן פֿאַרוויקלט אין אינטערנאַציאָנאַלע פֿראַגן. מיט אַנדערע ווערטער: אַן אַמעריקאַנער בירגער אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן קען זײַן פֿאַראינטערעסירט אין זײַן פֿריערדיק געבוירן-לאַנד, און דאָך ווערן פֿאַררעכנט ווי אַ לאַיאַלער בירגער פֿון אַמעריקע. דאָס איז חל אױף אירלענדער, פֿאַליאַקן, גריכן און אױך אױף ייִדן, וואָס זענען איבערגעגעבן צו מדינת ישׂראל.

דאָס פֿראַבלעם: טאַפלטע לאַיאַליטעט, איז דאָ אױפֿגעקומען אין דער צײַט פֿון דער ערשטער וועלט-מלחמה, ווען אַמעריקע איז אַרײַן אין קריג קעגן דײַטשלאַנד. אין יענער אַנגעגליטער אַטמאָספֿער זענען אַמעריקאַנער דײַטשן באַשולדיקט געוואָרן אין אומלאַיאַליטעט צו אַמעריקע. בעת דער צווייטער וועלט-מלחמה זענען יאַפּאַנעזער-אַמערי-קאַנער אינטערנירט געוואָרן אין לאַגערן. אַט די דאָזיקע דערפֿאַרונגען האָבן אַרויסגערוקט דאָס פֿראַבלעם פֿון צעטיילטע לאַיאַליטעטן אין אַ מלוכה-סיסטעם פֿון פֿרייזליקע לאַיאַליטעטן. ס'איז אַ פֿראַגע אױף וועלכער ס'איז נאָך אַלץ שווער צו געפֿינען אײַן ענטפֿער וואָס זאָל אַלע-מען צופֿרידנשטעלן. וואָס זענען די קריטעריעס פֿאַר אַמעריקאַנער לאַיאַליטעט? וואָסער פֿאַרבינדונגען צום געבוירן-לאַנד שטימען מיט לאַיאַליטעט צו אַמעריקע? אין אַ דעמאָקראַטיש לאַנד, ווי די פֿאַר-אייניקטע שטאַטן, וועט די קריטעריע אין אַ גרויסער מאָס זײַן אַפֿ-הענגיק פֿון דער געזעלשאַפֿטלעכער מיינונג אין געגעבענעם מאַמענט. אין אַ צײַט פֿון אַ קריזיס — אינערלעכן אַדער אויסערלעכן — וועט דער ענין לאַיאַליטעט אױפֿגענומען ווערן אַנדערש ווי אין אַ רױקער צײַט.

אַט איז אַ מוסטער פֿון אַמעריקעס שטעלונג צו לאַיאַליטעט ווי רעפּרעזענטירט מצד אַ צענטראַלער פֿיגור אין לאַנד. פּרעזידענט

ווידראָ ווילסאָן האָט אין אַ רעדע וואָס ער האָט געהאַלטן דעם 10טן מאַי 1915, צו אַ גרופּע נאַטוראַליזירטע בירגער געזאַגט אַט וואָס: „איר האָט נאָר וואָס געשוואָרן טרעיהייט צו אַ גרויסן אידעאַל, צו גרויסע פּרינציפּן, צו אַ גרויסער האַפּענונג פֿון דער מענטשהייט... ווי אמעריקאָ קאַנער בירגער דאַרפֿט איר נישט בלויז טראַכטן צוערשט וועגן אַמע-ריקע נאָר אַלע מאָל צוערשט אויך וועגן דער מענטשהייט“². דאָס איז גאַנץ ווייט פֿון אַנגענומענעם פּאַטריאַטיזם אין די דעמאָקראַטישע מלוכות פֿון מערבֿ-אייראָפּע, שוין נישט צו רעדן וועגן די טאַטאַ-ליטאַרע, פּלומרשט אינטערנאַציאָנאַליסטישע לענדער.

אודאי זענען מיר באַוווּסטזיניק אַז אַט דער ווילסאָנישער קוק איז געווען פּאָפּולער אין אמעריקע בעת דאָס לאַנד איז נאָך געווען רעלאַטיוו איזאָלירט פֿון וועלט-ענינים. דעמאָלט האָט מען געהאַלטן אַז אמעריקע קען זיין פֿריי פֿון די אַלע נאַציאָנאַליזמען וואָס האָבן, לויט ווילסאָנס אויסדרוק, צעטיילט די מענטשהייט אין „אייפּערזיכטיקע לאַגערן“. מלחמה, און קריזיס-צייטן האָבן אַרויסגערופֿן בײַם אמעריקאָ קאַנער עולם ענלעכע סענטימענטן פֿון נאַציאָנאַלער לאַיאַליטעט ווי אין אייראָפּע. אין אַזעלכע צייטן איז דאָס פּראַבלעם פֿון טאַפּלער לאַיאַ-ליטעט בײַ עטנישע גרופּעס וועמענס היימלאַנד ס'איז פֿינדלעך צו אמעריקע געוואָרן פֿאַרשאַרפֿט, ווי עס באַווייזט די דערפֿאַרונג פֿון דײַטשישע און יאַפּאַנעזישע אמעריקאַנער. אַבער, אין פֿאַרהעלטניש-מעסיק רויקע צייטן איז אמעריקע, אַן ספּק, טאַלעראַנטער.

אַמעריקאַנער טאַלעראַנט איז היסטאָריש באַזירט אויף דער טראַ-דיציע פֿון אויסנעמלעכקייט, אַז אמעריקע איז נישט אַ נאַציע ווי אַלע אַנדערע נאַציעס: זי איז נישט באַזירט אויף בשותפֿותדיקער געשיכטע, קולטור, בלוט, אָדער רעליגיע, נאָר אויף אַ געמיינזאַמער געטרייטשאַפֿט צו אַ פּאַליטישער סיסטעם וואָס איז געשאַפֿן צו אַקאַמאָדירן ברייטע פֿאַרשידנקייטן — אַ סיסטעם וואָס איז געבויט אויפֿן פּרינציפּ פֿון רעכט פֿון יחידים צו פֿאַרזאָרגן זייערע אינטערעסן לויט זייערע ווערטן און געשמאַק. אין דער אמעריקאַנער פּאַליטישער טראַדיציע מיינט לאַיאַ-ליטעט צום לאַנד — לאַיאַליטעט צום פּרינציפּ פֿון פֿרײַהייט, און אַזאַ

לאַיאַליטעט דאַרף נישט שאַפן קיין מחיצות צווישן מענטשן פֿון פֿאַר-
שידענע לענדער.

II

אַזוי איז עס געווען ביז אַרום יאָר 1970. אמעריקאנער יידן וואָס
האַבן אָנגעפֿירט מיט דער ישראל-לאַבי האָבן ביז יענער צייט אַרויס-
גערופֿן ווייניק אַפּאָזיציע, אָבער ווען די אַראַבישע לענדער מיט זייערע
אויל-קוואַלן זענען געוואָרן נייטיק פֿאַר דער אמעריקאנער אינדוסטריע,
און דערצו אַ קוואַל פֿון פּראָפֿיטן פֿאַר די אויל-קאַרפּאָראַציעס, דעמאָלט
האַבן זיך אָנגעהויבן הערן שטימען וועגן אומלאַיאַליטעט. אַזוי, למשל,
אין דער צייט פֿון דער אַוואַקס-דעבאַטע אין אמעריקאנער סענאַט, אין
אָקטאָבער, 1981, האָט פּרעזידענט רייגאַן, און נאָך מער דער געווע-
זענער פּרעזידענט ניקסאָן געגעבן אַנצוהערענישן אַז אמעריקאנער יידן
פֿירן זיך נישט אויף לאַיאַל צו אמעריקע.

אויף דעם אויפֿשטיג פֿון אומטאַלעראַנץ האָט די ליבעראַלע אַמע-
ריקע, ווי רעפּרעזענטירט דורך דער „ניו-יאָרק טיימס“ שאַרף רעאַגירט,
בזה הלשון:

„יא, די יידישע לאַבי, האָט געפֿירט אַ שטאַרקע קאַמפּאַניע, אָבער
פּונקט אַזאַ לאַבי פֿון געווער-פֿאַבריקאַנטן, אויל-פֿירמעס און סאַודי-
אַראַבישע אָגענטן און סוחרים האָבן געקעמפֿט לטובֿת דעם אַוואַקס-
מסחר. קיינער פֿון די ביידע צדדים האָבן נישט קיין רעכט צו טענהן אַז
נאָר ער פֿאַרטרעט אמעריקאנער אינטערעסן. פֿאַקטיש זענען אַמערי-
קאַנער יידן נישט קיין שקלאַפֿישע אַפּאַלאַגענטן פֿאַר יעדער ישראל-
פּאָליטיק. אָבער אַפֿילו ווען יידן זענען פֿאַראַייניקט, ס׳הייסט לטובֿת
ישראל, טאָר מען נישט טאַלערירן די טונקעלע מורמלערײַען וועגן אומ-
לאַיאַליטעט ...

„יידן האָבן אַזוי פֿיל רעכט אַרײַנצוטייטשן זאָרג פֿאַר ישראל אין
זייער קוק אויף די נאַציאָנאַלע אינטערעסן, פּונקט ווי גריכישע אַמערי-
קאַנער וואָס זענען קעגן שטיצע מצד אמעריקע פֿאַר טערקײַ, אַדער ווי
שוואַרצע אמעריקאַנער וואָס פֿאַרלאַנגען אַז אמעריקע זאַל אַרויס-

טרעטן קעגן דרום־אַפֿריקעס ראַסיזם. (אונטערגעשטראַכן פֿון ש. ג.)
אזעלכע באַמיונגען שוואַכן נישט אַפּ אמעריקע; פֿאַרקערט; עס קען
נישט זײַן קײן שטאַרקע אויסלענדישע פּאַליטיק מצד אמעריקע, אויב זי
איגנאָרירט די פֿאַראַייניקטע לעכצונגען פֿון אינלענדישע אינטערעסן³.
דער דאָזיקע פֿאַל לערנט אונז אַז אַפֿילו אין דער פּלוראַליסטישער,
דעמאָקראַטישער, פֿיל־פֿעלקערדיקער אמעריקע איז דאָ אַ גרענעץ צו
פֿרײַהײַט פֿאַר אַ מיעוט־גרופּע; אַז כאַטש מיר לעבן דאָ אין אַ לאַנד פֿון
„לאַביס“ — ס'זענען דאָ אַן אַראַבישע לאַבי, אַן אוי־לאַבי, אַן אַמוניציע־
לאַבי — פֿונדעסטוועגן מוז אַ מינאָריטעט־גרופּע זײַן וואָך צו דער
געזעלשאַפֿטלעכער מײנונג אין לאַנד.

פֿון דעם אלעם איז אַבער נישט געדרונגען אַז מען מעג מאַכן נישט
באַגרינדעטע היסטאָרישע אַנאַלאָגיעס בנוגע אמעריקאנער ייִדנטום מיט
אַנדערע ייִדישע ייִשובֿים. פּעסימיסטן ווילן אונדז איבערצײַגן אַז יעדער
ייִדישער קיבוץ אין די תּפּוצות האָט זיך אַלע מאָל געענדיקט מיט
אונטערגאַנג, און דעריבער וועט דער גזר־דין אויך נישט אויסמײַדן דאָס
אַמעריקאנער ייִדנטום. ערשטנס, זענען נישטאַ קײן אייביקײַט־
גאַראַנטיעס אַפֿילו אין דעם אַלט־נײַ־לאַנד ישׂראל, און צווייטנס, איידער
מען מאַכט אַנאַלאָגיעס דאַרף מען זיך באַקענען מיט דער איצטיקער
אַמעריקאנער סצענע, מיט דער געזעלשאַפֿטלעכער און פּאַליטישער
סטרוקטור, און מיט די ספּעציפֿישע באַדינגונגען אין אונדזער צײַט.
דערבײַ מוז מען אויך אין זײַנען האַבן אַז די פּאַזיציע פֿון אמעריקאנער
ייִדנטום איז אַזאַ אַז זײַן אונטערגאַנג אין דער נאַענטער צוקונפֿט וואַלט
געמײנט דער אונטערגאַנג פֿון מדינת ישׂראל.

די דאָזיקע שוללי־הגלות רוקן פּסדר אַרויס דעם אַרגומענט אַז די
אַמאַליקע ייִדישע קיבוצים האַבן פֿאַרמאַגט אינסטרומענטן פֿאַר ייִדישן
קיום וואָס מיר אין אמעריקע פֿאַרמאַגן נישט; אַן אינטענסיוו רעליגיעז
לעבן, אַן אייגענע שפּראַך — ייִדיש, אַדער לאַדינאַ. זײ איגנאָרירן אַבער
דעם קאַרדינאַלן פֿאַקט אַז ביז 1948 האַבן די תּפּוצות נישט זוכה געווען
צו האַבן אַ ייִדישע מדינה, וואָס נישט געקוקט אויף אַלע אירע ראַנגלע־
נישן מיט אויסערלעכע און אינערלעכע פּראַבלעמען, איז זי דאָך אַ

צענמענטירנדיקער און נאַציאָנאַליזירנדיקער אינסטרומענט פֿאַר אַלע ייִדישע צעשפּרייטקייטן.

עס זענען נישט גערעכט די דעמאָגראַפֿן וואָס שרעקן אונדז מיט נבֿיאות וועגן דער צוקונפֿטיקער פֿאַרקלענערונג פֿון דער צאָל ייִדן אין אמעריקע. זיי פֿאַרזען דעם פֿאַקט, אַז עס גייט אָן אַ כּסדרדיקע אימי-גראַציע פֿון ייִדן אַהער: פֿון סאַוועט-רוסלאַנד, פֿון איראַן, פֿון דרום-און צענטראַל-אַמעריקע, און אויך פֿון ישראל. דערצו פֿאַרקלענערט זיך נישט די געבורט-ראַטע אין אמעריקאַנער ייִדיש-אַרטאָדאָקסישן סעקטאָר. פֿאַקטיש מערקט זיך דאָ, אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן די זעל-ביקע טענדענץ ווי אין מדינת ישראל, וווּ די פֿרומע ספּרדישע עדות וואַקסן שנעלער ווי די וועסטערניזירטע אַשכּנזישע ייִדן.

אַבער די אונטערגאַנגיסטן באַנוצן זיך אַפֿט מיטן געשריי: אַסימילאַציע! אַ באַגריף וואָס שליסט אײַן אַלערליי „זינדיקע“, וואָס האָט פֿאַר-שידענע טײַטשן און מדרגות. אַזוי למשל, וועט בײַ די וויליאַמסבורגער פֿרומע ייִדן, די אמעריקאַנער אַרטאָדאָקסיע מיט איר ישיבֿה-אוניווער-סיטעט גילטן ווי אַ האַלב-אַסימילירטע עדה, און מכל-שפּן די רעפֿאָרם-ייִדן: ווי גאַנץ-אַסימילירטע; בײַ די דאָזיקע אונטערגאַנגיסטן איז יעדער אַפּנייג פֿון מזרח-אײראָפּעישן ייִדישקײַט-נוסח, אַסימילאַציע. זיי פֿאַר-געסן אַז אויך אין אַלטערטום און מיטלאַלטער זענען די ייִדישע ייִשובֿים נישט געווען ענלעך אײַנע צו דער אַנדערער, און אַודאי נישט קײַן קאַפּיע פֿון ארץ-ישראל.

אַסימילאַציע, האַבן ייִדישע דענקער אַנגעוויזן, האָט דרײַ סטאַדיעס: רעוואַלט קעגן ייִד-זײַן; גלײַכגילטיקײַט צום ייִדישן קיום, און אימי-טאַציע, ס'הײסט נאַכמאַכן דער נישט-ייִדישער מערהײַט, אײַבערנעמען אירע פֿירונגען. רעוואַלט קעגן ייִד-זײַן איז אומבאַדײַטנדיק אין אַמע-ריקע. גלײַכגילטיקײַט צום ייִדישן המשך איז הײַנט-צו-טאָג דאָ שוואַכער ווי מיט פֿערציק יאָר צוריק. אפֿשר איז דאָ צוליבן דריטן חורבן וואָס האָט אַנגעצונדן דאָס לאַטענטע פּײַנטעלע ייִד, אַדער צוליבן אױפֿקום פֿון מדינת ישראל. אימיטאַציע ווידער, נאַכמאַכן דער נישט-ייִדישער מער-הײַט, מײַנט נישט אַז ס'מוז דערפֿײַן צו אױפֿלייזונג. עס קען אויך פֿירן

און ס'דערפֿירט אַ סך מאָל צו אַפֿירמאַציע, צו אַקצעפטירן דעם נאַציאָ-
נאַלן „איך“ אין אַ נייער פֿאַרם. אויף דעם פֿענאַמען האָט ריכטיק אָנגע-
וויזן אַחד-העם מיט גנציק יאָר צוריק.

אין זײַן עסיי: „אימיטאַציע און אַסימילאַציע“ ווייזט אַחד-העם אָן אַז
נישט יעדער מין אימיטאַציע פֿון דער נישט-ייִדישער קולטור פֿירט צו
אַסימילאַציע. „לאַנג איידער די העלעניסטן אין ארץ-ישׂראל האָבן
געוואָלט איבערנעמען די גריכישע קולטור אויפֿן פּלאַץ פֿון יהדות“,
שרייבט ער, „האָבן ייִדן אין עגיפטן געהאַט אַ נאַענטן קאַנטאַקט מיט די
גריכן, מיט זייער לעבן, זייער גניסט און פֿילאָסאָפֿיע. און דאָך באַמערקן
מיר נישט בײַ זיי קיין אויסדריקלעכע באַוועגונג לטובֿת אַסימילאַציע.
פּונקט פֿאַרקערט: זיי האָבן גענוצט זייער גריכיש וויסן צו באַווייזן דעם
אַמתן גניסט פֿון יהדות, צו ווייזן דער וועלט איר שיינקייט און פֿאַר-
טיידיקן זי קעגן דער שטאַלצער פֿילאָסאָפֿיע פֿון די גריכן. דאָס הייסט,
אַז זיי האָבן אָנגעהויבן פֿון אימיטאַציע... און מיט דער הילף פֿון דער
אימיטאַציע, וואָס איר ערשטע סיבה איז געווען זעלבסטפֿאַרלייקענונג
לגבי אַ פֿרעמדן גניסטיקן כּוח, האָבן זיי מצליח געווען צו באַנוצן דעם
כּוח פּדי צו שטאַרקן די יהדות, אין אַריבערגיין פֿון זעלבסט-פֿאַר-
לייקענונג צו אַ קאַנקורענץ מיטן העלעניזם“.

אַחד-העם קומט דעריבער צו דער מסקנא אַז די רעטונג פֿאַר
ייִדישקייט ליגט אין אַ דריטן וועג — נישט אין סתם אימיטאַציע און
נישט אין אַסימילאַציע, נאָר אין אַן אימיטאַציע פֿון אַ סאַרט קאַנקורענץ.
אויב אַסימילאַציע וואָלט דערגרייכט די סטאַדיע פֿון גלייכגילטיקייט,
און וואָלט דערגאַנגען ביז צו אַ פֿאַרלאַנג צו ווערן פֿאַרשלונגען אין
פֿרעמדן לעבן, דעמאָלט וואָלט שוין נישט געווען קיין אינטערעס צוצו-
פּאַסן די אייגענע קולטור צו מאַדערנע פֿאַדערונגען. דער נאַטירלעכער
גאַנג וואָלט געווען זי צו לאָזן צו רו ביז זי וואָלט פֿאַרשווינדן פֿון זיך
אַליין, און דערווייל זאָל מען זי אָנהאַלטן אַן שום ענדערונג.

אַזוי למשל, ווען אַ ייִד וויל ווערן אַ מיטגליד פֿון אַ גאַלף-קלוב
דורך דעם וואָס ער וועט זיך פֿאַרשטעלן ווי אַ גוי, איז דאָס זעלבסט-
פֿאַרלייקענונג, דעפֿיטיסטיש. אַבער ווען ייִדן שאַפֿן אַן אייגענעם גאַלף-

קלוב ווערן זיי דורך דעם נישט אַסימילירט. ס'איז אַן אימיטאַציע דורך קאַנקורענץ. אויך רעפּאַרם יידישקייט האָט אַנגעהויבן מיט אימיטאַציע, און ס'האָט אויסגעזען, מיט פּרופּציק יאָר צוריק, אַז זי מוז פֿירן צו שמד, צו פּולשטענדדיקער אויפֿלייזונג פֿון יידישן כלל. היינט זעען מיר אַז רעפּאַרם-יידן דיסקוטירן שוין וועגן גרינדן יידישע טאַג-שולן, און זיי זענען אין זייער רובֿ ציוניסטיש געשטימט. ראַבני אַלעקסאַנדער שינדלער, זייער פֿירער, איז אַן איבערגעגעבענער פֿריינד פֿון דער יידישער מדינה. גערעכט איז דער היסטאָריקער גרשון קאהען אַז די גרויסע תקופֿות פֿון יידישער שעפֿערישקייט זענען אַלע מאָל געווען פּראָדוקטן פֿון דעם אַרויסרוף מצד אַסימילאַציע, און דעם אַפרוה פֿון די יידישע פֿירער וואָס זענען צום טייל אַליין געווען אַסימילירט. די פֿעיקייט זיך צוצופאַסן צו נייע סיטואַציעס, און דערבני אַנהאַלטן אַ המשכּדיקן קאַמפּאַנענט אין יידישקייט איז ביז אַ געוויסער מאָס פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר יידישן קיום און וויטאַליטעט.

איז דער איצטיקער נאָך-חורבן עפאַכע האָט די מערבֿ-קולטור אויפֿ-געהערט צו זיין אַן אַטראַקציע פֿאַר אַ סך האַלב-אַסימילירטע יידן, ווי זי איז עס געווען ביז דער צווייטער וועלט-מלחמה. יידישקייט איז נישט אַ משא, אַן עול פֿאַר אמעריקאַנער יידן. די יידישע צענטערס אין די אמעריקאַנער שטעט זענען איצט אַ סך יידישעכער, ריכער אין יודאַיקאַ, פּראָגראַמען ווי אַ מאָל. יידישע טאַג-שולן זענען געוואַקסן אין צאָל, און אין איבער דריי הונדערט אמעריקאַנער קאַלעדזשעס זענען איצט אַינגעפֿירט געוואָרן יידישע קורסן. אויך די יידישע זומער-קאַלאַניעס (קעמפּס) זענען געוואָרן יידיש-דערציערישע אינסטיטוציעס. די אַלע אויסגערעכנטע אַנטוויקלונגען אין אמעריקאַנער יידישן לעבן פֿירן אונדז צו דער מסקנא אַז אין היגן יידישן קיבוץ גייט איצט יידישקייט באַרג-אַרויף; אַז נישט געקוקט אויף די שאַטנדיקע זייטן — די אַפּגעשוואַכטע פּאַזיציע פֿון יידיש, געמישטע חתונות — איז די מערכה פֿון יידישקייט, אין ברייטסטן זין פֿון וואָרט, ביי הייגעבוירענע יידן, אַ סך בעסער ווי זי איז עס געווען פֿריער. עס זענען דאָ פּערספּעקטיוון אַז דאָ וועט זיך אויסקריסטאַליזירן אַ יידישער נוסח-אַמעריקע וואָס וועט

זײַן נישט ווייניקער אויטענטיש, שורשדיק, ווי עס איז געווען נוסח-ספרד און נוסח-אַשכּנז.

דער אמעריקאנער יידישער קיבוץ קען נישט געמאַסטן ווערן מיט מזרח-אייראָפּעיִשע, אַדער ישראלדיקע מאָסן. ס'איז אַן אייגנאַרטיקער שבֿט אין פֿאַלק ישראל, אין וועלט-ייִדנטום, וואָס שטעלט מיט זיך פֿאַר אַ קיבוץ-גלויות פֿון אַלע עקן וועלט אין באַדינגונגען פֿון פֿרייהייט און פֿלוראַליזם, וואָס זײַנס גלייכן האָט די ייִדישע געשיכטע קיינמאַל פֿריער נישט געקענט. סימפּליציסטישע פֿאַרגלייכונגען מיט אַנדערע ייִדישע קיבוצים, און פֿריערדיקע תקופֿות, קענען אונדז ווייניק אַרויסהעלפֿן. אונדזער הויפּט-דאגה און אַנשטרענג דאַרף זיך איצט קאַנצענטרירן אויף איבערגעבן די קומענדיקע דורות אַ וואָס גרעסערן עקסטראַקט פֿון אונדזער גייסטיקער ירושה, און ספּעציעל פֿון דער טויזנט-יעריקער מזרח-אייראָפּעיִשער תקופֿה.

(1982)

1) A. J. Heschel: The Earth is the Lord's, pp. 26-28; Henry Schuman, N.Y., 1950.

2) Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups, S. Thernstrom, Editor; pp. 78-86; Harvard University Press, 1980.

3) "New York Times", Nov. 1, 1981.

4) כל כתבי אחד-העם: הוצאת דביר, תל-אביב, 1956, זייט 88-92.

5) Maurice Samuel: The Faith of Secular Jews, by Saul L. Goodman; Ktav Publishing, N.Y., 1976; pp. 249-56.

דער גייסטיקער קלימאט אין דער יידישער אמעריקע

I

דער אמעריקאנער יידישער ישוב, ווי באוואוסט, שטעלט מיט זיך פֿאַר אַ קיבוץ-גלויות פֿון פֿאַרשידענע יידישע שבטים: ספרדישע, דייט-שישע, מזרח-איראָפּעישע און אַריענטאַלישע יידן פֿון עטלעכע לענדער. עס איז קלאַר פֿאַר יעדן אַבסערווירער פֿון דער היגער יידישער סצענע, אַז די דאָזיקע פּלוראַליסטישע יידישע געמיינדע — אין איר רובֿ פֿון מזרח-איראָפּעישן אַפּשטאַם, ווערט מיט יעדער דעקאַדע אַלץ מער אינטעגרירט אין דער אמעריקאנער סביבה, און בהדרגה נעמט זי איבער פֿאַרמען, לעבנס-סטילן, גייסטיקע מאַדעס און געוויינ-הייטן, וואָס דאַמינירן היינט-צו-טאָג אין אמעריקע.

גלייכצייטיק איז פֿאַר יעדן וואָס מעסט נישט אַלץ מיט מזרח-איראָפּעישע קריטעריעס פֿאַרשטענדלעך, אַז די דאָזיקע אַקולטוראַציע מיינט נישט אַסימילאַציע, אָדער אונטערגאַנג פֿון אמעריקאנער יידנטום. ניין! יעדער אַפּנייג פֿון נוסח-אַשכּנז, אָדער נוסח ספּרד, דראַט נישט מיט אויפֿלייזונג, ווי געוויסע סימפּליציסטן אָדער פּאַרטיי-אידעאָלאָגן דרשנען. עס זענען במשך אונדזער געשיכטע געווען פֿאַרשידענע נוסחאות אין יידישקייט; מעג אויך אויפֿקומען אַן אמעריקאנער נוסח. ווילן מיר זיך דאָ באַקענען מיט צוויי גייסטיקע טענדענצן אין אמערי-קאנער יידנטום ביים היינטיקן טאָג.

פֿאַראַן איצט אַ היפשע צאָל שרייבערס, פֿאַרשערס, היסטאָריקערס און סאַציאַלאָגן צווישן אמעריקאנער ראַבביס. איינער פֿון די אַנגע-זעענסטע שריפֿטשטעלערס און ערודיטן איז ראַבבי העראַלד שולווייס פֿון קאַליפֿאָרניע, וועלכער געהערט צו מרדכי קאַפּלאַנס רעקאַנסטרוק-ציאָניסטישן חדר. האָט ד"ר שולווייס פֿאַרעפֿנטלעכט אַן עסי וווּ ער

רעדט זיך אראפ פֿון האַרצן לאַמענטירנדיק אַז עפעס פֿעלט אין אַמעריקאָנער קאַנער ייִדישן לעבן, וואָס זאַל שטילן די בענקשאַפֿטן פֿון דער ייִדישער נשמה. ער דערציילט אונדז אין אַ לירישן מאַמר אַז דער געוויינלעכער אַמעריקאָנער ייִד פֿילט זיך איינזאַם, און דערפֿאַר הערן מיר פֿסדר וועגן שטייגנדיקע גטן, פֿאַרברעכערישקייט און זעלבסטמאָרדן פֿון סטודענטן. עס איז נישט גענוג פֿאַרן היינטיקן ראַבבּי, טענהט ער, צו רייזן וועגן טעאַלאָגיע, הלכה, מצוות, אָדער פֿאַלקלישקייט; אַנדערע פֿער־זענלעכע זאַכן באַזאָרגן אַמעריקאָנער ייִדן: שפּאַנונגען צווישן עלטערן און קינדער, דיסהאַרמאָניעס צווישן מאַן און ווייב, דער טויט פֿון עלטערן, די פּוסטקייט פֿון זייער לעבן. זייערע דאָגות און קלעמענישן באַשטייען דער עיקר פֿון זייער אינערלעך לעבן, בין אַדם לעצמו, צווישן מענטש און זיך אליין. אין אַ צייט ווען אַרום אונדז קאַכט אַ רעוואָלוציע אין ווערטן און דערוואַרטונגען; אין אַזאַ צייט האָבן די אַלטע היילי־קייטן פֿון גאַט, תּורה און ישׂראל פֿאַרלאָרן די רעלעוואַנץ פֿאַר זייער פּערזענלעך לעבן (זע: „קאַנסערוואַטיוו דזשודאיזם“, זומער, 1979).

וואָס, פֿרעגט ער, קען דער ראַבבּי זיי זאָגן? ער האָט בלויז ענטפֿערס אויף פֿלל־ישׂראל־ענינים, נישט אויף זייערע יחידישע פּראָבלעמען; דערפֿאַר מוזן זיי גיין ערגעץ אַנדערש זוכן הילף צו זייערע קלעמענישן. גייען זיי טאַקע ערגעץ אַנדערש: זיי זוכן אויס אַלערליי צונויפֿטרעף־גרופּעס, טראַנסצענדענטאַלע מעדיטאַציעס, מענטשלעכע פּאַטענציאַלקייט־באַוועגונגען, און ענלעכע. די דאָזיקע ייִדן פֿון אַ גאַנץ הויכן קאַליבער זענען אַן אַרויסרוף צו דער סינאַגאָגע, און דעם עטאַס פֿון יהדות, האַלט דער ראַבבּי. זיי זאָגן אַן דעם אויפֿקום פֿון נייע סעקולערע רעליגיעס; ס'איז אַ נייער גלויבן וווּ טעאַלאָגישע איבערנאַטיר־לעכקייט ווערט פֿאַרביטן דורך „פּסיכאָלאָגישער איבערנאַטירלעכ־קייט“.

לויט ד׳ר שולווייס קען די דאָזיקע אויפֿקומענדיקע פּסיכאָלאָגישע באַוועגונג ווערן אַן ערנסטערע ספּנה פֿאַר יהדות ווי די שמד־פרוּוון צו קריסטנטום, און אַט צוליב וועלכע טעמים: 1) די סעקולערע רעליגיעס פּרעטענדירן נישט צו וועלן אַפּשמדן; איז דערפֿאַר דער שאַנדפֿלעק פֿון

שמד נישט צוגעקלעפט צו די „נייע גלויביקע“; (2) מערסטע יידן זענען אזוי סעקולאריזירט אז אנגעהערן צו אזעלכע סעקולערע רעליגיעס שאַ-קירט קיינעם נישט; (3) ס'איז מסתמא דא א געוויסע לעגיטימירונג פֿאַר די דאָזיקע יידן וועלכע זענען צופֿרידן מיטן פֿאַקט וואָס אַ סך פֿון די פֿירערס, דענקערס און אַרגאַניזירערס פֿון די דאָזיקע באַוועגונגען שטאַמען פֿון יידן: עריק פֿראַם, אַברהם מאַסלאָו, פֿרייץ פּערלס און אַנדערע.

הגם די דאָזיקע פּסיכאָ-רעליגיעזע באַוועגונג איז, לויט שולווייסן, רעספּעקטאַבלער, סעקולאַריזירטער, ווי די יוגנט-קעגן-קולטור-עקספּע-רימענטן — אַנדערש אין סטיל און מאַטיווירונג — פֿונדעסטוועגן זענען פֿאַראַן ענלעכקייטן צווישן ביידע שטרעמונגען: זיי שטעלן מיט זיך פֿאַר אַ טיפֿע אומצופֿרידנקייט מיט דער אומפּערזענלעכער, דריקנדיקער געזעלשאַפֿט, און אַ לעכצן נאָך גייסטיקייט. ביידע גרופּעס פֿילן זיך דערשטיקט הינטער דער אַיזערנער מאַסקע פֿון ראָלן, אַבליגאַציעס, פֿליכטן צו געפֿעלן אַנדערע; נחת-פּראָדוצירנדיקע מאַשינען פֿאַר עלטערן, לערערס, בעלי-בתים, אינסטיטוציעס. זיי נייטיקן זיך אויסצו-דריקן זייער פּערזענלעכקייט אין אַ קאַלעקטיוו וואָס איז אויפֿמערקזאַם צו זייער „איך“, וואָס ווערט פֿאַרשלונגען אין דער אַנאַנימיקייט פֿון דעם קאַנווענציאָנעלן ציבור. אַט דאָס זענען, לויט שולווייסן, די סיבות וואָס באַוועגן זיי צו זוכן אַן אינטימערע געמיינשאַפֿט.

אודאי ווייסט דער ראַבבּ ווי אַפֿט זייער ספּאַטאַנקייט גייט איבער אין אימפּולסיווקייט: אַז זייער פֿאַרנעמען זיך כּסדר מיטן אייגענעם איך ענדיקט זיך מיט היפּאָכאַנדריע. אַבער, באַטאַנט ער, אים גייט נישט אַן דער דערפֿאַלג אַדער דורכפֿאַל פֿון די גרופּעס; אים גייט אַן דער הונגער פֿון אונדזערע יידן וועלכע די סינאַגאָגעס קענען נישט באַפֿרי-דיקן. ער דערמאַנט אַברהם העשעל, וועלכער האָט געוואָרנט וועגן די אַלע סכּנות: „די תּורה רעדט אין דער שפּראַך פֿון מענטשן, אַבער די חז"ל האָבן פֿאַרזען דעם מענטשן אין דעם ייד; זיי האָבן נישט פֿאַר-שטאַנען זײַן דילעמע. יעדער דור האָט זײַנע אייגענע פּראָבלעמען. יעדער מענטש איז באַלעסטיקט מיט דאָגות, אַבער די חז"ל האָבן גע-

שוויגן וועגן דעם, זיי האָבן נישט געוויזן קיין וועג די פֿאַרבלאַנ-
דזשעטע". און דער ראַבבֿי זעצט פֿאַר, אַז מערסטע ייִדן זענען נישט
צופֿרידן מיט דער סינאַגאָגע-ייִדישקייט; זיי זענען הונגעריק נאָך דער
וואַרעמקייט און סימפּאַטיע פֿון אַנדערע ייִדן. זיי קומען אַ מאָל אין שול
אַרײַן צוליב די קינדער אָדער די זיידעס, אָבער זיי זענען נישט איבער-
צינגט אַז ס׳איז דאָ אַ סך חכמה אין די אַלע צערעמאָניאַלע אַקטן. נישט
קיין ביכער און נישט קיין קורסן פֿאַר דערוואַקסענע קענען באַפֿרידיקן
די דאָזיקע ייִדן, וועלכע שטעלן מיט זיך פֿאַר דעם רוֹב פֿון ייִדישן ציבור.
זיי לעכצן נאָך אַז אינטימער, פּערזענלעכער, סימפּאַטישער באַצײַונג
מצד און מיט ייִדישע מענטשן.

אין זײַן אָפֿנהאַרציקן השתפכות הנפֿש דערקלערט ד״ר שולווייס אַז
ער איז אייפּערזוכטיק אויף די היינטיקע פּסיכאָלאָגן, ווייל די דאָזיקע
סעקולאַריסטן ראַנגלען זיך מיט די גייסטיקע און מאַראַלישע ווערטן פֿון
וואַקסנדיקן איד; זיי דיסקוטירן די נייטיקייט פֿון גרונט-צוטרוי, פֿון
לאַיאַליטעט, פֿון אידעאָלאָגישע התחייבותן. זיי זענען די דאָקטוירים פֿון
דער נשמה, בעת ער, דער ראַבבֿי, איז אַ קאַנפֿעראַנסיע פֿון מנהגים און
צערעמאָניעס, וואָס ווערט פֿאַרשטופּט אין דער ראַלע פֿון אַ ריטואַל-
פֿונקציאָנער צוזאַמען מיטן עסנוואַרג-צושטעלער, מיטן פֿלאַריסט,
פֿאַטאַגראַפּיסט, קאָפּעליע-אַנפֿירער. וואָס גיבן די פּסיכאָלאָגן, פֿרעגט
ער, וואָס ייִדישקייט גיט נישט? זיי פֿאַרענטפֿערן פֿראַגעס פֿון פּריוואַטן
סדר-היום: זיי פּרוּווּן באַפֿרידיקן די זוכונגען פֿון גייסטיקייט, פֿון אַז
אינטימער געמיינשאַפֿט, פֿון זעלבסט-אויסדרוק, ספּאַנטאַנקייט — אַ
הונגער וואָס די רעליגיעזע ייִדישע עדה שטילט נישט.

וואָסער תּרופֿה שלאַגט ער פֿאַר צו ענדערן די סיטואַציע און צו
היילן די מחלה? ער לייגט פֿאַר צו אַנטוויקלען אַ ליטעראַטור פֿון
ייִדישער חכמה וואָס איז געווענדט צו פּערזענלעכע און פֿאַמיליע-
לעבנס-סיטואַציעס; אַזעלכע ווי: סעקסואַליטעט, צעשיידונג פֿון מאַן און
פֿרוי, אַלטקייט, קראַנקייט און טויט, און דאָס זוכן אַ זין אין לעבן. ער
האַלט אויך אַז מ'דאַרף טרענירן פֿאַראַ-פּראַפֿעסיאָנאַלן פֿון ייִדישקייט,
ס'הייסט אינטעליגענטע, נישט-פּראַפֿעסיאָנאַלן, וואָס זאָלן אַרויסהעלפֿן

דעם ראַבני, פונקט ווי עס זענען דא פאַראַ-מעדיצינישע, פאַראַ-לעגאַלע, און פאַראַ-פּסיכאָלאָגישע אַרויסהעלפֿערס.

עס קען נישט זײַן קיין ספֿאָ אַז ד״ר שולווייסעס דיאַגנאָז פֿון דער אומצופֿרידנקייט מצד אַ היפּשן ייִדישן עולם מיט דעם אינהאַלט פֿון דער סינאַגאָגע-ייִדישקייט איז כאַראַקטעריסטיש נישט בלויז פֿאַר קאַלי-פֿאַרניע, נאָר פֿאַר דער גאַנצער מערבֿ-וועלט וווּ ייִדן לעבן. אין דעם קאַליפֿאָרניער ראַבניס לירישן עסיי הערן מיר אַפּקלאַנגען פֿון מאַרטין בובער, אַברהם העשעל, און אַנדערע מיסטיש-אַנגעהויכטע ייִדישע דענקערס. יענע האָבן מיט עטלעכע צענדליק יאָר צוריק טיפֿער אַרײַנגעקוקט אין די סיבות פֿון דער דאָזיקער מחלה, און האָבן געמאַנט אַ רעמאַנט, אַן איבערבוּי פֿון דער שיער נישט גאַנצער מערבֿ-ציווילי-זאַציע, און אויך פֿון אַ ריי גרונט-אַינשטעלונגען פֿון דער ייִדישער עסטאַבלישמענט. ראַבני שולווייס ווייסט אַז דער קריזיס אין דער סינאַגאָגע-ייִדישקייט וואַרצלט אין דעם איצטיקן גייסטיקן וועלט-קריזיס, אָבער ער באַנוגנט זיך מיט פֿאַרלייגן פֿאַליאַטיוון, וואָס וועלן אפֿשר אַביסל לינדערן די מחלה, אָבער נישט אויפֿריכטן די דערשלאַגענע.

אויך די ליבעראַלע, פּראָטעסטאַנטישע קירכעס קלאַגן אויף ענלעכע חולאתן. לויט אַן אויספֿאַרשונג וואָס איז לעצטנס דורכגעפֿירט געוואָרן צווישן פּראָטעסטאַנטן, קאַטאָליקן און רעפֿאָרם-ייִדן וויל מען אַז גלחים און ראַבניס זאָלן דער עיקר פֿאַרמאַגן אַפּעלירנדיקע פּערזענ-לעכע אייגנשאַפֿטן, נישט קיין לומדות אין טעאַלאָגיע, אַדער עולם-הבאַ-דיקע ענינים. מען פֿאַרלאַנגט אַז די גייסטיקע פּאַסטעכער זאָלן קודם פּל זײַן אַפֿן, אַליין-קריטיש, געדולדיק, זיך מתעסק זײַן מיט קהלישע ענינים, און זאָלן זײַן מוסטערהאַפֿט אין כאַראַקטער. זייער פֿרומקייט אַדער טיפֿקייט פֿון רעליגיעזן גלויבן איז פֿון קנאַפּער וויכטיקייט (זע „טיים“ 29טן סעפּט, 1980).

אין אַ צייט ווען עס קאַכט זיך אין דער גאַנצער מערבֿ-ציווילי-זאַציע אַ רעוואָלוציע איז ווערטן און דערוואַרטונגען, ווי ד״ר שולווייס זאַגט ריכטיק, ווען די אַלטע הייליקייטן זענען מער נישט רעלעוואַנט,

וועלן מיר ייִדן דען קענען בייקומען דעם קריזיס מיט דער הילף פֿון פֿאַראַ-פֿראַפֿעסיאָנאַלן? און צי וועלן די אַלע וואָס ראַנגלען זיך מיט דעם קריזיס זיך צופֿרידנשטעלן מיט די ענטפֿערס פֿון טעאַלאַגן אויף זייערע קשיות ובעיות? צי קען די סינאַגאָגע מיט אירע פֿאַרעלטערטע ענטפֿערס אויף אַלע לעבנספֿראַגעס געווינען און איבערצייגן די דאָזיקע זוכערס און צווייפֿלערס?

II

און דאָס ברענגט אונדז צו אַן אַנדער גרופּע אומצופֿרידענע: די קולטור-באוועגונג וואָס דריקט אויס אויף אַן אַנדער אופֿן איר קעגנער-שאַפֿט צום גייסטיקן סטאַטוס-קוואַ — די קעגן-קולטור-שטרעמונג ביי דער אמעריקאנער ייִדישער יוגנט און אינטעלעקטואַלן. דער אמעריקאנער ייִדישער דיכטער און עסייסיסט, עדוואַרד ראַדיטי, באַהאַנדלט די דאָזיקע ריכטונג אין אַן אַרומנעמענדיקער אַרבעט: „די נעאַ קבלה און די אמעריקאַנע“ ייִדישע קעגן-קולטור — אַן ענין וואָס ס'איז כּדאי אַז אויך אַנטי-קעגן-קולטוריסטן זאָלן זיך מיט אים באַקענען (זע: „מידסטרים“, אַקטאַבער, 1979).

ראַדיטי שטרײַכט אונטער דעם פֿאַקט אַז די קינסטלערישע און אינטעלעקטועלע קעגן-קולטור פֿון די לעצטע דעקאַדעס האָט צוריק אויפֿגעלעבט וואָס מען האָט כּמעט געהאַט פֿאַרגעסן, אַדער אַפּגע-וואַרפֿן ווי אומוויכטיק, אַדער אַפּיקורסיש פֿון שטאַנדפּונקט פֿון דער אַקצעפּטירטער טראַדיציע. אין פּאַעזיע, למשל, ווערן די דיכטער: בלייק, רעמבאָ, לאַטרעמאַן, איצט מער געלייענט און דיסקוטירט, אין די אַזוי-גערופֿענע אַוואַנגאַרד-קרייזן ווי האַמער, ווירגיל, דאַנטע און מילטאָן. אין דער פֿילאָסאָפֿיע ווידער ווערן עקזאַטישע בודיסטישע מיסטיקער באַטראַכט מצד אַ סך מענטשן מער רעלעוואַנט פֿאַר אונדזער היינטיקער סיטואַציע ווי דעקאַרט, וויליאַם דזשיימס, אַדער דיאָני. אין זייערע זוכונגען אין ווייטן עבֿר, איז די „אונטערגרונט“ אינטעלעקטואַלן געווען באַשערט ווידער צו אַנטדעקן ניט בלויז אַזיאַטישע, אַפֿריקאַנישע, אַדער אַנדערע עקזאַטישע רעליגיעזע שיטות,

נאָר אויך די פּערפֿערישע שטרעמונגען פֿון מערבֿ-פֿילאָסאָפֿישן, אָדער רעליגיעזן געדאַנק, ווי גנאָסטיציזם, סאַטאַניזם, מיסטיציזם, וואָס זענען געווען פֿאַרנאַכלעסיקט זינט דער רענעסאַנס-צײַט. אויך אין דער הינטיקער ייִהדות, וויזנט ריכטיק אָן ראַדיטי, קען מען באַמערקן אָן אָפּנייג פֿון ראַציאָנאַליזם און תּלמודישן געדאַנק אין דער ריכטונג פֿון חסידות, קבלה און אַנדערע מיסטישע אופֿנים פֿון מחשֶׁבֶה און לעבן, וואָס מען האָט במשך יאַרהונדערטער אַנטמוטיקט, אָדער באַטראַכט ווי געפֿערלעך, אַחוץ פֿאַר ייִדי-סגולה. די וואַקסנדיקע פּאַפּולאַריטעט פֿון מאַרטין בובערס און גרשום שלומס ווערק, פּונקט ווי די בעלעטריסטיק פֿון באַשעוויס-זינגער — דאָס זענען אַלץ סימפּטאָמען פֿון אינטערעס און אויפֿלעבונג אין דעם סאַרט ליטעראַטור במשך די לעצטע צענדלי-קער יאַרן.

אין אמעריקע איז די דאָזיקע טענדענץ געווען באַגרענעצט צו אַ שיכט יונגע ייִדן וועלכע זענען געווען אומצופֿרידן מיט דער רעספּעק-טאַבלער, געלט-קלייבנדיקער ייִדישקײַט. אין אייראָפּע איז אויפֿ-געקומען אַן אַנדער פֿאַרם פֿון רעוואַלט קעגן דעם מיטלקלאַס-ייִדישן טראַדיציאָנאַליזם. די פֿראַנצויזיש-ייִדישע פרעסע האָט געשאַפֿן אַן אויס-דרוק פֿאַר דער באַוועגונג — אַ טענדענץ קעגן „פּאַפּאַס ייִדישקײַט“. ביז דעם נאַציזם האָבן פֿראַנצויזישע ייִדן אָפּגעוואַרפֿן ציוניזם, קבלה און חסידות; איצט זענען די אַלע שיטות אויפֿגעשטאַנען צום לעבן אין פֿראַנקרײַך.

ביי אונדז אין אמעריקע ווערט אַמשטאַרקסטן מאַניפֿעסטירט דער אויפֿגעלעבטער אינטערעס אין קבלה און חסידות, אין קאַליפֿאָרניע, וווּ עס ווערן פֿאַרעפֿנטלעכט זשורנאַלן און ביכער מצד עטלעכע גרופּעס יונגע אמעריקאַנער ייִדישע פּאַעטן, ווי דזשעראַם ראַטענבערג, דוד מעלצער, האַוואַרד שוואַרץ, דזשעק הירשמאַן און פּאַמעלאַ האַדאַס. זיי גרופּירן זיך אַרום אַ שריפֿט „טרי“ (בוים), וואָס דערשיינט אין בערקלי, קאַליפֿאָרניע. אויך אין סט. לואיס (מיזורי) און לאַנדאָן עקזיסטירן אַזעלכע גרופּעס.

דער נעאַ-קאַבאַליזם פֿון דער קאַליפֿאָרניער גרופּע איז, לויט

ראַדיטין, אַ ספּעציפֿישער ייִדישער אויסדרוק פֿון אַן אַלגעמיינער טענ-
דענץ צווישן אמעריקאנער קינסטלערס און אינטעלעקטואַלן וואָס מ'קען
אויך זען אין דער ביטניק-באוועגונג, אין ראַק-מוזיק, אין דער פֿאַר-
שפּרייטונג פֿון זען-בודזים — אין אַלע פֿאַרמען פֿון רעוואַלט קעגן דעם
וואָס פֿרוידיאַנער וואַלטן אַנגערופֿן דעם „סופּער-עגאָ“ (דער טייל פֿון
פּסיכישן אַפּאַראַט וואָס איז שייך צום געוויסן), און „עגאָ“ (דער טייל פֿון
פּסיכישן אַפּאַראַט וואָס איז אין קאָנטאַקט מיט דער ספֿיכּה, און פֿאַר-
מיטלט צווישן דעם „איד“, און „סופּער-עגאָ“); און לטובֿת די טונקעלע
און מיסטעריעזע טרייב-פּוחות, און אינהאַלט פֿון „איד“ (דער טייל פֿון
פּסיכישן אַפּאַראַט וואָס אַנטהאַלט די אומבאווסטיזניקע, אינסטינקט-
טיווע טרייב-קרעפֿטן).

אין זשורנאַל פֿון די דאָזיקע נעאַ-קאָבאַליסטן ווערן איבער-
געדרוקט אויסצוגן פֿון גרשום שלומס איבערזעצונגען פֿון די מיטל-
אַלטערלעכע מקובלים, אַבולאַפּיאַ (1241-1291), אַדער פּילאַן. אַ סך פֿון
זיי זענען גרופּירט אין נישט-פֿאַרמעלע לערן-גרופּעס אַרום ניו-יאָרקס
איסט-ווילעדזש, און אין קאַליפֿאָרניע; אייניקע גרופּעס שטודירן און
קאַנצענטרירן זיך אויף דער ספּרדישער קבלה פֿון מיטל-אַלטער. עס
קען אַפּשר געשען, מיינט ראַדיטי, אַז אַ טייל פֿון די דאָזיקע נעאַ-קאָבאַ-
ליסטן זאָלן מיט דער צייט דערגיין צו די הויפט-שטראַמען פֿון יהדות,
אַבער ביז דעמאָלט נייטיקן זיי זיך אין אינטעלעקטועלער פֿירערשאַפֿט,
ווייל זיי מיסאינטערפּרעטירן זייערע פּלומרשטע אַנטדעקונגען; זיי פֿאַר-
קריפּלען נעמען און ציטאַטן, און אַפּילו סתם ווערטער, ווי למשל, אַנ-
שטאַט גמטריה זאַגן זיי געריאַטריע, אַדער איינער פֿון זייערע פּאַעטן
פֿאַרמישט משה רבינו מיט דוד המלך.

פֿונדעסטוועגן, פֿירט דער מחבר פֿון דער אָפּהאַנדלונג אויס, נישט
געקוקט אויף די בלאַנדזשענישן פֿון די נעאַ-קאָבאַליסטן, דאַרף מען זיי
באַגריסן פֿאַר זייער צוריקקער צו די פּאַעטישע, אינטואַיטיווע, אַדער
מיסטישע צוגאַנגען וועלכע זענען פֿאַרנאַכלעסיקט געוואָרן, ווייל מיר
האַבן צופֿיל באַטאַנט ראַציאָנאַליסטישע אַדער פּראַגמאַטישע איינשטע-
לונגען צו אַלע פּראַבלעמען. אַבער דער אומקער, שטרייכט ראַדיטי

אונטער, דאַרף נישט אונטערגענומען ווערן אויף אַן „אַדער-אַדער“-
יסוד; פאַרקערט: מען דאַרף עס נעמען אויף אַן „און“-יסוד, אזוי אַז עס
זאַל זײַן אַ דערגאַנצונג-אַינשטעל צו די הינטצייטיקע פראַבלעמען.

* * *

פֿון די ביידע אָפּהאַנדלונגען — פֿון ראַבײַ און דעם עסייִסט — איז
קלאַר אַז אי די קאַנסערוואַטיווע ייִדישקײַט, אי דער ראַציאָנאַליזם
באַפֿרידיקן נישט די גײַסטיקע נויטן פֿון אַ היפּשן סעקטאָר אין אַמערי-
קאַנער ייִדנטום. מענטשן מיט אַ התלהבֿות-געפּיל, בײַ וועמען גלויבן איז
אַ האַרץ-באַדערפֿעניש, נישט קיין שכל-פראַבלעם, פֿאַר די דאָזיקע
עמאַציאָנעלע נאַטורן, פֿאַר זײַ איז צו קאַלט און טרוקן די שכלדיקײַט
פֿון די ראַציאָנאַליסטישע טעאַלאָגן; זײַ קענען נישט באַפֿרידיקן די
בענקשאַפֿטן פֿון האַרץ. ווי פּאַסקאַל האָט דאָס אַמאַל גלענצנדיק פֿאַרמ-
לירט: דאָס האַרץ האָט זיך זײַן שכל, וואָס דער שכל קען נישט
פֿאַרשטיין.

אויך די קאַנסערוואַטיווע שיטה אין אַמעריקאַנער ייִדישקײַט,
ספּעציעל איר רעקאַנסטרוקציאָניסטישער וואַריאַנט, איז אַ מתנגדיש-
ראַציאָנאַליסטישע אַריענטאַציע באַזירט אויף אַ סאַציאַלאָגיש-פראַג-
מאַטישן צוגאַנג וואָס באַטאַנט דער עיקר דעם ייִדישן קאַלעקטיוו און
זײַנע נויטן. לויט דעם אינשטעל ליגט דער זכות-הקיום פֿון רעליגיע און
איר הויפּט-פֿונקציע אין קאַנסאַלידירן די גרופּע און פֿאַרפֿעסטיקן איר
קיום. דער יחידיש-אָניווערסאַליסטישער עלעמענט אין דער יהדות
ווערט דאָ מינימיזירט.

דער אַנטי-ראַציאָנאַליסטישער קלימאַט פֿון אונדזער צײַט — אַ
צײַט פֿון רעוויזיע, פֿון באַרג-אַראַפּ פֿון אידעאָלאָגיעס מיט זייערע
טאַטאַלע לייזונגען, אַ צײַט פֿון אַנטווישונג אין אַלע צוגעזאַגטע גן-עדנס
— איז דעם דאָזיקן גײַסטיקן קלימאַט זוכן אַ סך מענטשן, און קודם פל
ייִדן — ענטפֿערס אויף זייערע פּערזענלעכע פראַבלעמען. סאיז אַ צײַט
ווען עס בײַטן זיך קולטור-סטילן און אַלטע ווערטן ווערן פֿאַרוואַרפֿן;
ווען בײַ אַ סך מענטשן, ספּעציעל בײַ דער יוגנט, דאַמינירט דער

פרינציפ פֿון אליין-רעאַליזירונג, אַדער אליין-באַפֿרידיקונג; מען זוכט ענטפֿערס אויף אולטימע פֿראַגעס, אַ זין אין לעבן. אפֿשר וועט זיך מיט דער צייט אויסלייטערן אַ נייע אַטמאָספֿער וואָס וועט סינטעזירן טראַדי-ציאָנעלע ווערטן און מאַדערנקייט, מיסטישע און ראַציאָנאַליסטישע אינשטעלונגען. אַדער... מיר וועלן שלום מאַכן מיט די אומלייזבאַרע פראַבלעמען אין יחידס עקזיסטענץ.

(1981)

אַמעריקאַנער ייִדישע אינטעלעקטואַלן און זייער באַציונג צו ייִדישקייט

I

לעצטנס זענען דערשינען אַ ריי אויטאָביאָגראַפֿיעס פֿון היגע ייִדישע אינטעלעקטואַלן, קינדער פֿון מזרח-אייראָפּעיִשע אימיגראַנטן. אזוי, למשל, האָבן במשך די לעצטע יאָרן פֿאַרעפֿנטלעכט אויטאָ-ביאָגראַפֿיעס די קריטיקערס אַלפֿרעד קייזין, אוירווינג האָו און וויליאַם באַרעט — הגם דער לעצטער איז נישט קיין ייד, שילדערט ער די סכיבה און די ראַלע פֿון ייִדיש-אַמעריקאַנער אינטעלעקטואַלן וואָס האָבן זיך גרופֿירט אַרום דעם ראַדיקאַלן אַנטי-קאָמוניסטישן זשורנאַל „פֿאַרטי-זאַן רעוויז“, וווּ די גרעסטע צאָל פֿון די מיטאַרבעטערס און טאַן געבערס זענען געווען יידן. איצט האָבן מיר פֿאַר זיך אַ בוך פֿון ביאַ-גראַפֿישע עסייען, זכרונות און אינטערוויען וואָס גיבן אונדז איבער די באַציונג פֿון אַ ריי אַנגעזעענע ייִדישע שריפֿטשטעלערס און געלערנטע צו דער ספּעציפֿישקייט פֿון ניו-יאָרק, ווי זייער לעבן האָט זיך דאָ פֿאַר-מירט, און זייער באַציונג צו ייִדישע פראַבלעמען.

אַלע באַטייליקטע אין בוך זענען יידן, אַבער זייער צוגאַנג צו ייִדיש-קייט איז פֿאַרשידנאַרטיק. מערסטע זענען סימפּאַטיש און שטאַלץ מיט

מדינת-ישראל. דאָס „פּינטעלע ייד“ קלאַפּט אין אַלעמענס הערצער, אַבער פֿאַראַן צווישן זיי אויך עטלעכע וואָס זענען קריטיש צו מדינת-ישראל. ס'איז אַ זאַמלונג פֿון עסייען און שמועסן מיט אינטעלעקטואַלן וואָס זייער רובֿ איז פֿאַרמירט געוואָרן, און געהאַלפֿן פֿאַרמירן די אמעריקאנער קולטור וואָס איז אויפֿגעקומען אין ניו-יאָרק במשך דעם לעצטן האַלבן יאָרהונדערט*.

די צוויי מחברים פֿון זאַמלבוך זענען בערנאַרד ראַזענבערג, אַ פֿראַ-פֿעסאַר פֿון סאַציאַלאַגיע אין ניו-יאָרקער סיטי-קאָלעדזש, און דער צווייטער רעדאַקטאָר איז ערנסט גאַלדשטיין, דער אויטאָר פֿון עטלעכע ביכער. 24 שרייבערס באַטייליקן זיך אין בוך, און הגם די רעדאַקטאָרן דערקלערן אונדז נישט לויט וואָס פֿאַר אַ קריטיקעריע זיי האָבן אויסגע-קליבן די באַטייליקטע אין בוך, זענען די גרופּע שרייבערס רעפּרע-זענטאַטיוו, און שטעלן מיט זיך פֿאַר אַ מיקראַקאָזם פֿון ניו-יאָרקער יידישער עליטע. זיי אילומינירן די אייגנאַרטיקייט פֿון ניו-יאָרקער יידיש-אינטעלעקטועלן לעבן.

צווישן די באַטייליקטע אין בוך געפֿינען זיך צוויי יידיש-יידישע שרייבער: יצחק באַשעוויס און דער היסטאָריקער י. טרונק, דער יידיש-דייטשער געלערנטער האַנס מאַרגענטוי; די קריטיקערס אַלפֿרעד קייזין און אוירווינג האָו; דער היסטאָריקער ד"ר גרשון קאַהען, ד"ר אוירווינג גרינבערג, פֿראַפֿעסאָר פֿון יידישע שטודיעס אין סיטי-קאָלעדזש, די ריכטערין דזשאַסטין ווייז פֿאַליער, דער קריטיקער טעאַדאָר זאַלאַ-טאַראָף, דער שריפֿטשטעלער שלמה קאַזן, דער דראַמע-קריטיקער העראַלד קלאַרמאַן; די שרייבערין מידיזש דעקטער, די אַרבעטער-פֿירערס גאַס טיילער און וויקטאָר גאַטבאַום; מוזיקאַלאַגן, סאַציאַלאַגן און אַרכיטעקטן. מערסטע זענען אויפֿגעוואַקסן אין די יידישע געגנטן אין מאַנהעטן, בראַנקס און ברוקלין. אַנדערע האָבן זיך אויסגעריפֿט אין

*) CRERATORS and DISTURBERS *Reminiscences by Jewish Intellectuals of New York*. Drawn from conversations with Bernard Rosenberg and Ernest Goldstein; Columbia University Press; 419 pp., New York, 1982.

דער אמעריקאנער פראווינץ, און עטלעכע האבן זיך געראטעוועט פֿון דער נאַצי־מגפה.

אין אַרײַנפֿיר צום בוך װײַזן די מחברים אַז אַז ײִדן זענען אין דער מאַדערנער צײַט אין זײַער רובֿ געװען שטאַטישע אײַנוװינערס, און אַפֿילו אין אַלטערטום זענען זײ געװען קאַנצענטרירט אין אַלעק־סאַנדריע, אַנטיװיכע, און ירושלים. װען מ׳האַט זײ אין צאַרישן רוסלאַנד פֿאַרשפּאַרט אין דער טשערטאַ (תּחום־המושֿב) האָבן זײ זיך פֿונדעסט־װעגן דורך אַלערליי מיטלען אַרײַנגעקראָגן אין די גרויסע שטעט, װוּ זײ האָבן אַנטװיקלט אַ סעקולערע, נאַן־קאַנפֿאַרמיסטישע, ראַדיקאַלע אינטעליגענץ. ײִדן האָבן אַרױפֿגעלייגט זײַער חותם אויף דער קולטור פֿון בערלין, װין, פּראָג, בודאַפעסט, לאַנדאַן און פּאַריז.

בהדרגה האָבן ײִדישע ליבעראַלע באַװעגונגען דערגרייכט די פֿאַר־אײַניקטע שטאַטן. ביים סוף פֿון 19טן יאַרהונדערט זענען נאָך די ספֿרדישע און דײַטשישע ײִדן אַרײַנגעקומען קײן אמעריקע. די מזרח־אײראָפֿישע ײִדן װאַס האָבן דאָ אַנטװיקלט אַ רײכע ײִדישע און ײִדיש־קולטור, זײערע סאַציאַלע קאַמפֿן, און קולטורעלע אױפֿטװונגען, האָבן ניט נאָר באַרײכערט דעם ײִדישן קיבוץ, נאָר זענען געװאָרן אַ װיטאַ־לער טײל פֿון דער גאַנצער אמעריקאַנער ציוויליזאַציע.

II

מיר װעלן זיך דאָ נישט קענען אַפּשטעלן אויף די לעבנס־געשיכטעס און אַנשװונגען פֿון אַלע אַנטיילנעמערס אין בוך: ס׳איז אויך נישט נײטיק, װאַרעם באַשעװיס, קײזן און האָן אונדז שױן אין זײערע װערק באַקענט מיט זײערע לעבנס־באַנעמען, און זײערע אידעישע טראַנספֿאַרמאַציעס. מיר װעלן דעריבער באַהאַנדלען עטלעכע װײניקער באַקאַנטע געלערנטע און שרײַבערס װעגן װעלכע מיר װײסן װײניק; ס׳װעט אונדז זײן ביז גאָר אײנטערעסאַנט זיך מיט זײ צו באַ־קענען, װאַס עס געפֿעלט זײ װעגן ניו־יאָרק, און זײערע מײנונגען װעגן אמעריקאַנער ײִדישן לעבן.

עס איז באלערנדיק זיך צו דערוויסן פֿון האַנס מאַרגענטוי (1904-1980), דער דײַטשער ייד וואָס איז דאָ געוואָרן באַוווּסט ווי אַ פּאָליטישער וויסנשאַפֿטלער און דיפּלאַמאַט, אַז ער איז אין אַמעריקע פֿון אַן אַסימילאַטאָר געוואָרן אַ נאַציאָנאַלער ייד. ער האַלט אַז דער הויפּט-אונטערשייד צווישן דעם דײַטשן און אַמעריקאַנעם ייִדנטום, איז דער אָפֿענער אַנטיסעמיטיזם פֿון זײַן געבוירן-לאַנד. ווען ער איז אַלט געווען 18 יאָר, האָט ער אין דער דײַטשער גימנאַזיע געשריבן אַן עסיי אויף דער טעמע: „וואָס האָף איך צו געווינען אין לעבן?“ זײַן ענטפֿער איז געווען: צו פֿילן אַז דער עול פֿון אַנטיסעמיטיזם איז געוואָרן אַראַפֿ-גענומען פֿון אים. ער ווייסט אַז אויך דאָ אין אַמעריקע איז ער נישט אין גאַנצן פּטור געוואָרן פֿון דער צרה; ווי אַן אימיגראַנט, די ערשטע יאָרן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן (1937) ווען ער האָט געזוכט אַ פּאַסטן אין די היגע אוניווערסיטעטן האָבן אים די דעקאַנען דערקלערט: „מיר האָבן קיינמאַל נישט אַנגעשטעלט קײן ייד ווי אַ פּראָפֿעסאָר, און וועלן עס איצט נישט אָנהייבן.“ ער האָט געדאַרפֿט פֿאַרן קײן קענזעס צו קריגן אַ פּאַסטן אין אַ קאַלעדזש.

וואָס האָט אים דערפֿירט צו נאַציאָנאַלער ייִדישקײט און צו אַ וואַרעמער באַציונג צו מדינת ישׂראל? דער עיקר, די מלחמה פֿון 1967, וואָס האָט אים איבערגעצײגט אַז ישׂראל איז אַ נאַציע וואָס קען קעמפֿן און שטיין אויף די אייגענע פֿיס, און נישט „אַ פֿאַלק פֿון שנאַרערס, וואָס לעבט פֿון די נדבֿות פֿון אַמעריקע און וועלט-ייִדנטום“ — ווי ער האָט ביז דעמאָלט געמינט.

ער קריטיקירט זײַן לאַנדספֿרוי האַנאַ אַרענדטס שטעלונג צום אייכמאַן-פּראָצעס און אירע טענות צו ייִדן וואָס האָבן נישט געשטעלט קײן ווידערשטאַנד צו די דײַטשן. ער פֿרעגט, ווי האָבן די דײַטשע ייִדן געקענט זיך גרייטן צו אַ באַוואַפֿנטן קאַמף קעגן די דײַטשן, ווען זײ האָבן זיך באַטראַכט ווי אמתע דײַטשן! ער דריקט אויס זײַן צופֿרידן-קײט מיטן אַמעריקאַנעם פּלוראַליזם, וואָס האָט אָפּגעוואַרפֿן די „שמעליך-טאַפּ“ אידעע, און וואָס באַדייט קאָ-עקזיסטענץ פֿון פֿאַר-שיידענע קולטורן אין אַמעריקע. ער איז שטאַלץ וואָס ער איז אַ מיט-

גליד פֿון אַ ייִדישן סעמינאַר אין קאַלאַמביאַ-אוניווערסיטעט, מיט וועלכן סאַלאַ באַראָן פֿירט אָן.

ער דריקט אויך אויס צופֿרידנקייט מיטן פֿאַקט וואָס זײַן זון גייט דאַוונען אין אַ שול יעדן פֿרייטיק אָונט, און איז שטאַרק פֿאַראַינטערע-סירט אין דער חסידישער באַוועגונג. נאָך אַן אוידיענץ מיטן ליובאַ-וויטשער רבין איז דער דײַטשער ייִד מאַרגענטוי געוואָרן שטאַרק באַאיינדרוקט פֿונעם רבינס פּערזענלעכקייט — אַ רבי מיט אַ סעקולערער בילדונג, וואָס ווידמעט זײַן לעבן צו פּרעזערווירן די ייִדישע גײסטיקע ירושה. שוין דערמיט אַליין איז ניו-יאָרק פֿאַר אים אַזוי פֿאַסצינירנדיק און סטימולירנדיק. דער געלערנטער באַטאַנט אַז ער האָט במשך זײַן לעבן אין אַמעריקע געלערנט אין פֿאַרשידענע שטעט, אָבער אין ערגעץ האָט ער זיך נישט געפֿילט אַזוי גוט ווי אין דער ניו-יאָרקער אינטעלעקטועלער סביבה, וווּ עס וווינען אַזוי פֿיל אינטערעסאַנטע און פֿאַרשידנאַרטיקע מענטשן.

פֿאַר אַ ייִדיש-ייִד איז עס נישט קיין אַנטדעקונג אַט דאַס וואָס מאַר-גענטוי האָט געפֿונען אין ניו-יאָרק, אָבער עס איז כאַראַקטעריסטיש אַז דער אַמעריקאַנער קיבוץ-גלויות קען יודאַיזירן, פֿאַריידישן, נישט נאָר אַסימילירן ייִדן, און פֿראַפֿ' מאַרגענטוי איז אין דעם פּרט נישט קיין אַניקום. אָבער ס'ווערט אומעטיק ווען מען דערמאַנט זיך אַז מיט אַ 25 יאָר צוריק האָבן ייִדיש-ייִדן זיך געפֿילט אין דער ניו-יאָרק פֿון ייִדיש-שרייבערס, פּובליציסטן, פּאַעטן, און דראַמאַטורגן, ווי אין וואַרשע אַדער ווילנע; ליידער, ליידער איז אונדזער אינטעלעקטועלע סביבה זייער איינגעשרומפן געוואָרן ...

III

עס איז פֿדאַי זיך אַפּצושטעלן אויף צוויי פּערזענלעכקייטן וואָס פֿאַרנעמען וויכטיקע פּאַזיציעס אין ניו-יאָרקער ייִדישן לעבן: די צוויי רעליגיעזע געלערנטע; ד״ר גרשון קאַהען, פּרעזידענט פֿון ייִדישן טעאַ-לאַגישן סעמינאַר (געבאַרן אין 1924) און ד״ר אוירווינג גרינבערג (געבאַרן אין 1932) קאַמבינירן אַ ברייטע סעקולערע און טראַדיציאָנעל-

ייִדישע בילדונג. דער ערשטער, וועלכער האָט באַקומען זײַן דאַקטאָ-
ראַט אין קאַלאַמביע-אוניווערסיטעט פֿאַר סעמיטישע שפּראַכן, איז אַ
היסטאָריקער און דער מחבר פֿון עטלעכע ווערק פֿון ייִדישער
געשיכטע. אויך ער דריקט אויס זײַן צופֿרידנקייט מיטן אויפֿקום פֿון דער
עטנישער באַוועגונג אין אַמעריקע, און ער שטרײַכט אונטער, אַז ער איז
נישט מסכים מיט יענע וואָס פּרייִדיקן אַז דער ייִדישער און אַמערי-
קאַנער עטאַס זענען אידענטיש. ער איז צופֿרידן וואָס אַמעריקע האָט
אויפֿגעגעבן די באַסטאַנער „בראהמינישע“ (אַריסטאָקראַטישע) מאַס, און
די שמעליץ-טאַפֿ-טעאַריע, וואָס האָט געהאַלטן דעם אַנגלאַ-זאַקסישן
פּראָטעסטאַנטיזם פֿאַר דעם איינציקן לעגיטימען לעבנס-שטייגער.

נישט געקוקט אויף דעם וואָס יעדער מענטש איז טיף פֿאַרוואַרצלט
אין זײַן עטנישער גרופּע, קענען מיר פֿונדעסטוועגן ביז אַ געוויסער
מדרגה, זיך דערנענטערן מיט מענטשן פֿון פֿאַרשידענע קולטורן,
אמונות און איבערצייגונגען. און אַפֿילו ווען ער איז מיט זיי נישט
מסכים, איז אים אַנגענעם צו דיסקוטירן מיט זיי, און אַפֿט קעמפֿן צוזאַ-
מען פֿאַר אַ געמיינזאַמען אידעאַל. אַט דאַס איז פֿאַר אים ניר-יאַרק אויף
דער העכסטער מדרגה.

דער צווייטער פֿריער דערמאַנטער ראַבּי, ד״ר אוירווינג גרינבערג,
וועלכער גיט זיך אַ סך אָפּ מיט פֿאַרשונגען פֿון חורבן 1939-1945, באַ-
טראַכט זיך ווי אַן אַרטאָדאָקסישער ייִדישער געלערנטער, און ער האָט
באַקומען זײַן דאַקטאָראַט אין אַמעריקאַנער געשיכטע פֿון האַרוואָרד-
אוניווערסיטעט. ער דערקלערט אַז די ייִדישע געשיכטע איז איצט
אַריינגעטראָטן אין דער דריטער ערע — נאָך די ערשטע צוויי תקופֿות:
די ביבלישע און רבנישע — אַן ערע וואָס פֿאַרלאַנגט אַ סינטעז פֿון נייע
און אַלטע ווערטן אין ייִדישן לעבנס-שטייגער. אַלע ייִדן, באַטאַנט ער,
דאַרפֿן שטיין מיטן פנים צו דער ייִדישער טראַדיציע. אַבער ס׳איז נייטיק
זיך צו פֿאַרנעמען מיט סאַציאַלע און פּאָליטישע ענינים, בעת רעלי-
גיעזע ייִדן מוזן זיך צופאַסן צו דער מאַדערנער וועלט. צוזאַמען מיט
עלי וויזעלן האָט ער אין 1974 געגרינדעט דעם „נאַציאָנאַלן ייִדישן
רעסורסן-צענטער“, אַ באַזע פֿון וועלכער ער פֿאַרשט דעם דריטן חורבן.

דער היינטיקער יידישער חורבן, דערצייילט ער, האָט אים נישט געלאָזט צו רו, און וואָס מיר זאָלן נישט שרייבן וועגן אומקום פֿון די זעקס מיליאָן יידן, איז עס נישט אַדעקוואַט, ווייל מיט אונדזער דערקלע-
רונגען און טיטשונגען פֿאַרהיימישן מיר דאָס אומבאַשרייבלעכע, דאָס אומצוטריטלעכע. ער איז מודה אַז זײַן שטעלונג שטעלט נישט צופֿרידן אַ סך אַרטאָדאָקסישע יידן, אָבער אין היגן ייִדישן קיבוץ, מיינט ער, אַז ער האָט צעבראַכן אַ רײ באַריערן, מחיצות, צווישן די פֿאַרשיידענע ייִדישע גרופּירונגען.

ער אַנערקענט אַז ס'איז נישט גענוג צו זײַן אַרטאָדאָקסיש — ער איז נישט גרייט זיך אַפּצוזאָגן פֿון אַנדערע יידן. אויך איז דעם רעפֿאָרם-ייִד, פּראָפֿעסאָר עמיל פֿאַקענהיים, וועלכער האָט טיף איבערגעלעבט דעם חורבן, און הערט נישט אויף זיך צו גריבלען און ווייטיקן איבער דעם ייִדישן אומגליק, האָט ער דערפֿילט אַ נאַענטקייט, וואָס ער פֿילט נישט צו אַ סך פֿון די אַרטאָדאָקסישע יידן. זײַנע רעפֿלעקסיעס האָבן אים געפֿירט צו אַ פֿיל-ברייטערער ייִדישער געמיינשאַפֿט: „יידן דאַרפֿן זיך באַשיצן, אָבער זיי מוזן אויך זײַן מאַראַליש סענסיטיוו און אַחריות-דיק פֿאַר גוים“.

איינער פֿון זײַנע הויפּט-צילן איז אַרײַנצושטעלן דעם דריטן ייִדישן חורבן אין קוריקולום פֿון די אַלגעמײַנע אמעריקאַנער שולן. ער האָט דאָס שוין דערגרייכט אין אַ סך שטאַטן, אַפֿילו אין אַריזאָנאַ און טעקסאַס. ער איז איבערצייגט אַז פּונקט ווי יציאת מצרים איז געוואָרן אויפֿגענומען אויך פֿון נישט-ייִדן ווי אַ פֿענאַמען פֿון אוניווערסאַלן באַטייט, און עס האָט איבערגעשטאַלט די ווערטן נישט בלויז פֿון ייִדן, פּונקט אַזוי האָט דער אויפֿקום פֿון מדינת-ישראל און דער דריטער חורבן דראַמאַטיזירט אַ קולטורעלן וועלט-קריזיס.

סױזילט זיך צוגעבן צו די ריכטיקע רעיונות פֿון גרינבערגן אַז יעדער ייִד צו וועלכער ריכטונג ער זאָל נישט געהערן, דאַרף איבער-שאַצן זײַנע פֿאַר-חורבנדיקע ווערטן פֿנים אל פֿנים מיט דעם קאַטאַ-קליזם וואָס אונדזער דור האָט איבערגעלעבט; ס'איז ממש אַ זינד זיך צו

האַלטן ביי קאטעגאָריעס און שאַבלאָנען פֿון פֿאַר דער צווייטער וועלט-
מלחמה.

IV

מען דאַרף זיך באַקענען מיט דעם בייטראַג פֿון דעם טאַלאַנטפֿולן
קריטיקער טעאָדאָר זאַלאַטאַראַף, געוועזענער מיטערדאָקטאָר פֿון
„קאָמענטאַרי“, און דער רעדאַקטאָר פֿון די פּעריאָדישע זאַמל-ביכער
„דער נײַער אמעריקאָנער רעוויז“. דער קריטיקער צייכנט אָן עטלעכע
שטריכן אין זײַן פּערזענלעכקײַט און זײַן גײַסטיקע עוואָלוציע. הגם דער
שיקאַגער אַניווערסיטעט האָט אים פֿאַרגעשלאָגן אַ סטיפּענדיע, האָט
ער באַשלאָסן צו קומען קײַן ניו-יאָרק און דאָ צו פֿאַרבלײַבן. ער דער-
מאַנט, אַז כּדי צו ווערן אַ שרײַבער אין 1952, האָט מחײַב געווען צו זײַן
אַליענירט. זײַנע געטער זענען דעמאָלט געווען: דזשיימז דזשאַיס, קאַמו,
קאַפּקאָ, און דער יונג-פֿאַרשטאַרבּענער, זײַער טאַלאַנטפֿולער נאָווע-
ליסט אַניזיק ראַזענפֿעלד. זאַלאַטאַראַף איז דעמאָלט געקומען קײַן ניו-
יאָרק און דאָ, במשך עטלעכע יאָר, געאַרבעט ווי אַ קעלנער, שרײַבנדיק
עסייען פֿון צײַט צו צײַט. ער האָט געפֿילט אַז כּדי צו זײַן אַ שרײַבער
דאַרף ער קענען דאָס לעבן פֿון פּשוטן מענטש; דאַרף ער לעבן אין זײַן
סביבה. ייִדישער כאַראַקטער האָט פֿאַר אים געמײַנט: אַ פֿול האַרץ.

אַניזיק ראַזענפֿעלדס אַ שורה אין זײַן דערצײלונג: „די האַנט וואָס
האַט מיך געשפּיזט“, האָט אים באַאַינדרוקט. דער העלד אין דער
דערצײלונג פֿאַרליבט זיך אין אַ מיידל וואָס שטייט אין דער „ווייל-זײַן
רײַ“ (וועלפּער לײַז); שרײַבט ער איר: „זײַ פֿרײַנדלעך צו יענע וואָס
האַבן זײַערע ווונטשן נישט דערגרײַכט“. און הגם ייִדישקײַט איז
דעמאָלט פֿאַר זאַלאַטאַראַפֿן נישט געווען זײַן הויפּט-אַינטערעס האָט עס
פֿאַר אים באַצײכנט אַ באַשטימטע עטיק, וואָס ער האָט פּרובירט קאַמבי-
נירן מיט דער מאַדערנער קונסט. זײַן באַגריף וועגן קונסט איז געווען
באַפֿאַרעט מיט אַ רוסיש-ייִדישן סענטימענט וואָס האָט נישט געשטימט
מיט דער קריסטלעכער קאַלטבלוטקײַט פֿון ט. ס. עליאַט, דזשאַיס און
פֿלאַבער. ער האָט פּרובירט סינטעזירן דעם ייִדישן עטאָס פֿון זאַרג פֿאַר
יענעם, מיט דער קריסטלעכער קונסט פֿון אינדיפֿערענץ.

אין 1958 האט ער געשריבן זיין דיסערטאציע איבער דעם אמעריקאנער נאָוועליסט הענרי דזשיימז, און פלוצלונג זענען אויף דער ליטע-ראַרישער סצענע אַרויף: באַשעוויס, מאַלאַמוד, בעלאָו און פֿיליפּ ראָטה. זיי האָבן אַרײַנגעפֿירט אין דער ליטעראַטור זינע ייִדישע העלדן, וואָס ער האָט ביז דעמאָלט געהאַלטן פֿאַר אומוויכטיק. זיי האָבן גערעדט צו אים וואָס עס באַטייט צו זײַן אַ ייִד. ער איז אויך באַאײַנדרוקט געוואָרן פֿון קריטיקער און עסייִסט לייאַנעל טרילינג; ער איז געוואָרן פֿאַר אים אַ ייִדישער מעטיו אַרנאָלד, פֿול מיט אַחריות פֿאַרן כּלל.

אין יענער צײַט האָט די ליטעראַרישע ביילאָגע פֿון דער „לאַנדאָן טײַמז“ פֿאַרבעטן זאָלאַטאַראַפֿן אַנצושרייבן אַן עסיי וועגן דער ייִדישער ראַלע אין דער אמעריקאנער ליטעראַטור. ער האָט אַנגעשריבן אַן אַפֿ-האַנדלונג פֿול מיט לײַדנשאַפֿט, צערודערונג און אַנטדעקונג. ער האָט זיך דערפֿילט שטאַרק, פֿאַראַינטערעסירט, און איבערצײַגט אַז מ'קען שאַפֿן ליטעראַטור וועגן ייִדישע העלדן, ייִדישער פּראָבלעמעאַטיק, ייִדיש לעבן, וועגן ייִד־זײַן. אַ דאַנק דער עסיי איז ער געוואָרן „איבער-נאַכט“ באַרימט, און ווי אַ רעזולטאַט האָט פּאַדהאַרעץ אים פֿאַרבעטן צו ווערן אַ מיטערעדאַקטאָר פֿון „קאַמענטאַרי“. שרײַבנדיק אין דערמאָנטן זשורנאַל אַ רעצענזיע איבער שוואַרץ-באַרדס: „דער לעצער פֿון די גערעכטע“ איז דער קריטיקער געוואָרן באַוווּסטזיניק וועגן דעם גרויל פֿון דער ייִדישער טראַגעדיע אין דער צווייטער וועלט-מלחמה.

ער האָט שפּעטער רעזיגנירט פֿון „קאַמענטאַרי“, אָבער ער איז פֿאַרבליבן וווינען אין ניו-יאָרק, ווייל ער, ווי מערסטע באַטייליקטע אין דעם בוך, האָלט אַז דאָ פֿילט ער זיך „אין דער היים“; ער דערפֿילט אין זיך „די נשמה פֿון אַ ייִדישן זשורנאַליסט“. און דאָס האָט אים געפֿירט זיך נעמען לערנען העברעיִש, און „צו קריגן פֿאַר דער שפּראַך אַ לײַדנ-שאַפֿט וואָס ער האָט פֿאַר קײַן אַנדער שפּראַך נישט געפֿילט“. ער איז אויפֿגעוואַקסן אין אַן אַסימילירטער פֿאַמיליע און דאָך זענען די טיפֿסטע דערפֿאַרונגען פֿון זײַן לעבן פֿאַרבונדן מיט ייִד־זײַן; ער איז אַפֿילו געוואָרן אַ מיטגליד פֿון אַ מנין.

מיר מוזן זיך נאָך אַפּשטעלן, גאָר בקיצור, אויף דער עסיי פֿון דער

ריכטערין דזשאַסטין וויז פּאַליער. זי פּאַרטיידיקט לייַדנשאַפּטלעך און איבערצייגנדיק איר באַרימטן פּאַטער: ראַביי סטיפּן וויז, און זי וואַרפּט אַפּ די באַשולדיקונגען קעגן אים מצד רעוויזיאַניסטישע היסטאָריקער, אַז ער האָט ווייניק געטאָן אַפּצושטעלן דעם אומברענג פֿון די זעקס מיליאָן ייִדן. זי באַטאָנט קודם כל, אַז די דאָזיקע היסטאָריקערס קענען נישט באַנעמען דעם גייסטיקן קלימאַט פֿון יענער צייט וואָס האָט דאָמינירט דאָס עפּנטלעכע לעבן פֿון אמעריקע. זי דערמאָנט אונדז אַז בעת רווועלט האָט צום ערשטן מאַל אין 1932 קאַנדידירט פֿאַר פּרעזידענט, האָט איר פּאַטער געשטיצט די קאַנדידאַטור פֿון אַלפֿרעד סמיט, וועלכער איז נישט נאָמינירט געוואָרן פֿון די דעמאָקראַטן. איז שוין דערמיט וויזעס השפּעה אויף רווועלטן געווען באַגרענעצט.

זי שטרייכט אונטער די היפּאָקריטישקייט און די אַנטיסעמיטיש-קייט פֿון אַ סך באַאַמטע אין סטייט דעפּאַרטמענט, און זי שאַנעוועט נישט די דעמאָלטיקע פֿירערס פֿון דער „אַמעריקען דזשואיש קאָמיטע“ וואָס זיינע איינפֿלוסרייכע טאָן-געבערס זענען באַשטאַנען פֿון דייַטש-לאַנד-אַפּשטאַמיקע גבירים. מיט זייערע מיינונגען האָט זיך פּרעזידענט רווועלט גערעכנט, און זיי האָבן מיטגעהאַלפֿן אין פּרעזידענטס אַרגומענט אַז מ'שטרייבט איבער בנוגע די דייַטשע גרוילטאַטן לגבי ייִדן.

לאַמיר פֿאַרענדיקן דערמיט אַז הגם מיר ווייסן נישט לויט וואָסער מעטאָדע די מחברים פֿון בוך האָבן אויסגעקליבן די 24 אַנטיילנעמער, זענען זיי פֿונדעסטוועגן רעפּרעזענטאַטיוו פֿאַר אַ גרויסן טייל פֿון ניו-יאָרקער ייִדישע אינטעלעקטואַלן. דער גרויסער רובֿ פֿון די באַטייליקטע איז שטאַרק באַווירקט געוואָרן פֿון דריטן חורבן, און פֿון אויפֿ-קום פֿון דער ייִדישער מדינה. זייער האַרץ איז „אויפֿן ריכטיקן אַרט“ אַבער דער מוח איז פֿאַרגוישט. זייערע העלדן זענען דערווייל נאָך נישט פּרין, ביאָליק אַדער לייוויק. זיי וואַלטן „געמעגט“ אינקאַפּאַרירן אין זייער גייסטיקן פֿאַרמעגן כאַטש מאַריס סעמיועלן, וועלכער איז געווען אינטיים מיט דער מערבֿ-קולטור און גלייכצייטיק אַ בן-בית אין דער ייִדישער און העברעיִשער ליטעראַטור.

אַבער דער אויפֿגעוואַכטער אינטערעס אין ייִדיש און אין דער

מזרח-אייראָפּעישער יידישער ציוויליזאַציע בײַ אַ באַדײַטנדיקן סעק-טאַר פֿון דער היגער יידישער סטודענטשאַפֿט און די יודאיקא-דעפּאַרטמענטס אין אַ סך אמעריקאנער קאַלעדזשעס, גיט אונדז די האַפֿענונג — און די ערשטע שוואַלבו באַווײַזן זיך שוין — אַז דער יינגערער דור אמעריקאנער יידישע אינטעלעקטואַלן וועט אויך אַנפֿילן זײַנע מוחות מיט יידישן אינהאַלט, און וועט נישט אַפּקומען בלויז מיט יידישע סענטימענטן.

(1984)

אַמעריקאנער ייד פֿאַדערט אַן איבערשאַצונג פֿון אידעאָלאָגיעס

I

זינט עטלעכע יאָר גייט אַן אין דער אמעריקאנער יידישער פּובלי-ציסטיק, דער עיקר אויף ענגליש, אַ וויכוח מיט דער ישראלדיקער פֿירערשאַפֿט בנוגע אירע איינשטעלונגען צום אמעריקאנער יידישן ישׁוׁב. ס'איז נישט בלויז די „פּערמאַנענטע נאַציאָנאַלע דעבאַטע“ וועגן דער צענטראַלקייט פֿון ישראל, וועגן דער צוקונפֿט פֿון די תּפֿוצות, וועגן דער ראַלע פֿון אמעריקאנער ייִדנטום בײַם באַשטימען די ישראל-דיקע פּאָליטיק, וועגן עליה — הגם די אַלע ענינים בלײַבן אַקטועל: ס'איז מער ווי דאָס. די לעצטע צײַט ווערט די דעבאַטע אַלץ מער אויסגעברייטערט און אינטענסיוו. ס'באַטייליקן זיך אין איר נישט בלויז אמעריקאנער יידישע דיסידענטן, נאָן-קאָנפֿאַרמיסטן, נישט-ציוניסטן. ניין! מען הערט אַלץ מער די שטים פֿון פֿירנדיקע עסטאַבלישמענט-פֿיגורן, ציוניסטישע טוער און איבערגעגעבענע פֿרײַנט פֿון דער יידישער מדינה.

עס איז נישט נײַטיק צו דערווײַזן, אַז אַזאַ וויכוח, נאָך 31 יאָר עקזיסטענץ פֿון דער יידישער מדינה, נאָך די אַלע גילגולים וואָס דאָס

יידישע פֿאַלק האָט דורכגעמאַכט זינט דער צווייטער וועלט-מלחמה, איז שוין לאַנג געווען איבערפֿעליק. אַ פֿאַלק וואָס האָט דורכגעלעבט אַזאַ קאַטאַקליזם ווי אונדזערער, טאַר זיך נישט צופֿרידנשטעלן מיט עטלעכע מאָדיפֿיקאַציעס אין די פֿאַרמבולדיקע אידעאָלאָגיעס; עס מוז זוכן נייע וועגן און נייע ענטפֿערס אויף אונדזערע דילעמעס. איז גוט וואָס עס לאָזן זיך הערן די מאַנערס, און עס מערן זיך די שטימען וואָס פֿאַדערן אַן איבערשאַצונג פֿון אידעאָלאָגיעס. לאַמיר זיך באַקענען כאַטש מיט פֿיר פֿון זיי — פֿירער און אינטעלעקטואַלן; אַלע מיט אַ פֿאַזיטיוון איינ-שטעל צו ישראל.

II

טעאָדאָר מאַן איז, איצט, דער פֿאַרזיצער פֿון אמעריקאנער יידישן „פרעזידענטן-קלוב“, וואָס באַשטייט פֿון די גרעסטע יידישע אַרגאַני-זאַציעס. האָט מר. מאַן אין אַ רעדע וווּ ער האָט באַהאַנדלט די באַציאָנגען צווישן ישראל און דעם אמעריקאנער ייִדנטום כאַראַקטעריזירט דעם היגן יידישן קיבוץ ווי אַזאַ וואָס האָט נישט קיין גלייכן אין דער יידישער געשיכטע מיט זיין פֿריינד, מיט זיינע מעגלעכקייטן, מיט זיין רעלי-גיעזער פֿאַרשידנקייט! דער דור וואָס איז ריף געוואָרן אין די זעכצי-קער יאָרן איז דער פֿרייסטער דור אין דער יידישער גלות-געשיכטע. מאַן זעט אין דעם וואָס אונדזערע קינדער האָבן אויסגעקליבן צו ווערן פֿראַפעסאָרן, וויסנשאַפֿטלער, דאַקטוירים פּסיכאָלאָגן, פּסיכיאַטראַן, סאַציאַלע אַרבעטער און קינסטלער אַ דראַנג מתקן צו זיין די וועלט. תיקון העולם איז דער בשותפֿותדיקער פֿאַדעם וואָס פֿאַרבינדט אַלע זייערע באַשעפֿטיקונגען; זיי ווילן העלפֿן אַלע מענטשן צו געפֿינען לייזונגען צו זייערע פּערזענלעכע און געזעלשאַפֿטלעכע פּראַבלעמען. אמעריקאנער ייִדן האָבן מאַניפֿעסטירט אין דעם דור זייערע אַלטע יידישע כאַראַקטער-שטריכן: זיי זענען פֿאַרנומען מיט יידישע וזכונגען נאָך געזעצן, וועגווייזערס, סטאַנדאַרדן לויט וועלכע מענטשן וועלן קענען לעבן אַנשטענדיק, אין קעגנזייטיקער פֿריינטשאַפֿט. צי וועלן מיר אין אמעריקע זיך נישט אַסימילירן אין דער צוקונפֿט?

מאָן גיט צו אַז ער האָט נישט די אַבסאַלוטע זיכערקייט, ווייל מען קען נישט געפֿינען קיין אַנאַלאָגיע צום אמעריקאנער ייִדנטום אין דער ייִדישער געשיכטע. אָבער, טענהט ער, עס ענדיקט זיך איצט דער פעריאָד פֿון „שעפּן נחת“ פֿון ישראלס פּיאָנערן, און פֿון אַרונטערקוקן אויף זיך, ווייל עס וואַקסט דער זעלבסט־רעספעקט צווישן די ייִנגערע פֿירער פֿון אמעריקאנער ייִדנטום.

פֿון דער אַנדערער זייט, באַטאָנט מאָן, גלייבן נאָך אַלץ ישראל־דיקע ציוניסטן אין שלילת־הגלות, אַז אין אַ דור, אָדער צוויי, וועט דאָס אמעריקאנער ייִדנטום פֿאַרשווינדן דורך אַסימילאַציע. אויף אַזאַ סאַרט אַינשטעל, האַלט ער, קען זיך נישט אויפֿבויען קיין קעגנזייטיקע דרך־אַרצדיקע באַציונג, ווייל די מערסטע אמעריקאנער ייִדישע פֿירער גלייבן, אַז דאָס אמעריקאנער ייִדנטום וועט געדעיען ווי אַ בליענדיקער, דינאַמישער, שטאַלצער קיבוץ אין דער ווייטער צוקונפֿט. און „מיר מוזן זיין אַ קיבוץ וואָס גלייבט אין זיך און אין זיין צוקונפֿט, און אין ציון, און איר צוקונפֿט. און דאָס איז וואָס אויך ישראל מוז זיין — אַ קאַלעקטיוו וואָס גלייבט אין זיך און אין זיין צוקונפֿט, און אין אמעריקאנער ייִדנטום, און אין זיין צוקונפֿט.“ די דאָזיקע איבערצייגונגען, שטרעכט ער אונטער, מוזן ווערן דערמוטיקט. ישראלים וואָס גלייבן אין אונדזער אומפֿאַרמיידלעכער אַסימילאַציע אין אמעריקע דאַרפֿן זיך באַקלערן, נישט בלויז ווייל עס בייט זיך די אמעריקאנער ייִדישע ווירקלעכקייט, נאָר אויך ווייל, אויב מיר וועלן אָנהייבן גלייבן אין דעם, קען עס ווערן אַ פֿאַרווירקלעכטע נבֿואה.

„איך זאָג צו אַזעלכע ישראלים“ — רופֿט מאָן אויס פֿאַטעטיש — „איר האָט אונדז אַ סך געהאַלפֿן. פֿאַר איבער דרייסיק יאָר האָט איר אונדז געמאַכט שטאַלץ צו זיין אַ טייל פֿון ייִדישן פֿאַלק. טוט נאָך איין זאָך פֿאַר אונדז: גלייבט אין אונדזער צוקונפֿט, און האַנדלט אויפֿן יסוד פֿון דעם גלויבן, פונקט ווי מיר גלייבן אין אַיער צוקונפֿט, און האַנדלען אויפֿן גרונט פֿון דעם גלויבן. דאָס אמעריקאנער ייִדנטום זעט ווי ישראל איז אַרומגערינגלט מיט אומברחמנותדיקע שונאים, אין אַ ים פֿון שינאה: עס קוקט אויף די שווערע געאַפּאָליטישע רעאַליטעטן — און גיט דאָס

אַלץ אַ שפּרונג אַריבער צום גלויבן אַז ישׂראל וועט געדייען... קוקט אויף אונדז און נעמט אויך דעם שפּרונג. פֿון אַזעלכע שפּרונגען קען די ווירקלעכקייט ווערן געפֿורעמט. ער אַרגומענטירט ווייטער אַז אמעריקאַ-קאַנער ייִדן האָבן נישט אַזעלכע שווערע קיום-דאגות ווי ישׂראל: זיי דאַרפֿן נישט קיין זיכערע גרענעצן וואָס לאַזן זיך פֿאַרטיידיקן, אַדער אַדעקוואַטע פֿאַרטיידיקונגס-בודזשעטן, אַדער אויסלענדישע הילף. ס'קען נישט זײַן קיין ספֿק, אַז מאַן געהערט צו די איבערגעגעבענע פֿריינט פֿון ישׂראל, אָבער איר מעגט צווייפֿלען צי מען קען מיט לאַגישע אַרגומענטן אַפּווישן דעם שלילת-הגלות-קאַמפלעקס פֿון ישׂראלדיקע ציוניסטן, אין אַ צייט ווען די ייִדישע מדינה נייטיקט זיך אַזוי שטאַרק אין עליה. ס'איז, דאַכט מיר, מער אַ פּסיכאָלאָגישע פּראָבלעם ווי אַ לאַגישע. ווען, מיר האַפֿן, ס'וועט אַינגעשטעלט ווערן אַ שלום צווישן ישׂראל און אירע שכנים, און זי וועט זיך ווייניקער נייטיקן אין דער הילף פֿון אמעריקאַנער ייִדנטום, דעמאָלט וועט זיך אַפֿשר ענדערן ישׂראלס באַ-ציונג צו דער אמעריקאַנער תּפֿוצה...

III

ד"ר יהודה שאַפּיראַ איז גוט באַקאַנט אין דער ייִדישער עפֿנט-לעכקייט ווי אַ פֿירנדיקער אַרבעטער-ציוניסט, ווי אַ גלענצנדיקער רעדנער און פּובליציסט. ער איז במשך די לעצטע זעקס יאָר געווען דער רעדאַקטאָר פֿון היגן-פּועלי-ציוניסטישן חודש-זשורנאַל „דזשואיש פֿראַנטיער“. אין אַנהייב פֿון היינטיקן יאָר האָט ער רעזיגנירט ווי דער רעדאַקטאָר פֿון דערמאַנטן זשורנאַל, און זיך געזעגנט מיט די לייענער. נאָך דעם ווי ער צייכנט אַן די קאַנטורן פֿון די פֿאַרגאַנגענע זעקס יאָר, ווען די אַרבעטער-ציוניסטישע באַוועגונג אין ישׂראל איז געוואָרן פֿון אַ הערשנדיקער גרופּירונג אַן אַפּאַזיציע צו דער בעגין-רעגירונג, גייט ער אַריבער צו אַ שאַרפֿער קריטיק². „עס איז געווען אַ פּעריאָד ווען די ציוניסטישע אַרבעטער-באַוועגונג אין אמעריקע האָט זיך אַרויס-געוויזן צו האָבן פֿאַרלוירן איר אַריגינאַליטעט און אומאַפהענגיקייט

און... זי האָט אָפּגעשפּיגלט די אַבעראַציעס פֿון דער פֿירערשאַפֿט פֿון דער ציוניסטישער אַרבעטער-באַוועגונג אין ישראל". ער באַטאָנט די געוואַלטיקע אויפֿטוונגען פֿון דרייסיק יאָר מדינת ישראל, און זייער השפּעה אויפֿן אַמעריקאַנער ייִדנטום, אָבער גלייכצייטיק באַדויערט ער וואָס די „צענטראַלקייט פֿון ישראל" האָט באַזיגט די צענטראַלקייט פֿון ייִדישקייט; שטיצע פֿאַר ישראל איז געוואָרן אַ נייע דעפֿיניציע פֿון ייִדישקייט, מיט וועלכער מען האָט באַשאַנקען די עס-האַרצים וואָס האָבן נישט קיין ייִדיש וויסן, און נישט קיין ייִדישע פּראַקטיק. „אַ שטאַל-צער, אַ שעפֿערישער, אינטעלעקטועלער ייִדישער קיבוץ אין די פֿאַר-אייניקטע שטאַטן איז אַוועקגעמאַכט געוואָרן מיט דער האַנט, ווייל מען האָט געטראַכט, אַז עס וועט אַפּווענדן די אויפֿמערקזאַמקייט פֿון שטיצע פֿאַר ישראל. ייִדישע קוואַליפֿיקאַציעס זענען געוואָרן אַ שטערונג פֿאַר יענע וואָס האָבן זיך געקענט באַטייליקן. די ייִדישע מדינה האָט אָפּגע-ווישט אַלע פֿאַרצוימונגען צו ייִדישקייט, פֿאַרלאַנגענדיק בלויז עקאָ-נאָמישע און פּאָליטישע הילף."

דער פֿאַרוואַרצלעטער און באַהאַונטער אין דער ייִדישער קולטור, ד"ר שאַפּיראַ, באַדויערט וואָס די ציוניסטישע אַרבעטער-באַוועגונג האָט זיך פֿאַרבונדן מיט די נייע רעאַליטעטן פֿון אַמביציע און אַנווער פֿון ייִדישע וואַרצלען און מאַטיווירונגען. איר חובֿ איז איצט, פֿאַרענדיקט ער זיין קאַנסטרוקטיווע קריטיק, צו קאַמבינירן ליבע פֿאַר מדינת ישראל מיט באַהאַונטקייט אין דער ייִדישער קולטור, וואָס דאַרפֿן נישט זיין אין סתירה איינע צו דער אַנדערער.

IV

די פֿערטליאַריקע שריפֿט „רעספּאַנס" (אַפרוה) געהערט צו די אַנגעזעענסטע אַמעריקאַנער ייִדישע אַקאַדעמישע זשורנאַלן. דאָ באַ-טייליקן זיך פּראַמינענטע ייִדישע געלערנטע, אַקאַדעמיקער, סטודענטן און שריפֿטשטעלער. דאָ קומען צום אויסדרוק די זוכונגען פֿון דער יונגער ייִדישע אינטעליגענץ אין אַמעריקע. דער זשורנאַל איז אומאַפֿ-

הענגיק, פרא-ציוניסטיש, און א מיטגליד פֿון „צפֿון-אמעריקאנער יידישן טווענטן-אָפּעל“.

אונטערן קעפל „דער ציוניסטישער אַרגומענט, און דער אַרגומענט וועגן ציוניזם“ אַנאַליזירט דאַנאַ ראַבינסאָן די ווייזן, אַז אַסיסטענט-פּראָ-פֿעסאָר פֿון פּאָליטישער וויסנשאַפֿט אין סמיטה-קאָלעדזש (מאַסאַ-טשוזעס) די ראַלע פֿון דער נאַציע-מלוכה אין אונדזער צייט, און ספּעציעל פֿון מדינת-ישׂראל, אין לעבן פֿון די תּפֿוצות. זי שטעלט פֿעסט, אַז ישׂראל האָט בעסערע מעגלעכקייטן צו לייזן פֿאַר ייִדן אַ ריי פּראַבלעמען פֿון מאַדערנע ווי אַמעריקע. אָבער די פּראַבלעמען, דערקלערט זי, זענען אױפֿגעקומען מחוץ פֿון דעם אױסשליסלעך-ייִדישן קאַנטעקסט, און זיי קענען דעריבער נישט געלייזט ווערן מיט עקס-קלוסיוו-ייִדישע טעכניקעס. די געשיכטע פֿון מאַדערניזאַציע האָט פֿאַר-לאַנגט מען זאַל אױסבעסערן יעדע עטיק און קולטור; ייִדישקייט קען נישט זײַן קײן יוצא מן הכלל. נישט פֿאַר אַלע ייִדן איז רעליגיעזע פּראַק-טיק רעלעוואַנט, אָדער נוצלעך, און אין אַ דעמאָקראַטישער געזעל-שאַפֿט קען אַ סױווערענע מלוכה נישט אַרױפֿצױנגען איר פּראַקטיק, און זי קען אױך נישט טראַנספֿאַרמירן דעם יחיד לױט איר ווילן.

אמת, טענהט זי, די נאַציע-מלוכה איז אַלעמאַל געווען אַ זינפֿולע ראַם פֿאַר לעבן און אַרבעטן, באַפֿרידיקנדיק די באַדערפֿענישן פֿון פֿאַלק, און צושטעלנדיק אים דער הױפּט-מקור פֿאַר זײַן קולטור; דאָס איז אָבער נישט אמת היינט-צו-טאָג. שרייבער, קינסטלער און מוזיקער — אַלע זוכן זיי איצט אױסער די גרענעצן פֿון זייערע מדינות אינספּיר-ראַציע, טעכניקעס, און מאַטעריאַל. דאָס קען מען ספּעציעל אַנווענדן בנוגע ייִדן אין ישׂראל, וווּ — לױט סאַול בעלאָו — ייִדן זענען נישט צופֿרידן מיט דעם וואָס זיי קענען קריגן אינעווייניק אין לאַנד; זיי דאַרפֿן די וועלט. קולטור איז היינט-צו-טאָג באַזירט אױף אַן אינטער-נאַציאָנאַלער ראַם, און מ'קען זי נישט רעדוצירן צו די פּראַפּאַרציעס פֿון דער נאַציע-מדינה. דערצו, ווייזט דאַנאַ ראַבינסאָן אַן, דאַרף מען עפעס אַפּלערנען פֿונעם פֿאַקט וואָס די גרויסע צאַל אַמעריקאנער ייִדן האָבן באַשטימט צו בלייבן אין אַמעריקע, און פֿון דעם פֿאַקט אַז ישׂראלים

קומען אָהער. פֿון דעם מעג מען דרינגען, אַז די תּפֿוֹצה-אומגעבונג איז נישט אין גאַנצן אַז מעלות פֿאַרן ייִדישן וויטערדיקן קיום. סײַדן מיר מײנען צו זאָגן אַז נאָר ישראלים זענען באַזאָרגט וועגן ייִדישן המשך, און נאָר יענע וואָס בלייבן אין ישראל. אָבער דאָס דאַרף מען ערשט באַ-ווייזן. זי פֿירט אויס, אַז זי וויל נישט מינימיזירן דעם באַטייט פֿון ישראל פֿאַרן ייִדישן קיום, נאָר אַז ישראל קען נישט זײַן די איינציקע לייזונג פֿון ייִדישן פּראָבלעם, און די תּפֿוֹצות קענען נישט באַטראַכט ווערן ווי אַ שטערונג. אַ פֿאַלק ווי ייִדן קען נישט געפֿינען פּערמאַנענטע זיכערקײַט, און מוז אויפֿבויען אַ סך פֿאַרטיידיקונגען קעגן סכּנות וואָס אַנדערע פֿעלקער האָבן נישט.

נאַציאָנאַל-קולטורעלע ייִדן וואָס זענען אויפֿגעוואַקסן אין אייראָפּע, און קענער פֿון דער ייִדישער וועלט-מאַפּע וועלן אַוודאי מעגן איראַני-זירן איבער דעם איינזײטיקן, שיער נישט „לוקסוסדיקן“ צוגאַנג מצד דער געלערנטער צו ייִדישע קיום-פּראָבלעמען, וועלכע זי זעט בלויז פֿונעם קוק-ווינקל פֿון שעפֿערישן ייִדישן יחיד. און וואָס, וועט ער פֿרעגן, איז מכּוּח דעם ברוטאַלן, אָפּענעם אַנטיסעמיטיזם וואָס איז אַקטועל און דראַענדיק אין סאַוועט-רוסלאַנד? און וואָס איז וועגן דער שפּראַכלעכער אַסימילאַציע פֿון די מערבֿ-אייראָפּעיִשע און אַמערי-קאַנער ייִדן, אין אַ צײַט ווען די וועלט ווערט אַליץ מער סעקולאַריזירט, און די ייִדישע אמונה איז נישט מער דער פּאַנצער פֿון ייִדישן קיום ווי זי איז עס געווען ביז דער השּׁפּלה?

אָבער, בעת מיר געדענקען די אַלע איינווענדונגען, טאָר מען אויך נישט פֿאַרגעסן אַז דער צוגאַנג פֿון דער אַקאַדעמיקערין איז רעפּרעזענטאַטיוו פֿאַר היפּשע טיילן פֿון דער אַמעריקאַנער ייִדישער עליטע. דער-פֿאַר דאַרפֿן מיר קענען און זיך רעכענען מיט אירע מיינונגען און טענות.

v

דער לעצטער פֿון די פֿיר מאַנערט וואָס מיר ווילן דאָ באַהאַנדלען איז אַרטור וואַסקאַן, אַ פֿירנדיקע פֿיגור אין דער „ברירה־גרופּע“, אַן

אנגעזעענער מיטגליד אין דער חבורה, — און קעגן-קולטור-באוועגונג. מיט עטלעכע יאר צוריק האבן מיר אים געהערט אין אַ סימפאזיום וואָס דער יוואַ האָט אַראָנזשירט. אין דער ציוניסטישער פֿערטליאַריקער שריפֿט „פֿאַרום“, וואָס דערשיינט אין ירושלים, עקזאַמינירט וואַסקאַו אין אַ לענגערער אָפּהאַנדלונג די צוויי — וואָס ער באַטראַכט — דאַמי-נירנדיקע פֿילאָסאָפֿיעס אין ייִדישן לעבן פֿון אונדזער צייט — דעם ייִדישן ליבעראַליזם אין אַמעריקע, און דעם אַרבעטער-ציוניזם אין ישראל⁴. ער קומט צום אויספֿיר, אַז ביידע זענען איצט נישט מער רעלע-וואַנט, און ביידע זענען אויך נישט געבליבן לאַיאַל צו זייערע לכתחילה-דיקע צילן. ער רופֿט דעריבער צו רעקאָנסטרוירן דאָס ייִדישע פֿאַלק אויף נייע יסודות, לויט אַ נייער פֿראַגראַם.

עס וואַלט פֿאַרנומען צופֿיל פֿלאַץ איבערצוגעבן בפרטיות זיין אַנאַליז און קריטיק פֿון די צוויי דערמאָנטע ייִדישע אידעאָלאָגיעס. בקיצור קען מען דאָס אזוי סומירן: פֿאַר 1940 איז דער אַרבעטער-ציוניזם, צוזאַמען מיטן בונדיזם און דובנאַווס פֿאַלקיזם געווען אַן אַלטערנאַטיוו וואָס האָט געדאַרפֿט אַרײַנפֿירן דאָס ייִדישע פֿאַלק אין דער מאָדערנער אינדוסטריעל-וויסנשאַפֿטלעכער וועלט מיט איר אויפֿ-לייזנדיקער ווירקונג אויף טראַדיציאָנעלער ייִדישקייט. אָבער נאָך דעם אויפֿקום פֿון מדינת-ישראל האָט דער אַרבעטער-ציוניזם נישט פֿאַר-שטאַנען און נישט געהאַנדלט עפֿעקטיוו אין שייכות צו געוויסע אומדערוואַרטע פֿאַקטאָרן אין לעבן פֿון ישראל: (1) דער חורבן פֿון מזרח-אייראָפּעישן ייִדנטום האָט נישט נאָר צעשטערט דעם רעזער-וואַר פֿון מענטשן פֿאַר ישראל, נאָר האָט אויך באַרויבט ישראל און דעם ציוניזם פֿון דער קעגנזייטיקער השפּעה מצד דעם טראַדיציאָנעלן ייִדישן לעבן, מצד דעם פֿאַלקיזם און ייִדישן סאַציאַליזם, וואָס וואַלט מיטגע-האַלפֿן אין וווקס פֿון די אידייען און פֿראַקטיק פֿון אַרבעטער-ציוניזם; (2) דער אויפֿקום פֿון דער קאַלטער מלחמה און דאָס נייטיקע אַנשפּאַרן זיך פֿון ישראל אויף אַמעריקע האָט אַפּגעשוואַכט אידעאָלאָגיש די ישראל-דיקע אַרבעטער-ציוניסטישע וויילערשאַפֿט; (3) די פּערמאַנענטע מלחמה צווישן ייִדן און אַראַבער האָט שטאַרק באַגרענעצט די מעגלעכקייטן פֿון

סאַציאַלער רעקאָנסטרוקציע; 4) דער מיליטערישער נצחון פֿון 1967, מיט דעם שטייגנדיקן ווונטש בײַ אַ טייל אַרבעטער-ציוניסטן צו אַנעק-סירן דעם מערבֿ-ברעג, האָט אַרויסגערוּפֿן ספּקות בנוגע דער אַרבעטער-ציוניסטישער אידעאָלאָגיע מיט איר באַטאַנען ייִדישע אַרבעט און אַ ייִדישע דעמאָקראַטיע. ס'איז געוואָרן קלאָר אַז איינער, אַדער מער פֿון די דאָזיקע פּרינציפּן, וועט ווערן אויפֿגעגעבן אויב מען וועט אַנעק-סירן דעם מערבֿ-ברעג.

5) די אַנטשטיינג פֿון אַ ספּרדיש-אַריענטאַלישער מאַיאָריטעט אין ישׂראל צווישן וועלכער דער אַרבעטער-ציוניזם האָט זיך אַרויסגעוויזן אומפֿעיק אויפֿצובויען אַ פּאָליטישע באַזע. דער רוֹב פֿון די דאָזיקע ייִדן איז דערײַכער אַוועק צו די רעכטע פּאַרטייען. 6) דער אַרבעטער-ציוניזם איז נישט געווען צוגעגרייט פֿאַרן ווידעראויפֿלעב פֿון די רעליגיעזע ייִדישע אינסטיטוציעס. די ייִדישע טראַדיציע האָט אַפּעלירט נישט בלויז צו די פֿאַרמעל-רעליגיעזע, נאָר אויך צו די אַלע וואָס זענען געוואָרן אַפּגעריסן פֿון זייער טראַדיציאָנעלער קולטור צוליבן חורבן פֿון אייראָ-פּעישן ייִדנטום. דער אַרבעטער-ציוניזם האָט בלויז געמאַכט קורץ-טער-מיניקע פּאָליטישע מסחרים מיט די אַרטאָדאָקסישע פּאַרטייען, אַנשטאַט צו עקזאַמענירן אויפֿסניי זינע יסודות אין שייכות צו ייִדישקײַט. דאָס האָט געגעבן די רעליגיעזע פּאַרטייען אַ מאַנאַפּאַל איבער רעליגיעזע ענינים, און דערמיט באַפֿעסטיקט די שטייפֿסטע און רעגרעסיווסטע רעליגיעזע אינסטיטוציעס. 7) דער אַרבעטער-ציוניזם האָט דערוואַרט, אַז דאָס וועלט-ייִדנטום וועט פֿאַרוועלקן אידעאָלאָגיש און פֿיזיש. ער האָט געמיינט אַז די דיאַספּאָרע וועט זיך באַטראַכטן ווי אַ שטיץ-גרופּע פֿאַר ישׂראל, און אירע אַיינוווינער וועלן אַדער עמיגרירן קיין ישׂראל, אַדער זיך אַסימילירן. אָבער די פֿירער פֿון דער אַמעריקאַנער תּפֿוצה, הגם זיי האָבן גענומען אויף זיך די ראלע פֿון שטיצערס פֿון ישׂראל, זענען זיי אַלץ באַשטאַנען אַז דאָס אַמעריקאַנער ייִדנטום איז אויך אַן אויטענטישער און זעלבסטשטענדיקער ייִדישער קאַלעקטיוו. אַט די אַלע פֿאַקטאָרן, האַלט וואַסקאַו, האָבן געפֿירט צו דער מפּלה פֿון „מערך“ אין 1977.

כדי זיך אן עצה צו געבן מיט אַט דער אַנטוויקלונג וואָלט דער אַרבעטער-ציוניזם געדאַרפֿט אָננעמען דעם גלות ווי אַ ספּעציעלן אַספּעקט פֿון ייִדישער פֿאַלקישקייט, מיט אַ באַזונדערער ראַלע ביים בויען ייִדישע קולטור. אַבער אַנשטאַט דעם איז די דיאַספּאָרע באַטראַכט געוואָרן בלויז ווי אַ נוצלעכער אונטערשטיצער מיט געלט און פּאַליטישן כּוח. דערצו האָט מען איר געזאָגט, אַז זי האָט נישט קיין דעה ביים מאַכן באַשלוסן מצד דער ייִדישער מדינה, נאָר שטיצן ישראלס באַשלוסן און איר רעגירונגס-פּאַליטיק.

וואַסקאַו גייט דאָן איבער צו אַנאַליזירן דעם אַמעריקאַנער ייִדישן ליבעראַליזם — די צווייטע דאַמינירנדיקע פּילאָסאָפּיע אין ייִדישן לעבן. ס'איז נישט אַ פֿאַרמעלע ייִדישע אידעאָלאָגיע ווי דער אַרבעטער-ציוניזם, אָדער דער בונדיזם, נאָר אַ פּאַליטישער און קולטורעלער ליבעראַליזם נוסח-אַמעריקע, וואָס באַטראַכט דעם אַמעריקאַנער קאַפיטאַליזם ווי אַ פּראָדוקטיוון סיסטעם. ער קוקט אויף דער פֿאַרשידנאַרטיקייט פֿון עטנישע און רעליגיעזע קולטורן ווי אויף אַ נייטיקן קאַרעקטיוו צו דער אָפּרעמדונג און אויסוואַרצלונג פֿון דער אַלגעמיינער קולטור, ווייל די אייגענע קולטור גיט אַ געפֿיל פֿון „וואַרצלען“, פֿון גייסטיקער גאַנצקייט און ציבורדיקער אַחריות.

במשך פֿון איין דור, פֿון מיטן 30ער ביז מיטן 60ער יאָרן, האָט די אידעאָלאָגיע פֿון אַמעריקאַנער ייִדישן ליבעראַליזם דערמוטיקט און באַרעכטיקט פֿאַר די מערסטע אַמעריקאַנער יידן זייער סאַציאַלן און עקאָנאָמישן אַרױפֿשטייג, און האָט זיי געגעבן אַן אָננעמבאַרן סאַציאַלן און פּאַליטישן וועלט-באַנעם. דער ליבעראַליזם האָט מעגלעך געמאַכט פֿאַר זיי צו שאַפֿן פּאַליטישע פֿאַראייניקונגען מיט אַמעריקאַנער אַרבעטער, מיט קאַטאָליקן, שוואַרצע, ליבעראַלע פּראָטעסטאַנטן און מיטל-קלאַס-גרופּעס. אַבער אין 1977 האָט מען דערפֿילט אַז די אידעאָלאָגיע באַנקראַטירט. די מלחמה אין וויעטנאַם, דער באַרג-אַראַפּ פֿון די שטעט, די ווייסע און שוואַרצע יוגנט-אויפֿשטאַנדן, ראַיאָטן, און די אינפֿלאַציע — דאָס אַלץ האָט אונטערגעמינעוועט די אַפּטימיסטישע הנחות וואָס זענען געלעגן אין דעם יסוד פֿון ייִדישן ליבעראַליזם. אחוץ דעם האָבן

די פֿאָדערונגען פֿון דער שוואַרצער געמיינדע פֿאַר אַ גרעסערן חלק פֿון די עקאָנאָמישע געלעגנהייטן אָנגעשטעקט ייִדן מיט מורא, אַז דער ייִדישער חלק קען ווערן רעדוצירט. דערפֿאַר האָבן ייִדישע אַרגאַנ־זאַציעס זיך מער גענייגט צו קאָנסערוואַטיוזם. און צום סוף דער נצחון פֿון די קאָנסערוואַטיווע עלעמענטן אין די ישרא־וואַלן פֿון 1977, האָט אַרייַנגעבראַכט אַ געפֿיל אַז ס'קען זײַן אַ קאָליזיע צווישן דער אַמערי־קאַנער און ישרא־לרעגירונג, און דעריבער האָבן אַ סך אַמעריקאַנער ייִדן זיך אָנגעהויבן פֿילן אומרוק.

VI

אויפֿן גרונד פֿון דעם אַנאַליז פֿאַרמולירט וואַסקאַו אַ פראַגראַם פֿאַרן ייִדישן וועלט־פֿאַלק — האָבנדיק אין זינען פֿאַרטיידיקונג קעגן אַנטיסעמיטן און פרעזערווירונג פֿון די אינטריניזיקאַלישע ווערטן פֿון ייִדישקייט. דער ערשטער באַדינג, שטרייכט ער אונטער, איז, אַז אַלע טיילן פֿון ייִדישן וועלט־פֿאַלק זאַלן זיך רעספעקטירן ווי אויטענטיש, וויטאַל, און נייטיק פֿאַר דער ייִדישער אומה. ישרא־ל און די תּפֿוצות מוזן זיך קעגנזעטיק אָנערקענען און האַנדלען איינע צו דער אַנדערער ווי דיאַלעקטישע און דערגאַנצנדיקע טיילן פֿון פֿאַלק ישרא־ל. אין ישרא־ל, וווּ ייִדן קאַנטראַלירן זייערע אינסטיטוציעס, זענען זיי אָבער אויך די קרבנות פֿון דער פֿאַרשטיינערטקייט און בלינדקייט פֿון די דאָזיקע אינסטיטוציעס. אין אַמעריקע ווידער, זענען ייִדישע אינסטיטוציעס אַ סך שוואַכער, און ייִדן מוזן שווימען קעגן שטראַם פּדי צו לעבן ייִדישלעך, אָבער די אינסטיטוציעס זענען נישט אַזוי פֿאַרשטיינערט און האָבן נישט דעם גרויסן פּוח איבערן יחידס לעבן וואָס די ישרא־לדיקע אינסטי־טוציעס האָבן. די דאָזיקע שעפֿערישקייט פֿון ייִדישע אינסטיטוציעס אין אַמעריקע ווערט פֿאַרשטאַרקט אַדאַנק דעם שטענדיקן צונויפֿטרעף פֿון ייִדישן ציבור מיטן קריסטנטום, מיטן ליבעראַליזם און ראַדיקאַליזם. די געפֿאַר באַשטייט טאַקע אין אַסימילאַציע, אָבער דער שכר — צוליב דער מורא פֿאַר אַסימילאַציע — איז דאָ פֿאַראַן אַ גרעסערע אינטעלעק־טועלע שעפֿערישקייט און אַ פֿאַרשטאַרקונג פֿון ייִדישן לעבן.

די צוויי מינים יידישע געזעלשאַפֿטן — די ישראלדיקע און די אמעריקאנער — איינע באַזירט אויף סטאַבילקייט-שטייפֿקייט, און די אנדערע אויף פֿליסיקייט, דערגאַנצן זיך איינע די אנדערע, נישט צייט-ווייליק, נאָר פֿערמאַנענט, אַרגאַניש און פֿרינציפּיעל. אַזאַ יידיש וועלט-פֿאַלק מוז האָבן אַ סטרוקטור פֿון יידישקייט, אַ פֿראַצעדור צו מאַכן באַ-שלוסן, אַ סכּום בשותפֿותדיקע אידייען פֿאַר דיאַלאָג, אַנאַליז, דיס-קוסיע, און אַפֿשר אויך אַ בשותפֿותדיקע שפּראַך. אַזאַ יידישער בנין מוז זײַן געבויט אויף ווערטן אויף וועלכע אַלע וועלן זיך קענען אייניקן און וואָס וועלן ענטפֿערן אויף די אוניווערסאַלע נויטן פֿון יידישן יחיד און כּלל: „דער מקור פֿאַר אַזעלכע ווערטן איז דער וועלט-באַנעם וואָס שטעלט פֿעסט, אַז דאָס יידישע פֿאַלק שטייט טיילווייז אויסער די גרענעצן פֿון די נאַציע-מלוכות (אַפֿילו אין איר אייגענער ישראל-מדינה) נישט בלויז צוליב זײַן צעשפּרייטקייט, נאָר אויך ווייל עס שטייט אין אַ בונד מיט גאָט, און אין אַ כּסדרדיקן געראַנגל מיט דער יידישער ירושה. דער וועלט-באַנעם האַלט אַז אַלע אויטענטישע אויסדרוקן פֿון יידישער פֿאַלקשיקייט — איינשליסנדיק רעליגיע, קולטור און נאַציאָנאַליטעט — זענען אויסדרוקן, אינטערפּרעטאַציעס, און שטענדיקע רעאינטער-פּרעטאַציעס פֿון דעם פֿאַלקס קאַלעקטיוון בונד מיט גאָט. דער וועלט-באַנעם האַלט, אַז אַפֿילו אויב אינדיווידועלע ייִדן קענען נישט אַקצעפּ-טירן די אידייע פֿון אַ ברית מיט גאָט, קענען זיי אָבער איינזען, אַז דאָס יידישע פֿאַלק ווי אַ גאַנצקייט, האָט אַזאַ בונד, און זיי קענען אַפֿילו בײַ-טראַגן צום פּראַצעס פֿון ראַנגלען זיך מיט דער יידישער ירושה, וואָס פּרעטענדירט צו האָבן אַ בונד מיט גאָט.“

ארויסגייענדיק פֿון אַט דעם שטאַנדפּונקט האַלט וואַסקאַו, אַז מען דאַרף באַטראַכטן דעם סעקולערן ציוניזם און דעם יידישן ליבעראַליזם ווי „גרויסע מדרשים“ וועגן דער יידישער טראַדיציע. די דאָזיקע אידייען דאַרף מען פֿאַרשטיין ווי אַ מדרשדיקע אַנטוויקלונג פֿון אַ געוויסן טייל פֿון דער יידישער טראַדיציע, און טאַמער מיינט איר, אַז די דאָזיקע וועלטלעכע אידעאָלאָגיעס קענען זיך נישט איבערבּעטן מיט דער רעליגיעזער טראַדיציע, דערווידערט וואַסקאַו, אַז זיי שטאַמען פֿון

דער יידישער טראַדיציע אַפילו ווען זיי האָבן זיך אָפגעוואַרפֿן, און דעריבער, נישט געקוקט אויף זייער וועלטלעכקייט קענען זיי זיך צוריק פֿאַרבינדן מיט איר. דערצו האָבן זיי דערפֿאַלגרייך באַוויזן, אַז ס'איז מעגלעך פֿאַר ייִדן צו האַנדלען עפֿעקטיוו ווי אַ פֿאַלק אין דער מאַדער-נער וועלט. דערפֿאַר דאַרף מען אינקאַרפֿאַרירן די אויפֿטוען פֿון די וועלטלעכע אידעאָלאָגיעס אין אַ באַנייטן תורה-פּראַצעס. ער ציטירט שמעון ראַווידאָוויטש, אַז די צוגעבונדנקייט פֿון דער אַרבעטער-ציוניזם צום נביאישן און סעקולאַריזירטן אינהאַלט האָט געשטאַרקט די ציוניסטישע וויזיע.

וואָס שייך דעם ייִדישן ליבעראַליזם אין אמעריקע, קאַנסטאַטירט וואַסקאָו, אַז זײַנע צוויי בייטראַגן צו ייִדישקייט זענען דער ייִדישער פּלוראַליזם, און דער עלעמענט פֿון פּערזענלעכער אַליין-רעאַליזירונג — און זיי דאַרפֿן אויך אינקאַרפֿאַרירט ווערן אין דער ייִדישער טראַדיציע.

די צייט אין וועלכער מיר לעבן, האַלט ער, איז צום טייל, אַנאַ-לאַגיש צו דער תּלמודישער תקופֿה — די 700 יאָר פֿון 200 פ.ק. צ. ביז 500 נ.ק.צ.; פּונקט ווי אין יענער העלעניסטיש-רוימישער עפֿאַכע אַזוי שטייען מיר היינט פֿאַר אַן ערד-ציטערניש אין לעבן פֿון ייִדישן פֿאַלק. גלייכצייטיק איז אונדזער וועלט אַזוי שטאַרק אַנדערש פֿון יענער פֿאַר-ציטיקער עפֿאַכע, אַז מיר נייטיקן זיך אין אַ נייעם תּלמוד. אָבער אונדזער היינטיקער תּלמוד מוז זײַן אַנדערש פֿון תּלמוד בבלי, נישט נאָר אין אינהאַלט, נאָר אויך אין סאַמע פּראַצעס פֿון זײַן אויפֿבוי מוז ער זײַן אַנדערש: נישט אַן עליטע פֿון רבנים, נאָר דער גאַנצער ציבור מוז זיך באַטייליקן אין דעם וויכוח וואָס וועט אויסקריסטאַליזירן אַ נייעם לעבנס-נוסח.

אין הסכם מיט דעם געדאַנקען-גאַנג שלאַגט וואַסקאָו פֿאַר „א וועלט-פֿאַרבאַנד פֿאַר דער באַניינג פֿון ייִדישקייט“, וואָס זאַל ווערן דערוויילט נישט בלויז פֿון רעליגיעזע ייִדן, נאָר אויך פֿון וועלטלעכע ייִדן, וועלכע באַטראַכטן דעם צענטראַלן פּראַצעס פֿון זייער ייִדישן

דענקען ווי א צונויפטרעף מיטן גאנצן פֿארנעם פֿון דער יידישער מחשבה — פֿון תנך און תלמוד ביז אחד-העם, דובנאוו, באַראַכאָוו, בובער און העשעל. דער „וועלט-פֿאַרבאַנד“ וועט זיין די ראם פֿון יידישן וועלט-פֿאַלק וועמענס אויפגאבע ס'וועט זיין צו רעקאָמענדירן דעם יידישן פֿאַלק די ריכטונג אין וועלכער זיין פֿאַליטיק זאל געפֿירט ווערן. די רעקאָמענדאַציעס דאַרפֿן איינשליסן מאַיאָריטעט און מינאָריטעט-שטאַנדפונקטן, אזוי ווי דער תלמוד טוט דאָס. מיט אַט דעם „וועלט-פֿאַרבאַנד“ קען מען, לויט וואַסקאָון, דערגרייכן דאָס, וואָס וועט זיין דער צווייטער גרויסער טראַט — נאָכן אויפֿקום פֿון מדינת ישראל — אין דער ווידעראויפֿריכטונג פֿון אַ יידישלעך, וויטאַל, אַלוועלטלעך יידיש פֿאַלק.

VII

מיר מוזן, נישט אָננעמען אַלע הנחות און אויספֿירן פֿון מחבר איינצווערן, אַז זיין אַפּהאַנדלונג איז אַן ערנסטער פּרוּוו צו פֿאַרמולירן אַ פֿילאָסאָפֿיע וואָס זאל שאַפֿן אַ סינטעז פֿון רעליגיעזער און וועלט-לעכער יידישקייט פֿאַר אונדזער צייט. אַזאַ פּרוּוו מצד אַ יונגן אַמערי-קאַנער ייד וועלכער קען ביידע וועלטן — די יידישע און די אַמערי-קאַנישע — דאַרף מען באַגריסן. דערצו פֿאַרמאָגט זיין עסיי אַ ריי פֿינע אַריינבליקן און אמתן. אוודאי קען מען אַפֿפֿרעגן אייניקע פֿון זינע באַהויפטונגען. אזוי, למשל, זענען מיר ווייט נישט איבערצייגט, אַז דער איצטיקער „נייער קאָנסערוואַטיזם“ אין אַמעריקע איז אַ פֿענאַמען וואָס וועט לאַנג דאַמינירן די אַמעריקאַנער געזעלשאַפֿט. מיר מיינען אַז „די כּוואַליע פֿון דער צוקונפֿט“ געהערט נישט צו די וואָס אידעאָלאָזירן דעם נעכטן מיט זיין אַרעמקייט, הונגער און נויט. דער „ווילזיין-שטאַט“ (וועלפֿעיר-סטייט) איז געקומען צו פֿאַרבלייבן אַפֿשר מיט אַ ריי מאַדיפֿי-קאַציעס, און עס זענען דאָ אַלע אויסזיכטן, אַז אַמעריקאַנער יידן וועלן אַנהאַלטן זייערע הויכע סאָציאַל-עקאָנאָמישע פּאַזיציעס. דער רובֿ אַמעריקאַנער יידן פֿאַרשטייען דעריבער, אַז ליבעראַליזם איז און וועט זיין אין זייערע אינטערעסן. נישט געקוקט אויף געוויסע רייבונגען און

קאנפליקטן צווישן ייִדן און שוואַרצע, פֿאַרבליבן די הויפט-אַרגאַני-
זאַציעס פֿון אמעריקאנער ייִדנטום אין דער ליבעראַלער מחנה.

ס'איז אויך נישט אין גאַנצן באַרעכטיקט וואַסקאַוס קריטיק אויפֿן
אַרבעטער-ציוניזם. ערשטנס, איז לייכט צו זיין אַ חכם לאחר המעשה;
אַלע שעפֿערישע באַוועגונגען וואָס קענען פֿאַרצייענען גרויסע אויפֿ-
טוען אויף זייער חשבון האָבן, ווען מען קוקט פֿון אַ היסטאָרישער
פּערספּעקטיוו, געמאַכט טעותן. צווייטנס, זענען אַ סך פֿון די טעותן
מצד דעם אַרבעטער-ציוניזם געווען אומפֿאַרמיידלעך, ווען ער האָט גע-
דאַרפֿט אַרבעטן גלייכצייטיק אויף אַזוי פֿיל פֿראַנטן: פֿירן מלחמות מיט
אַלע אַרומיקע שכנים, אַרענברענגען קיין ישראל ייִדן פֿון אַזוי פֿיל
גלות, און בויען אַ מאַדערנע מדינה.

אַבער דער תּמצית פֿון וואַסקאַוס אָפּהאַנדלונג אַז דער שלילת-
הגלות-אַינשטעל פֿון אַרבעטער-ציוניזם איז פֿאַלש און נישט אין די
אינטערעסן פֿון ייִדישן פֿאַלק, בלייבט ריכטיק. ער איז אויך גערעכט ווען
ער דערקלערט אַז דער אַרבעטער-ציוניזם און דער ייִדישער ליבע-
ראַליזם זענען פֿאַראַנקערט אין דער ייִדישער טראַדיציע, אַפֿילו ווען זיי
האַבן זי אָפּגעוואַרפֿן. די מאַדערנע ייִדישע דענקער, פֿון אהרן ליבער-
מאַן ביז דובנאַוו, האָבן דאָס שוין לאַנג צוריק באַוויזן, און די אָפּ-
קלאַנגען פֿון זייערע אידיען הערן זיך שטאַרק ביי וואַסקאַוו. ער האָט
געלערנט ביי די בעסטע פֿאַרשטייער פֿון דער ייִדישער מחשבה. און
אויב אַפֿילו ער איז נישט מחדש קיין סך, זאָגט ער אָבער אַ וואַרט אין
דער ריכטיקער צייט. וועלטלעכע ייִדן, פֿאַר וועמען וואַסקאַוס רעלי-
גיעזע אונטערטענער וועלן קלינגען דיסהאַרמאָניש דאַרפֿן געדענקען אַז
דער הַנְּטִיקער דור — ווי עס פֿירט זיך אין אַלע דעמאָקראַטישע לענ-
דער — האָט אַ רעכט צו אַמענדירן די קאַנסטיטוציע פֿון פֿריערדיקע
דורות. ס'איז גוט צו וויסן אַז די סעקולערע ייִדישע מחשבה פֿון די
לעצטע הונדערט יאָר דרינגט אַריין אין די מוחות פֿון אמעריקאנער
ייִדישע אינטעלעקטואַלן, און זיי באַטראַכטן זי ווי אַ קאַמפּאַנענט אין
זייער ייִדישקייט-פֿילאָסאָפֿיע. זייער חשבון-הנפש מוז נישט צוטראַפֿן
אַלע אונדזערע דערוואַרטונגען. דער עיקר איז וואָס זיי ראַנגלען זיך

מיט די האַרבע ייִדישע קיום-פּראָבלעמען פֿון אונדער צייט, און זיי ווילן געבן אַ תּיקון דעם ייִדישן יחיד אומעטום, אין גניסט פֿון דורותדיקן און מאַדערנעם ייִדישן געדאַנק.

- 1) "Congress Monthly", April, 1979;
- 2) "Jewish Frontier", Feb. 1979;
- 3) "Response", Winter, 1978-9;
- 4) "Forum", Fall, 1978, Jerusalem.

די ייִדישע מחשבה צווישן די צוויי וועלט-מלחמות

I

ד"ר העשיל קלעפּפּיש האָט זיך די לעצטע יאָרן קונה-שם געווען אין דער ייִדישער וועלט מיט זינע גניסטריכע רעדעס און רעפּעראַטן. יעדער עפֿנטלעכער אויפֿטריט זינער באַאינדרוקט די צוהערער מיט זיין וויסן און עלאַקווענץ. אין דעם איצטיקן בוך ליטעראַרישע עסייען* באַווייזט ער אַז ער איז נישט בלויז אַן אַראַטאַר, נאָר אויך אַ דענקער און אַ טאַלאַנטפֿולער שרײַבער, וואָס קען אויסדריקן זינע געדאַנקען ליכט און גראַציעז אין אַ לויטערן, פֿאַלקסטימלעך-ראַפֿינירטן ייִדיש. ווי דער מחבר דערקלערט אין זיין אַריינפֿיר, שטעלט דאָס בוך מיט זיך פֿאַר אַ זאַמלונג פֿון די עסייען וואָס ער האָט געשריבן אין די דרייסי-

(*) „צווישן די צוויי וועלט-מלחמות“ — ליטעראַרישע עסייען, פֿון ד"ר העשיל קלעפּפּיש. אַרויסגעגעבן דורכן וועלט-ראַט פֿאַר ייִדיש און ייִדישער קולטור: תּל-אַבֿיבֿ, 1982: 564 זײַטן.

קער יאָרן, וואָס זענען פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אין די פּעריאָדישע אויס-
גאַבעס אין וואַרשע, דער עיקר אין דער טעגלעכער צייטונג „דאָס
אידישע טאַגבלאַט“. דאָס זענען עסייען „וואָס טראַגן איבער דעם
לייענער צו דער תקוּפּה צווישן די צוויי וועלט-מלחמות און צום פֿיל-
מיליאָניקן ייִדישן קיבוץ וואָס האָט ערֶב דעם נאַצי-חורבן געלעבט אין
פוילן; זיי פֿירן אַריבער צו דעם אינטערעסן-קרייז פֿון פּוילישן ייִדנטום
אויפֿן שוועל פֿון זײַן טראַגישן אונטערגאַנג, צו דער גיסטיקער שפּאַ-
נונג וואָס האָט אין אים אַנגעהאַלטן אין די ערֶב-חורבן-יאָרן, צו זײַנע
פֿאַרכטיקע אַנגסטן, און נישט-אויסגעלאָשענעם גלויבן“.

די קנאַפע הונדערט עסייען וואָס געפֿינען זיך אין דעם ספֿר קען
מען איינטיילן אין דריי הויפט-קאַטעגאָריעס: —

1) באַטראַכטונגען וועגן ייִדן-שרייבערס וואָס זענען אַנגעזען אין
דער וועלט-ליטעראַטור: היינע, יאַקאָב וואַסערמאַן, ליאַן פֿויכט-
וואַגנער, פֿראַנץ קאַפּקאָ, סטעפֿאַן צווייג, ערנסט טאַלער, פֿראַנץ
ווערפֿעל, זשוליאַן בענדאָ, עמיל לודוויג און אַנדערע; (2) וועגן נישט-
ייִדישע דענקערס און שריפֿטשטעלערס, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט
מיט סימפּאַטיע און פֿאַרשטענדעניש פֿאַרן ייִדישן גורל און אויפֿ-
טונגען. אַזעלכע חסידי אומות-העולם ווי: ציפּריאַן נאַרוויד, מאַריאַ
קאַנאַפּניצקאַ, אַדאַם מיצקעוויטש, עליזאַ אַזשעשקאַוואַ, זשאַק מאַריטען,
וויספּיאַנסקי, רודאַלף ראַקער, און אַנדערע; (3) וועגן בעל־תּשובֿה:
אַסימילירטע ייִדן בײַ וועמען ס׳איז פֿאַרגעקומען אַ גיסטיקער איבער-
בראַך, און זיי האָבן זיך אומגעקערט אַהיים, צו זייער פֿאַלק: פֿראַנץ
ראַזענצווייג, לודוויג לואיסאַן, נתן בירנבוים. פֿאַראַן אויך אַ ריי עסייען
וועגן ייִדן אין דער פּוילישער ליטעראַטור: סלאַנימסקי, טוויים, שמעון
אַשכּנזי, ווילהעלם פֿעלדמאַן, וויטלין און אַנדערע.

ביז גאַר אַקטועל איז די אַפּהאַנדלונג איבער פֿויכטוואַנגערן און
זײַנע היסטאָרישע נאַוועלן: „יאַזעפֿוס“ און „ייד זיס“ — ביכער וואָס איך
האַב מיט יאָרן צוריק געלייענט און האָבן אויף מיר געמאַכט אַן אומפֿאַר-
געסלעכען איינדרוק. די סצענע וואָס פֿויכטוואַנגער צייכנט מיט דראַמאַ-
טישן פּוּח, ווען יאַזעפֿוס (יוסף בן מתתיהו) זיצט אויף דער אַרענע, אין

רוים, בעת מען פֿירט פֿאַרבײַ די געפֿאַנגענע ייִדישע העלדן־זעלאַטן, און ס'קעמפֿן אין זײַן ברוסט צוויי נשמות — די ייִדישע און רוימישע — קריצט זיך אײַן טיף אין געמיט. לויט פֿויכטוואַנגערס קאַנצעפּציע האָט יאָזעפֿוס געשטרעבט צו שאַפֿן אַ סינטעז צווישן רוים און ירושלים, צונויפֿצוגיסן ייִדישע און רוימישע קולטור־עלעמענטן, אָבער עס איז אים נישט געלונגען; זײַן אויפֿפֿאַסונג פֿאַלט דורך.

ד"ר קלעפֿפֿיש האַלט אַז אין דער היסטאָרישער נאַוועלע איז דאָ עפעס פֿון פֿויכטוואַנגערס אויטאָ־פֿאַרטרעט: „רוים אָדער ירושלים“ — דאָס איז דאָך אײַגנטלעך דער פֿרעג־צײַכן אונטער וועלכן עס שטייט דאָס לעבן און שאַפֿן פֿון פֿויכטוואַנגערן גופֿא... אין יענעם מאַמענט ווען ייִדן זוכן אַ סינטעז צווישן רוים און ירושלים, ווערן ייִדן שוואַך, ווײַל יעדע אַזאַ פֿאַראײַניקונג איז פֿאַרמשפּט אויף אַ דורכפֿאַל". דער עסײַסט סקיצירט אויך דעם סיפור־המעשה פֿון „ייִד זיס" (דער ראַמאַן איז אין אַמעריקע אונטערן נאָמען „פֿאַוער" געווען אַ בעסט־סעלער) און ער פֿירט אויס, אַז דער מוסר־השכל דאַרף פֿאַר אונדז זײַן אַז „נאָר נאַיווע מענטשן קענען זיך פֿאַרוויגן אין מיראַזשן און גלייבן אַז וועלט און ייִד קענען לעבן אין האַרמאָניע".

נישט אַלע וועלן קענען אָננעמען דעם מחברס קאַטעגאָרישן פּסק־ דיין אַז עס מוז זײַן אַן אייביקע מלחמה צווישן רוים און ירושלים — ס'הייסט צווישן דער ייִדישער און מערבֿ־אײראָפּעיִשער קולטור. וואָרעם אפילו אויב איר וואַרפֿט אַפּ די קאַנצעפּציע פֿון אַ יודעאָ־קריסטלעכער ציוויליזאַציע, מוזט איר אויך צוגעבן אַז די היינטיקע „ירושלים" שליסט אײַן עלעמענטן פֿון „רוים", פּונקט ווי „רוים" האָט איבערגענומען געוויסע קאַמפּאַנענטן פֿון ירושלים ציוויליזאַציע.

אויך די עסי וועגן וואַלטער ראַטענאַו, דער ייִדיש־דיטשער שטאַטסמאַן און עקאָנאָמיסט, וועמען די דיטשע אַנטיסעמיטן האָבן דערמאַרדעט אין 1922, איז היינטיק און אַנרעגנדיק, ספּעציעל פֿאַר אַסימילירטע ייִדישע אינטעלעקטואַלן וואָס אַנטלויפֿן פֿון זיך. אין ראַטענאַו, האַלט דער מחבר, האָט די ראַנגלעניש צווישן ייִדישקייט און דיטשישקייט אַנגענומען די שאַרפֿסטע פֿאַרם, ווײַל אַט דער מענטש פֿון

גייסט, ראַטענאַן, איז נתפעל געוואָרן פֿון ברוטאַלן און רויען פרייסינטום. שולדיק אין דעם מינדערווערטיקייט-קאַמפלעקס איז, לויט קלעפּפּישן, קודם כל זיין דערציִונג, און די פרייסישע לופֿט וואָס ער האָט אינגע-אַטעמט פֿון זיין פֿריסטער יוגנט. זי האָט אים אָנגעשטעקט מיט דעם מיקראָב אַז די דייטשן שטייען העכער ווי די יידן.

אַן ספֿק, אַז די דערציִונג און די יונקערישע סביבֿה האָבן אַ חלק אין דעם שטאַטסמאַנס אינפֿעריאַטעט-קאַמפלעקס, אַבער, איז דאָס אַ פֿולע אויפקלערונג פֿון דער רעטעניש? אַט האָט דאָך פֿראַנץ ראָזענצווינג אויך געשטאַמט פֿון דער זעלביקער דייטשער קולטור-סביבֿה, און איז געווען נישט ווייניקער אַסימילירט פֿון ראַטענאַוען, און דאָך האָט ער זיך פֿון די אלע פֿאַלשקייטן און מיראַזשן באַפֿרייט! וואַרשיינלעך שפּילט דאָ אַ ראַלע נישט בלויז דערציִונג און סביבֿה, נאָר אויך כאַראַקטער, און דאָס פֿאַרמאָגן נישט אלע טאַלענטירטע מענטשן. סוף-כל-סוף איז ראַטענאַו געווען, דער עיקר, אַ מענטש פֿון טאַט, און די דאָזיקע פּערזענ-לעכקייטן ווילן זיין פּאַפּולער ביי די מאַסן, ס'הייסט ביי די דייטשען מאַסן.

II

פֿאַר יעדן ייד וואָס ווייטיקט און איז טיף פֿאַרוונדעט איבער דער אַכזריותדיקער אויפֿפֿירונג מצד אַ סך פֿאַליאַקן לגבי יידן במשך דער צווייטער וועלט-מלחמה וועט אַפֿשר זיין אַ שטיקל טרייסט אַפּצופֿרישן אין זכרון, אַ דאַנק קלעפּפּישן, אַז אויך אין „סדום“ זענען געווען צען צדיקים“. איבערגייענדיק צו די חסידי אומות-העולם באַהאַנדלט דער מחבר אַ ריי פֿאַליאַקן-יידן-פֿריינד וואָס, נישט געקוקט אויפֿן ים פֿון אַנטיסעמיטיזם וואָס האָט פֿאַרפֿלייצט פּוילן אין צוואַנציקסטן יאָר-הונדערט, ספּעציעל צווישן די צוויי וועלט-מלחמות, זענען פֿאַרט געווען אַ ריי אויסנאַם-פּערזענלעכקייטן וואָס האָבן אויסגעשטרעקט אַ וואַרעמע האַנט זייערע שכנים-יידן. ער פֿרישט אויף פֿאַר אונדז די באַ-ציִונג פֿון פּוילנס גרויסן דיכטער אַדאַם מיצקעוויטש צו יידן. ער דער-מאַנט אונדז ווי אין פֿאַריז, אין 1845, אין דער צייט ווען פּוילן האָט גע-

שמאכט אונטערן צארישן דעספאטיזם, האָט זיך דעמאָלט אין דער פֿראַנצויזישער הויפט־שטאָט געפֿונען אַ באַדייטנדיקע פּוילישע קאָ-לאַניע. דעמאָלט וואָכן אויף חרטה־געפֿילן און מען באַטראַכט זיך אַז פּוילן האָט געזינדיקט בנוגע ייִדן. צווישן די וואָס פֿאָדערן אַז מ'זאָל רעווידירן די באַציונג צו ייִדן איז איינער פֿון די טאָן־געבערס מיצקעוויטש.

דער פּוילישער דיכטער מאַכט אַ שטודיע פֿון דער ייִדישער גע-שיכטע, און ער געפֿינט אויס וועגן חשעה־באַב און דעם צערעמאַניאַל וואָס ייִדן פּראַווען אין דעם טאָג. ער באַשליסט זיך אַוועקצוזעצן צוואַ-מען מיט ייִדן טרויערן אין אַ שול. אום תּשעה־באַב תּר"ה (1845) איז מיצקעוויטש צוזאַמען מיט אַן עולם פּאָליאַקו אַנגעקומען אין אַ פּאַריז־זער סינאַגאָגע וואָס די קאַנסיסטאַריע האָט באַשטימט. נאָכן אַפּלייענען „איכה" האָט מיצקעוויטש געבעטן אַ וואָרט און גערעדט וועגן ייִדישער אייגנאַרטיקייט, וועגן דער טראַגעדיע פֿון גלות, און ער האָט פֿאַר-ענדיקט: „עס וועלן קומען די אויסגעבענקטע טעג, גאָט וועט אייך אויס-לייזן פֿון גלות און פֿירן קיין ירושלים“.

אַבער די אַסימילירטע קאַנסיסטאַריע־ייִדן קענען נישט פֿאַרטראַגן זינע רייד און דערקלערט אים אַז דאָס ייִדישע פּראַבלעם איז שוין געלייזט, ווייל זינט די פֿראַנצויזישע ייִדן האָבן באַקומען גלייכ-באַרעכטיקונג זענען זיי פֿראַנצויזן. ווען מיצקעוויטש כאַפט זיך צו וואָס פֿאַר אַ ייִדן ער איז אַרײַנגעפֿאַלן, זאָגט ער זיי, אַז ער איז פֿון ווילנע, און דאָס וואָס ער האָט היינט געזאָגט איז אין גייסט פֿון פּויליש־ליטווישע ייִדן.

דער עסייִסט צייכנט וואָרעם די פּראַפּילן פֿון די ייִדן־פֿריינדלעכע שריפֿטשטעלערס: קאַנאַפּניצקאַ, אַזשעשקאַוואַ, נאַרוויז, און אַ ריי אַנדערע ווייניקער באַקאַנטע אויסער פּוילן. מיט אמתער באַגייסטערונג שילדערט ער די ראַלע פֿון דעם באַרימטן דײַטשן שריפֿטשטעלער רודאָלף ראַקער, וועלכער האָט זיך אויסגעלערנט ייִדיש און געוואָרן אַ פֿירער בײַ די ייִדישע אַרבעטער אין ווייטשעפּל.

פֿאַר אונדז אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, וואָס האָבן ראַקערן

געקענט און געלייענט און געוויסט וועגן זיין איבערגעגעבנקייט צו דער ייִדישער אַרבעטערשאַפֿט, וועט זיין אינטערעסאַנט זיך צו דערמאַנען וואָס ד״ר קלעפּפּיש באַטאַנט, אַז אַט דער באַרימטער פּובליציסט און מענטשן־פֿרײַנד איז געווען באַגיסטערט פֿון דער חסידישער באַוועגונג. אים איז געפֿעלן דער חסידישער רעיון אַז אין יעדער זאַך איז דאָ אַ געטלעכער פֿונק, און אַז אויך אין פשוטן המון איז דאָ אַ ניצוך פֿון הייליקייט. ראַקערן האָט אויך אימפּאַנירט דאָס בשותפֿותדיקע וואָס מען געפֿינט בײַ די חסידים, און וואָס עס הערשט דאָרט אַ נאַענטע חבֿרשאַפֿט.

III

ס'איז פֿאַרשטענדלעך, אַז אַ רעליגיעזער ייִדישער דענקער, וואָס איז טיף פֿאַרפֿלאַנצט אין גיסטיקן ייִדישן באַדן זאָל אויפֿנעמען מיט התפעלות די אַפּגעפֿרעמדטע ייִדישע דענקערס און שריפֿטשטעלערס וואָס זענען נאָך אינערלעכע ראַנגלענישן געוואָרן מיטקעמפֿערס און באַרייכערערס פֿון אונדזער קולטור. קלעפּפּיש צייכנט מיט טיפֿער סימפּאַטיע דעם לעבנס־וועג פֿון פֿראַנץ ראַזענצווייג און לודוויג לואיסאַן. ספּעציעל נאַענט איז מיר געווען זיין עסיי וועגן לעצטן, ווייל זינט דעם אָנהייב פֿון די צוואַנציקער יאָרן. ווען איך האָב זיך באַקענט מיט לואיסאַנס אויטאָביאָגראַפֿיש בוך „אַפּ סטרים“ (קעגן שטראָם) בין איך געוואָרן זייער אַ פֿאַרערער און נאַכגעפֿאַלגט זיין טראַנספֿאַר־מאַציע פֿון אַן אַמעריקאַנער קריטיקער, אַ סובטילן עסייִסט און סטיליסט, ביז ער איז געוואָרן אַ פֿריידיקער פֿון רעליגיעזער ייִדישקייט. דער רושם וואָס זיין אויטאָביאָגראַפֿיש בוך האָט אויף מיר געמאַכט מיט אַזוי פֿיל יאָרן צוריק איז ביז היינט פֿאַרבליבן אין זיכרון ...

אָודאי ווייסט דער מחבר פֿון די ליטעראַרישע עסייען אַז דער בעל־תּשׁוּבָה ווערט צייטנווייז געשטרויכלט צונויפֿמישנדיק פֿרעמדע קולטור־עלעמענטן מיט די יסודות פֿון ייִדישקייט. דאָס איז אומפֿאַר־מײַדלעך פֿאַר אַלע „צוריקגעקומענע“ — פֿון אוריאַל אַקאַסטאַ ביז פֿראַנץ ראַזענצווייג. דערצו איז אויך דער שטייגער פֿון צוריקגע־

קומענע צו רעדן אין אַ פויפסטלעכן טאָן, גלייך ווי אין דער סטאַדיע האָבן זיי דעם גאַנצן אַבסאָלוטן אמת. און דאָס איז טאַקע געווען דער פֿאַל מיט לודוויג לואיסאָן. ער איז דערגאַנגען צו אַזעלכע עקסטרעם־קייטן און איינזייטיקייטן וואָס האָבן אָפּגעשטויסן נישט ווייניק סאַפּיסיטי־צירטע אַמעריקאַנער ייִדישע אינטעלעקטואַלן.

אין קאָנטראַסט צו לואיסאַנען שטעלט דער מחבר אַוועק יעקבֿ וואַסערמאַן, אין וועמען ס'האַבן זיך געראַנגלט ייִדישקייט און דייַטשיש־קייט און ס'איז אים נישט געלונגען שלום צו מאַכן צווישן זיי, בעת לואיסאַן איז „צוריקגעקומען ביז גאַנצער, שלימותדיקער ייִדישקייט“.

דאָ איז פֿדאָי צו באַטאָנען אַז וואַסערמאַן האָט אין דער דייַטשער, מאַנאַליטישער, אַראַגאַנטער קולטור נישט געקענט האַרמאָנירן ייִדיש־קייט און דייַטשישקייט, ווייל אַפֿילו פֿולשטענדיקע אויפֿלייזונג, שמד, האָט נישט גאַראַנטירט ייִדן אַן אינטריט־בילעט אין דער דייַטשער געזעלשאַפֿט — נישט געקוקט אויף אַלע פֿילפּוילים פֿון אַ הערמאַן קאַהען, און די רעפֿאָרם־ראַבינערס וועגן דער אינטעלעקטועלער קרובֿ־שאַפֿט צווישן דער ייִדישער און דייַטשער קולטור. אָבער אין דער פֿיל־פֿעלקערדיקער, פֿלוראַליסטישער, דעמאָקראַטישער אַמעריקע איז די מערכה פֿון ייִדישקייט וויאַזוי אַמעריקאַנישקייט גאַר אַנדערש. לואיסאַן האָט אפֿילו אין זיין דור — ס'הייסט ביז 1955, ווען ער איז גע־שטאַרבן — ווען דער אַמעריקאַנער ייִדישער קיבוץ איז נאָך נישט געווען אַזוי איינפֿלוסרייך ווי היינט — אַפֿילו מיט אַ פֿערטל יאַר־הונדערט צוריק, האָט לואיסאַן נישט געליטן צוליב זיין ייִדישקייט, נאָר צוליב זיין דייַטשישקייט.

לואיסאַן איז בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען אַמעריקע איז אַריין אין קריג קעגן דייַטשלאַנד, געווען אַ פֿראַפֿעסאָר פֿון דייַטשער ליטעראַטור אין אַן אַמעריקאַנער קאַלעדזש. דעמאָלט האָט זיך אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אויפֿגעהויבן אַ סופּער־פּאַטריאָטישע אַנטי־דייַטשע באַוועגונג וואָס האָט אויך געטראָפֿן פּערזענלעך לואיסאַנען. דערצו האָט לואיסאַן געלעבט אין פֿיל־מיליאַניקן אַמעריקאַנעם ייִדישן קיבוץ, וווּ ס'האַט פּולסירט אַ גייסטיק דיפֿערענצירט פֿאַלקסטימלעך ייִדיש

לעבן. אין אזא יידישער געזעלשאַפֿט איז געווען א סך לייכטער ווי אין דײַטשלאַנד צו ווערן א גאַנצער, אויטענטישער ייד. אין זײַנע דרײַסיק ביכער עסייען, דערציילונגען, ראַמאַנען, קריטישע שטודיעס, האָט לואיסאַן באַוויזן צו זײַן שעפֿעריש אין ביידע קולטורן — אין דער יידישער און אמעריקאַנער.

אינטיים אין דער דײַטשער, פֿראַנצויזישער און ענגלישער ליטע-ראַטור, לערנט ער זיך אין רײַפֿן עלטער העברעיִש און יידיש, יידישע געשיכטע און ליטעראַטור. ער טרעט אויף בײַ א „צוקונפֿט“־סימפּאָזיום, און ער שרײַבט באַגײסטערטע אַרטיקלען וועגן דער יידישער פּאָעזיע, און ווידמעט זײַן טאַלאַנט דעם יידישן פֿאַלק.

ווי יעדער בעל-תשובֿה, וואָס האָט א סך יאַרן געלעבט אין „דער פֿרעמד“, זעט ער אונדז, ווען ער קומט „אַהיים“ מיט די אויגן פֿון א גר, מיט פֿאַרגויאישטע אויגן. דאָך ווי א סובטילער קינסטלער מיט א גרויסן באַגאַזש וויסן, האָט ער באַנומען די גרויסקײַט און אייביקײַט פֿון דער פֿיר-טויזנט-יעריקער יידישער ציוויליזאַציע. ער האָט געבויט א בריק צווישן וועסטערניזירטע יידן און דער יידישער וועלט. און אויב דער איצטיקער דור יידישע אינטעלעקטואַלן אין אמעריקע שליסט אײַן א פּאָטענציאַל פֿון גאַנצע, פּאָזיטיווע יידן האָט אין דעם א חלק לודוויג לואיסאַן.

צווישן די אַלע בעל־תשובֿה וואָס קלעפֿפֿיש באַהאַנדלט אין דעם ספֿר פֿאַרנעמט בײַ אים ד״ר נתן בירנבוים דעם אַנגעזעענסטן אַרט אויף דעם מזרח-וואַנט; און דאָס איז באַרעכטיקט; ווייל קיינער פֿון די „צוריקגעקומענע“ האָט זיך נישט אַזוי באַהאַפֿטן און געוואָרן אַן אינטע-גראַלער טייל פֿון דער מזרח-אײראָפּעיִשער פֿרומער יידישקײַט ווי נתן בירנבוים. אין אים, ס׳הייסט אין זײַן לעצטן עטאַפּ, זעט דער עסייסיסט דעם „טיפֿסטן מאַנער און שטורמישסטן אויפֿפֿאַדערער צו גאַנצער, איינהיטלעכער, אין יעדן טריט און שריט קענטיקער יידישקײַט.“ קלעפֿ-פֿיש פֿאַרענדיקט זײַן „אַדע“ מיט אַן אויפֿפֿאַדערונג צום יידישן עולם ער זאָל לייענען און פֿאַרשפּרייטן בירנבוים ווערק.

איר לייגט אַוועק ד״ר קלעפֿפֿישס בוך מיט אַ געפֿיל פֿון צופֿרידנ-

קייט וואָס אַ תּלמיד חכם, אַ מאמין, איז אויך אַ בן-בית אין דער אייראָ-
פעיש-אַמעריקאנער ליטעראַטור און פּילאָסאָפּיע, אַ שריפּטשטעלער
וואָס איז נישט מבוטל די גויישע קולטור, אָבער ער פּאַרזעט אויך נישט
די אויבערפּלעכעלעכקייט און לייכטזיניקייט פֿון אַ סך פֿון אירע פּראַמי-
נענצן — אַ בערנאַרד שאַו, טעאַדאָר דרייזער, דאַנונציאָ און אַנדערע.
דאָס ספֿר לעבט אויף פֿאַר אונדז די תקופֿה צווישן די צוויי וועלט-
מלחמות, אירע אידעישע שטרענגטן, פּראַבלעמען און ראַנגלענישן דיסטיי-
לירט דורכן מוח און האַרץ פֿון אַ סענסיטיוון רעליגיעזן יידישן גע-
לערנטן. ער איז איבערצייגט אַז נאָר דער יידישער וועלט-באַנעם און די
יידישע ווייזע איז בכוח צו היילן אַלע חולאתן פֿון דער מענטשהייט. איז
אויב איר קענט נישט מיטגיין מיט אים דעם גאַנצן וועג, טוט אײַך הנאה
וואָס מיר האָבן צווישן אונדז אויך היינט דענקערס וואָס זענען אַרײַן אין
„פרדס“ פֿון דער וועלט-קולטור, און זענען געבליבן פֿעלדזן-פֿעסט אין
זייער יידישער השקפֿה און איבערצייגונג.

(1983)

עזריאל נאָקס — דער עטישער הומאַניסט

עס איז מיר שווער שלום צו מאַכן מיטן געדאַנק אַז עזריאל נאָקס
איז אַוועק אין דער אייביקייט. פֿאַר מיר איז ער געווען, אין משך פֿון אַ
סך יאָרן אַן אידעישער חבֿר און אַ נאָענטער פֿרײַנד, זינט איך האָב זיך
מיט אים באַקענט אין די צוואַנציקער יאָרן, ווען מיר ביידע זענען געווען
סטודענטן אין ניו-יאָרקער סיטי-קאָלעדזש; באלד זענען מיר געוואָרן
טעטיק אין דער יידישער סטודענטן-אַרגאַניזאַציע, וואָס האָט זיך
דעמאָלט נאָר וואָס געהאַט געגרינדעט.

נאָקס איז געקומען פֿון ווינסרוסלאַנד קיין אַמעריקע אין עלטער פֿון
7 יאָר. ער האָט גראַדוירט פֿון סיטי-קאָלעדזש, און אין 1936 האָט ער

באקומען זיין דאקטאראט אין פילאסאָפֿיע פֿון קאָלאַמביע-אוניווער-
סיטעט. נאָך בעת ער האָט געלערנט אין דער הויכשול, פֿון 1927 ביז
1936, איז ער גלייכצײטיק געווען אַ לערער אין די שלום-עליכס-פֿאַלק-
שולן און מיטלשול. אין די זומערס איז ער געווען אַן אויפֿפּאַסער אויף
די קינדער אין קעמפּ בויבעריק, מיט וועלכן ליבוש לעהרער האָט
אַנגעפֿירט.

געווען דעמאָלט זייער שווער פֿאַר ייִדישע אַקאַדעמיקערס צו קריגן
אַ שטעלע אין אמעריקאנער קאַלעדזשעס, ספּעציעל אין הומאַניסטיק;
איז נאָקס געוואָרן דער אַנפֿירער און בויער פֿון דער אַרבעטער-רינג
יוגנט-אַפֿטיילונג, און דער רעדאַקטאָר פֿון איר אַרגאַן: „וואַרקמענס
סוירקל קאַל“. ערשט אין דער צײַט פֿון דער צווייטער וועלט-מלחמה,
האָט ער באַקומען אַ שטעלע ווי אַ פּראָפֿעסאָר פֿון פֿילאָסאָפֿיע (1947 ביז
1951), אין אַהײַ-אוניווערסיטעט; פֿון 1951 — ביז ער איז געוואָרן
פּענסיאַנירט איז ער געווען פּראָפֿעסאָר פֿון פֿילאָסאָפֿיע אין ניו-יאָרקער
אוניווערסיטעט.

איך געדענק נאָך קלאָר — עס איז מסתמא פֿאַרגעקומען אין 1925
— נאַקסעס רעדע אין אַ זאַל פֿון סיטי-קאַלעדזש, וווּ די ייִדישע סטו-
דענטן-אַרגאַניזאַציע האָט אַראָנזשירט אַ פֿאַרזאַמלונג מיטן פּאַפּולערן
סאַציאַליסטישן פּראָפֿעסאָר סקאַט נירינג. נאַקס איז געווען דער פֿאַר-
זיצער, און ביים פֿאַרשטעלן דעם פּראָפֿעסאָר נירינג האָט מען געקענט
זען אַז ער פֿילט זיך פֿרײַ און זיכער אויף דער בינע, און האָט הנאה צו
רעדן פֿאַר אַן עולם.

איז אַ קורצער צײַט אַרום האָט ער זיך אַנטוויקלט, און איז געוואָרן
איינער פֿון די עלאַקווענטסטע און פּאַפּולערסטע לעקטאָרן אין דער
אַמעריקאַנער ייִדישער גאַס — אין ייִדיש און אין ענגליש. ער איז פֿאַר-
בעטן געוואָרן צו האַלטן רעפֿעראַטן כּמעט אין אַלע ייִדישע ישובֿים: ער
האָט באַזוכט און געהאַלטן רעפֿעראַטן אין דרום-אַמעריקע, אויס-
טראַליע, דרום-אַפֿריקע, און פֿאַרשטייט זיך, די גרעסטע ייִדישע געמײַנ-
דעס אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן און קאַנאַדע. ער איז אויפֿגעטראָטן אין
טעמפלען, אין קאַנסערוואַטיווע סינאַגאָגעס, אין די ייִדישע צענטערס,

און אין די קאלעדזשעס. ער האט אויך נישט פארפֿעלט צו האלטן לעקציעס אין יידיש-יידישע ארגאניזאציעס פֿאַר וועלטלעכע יידן. אין די פֿופציקער און זעכציקער יאָרן, בעת איך בין געווען דער דירעקטאָר פֿון שלום-עליכם-פֿאַלקס-אינסטיטוט, פֿלעג איך אים פֿאַר-בעטן זיך צו באַטייליקן אין די קאַנפֿערענצן און באַנקעטן פֿון אינסטי-טוט; ער האט נישט געבעטן קיין שום האַנאַראַד. צו דעם אַלעם איז ער געווען טעטיק אין יידישן קולטור-קאָנגרעס, און פֿאַר אַ ריי יאָרן ווי דער פֿאַרזיצער פֿון דער אַרגאניזאציע. די הויפט-טעמעס פֿון נאַקסעס רעפֿע-ראַטן און עסייען זענען געווען: דער יידישער עטאַס, דער גניסט, די ספעציפֿישקייט פֿון דער יידישער ציוויליזאציע, די יידישע ליטעראַטור, דער יידישער גורל, דער מהות פֿון דער יידישער אמונה און איר אַנדערשקייט פֿון קריסטנטום — אַלע אויסשטראַלונגען פֿון יידישן פֿאַלקס-זשעני האָבן אים באַשעפֿטיקט.

אויף די אַלע אויסגערעכנטע און אַנדערע טעמעס האט ער גע-שריבן עסייען אין ענגלישע און יידישע זשורנאַלן; די בעסטע האט ער פֿאַרעפֿנטלעכט אין „מענאַראַ דזשורנאַל“, „דזשודאיזם“, „קאַמענ-טאָרי“, „פּאַינט אָו וויו“ (פֿון יידישן אַרבעטער-קאַמיטעט), וואָס ער פֿלעגט רעדאַגירן; און די יידישע עסייען אין „צוקונפֿט“. אַחוץ די דאָזיקע עסייען האט נאַקס געדרוקט פֿילאַסאָפֿישע אָפּהאַנדלונגען אין ענגלישע אַקאַדעמישע זשורנאַלן. ער איז אויך געווען אַסאַציירט-רעדאַקטאָר פֿון דער 4-בענדיקער ענציקלאָפּעדיע אויף ענגליש: „דאָס יידישע פֿאַלק — אין עבֿר און הווה“. ער איז געווען אַן אינטימער בן-בית אין צוויי קולטורן, און אַ שפּראַך-עושר אין זייערע ביידע לשונות — אין יידיש און ענגליש — אַ באַגאַבונג וואָס איז נאָך אַלץ אַ זעלטנהייט אין אמעריקע.

אין די 60קער יאָרן, נאָך דעם ווי נאַרמאַן פֿאַדהאַרעץ איז געוואָרן דער רעדאַקטאָר פֿון „קאַמענטאָרי“, האט זיך דאָס פנים פֿון זשורנאַל געביטן: די יידישע טעמאַטיק איז רעדוצירט געוואָרן, און די צייט-שריפֿט האט זיך אַלץ מער אָפּגעגעבן מיט אַלגעמייין-אַמעריקאַנישע און געאָפּאָליטישע ענינים. דערצו האָבן די 60קער יאָרן אַרויסגערוקט צו

דער פֿירערשאַפֿט אין אמעריקאנער ייִדישן לעבן דעם דריטן דור. אויך דער גייסטיקער קלימאט אין אמעריקע האָט זיך געענדערט. ס'איז אויפֿגעקומען די ציווילע-רעכט-באוועגונג, און דער „נייער לינקס" וואָס האָט פֿאַרכאַפֿט אַ באַדייטנדיקן סעקטאָר פֿון דער ייִדישער סטודענטן-שאַפֿט. די סינאָגאָגע-ייִדן האָבן שוין איצט דאָמינירט די אמעריקאנער ייִדישע סצענע, און דער ייִדיש-וועלטלעכער סעגמענט און זיינע אינסטיטוציעס — די ייִדיש-וועלטלעכע שולן, די ייִדישע פרעסע און דער ייִדישער טעאַטער — איז איינגעשרומפֿן; די אַלע ענדערונגען האָבן זיך אָפּגערופֿן אומגינסטיק אויף דער מערכה פֿון ייִדישן שרייִ-בער, ייִדישן קולטור-טוער, ייִדישן אַקטיאָר, און ממילא האָט עס אויך נישט קיין טובָה געטאָן נאָקסן.

אייניקע האָבן זיך געווונדערט אויף נאָקסעס התנהגות די לעצטע יאָרן: ער האָט זיך צייטנווייז אויפֿגעפֿירט רעליגיעז, און דאָך זיך אויסגעלעבט און געבליבן געזעלשאַפֿטלעך-טעטיק אין ייִדיש-וועלט-לעבן סעקטאָר. זינט איך געדענק איז נאָקס צוזאַמען מיט זיין סאַציאַ-ליסטישער איינשטעלונג געווען רעליגיעז אָנגעהויבט. במשך די לעצטע צוויי צענדליק יאָר, נאָכן אומקום פֿון אייראָפּעישן ייִדנטום, איז ער, ווי מיר אַלע געוואָרן נאָסטאַליש נאָך דער אונטערגעגאַנגענער ייִדיש-טראַדיציאָנעלער וועלט, נאָך איר נוסח און ניגון — ווי ער פֿלעגט זיך אויסדריקן. עטלעכע חדשים פֿאַר זיין פטירה, האָט ער מיר טעלע-פֿאָנירט אַז ער האָט אַקאַרשט איבערגעליינט מײַן לעצטנס-דערשינען בוך: „די אַנדערשקײט פֿון אמעריקאנער ייִדנטום", און ער זעט אַז אונ-דזער ביינדס דרכים אין ייִדישקײט זענען גאַנץ נאָענט.

איינער פֿון נאָקסעס באַליבטע פֿילאָסאָפֿן וועמען ער פֿלעגט אַפֿט דערמאַנען און ציטירן אין דער יוגנט איז געווען דער אמעריקאנער פֿאַעט-פֿילאָסאָף דזשאַרדזש סאַנטאַיאַנאַ (1863-1952) וועמענס אַפֿאַריזם וועגן רעליגיע ס'געדענקט זיך מיר נאָך פֿון מײַנע סיטי-קאַלעדזש-יאָרן. סאַנטאַיאַנאַ ציטירט אַ געדאַנק פֿון ענגלישן פֿילאָסאָף פֿראַנציס בייקאָן (1561-1626) אַז יענע וואָס זענען ווייניק באַהאוונט אין פֿילאָסאָפֿיע גייען אוועק פֿון רעליגיע, אָבער ווען זיי דערלערנען אַ סך פֿילאָסאָפֿיע קומען

זיי צוריק צו גאט. אויף דעם דיקטום מאַכט סאַנטאַיאַנאַ אַזאַ פּירוש:
„אַמת, זיי קומען צוריק, אַבער צו אַן אַנדער גאט, ווי דער וועמען זיי
האַבן פֿאַרלאָזט.“ איז אויב נאָקס איז צוריקגעקומען צום פֿביכול איז עס
נישט דער גאט פֿון אַברהם; אויך נישט דער גאט פֿון רמב"ם, נאָר דער
„גאט, אַדער נאָטור“ פֿון שפּינאַזאַ — ס'איז אַ פּיעטעט פֿאַר די וואַרצלען
פֿון אונדזער זיין.

פֿאַר סאַנטאַיאַנען איז רעליגיע אַ פּאַעטישע פֿאַרקערפּערונג פֿון
מענטשנס שייכות צום קאָסמאָס, און גאט איז פֿאַר אים אַ סימבאָל פֿון
יחידס אידעאַל. רעליגיע איז דאָ פֿאַקטיש מאַראַל און עטיק; זי איז די
נאַבלסטע אימאַזשינאַטיווע פֿאַרקערפּערונג פֿון מענטשלעכע אידעאַלן.
אין דער רעליגיעזער טראַדיציע, טענהט סאַנטאַיאַנאַ, זוכן מיר ריטואַל,
פּאַעזיע, שיינקייט און פּיעטעט. טעאַלאָגיע און דאָקטרינען מיינען דאָ
ווייניק. רעליגיע איז, לויט אים, אַ פּאַעטישע אינטערפּערטאַציע פֿון
דערפֿאַרונג. „רעליגיעס זענען גרויסע צויבער-מעשהלעך פֿון געוויסן;
די פֿונקציע פֿון רעליגיע איז אויסצודריקן דעם מענטשנס גורל אין
מאַראַלישע דימענסיעס, אין מיטאַלאָגישע און פּאַעטישע אימאַזשן. “.
נאָקס פּונקט ווי סאַנטאַיאַנאַ איז געווען אַ פֿילאָסאָפּישער נאַטוראַ-
ליסט — איינער וואָס האַלט אַז אַלץ וואָס דער מענטש באַגעגנט אין
וועלכן ס'איז שטח פֿון מענטשלעכער דערפֿאַרונג איז נאַטירלעך, נישט
איבערנאַטירלעך. די נאַטור איז די גאַנצע רעאַליטעט; פֿאַר אַ ייד מיינט
נאַקסעס עטישער הומאַניזם: קען זיך אַליין ווי אַ רינגעלע אין דער
גאַלדענער קייט וואָס ציט זיך פֿון באַרג סיני; און אַז אַ ייד וואָס וויל זיך
קענען און וויל פֿירן אַ ווירדיק לעבן, דאַרף ער אַפּשאַצן און פֿאַרשטיין
די גרויסע ראַלע וואָס דער יידישער עטאַס, און די יידישע טראַדיציע
האַבן געשפּילט אין אונדזער מחשבה, אין אונדזער געשיכטע, אין
אונדזער שבת, און טאַג-טעגלעכקייט.

אין אַן עסיי וואָס נאָקס האָט געשריבן אין 1982, אין זשורנאַל
„דזשודאַיזם“ קריטיקירט ער די ערשטע יידישע סעקולאַריסטן וואָס
זענען נישט גרייט געווען אַרײַנצוגיסן דעם יידישקייט-וויזן אין די אַלטע
קרוגן, און זענען אויך נישט געווען צוגעגרייט צו שאַפֿן נײַע קרוגן, אזוי

אז שבת איז נישט געוואָרן אַ טייל פֿון זייער וועלטלעכקייט-נוסח, און איז דעריבער נישט געוואָרן אינגעשלאָסן אין די סימבאָלן און צערע-מאַניאַלן פֿאַר זייערע קינדער. אַבער וועלטלעכע ייִדן, שטרייכט ער אונטער, האָבן גערעדט ייִדיש, אַ שפּראַך וואָס אירע אידיאַמען, ספּעציעל די וואָס שטאַמען פֿון העברעיִש און אַראַמיש, זענען דורכ-געזאַפט מיט טראַדיציע, און נאָכן דריטן חורבן, און דעם אויפֿקום פֿון מדינת-ישׂראַל, איז דער ריס צווישן סעקולאַריזם און טראַדיציע אינגע-שרומפּן. נאָקס פֿירט אויס: אויב דער ייִדישער סעקולאַריזם וויל בלייבן לעבן דאָרף ער רעאינטערפּרעטירן די ייִדישע טראַדיציע אין גיסט פֿון אַן עטישן הומאַניזם, און אַ נאַטוראַליסטישער וועלט-פּערספּעקטיוו (אונטערגעשטראַכן פֿון מיר, ש. ג.).

אין די פֿופֿציקער יאָרן ווען נאָקס איז געוואָרן פּראַפּעסאָר אין ניו-יאָרקער אוניווערסיטעט פֿלעגן מיר זיך אַפֿט טרעפֿן אויף לאַנטש אין אויטאָמאָט-קאַפּעטעריע, אויף בראַדוויי און 8טע גאַס. איך פֿלעג צוקומען פֿון שלום-עליכם-אינסטיטוט, וואָס האָט זיך געפֿונען אויף דער 17טער גאַס, און ער איז געקומען פֿון וואַשינגטאָן-סקווער, וווּ דער ניו-יאָרקער אוניווערסיטעט געפֿינט זיך. אַרום 2 אַזייגער איז שוין דער רעסטאָראַן געווען אויסגעליידיקט פֿון אַרומיקן אַרבעטס-עולם, פֿלעגן מיר קענען געמיטלעך שמועסן. מיר ביידע זענען דעמאָלט געווען שטאַרק פֿאַרנומען מענטשן אויף אונדזערע פּאַסטנס, און שרײַבעריש-לעקטאָריש; דאָך האָט די דעמאָליטיקע לעבעדיקע ייִדיש-ליטעראַריש-קולטורעלע סצענע אין ניו-יאָרק מיט איר שעפֿערישער עליטע אונדז ביידן אינטערעסירט — אירע אינעווייניקסטע מחלוקת, איר קנאַת-סופֿרים, אירע ראַנגלענישן בייצוקומען דעם פֿאַרפֿלייצנדיקן אַמערי-קאַנער ים פֿון שפּראַכלעכער אַסימילאַציע און צו פֿאַרפֿעסטיקן אַ ייִדישן אינדזל — אַט די דאָזיקע און אַנדערע ענינים זענען געווען די טעמעס פֿון אונדזערע שמועסן.

פֿון צײַט צו צײַט זענען מיר געגאַנגען צוזאַמען הערן אַ דעבאַטע, אַדער אַ לעקציע פֿון פּראַמינענטע געלערנטע. עס דערמאַנט זיך: די עטלעכע לעקציעס וואָס מיר האָבן געהערט פֿון גרשום שלום איבער

קבלה, אין „סטיוון וויז-אינסטיטוט“ און דעם סימפאזיום איבער מצי-
אות הבורא, ווו עס האבן זיך באטייליקט דער ארטאדאקסישער געלערנ-
טער און פֿירער ראבבי לעא יונג און פראַפֿעסאר סידני הוק.

עס איז אַ שאַד וואָס נאָקס האָט נישט באַוויזן אַרויסצוגעבן זײַנע
עסייען צווישן די טאַוולען פֿון ביכער; מען דאַרף אומבאַדינגט זיך
באַמיען אַפּצוקלייבן כאַטש צוויי בענדער פֿון זײַנע בעסטע עסייען און
אַפּהאַנדלונגען אין ייִדיש און ענגליש.

נאָקסעס פּראָדוקטיוו-שעפֿעריש לעבן אין צוויי קולטורן און
שפּראַכן האָט באַוויזן אַז אַ ייִדישער אינטעלעקטואַל און דענקער, וואָס
וויל זײַן אויטענטיש און געטרייבן צו זיך, קען געפֿינען אַ ברייטע אוידי-
טאַריע אויך אין אמעריקע. זײַן עטישער הומאַניזם און פֿילאָסאָפֿישער
נאַטוראַליזם איז אַ סינטעז פֿון אַן עכט-ייִדישער וועלטלעכקייט און
ייִדישער טראַדיציע וואָס קען געבן אַן אינהאַלט און אַנהאַלט די היינ-
טיקע און קומענדיקע ייִדישע דורות אין אמעריקע און אַנדערע לענ-
דער. זײַן בײַטראַג צו דער ייִדישער מחשבה און עסייַסטיק איז פֿון
בליבליקן ווערט פֿאַרן הייַנט און מאַרגן פֿון ייִדישן לעבן אומעטום. זאַל
זײַן אַנדענק זײַן געבענטשט!

(1987)

איז די אויפֿקלערונג געווען אַ דורכפֿאַל?

I

פֿאַראַן אַ היפשע צאַל אמעריקאנער ראבביס, פֿון אַלע שאַטירונגען,
וואָס זענען אַחוץ זייער באַרוף, אויך סאַציאַלאַגן, היסטאָריקערס, פּובלי-
ציסטן, און, פֿאַרשטייט זיך, טעאַלאַגן. אַבער מערסטע פֿון זיי גייען מיטן
שטראַם וואָס איז קאַנווענציאָנעל, שלילת-הגלותדיק אין טעאַריע, בעת

זיי אליין בליבן אין „גלות-אמעריקע“. ראביי ארטור הערצבערג גע-
הערט צו דער קליינער צאל אויסנאמען וואס וואגן צו טראכטן זעלבסט-
שטענדיק, און פֿון צייט צו צייט אפֿילו צו קריטיקירן די אמעריקאנער
יידישע און ישראלדיקע עסטאבלישמענטס. ער שרייבט און פֿאלעמי-
זירט איבער צייט-פֿראַגן, און א טייל פֿון די דאזיקע אַרטיקלען און אפֿ-
האַנדלונגען האָט ער צונויפֿגעזאַמלט אין אַ בוך וואָס מיר ווילן דאָ
באַהאַנדלען*.

ד"ר הערצבערג האָט געוואָגט צו קריטיקירן גאַלדע מאירס טעלע-
גראַמע צו פּרעזידענט ניקסאָן, שטיצנדיק די מלחמה אין וויעטנאַם. ער
האַט קריטיקירט ישראלס באַהאַנדלונג פֿון אירע „שוואַרצע פּאַנטערס“
— די אַרעמע יידישע יוגנט וואָס שטאַמט פֿון צפֿון-אַפֿריקע און אַנ-
דערע לענדער. עס איז אויך באַקאַנט אַז ער איז אַ קעגנער פֿון דער
איצטיקער ישראל-רעגירונגס פּאָליטיק צו באַזעצן ייִדן אין יהודה און
שומרון. ווי אַ געלערנטער האָט זיך הערצבערג געמאַכט אַ נאַמען מיט
זײַן בוך אין ענגליש: „די פּראַנצויזישע אויפֿקלערונג, און ייִדן“, און מיט
זײַן אַנטאַלאָגיע: „די ציוניסטישע אידעע“, אחוץ די אַלע אויפֿטונגען
זײַנע איז נאָך מער רבותא, היַנטיקע צײַטן ווען מערסטע אמעריקאנער
ראַביס באַנוצן זיך ווייניק מיט ייִדיש — דער פֿאַקט וואָס הערצבערג
האַט אַ וואַרעמע באַצײונג צו ייִדיש און דער ייִדיש-קולטור. ער איז
אַקטיוו אין דער אַרבעט פֿאַרן יוואָ, און באַטייליקט זיך אין די
„צוקונפֿט“-סימפּאָזיוםס.

אין עלטער פֿון פֿינף יאָר איז אַרטור הערצבערג געבראַכט גע-
וואָרן קיין אמעריקע (באַלטימאָר) וווּ זײַן פֿאַטער, אַן אַרטאָדאָקסישער
רבֿ, האָט זיך באַזעצט מיט זײַן פֿאַמיליע. דאָ האָט אַרטור געלערנט אי
תּלמוד, אי אַלגעמיינע לימודים. ער האָט גראַדוירט פֿון דזשאַן
האַפּקיןס אוניווערסיטעט, און שפּעטער פֿון ייִדיש טעאַלאָגישן סעמי-
נאַר אין ניו-יאָרק. די לעצטע יאָרן איז ער דער ראַביי פֿון דער קאַנסער-

*) Being Jewish in America by Arthur Hertzberg. Shoken Books; N.Y., 1979,
287 pp.

וואַטיווער שול אין ענגלווד, ניו-דזשוירזי, גלײַכצײַטיק איז ער וויצע-פרעזידענט פֿון ייִדישן וועלט-קאָנגרעס.

אין דעם איצטיקן בוך: „צו זײַן אַ ייד אין אמעריקע“ עקזאַמענירט ער לויט זײַן רעליגיעז-ציוניסטישן וועלט-באַנעם די פּראַבלעמען וואָס שטייען היינט-צו-טאָג פֿאַר אמעריקאנער ייִדן; די ספּעציפֿישע אַרויס-רופֿן צום ייִדישן לעבן און קולטור, וואָס די מאַדערנע צײַט רוקט אַרויס. ער ראַנגלט זיך מיטן פּראַבלעם פֿון ייִדישער אייגנאַרטיקייט, ווי עס באַ-ווירקט ייִדן גופּא, און ווי עס איז משפּיע אויף די באַצײונגען מיט נישט-ייִדן. ער באַטראַכט די פֿאַרשידענע אַספּעקטן פֿון דער קולטור און פּאָליטיק פֿון אמעריקאנער ייִדנטום, און די אַפֿט-דיסקוטירטע פּראַגע: צי איז דער אמעריקאנער ייד אין גלות? איז אויב אַפֿילו אַ וועלטלעכער ייד ווי איך וועט נישט קענען מספּים זײַן מיט זײַנע אויספֿירן איז אויך פּדאָי זיך באַקענען מיט זײַנע מיינונגען, וואָס זענען באַזירט אויף אַ סך ייִדיש וויסן, און אויף זײַן קענען עטלעכע ייִדישע דורות אין אמעריקע, און דערצו האָט קיינער פֿון אונדז — אַחוץ אַפֿשר עקסטרעמע אַרטאָ-דאָקסן — נישט קיין פֿאַרטיקע ענטפֿערס אויף די דילעמעס וואָס דאָס אמעריקאנער לעבן — און נישט בלויז אמעריקאנער — רוקט אַרויס פֿאַר אונדז ייִדן בײַם סוף פֿון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט.

שרײַבנדיק וועגן די באַצײונגען צווישן אמעריקאנער ייִדן און שוואַרצע, האַלט הערצבערג אַז די געזעלשאַפֿט איז שולדיק די שוואַרצע אַ ביסל גרויסמוטיקייט, ווייל זײַ הייבן אָן זײַער לעבן ווי יורשים פֿון אַ שלעכטן עבֿר; און ווייל ער איז אַ ציוניסט, טענהט ער, מוז ער זײַן פֿאַר „אַפֿירמאַטיווער אַקציע“. ער האַלט אַז די פֿאַדערונג פֿון אַ ייִדישער מלוכה איז בײַ אים אַ פֿאַרם פֿון „אַפֿירמאַטיווער אַקציע“ אויף אָן אינטערנאַציאָנאַלן פֿאַרנעם. די וועלט איז שולדיק ייִדן אַ ספּעציעלע באַהאַנדלונג ווי אַ באַלײונג פֿאַר די צרות וואָס מיר האָבן געליטן אין עבֿר. פּונקט אזוי איז אמעריקע שולדיק די שוואַרצע פֿאַר אירע חטאים. די דאָזיקע אַנאַלאָגיע איז אַבער ווייט נישט גלײַך: ראשית, זענען די שוואַרצע נישט קיין היימלאַז פֿאַלק ווי ייִדן; זײַ האָבן עטלעכע אייגענע מדינות אין אַפֿריקע און אין קאַריביאַישן ים. אַפֿירמאַטיווע אַקציע פֿאַר

די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָט שוין דערפֿירט אין אַ ריי אמעריקאנער שטעט צו קאָנפֿליקטן צווישן די ראַסן, און ס'קען דערפֿירן צו דעם אַז אַלע אַנדערע מינאַריטעטן אין אמעריקע זאָלן פֿאָדערן אַ פֿראַצענט-נאַרמע, און דאָ איז אַ געפֿאַר נישט בלויז פֿאַר ייִדן, נאָר פֿאַר אַלע אמעריקאנער. דערצו וואַלט עס אַרונטערגענידערט די קוואַליטעט פֿון אמעריקאנער פֿראַפֿעסיאָנאַליזם. אַזאַ פֿראַמיניטער ייִדיש-אַמערי-קאַנער ליבעראַל ווי מאַריס אייבראַם האָט אַנומלט באַוויזן אין עטלעכע לענגערע בריוו אין דער „ניו-יאָרק טייַמז“, די סכּנה וואָס „אַפֿיר-מאַטיווע אַקציע“ איז פֿאַר דער אמעריקאנער דעמאָקראַטיע, וווּ דער יחיד, פֿון יעדער ראַסע, איז גלייכבאַרעכטיקט, און דאַרף האָבן אַלע געלעגנהייטן לויט זיינע פֿעיקייטן.

יעדער וואָס איז באַזאָרגט וועגן ייִדישן קיום אין אמעריקע וועט מספּים זײַן מיטן מחבר, אַז כּדי צו באַפֿעסטיקן ייִדישע עקזיסטענץ, מוזן מיר ייִדן טיילווייז זײַן איזאָלירט פֿון אַרום, און דער ערשטער באַדינג פֿאַר דעם זענען טאַג-שולן פֿאַר ייִדישע קינדער — כאַטש פֿאַר אַ 10-15 פֿראַצענט פֿון זײַ. אין טאַג-שולן וועלן ייִדישע קינדער האָבן גענוג צײַט איבערצונעמען דעם ייִדישן עטאַס וואָס איז פֿאַרקערפּערט אין תּנ"ך, אין תּלמוד, אין דער ייִדישער פֿילאָסאָפֿיע, און אין דער מאַדערנער העברעיִשער און ייִדישער ליטעראַטור.

II

אין דער עסיי וועגן אַנטיסעמיטיזם און דעם חורבן, צײַכנט דער מחבר אָן די קאָנפֿליקטן צווישן ייִדן און גוים אין אונדזער צײַט, ווען אין צענטער פֿון דער שנאה שטייט די עקזיסטענץ פֿון מדינת ישׂראל. אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, האַלט ער, איז יעדע פֿון די ברירות וואָס די עמאַנציפּאַציע האָט אָנגעבאַטן געוואָרן פֿאַרווירקלעכט. דער מערבֿ-אייראָפּעיִשער חלום פֿון עמאַנציפּאַציע איז געוואָרן רעאַליזירט אין אמעריקע. אָבער די סעקולערע „כּל-הגוים מדיקע“ ישׂראל איז געוואָרן דער היינטיקער עקויוואַלענט פֿון דער ייִדישער אמונה, ד"ה, די לאַיאַליטעט וואָס ישׂראל רופֿט אַרויס בײַ ייִדן איז די קעגנוואַרטיקע

פֿאַרם פֿון יידישער אייגנארטיקייט. אַט דער פֿענאַמען איז די פֿאַר-
קערפּערונג פֿון דער אַלט-יידישער אידעע אַז מיר זענען אַנדערש פֿון
אַלע אַנדערע אומות.

דאָס מיינט, לויט אים, אַז דעם דאָזיקן יידישן באַוווּסטזיין האָבן
אונדזערע שונאים פּסדר אַטאַקירט זינט דעם אַלטערטום. די אַלטער-
טימלעכע העלעניסטישע אַנטיסעמיטן האָבן אונדז פֿאַרגעוואַרפֿן אַז מיר
זענען אַנטי-סאַציאַל, וויל מיר ווילן נישט עסן אַדער טרינקען מיט זיי
צוזאַמען. די קריסטן ווידער האָבן געהאַלטן, אַז מיר זענען די איינציקע
געמיינשאַפֿט וואָס האָט אַפּגעוואַרפֿן „דאָס נייע ליכט פֿאַר דער גאַנ-
צער מענטשהייט“.

הינטיקע קריסטן באַטראַכטן אונדז ווי אַ מאַדנע אינטערנאַציאָ-
נאַלע סאַציאַל-פּאָליטישע ענטיטעט. אויב מיר ווילן זיין ערלעך מיט זיך,
האַלט הערצבערג, מוזן מיר צוגבן אַז מיר זענען טאַקע אַזוי געווען און
וועלן וויטער אַזוי בלייבן אין אַ סעקולאַריזירטער פֿאַרם. דאָס וועט
דערפֿירן צו אַ רעוויטאַליזירונג פֿון יידישן גיטט. דאַרפֿן מיר דעריבער
פֿאַרשטיין אַז די מחלוקה מיט אונדזערע שונאים איז וועגן ווידער-
אויפֿקום פֿון דער אַנדערשקייט פֿון וועלט-ייִדנטום. „מיר אונטערשיידן
זיך נישט שטאַרק פֿון אונדזערע קריטיקערס בנוגע די פֿאַקטן; די
מחלוקה איז וועגן מאַראַלישן אורטייל, וועגן דעם ווערט פֿון דעם וואָס
מיר זענען, און צי אונדזער יידישקייט פּאַסט זיך אַרײַן אין אַ געוויסער
וויזיע פֿון דער מענטשלעכער געזעלשאַפֿט“ (ז' 42-48).

ער ציט וויטער די ליניע פֿון יידישער אַנדערשקייט אין אַמעריקע
אויפֿן עקאַנאָמישן שטח און ער וואַרפֿט אָפּ די פֿאַרשפּרייטע מיינונג אַז
אין מיטלאַלטער און אין דער נייער צייט האָבן ייִדן זיך געריסן צו
אינטעלעקטועלע באַשעפֿטיקונגען און פּראַפֿעסיעס צוליב אַנטי-
סעמיטיזם. ער פֿאַרשטייט אַז ס'איז נישטאָ קיין צידקות אין פֿיזישער
אַרבעט — דאָס איז אַ ראַמאַנטישער מיטאַס. אין דער אמתן איז עס
געווען דער יידישער ווילן און דראַנג צו שאַפֿן די יידישע עקאַנאָמישע
אַנדערשקייט. וואָס אַפּענער די געזעלשאַפֿט, אַלץ מער אַנדערש זענען
ייִדן.

דאָ קען מען זיין מחולק מיט אים און אים פֿרעגן, צי איז דאָס טאַקע אזוי געווען ביז דער צווייטער וועלט-מלחמה אין אַ ריי לענדער אין מזרח-אײראָפּע — אין פּוילן, אין סלאָוואַקיע, אין רומעניע? דאַרטן זענען געווען אַ גרויסע צאַל ייִדישע האַרעפּאַשניקעס, וואָס די אַנטי-סעמיטישע רעגירונגען האָבן געטריבן צו עמיגרירן, אָדער צו ווערן לופֿטמענטשן; אָבער ייִדן האָבן זיך געוואַלט פּראַלעטאַריזירן.

ד"ר הערצבערג איז נישט מסכים — און דאָ איז ער גערעכט — מיט סאַרטריס טעזע אַז אַלץ וואָס איז אַנדערש אין שייכות צו ייִדן איז אַן אויסטראַכטעניש פֿון אַנטיסעמיטן, און דער רעזולטאַט פֿון אויסער-לעכע נעגאַטיווע פּאַקטאַרן. די דאָזיקע הנחה, טענהט ער, גייט אַרויס פֿון פֿאַלשן שטאַנדפּונקט, אַז די געירשנטע ייִדישע קולטור איז נעגאַטיוו. אַזאַ שטעלונג צו אַנטיסעמיטיזם ווי סאַרטרי האָט, מיינט פּאַקטיש אַז אמתע פֿרײַהייט פֿאַר ייִדן איז מחייב אַז זיי זאָלן דעמאָלט אויפֿהערן צו זיין ייִדן; זיי זאָלן ווערן ווי אַלע, ס'הייסט, פּראַנצויזן.

ס'איז אַן אַלטע געשיכטע: די בעסטע נישט-ייִדישע ליבעראַלן און סאַציאַליסטן — מיטן אויסנאַם פֿון אַ ריינהאַלד ניבויר, דזשאַרזש פּ. מור, טראַווערס הערפֿאַרד, און אַפֿשר נאָך עטלעכע חסידי אומות העולם — זיי אַלע זענען גרייט אונדז „אויפֿצונעמען" ווי גלייכע, בתנאי אַז מיר וועלן פֿאַרלירן אונדזער אייגן פנים.

דער אַנטיסעמיטיזם, דערמאַנט אונדז דער ראַבײַ, שטאַמט פֿון דעם אַלטן גריכישן אײַנשטעל, אַז די „באַרבאַרן" דאַרפֿן ווערן העלענזירט פּדי מ'זאָל זיי אַקצעפּטירן. אָבער מיר דוכט זיך, אַז דאָס איז אַ סימפּלי-ציסטישע דערקלערונג פֿון אַנטיסעמיטיזם, וואָרעם אויב אזוי, פֿאַרוואָס ווערט דער דאָזיקער צוגאַנג נישט אַנגעווענדט אויך אויף די איסלאַ-מישע פֿעלקער און זייער קולטור, וועלכע האָט אויך נישט איבער-גענומען דעם העלענזיזם? פֿאַרוואָס מוזן בלויז ייִדן זיין ווי „אַלע"?

ייִדן, גלויבט ער, און ס'וילט זיך טיילן זיין גלויבן, וועלן נישט אויפֿגעבן זייער אייגנאַרטיקייט אַפֿילו בימי משיח. די פּראַגע איז: מיט וואָס פֿאַר אַן אינהאַלט מיר וועלן אַנפֿילן די דאָזיקע אייגנאַרטיקייט.

III

אין זײַן אָפטימיסטישער עסיי וועגן דער ייִדישער ניו־יאָרק שטעלט ער זיך אָפּ אויף דער ראַלע פֿון ייִדן אין פֿאַרמירן דעם כאַראַקטער פֿון דער שטאָט און פֿון גאַנצן לאַנד. ניו־יאָרק איז די גרעסטע ייִדישע קהילה פֿון אַלע צײַטן, און זי איז אויך אַ צענטער פֿון תורה און ייִדישער שפּערישקייט. ער ווייזט אָן אויף דעם פּאַראַדאָקס אָז די „אַמערי־קאַנישע“ אימיגראַציע־כוואַליעס — ס׳הייסט פֿון ספּרדים און דײַטשע ייִדן — האָבן געהאַט אַ קנאַפּן באַטייט פֿאַר אַמעריקע, בעת די „אַמווי־ניקסטן“ אַמעריקאַנישע, די מזרח־איראָפּעיִשע ייִדן, האָבן געהאַט אַ גרויסע השפּעה ביים טראַנספֿאַרמירן אַמעריקע ווי אַ גאַנצע. ווי אַ בײַשפּיל: אין יאָר 1880 זענען פֿון די דעמאָלט־עקזיסטירנדיקע 206 קאַנגרעגאַציעס, 200 געווען רעפֿאַרמירטע. מיט צוואַנציק יאָר שפּעטער איז שוין געווען גאַנץ אַנדערש: הונדערטער ייִדיש־רעדנדיקע שולן און בתּי־מדרשים זענען אויפֿגעקומען. אין 1880 איז די מאַדע געווען זונטיק־גאַטסדינסטן; איצט איז דאָס מער נישטאַ. אויך בנוגע ציוניזם איז געשען ענלעכעס; צו זײַן אַ ציוניסט האָט אַמאָל געמיינט „טאַפּלטע לאַיאַ־ליטעט“; אָבער היינט טראַכט מען נישט אַזוי.

די נייע אימיגראַציע פֿון מזרח־איראָפּע איז באַשטאַנען אויף איר רעכט פֿון אַן אייגענער רעליגיע, אַן אייגענער פּאָליטיק, אַן אייגענער וויזיע פֿון אַ גערעכטער אַמעריקע, און די רעכט אויף איר אייגענער קולטור. און אפילו דער איצטיקער דור, וואָס איז שוין אינטעגרירט אין אַמעריקע, רעפּרעזענטירט אַן אייגנאַרטיק, אַנדערשטיקן עלעמענט אין לאַנד.

פֿונדעסטוועגן קוועסטיאָנירט מען ניט די קרעדענשלים פֿון אַמערי־קאַנער ייִדנטום, וואָס איז אַן אומצורײַסבאַרער טייל פֿון אַמעריקע. ד״ר הערצבערג פֿירט אויס אַז נישט געקוקט אויף אַלע פעסימיסטן איז דער אַמעריקאַנער ייִדישער קיבוץ דער איינציקער מייעוט וואָס עקזיסטירט איצט אין פֿערטן דור ווי אַ קולטורעל־אַנדערשדיקע גרופּע.

אָבער אין דער אָפּהאַנדלונג וועגן דער מלוכה־שייכות צווישן דער

קירך, דער מלוכה און ייִדן, הערט איר גאר אן אנדער טאָן: דאָ דאַמי-
 נירט אין אים דער ראַבבּי, נישט דער דיסציפּלינירטער היסטאָריקער. ער
 פּסקנט אָפּ, אַז די אויפֿקלערונג-עפּאָכע אין אייראָפּע איז דורכגעפּאַלן,
 ווייל אין דער ליבעראַלער אַנטי-קלעריקאלער 3טער פּראָנציוזישער
 רעפּובליק (1870-1940) האָט מען נישט פּראָדוצירט קיין אמתע
 קולטורעלע גלייכהייט, און ווייל ביז איצט לערנט מען אין די פּראַנ-
 ציוזישע פּאַבליק-סקולס אום שבת, נישט זונטיק. אָבער איז דאָס די
 הויפט-קריטיקע פּאַר עמאַנציפּאַציע? איז טאַקע דער הינטיקער פּראַנ-
 ציוזיש-ייִדישער קיבוץ אַזוי רעכטלאָז ווי ער איז געווען פּאַר דער אויפֿ-
 קלערונגס-עפּאָכע, וועלכע האָט דאָך צוגעגרייט די רעוואָלוציע! אַפּילו
 ווען די פּראָנציוזישע רעוואָלוציע האָט נישט באַפּרייט ייִדן ווי אַ
 קאַלעקטיוו, נאָר ווי יחידים, און אַפּילו ווען צווישן אירע פּירער זענען
 געווען אַנטיסעמיטן, קען מען קאַטעגאָריש דערקלערן אַז די אויפֿ-
 קלערונג איז געווען אַ דורכפּאַל? די גרונט-אידעען פֿון דער פּראַנ-
 ציוזישער אויפֿקלערונג זענען דאָך פּאַרקערפּערט אין דער אַמערי-
 קאַנער אומאָפּהענגיקייט-דעקלאַראַציע, און אין דער קאַנסטיטוציע. און
 די דאָזיקע קאַנסטיטוציע און אירע אַמענדמענטס איז נאָך אַלץ אַ ליכט-
 טורעם פּאַר דער וועלט.

פּונקט אַזוי אומגערעכט איז זײַן פּסק אַז דער קולטור-פלוראַליזם
 איז געווען אַ פּוסטע פּאַנטאַזיע. אַזוי מיינט ער. אָבער די „האַרוואָרד-
 ענציקלאָפּעדיע פֿון עטנישע גרופּעס“, וואָס איז דערשינען מיט עטלעכע
 יאָר צוריק — און אין איר באַטייליקן זיך אַנגעזעענע ייִדישע און נישט-
 ייִדישע-געלערנטע — נעמט זייער ערנסט דעם קולטור-פלוראַליזם פֿון
 האַראָס קאַלען. אַלע גיבן צו אַז דער קאַלעניזם האָט שטאַרק געהאַלפֿן
 שאַפֿן אַ גינסטיקן קלימאַט פּאַר מינאַריטעט-קולטורן אין אַמעריקע, און
 ספּעציעל פּאַר דער אַמעריקאַנער ייִדישער מינאַריטעט. פּאַרשטייט זיך,
 אַז די טעאָריע דאַרף ווערן ווייטער אַנטוויקלט און צוגעפּאַסט צו די
 הינטיקע באַדינגונגען, צו די נייסטע אויסגעפּינסן אין דער סאַציאַל-
 לאַגיע, און צו די ענדערונגען אין דער אַלגעמיינער געזעלשאַפֿט.
 ראַבבּי הערצבערג פּרובירט באַפּעסטיקן זײַן טעזע מיט וויל הער-

בערגס בוך: „קאטאליק, פראטעסטאנט און ייד“, וואס ארגומענטירט אז די אייניקלעך פון די אימיגראנטן האלטן דא אויף בלויז איין קאמפאָ-נענט פון זייער אמאליקער קולטור: די רעליגיע. אבער, ווי יידישע פוב-ליציסטן האבן באוויזן, ווען הערבערגס בוך איז דערשינען, פאסט הער-בערגס פארמול לחלוטין נישט פאר יידן. אונדזער אנדערשקייט דריקט זיך אויס נישט בלויז אין רעליגיע, נאר אויך אין אונדזער געשיכטע, אין אונדזער עטאס, אין אונדזער היסטארישן באוויסטזיין, אין אונדזער פאלקישקייט, אין דער העברעישער און מאדערנער יידישער ליטע-ראטור; און דאס אלץ קען מען נישט אריינשטופן אין דער קאטעגאריע פון אמונה. מיר זענען אן עם לבדד ישכון: אנדערש פון אלע אנדערע מינאריטעטן אין אמעריקע.

פאראן נאך א ריי באהויפטונגען אין דער עסיי, וואס איז מער דרשה ווי באגרינדעטע פארשונג. אזוי למשל דערקלערט הערצבערג וועגן ערשטן אמענדמענט צו דער אמעריקאנער קאנסטיטוציע וועגן דער סעפארירונג פון שטאט און רעליגיע, אז דאס איז נישט קיין עיקר פאר אמעריקאנער יידן. אדער אזא פילפול: דער ייד איז אין תוך א פראדוקט פון א טראדיציע וואס איז אינטעלעקטועל, נישט אידעאָ-לאגיש. דעמאקראטיע איז אן אידעאלאגיע, אזוי איז אויך פלוראליזם; און ביידע זענען לעבנסוויכטיק פאר יידישער עקזיסטענץ, און פאר דער מענטשלעכער ווירדע.

VI

עס ווילט זיך נאך מאכן עטלעכע באמערקונגען וועגן דער עסיי: איז דער ייד אין גלות? די טעמע איז שוין אזוי אלט ווי „דער יידישער גלות“... אפשר איז דאס אינטערעסאנט פאר ציוניסטן וואס לעבן אין חוץ-לארץ, און זענען נישט שווה בשווה מיט זייער געוויסן... הערצ-בערג איז דא גארנישט מחדש. נאר ער רעדט ווידער אין א פויפסט-לעכן טאן וואס מען מוז אפוארפן. ער דערקלערט דא בפירוש אז ער איז נישט מסכים מיט בן-גוריוןען אז אמעריקע איז גלות. און דערנאך

דיסקוטירט ער וועגן די אָפּגעפֿרעמדטע ייִדיש־אַמעריקאַנער אינטעלעקטואַלן.

די אַמעריקאַנער געזעלשאַפֿט, נישט געקוקט אויף איר סעקולאַר־ריוואַציע, איז פֿונדעסטוועגן נישט נייטראַל; זי איז קריסטלעך און גינסטיק צום קריסטנטום, נישט ייִדנטום. דער ר־טאַג איז זונטיק, נישט שבת. די אָפּגעפֿרעמדטע ייִדישע אינטעלעקטואַלן, די אַליענירטע באַשטעטיקן זיין טעזע, האַלט ער, אַז דער ייִד איז אַ פֿרעמדער אין דער וועלט. ער זאָגט אַז אַזעלכע שרײַבערס ווי נאַרמאַן מיילער, לעסלי פּידלער, און אַנדערע, אַנערקענען דעם פֿאַקט אַז דער ייִד איז אַ פֿרעמד־דער, אָבער זײ צעשטערן די דאָזיקע דעפּיניציע דערמיט וואָס זײ זאָגן גלייכצײטיק אַז די אָפּפֿרעמדונג פֿון ייִד איז די מערכה פֿון מאַדערנעם מענטש בכלל... הייסט עס, אַז נישט דער ייִד ווערט ווי אַלע, נאָר אַלע ווערן ווי דער ייִד.

הערצבערג גיט צו אַז אין דעם איז דאָ אַ ביסל אמת, אָבער, טענהט ער, בעת ייִדישע און גוִיִשע שרײַבערס זענען אָפּגעפֿרעמדט פֿון דער מיטלקלאַס־קולטור, איז עס אין ראַדיקאַל אַנדערע, אַנטיסעטישע ריכטונגען. אָפּפֿרעמדונג בײַ גוִים איז נישט אַלע מאַל רעוואַלוציאַנער, נאָר אַפֿט קאַנסערוואַטיוו, און אַנטיסעמיטיש... דאָס איז אַנווענדבאַר אויף הענרי דזשיימס, ט. ס. עליאָט, טעאַדאָר דרייזער, העמינגוועי און הענרי מילער. וועגן עזרא פֿאָונד איז דאָך נישט נייטיק צו דערמאַנען. אַזוי פֿאַסירט עס אַפֿט בײַ די אָפּגעפֿרעמדטע גוִיִשע שרײַבערס און אינטעלעקטואַלן. זײ בלייבן פֿלייש און בלוט פֿון דער געזעלשאַפֿט קעגן וועלכער זײ רעוואַלטירן. זײ גייען געוויינלעך צוריק אַהיים. אָבער אַ ייִדישער אינטעלעקטואַל, פֿדי ער זאָל אַרײַן אין דער ניש־ייִדישער גרויסער וועלט, מוז פֿאַרברענען אַלע בריקן צו זײַן ייִדישן עבֿר דורך אַ ראַדיקאַלן איבערבייט (שמד) און ער מוז אַריבערגיין צו דער קולטור און רעליגיע פֿון דער מערהײַט. אַזוי פֿסקנט דער ראַבײַ. אָבער שטימט דאָס מיט דער אַמעריקאַנער ווירקלעכקייט, און איז דאָס כאַראַקטעריסטיש פֿאַר די אַליענירטע ייִדישע שרײַבערס אין אַמעריקע?

דאָס איז אין אַ גרויסער מאָס געווען דער פֿאַל אין אייראַפּע,

ספעציעל אין דײַטשלאַנד. ס'איז אַבער נישט אַנווענדבאַר אויף אַמע-
ריקע. דאָ איז דאָך אין אַ סך פֿאַלן געשען פּונקט פֿאַרקערט: דאָ זענען אַ
רײ פֿון די באַרימטסטע ענגליש-שרײַבנדיקע ייִדן צוריקגעקומען אַהײם,
און זיך אידענטיפֿיצירט ווי ייִדן. לאַמיר דערמאָנען כאַטש עטלעכע, וואָס
זענען געוואָרן ייִדישלעכער: אַלפֿערד קײזין, סאַל בעלאָו, אױרווינג האָו,
נאַרמאַן פֿאַדהאַרעץ, אױרווינג קריסטאַל, און אַ צאַל אַנדערע ווייניקער
פֿאַפּולערע.

וואָס איז דער רעצעפט צו דער אַליענאַציע וואָס ד״ר הערצבערג
ווייטיקט איבער איר? אַפֿילו ווען איר וועט אַפּוואַרפֿן זײַן אַנאַליז וועגן
די אַפּגעפֿרעמדטע ייִדישע שרײַבערס און אינטעלעקטואַלן וועט איר
מוזן צוגעבן אַז די אײנציקע האַפֿענונג, ווי דער מחבר שלאַגט פֿאַר,
ליגט אין טאַג-שולן פֿאַר ייִדישע קינדער, און אין קולטיווירן ייִדישע
ווערטן. דאָס איז דער פֿאַרבאַדינג פֿאַר ייִדישן המשך אין אַמעריקע.

(1984)

III

די שליחות פֿון דער
ייִדישער ליטעראַטור

III די שליחות פֿון דער יידישער ליטעראַטור

- 239 אין דער רעפובליק פֿון וואַרט
- 247 סינטיאַ אַזיק, און דער מהות פֿון דער יידישער ליטעראַטור
ש. ניגער — דער קריטיקער און מורה-דרך
- 256 (צו זיין דרייסיקסטן יאַרצייט)
שלום אַש — דער קינסטלער און זיין קרעדאַ
- 270 (צו זיין הונדערטסטן געבוירן-יאָר)
- 277 יצחק באַשעוויס-זינגער, און דער פּוילישער ייד
קאַדיע מאַלאַדאַווסקי — די פּאַעטעסע און עסייסיטין
- 281 (צו איר צענטן יאַרצייט)

אין דער רעפובליק פֿון וואַרט

(באַמערקונגען וועגן דעם אינטערנאַציאָנאַלן „פען“־קאָנגרעס)

אין משך פֿון זעקס טעג — פֿון 12טן ביזן 17טן יאָנואַר ה"י, איז אין ניו-יאָרק פֿאַרגעקומען דער אינטערנאַציאָנאַלער „פען“־קאָנגרעס צו וועלכן עס זענען געקומען 700 שרייבער פֿון 40 לענדער, און צווישן זיי פֿון ישראלדיקן העברעישן „פען“־צענטער — דער נאַוועליסט עמוס עוז, און דער פּאָעט יהודה עמיחי. עס איז געווען אַ ווייטיק וואָס צו אַ קאָנגרעס אין דער גרעסטער ייִדישער שטאָט אין דער וועלט, איז „ייִדיש-לאַנד“, דער ניו-יאָרקער ייִדישער „פען“־צענטער נישט געווען רעפרעזענטירט. עס איז אפשר אַ חצי-נחמה וואָס צווישן די דעלעגאַטן האָבן זיך אַנגעזען אַ סך פּראָמינענטע ייִדישע פען-מענטשן וואָס שרייבן אין פֿרעמדע שפּראַכן.

ווען שרייבער פֿון פֿאַרשידענע מדינות קומען זיך צוזאַמען, קען מען נישט דערוואַרטן אַז אַלע זאָלן האָבן דעם זעלביקן וועלט-באַנעם, אָדער איין קוק אויף דעם מהות פֿון ליטעראַטור, און איר שייכות צו דער מלוכה — די צענטראַלע טעמע פֿון דעם קאָנגרעס. האָט טאַקע דער פּרעזידענט פֿון אַמעריקאַנער פ. ע. ו.י. דער נאַוועליסט נאַרמאַן מעילער, אין זײַן דערפֿענעננס-רעדע באַטאָנט, אַז דער קאָנגרעס קומט פֿאַר אין אַ שטאָט, וווּ עס לעבן 30,000 מיליאָנערן, און 30,000 היימלאַזע וואָס האָבן נישט קיין דאָך איבערן קאַפּ. בײַ דער זיצונג האָבן 71 אַמעריקאַנער שרייבער פּראָטעסטירט קעגן דער פֿאַרבעטונג פֿון סעקרע-טאַרי-אָו-סטייט, דזשאַרדזש שולץ, ווייל ער פֿאַרטרעט אַ רעגירונג וועלכע האָט, אויפֿן סמך פֿון מעקערן-וואַלטער-געזעץ פֿון 1952, נישט אַרויסגעגעבן קיין ווײַצע אַרײַנצוקומען אין לאַנד, שרייבער מיט קאָמוניסטישע, אָדער אַנאַרכיסטישע איבערצייגונגען. שולץ האָט זיך פֿאַרטיידיקט, אַז דאָס איז צו באַוואַרענען דאָס לאַנד קעגן שפּיאָנען.

דער שרייבער פֿון די שורות האָט נישט בדעה צו באַרירן אַלע פֿראַגן וואָס דער קאָנגרעס האָט אויפֿגענומען, ער וויל בלויז מאַכן עטלעכע באַמערקונגען וועגן צוויי צענטראַלע ענינים וואָס די שרייבער האָבן דיסקוטירט, און דאָס זענען שטרייט-פּונקטן וואָס אינטערעסירן נישט בלויז פּען-מענטשן; וואָרעם אויב אפילו איר זאָלט האַלטן, ווי אייניקע קריטיקער באַהויפטן, אַז די גרויליקע געשעענישן פֿון היינטיקן יאָרהונדערט, ספּעציעל דער יידישער חורבן, האָט צעשטערט דעם גלויבן אין דער ליטעראַטור ווי אַ הומאַניזירנדיקער איינפֿלוס — אַפילו דעמאָלט מוזט איר מודה זײַן, אַז שרייבער פֿון אַלע ליטעראַרישע זשאַנרען באַווירקן מענטשן און געשעענישן צום גוטן, אַדער צום שלעכטן.

איינע פֿון די וויכטיקסטע דיסקוסיעס איז פֿאַרגעקומען אַרום דעם רעפֿעראַט פֿון נאַבעלירטן יידיש-אַמעריקאַנער נאָוועליסט סאַול בעלאָו, וועלכער האָט עלעגאַנט רעפֿערירט וועגן: „אַליענאַציע און דער אַמעריקאַנער חלום“. ער האָט קריטיקירט די אַמעריקאַנער שרייבער, וואָס זענען נאָך אַלץ פֿאַרגלויבט אין דער אידעע פֿון אַליענאַציע, אין דער אַפֿפֿרעמדונג מצד דעם קינסטלער צו דער געזעלשאַפֿט אין וועלכער ער לעבט. פֿילאָסאָפֿן און קינסטלער אין 17טן און 18טן יאָר-הונדערט האָבן צוגעגרייט אַ סטרוקטור וואָס האָט געשאַפֿן אַ פֿרייע און פֿראַספּעריירנדיקע געמיינשאַפֿט. דער אַמעריקאַנער מיטלקלאַס, האָט בעלאָו געטענהט, איז פֿאַרנומען מיט פּשוטע ווונטשן: קליידער, ווינונגען, געזונט, די אַמעריקאַנער דעמאָקראַטיע האָט אים געגעבן נישט בלויז פֿרייהייט, נאָר אויך פּרנסה, און ער האָט נישט קיין באַזונדערע אינטערעס פֿאַרן העכערן לעבן — פֿאַר ליטעראַטור און קונסט. אַט דאָס איז די מאַיאָריטעט-סיטואַציע אין לאַנד.

דער מערבֿ-דייטשער נאָוועליסט, גינטער גראַס, האָט שאַרף אַפּאָנירט בעלאָס בליק אויף אַמעריקע, הגם דער נאַבעליסט האָט נישט באַרעכטיקט אַמעריקעס ראַלע ווי אַ סופּער-מאַכט. גראַס, וועלכער איז אַן אַנגאַזשירטער סאָציאַליסט, האָט געזאָגט, אַז ווען ער האָט געהערט בעלאָו האָט ער זיך געחידושט וווּ ער געפינט זיך: „איך וואָלט געוואָלט

הערן דעם אַפקלאַנג אויף זײַנע רײד אין סאַט-בראַנקס, וווּ מענטשן האָבן נישט די ווײַנונגען, די שפּײַז און די מעגלעכקײַט הנאה צו האָבן פֿון דער פֿרײַהײַט וואָס איר האָט. אמעריקע איז אַ לאַנד וואָס באַשיצט דיקטאַטורן אין טערקײַ און פּאַקיסטאַן.

אַ רײ שרײַבער פֿון פֿיר לענדער, פֿון וואַנען זײ זענען געוואָרן פֿאַרטריבן אין „גלות“, האָבן פֿאַרטיידיקט אַליענאַציע און געגעבן די סיבות פֿאַר זײער אַפֿפֿרעמדונג. דער פֿאַרטריבענער סאַוועטישער נאַוועליסט אַקסיאַנאָו האָט דערציילט ווי פּײַנלעך עס איז פֿאַר אַ קינסטלער צו ווערן באַרײַבט פֿון זײַן הײמלאַנד-קולטור און שפּראַך. ווען ער איז אַלט געווען 4 יאָר (אין 1939) האָט סאַוועטישע פּאַליצײ אַרעסטירט זײַנע עלטערן, און אים האָט מען אַרײַנגעגעבן אין אַ מלוכה-היים פֿאַר קינדער פֿון „שונאים פֿון פֿאַלק“.

זײַן טאַטע האָט אַפּגעפֿינצטערט 18 יאָר אין טורמע, און די מאַמע, יעווגעניאַ גינזבורג — 10, וואָס זי האָט שפּעטער באַשריבן אין איר בוך: „אין שטורעמווינט“ — אַ ווערק וואָס האָט געמאַכט אַ רושם מיט דער גרוילקײַט פֿון אירע איבערלעבונגען.

נאָך דעם ווי אַקסיאַנאָו האָט אין 1968 פּראָטעסטירט קעגן דער רוסישער אינוואַזיע אויף טשעכאָסלאַוואַקיע, האָט ער פֿאַרלוירן זײַן פּאַסטן, און אין 1980 איז ער אַוועק קײַן אמעריקע. ער האָט אַנגעוויזן אויפֿן קאַנטראַסט צווישן שרײַבער אין קאַפיטאַליסטישע לענדער, וואָס וואַלטן געוואַלט קריגן הילף פֿון דער מלוכה, בעת פען-מענטשן אין סאַוועטן רוסלאַנד לעכצן אַז דער שטאַט זאַל זיי צורו לאַזן און זאַל נישט טשעפען די ליטעראַטור: „די מערבֿ-דײַטשן פרובירן מאַכן אמעריקע פֿאַרן שער-לעזאָל, גלייך ווי זיי — די דײַטשן — האָבן דערגרייכט פּערפֿעקציע. נאָך פֿינף יאָר לעבן אין די פֿאַראײַניקטע שטאַטן, גלייב איך, אַז דאָס לאַנד איז אַ מאַדעל פֿון דעמאָקראַטיע. דאָ איז דער יחיד פֿרײַער ווי אין מערבֿ-אײראָפּע. בעת פֿאַר אַלען גינזבורגס פעטיציע קעגן דער אמעריקאַנער אינטערווענץ אין ניקאַראַגוואַ, זאַמלט מען דאָ אונטערשריפֿטן, זעט מען אַבער נישט דאָ אַן ענלעכע פעטיציע קעגן דער סאַוועטישער אַנוועזנהײַט אין צענטראַל אמעריקע... איך ספֿך

נישט אין די גוטע פּוונות פֿון די מענטשן, אַבער איך בעט זיי נישט צו זײַן איינזײטיק“.

גינטער גראַס האָט זיך פֿאַרטיידיקט, אַז ער איז אַ סך מאל אַרויס-געטראָטן קעגן די קאָמוניסטישע מעשים. אַ גרויסע צאל פֿון זײַנע פֿרײַנד, האָט ער זיך פֿאַרענטפֿערט, זיצן אין די תּפֿיסות פֿון מזרח-בלאָק און ער איז אַנגאַזשירט לטובֿת זײַער פֿרײַהײַט; ווי טרויעריק עס איז אַז מיר, אין אַמעריקע, רעלאַטיוויזירן עוולות אין מערבֿ, מיטן תּירוף אַז אין מזרח איז פּונקט אַזוי שלעכט, אַדער ערגער. אונדזער הײַנטיק לעבן איז כאַראַקטעריזירט מיטן דורכפֿאַל פֿון די הערשנדיקע אידעאָלאָגיעס. איצט ווייסן מיר שוין גוט ווי אויסגעשעפט דער מלוכה-קאָמוניזם איז אין זײַן זעלבסט-פֿאַרשפּאַרטקײַט אין תּפֿיסה, כאַטש זײַן מאַכט האַלט אָן: און דער קאָפיטאַליזם קעמפֿט פֿון קריזיס צו קריזיס אויף אַ ריטואַל-זירטן אַופֿן. ווער עס אינגאַרייט די דלות-קוואַרטאַלן (סלאַמס) אויף דער פּעריפֿעריע, און דעם וועלט-הונגער; ווער עס גלויבט נאָך אַליץ, אַז דער אַמעריקאַנער דרך איז לעבנס-פֿעיק, איז אַ היפּאָקריט. נישט נאָר דער סאָוועטישער קאָמוניזם, נאָר אויך דער קאָפיטאַליזם איז אַן אַוטאָפּיע“.

עמוס עוז, דער טאַלאַנטירטער פּראָזאַיקער, האָט זיך אין דער דיס-קוסיע אויסגעצײכנט מיטן זײַן שכל-הישרדיק וואָרט. ס'איז אונדזער חובֿ, האָט ער דערקלערט, צו אונטערשיידן צווישן פֿאַרשידענע גראַדן פֿון רשעות, און ווער עס טוט עס נישט, ווערט אַ דינער פֿון שלעכטס: „לאַמיר נישט צושרײַבן דער מלוכה אַ דעמאָנישע אימאַגינאַציע, און אַ דערלייזערישן דמיון צו זיך. מערסטע שרײַבער ווייסן עפעס וועגן די מאַנסטערס אין מענשטנס האַרץ, אַבער מיר זענען גענייגט צו מאַכן דעם איינדרוק, מחוץ אונדזערע ווערק, ווי מיר וואַלטן געגלייבט אין דער סימפּליציסטישער זשאַן-זשאַק רוסאַ-הנחה אַז רעגירונגען און אינסטיטוציעס זענען רשעותדיק, בעת „פּשוטע מענטשן“ זענען גוט-האַרציק און רײַן. איך גיי זיך פֿונאַנדער מיט דעם קוק: די מלוכה איז אַ נײַטווענדיק שלעכטס, פּשוט דערפֿאַר וואָס אַ סך מענטשן זענען פֿעיק צו זײַן געפֿערלעך. נאָך מער: געוויסע מלוכות זענען פּמעט לײַטיש,

אנדערע — שלעכט, און אייניקע — מערדעריש... ס'איז אונדזער אויפגאבע צו דיפערענצירן.

ער איז געווארן שטארק אפלאדירט, ווען ער האט געענדיקט. אין זיין אפשוּלס פֿון דער דיסקוסיע, האט סאָל בעלאָ באַהויפטעט, אַז די שפראַך איז דאָס גיטטיקע הויז אין וועלכן דער שרייבער לעבט, און קיינער קען אים פֿון דאָרט נישט אַרויסוואַרפֿן. ער האט געוואָרנט קעגן פֿאַרביליקן דאָס לשון פֿון ליטעראַטור; דאָס געהערט צו פֿאַליטישער אַגיטאַציע. ער האט באַטאָנט, אַז ער האט נישט באַרעכ-טיקט אַמעריקעס ראַלע ווי אַ סופּער-מאַכט; ער האט נאָר גערעדט וועגן דער מאַיאַריטעט-סיטואַציע אין לאַנד; און דאָ וויל מען אים אַרײַן-שטופן אין פֿאַליטישע פֿאַזיציעס.

עס ווילט זיך פֿרעגן דעם פֿראַגע-מיסטער: אמת, די שפראַך וואָס אַ קינסטלער באַנוצט אין זײַן ווערק איז טאַקע אַן עיקר-זאַך אין ליטע-ראַטור; אָבער וואָס איז מכוח דעם אינהאַלט? די שפראַך איז דאָס „גיט-טיקע הויז“, אָבער ס'ווענדט זיך דאָך אויך מיט וואָס פֿאַר אַ „מעבל“ דאָס הויז איז אויסגעפֿילט: מיט ביכער, ספֿרים, קונסט-בילדער וואָס דער-הייבן און אילומינירן, אָדער מיט מעלאָדראַמאַטישע טעלעוויזיע-פֿילמען, מיט „זיף-אַפּערעס“, מיט קאַרטן אד"גל. צי זענען די אייביקע פֿראַבלעמען פֿון מלחמה און שלום, קראַנקהייט און טויט, ליבע און אייפֿערזיכט, אַרעמקייט, און נויט, פֿרייהייט און דעספּאָטיזם, עלטער און איינזאַמקייט — צי זענען די אַלע אויסגערעכנטע, און נאָך אַ סך אַנדערע דילעמעס נישט דער רוי-מאַטעריאַל מיט וועלכן ווערטפֿולע ליטעראַטור האט זיך אַלע מאל באַנוצט און דאַרף זיך ווייטער באַנוצן? און טיילווייז איז דאָך די לייזונג פֿון אַ טייל פֿון די דאָזיקע פֿראַבלעמען אַפּהענגיק פֿון פֿאַליטיק פֿון דער מלוכה.

אַלע גרויסע שרייבער, אין אַלע צײַטן האָבן פֿאַרמאַגט אַ ניצן פֿון די נביאים, וועלכע האָבן געוועקט דאָס געוויסן פֿון יחיד און כלל. צי דאַרף דאָס נישט פֿאַרבליבן אַן אומדירעקטער, אָבער אַ צענטראַלער קאַמפּאַנענט פֿון דער הינטצייטיקער ליטעראַטור? און אויב עס איז אַזוי, און איד מיין אַז בעלאָ פֿאַרקערפערט אין זײַנע ווערק — ספּעציעל אין

„מר. סאַמלערס פלאַנעט“ — די דאָזיקע קונסט-פּילאָסאָפּיע — דעמאָלט קען מען נישט אָפּטן ליטעראַטור פֿון פּאָליטיק.

דער צווייטער צענטראַלער ענין וואָס דער קאָנגרעס האָט אויפֿגע-
נומען, און ער איז ענג פֿאַרבונדן מיט דער פֿריערדיקער טעמע, איז
געווען: „אױטאָפּיעס און אידעאָלאָגיעס“. דער פּוילישער נאַבעלירטער
פּאָעט, עסייסיסט, און נאָוועליסט טשעסלאָו מילאַש, און דער ליטווי-
שער שרײַבער טאַמאַס ווענצלאָוואַ, האָבן עלאַקווענט פּרעזענטירט דעם
ענין, וואָס הערט נישט אויף צו זײַן אַקטועל. בייִדע האָבן זיך אויסגע-
דריקט, אַז דער צוואַג פֿון אַן אױטאָפּישער סאַציאַלער אַרדענונג איז אַ
מזבח אויף וועלכן מ'האַט מקריב געווען מיליאָנען לעבנס-קרבתות פֿון
ענדגילטיקע לייזונגען, פֿלומרשט היסטאָרישע נויטווענדיקייטן און
קולטור-רעוואָלוציעס. מילאַש האָט אַנגעוויזן, אַז אױטאָפּיעס ווערן אַלט
פֿאַרווירקלעכט, אָבער אַלע מאָל מיט אַן איראַנישן קרום, בייג. זײ זענען
קיינמאַל נישט געוואָרן עפֿעקטיווער דורכגעפֿירט ווי אין הינטיקן יאָר-
הונדערט. גלייכצײטיק איז די וועלט געוואָרן קלענער, און שרײַבער
זענען איצט באַקאַנט מיט לידן און אומגערעכטיקייט אין געגנטן וואָס
וואָלטן אַמאָל געווען ווייט פֿון זײַערע איבערלעבונגען. ווי אַ פּועל-יוצא
פֿון דעם זענען זײ געוואָרן איבערגעצײגט, אַז ס'איז נײַטיק אַ שינוי.
בעת מ'נעמט געוויינלעך אַן, האָט דער פּוילישער קינסטלער פֿאַר-
געזעצט, אַז שרײַבער זענען אַגרעסיווע קעמפֿער קעגן דער מלוכה,
מיינט ער, אַז ס'איז פּונקט פֿאַרקערט: ס'איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַרן
מאָדערנעם שרײַבער צו ווערן פֿאַסצינירט פֿון דער מלוכה וואָס נוצט די
שפּראַך פֿון אױטאָפּיע, און דער שטאַט וואָס זאַגט נישט צו קיין אױטאָפּיע
רופֿט אַרויס דעם קינסטלערס פֿײַנטשאַפֿט; דעספּאַטזם האָט אַ סך פֿאַר-
טיידיקערס. דער דיכטער דערמאַנט ווי שווער ס'איז אַנגעקומען
דזשאַרדזש אַרוועלן (1950-1903) צו צעברעכן דעם טאַבו פֿון דער
בריטישער אינטעליגענץ אין די 30קער יאָרן, וועלכע האָט אויסגעמיטן
צו קאַנפֿראַנטירן דעם אמת וועגן סטאַלינען.

טאַמאַס ווענצלאָוואַ האָט באַטאַנט, אַז ווי אַ ליטווינער איז ער גע-
בוירן געוואָרן אין אַן אױטאָפּיע, און זײַנע ערשטע דרייסיק יאָר האָט ער

געלעבט אין ליטע. ער האָט געצויגן שוידערלעכע פּאַראַלעלן צווישן טאַמאַס מאַרס אַוטאָפּיע, און דער סאַוועטישער ווירקלעכקייט. די באַוויסטע נאַוועליסטין און עסיי־סטקע סוזאַן סאַנטאַג, אַ וויצע־פּרעזידענטין פֿון אמעריקאנער „פען“ האָט רעאַגירט, אַז זי גלייבט בלויז אין דער אַוטאָפּיע פֿון ליטעראַטור, אָבער זי איז נישט גרייט צו אידענטי־פּיצירן די אידעע פֿון אַוטאָפּיע מיט דיסקרעדיטירטע רעוואָלוציאַנערע טראַדיציעס; זי איז אויך נישט אַליענירט פֿון דער אמעריקאנער געזעלשאַפֿט.

די פֿאַרטריבענע שרייבערס פֿון זייערע היימלענדער, וועלכע האָבן זיך שטאַרק אַנגעזען, און באַטייליקט אין קאַנגרעס — אַדאַם זאַוואַדסקי פֿון פּוילן, דאַניאַ קיס פֿון יוגאַסלאַוויע, און אַקסיאַנאָו — האָבן ליידנ־שאַפֿטלעך פֿאַרטיידיקט אמעריקע. מ'האַט ליכט געקענט באַמערקן דעם אונטערשייד צווישן אמעריקאנער שרייבער און די פֿאַרטריבענע פֿון זייערע היימלענדער. די אמעריקאנער אַרגאַניזירער פֿון קאַנגרעס שטאַמען פֿון אַ לאַנד וואָס איז אַפֿן פֿאַר ענדערונגען, און וווּ שרייבער שפּילן נישט קיין באַדזייטיקע ראַלע אין דער פּאָליטיק, בעת די מזרח־און צענטראַל־איראָפּעיִשע שרייבער ווי מילאַש און אַקסיאַנאָו, קומען פֿון מדינות וווּ ליטעראַטור, דעספּאַטיזם, און די ראַלע פֿון שרייבער זענען פֿראַגן פֿון לעבן־און־טויט. אויף גראַסעס טענה פֿאַרוואָס מען גיט זיך אַזוי פֿיל אָפּ מיטן דורכפֿאַל פֿון דער סאַוועטישער אַוטאָפּיע, און נישט מיטן דורכפֿאַל פֿון דער קאַפיטאַליסטישער אַוטאָפּיע, האָט אים מילאַש געענטפֿערט: מ'קען נישט רעדן וועגן דער אַוטאָפּיסטישער וויזיע פֿון קאַפיטאַליזם, ווייל דער קאַפיטאַליזם איז אַ נאַטירלעכער וווקס, וואָס דאַס לעבן האָט אַרויסגערופֿן — דאַס איז דער היפּוך פֿון אַוטאָפּיע: „בעת דער אַוטאָפּיאַניזם פֿון די טאַטאַליטאַרע רעגירונגען פּראָדוצירט שרייבער וואָס זענען שאַרף אַנטי־אַוטאָפּיסטיש, האָט די קאַפיטאַליסטישע, אַנטי־אַוטאָפּיסטישע טראַדיציע פּראָדוצירט שרייבער וואָס זענען אויסגעשטעלט צום ניסיון פֿון אַוטאָפּישע פֿאַנטאַזיעס וועגן דער מענטשהייט און דער מלוכה“...

ביי דער לעצטער סעסיע פֿון קאַנגרעס האָט גערעדט דער געווע־

זענער פרעמיער פֿון קאנאדע, פיער טרודא, סענאטאר דזשארדזש מעק-גאווערז, און דער געוועזענער פרעמיער פֿון עסטרייך ברונא קרייסקי. דער היסטאריקער ארטור שלעזינגער, וועלכער האט געפירט די זיצונג, האט דערקלערט, אז אויב מען וויל האבן שלום אין מיטעלן מזרח דארף מען זיך צוהערן צו קרייסקי. דער לעצטער האט גערופֿן אנטקעגן-צוקומען די פֿאדערונגען פֿון די טעראריסטן — נישט מער און נישט ווייניקער. וועגן קאדאפֿין האט ער זיך אויסגעדריקט: „ער איז רעוואלוציאנער און איך בין עוואלוציאנער“. אין דער לעצטער סעסיע האט זיך קלאר ארויסגעוויזן, אז די ארגאניזירער פֿון קאנגרעס זענען אוועק אויף אן איינזייטיקן דרך: בנוגע סעקרעטערי שולץ האט מען אנגעווענדעט אן אנדער מאס ווי וועגן מעק-גאווערז, הגם די גרויסע מערהייט דעלעגאטן — בלויז 71 פֿון 700 — האט ניט פראטעסטירט קעגן דער פֿארבעטונג פֿון סעקרעטערי און סטייט. א סך שרייבער האבן פֿארטיידיקט די דעמאקראטישע מלוכה ווי א „מיטלמעסיקע“ אבער נייטיקע אינסטיטוציע.

די רעזאלוציעס וואס דער קאנגרעס האט אנגענומען האבן פראטעסטירט קעגן אפארטייזיד אין דרום-אפריקע, און קעגן אפֿון ווי מען באהאנדלט דארטן זשורנאליסטן און שרייבער. די קריטיק אויף אמע-ריקע איז געווען איינגעהאלטן. מען האט אויסגערעכנט לענדער פֿון טשילע ביז כינע, סיריע, דרום-אפריקע, טיוואן ביז טערקיי, ווי שרייבער און זשורנאליסטן זיצן אין תפֿיסות, זענען געווארן געקיד-נעפט, פֿארטריבן אין גלות, אדער דערמארדעט. סאוועט-רוסלאנד האט פֿארנומען דאס ערשטע ארט אין דער רשימה. אמעריקע און מערב-אייראפע זענען נישט געווען אויף דער ליסטע. לויט דעם באריכט זענען 450 שרייבערס אין טורמעס, ארבעטס-לאגערן, אין ספעציעלע פסיכיא-טערישע אנטשאלטן כמעט אויף אלע קאנטינענטן. די העכסטע צאל ארעסטירטע שרייבער געפֿינען זיך אין מזרח-אייראפע, אין מיטעלן מזרח, אין סאוועט-רוסלאנד, פֿיליפינען, איראן, רומעניע, פוילן און קובא. מען האט געזען אז „פ. ע. נ.“ שטרענגט זיך אן צו העלפֿן פֿאר-פֿאלגטע שרייבער. דאס האט דעמאנסטרירט, אז נישט געקוקט אויף

אלע חלוקי-דעות איז פֿאַראַן אַ וועלט-געמיינשאַפֿט פֿון פען-מענטשן. אמעריקאנער שרייבערס האָבן אין זייער קריטיק אויף די פֿאַראייניקטע שטאַטן באַטאַנט דאָס ליידיקע „האַלבע גלאַז“, בעת די שרייבער אין גלות האָבן באַגריסט דאָס אַנגעפֿילטע „האַלבע גלאַז“.

דער קאַנגרעס האָט אויך באַשטעטיקט, אַז ס'איז נישט אמת וואָס מען וויל אונדז אַינרעדן אַז דער „ניי-קאַנסערוואַטיזם“ איז איצט די דאַמינירנדיקע אידעאָלאָגיע פֿון די אמעריקאנער אינטעלעקטואַלן; די אַלע שרייבערס וואָס האָבן פֿאַרלוירן זייערע אילוזיעס בנוגע אוטאָפּיעס זענען נישט אַוועק צום רעכטן עקסטרעמיזם. דער צוזאַמענפֿאַר האָט נישט אַנטפֿלקט קיין אַריגינעלע אידעען. שוין אין 1950, ווען ס'איז אַרויסגעקומען דאָס בוך: „דער גאַט וואָס האָט באַנקראַטירט“, האָבן מיר געהערט פֿון אַרטור קעסטלער, איגנאַציאַ סילאַנע, אַנדריי זשיד, און אַנדערע, זייער ווידוי, און דיסאילוויאַנירונג מיט די ברוטאַליטאַריער פֿון „אוטאָפּיע“. מילאַש רעפֿעראַט איז בלויז געווען אַ נייע אויפֿלאַגע פֿון זייער איבערלעבונג און חשבון-הנפֿש. אַבער אויב דער קאַנגרעס האָט נישט פֿראַקלאַמירט קיין נייע אידעען, האָט ער דערמאַנט אין אַלטע אמתן וואָס יעדער דור מוז אויפֿסניי דערווערבן; זיי קומען נישט בירושה.

(1986)

סינטיאַ אַזיק — און דער מהות פֿון דער יידישער ליטעראַטור

I

צווישן די ענגליש-שרייבנדיקע יידישע קינסטלערס אין אמעריקע, איז סינטיאַ אַזיק געווען איינע פֿון די ערשטע שוואַלבען וואָס האָט אַנגע-זאַגט אַז דאָ, אין צפֿון-אַמעריקע, קומט אויף אַ יידישע ליטעראַטור אויף ענגליש — אַ ליטעראַטור נישט פֿון אַליענאַציע, פֿון אַפֿרעמדונג, פֿון

נעגאטיווער באַציונג צו ייִדישקײַט, נאָר פֿאַרקערט: אַ ליטעראַטור וואָס פֿאַראַרטיילט אַסימילאַציע, און וואָס ציט איר יניקה פֿון ייִדישע קוואַלן, פֿון דער ייִדישער געשיכטע, פֿון דער ייִדישער מאַרטיראַלאָגיע; אַ ליטעראַטור וואָס איז דורכגעלויכטן פֿון ייִדישע וויזיעס, און וואָס וויל העלפֿן באַפֿעסטיקן ייִדישע עקזיסטענץ. זי האָט דערקלערט אַז ייִדן אין די תּפֿוצות זענען פֿאַרמשפּט צו סטערילקייט אויב זיי וועלן נישט באַטאַ-נען און ווייטער קולטיווירן זייער גייסטיקע ירושה. . ווי זי האָט זיך אַמאָל, אין אַ דיסקוסיע מיט סאָל בעלאָו, אויסגעדריקט: אויב מיר וועלן בלאָזן אין דער שמאַלער זייט פֿון שוֹפֿר וועט מען אונדז ווייט הערן, אָבער אויב מיר וועלן בלאָזן אין ברייטן טייל פֿון שוֹפֿר, און באַשטימען צו זיין די מענטשהייט, וועט מען אונדזער קול אינגאַנצן נישט הערן. סינטיאַ אַזיק האָט זיך געמאַכט אַ נאַמען אין אַמעריקע מיט אירע בעלעטריסטישע ווערק, ווי: „דער פּאַגאַנישער ראַבּי און אַנדערע דערציילונגען“, „שוועבן“, „צוטרוי“, און אַנדערע. זי איז נישט נאָר אַ באַגאַבטע בעלעטריסטין, נאָר אויך אַ גייסטריכע עסייסיטין, וואָס אַפֿילו אויב איר זייט נישט מסכים מיט אַלע אירע מיינונגען, פֿאַראַינטריגירט זי אײַך מיט אירע געדאַנקען, וואָס ווערן אויסגעדריקט ליידנשאַפֿטלעך, דרייסט, פּאַלעמיש. אין דעם איצטיקן בוך, וואָס מיר ווילן דאָ באַהאַנדלען: „קונסט און התּלהבֿות“* זענען פֿאַראַן 24 עסייען, אין וועלכע זי באַטראַכט ליטעראַטור, פּאַליטיק, שפּראַך און זייער קעגנ-זייטיקע באַווירקונג. צווישן אַנדערע, ווידמעט זי עסייען צו גרשום שלום, מאַריס סעמיועל, העראַלד בלום, ווירדזשיניאַ וואַולף, י. באַ-שעוויס, הענרי דזשיימס, און אַנדערע.

אָבער איידער מיר גייען איבער צו באַטראַכטן עטלעכע צענט-ראַלע אָפּהאַנדלונגען, לאַמיר זיך באַקענען אַ ביסל מיט איר הינטער-גרונט. זי איז געבוירן געוואָרן אין ניו-יאָרק, אין 1928, ביי ייִדיש-רוסישע עלטערן, ביי אַ טאַטן און אַפֿטייקער, אַ ייִדיש-ייִד. זי האָט

* ART AND ARDOR: Essays by Cynthia Ozick; Alfred A. Knopf; New York, 1983; 305 pp.

גראַדוירט פֿון „ניו יארק אוניווערסיטעט“ מיט אַ בי. איי. אין 1949, און אַ יאַר שפּעטער האָט זי באַקומען איר ע.מ. איי. פֿון אַהייאַ סטייט-אוניווערסיטעט. אין 1964-1965 איז זי געווען אַן אינסטרוקטאָרין אין ענגליש, אין ניו-יאַרקער אוניווערסיטעט.

II

איינע פֿון די אַנרעגנדיקע עסייען אין בוך איז די אַרבעט איבער ליטעראַטור: „אינאָואַציע און דערלייזונג“. אויב מען זאָל בקיצור איבערגעבן איר טעזע זאָגט זי אַט וואָס: דער בעסטער מוסטער פֿון עכט-ייִדישער ליטעראַטור איז דער מדרש, דער משל, וואָס מאַראַ-ליזירט נישט; די מעשה אינטערפרעטירט זיך אַליין, און דאָס איז דער „ליכט-קראַנץ“ וואָס אַלע ליטעראַרישע ווערק דאַרפֿן פֿאַרמאַגן: נישט-דערזאָגטקייט, און די אַסטמאַספֿערע וואָס דאַרף איבערגעבן דעם זינען פֿון דער דערציילונג. זי פֿאַלעמיזירט מיט יענע קריטיקערס וואָס מיינען אַז דער עיקר אין ליטעראַטור איז די שפּראַך פֿון וועלכער די דערציילונג איז געמאַכט. זיי האָבן אַוועקגעשניצט מיט אַזאַ צוגאַנג דעם געזימס, דעם ליכט-קראַנץ וואָס דאַרף זײַן די רעם פֿון דער דערציילונג. זיי זיצן אין דער פֿינצטער ווי די קאַראַימען וואָס האָבן געוואַלט אַפּהיטן שבת אין דער פֿינצטער און קעלט. ביידע, די קריטיקערס און די קאַראַימען, צעשטערן די זאַך וואָס זיי האָבן געהאַפֿט צו גלאַריפֿיצירן. די שרייבער וואָס האַלטן פֿון אַט דער טעאָריע, פּרעזענטירן אין זייער קונסט אַ געץ. דאָס איז אַ ליטעראַטור לשם ליטעראַטור, ניט פֿאַר דער מענטשהייט. דערלייזערישע ליטעראַטור, ליטעראַטור וואָס אינטערפרעטירט די וועלט ביז זי און איר זין ווערט אויפגעפֿנט פֿאַר אונדזער פֿאַרחידושטן בליק — אַזאַ ליטעראַטור צילט אונטערצושיידן איין לעבן פֿון אַנדערן, צו אילומינירן פֿאַרשידנקייט, צו שילדערן די אייגנ-אַרטיקייט פֿון יחיד.

אינאָואַציע אין קונסט, באַטאַנט זי, מיינט נישט איינפֿלאַנצן אינ-גאַנצן אַנדערע מענטשלעכע דערוואַרטונגען; עס מיינט נישט אַ ריס מיטן פֿריערדיקן. ווען קולטור-המשך ווערט איבערגעריסן, אַזוי ווי אין

נאַצישן „דריטן רייך“, איז דער רעזולטאַט: קאַרופּטירונג, פֿאַר-
גוואַלדיקונג פֿון דער קונסט, און איר סוף. אויב שרײַבער דאַרפֿן האָבן אַ
פּראָגראַם, דערקלערט זי, טאָר עס נישט זײַן אַ ברוגזן זיך פֿון די
ײַנגערע אויף די עלטערע שרײַבער. „יונגע שרײַבער וואָס טראָגן אַ
האַרץ אויף די עלטערע וועלן אויסגעפֿינען אַז די וואָס זענען נאָך ײַנגער
פֿון זיי, האָבן זיי פֿינט. עלטערע שרײַבער וואָס זענען מקנא די ײַנגערע
דאַרפֿן געדענקען אַז די קינדער-וועגעלעך זענען אַנגעפּאַקט מיט
צוקונפֿטיקע נאָוועליסטן און פּאַעטן.“

זי דערציילט וועגן אַ פּראַמינענטן אמעריקאנער שרײַבער וואָס
האַט אין שמועס מיט איר, זיך אויסגעדריקט אַז פֿאַר אים איז אין קונסט
נישט וויכטיק די טעמע, נאָר די שפּראַך. דער קינסטלער ווי אַ בירגער,
האַט יענער געהאַלט, קען זײַן אַ הויך-מאַראַלישער מענטש, אָבער צי
ער איז מאַראַליש, אָדער נישט, איז נישט רעלעוואַנט פֿאַר זײַן קונסט,
וואָס פֿאַרלאַנגט בלויז אַ ריכטע פֿאַנטאַזיע, און נישט מער. פֿאַר דעם
אַמעריקאנער נאָוועליסט איז אַ מאַראַליש-אַחריותדיקע ליטעראַטור אַ
תרתי-דסתרי, צוויי זאַכן וואָס זענען זיך סותר. אַזיק איז מחולק מיט אַט
דעם בליק אויף ליטעראַטור: קונסט לשם קונסט, אַפּגעזונדערט פֿון
מאַראַלישן לעבן. פֿאַר איר איז ליטעראַטור — מיטן אויסנאַם פֿון
לירישער פּאַעזיע, וואָס זי פֿאַרגלייכט צו בלומען אינמיטן טאַג —
ס׳הייסט בעלעטריסטיק, דאַרף האָבן אַ „מאַראַלישן ליכט-קראַנץ“, נישט
אין דער דערציילונג גופּא, נאָר אין דער פֿאַרם פֿון „אַ שוואַכער, גליענ-
דיקער קאַנווערט אַרום דער דערציילונג“. מיט אַ ליטעראַטור פֿון דער-
לייזונג מיינט זי נישט אַ גאַראַנטירטער צוזאַג פֿון גאולה, אָדער גוטס-
קייט, אָדער פֿריינדלעכקייט.

דערלייזונג, גאולה מיינט פֿאַר איר אַז מענטשן און זאַכן קענען מיר,
מיט אונדזער ווילן ענדערן: עס מיינט אַז מיר זענען אַחריותדיק, אַז
ס׳איז נישטאַ קיין דעאוס עקס מאַכינאַ אויסער אונדזער כאַראַקטער. די
ליטעראַטור האַט אַ מאַראַלישן מאַנדאַט צו פּריידיקן דערהייבונג, הגם
דער פּרינציפּ דאַרף נישט בפֿירוש אויסגעדריקט ווערן אין דער דערצי-
לונג. זי שטרײַכט אונטער אַז דער דמיון, די פֿאַנטאַזיע, איז דאָס פֿלייש

און בלוט פֿון ליטעראַטור, אַבער גלייכצײטיק איז די אימאַגינאַציע דער כּוח וואָס קעמפֿט אויסצולעשן דעם דערלייזערײַשן „ליכט-קראַנץ“, אַזוי אַז אמתע ליטעראַטור מוז שטרייטן מיט איר אייגן בלוט און פֿלייש, מיט איר יצר-הרע, וואָס וויל אויסלעשן דעם „ליכט-קראַנץ“. אַבער אין עכטער ליטעראַטור, פֿירט זי אויס, „שפּריצן אַרויס לייכט-טורעמס פֿון ליכט-קראַנץ, און די וועלט מיט איר זינען ווערט אַפֿן פֿאַר אונדזער פֿאַרוונדערטן בליק“. אַזיק ציטירט דעם קריטיקער א. טאַבאַטשניק, אַז די מאַדערנע ייִדישע פּאַעזיע פֿון די „יונגע“, האָט נישט אַפּגעמעקט די טראַדיציאָנאַליסטישע עלעמענטן אין ייִדיש, נאָר האָט זײַ נאָך פֿאַרשטאַרקט.

איך האָב דאָ גאָר בקיצור איבערגעגעבן עטלעכע עיקרים אין איר קינסטלערישן אַני-מאַמין. פֿאַר ייִדיש-ײִדן וואָס קענען די ייִדישע ליטע-ראַטור, זענען אירע השקפות איבער ליטעראַטור נישט קיין חידושים. מיר האָבן דאָס, מיט אַנדערע ווערטער און מעטאָפֿאָרן, געהערט נאָך פֿון פּרצן, פֿון שלום אַשן, פֿון לייזויקן. דערמאַנט זיך אַז נאָך פֿאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה האָט אונדז פּרץ אין זײַן באַרימטער עסיי: „וואָס פֿעלט דער ייִדישער ליטעראַטור?“ געמוסט: „נישט נאָר אויף ייִדיש, ייִדיש מוז געשאַפֿן ווערן... וווּ איז דער ייִדישער געדאַנק? די שכינה? איז פֿאַראַן אַ פֿאַלק וואָס טוישט זײַנע שפּראַכן, אַ וואַנדער-פֿאַלק אָן געשטיצטע גרענעצן, אָן אַן אייגענער עקאָנאָמישער סטרוקטור, און דאָס פֿאַלק לעבט, לײַדט און גײט נישט אונטער... מוז אַזאַ פֿאַלק אַנדערש זען, אַנדערש פֿילן, אָן אַנדער וועלט-אַנשויונג האָבן, אָן אַנדער פֿאַרשטעלונג וועגן דער צוקונפֿט פֿון וועלט, לעבן און מענטש...“

איך רײַד צו די וואָס שטרייטן פֿאַרן רעכט צו שאַפֿן ייִדישע קולטור-ווערטן — דאָ העלפֿט שוין נישט קיין ייִדיש רעדן, מען מוז עפעס זאָגן!... און געפֿינען דעם תּוך: דעם „עצם-ענין“ פֿון ייִדישקײַט אין אַלע ערטער, אין אַלע צײַטן... געפֿינען די נשמה פֿון דעם אַלעם און זען זי באַשטראַלט מיטן נבֿיאישן חלום פֿון דער מענטשלעכער צוקונפֿט — דאָס איז די אויפֿגאַבע פֿון ייִדישן קינסטלער... צוריק צו

דער ביבל; צוריק צום זיכערסטן פונקט, און פֿון דארט — צום מענטש אויפֿן יידישן וועג.

פֿאַקטיש הערן מיר אין מערסטע עסייען אין דעם בוך אַז עכאָ פֿון פּרצס אידעען און אַנשווינגען, וואָס ער האָט פֿאַרמולירט נאָך איידער שלום אַש האָט געשריבן זײַנע ייִדישסטע ווערק, ווי: „קידוש השם“, „דער תהילים-ייד“, און די טרילאָגיע: „פֿאַרן מבול“; און נאָך איידער לייוויק האָט פֿאַרעפֿנטלעכט זײַנע וואַגיקע, דערלייזערישע דראַמעס; „דער גולם“, „מהר“ם ראַטענבערג“, און „אין די טעג פֿון אױב“. די דער-מאַנטע צוויי גרויסע ייִדישע קינסטלער, און אַ סך אַנדערע האָבן אויפֿגענומען פּרצס אַרויסרוף צו דער ייִדישער ליטעראַטור, און געשאַפֿן ווערק וואָס „זענען געווען באַשטראַלט מיטן נבֿיאישן חלום פֿון דער מענטשלעכער צוקונפֿט“.

III

אין דער אָפּהאַנדלונג: „צו אַ נײַ-ייִדיש“ איז זיך אַזיק מתווכח מיטן קריטיקער דזשאָרדזש סטיינער, וועלכער האַלט, אַז הגם דער ייד אין די תּפֿוצות איז אויסגעוואַרצלט, איז פֿונדעסטוועגן די דיאַספּאָראַ דער פֿרוכטבאַרער באַדן פֿאַר דעם תּוכיך ייד. זי קוועסטיאַנירט דעם דאָזיקן געדאַנק, כאַטש זי איז מיט אים מסכים אַז אוניווערסאַליזם איז אַ ייִדישער אימפּולס. אָבער, דאָס איז נישט, לויט איר, ייִדישקייט; ייִדישער אוניווערסאַליזם באַטאַנט אַז דער גאַט פֿון ישׂראל איז דער גאַט פֿון דער מענטשהייט, אָבער עס זאָגט נישט אַז די מענטשהייט איז דער גאַט פֿון ישׂראל.

זי גייט איבער צו דער „נײַער קריטיק“ וועלכע האָט פֿאַרשפּרייט אַ ריטואַל: „עקספּליקאַציע“, אַז אינטערפּרעטאַציע פֿון טעקסט איז דער עיקר אין אַ קונסט-ווערק; ס׳הייסט, אַז דער שרײַבער איז נישט רעלע-וואַנט צו זײַן ווערק. זי באַשטרייט דעם דאָזיקן קוק, און זי דריקט אויס איר צופֿרידנקייט, וואָס די בעסטע אמעריקאַנער קריטיקערס, ווי לייאַנעל טרילינג, פּיליפּ ראָוו, אַלפֿרעד קייזין, אורווינג האָו — אַלע יידן — האָבן נישט צוגעשטימט צו דער שיטה אין קריטיק, נאָר האָבן

צוריק אריינגעשטעלט די מענטשהייט. אמת, זיי ווערן באשולדיקט מצד די „נייע קריטיקער“ אז זיי זעצן פֿאַר די אויסגעשעפטע פֿאַרמען פֿון ראַמאַן אין ניינצנטן יאָרהונדערט, אָבער זי ענטפֿערט אויף דעם, אַז דער ראַמאַן אין זײַן דעמאָלטיקער פֿאַרם האָט זיך באַשעפֿטיקט מיט מענטש-לעכן אויפֿפֿיר, און מיט די קאַנסעקווענצן פֿון דעם אויפֿפֿיר. דער נײַער ראַמאַן, להיפּוך דעם אַמאָליקן, דאַרף זײַן אַ פּאַעמע, אָן אַ געשיכטע, און דאָס, מײַנט, פֿאַר איר, אַ געץ, אַ נאַרקאָטיק, אָן עסטעטישער פּאַגאַניזם, וואָס משפּט נישט, אינטערפּרעטירט נישט די וועלט און דעם מענטש. די ייִדן-שרײַבער, אַרגומענטירט זי, אין די תּפּוצות וואָס זענען געבליבן ייִדיש, ווי קאַפּקאָ און פֿרויד, זענען ייִדן וואָס האָבן געאַור-טײַלט די קולטור וואָס זיי האָבן געפֿונען אין דער וועלט, און דערצו זענען זיי רײַז; אָבער, קײן ווערק וואָס איז געשריבן געוואָרן אין גלות, טענהט זי, איז נישט דויערנדיק, סײַדן עס איז צענטראַל ייִדיש, דעמאָלט וועט עס דויערן פֿאַר ייִדן; אויב עס איז נישט תּוכיק, ייִדיש, וועט עס נישט דויערן נישט פֿאַר ייִדן און נישט פֿאַר גוים. רש״י און יהודה הלוי דויערן פֿאַר ייִדן; לײוויק און שלום-עליכם, האָלט זי, וועלן דויערן פֿאַר ייִדן.

די שרײַבערין דריקט אויס איר אומצופֿרידנקײט מיט די ישראלים וואָס נעגירן די תּפּוצות, זי איז מיט זיי נישט מסכים. מיר זענען די ערשטע דיאַספּאָראַ אין צוויי טויזנט יאָר, וואָס עקזיסטירט צוזאַמען מיט מדינת ישראל, און מיר ווייסן נאָך נישט וואָס די קאַנסעקווענצן פֿון דעם וועלן זײַן. דאָ, אין אַמעריקע, גלויבט זי, קען זײַן אַ נײַע יבֿנה, אויב אַמעריקאַנער ייִדן וועלן גרײט זײַן צו לערנען אַ נײַע שפּראַך וואָס זי רופֿט אָן „נײַ-ייִדיש“; אַ ליטעראַטור אין „נײַ-ייִדיש“ וועט זײַן, פּונקט ווי די ייִדישע ליטעראַטור, באַשעפֿטיקט מיט דער מענטשלעכער ווירק-לעכקײט, זי וועט זיך נישט פֿאַרנעמען מיט אַ תּלמודישן אינהאַלט, נאָר מיט יענעם תּלמודישן נוסח וואָס נעמט אָן אין אונדזער צײַט אַ בעלעטריסטישע פֿאַרם.

פֿון וואָנען, פֿרעגט זי, וועט קומען די דאָזיקע שפּראַך? אַזיק האָלט אַז זי שרײַבט שוין איצט אין דער שפּראַך, און אַז אַ העלפֿט פֿון די ייִדן

אין די תפוצות רעדן שוין איצט די שפראך. זי מיינט דערמיט ענגליש מיט א צומיש פֿון יידיש-העברעיִשע ווערטער און באַגריפֿן. פֿונקט ווי דײַטש איז בהדרגה פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין ייִדיש, און איז שפּעטער, ווען ס'איז אויפֿגעקומען די ייִדישע ליטעראַטור, געוואָרן אַן אינסטרומענט פֿון אונדזער פֿאַלקישקײַט אין אייראָפּע, אַזוי קען אַנגלאַ-ייִדיש ווערן מיט דער צײַט, אַ ייִדישע שפּראַך בײַ ענגליש-רעדנדיקע ייִדן. ווי אַ מוסטער פֿון אַן עכט-ייִדיש ווערק גיט זי סאול בעלאַ׳ס „מר. סאַמ-לערס פֿלאַנעט“ אין דער עסייִסטיק, דערמאָנט זי, זענען שוין איצט דאָ אַ סך ייִדישע ביכער אין דער ענגלישער שפּראַך ...

דער שרײַבער פֿון די שורות האָט שוין מער ווי איין מאָל אויסגע-דריקט דעם געדאַנק אַז עכט-ייִדישע ליטעראַטור איז אויך געשריבן געוואָרן אין נישט-ייִדישע שפּראַכן: אין ענגליש, אין רוסיש, אין דײַטש, אין פֿראַנצויזיש; איז דעריבער פֿאַר אים נישט קיין נײַעס דאַס וואָס די אמעריקאַנער ייִדישע שרײַבערין זאָגט אַז וואָס מער מיר וועלן אַרײַנגיסן די ייִדישע וויזיע, די ייִדישע סענסיביליטעט אין דער ענגלישער כּלי, דעמאָלט שאַפֿן מיר אַ שפּראַך פֿאַר אונדזערע באַדערפֿענישן. מיר וועלן אַנטוויקלען אַן אגדה „בלשוננו“, ווי רש״י האָט אַנגערופֿן פֿראַנצויזיש.

נאָר צי וועלן מיר דערגרייכן אויף אַנגלאַ-ייִדיש יענע הייכן וואָס די ייִדיש-ליטעראַטור האָט במשך הונדערט יאָר דערגרייכט — אין אַ וועלט פֿון אַן אַפּגעזונדערטער ייִדישער ציוויליזאַציע אין מזרח-אייראָפּע; צי וועלן מיר דאָ פֿראַדוצירן אַ פּרײַז, אַ לייוויק, אַ שלום-עליכם אויף נײַ-ייִדיש? דער ענטפֿער אויף דער פֿראַגע איז פֿאַרהוילן אין די פֿאַלדן פֿון דער צוקונפֿט. דערווײַל דאַרפֿן מיר געדענקען אַז וואָס מער צידה לדרך מיר וועלן איבערגעבן די יונגע דורות פֿון דער ייִדישער און העברעיִשער ליטעראַטור, אַלץ ייִדישער וועט זײַן די „נײַ-ייִדישע שפּראַך און ליטעראַטור“.

IV

פֿאַראַן נאָך אַ רײַ סטימולירנדיקע עסייען אין דעם בוך אויף וועלכע

ס'וואָלט זיך געוואָלט קאָמענטירן. אַזוי למשל, איז איר אָדע צו מאַריס סעמיועל און גרשום שלום אי נישט איבערגעטריבן, אי דער לייענער וועט זיך דערוויסן אַ סך פרטים וועגן זייער לעבן, זייערע אויפֿטוונגען פֿאַר דער ייִדישער מחשבה. פראַפֿעסאָר העראָלד בלום ווערט פֿון איר שאַרף קריטיקירט פֿאַר זײַן „לינגוויסטישן מיסטיציזם“, ווי ראַבערט אַלטער האָט אָנגערופֿן זײַן טעאָלאָגישן צוגאַנג צו ליטעראַטור

אין לעצטן סך-הכל איז עס אַ בוך וואָס צווינגט אייך צו פֿאַר-טראַכטן וועגן דברים העומדים ברומו של עולם. איר מוזט נישט מיט אַלץ מסכים זײַן, ווייל זי מאַכט צײַטנווייז באַהויפטונגען וואָס זענען העזהדיק און דאָגמאַטיש, און שטימען נישט מיטן אמת. אַזוי למשל, גיט זי זיך אַ זאָג: דער ייד איז גלייכגילטיק צו עסטעטיק. אַבער די גאַנצע געשיכטע פֿון ליטעראַטור בײַ יידן לייקנט אָפֿ די דאָזיקע קאַטעגאָרישע מיינונג. פֿון „אַז ישיר משה“ דורך ישעיהו, שיר השירים, דער גאַלדע-נער תקופה אין שפּאַניע, ביז ביאָליקן און אהרן צײַטלינגען — צו דער-מאַנען בלוז עטלעכע ווערק און קינסטלער וואָס האָבן זיך אויסגע-צײַכנט מיט געשליפֿענער עסטעטיק, מיט שײַנקייט פֿון פֿאַרם, וואָס האָט אַ דאַנק דעם באַווירקט עטיש דעם ייִדישן מענטש. אָדער איז עס נישט אַ גוזמא צו זאָגן אַז דזשאַרדזש עליאָט, דיקענס, און טאַלסטאָי, האָבן פֿאַר-פֿאַסט אַ „פֿאַרייִדישטן ראַמאַן“? און שעקספּירס „קעניג ליר“, און מילטאָנס „פֿאַרלאָרענער גן-עדן“, און נאָך אַ סך ווערק פֿון נישט-יידן וואָס האָבן געצילט צו קולטיווירן דעם עטישן באַווסטזײַן — זענען דאָס אַלץ „פֿאַרייִדישטע“ ווערק? זענען די ל"ו צדיקים טאַקע אַלע נאָר יידן? אַפֿשר וועט אַזיק אויך אַרײַננעמען צווישן זײַ אַ פֿאַר פֿון די חסדי אומות העולם ...

זי דערלויבט זיך אויך צו פסקענען, אַז ווען אַ ייד ווערט אַ סעקו-לערער מענטש איז ער מער נישט קײַן ייד. דאָס איז דאָך אַן אַבסורד! וואָרעם אויב מיר זאָלן אָננעמען אַזיקס מיינונג, דעמאָלט דאַרף מען אויסשליסן פֿון ייִדישן פֿאַלק כמעט אַלע גרינדער און באַגרינדער פֿון די נאַציאָנאַלע און סאַציאַלע באַוועגונגען בײַ יידן, אַנהייבנדיק פֿון די

חלוצים, אחד-העם, חיים זשיטלאַווסקי, שמעון דובנאָוו, וולאָדימיר מעדעם, ביז באַראַכאָוו און בן-גוריונען!
אַבער נישט געקוקט אויף די אַלע עקסטרעמקייטן אירע, געהערט זי צו די פּאַזיטיווסטע, צו די יידישסטע שרייבער אויף ענגליש, וואָס דאָס אמעריקאנער ייִדנטום האָט פּראָדוצירט — אין דער טראַדיציע פֿון לודוויג לואיסאָן און מאַריס סעמיועל — געענטער צו דער דאָגמאַ-טישקייט פֿון ערשטן ווי צו דער באלאנסירטקייט פֿון צווייטן. זי דער-קלערט בפֿירוש אַז זי איז אַ ייִדישע שרייבערין. זי קען די ייִדישע ליטע-ראַטור, און האָט איבערגעדיכטעט אויף ענגליש לידער פֿון ליוויקן און דוד איינהאַרן. זי נוצט איר טאַלאַנט צו באַקעמפֿן אַסימילאַציע און צו שטאַרקן אַן עכט-ייִדישן המשך אין אמעריקע, און מדינת ישראל. דער-פֿאַר איז איר בוך אַ צושטייער צו דער ייִדישער עסייַסטיק אין אמעריקע.

(1985)

ש. ניגער — דער קריטיקער און מורה-דרך

(צו זײַן דרײַסיקסטן יאַרצײַט)

I

עס איז שוין אָפּגעלאָפֿן דרײַסיק יאָר זינט ש. ניגער איז אַוועק אין דער אייביקייט. במשך די דרײַ דעקאַדעס האָט זיך אַ סך געביטן אין אמעריקאנער ייִדישן לעבן. לאַמיר דאָ בלויז אַנמערקן עטלעכע שינויים: דער ייִדיש-רעדנדיקער סעקטאָר און זײַנע ייִדיש-שרײַבערס פּאַעטן, עסייַסטן פּראָזאַיקער און פּובליציסטן, איז אַינגעשרומפֿן, און דאָס ייִדישע לשון, ווי אַ גערעדטע שפּראַך, ווערט אַוועקגעשטופּט אין דער פּעריפֿעריע פֿון ייִדישן לעבן. מיר האָבן איצט גאָר ווייניק ייִדישע פּעז-

מענטשן פֿון גרויסן פֿאַרנעם. מיר האַלטן שוין באלד ביי דער קאַנאַני-זירונג, ביי דער חתימת-יידישע ליטעראַטור. אין ליכט — אַדער טונקל-קייט — פֿון דער דאָזיקער דערשיינונג ווילט זיך באַטראַכטן ניגערס ראַלע, זיין אויפֿטו, און בלייביקע ירושה. ווי אַ קריטיקער ווי אַ געלערנ-טער, ווי אַ פּובליציסט, האָט ניגער פֿאַרקערפּערט דעם מאַדערנעם יידיש-רענעסאַנס אין מזרח-אייראָפּע, און אויך דעם לאַנגן שווערן געראַנגל אים איבערצופֿלאַנצן קיין אמעריקע.

שמואל טשאַרני, וואָס איז באַרימט געוואָרן אונטערן פּסעוודאָנים ש. ניגער, איז געבוירן געוואָרן אין ווינסרוסישן שטעטל דוקאַר, דעם 15טן יוני, 1983, ביי אַ משפּחה פֿון חב"דער חסידים. ער האָט באַקומען אַ טראַדיציאָנעלע יידישע דערציִונג — אין חדר און ישיבֿה, אָבער גאַנץ פֿרי האָט ער אַנגעהויבן לערנען וועלטלעכע לימודים, און איז געוואָרן פֿאַראַינטערעסירט אין דער רוסישער ליטעראַטור, און אין קאַמף פֿאַר יידישן פֿאַלקס-קיום. זיין דעביוט ווי אַ שרייבער האָט ער געמאַכט אין 1904, אין יידיש-רוסישן זשורנאַל „וואַזראַזשדעניע“ (ווידערגעבורט) וווּ ער טרעט אַרויס ווי דער עקספּאַנענט פֿון יידיש-טעריטאָראַליסטישן געדאַנק (ס"ס). ווען די צאַרישע קאַנטר-רעוואַלוציע קריגט די אויבער-האַנט (אין 1906), ווערט ניגער אַרעסטירט, און ערשט נאַכדעם ווי ער ווערט שיער נישט פֿאַרפּייניקט צום טויט, באַפֿרייט מען אים.

ניגער ווערט בהדרגה אַ צענטראַלע און רעפּרעזענטאַטיווע פֿיגור פֿון יידישן רענעסאַנס, וואָס איז אַנגעזאַגט געוואָרן אין 1908, דורך די „ליטעראַרישע מאַנאַט-שריפֿטן“ — רעדאַקטירט פֿון 3 אינטעליגענטן: דער טעריטאָריאַליסט ניגער, דער ציוניסט גאַרעליק, און דער בונדיסט א. ווייטער. אין דער שריפֿט האָבן זיי פּראַקלאַמירט אַז די יידישע ליטע-ראַטור איז שוין רייף און אַז זי איז אַ ציל פֿאַר זיך און נישט אַ מיטל צו בילדן די מאַסן: „די ליטעראַרישע מאַנאַטשריפֿטן“ צילן נישט צו וואַרפֿן קערנדלעך פֿון פֿילאַנטראָפּישער קולטור-טרעגערי, פֿון פּאַפּולער-געפֿעלשטער „פֿאַרו-פֿאַלק“ ליטעראַטור. דער ציל פֿון די „ליטע-ראַרישע מאַנאַטשריפֿטן“ איז צו זיין אַ זאַמל-פּונקט פֿאַר דעם וואָס זאַל קענען ריכער מאַכן אונדזער גייסטיקע וועלט, פֿאַרגרעסערן אונדזער

קולטור-אייגנס, אויספֿינערן דעם געשמאק פֿון אלטן לעזער און געווינען נייע.

אין משך פֿון די יארן 1910-1913 האָט ניגער שטודירט הומאַניסטיק אין די אוניווערסיטעטן פֿון בערלין און בערו, גרייטנדיק אַ דיסער-טאציע איבער שאַפענהויערס פֿילאָסאָפֿיע און עסטעטיק. אַבער דעמאָלט פֿאַרבעט מען אים צו ווערן דער רעדאַקטאָר פֿון ליטעראַרישן זשורנאַל „די ייִדישע וועלט“; באַזעצט ער זיך אין יאָר 1914 אין ווילנע, וווּ ער פֿאַרוואַנדלט דעם זשורנאַל אין אַן ערשטקלאַסיקער שריפֿט פֿאַר ליטעראַטור און קולטור. דאָ האָט ער פֿאַרעפֿנטלעכט אַ סך עסייען איבער ייִדישע שרייבער און אומציייליקע רעצענזיעס.

דער סוף פֿון דער ערשטער וועלט-מלחמה און דער אָנהייב פֿון דער רוסישער רעוואַלוציע טרעפֿט אים אין ווילנע (1919). ווען די פּוילישע לעגיאָנען האָבן איינגענומען די שטאָט, איז זײַן לעבן ווידער געווען אין סכּנה. ער איז אָפּגעראַטעוועט געוואָרן בלויז אַ דאַנק אַן ענערגישער אינטערווענץ מצד ייִדישע פּלל-טוער אין פּוילן און אַמע-ריקע. סוף 1919 פֿאַרלאָזט ער מזרח-אײראָפּע און קומט קיין ניו-יאָרק, וווּ ער האָט געוווינט 35 יאָר ביז זײַן פּטירה, אין דעצעמבער 1955. ער ווערט אַ מיטאַרבעטער אין „טאַג“ און ער רעאַגירט מיט אַרטיקלען, עסייען און רעפֿעראַטן אויף אַלע דערשיינונגען אין ייִדיש-געזעל-שאַפֿטלעכן, קולטורעלן און ליטעראַרישן לעבן.

II

כדי אַפּצושאַצן ניגערס בלייביקן צושטייער צו דער ייִדישער ליטע-ראַטור און קולטור, זײַן אויפֿטו ווי אַ קריטיקער, און זײַן באַשטיט פֿאַר דער ייִדישער מחשבה, מוז מען זיך קודם פּל באַקענען מיט זײַן ייִדיש-הומאַניסטישן אַני-מאַמיין, וואָרעם ניגער איז נישט געווען בלויז אַ מענטש מיט אַ ראַפֿינירטן געשמאק אין ליטעראַטור און אַ בקי אין עסטעטיק, נאָר אויך אַ מאַדערנער ייִדישער דענקער מיט טיפֿע איבער-צײַגונגען און איינשטעלונגען אין שייכות צו וועלט-און-ייִד-פּראַ-

בלעמען. אויב הומאַניזם מיינט דאָס וואָס איז כאַראַקטעריסטיש-מענטש-
לעך — נישט איבערנאַטירלעך; דאָס וואָס איז שייך צום מענטשן —
נישט צו דער דרויסנדיקער נאַטור; דאָס וואָס דערהייבט אים און
באַפֿרידיקט אים; אַ טיפֿער אינטערעס אין אַלע פֿאַזן און ליידנשאַפֿטן פֿון
יחידס לעבן אויף דער וועלט — אויב הומאַניזם באַצייכנט אַט די אַלע
טשיטשן, דעמאָלט איז ניגער געווען אַ הומאַניסט פֿאַר עקסעלאַנס. דער
מענטש איז פֿאַר אים געווען די מאַס און סאַנקציע פֿאַר אַלצדינג.

דער יידישער קריטיקער, פֿונקט ווי זיין רבי י. ל. פֿרץ, האָט געזען
די וועלט מיט יידישע אויגן (פֿרצעס פֿאַעטישע דעפֿיניציע פֿון
יידישקייט); האָט ער דעריבער פֿאַרשטאַנען אַז כּדי דער הומאַניזם זאָל
וואַרעמען און אילומינירן היינטיקע יידן אַזוי ווי די יידישע אמונה האָט
געגעבן אַן אַנשפֿאַר די פֿריערדיקע דורות, מוז דער הומאַניזם אַרויס-
וואַקסן פֿון אונדזער גייסטיקן באַדן, ער מוז האָבן וואַרצלען אין
אונדזער עבר, אין אונדזער קאַלעקטיווער דערפֿאַרונג. אַט דערפֿאַר
באַטאַנט ניגער אַז אין זיין נישט-דאַגמאַטישן וועלטלעכן קרעדאָ פֿאַר-
נעמט אַ צענטראַלע פֿאַזיציע דער טאַלאַנט צו גלויבן — גלויבן נישט אין
טעאָלאָגישן זינען, נאָר אין הומאַניסטישן מיין; „אַזוי ווי מען קען זיך
נישט פֿאַרשטעלן די יידישע געשיכטע אַן קדושים, אַזוי קען נישט
געמאַלט זיין אַ ייד אַן קדושה... ער מוז גלייבן אין די גייסטיקע ווערטן
וואָס ליגן באַהאַלטן אין אונדזער געשיכטע, אין דעם ליכט וואָס אַנט-
פלעקט זיך אין אונדזער קיום, און אין אונדזער מלחמה פֿאַר קיום...
יא, אַ ייד מוז זיין זיכער אַז אויב אַפֿילו לית דיין, קאַן נישט געמאַלט זיין
אַזאַ זאַך ווי לית דיין“.

אַבער בעת דער יידישער הומאַניסט איז טיף באַוווּסטזיניק וועגן
באַזונדערטקייט פֿון יידישן גורל אין דער וועלט-געשיכטע, איז ער נישט
דערפֿאַר אַז מיר זאָלן זיך איזאָלירן פֿון דער וועלט. פֿאַרקערט עס איז
זיין טיפֿסטע איבערצייגונג אַז דער חורבן און די פֿורעניות וואָס מיר
האַבן געליטן במשך פֿון דער צווייטער וועלט-מלחמה, טאָר נישט פֿירן
דערצו אַז מיר זאָלן זיך גטן מיט דער מערבֿ-קולטור, נאָר אונדזערע
ליידן דאַרפֿן אונדז העלפֿן צוריק געווינען די פֿעיקייט וואָס פֿריערדיקע

דורות האָבן פֿאַרמאָגט: „די קונסט צו סובלימירן די אייגענע לידן און צו מאַכן פֿון דער פֿיזישער שוואַכקייט אַ גייסטיקע גבורה“. דאָס, מיינט ניגער, קען מען אויך דערגרייכן דורך אַ פֿאַרטיפֿטן ייִדיש־עטישן באַוווסטזיין, און נישט דווקא דורך אמונה און רעליגיעזן אתה-בחרתנו. להיפוך צו אַ סך אימיגראַנטן-אינטעליגענטן וואָס זענען געקומען קיין אַמעריקע נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה און האָבן אַרויס־געוויזן צום אַמעריקאַנער לעבנס־נוסח אַן אַמביוואַלענטע באַציונג, ד"ה פֿון איין זייט איז זיי געפֿעלן דאָס לאַנד פֿון פֿרעיהייט און געלעגנהייט פֿאַר אַלעמען; אָבער פֿון דער אַנדערער זייט האָבן זיי זיך געקלאַמערט אין די אייראָפּעיִשע פֿאַראורטיילן אַז אַמעריקע איז אַ לאַנד פֿון אַ רויער מאַטעריאַליסטישער ציוויליזאַציע — להיפוך צו זייער נעגאַטיווער שטעלונג האָט ניגער אַקצעפּטירט און אַפֿילו אַפֿירמירט אַמעריקע. נאָך אַ צענטראַלער שטריך אין ניגערס וועלט־אַנשויונג איז דער פֿלוראַליזם. אין דעם פרט האָט אַן שום ספֿק אים באַווירקט דער גייסטי־קער קלימאַט פֿון דער טאַלעראַנטער, אַנטי־דאָגמאַטישער, פֿלוראַ־ליסטישער אַמעריקע. ער באַטאַנט אַ סך מאַל אַז ס'איז נישטאַ קיין סתירה אין דער אידעע פֿון איין פֿאַלק און פֿאַרשיידענע שפּטים, ריכ־טונגען, שטרעמונגען. ס'איז נישט מעגלעך, האַלט ער, פֿאַר אַ וועלט־פֿאַלק ווי אונדזערס צו זיין פֿון איין גוס שפּראַכלעך, רעליגיעז, קולטור־רעל. און פונקט ווי מיר קענען באַשטיין פֿון פֿאַרשיידענע סאַרטן קיבוצים אין דער וועלט, אַזוי קען דער אַמעריקאַנער ייִדישער צענטער זיין אַ קיבוץ פֿון אַלערליי קיבוצים. „אַזוי ווי די בויונג פֿון אַמעריקע גופּא איז אַ שותפֿות פֿון שיער נישט אַלע פֿעלקער, קולטורן און שפּראַכן פֿון דער וועלט, אַזוי האָבן אַ חלק אויך אין דעם ייִדישן קיבוץ פֿון אַמע־ריקע שיער נישט אַלע טיילן און גרופּעס פֿון ייִדישן פֿאַלק מיט זייערע אַלע היסטאָרישע, רעליגיעזע, וועלטלעך־קולטורעלע, שפּראַכלעכע און אַנדערע באַזונדערקייטן... מיר זענען אַ קולטור־פֿלוראַליסטיש פֿאַלק אין אַ קולטור־פֿלוראַליסטיש לאַנד... דער ייִדישער „מעלטינג־פּאַט“ טאַר נישט פֿאַרטונקלען אַדער גאַר פֿאַרניכטן אונדזער אינעווייניקסטן קולטור־פֿלוראַליזם. יעדע שיטה, יעדע ייִדישע טראַדיציע, יעדע ייִדישע

לעבנס-פּילאָסאָפּיע, יעדע יידישע ירושה וואָס איז לעבנס- און קאַמפּס- פּעיק מעג און מוז קעמפּן פֿאַר איר אַרט אונטער דער זון.

ש. ניגער, דער פֿירער אין דער יידישיסטישער מחנה האָט — זיין בוך „די צוויי-שפּראַכיקייט פֿון אונדזער ליטעראַטור“ באַווייזט — חלילה נישט מינימיזירט דער ווערט פֿון העברעיִש, ווי אַ פֿאַר-קערפּערונג און אַ טרעגער פֿון יידישער קולטור. יידיש און העברעיִש, לערנט ער מיט אונדז, זענען אַ זיווג מן השמים, און דער בילינגוואַליזם האָט טיפּע וואַרצלען אין אונדזער געשיכטע. נאָך אַ גרינטלעכער אויס-פֿאַרשונג פֿון דעם ענין צוויי-שפּראַכיקייט ביי יידן און ביי אַנדערע פֿעלקער קומט ער דעריבער צו דער מסקנא אַז יידישקייט מיינט נישט די פֿאַרלייקענונג פֿון דער העברעיִשער קולטור-ירושה. „סיי יידיש, סיי העברעיִש איז אונדז שטאַרק צו נויַ געקומען אין אונדזער לעבן און שטרעבן, אין אונדזער דענקען און געדענקען. מוזן די וואָס נעמען אַן די יידישע געשיכטע, די יידישע אַנטוויקלונג, אַזוי גאַנץ און פֿולשטענדיק ווי זי איז — אַנעמען און אַנערקענען אונדזערע ביידע שפּראַכן.“

אויך איצט ווען די יינגערע דורות נוצן ווייניק יידיש אין טאַג-טעג-לעכן לעבן, האָלט דער יידישער קריטיקער, דאַרפֿן מיר זיך אַנשטרענגען מיט אַלע כוחות אַנצוהאַלטן יידיש, וואַרעם וואָס לענגער דער היגער יידישער קיבוץ וועט נוצן יידיש און פּראָדוצירן אין דער שפּראַך גיטטיקע אוצרות, אַלץ גרעסער וועט זיין די ירושה וואָס מיר, די יידיש-יידן, וועלן איבערלאָזן פֿאַר די קומענדיקע דורות. אַחוץ דעם וואָלט דאָס יידישע לעבן אַן יידיש — געוואָרן אַזוי אַרעם, אַזוי אַנעמיש, אַזוי אינהאַלטסלאָז, אַז יידן וואָלטן אויפֿגעהערט צו זיין אַ פֿאַלקס-קאַלעקטיוו און וואָלטן דאָ געוואָרן אַ רעליגיעזע סעקטע, בלויז מיט רעליגיעזע טעמפלען און טעאָלאָגישע סעמינאַרן. אָבער פֿאַרוואָס איז עס מעגלעך געווען אויפֿצוהאַלטן אַ יידיש לעבן און קולטור אין שפּאַניע, אָן אַן אייגענער פֿאַלקס-שפּראַך? — פֿרעגט ניגער. ווייל אין יענער צייט האָט די רעליגיע אַנגעפֿילט דאָס גאַנצע לעבן מיט אַ רעלי-גיעזן אינהאַלט, בעת איצט איז רעליגיע אַפֿילו ביי די רעליגיעזע אַמערי-קאַנער יידן נאָר אַ קליינער טייל פֿון זייער לעבן און „אויב מיר יידן אין

אמעריקע זענען א פֿאלק איז עס... [ווייל] די יידישקייט פֿון אמערי-
קאנער ייִדן דריקט זיך אויס אין אַנדערע פֿארמען, באַציונגען, באַדער-
פֿענישן און אינסטיטוציעס, אַחוץ די רייִן-רעליגיעזע... און אַט דאָס
צוזאַמענלעבן אונדזערס, פֿונקט אַזוי ווי אונדזער ירושה, קאָן אין קיין
שפראַך נישט אויסגעדריקט ווערן אַזוי נאַטירלעך... ווי אין ייִדיש".

אַבער הגם דער קריטיקער האַלט אַז דער קיום פֿון ייִדיש איז פֿון
קאַרדינאַלן באַטייט פֿאַר אַ קרעאַטיווער ייִדישער עקזיסטענץ, פֿאַר-
לייקנט ער נישט די וויכטיקע נאַציאָנאַליזירנדיקע ראַלע וואָס עס קען
שפּילן אויך די אמעריקאנער ייִדישע אינטעליגענץ וואָס נוצט ענגליש
ווי איר מעדיום פֿון שאַפֿן — ד"ה יענע אינטעלעקטואַלן וואָס האָבן אַ
פּאַזיטיווע באַציונג צום ייִדישן לעבן און וואָס זענען ערנסט באַשעפֿ-
טיקט מיט ייִדישע פּראַבלעמען און ווערטן. די היסטאָרישע דערפֿאַרונג
פֿון די לעצטע דורות דעמאָנסטרירט, לויט ניגערן, אַז אין יענע לענדער
ווי ייִדן האָבן אין משך פֿון אַ לענגערער צייט געשאַפֿן אויף ייִדיש און
העברעיִש, קענען ייִדן אינטעלעקטואַלן וואָס שאַפֿן אויף דער לאַנד-
שפּראַך אויך זײַן — ביז אַ געוויסן גראַד — ייִדיש-קרעאַטיוו. אַט די
לעקציע וואָס מיר האָבן געלערנט אין מזרח-איראָפּע, מיינט ער, איז
אויך גילטיק פֿאַר אמעריקע.

מיר קענען דעריבער סומירן אַז ניגערס ייִדישער הומאַניזם באַ-
שטייט פֿון פֿיר גרונט-קאַמפּאָנענטן: וועלטלעכקייט, ייִדישע באַזונדער-
קייט, פּלוראַליזם און בילינגוואַליזם. אַט דער ייִדישער אַני-מאַמין
געפֿינט זײַן אויסדרוק, און איז שטאַרק פֿאַרבונדן, מיט זײַן עסטע-
טישער פּילאָסאָפּיע און מיט זײַן קרעדאַ ווי אַ ליטעראַטור-קריטיקער.

III

אַפּילו ווען מיר זאַלן אַננעמען אַז די מאַדערנע ייִדישע ליטע-
ראַטור, וואָס וואַרצלט אין ייִדיש-היסטאָרישן באַוויסטזײַן, און אין דער
ספּעציפּישער סאַציאַל-קולטורעלער מיליע פֿון מזרח-איראָפּע, איז

פֿונדעסטוועגן אין תוך אַ נאַרמאַלע ליטעראַטור; אַפֿילו ווען מיר האַלטן אַזוי, מוז מען אויך מודה זײַן אַז אויב די וועלטלעכע ליטעראַטור פֿון אונדזער פֿאַלק שפּיגלט טאַקע באַמט אַפֿ די ייִדישע נאַציאָנאַלע נשמה, דעמאַלט מוז זי רעפֿלעקטירן דעם אַומגעוויינלעכן גורל, דעם טראַגישן קיום, און דעם עטאַס פֿון אַט דעם איינציקאַרטיקן קאַלעקטיוו. ס'איז נישט נייטיק צוצושרייבן דער ייִדישער ליטעראַטור אַ ספּעציעלע, באַזונדערע מיסיע, כדי איינצוועזן אַז אויב זי איז טאַקע דער ברענפּונקט פֿון דער ייִדישער נשמה, דעמאַלט דאַרף זי אַרויסשטראַלן דאַס ליכט פֿון דורות, און זי דאַרף פֿאַר אונדז אַנטפלעקן די ייִדיש-נאַציאָנאַלע אינדיווידואַליטעט אין די ספּעציפֿישע אַקצענטן וואָס זענען כאַראַקטע-ריסטיש פֿאַרן ייִדישן גורל, און פֿאַר דער ייִדישער קולטור. עס איז דאָך אַקסיאָמאַטיש אַז די אויסערגעוויינלעכע ייִדישע עקזיסטענץ האָט איבערגעלאָזט אַ פּערמאַנענטן חותם אויפֿן ייִדישן כאַראַקטער און האָט געבוירן אַ ספּעציפֿיש-ייִדישן עטאַס! אָבער וואָס זענען טאַקע די באַזונ-דערע אייגנשאַפֿטן פֿון ייִדישן גיכט און אין וואָס באַשטייען זײַנע אייגנ-טימלעכע ווערטן?

וועגן פֿינף זײַלן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור — וועגן מענדעלע מוכר-ספֿרים, שלום-עליכם, י. ל. פּרץ, לייוויק און שלום אַש — האָט ניגער געדרוקט מאַנאַגראַפֿיעס. יעדער פֿון זײ, האָט דער קריטיקער באַוווּזן, שפּיגלט אַפֿ אַן אַספּעקט פֿון ייִדישן זײַן ווי-זאָ-ווי זיך אַליין און דער וועלט; יעדער פֿון די פֿינף שריפֿטשטעלער פֿאַרקערפּערט אין זײַנע ווערק איין פֿלאַך פֿון ייִדישן עטאַס. אַזוי האָט מענדעלע דער ערשטער קינסטלער אין דער ייִדיש-ליטעראַטור געפרוווט קאַמבינירן בעלעט-ריסטיק, טראַדיציע און ייִדישע געשיכטע, בעת שלום-עליכם האָט דורך הומאַר אונדז פֿאַרבונדן מיט דער קעגנוואַרט און קאַנקרעטיזירט דעם ייִדנס מענטשלעכקײַט, זײַן בטחון, זײַן „געלעכטער דורך טרערן“. ביידע, מענדעלע און שלום-עליכם, זענען געווען רעאַליסטן וואָס האָבן אַפּגעשפּיגלט דאַס לעבן פֿון כּלל, אַדער זײ האָבן אונדז געגעבן ייִדישע

טיפּן.

פֿון דער אַנדערער זײַט, איז פּרץ, דער ראַמאַנטיקער, געווען דער

ערשטער וואָס האָט אונדז געגעבן דעם יחיד, די יידישע פּערזענ-
לעכקייט, הגם זיינע פּערסאָנאַזשן שטאַמען פֿון אַ באַשטימטער סביבה,
שטייען זיי איבער איר, וואָרעם פּרץ האָט אַנטדעקט דאָס אייביקע אין
דער יידישער דערפֿאַרונג און דאָס אוניווערסאַלע אין דער יידישער
באַזונדערקייט. דער הויפט־מקור פֿון שלום אַשם קרעאַטיווקייט איז,
לויט ניגערן — דער יידישער קידוש־השם און די אידילישע דער-
הויבנקייט. שבת־יום־טובֿדיקייט, דערלייזונג, די פּיינפֿולע סודות פֿון
דער מענטשלעכער עקזיסטענץ, דעם יחידס טראַגישע צעשפּאַלטנקייט
און דילעמעס — אַט דאָס זענען די הויפט־מאָטיוון אין ליוויקס פּאַעזיע.
ער איז דער דיכטער פֿון אונדזער געוויסן וואָס קען נישט אַקצעפטירן
דעם געדאַנק, אַז אונדזערע ליידן — קערפּערלעכע און גייסטיקע —
זענען אַן אַבסורד; שטרעבט ער דערפֿאַר צו באַזינען דורך זיינע לידער
די מענטשלעכע יסורים.

אין הספּם מיט זײַן יידישער וועלט־אַנשויונג איז דער יידישער
קריטיקער צוגעגאַנגען צו ליטעראַטור אי סאַציאַלאַגיש, אי עסטעטיש.
ער איז געווען אונטער דער השפּעה פֿון סאַן־בעוון — וואָס האָט פּרוּ-
בירט „אַלץ פֿאַרשטיין“ און פֿון היפּאָליט טען מיט זײַן סביבה־קריטעריע.
און בעת ניגער האָט נישט איגנאַרירט די פּראַבלעמען פֿון סטיל, פֿאַרם
און ריטם, אין זײַן הויפט־אינטערעס ביים אַנאַליזירן אַ ליטעראַריש
ווערק געלעגן אין די אידעען וואָס דער שרייבער דריקט אויס, אין
אינהאַלט, אין וואַרצלדיקייט, אין פֿאַרנעם. ער וואַלט זיך וואַרשיינלעך
אונטערגעשריבן אונטער ט. ס. עליאַטס זאַג, אַז די הויפט־פֿונקציע פֿון
קריטיק איז „צו העלפֿן פֿאַרשטיין און הנאה האָבן פֿון ליטעראַטור“;
אַבער ער האָט נישט געהאַלטן פֿון ענגלישן פּאַעטס מיינונג אַז דער
קינסטלער איז אַפֿט דער קאַמפּעטענטסטער קריטיקער. דער דיכטער —
מיינט דער יידישער קריטיקער — קען נישט זײַן אַן אַביעקטיווער
קריטיקער. ער קען זײַן ווערסאַטיל און אַלזייטיק. אַבער ער קען בלויז
זײַן אַביעקטיוו אין שייכות צום רוי־מאַטעריאַל וואָס ער אַליין נוצט אין
זײַן שאַפֿן.

דער דיכטער איז צו שטאַרק פֿאַרטיפֿט און צו שטאַרק פֿאַרנומען

מיט זיין אייגענער סענסיביליטעט, מיט זיין עסטעטישער טעאָריע, מיט זיין קרעאַטיוון מעטאָד און סטיל צו קענען אויפֿנעמען אַנדערע מעטאָדן און אַנדערע צילן. שמואל ניגער דערקלערט ווייטער, אין זיין קעמפֿע-רישן און גוט-אויפֿגעבויטן בוך „קריטיק און קריטיקער“, (בוענאַס איירעס, 1959) אַז דער קריטיקער מוז זיין געדולדיק, אַלזיטיק, בויג-זאַם, פֿעיק אויפֿצונעמען יעדע מדרגה און יעדער מין שעפֿערישקייט. ש. ניגער, וואָס איז געוויינטלעך איינגעהאַלטן מיושדֿדיק, אַנאַ-ליטיש, גייט אַריבער אין שאַרפֿן סאַרקאַזם ווען ער באַקעמפֿט יענע וואָס ווילן נישט אַנערקענען די קרעאַטיווע ראַלע פֿון קריטיקער. ווען איינער, פֿרעגט ער, „זאַגט עפעס אין גראַמען, וואָס אַנדערע האָבן שוין פֿריער אַ סך מאל געזאַגט — איז עס שעפֿעריש; אָבער דער וואָס צינדט אָן אין דער טונקלקייט פֿון אַ ווערק זיין אייגן ליכט. . . דער וואָס שפינט געדאַנקען-פֿעדעם, פֿאַרוועבט זיי און פֿאַרוואַרפֿט זיי ווי געצן אין די טיפֿענישן פֿון אַ גרויסן גייסט, און ציט פֿון דאָרט אַרויס אַ לעבן, אַ פֿער-זענלעכקייט, אַ וועלט אַ גאַנצע, דער ווערט מיט אַ מאל אַ פֿאַראַזיט, אַ גאַרנישט, אַן איבעריק באַשעפֿעניש. ניין, ער איז ניט איבעריק, מען דאַרף אים פֿאַר אַ שַעיר לעזאַל“. און ציטירנדיק ווי אונטערשיטצער פֿון זיין שטאַנדפּונקט — אַז פֿאַעטן קענען נישט זיין אַביעקטיווע קריטיקער — זשאַרזש זאַנד, ראַמען ראַלאַן און ווירדזשיניאַ ווילף, טענהט ער אַז דער האַלב-קינסטלער וואָס זיצט אין דעם קריטיקער, קאַן אַמאל ווערן אַ גאַנצער קינסטלער, און זיין קריטיק — קונסט.

וואָרעם פּונקט ווי די ליטעראַטור — מיינט ניגער — איז נישט נאָר „קריטיק פֿון לעבן“ נאָר אויך קריטיק פֿון ליטעראַטור — ווי עס באַשטעטיקן די פֿאַרשיידענע דיאַלאָגן וועגן ליטעראַטור און קונסט וואָס מיר געפֿינען אין די ווערק פֿון פּלאַטאַן ביז אַסקאַר וויילד; פּונקט אזוי קאַן קריטיק זיין דיכטונג. ווי מוסטערן פֿון אַזאַ מין קריטיק ווייזט ניגער אַן אויף היינעס עסיי וועגן דאָן קיכאַט; זאַלאַס אַרטיקל וועגן באַלזאַק און קאָלרידזשעס „ביאַגראַפֿיע ליטעראַריאַ“.

ס'איז אָבער מאַדנע, ווי דער פֿאַלעמיזירנדיקער קריטיקער האָט פֿאַרזען אַז די עדות וואָס ער ברענגט צו באַשטעטיקן זיין טעזיס, וואַרפֿן

אים פֿאַקטיש אַפּ, וואַרעם יעדער איינער פֿון זיי איז דאָך אַ קינסטלער — אַ דיכטער, אַדער נאָוועליסט — און דאָך האָט ער פּראָדוצירט ערשט-קלאַסיקע קריטיק!

זײַן קריטישן מעטאָד האָט ניגער באַצייכנט: „אימאַנענטע קריטיק“, ד״ה אַ קריטיק וואָס זוכט די קריטעריע פֿון קונסט-ווערק אין אים גופּא, נישט אין צוגעשניטענע פֿון פֿריער עסטעטישע טעאָריעס וואָס דאַרפֿן אַלע מאַל און פֿאַר אַלע שאַפֿונגען זײַן גילטיק: „אמתע קריטיק קען געבויט זײַן נאָר אויף אַ ברייטער און אַלזייטיקער אויפֿגעמונגס-פֿעיקייט... קריטיק ווייסט נישט פֿון גייסטיקער „מאַנאַגאַמיע“. זי איז שטענדיק גרייט זיך צו פֿאַרליבן. זי איז אַפֿן פֿאַר אַלע שולן, אַלע עפּאָכעס, אַלע ריכטונגען און אַלע סטילן אין דער קונסט“. זײַן אידעאַל פֿאַר קינסטלערישער קריטיק איז נישט צו מעסטן דעם שרײַבערס ווערק מיט באַשטימטע עסטעטיש-פֿילאָסאָפֿישע פֿאַרמולעס. נאָר אויסצו-געפֿינען וואָס דער קינסטלער האָט אויפֿגעטאָן מיטן רוי-שטאָף פֿון זײַן ווערק.

IV

יעדערער וואָס איז באַקאַנט מיט ניגערס געדאַנקען-גאַנג ווייסט אַז דער גרויסער קריטיקער האָט ליב געהאַט צו סינטעזירן עקסטרעמען, צו האַרמאָניזירן פֿלומרשטע היפּוכים: ער איז געווען אַ ראַציאָנאַליסט וואָס האָט זיך פּאַזיטיוו באַצויגן צום וואַגיקן צושטייער וואָס חסידות האָט בייגעטראָגן צו ייִדישער שעפֿערישקייט. זײַן גלות-נאַציאָנאַליזם האָט אים נישט געשטערט צו אַנערקענען דעם ספּעציעלן פּלאַץ וואָס ארץ-ישׂראל — און שפּעטער מדינת-ישׂראל — האָט פֿאַרנומען אין ייִדישן פֿאָלק; ער איז געווען אַ ייִדישיסט וואָס האָט געהאַלטן אַז בילינג-וואַליזם — ייִדיש און העברעיִש — איז דער ייִדישער וועג; ווי אַ פֿאַלקיסט האָט ער פֿונדעסטוועגן געוואָסט אַז נישט די פֿאַלשע נבֿיאים זענען פֿאַרשטיינט געוואָרן פֿון פֿאַלק; ער איז געווען אַ מאַדערניסט וואָס האָט געוואַרצלט אין דער נאַציאָנאַלער טראַדיציע. זײַן נייגונג צום „מיטעלן וועג“ האָט נישט באַטייט אַז ער גייט מיטן שטראָם; אַז ער איז

קאָנווענציאָנעל: פּונקט פֿאַרקערט: ער איז געווען אומאָפהענגיק, נאָר-
קאָנפֿאַרמיסטיש, אָן אָפּנייגער אָפּילו אין זײַן אייגענעם קרייז.
אָזוי למשל קעמפֿט ער פֿאַר ייִדיש און גלייכצײטיק וואָרנט ער קעגן
שפּראַכזיג, ד"ה קעגן דעם גלויבן אָז שפּראַך קען ווערן דער יסוד פֿון
פֿאַלקס-אייגנאַרטיקן קיום; וואָרעם „ווערטער וואָס זענען נישט געוואָרן
קײן שליסל צו ווערטן זענען גאַרנישט ווערט, און דער קולט פֿון אַ
שפּראַך אָן איר קולטור איז בלויז אַ וואָרט-פֿעטישיזם“; פּונקט אָזוי אין
פֿאַל פֿון שלום אָשן. ווען דער באַרימטער נאַוועליסט ווערט פֿון אַלע-
מען קריטיקירט פֿאַר זײַנע קריסטאָלאָגישע נאַוועלן, בלייבט ניגער זײַן
לאַיאַלער פֿאַרטיידיקער, נישט צוליב דעם קינסטלערישן אויפֿטו פֿון
אָשן, נאָר בלויז דערפֿאַר וואָס דער קריטיקער פּראַקטיצירט דאָ זײַן
עסטעטישן קרעדאַ, אַז אַ שרײַבער דאַרף, ווי אַ קאַלומבוס, אויספֿאַרשן
נייע רעגיאָנען און אַנטדעקן נייע וועלטן, אַז אַ שפֿערישע פּערזענ-
לעכקײט איז געוויינטלעך ניט יענער וואָס דריקט אויס דעם צײַטגײסטיג, נאָר
דער וואָס גײט זײַן אייגענעם וועג. ש. ניגער אונטערשיידט צווישן
אַשם באַוווסטזיניקן ציל און באַמײַנג צו שאַפֿן, פֿון איין זײַט, אַ דער-
נעענטערונג צווישן ייִדנטום און קריסטנטום, און, פֿון דער אַנדערער
זײַט, זײַן רעכט ווי אַ קינסטלער אויסצוקלייבן יעדע טעמע וואָס פֿאַר-
כאַפט אים. דער קריטיקער האַלט אויך אַז אָשן איז נישט געלונגען זײַן
הויפֿט-כאַראַקטער אין „דער מאַן פֿון נצרת“, אָבער ער באַשטייט דערויף
אַז צוליב דעם טאָר מען פֿונדעסטוועגן נישט באַגרענעצן זײַן פֿרײַהײט
אויסצוקלייבן יענע העלדן וואָס באַפֿרוכפּערן זײַן פֿאַנטאַזיע.
געטריבן צו זײַן ייִדישן הומאַניזם און פּלוראַליזם, האָט ניגער פֿאַר-
טיידיקט דעם טעזיס אַז ס'איז ניט פֿאַראַן קײן אונטערשייד צווישן
ייִדישער און נישט-ייִדישער עטיק און עסטעטיק; נישטאַ קײן נאַציאַ-
נאַלער מאַנאַפֿאַל אויף גערעכטיקײט, אָדער שײַנקײט. עס זענען געווען
גרויסע ייִדן ווי די בעלי תהילים, רבי נחמן בראַצלאַווער, און אַ סך
אַנדערע צו וועמען גאַט האָט זיך אַנטפלעקט דורך שײַנקײט און קונסט,
בעת געוויסע גוים, ווי למשל טאַלסטאָי, האָבן געשטרעבט אָפּצוטיילן
קונסט פֿון רעליגיע. „איז מעגלעך“, פֿרעגט ער, „אַז אַ פֿאַלק וואָס

צייכנט זיך אזוי אויס מיט זיין גייסטיקייט, זאל פֿון איר אויסשליסן דעם טייל, וואָס הייסט קינסטלעריש שאַפֿן, און קינסטלעריש-געניסן? ניין, עס איז נישטאָ קיין ריס צווישן די צוויי חושים — דעם עסטעטישן און עטישן; אמתע קינסטלערישע שעפֿערישקייט, אַפֿירמירט ער, איז יראת-הכבוד פֿאַר גאָט און מענטש.

אין איצטיקן אינטעלעקטועלן קלימאַט — פֿון נעכטיקן ראַדיקאַלן און היינטיקע נעאַ-קאָנסערוואַטיוון און „בעל-תשובֿהס“, איז עס נישט קיין אַפֿטע דערשיינונג צו הערן פֿון אַ ייִדישן קיומיסט — און איבער-צייגנדיק צו באַווייזן — אַז ס'איז נישט פֿאַראַן קיין ספּעציפֿיש-נאַציאָנאַלע ייִדישע וויזיע, און מען קען דעריבער נישט האָבן קיין באַזונדער „ייִדישן וועג“, ווי אַ מאַסשטאַב פֿון ליטעראַרישער קריטיק. עס זענען דאָ, טענהט ניגער, און מיר דוכט זיך אַז דער אמת איז אינגאַנצן מיט אים, פֿאַרשידענע ייִדישע וויזיעס — בלשון רבים — און וועגן, פֿאַר פֿאַרשידענע גרופּעס און יחידים אין ייִדישן כלל, וואָס גיבן פֿאַרשידנ-אַרטיקע ענטפֿערס אויף די צענטראַלע פּראַבלעמען פֿון מענטשלעכער און ייִדישער עקזיסטענץ. נאָך מער: דער קרעאַטיווער יחיד וואָס פֿאַר-קערפּערט זיין פֿאַלקס און זיין דורס איבערלעבונג, איז נישט דער טרע-גער פֿון אַ שטענדיקער, פֿאַרטיקער טראַדיציע: „דער גרויסער מענטש איז אַ שעפֿערישער באַנעמער, נישט סתּם אזוי אַ נעמער. וואָס מער ער ירשנט פֿון פֿריערדיקע דורות פֿון פֿאַלק, אַלץ גרעסער איז די ירושה וואָס ער לאַזט איבער זיין פֿאַלק, דער מענטשהייט. וואָס מער ער איז אַ נעמער, אַלץ מער געבער איז ער.

„מען קען נישט באַטראַכטן דאָס פֿאַלק ווי דעם שופֿט איבער ליטע-ראַטור און קריטיק; דער כלל איז סײַ אין לעבן, סײַ אין פּרט פֿון שעפֿערישקייט אַ ניוועלירער; זיין קריטעריע איז דער דורכשניט, בעת דעם קינסטלערס הויפּט-אייגנשאַפֿט איז אַריגינאַליטעט: „די ליטע-ראַטור, און ממילא אויך איר קריטיק גייט פֿאַרויס — אויב נישט ווי אַ וועגווייזער, איז ווי אַ וועגזוכער פֿאַרן פֿאַלק.“

מיינט דאָס אַז ניגערס פּסק-דין וועגן שרײַבער און זייערע ווערק איז אומאַפֿרעגלעך? ניין! וואָרעם נישט געקוקט אויפֿן קריטיקערס

סובטילן און מאַדערניסטישן צוגאַנג צו ליטעראַטור און קונסט; נישט געקוקט אויף זיין עמפּאַטיע צו יעדן טאַלאַנטירטן שעפּערישן מענטש, איז ער פּונדעסטוועגן געווען צו שטאַרק באַווירקט פֿון דער רוסישער אינטעלעקטועלער טראַדיציע, וווּ ליטעראַטור איז געווען אַ מיטל צו פֿאַרשפּרייטן אידעען, און צו באַהאַנדלען פּראַבלעמען, אַז ער זאָל זיך גרינטלעך אָפּגעבן מיט פֿאַרם, מיט ריטם, מיט מוזיקאַלישקייט אין פּאַעזיע — הגם ער האָט די אַלע אייגנשאַפֿטן נישט פֿאַרזען. אַפֿשר דערפֿאַר האָט ער אונטערגעשאַצט אַ ריי דיכטער פֿון די „יונגע“, און אינזיכיסטן, און מינמיזרט זייער צושטייער צו דער אויסברייטערונג פֿון די האַריזאָנטן, צו דער באַרייכערונג און ניואַנסירונג פֿון דער שפּראַך אין דער יידישער פּאַעזיע. וואָרעם נישט געקוקט אויף זיין קאַנ-צעפּציע פֿון „אימאַנענטער קריטיק“, איז ער נישט צוגעקומען צום האַרץ פֿון אַזעלכע אַריגינעלע דיכטער ווי מאַני-לייב, זישא לאַנדוי, משה לייב האַלפּערן, אהרן גלאַנץ-לעיעלעס.

ש. ניגער איז געווען אַ בעל-הלכה און אַ בעל-אגדה: אַ דענקער, אַ פּובליציסט, אַ ליטעראַטור-פֿאַרשער און גלייכצייטיק אַ קינסטלער-קריטיקער. ער האָט געוואָסט — ווי ביאַליק האָט דאָס ווונדערלעך אויסגעדריקט אין זיין עסיי „הלכה און אגדה“ — אַז אַ פֿאַלק קען נישט לעבן בלויז מיט „ליבהאַבעריי“ פֿון תּורה, מיט לייענען ליטעראַטור, אַדער גיין אין טעאַטער; עס מוז אויך האָבן טאַג-טעגלעכע מעשים, אינסטיטוציעס, מאַדערנע מצוות-מעשיות. אויף ביידע געביטן איז דער קריטיקער געווען שעפּעריש, אַקטיוו: ער איז געווען אַ נאה-דורש און נאה-מקיים — אַ טוער אין יוואָ, דער פֿאַרזיצער פֿון יידישן קולטור-קאַנגרעס, און מיטגעהאַלפֿן דעם שלום-עליכם פֿאַלק-אינסטיטוט.

* * *

ביז דער לעצטער מינוט פֿון זיין פּראַדוקטיוו לעבן האָט ניגער נישט אויפֿגעהערט צו רעאַגירן אויף יעדן באַטייטיקן יידישן דיכטער, פּראַ-זאַיקער, עסייסיסט, דענקער — און אויף יעדער פֿאַזע פֿון יידישן קולטור-לעבן. ער האָט מיט ערודיציע, מיט שכל-הישר, מיט אַריגינאַליטעט, אין

א רייכן, ראַפּינירטן יידישן לשון, אונדז געוויזן די ווערטפּולקייט, די שיינקייט, דעם נאַציאָנאַלן און אוניווערסאַלן באַטייט פֿון דער יידישער ליטעראַטור. דער קריטיקער-הומאַניסט, דער אינטערפּרעטירער פֿון יידישער שעפּערישקייט, אין דער ערשטער העלפֿט פֿון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, האָט געלאָזט אַ רייכע ירושה פֿאַר די היינטיקע און קומענדיקע יידישע דורות.

(1986)

שלום אַש — דער קינסטלער און זײַן קרעדאַ

(צו זײַן הונדערטסטן געבוירן-יאָר)

ס'איז שוין באַלד אַפּגעלאָפֿן אַ פֿערטל יאָרהונדערט זינט שלום אַש איז אוועק אין דער אייביקייט (1880-1957). עס איז שוין איינגעשטילט די מחלוקת, וואָס האָט געברויזט אַרום אים במשך די לעצטע צוויי צענדליק יאָר פֿון זײַן לעבן. עס זענען שוין אויפֿן עולם-האמת אי זײַנע קטיגורס, אי די עטלעכע סניגורס. די יידיש-ליטעראַרישע פּעריפֿעריע, ספּעציעל אין אמעריקע, איז געוואָרן שטאַרק איינגעשרומפֿן, און מיר האָבן פּמעט נישט מער קיין ליטעראַרישע, און אויך נישט קיין אידעישע שטרייטן אויף דער היגער יידישער גאַס. איצט, צו אַשס הונדערטסטן געבוירן-טאָג, ווען די מלחמה, וואָס האָט געפֿלאַקערט אַרום אים, איז פּמעט פֿאַרגעסן, בלייבט ער אַלץ אַ צענטראַלער זײַל אין בנין פֿון דער יידישער ליטעראַטור — אַ נאַציאָנאַלער אוצר, וואָס קיינער קען נישט מַבְטל זײַן. איז פּדאָי צו זען, וווּ מיר האַלטן מיט שלום אַשן איצט, ווען קונסט און אידעאַלן ווערן איבערגעשאַצט לויט היינטיקע קריטעריעס: פֿאַר בלייבט ער ווייטער, ווי זײַנע מיטצײַטלעך-קריטיקערס האָבן גע- האַלטן, דער גרויסער נאַציאָנאַלער יידישער קינסטלער, אַדער דאַרף

זײַן פּאַזיציע אין דער ייִדישער ליטעראַטור און זײַנע קינסטלערישע דערגרייכונגען רעווידירט ווערן? לאַמיר פּראַבירן ערלעך און מיט וואַ-רעמע ייִדישע אויגן אַרײַנקוקן אין עטלעכע פֿון זײַנע הויפטווערק.

שלום אַש האָט במשך זײַן שעפֿעריש לעבן אַנגעשריבן זעכציק ווערק: פּראָזע, דראַמעס און עסייען. ער איז אויך געווען אַ פּובליציסט און פּלל־טוער; ער האָט זיך באַטייליקט אין קאַנפֿערענצן, געהאַלטן רעדעס, און זיך אַרויסגעזאַגט פּובליציסטיש וועגן ייִדישע פּראַבלעמען און קאַנטראַווערסיעלע פּראַגעס. נאָך דעם ווי ער איז באַרימט געוואָרן מיט זײַן שטעטל און גאַט פֿון נקמה, האָט ער באַזוכט אַלע וויכטיקע ייִדישע צענטערס און ארץ־ישׂראל. אין 1941 איז ער געקומען קיין ניו-יאָרק און שפּעטער אַנגעשריבן אַנקל מאַנס, אַ רעאַליסטישע שילדע-רונג פֿון דער סוועטשאַפֿ־סביבֿה ערבֿ דער ערשטער וועלט־מלחמה און אַ בילד פֿון קוזמין, וואָס ווערט אַריבערגעפֿלאַנצט אין דער אַמעריקע פֿון דער אימיגראַנטישער עפּאָכע. דער ראַמאַן איז מער סאַציאַלאַגישע שטודיע ווי קונסטווערק; דאָך האָט דער קינסטלער דאָ פֿאַראַייביקט דאָס פּויליש־ייִדישע שטעטל קוזמין — בעת עס איז נאָך נישט פֿאַר-וואַרצלט אין אַמעריקע, און עס קוקט צוריק נאָסטאַליש צום קוזמין פֿון פּוילן. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט אַש אַנגעשריבן קידוש־השם (1919) און די פּישוֹף־מאַכערין פֿון קאַסטיליע (1926) — בייִדע נאָוועלן זענען קינסטלערישע אילומינאַציעס פֿון טראַגישע קאַפיטלעך אין דער ייִדישער געשיכטע, וווּ עס אַנטפלעקט זיך פֿאַר אונדז אַש דער מאַלער פֿון פֿאַרכאַפּנדיקע מאַסן־סצענעס, און דער לירישער פּראָזע-מייסטער. די דאָזיקע נאָוועלן, וואָס אַש האָט געשריבן אונטערן רושם פֿון די רדיפֿות און פּאַגראַמען וואָס ייִדן זענען אויסגעשטאַנען בעת און נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, זענען אי קינסטלערישע דערגריי-כונגען, אי פֿון דערציערישן ווערט פֿאַר אונדזער יוגנט, וואָס וועט דורך די אידעאַלע געשטאַלטן פֿון דבֿורה (אין קידוש־השם), און יעפֿתהן (די פּישוֹף־מאַכערין) זיך באַקענען מיט די העכסטע מדרגות פֿון מסירת-נפֿש.

אויך חיים לעדערערט צוריקקומען, וואָס איז פּסיכאָלאַגיש פֿאַר-

טיפּטער ווי אַנקל מאַזעס, איז דער עיקר אַ שילדערונג פֿון דער סביבה אין דער אימיגראַנטישער עפּאָכע, און דעם ריס צווישן דורות. דער איבערבראָך אין חיים לעדערער, וועלכער דערפֿילט זיך אויף דער עלטער פֿאַריתומט, און אַ פֿרעמדער אין זיין אייגענער היים, איז ווייט נישט איבערצינגנדיק. אַש שילדערט גלענצנדיק יענעם פעריאָד אין דער אמעריקאנער יידישער געשיכטע, ווי די אין אמעריקע געבאַרענע קינדער קוקן אַראָפּ אויף די אימיגראַנטישע טאַטעס, און האָבן נישט קיין פֿאַרשטענדעניש פֿאַר דעם אידעאָליסט חיים לעדערער, וואָס קען נישט פֿאַרטראַגן דאָס פּוסטע לעבן פֿון אויפֿגעקומענע אַלרייטניקעס אין אַמע-ריקע. אָבער דער קינסטלער אַש איבערצינגט אייך נישט, אַז אַט דער חיים לעדערער איז פֿעיק צו פֿאַרלאָזן זיין באַקוועמע היים, זיין פֿאַמיליע, און צוריקגיין אויף דער עלטער אין שאַפּ צום אַלטן אַרעמען לעבן.

דער גרעסטער קינסטלערישער אויפֿטו פֿון שלום אַשן איז אַן שום ספֿק זיין טרילאָגיע פֿאַרן מבול (פעטערבורג, וואַרשע, מאַסקווע), וואָס איז אַרויס במשך די יאָרן 1927-1932. פֿון די דריי טיילן פֿאַרבלייבט וואַרשע דער צייטיקסטער קינסטלערישער פּראָדוקט פֿון אַשס טאַלאַנט. דאָ, אין וואַרשע, שטייט אויף צום לעבן דאָס פּוילישע ייִדנטום מיט זינע באַוועגונגען, שטרעבונגען, אידעאָליסטן און טרוימערס. די פֿאַמיליע הורוויץ — דער לערער הורוויץ, זיין פֿרוי רחל-לאה, די טעכטער העלענקע און זאַשקע — זענען געמאַלן מצד אַשן מיט אַזאַ קראַפֿט, אַז זיי קריצן זיך איין אויף אייביק אין אונדזער באַוויסטזיין און בלייבן אומפֿאַרגעסלעך. רחל-לאה, די מאַמע פֿון הורוויצס הויז, איז אַ ווונדער-לעכער פֿאַרטרעט פֿון אַן אידעאלן מענטשן, און נישט-געקוקט אויף איר אידעאָלקייט איז זי דאָך רעאַל, ערדיש און איבערצינגנדיק. אין איר האָט שלום אַש דערגרייכט קינסטלערישע שלימות. דאָ, אין דעם הויז פֿון די הורוויצעס האָט איר אַ מיקראַקאָזם פֿון מיוזיק-איראַפּעזשן ייִדנטום: עס טרעפֿן זיך דאָ אַלע ריכטונגען אין ייִדישן לעבן, וואָס קעמפֿן אויס זייערע ראַנגלענישן, און גרייטן זיך צו דער „נייער וועלט“. איר באַקענט זיך דאָ — ספּעציעל ווען אַש שילדערט לאַדזש מיט איר באַלוט — מיט

דער יידישער אַרעמקייט, מיט די רדיפֿות, מיט די ריבונגען, קאַן-פֿליקטן צווישן יידישע און פּוילישע אַרבעטער, מיט די חלומות פֿון יידישע אידעאָליסטן.

זאַכאַרי מירקין, דער צענטראַלער פּערסאָנאַזש אין דער טרילאָגיע, אַ זון פֿון רייכע אַסימילירטע יידן אין פּעטערבורג, קען זיך נישט צופֿרידנשטעלן מיטן לעבן פֿון אַ רייכן ליידיקגייער, אַנטלויפֿט ער קיין וואַרשע, וווּ ער פֿאַרליבט זיך אין העלענקע הירוויץ, שפּעטער, אין 1917, געפֿינען מיר אים אין מאַסקווע, וווּ ער קעמפֿט צוזאַמען מיט באַלשעוויקעס; ער קען אָבער נישט אַקצעפּטירן זייערע אַכזריותן. דער אינטעלעקטואַל מירקין, ווי אַ סך פֿון זינס גלייכן, ווען זיי גייען איבער פֿון טרוים צו ווירקלעכקייט, דערשרעקן זיי זיך פֿאַר די מיטלען צו זייערע אידעאָלן און זיי ווייזן זיך אונדז אויס ווי מטושטשע, שוואַכע כאַראַקטערן. אין דער אמתן באַשטעטיקן זיי בלויז דעם אַלטן אמת, וואָס האַמלעט האָט נאָך אַרויסגעזאָגט: „דאָס געוויסן מאַכט אונדז אַלע פֿאַר פּחדנים“. בלויז אַן-געוויסנדיקע רעוואַלוציאַנערן זענען „אויסגע-האַלטן“, נישט-געקוקט אויף די אַנטישונגען און אַכזריותן פֿון דער רעוואַלוציע. מיר מיינען דעריבער, אַז אויך אין פֿאַרטערט פֿון זאַכאַרי מירקין האָט שלום אַש אונדז געוויזן דעם אייביקן ייד; ווי עס פֿאַסט פֿאַר אַ יידישן קינסטלער, האָט ער אונדז געשילדערט דעם יידישן רעוואַלוציאַנער מיט זינע מענטשלעכע (לייען: געוויסן-) שוואַכקייטן, סתירות און קאַמפּליצירטקייטן.

די צייט האָט אויך נישט פֿאַרבלאַסט דעם תּהילים־ייד (1933). הגם קינסטלעריש קענט איר דאָ געפֿינען פּגימות — ס'איז צייטנווייז סענטי-מענטאַל און נישט-פֿאַרטיפֿט — איז עס פֿונדעסטוועגן פֿון פּעדאַ-גאַגיש-דערצייערישן ווערט; אַ בוך וואָס קען אינספּירירן די יידישע יוגנט אין אַלע צייטן. אַט דער ר' יחיאל-מאיר פֿון גאַסטינין, וועמען אַש האָט גענומען ווי אַ מאַדעל פֿאַר זיין צענטראַלן העלד אין תּהילים־ייד, איז אַ היסטאָרישע פֿיגור, וועלכע האָט געלעבט אין דער ערשטער העלפֿט פֿון 19טן יאָרהונדערט. ר' יחיאל, אַ סאַרט ר' לוי-יצחק באַרדי-טשעווער, גלייבט נישט אין לומדות, נאָר אין אמונה וואָס פֿירט צו

גאולה. ר' יחיאל לעבט נישט אין די הימלען; נאָר אויף דער ערד איז ער גרייט זיך צו טיילן מיט זיין עסן, מיט די אַרעמע און פשוטע יידן. בעתן לייצען דאָס בוך ווערט איר פֿאַרכאַפט פֿון דער לירישער שיינקייט און גליכצייטיק רעאליסטישקייט, מיט וועלכער דאָס ווערק צייכנט זיך אויס. איר ווערט דערהויבן און שטאַליץ פֿונעם באַוויסטזיין, אַז אַזעלכע ר' יחיאלס האָבן געלעבט צווישן אונדז אין די פּויליש-יידישע שטעט-לעך און מסתמא אויך אין אַלע תּפֿוצות.

* * *

דער איבערבאַך אין דער באַציונג מצד דעם יידישן עולם צו שלום אַשן איז, ווי באַקאַנט, געקומען ווען עס איז דערשינען אין ענגליש (אין 1939) דער מאַן פֿון נצרת. אַש איז דעמאַלט געווען אויפֿן העכסטן שטאַפל פֿון זיין פּאַפּולאַריטעט ביים יידישן עולם, און זינע לייצערס זענען געוואָרן אַזוי שאַקירט, אַז ס'האַט זיך קעגן מחבר פֿון פֿאַרן מבול און תּהילים ייִד געשאַפֿן שיער נישט אַ חרם-שטימונג. אַבער נישט אַלע האָבן דערקלערט שלום אַשן פֿאַר אַן אַחר. דער קריטיקער שמואל ניגער האָט פֿאַרטיידיקט דעם פֿאַרערטן קינסטלער און געטענהט אַז ס'איז אַ טיף יידיש בוך, און אַ המשך פֿון אַש פֿריערדיקן דרך, אַ פֿאַרטיפֿטער וואַריאַנט פֿון תּהילים ייִד. אמת, גיט דער קריטיקער צו, ס'איז אַש נישט געראַטן לעבעדיק צו מאַכן דעם הויפט-פּערסאָנאַזש אין „נאַזאַרין“, ישוע בן-יוספֿן, ווייל ער האָט פֿונעם גויישן קריסטוס-שטאַף געוואַלט שאַפֿן אַ יידישע משיח-געשטאַלט: ס'הייסט, נוצנדיק דעם נייעם טעסטאַמענט ווי זיין רוי-מאַטעריאַל, וויל ער פֿאַרוואַנדלען יעזוסן אין אַ יידישן משיח, און דערפֿאַר האָט זיך עס אים נישט אינגעגעבן קינסטלעריש. „ער [ישוע] האָט אים נישט געקענט אין גאַנצן געלינגען. ער האָט אין זיך אַן אינעווייניקסטע סתירה: דער שטאַף, פֿון וועלכן ער איז געמאַכט איז אַ קריסטלעכער, און עס איז שווער אַרײַנצואַטעמען אַ יידישן (שיער נישט פֿון אַ פּרוש) לעבנס-אַטעם, אַ יידישע נשמה אין אַ קריסטלעכן גוף. אַ לעגענדע, וואָס איז אַפּגעשמדט געוואָרן, לאַזט זיך נישט אַזוי ליכט מגייר זיין“ (זע: ש. ניגער, שלום אַש, זיין לעבן, זינע ווערק, קולטור-

קאַנגרעס, 1960, ז' 285). אַש, הייסט עס, האָט, לויט ניגערן, אונדז דער-לאַנגט נישט דעם שפּעטערדיקן גוי'ישן קריסטוס, ווי די קריסטלעכע טעאָלאָגן האָבן אים פרעזענטירט, נאָר דעם גלילער ישוע בן-יוסף, ווי אַ ייִדישן משיח, און דאָס לאַזט זיך נישט מאַכן מיט מאַטעריאַל פֿונעם נייעם טעסטאַמענט.

הייסט עס, אַז אַפֿילו אַשס מליץ-יושר, ניגער, האַלט, אַז דער הויפט-פּערסאָנאַזש אין „נאַזאַרין“ איז דעם קינסטלער נישט געראַטן; אַש איבערצייגט אונדז נישט, אַז מיר האָבן פֿאַר זיך אַ לעבעדיקן, כאַריז-מאַטישן הייליקן, וועלכער פֿאַרפּישוּפֿט מענטשן, ווי דער בעל-שם-טובֿ, למשל. אויב אַזוי, ווי פֿאַרט זיך דאָס מיט ניגערס פֿרײַערדיקן לויב-געזאַנג, אַז דער מאַן פֿון נצרת איז אַשס „העכסטע דערגרייכונג“? דער אמת איז, אַז ס'איז אַ נודנע בוך, נישט-געקוקט אויף די ברייט-צעוויקלטע מאַסן-סצענעס. ס'איז מיר אַנגעקומען שווער דורכ-צוליענען דאָס בוך ביזן סוף. אַש גייט נאָך טראַט-ביי-טראַט דעם נייעם טעסטאַמענט, מיט אַלע ניסים און איבערגלייבענישן.

נאָר אויב איר האָט, נאָך לייענענדיק דעם „נאַזאַרין“, געקענט געפֿינען אַ פֿאַרענטפֿערונג פֿאַר אַשן, אַז זײַן כּוונה איז געווען אַ גוטע, און ווי אַ קינסטלער האָט ער געהאַט די רעכט אויסצוקלייבן יעדע טעמע, וואָס פֿאַרכאַפט אים — אויב איר זוכט אַ זכות אויפֿן קינסטלער, לאַזן זיך ביי אײַך אַראַפֿ די הענט נאָך דעם ווי איר באַקענט זיך מיט זײַן אַני-מאַמין אײַן גורל („וואָן דעסטיני“, 1945). דאָ דערקלערט אונדז דער קוטנער ייד אַש, פשוט פּובליציסטיש, אַז יעזוס „ווי קיינער נישט פֿאַר אים, האָט געגעבן דעם מענטש אַ תּכלית און אַ ציל, און אים געמאַכט פֿאַר אַ טייל פֿון געטלעכן“. דאָ רעדט אַש אַט ווי אַ מיסטיקער, אַט ווי אַ פֿאַליטיקער, און אַט ווי אַ נביא פֿון אַ נייעם גלויבן, וואָס איז האַלב-ייִדיש און האַלב-קריסטלעך. לויט אים זענען ייִדנטום און קריסטנטום אידענטיש אין תּוך; זיי זענען צוויי העלפֿטן פֿון אַ גאַנצקייט, און ביידע וואַרטן אויפֿן קומען פֿון משיחן. אַבער יעדער, וואָס איז באַקאַנט מיטן ייִדישן רעליגיעזן געדאַנק, ווייסט, אַז דער ייִדישער משיח-אידעאַל מיינט קודם-כּל די אויסלייזונג פֿון גלות, און נאָך דעם די באַפֿרײַונג פֿון

דער גאַנצער וועלט פֿון מלחמות, אַרעמקייט און אומיושר, בעת דער קריסטלעכער משיח איז נישט רעאַל; ער דאַרף באַפֿרייען דעם יחיד פֿון די „ערשטע זינד“, און „זיין קיניגרייך איז נישט פֿון דער וועלט“. אַלע יידישע דענקערס האָבן באַוויזן, אַז דאָס קריסטנטום איז אין תּוֹך אַנדערש פֿון היסטאָרישן ייִדנטום.

עס איז, דערפֿאַר, לית מאן דפּליג, אַז אַש איז מיט זיין „נאַזאַרין“ און די שפּעטערדיקע קריסטאָלאָגישע ביכער — און נאָך מער מיט זיין פּובליציסטישן אַני-מאַמין אין גורל — אַראָפּ פֿונעם ייִדישן דרך-הישר, ער איז געוואָרן אַן אַחר. אַבער פּונקט ווי די חז"ל האָבן נישט אויסגע-מעקט אלישע בן-אַבויה פֿון תּלמוד, נאָך דעם ווי ער האָט פֿאַרלאָזט זיין אמונה אין יהדות, פּונקט אַזוי קענען מיר נישט און דאַרפֿן נישט פֿאַר-לייקענען שלום אַשס גרויסן צושטייער צו דער ייִדישער ליטעראַטור. נישט-געקוקט אויף אַלע זיינע דעפֿעקטן ווי אַ מענטש און ווי אַ ייִדישער קינסטלער — און זיי זענען נישט ווייניק — איז אַש געווען טיף פֿאַר-בונדן מיט ייִדן און פֿאַרליבט אין ייִדישן לעבן.

שלום אַש איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט אַרביינגעפֿירט די ייִדישע ליטעראַטור אין דער מערבֿ-קולטור און דערמיט דעמאָנס-טרירט, אַז נישט בלויז אַ מאַל, אַ מאַל זענען מיר געווען אַ שעפֿעריש פֿאַלק, נאָר אויך איצט זענען מיר קרעאַטיוו און האָבן באַוויזן אין אַ קורצער צייט צו פּראָדוצירן אַ רייכע ליטעראַטור, וואָס צייכנט זיך אויס מיט ערשטראַנגיקע נאַציאָנאַלע און אוניווערסאַלע ווערק. ער האָט אין זיינע דראַמעס, ראַמאַנען און נאָוועלן פֿאַראַייביקט דאָס ייִדישע שטעטל און די ייִדישע מיזרח-אייראָפּעיִשע ציוויליזאַציע וואָס וועט, אַ דאַנק אים, אייביק לעבן אין דער ייִדישער ליטעראַטור. און ועל-כולם אַטעמען זיינע ווערק מיט אהבת-ישראל, מיט פּאַעזיע און שיינקייט, וואָס וויפֿל עס זאַלן זיך נישט בייטן ליטעראַרישע מאַדעס און באַוועגונגען, וועלן זיי בלייבן אַקטועל פֿאַר די קומעדיקע דורות.

(1981)

באַשעוויס זינגער און דער פּוילישער ייד

ווען באַשעוויס-זינגער האָט פֿאַר אַ יאַרן באַקומען דעם נאַבל-פּריז פֿאַר ייִדישער ליטעראַטור, האָט די ייִדיש-וועלט זיך שטאַרק דערפֿרייט, און מיט רעכט. מע האָט דערפֿילט, אַז ענדלעך האָט דער מערבֿ געגעבן „בירגעררעכט“ דער ייִדישער ליטעראַטור. און אַפֿילו יענע, וואָס געהערן נישט צו באַשעוויסעס חסידים, האָבן זיך אויך געפֿרייט מיט דער וועלט-אַנערקענונג פֿון אַ ייִדיש-שרייַבנדיקן נאָוועליסט. אַלע, אַפֿילו די וואָס האָבן אַ סך אויסצוזעצן קעגן דעם פּראָזאַיקערס ליטע-ראַרישן דרך, אויך זיי לייקענען נישט זיין קינסטלערישן טאַלאַנט.

מע האָט אויסגעדריקט דאַנקבאַרקייט צו אים דערפֿאַר, וואָס ער האָט ביים באַקומען דעם נאַבל-פּריז זיך דערהויבן צו אַ הויכער מדרגה אין זיין אַדע צו ייִדיש, „אַ שפּראַך וואָס האָט נאָך נישט געזאַגט דאָס לעצטע וואָרט, און וואָס פֿאַרמאַגט אוצרות, וואָס די וועלט קען נאָך נישט“. די דאָזיקע דערפֿרישנדיקע רייד אַדרעסירט צו, און געהערט פֿון אַ וועלט-אוידיטאָריע, האָבן אויפֿגעהייטערט דאָס געמיט פֿון יעדן ייִדיש-ייד.

ווען די שוועדישע אַקאַדעמיע האָט אַבער, ביי דער צערעמאָניע פֿון צוטיילן אים די פרעמיע, דערקלערט אַז די וועלט פֿון מיזרח-אייראָ-פּעישן ייִדנטום ווערט אַפּגעשפּיגלט אין זינגערס ווערק, אַט דאָ האָבן אַ סך פֿון אונדז נישט געקענט מיטגיין. זענען טאַקע באַשעוויסעס ווערק אַ שפּיגל פֿון פּוילישן ייִדנטום? מיר, וואָס האָבן אַן אינטימע באַקאַנט-שאַפֿט מיטן מיזרח-אייראָפּעישן ייִדישן לעבן ווייסן, אַז באַשעוויסעס מערסטע פּערסאָנאַזשן זענען לחלוטין נישט כאַראַקטעריסטיש פֿאַר יענער פֿאַרשוונדענער וועלט. האָט אונדז דעריבער געוונדערט, וואָס אין כּמעט אַלע אַפּשאַצונגען לכּבֿוד דעם פרעמירטן נאָוועליסט, געדרוקטע אויף ייִדיש, איז נישט געקומען צום אויסדרוק די נישט-

רעפרעזענטאטיווקייט פֿון זײַנע טיפֿן, זײַער אויסטערלישקײַט, אָפֿט
משונהדיקײַט.

עס האָט אונדז דעריבער „פֿאַרטשעפֿעט“ דער לענגערער בריוו פֿון
ראַבײַ סעמיועל דרעסנער, וואָס פרובירט אַנאַליזירן די טעמים פֿון דער
דאָזיקער „שוויגעניש“ מצד דער ייִדישער פּובליציסטיק און קריטיק
(„קאַמענטעריי“, יולי 1979). ווי קומט עס, פֿרעגט דער ראַבײַ, וואָס
קײַנער פֿון די אַלע הללויה-זינגערס האָט נישט אויפֿגעהויבן די פֿראַגע:
צײַ שפּיגעלען טאַקע באַשעוויסעס ווערק אָפֿ דאָס אמתע בילד פֿון פּוילישן
ייִדנטום? ער ציטירט לעאָ פֿינקעלשטיינען, וואָס האָט געשריבן אין
1950: „האַט איר געזען אַזעלכע פּוילישע ייִדן, ווי זינגער שילדערט?
זענען טאַקע ייִדישע טעכטער אין פּוילן געווען אַזוי „צום האַבן“? איז
טאַקע נישטאַ קײַנער, וואָס זאַל זאַגן אַ וואָרט קעגן דעם אַפּחזקן פֿון
דער קרוין פֿון אונדזער פֿאַלק — דעם פּוילישן ייִד?“

ראַבײַ דרעסנער שטרײַכט אונטער, אַז ער ספֿקט נישט אין באַשע-
וויסעס טאַלאַנט ווי אַ דערציילער, נאָר אים אַרט אונדזער אַפּרוף אויף
באַשעוויסן: „דאָס וואָס קײַנער איז נישט אויפֿגעקאַכט, איז דער גרעס-
טער סקאַנדאַל! ... זענען טאַקע באַשעוויסעס ווערק, אמתדיק? די
קאַרופּציע, זנות, צעפֿאַלונג, דעמאַנישקײַט, פּערווערסיע וואָס דרינגען
אָדורך זינגערס בילד פֿון פּוילישן ייִדנטום, איז דאָס אַלץ, אמת?“ און
וויטערפֿירנדיק זײַן באַשולדיק-אַקט, פֿרעגט ער: „אויב מיר נעמען אַן
זינגערס בילד פֿון פּוילישן ייִדנטום, וואָס פֿאַר אַן אימאַזש וועט פֿאַר-
בלייבן פֿאַר אונדז און אונדזערע קינדער פֿון יענער ציוויליאַציע?“
ווער, פֿרעגט ער, איז געטרייער צום אמת: אַבֿרהם העשלס פּאַזיטיוו
בילד אָדער באַשעוויסעס נעגאַטיווע קאַפּיע?

אָודאי ווייסט דרעסנער, אַז ס'איז געווען אויך מיאוסקײַט צווישן
פּוילישע ייִדן, נישט אַלע זענען געווען צדיקים. אָבער באַשעוויסעס
מעשיות, האַלט ער, זענען געגליכן צו איינעם וואָס באַשרייבט אַ פֿעלד,
ווי סע זענען פֿאַראַן חנעוודיקע בלומען, ווילדע גראַזן און גרינע
קוסטעס, אָבער ער זעט בלויז די ווערעם אונטער די שטיינער. דרעס-
נער רוקט אַרויס צוויי השערות, וואָס קענען אפֿשר דערקלערן דאָס

שווינגן פֿון אמעריקאנער יידן: 1) אָדער סע שפיגלט אָפּ אונדזער גייסטיקע אַמביוואַלענץ, אונדזער געהיימען ווונטש אַפצוואַרפֿן דעם מאַראַלישן דרך פֿון 3000 יאָר ייִדישע געשיכטע, און עס פֿאַרבײַטן אויף גרייטקייט צו פֿאַרהערלעכן סענסואַליטעט, און זיך שרעקן פֿאַר דעמאָנישקייט; 2) אָדער, אויב העשלס פּאַזיטיווער פּוילישער ייד איז בלויז אַ צענטל אמתדיק, וואָלטן מיר, אמעריקאנער יידן, געדאַרפֿט מושווה ווערן, זיך פֿאַרענטפֿערן פֿאַר דער קאַרופּציע אין היגן ייִדישן לעבן. דערפֿאַר איז אונדז באַקוועמער אַנצונעמען באַשעוויסעס בילד, דאַרפֿן מיר זיך נישט פֿילן שולדיק. מיר מעגן דעמאָלט זיך זאָגן: ס'איז אַלע מאל אַזוי געווען, אַזוי זענען אויך געווען די מיזרח-אײראָפּעיִשע יידן — קאַרופּטירטע, נואַפֿים, אד"גל. פֿאַר וואָס דאַרפֿן מיר זײַן בעסער? און ראַבבי דרעסנער פֿאַרענדיקט זײַן באַשולדיקונג: ווער קען מיר זאָגן דעם אמת?

מיר פרעטענדירן נישט צו קענען פֿאַרענטפֿערן דעם ראַבבֿים האַרבע שאלות, און אַפֿילו ווען איר מיינט, אַז ער טרייבט אַ ביסל איבער — ווייל סע זענען פֿאַראַן אויך פּאַזיטיווע ייִדישע פּערסאָנאַזשן אין באַשעוויסעס גאַלעריע, בלייבט עס פֿונדעסטוועגן אַלץ קשה — איז נישטאַ טאַקע קיינער אין דער ייִדישער קריטיק — אויב מיר האָבן נאָך אַזאַ איצטער אויף ייִדיש — וואָס זאַל אין כאַר פֿון הללויהס אַפּענט-פֿערן די אַלע תהילות-ותשבחות!?

אפֿשר וועט עס זײַן אַ שטיקל טרייסט פֿאַר אַלע, וואָס פֿילן אַזוי ווי דער בריוושרייבער אין „קאַמענטערי“, צו וויסן, אַז איין דיסאַנאַנטע שטים, ווי ווייט מיר איז באַקאַנט, האָט זיך יאָ געלאָזט הערן: אליהו קאַץ, מיר דוכט אַ לערער פֿון ליטעראַטור אין בערקלי-אוניווערסיטעט, האָט אַרטיקולירט דאָס וואָס אַ טייל ייִדישע לייענערס טראַכטן. (זע חשבון, לאַס-אַנדזשעלעס, פֿרילינג 1979). אַט דער יונגער קריטיקער, אַנער-קענענדיק באַשעוויסן ווי אַ טאַלאַנטפֿולן דערציילער, ווייסט, אַז אַ באַגאַבטער שרײַבער מוז נישט מיט זיך פֿאַרשטעלן דאָס „טיפּישע“ פֿון זײַן נאַציאָנאַלער קולטור. פֿאַרקערט: ער דאַרף צוטראַגן עפּעס וואָס איז אײַגנאַרטיק. אַבער. נישט-געקוקט אויף באַשעוויסעס אַנדערשקייט,

קומען זיין עקזאטישקייט, זיינע שדים און רוחות פֿאַר דעם יידישן לייענער ווי אַ מין טריק. „טייל יידיש-לייענערס וואַרפֿן אָפּ באַשע-וויסעס שילדערונגען פֿונעם שטעטל נישט דערפֿאַר ... וואָס זיי זענען פּראַווינציעל און קענען נישט ליידן קיין נעגאַטיווע שילדערונגען פֿון דעם מיזרח-אייראָפּעיִשן יידישן לעבן (צי דאַרף מען דען זוכן ווייטער ווי מענדעלע, פּרץ אָדער בערגעלסאַן צו געפֿינען נעגאַטיווע שילדע-רונגען פֿון דעם שטעטל?), נאָר דערפֿאַר וואָס באַשעוויסעס שילדע-רונגען ווייזן זיי אויס צו זיין פֿאַרקרימט און געפֿעלשט.“ פֿאַר אליהו קאַצן איז קלאַר, אַז די טענות צו באַשעוויסן מצד יידישע לייענערס באַ-שטייען נישט אין דעם, וואָס ער איז באַנומען פֿון יצר-הרע, פֿון סעק-סועלן פֿאַרלאַנג, פֿון זינד אָדער פֿון אַ פעסימיסטישן וועלטבאַנעם.

דער אינטעליגענטער יידיש-לייענער ווייסט, אַז אין דער היינ-טיקער עקספּלאַזיווער וועלט קען אַ פעסימיסטישער בליק זיין באַרעכ-טיקט, און אַז סעקסועלער דראַנג שפּילט אַ באַטייטיקע ראַלע אין דער מענטשלעכער פּסיכיק; נישט אין דעם באַשטייט באַשעוויסעס אומ-אויטענטישקייט. „די האַרבסטע באַשולדיקונג קעגן באַשעוויסן באַשטייט אין דעם, וואָס בשעת ער פֿאַרנעמט זיך מיט לעבן-און-טויט-פֿראַגעס, מיינט ער עס נישט ערנסט. אַלץ זעט אויס צו גרינג, צו גלאַטיק. באַשע-וויסעס פֿילאַסאָפֿיע, ווי אויך זיין מאַראַל איז אַן אויבנאויפֿיקע ... סע שפּירט זיך נישט ביי אים דער געראַנגל נאָך נייע ווערטן, נאָך אַ בעסערער פֿירונג, נישטאַ אַפֿילו קיין אויפֿריכטיקער יאוש ... אַז אַ שרעקער ווייזט אַרויס אַזוי פֿיל פֿאַרשטענדעניש פֿון דער שאַטנדיקער זייט, מעג מען אים חושד זיין, אַז זיין פֿאַרשטענדעניש גרענעצט זיך מיט אַ מין עמפּאַטישן מיטגעפֿיל.“

אויך דעם אונטערשייד ביים אויפֿנעמען באַשעוויסעס ווערק מצד דעם יידיש-לייענער, אין פֿאַרגלייך מיט יענע וואָס לייענען אים אויף פֿרעמדע שפּראַכן, פּרובירט קאַץ אויפֿקלערן. בעת דער ערשטער קען אינטים דאָס יידישע לעבן אין מיזרח-אייראָפּע און וואַרפֿט אָפּ באַשע-וויסעס שילדערונגען, וואָס ווייזן זיך אים אויס צו זיין געפֿעלשט, איז דער צווייטער מין לייענער „נישט בכוח צו אונטערשיידן דאָס ווירק-

לעכע פֿון דעם פֿאַנטאַסטישן, און... ער איז גרייט אַנצונעמען באַשע-
וויסעס שטעטל אויף נאמנות".

אַזוי אַנאַליזירט אליהו קאַץ דעם מהות פֿון באַשעוויסעס שאַפֿן, און
דאַס באַווייזט, אַז מיר האָבן אויך „דיסידענטן“ אין אמעריקע, אַז נישט
אַלע זענען גרייט אַנצונעמען באַשעוויסעס פאַרשוניען ווי די
רעפּרעזענטאַנטן פֿון פּוילישן ייִדנטום. און דערצו איז דער קריטיקער
נישט דער איינציקער בעל-פלוגתא. מיר געדענקען אויך אַנדערע
וועלכע זענען געשווימען קעגן שטראָם אין די פֿלאַכע וואַסערן פֿון
אונדזער קריטיק: אַחוץ דעם פֿריער דערמאָנטן שרייבער לעאָ פֿינקעל-
שטיין, האָבן אויך די נאַוועליסטן און קריטיקערס ח. אַיאַלטי, י. ראַפּאַ-
פּאַרט, שלמה סימאָן, און אַפֿשר אויך אַנדערע אויסגעדריקט ענלעכע
תרעומות קעגן דעם קינסטלערישן דרך פֿון באַשעוויס-זינגער.

(1980)

קאַדיע מאַלאַדאַווסקי — די פּאַעטעסע און עסייִסטין

(צו איר צענטן יאַרצייט)

צו דעם צענטן יאַרצייט פֿון קאַדיע מאַלאַדאַווסקי האָב איך געפֿילט
אַ באַדערפֿעניש מעיין צו זיין אין אירע לידער, ספּעציעל די לעצטע
צוויי ביכער: „דער מלך דוד אַליין איז געבליבן“, און „ליכט פֿון דאַרנ-
בוים“, וואָס האָבן נאָך זייער דערשיינען מיך שטאַרק באַאיינדרוקט; און
נישט געקוקט אויף די עטלעכע דעקאַדעס וואָס זענען זינט דעמאָלט
פֿאַרבני, בין איך ווידער געוואָרן געפֿאַנגען אין נעץ פֿון אירע ווונדער-
לעכע פּערזן — פּערזן וואָס מאַכן אויף אַיך אַ רושם מיט זייער
מוזיקאַלישקייט, מיט זייער פּשטותדיקייט, אַריגינאַליטעט, שיינקייט און
חכמה. אויך אירע עסייען צייכענען זיך אויס מיט טיפֿזינקייט, און

גייסטרייכקייט, און פיקחות. איך פלעג זיי לייענען מיט גרויס אינטערעס אין דער צייטשריפט „סביבה“, וואס זי פלעגט רעדאקטירן, און וואס איז געשטאנען אויף א הויכן ליטערארישן ניווא, און האט זיך געקענט פארגלייכן צו אהרן צייטלינס „גלאבוס“, וואס איז דערשינען צווישן די צוויי וועלט-מלחמות אין ווארשע.

לאמיר פארצייענען עטלעכע דאטעס אין קאדיעס ביאגראפיע. זי איז געבוירן געווארן אין 1894 אין שטעטל בערעזא-קארטוסקא, פוילן. במשך די יארן 1913-1915 האט זי זיך געלערנט אין ווארשעווער העברעישן לערן-סעמינאר. אין 1921 האט זי חתונה געהאט מיטן שריפט-שטעלער-פארשער שמחה לעוו. זי איז במשך א ריי יארן געווען א לערערין אין די ווארשעווער יידיש-וועלטלעכע שולן. אין 1935 איז זי געקומען מיט איר מאן קיין ניו-יארק, ווו זי איז פאר א צייט געווען א לערערין אין א שלום-עליכם-פאלקשול.

איר ערשט בוך לידער: „חשוונדיקע נעכט“ (דערשינען אין 1927) האט זי גלייך ארויסגערוקט אויבן-אן אין דער יידישער פאָעזיע. שפעטער זענען ארויס אירע קינדער-לידער וואס האבן זיי פאפולער און באליבט געמאכט ביי די תלמידים אין די יידיש-וועלטלעכע שולן אין אלע תפוצות, און אין העברעישער איבערזעצונג אויך אין מדינת ישראל. יידישע קינדער אין אמעריקע, וואס האבן נאך ביז די פופציקער יארן פארשטאנען יידיש פלעגן אויף זייערע שול-קאנצערטן און יום-טוב פֿיערונגען דעקלאמירן אירע לידער מיט גרויס הנאה און פרייד. זי איז געשטארבן אין ניו-יארק דעם 21טן מערץ, 1975.

אין אירע ערשטע לידער האט די דיכטערין פאר אונדז געמאלן די שטיפערישע אלקעס, איסרס און פאנטלס; די רעבעלישע פריידקעס פון דער ווארשעווער יידישער ארעמקייט זענען צווישן אירע העלדינס. שפעטער, ווען זי באזעצט זיך אין ניו-יארק מאלט זי פאר אונדז, אין ריטמיש-קלאנגיקע פערזן — אין דער לענגערער פאָעמע „בראָנזוויל“ — די טאָג-טעגלעכקייט, דעם שבת און יום-טוב, דעם ריס צווישן דורות, דעם גראַטעסק און טראַגיק פֿון אימיגראַנטישן יידישן לעבן אין אמעריקע:

„עס קלאַפּן האַקמעסערס אָן אַלטן, אַלטן ניגון
פֿון בערדיטשעוו, פֿון בערעזנע, פֿון דער מיר,
און ס׳זינגט די ראַדיאָ: אַ, קום שוין מיין זיס לעבן,
דיין טרייע ציפעלע וואַרט אויף דיר.
די קאַרטן־טישעלעך שטייען יום־טובֿדיק און הייליק
מען צינדט שוין ליכט, די דילן אויסגעוועקסט,
די ליפּן צוגעפֿאַרבט, און בראַנזוויל פֿינקלט,
און מלכה שבת קומט אין סאַמעטענע סלעקס.

אַ, לכה דודי לקראת פּלה'
זינגט אַ זקן מיט אַ טרויעריקער באַרד:
'פֿאַרגיב, מינע קינדער זענען שבת מחלל,
און ס'ליגט דער טרויער איבער אַלע וועלטן גאַר.'"

במשך דער צווייטער וועלט־מלחמה איז קאַדיע, ווי יעדער סענסי-
טיווער ייד, טיף פֿאַרווונדעט געוואָרן פֿון דעם גרויל און חורבן וואָס איז
דאַרט פֿאַרגעקומען, און אירע לידער לייענען זיך ווי קינות. ווען דער
קאַטאַקליזם איז אַריבער, און דער ווייטיק האָט זיך אַ ביסל אינגע-
שטילט מאַכט זי אַ דיכטערישן חשבון־הנפֿש אין אירע ווונדערלעכע
לידער־ביכער: „דאָס ליכט פֿון דאַרנבוים“ (דערשינען אין 1965), און
„דער מלך דוד אַליין איז געבליבן“ (דערשינען אין 1946). דאָס דאָזיקע
בוך עפֿנט די פֿאַעטעסע מיט אַ בקשה צום רבש״ע ער זאָל אויסדער-

וויילן אַן אנדער פֿאַלק:

אַל חנוּן,

גיב פּראַסטע בגדים אונדז

פֿון פּאַסטעכער פֿאַר שאַף,

פֿון שמידן ביי דעם האַמער,

פֿון וועש־וואַשער, פֿון פֿעל־שינדער,

און נאָך איין חסד טו צו אונדז,

אַל חנוּן,

נעם צו ביי אונדז די שכינה פֿון גאונות.

זי הערט נישט אויף צו קלאַגן אויף די קינדער „פֿון טוואַרדע-גאַס“:
סיאיז וואַרעמקייט אַ סך געווען אין די קאַלטע קלאַסן,
סיאיז זון געווען לעס ווינטערדיקער טיר,
און כּוואַלט ניט אַפּגעגעבן אַ שעה פֿון אייער טומלדיקן שפּאַסן
פֿאַר אַלע גוטסקייטן וואָס שיטן זיך אויף מיר.

אין איר לעצט בוך: „דאָס ליכט פֿון דאַרנבוים“, נאָך אַ לענגערן
באַזוך אין ישראל, ווערט זי אויפֿגעהייטערט פֿון אויפֿגייענדיקן ייִדישן
לעבן, און ספּעציעל פֿון די חלוצים און פֿון ירושלים. ווען דער ווייטיק
פֿון דער ייִדישער פֿאַרלענדונג אין אייראָפּע איז אַ ביסל אינגעשטילט,
ווערן אירע לידער אינטראַספּעקטיוו, תּהילמדיק און קוהלתידיק:
קיין לידער שרײַב איך ניט,
איך זאָג ווידויים,
די ווערטער שטאַמלען,
זיי האָבן נישט קיין אַנלען אויף צו רוען.

די ווערטער זענען ווייט פֿון שטאַמלען; פֿאַרקערט: זי דערגרייכט
אין די לעצטע לידער אירע העכסטע הייכן; זי באַווייזט אין זיי אַן עלאַק-
ווענץ וואָס זי דריקט אויס אין געשליפֿענע, הכּנעהדיקע בקול דממה-
דיקע פֿערזן, אין פֿאַרשידענע וואַריאַציעס הערן מיר אַ צענטראַלן
מאַטיוו אין איר שאַפֿונג. קאַדיע איז קיינמאַל נישט געווען קיין דיכטערין
פֿון קונסט לשם קונסט. זי זאָגט בפֿירוש אין איר פּאָעטישער קרעדאַ, אַז
זי וויל איר ליד „זאַל היילן ווונדן, און זאַל מתקן זײַן לעבנס פֿאַרווירטע
און ניט-רעאַליזירטע“. זי איז באַוווּסטזיניק וועגן דער מערכה פֿון דער
ייִדישער פּאָעזיע, און וועגן איר באַגרענעצטן קרייז לייענערס.
אין רעקאָרדירטן דיאַלאָג מיטן קריטיקער און דיכטער א. טאַ-
באַטשניק פֿירט זי אונדז אַריין אין דער לאַבאָראַטאָריע פֿון איר שאַפֿונג-
פּראָצעס. זי דערקלערט אים אַז פֿאַר איר איז עטיק און עסטעטיק אומ-
צערניסבאַר:

וועט קומען דער פֿרעגער, דער גערעכטער
און געבן אַ פֿרעג:

ש. גוטמאן / אמעריקאנער יידישער קיבוץ אין פראַפּיל

וואָס האָסטו מתקן געווען?
וויפֿל פֿרייד האָסטו פֿאַרשאַפֿט,
וויפֿל טרייסט
דעם פֿאַרצאָגטן, דעם טרייסלאַזן געבראַכט?

שיינקייט, האַלט די דיכטערין, איז נישט קיין ציל פֿאַר זיך. „אַזוי פֿיל זאַכן אויף דער וועלט“ דערקלערט זי, „זענען שייך. העלדישקייט איז שייך, רחמים איז שייך, מיטגעפֿיל איז שייך, און שיינע האָר זענען אויך שייך. אָבער זיי זענען פֿונדעסטוועגן נישט אַלע פֿון דעם זעלביקן מין. עסטעטיק האָט אַ סך שיכטן, עס איז אַ געפֿאַלדעוועטער באַגריף.“ פֿאַעזיע, דערקלערט זי, אַנטשפּאַנט דעם מענטשן. ס'ברענגט אים אַריבער פֿון אַ קלעם, פֿון אַ שמאַלן אַרט, וווּ ער קען זיך נישט געפֿינען, צו אַן אויפֿלייזונג. מ'לייענט ווייניק פֿאַעזיע, מיינט זי, ווייל עס פֿאַדערט געוויסע אויסאיידלונג פֿון געפֿיל; אַן אויסאיידלונג פֿון שפּראַך אַז מען זאַל קענען אַרויסנעמען פֿון איר, פֿון דער פֿאַעזיע, דאַס וואָס זי ברענגט מיט זיך. דערפֿאַר לייענט מען זי אַזוי ווייניק ביי אַלע פֿעלקער, און נאָך ווינציקער ביי ייִדן, ווייל מיר האָבן נישט קיין געשולטע אינטעליגענץ, וואָס זאַל קענען אויפֿנעמען פֿאַעזיע. זי טראַכט דאָ, נאַטירלעך, וועגן אַ ייִדיש-רעדנדיקער אינטעליגענץ.

זי דערציילט טאַבאַטשניקן אַז מ'האַט איר געעצהט זי זאַל נישט שרייבן קיין קינדער-לידער, ווייל דאַס קען זי אַראַפֿירן פֿון איר אַריגי-נאַליטעט, פֿון פֿאַעטישן גאַנג. אָבער, זי האָט די עצה נישט אָנגענומען, ווייל ביי איר זענען פֿאַראַן אַ סך טרויעריקע לידער וואָס בייים שרייבן זיי פֿאַלט זי אַריין אין אַ געדריקטער שטימונג, און זי קען פֿון דאָרטן נישט אַרויס, ראַטעוועט זי זיך מיט שרייבן אַ קינדער-ליד, וואָס נעמט זי אַריבער אין אַ וועלט וואָס איז ליכטיקער און פֿריילעכער, און עס ברענגט זי אַריין אין אַ נאַרמאַלן צושטאַנד. די קינדער-לידער זענען פֿאַר איר אַ מין רעטונגס-פּלאַץ, וווּ זי כאַפט זיך אַרויס און זי זעט אַ זוניקע און פֿריילעכע וועלט.

קאַדיע קען זיך אויך „ראַטעווען“ מיט שפּילעוודיקע און איראַנישע

לידער, ווי, למשל, אין „דאָס ליד לולאַי“, אין „מזן גן-עדן“, און אַ סך אנדערע: זי בעט די מלאכים זיי זאלן זי דורכלאָזן אין קעניגרייך פֿון גאָט:

און פשוט מעלדן דעם גרויסן באַשאַפֿער
אַז אַ נשמה שטייט און וויל ניט ריידן,
זי פֿאַרלאַנגט אַ באַזונדערע לאַזשע
אין אַ דאָר־שטיבל פֿון דעם גן-עדן.
און זי בעט אַ וואַזאַנע, אַ גרינע
פֿון לולבֿים, פֿון סכך, און פֿון מעך,
און זי בעט אַז דער שכן אַנטקעגן
זאל ניט זיין פֿון דעם זעלביקן צעך.

אין אַ וויכוח מיטן דיכטער אהרן לעיעלעס, טענהט קאָדיע אַז אין די ווערק פֿון אַ ייִדישן פּאָעט דאַרף מען זוכן דעם ייִדישן תּוֹכּוּ, די ייִדישע אידעע, די באַרעכטיקונג פֿון המשך. לעיעלעס גיט צו אַז בײַ אַ ייִדישן שאַפֿער דאַרף אין זײַן שרײַבן זיך פֿילן דער זאַפֿט און דער ריח פֿון די ייִדיש-געשיכטלעכע וואַרצלען, אַבער ער באַטאַנט אַז די ייִדישע אידעע — די העכסטע מאַראַל, טיפֿסטע הומאַנישקײַט, סאַציאַלע גערעכטיקײַט, ברידערלעכקײַט צווישן פֿעלקער און מענטשן דאַרף אַרויספֿליסן ספּאַנטאַן פֿון דעם שרײַבערס פּערזענלעכקײַט. דער ייִדישער שאַפֿער קען זיך עס נישט שטעלן פֿאַר אַ ציל, פֿאַר אַ באַשטע-לונג צו זיך אַליין. בײַ דעם ייִדישן קינסטלער, אויב נאָר ער איז אַ פּערזענלעכקײַט, וועט זיך ממילא אַפּשפּיגלען די נאַציאָנאַלע אייגנ-אַרט, און די ייִדישע געשיכטע.

אין תּוֹך איז דער חילוק צווישן די צוויי דיכטער בלויז אַן אונטער-שייד אין גיואַנסן. אויך קאָדיע האַלט נישט פֿון פּריידיקן, פּראַפּאַ-גאַנדירן די ייִדישע אידעע, ייִדישע מאַראַל און עטיק אין דער ייִדישער פּאָעזיע. אַבער, זי האַלט פֿאַר נייטיק צו באַטאַנען, אין אירע עסייען, דעם נאַציאָנאַלן באַדײַט פֿון דער ייִדישער פּאָעזיע:

„אַ ליד איז אַ סך-הכל פֿון ייִדישן געפֿיל, פֿון מחשבה, פֿון אַנונגען

נאָך נישט-אויסגעשטאַלטיקטע, און דאָס דערגרונטעווען זיך צום מקור, צו די ייִדישע הויפט-יסודות איז דער וועג פֿון דער ייִדישער פּאָעזיע פֿון אלע דורות, צי זי איז אויף העברעיש, צי זי איז אויף ייִדיש. די שכינה וואָס האָט געוואַנדערט מיט די ייִדן אין גלות האָט זיכער געהאַט פֿליגל איבער דער ייִדישער פּאָעזיע אַמאָל און היינט. ווען איך לייען אַ ייִדיש ליד וווּ ס'איז דאָ אין דעם קינסטלערישע דערגרייכונג, פֿיל איך די ייִדישע נשמה אין דעם. עס איז אַנגעשטאַפּט מיט ייִדישער געשיכט-לעכקייט עמאַציאָנעל — אַמאָל אין דעם מינדסטן אויסדרוק. ווען איך לייען אַ ייִדיש ליד אין דער איבערזעצונג פֿיל איך ווי די נשמה צאַפּלט זיך אין דעם, און קען זיך נישט אַרויסצאַפּלען.

איר ליד: „אין מיין מדבר וואַקסט אַ זאַנג“, פֿאַרמאַגט תהילימדיקע אימאַזשן וואָס ווערן פֿון איר אינדיווידוואַליזירט: אין אירע לידער קרייצן זיך דורך סאַציאַלע, נאַציאָנאַלע, און יחידישע מאַטיוון, וואָס נאָר אַ דיכטעריין, וואָס איז אַחוץ איר גרויסן טאַלאַנט אויך פֿאַראַנקערט אין ים-תּורה קען אויסדריקן, און וויפֿל זי זאָל זיך נישט בעטן ביים פֿביכול ער זאָל אויסדערוויילן אַן אַנדער פֿאַלק, קען זי זיך נישט באַפֿרײַען פֿון דער שליחות מתקן צו זײַן די וועלט און דעם מענטש:

מיט פֿאַרשטעלטע אויגן און פֿאַרמעקטן נאָמען
אַנטריינען וועסטו נאָך שטילקייט און נאָך רן,
וועט גאָט דיך צייכענען און רופֿן פֿון די תּהומען:
אין נינוּה גיי,

און וואָס איך הייס דיר — טו.
דו וועסט דײַן לשון אויסבייטן אויף אַנדערע לשונות
און אויסברייען אין צונג אַן אַנדער שפּראַך,
וועט גאָט דיך צייכענען און זאַלבן מיט גאונות,
אין נינוּה גיי,
און וואָס איך הייס דיר — מאַך.

וועסטו בײַ גאָט זיך בעטן אין געיאַמער:
פֿאַרוואָס בין איך פֿון דײַן געבאַט דער קרוג?

ש. גוטמאן / אמעריקאנער יידישער קיבוץ אין פראַפּיל

איך וויל אן עפּלבוים פֿאַרפֿלאַנצן, צי אַ תּמר,
צי איז דאָס נישט גענוג פֿאַר יונהן,
פֿאַר גאַט דיין באַשאַף איז דאָס גענוג.

און ס'ענטפֿערט דיר אַ שטים פֿון אַ שטורעם:
פֿאַרגעס דיין עפּלבוים, דיין הויז און רינד,
ביסט אויסדערוויילט פֿאַר רחמים און יסורים,
אין נינווה גיי,
און ליטער זיי פֿון זינד.

(1985)

VI

פֿאַרצײכענונגען

IV פֿאַרצײכענונגען

- 291 וואַלטער קויפּמאַן — און גאַט אין אוישוויץ
- 295 יעקב טאַלמאַן — און דער מצדה-קולט
- 299 אַביעקטיווע, און סוביעקטיווע קריטיק
- 301 די רוסישע יידן, און זייערע אַמעריקאַנער עצה-געבערס

וואַלטער קויפּמאַן און גאַט אין אוישוויץ

דער יידיש-אַמעריקאַנער פּילאָסאָף וואַלטער קויפּמאַן (1921-1980) האָט זיך באַקאַנט געמאַכט אין דער היגער אַקאַדעמישער וועלט מיט אַ ריי ווערק איבער רעליגיע און פּילאָסאָפּיע, ספּעציעל וועגן עקסיס-טענציעאָליזם. אין עלטער פֿון 18 יאָר האָט ער עמיגרירט פֿון דניטשלאַנד קיין אַמעריקע, און דאָ האָט ער באַקומען זײַן דאַקטאָראַט אין פּילאָ-סאָפּיע פֿון האַרוואָרד-אוניווערסיטעט. במשך אַ סך יאָרן איז ער געווען פּראָפּעסאָר פֿון פּילאָסאָפּיע אין פּרינסטאָן-אוניווערסיטעט.

ווען ס'איז מיט עטלעכע צענדליק יאָר צוריק אַרויס זײַן בוך קריטיק פֿון רעליגיע און פּילאָסאָפּיע, האָט זײַן פּילאָסאָפּישע לומדות און ספּע-ציעל זײַן עפּיגראַמאַטישער סטיל און שפּילעווודיקע שאַרפּזיניקייט אויף מיר געמאַכט אַ שטאַרקן רושם. און אַפּילו ווען איר האָט נישט מסכים געווען מיט זײַנע אינטערפּרעטאַציעס פֿון געוויסע פּילאָסאָפּן, האָט איר אַלץ געמוזט צוגעבן אַז מיר האָבן אין קויפּמאַנען אַ קאַמבינאַציע פֿון אַ טיפּזיניקן געלערנטן און טאַלאַנטפֿולן שרײַבער.

קויפּמאַן פֿלעגט זיך באַצײכענען ווי אַן אַגנאַסטיקער, אַן אַפּיקורס, און אײַנס פֿון זײַנע ביכער הייסט טאַקע דער גלויבן פֿון אַן אַפּיקורס. אַבער דער דאָזיקער הערעטיקער פֿלעגט שטאַרק פֿאַרטידיקן יהדות קעגן קריסטנטום. ווען זײַן פֿאַטער איז אַריבער צום קריסטנטום (זײַן מוטער איז פֿאַרבליבן אַ יידישע), האָט וואַלטער — אין עלטער פֿון 11 יאָר — באַשלאָסן, אַז ער קען נישט גלייבן אין קריסטנטום; דערפֿאַר בלייבט ער בײַ דער יידישער אמונה און גרייט זיך ערנסט צו זײַן בר-מיצווה-פֿעיערונג, בײַ וועלכער עס האָט גערעדט דער באַרימטער מנהיג פֿון דײַטשן ייִדנטום, דער רעליגיעזער דענקער הרבֿ ד״ר לעאַ בעק. וואָס מער קויפּמאַן באַקענט זיך מיטן קריסטנטום, מיט זײַן טעאָריע

און פראַקטיק, אַלץ מער צינגט ער זיך איבער אַז די דאָזיקע רעליגיע איז גאַר ווייט פֿון די אַלע פּרעטענזיעס וואָס זי שטעלט אַרויס. אַזוי, למשל, פּרעטענדירט זי צו האָבן אַנטדעקט און צו אַנערקענען דעם אַבסאָלוטן ווערט פֿון יעדן מענטשנס נשמה. אַבער פֿאַקטיש, טענהט קווי־פֿאַמאָן, האָט די קירכע געהאַנדלט פּונקט פֿאַרקערט: זי האָט פּראַקטיצירט שקלאַ-פֿערץ פֿאַר אַ לאַנגער צייט: די אינקוויזיציע האָט געבושעוועט אין שפּאַניע נישט בלויז אין מיטל-עלטער, נאָר אַפֿילו אין 19טן יאָר-הונדערט. אויך די קריסטלעכע דאָקטרין וועגן גיהנום, וווּ מענטשן ווערן אייביק געפּיניקט, איז שרעקלעך אַכזריותדיק, און די דאָזיקע דאָקטרין, באַטאַנט ער, איז דאָך דער היפּוך פֿון אַנערקענען דעם אומ-ענדלעכן ווערט פֿון דער מענטשלעכער נשמה. אויב גאָט איז אַזאַ אַכזר, איז עס דאָך יושרדיק פֿאַר מענטשן צו פּיניקן איינס דאָס אַנדערע. דער פּרוּוו צו אימיתירן גאָט האָט, לויטן קריסטנטום, געפֿירט צו גרויסער ברוטאַליטעט. ער פֿירט דעריבער אויס, אַז ס'איז דאָ אַ דירעקטע פֿאַר-בינדונג צווישן דער לערע פֿון ניעם טעסטאַמענט און דער אינק-וויזיציע. די רעליגיעזע מלחמות און די אַלע שרעקלעכע מערדערייען, וואָס זענען באַגאַנגען געוואָרן אין נאָמען פֿון קריסטנטום — זיי שטאַמען פֿון צענטראַלע קריסטלעכע דאָקטרינען.

אַ פֿאַר חדשים פֿאַר זיין טויט, נאָוועמבער 1979, האָט די פּראַמי-נענטע געלערנטע, די רעדאַקטאָרין פֿון „דזשוּיש ספּעקטייטאַר“, ד״ר טרודע ווייס-ראַזמאַרין, אינטערוויוירט קווי־פֿאַמאָן. וויסנדיק זיין נעגאַ-טיווע באַציונג צו טעאַלאָגיע, וואָס ער באַטראַכט ווי אַ מאַכיאָציע, וווּ טעקסטן ווערן מאַניפּולירט צו שטימען מיט די פֿרײַער צוגעטראַכטע מיינונגען פֿון די טעאַלאָגן: וויסנדיק דאָס אַלץ, פֿרעגט זי אים: אַזוי ווי ס'איז איצט אַ גרויסער הוי-האַ אַרום חורבן-טעאַלאָגיע: ייִדישע און קריסטלעכע טעאַלאָגן פֿרעגן, וווּ איז גאָט געווען אין אוישוויץ, און פֿאַר וואָס האָט ער זיך דעמאַלט באַהאַלטן, ווען זעקס מיליאָן יידן און פֿינף מיליאָן נישט-יידן זענען אויסגעהרגעט געוואָרן, און צווישן זיי קווי־פֿאַמאָן צוויי קרובים; וואָס איז, פֿרעגט זי, דעם פֿילאָסאָפֿס רעאַקציע צו חורבן-טעאַלאָגיע?

אויף דעם ענטפֿערט איר קויפֿמאָן אָט וואָס: „איך בין נישט קיין ספעציאליסט אין חורבן-טעאלאגיע, אָבער ווען איך קריטיקיר טעאַ-לאַגיע, באַמי איך זיך צו באַווײַזן, אַז טעאַלאַגיע איז אַ וואָרט, וואָס ווערט ברייט באַנוצט צו דעקן אַ מאַסע זינד. לויטן באַטייט פֿון וואָרט, דאַרף טעאַלאַגיע זײַן די וויסנשאַפֿט וועגן גאַט; עפעס וואָס זאָגט אונדז וועגן גאַט, זײַנע אײַגנשאַפֿטן און זײַן באַצײונג צום מענטש און קאַס-מאַס. אָבער וועגן דעם, גלייב איך, איז נישט בנימצא קיין וויסן, און דעריבער איז טעאַלאַגיע נישט מעגלעך. קיין זאַך קען מען אין דער ספֿערע נישט וויסן... געוויסע מענטשן ווילן זיך אַרויסדרייען מיטן תירוץ, אַז טעאַלאַגיע איז יעדע סאַרט סיטעמאַטישע אָפּהאַנדלונג וועגן רעליגיע. אָבער דאַס, האַלט איך, איז אַ באַעוולונג פֿון באַגריפֿן. אויב מיר זאַלן דאַס אַננעמען, וואַלטן מענטשן ווי גיבאַן, וואָס האָט געשריבן די ירידה און אונטערגאַנג פֿון דער רוימישער אימפעריע, און פֿרויד, און נישטע, און אַנדערע קריטיקערס פֿון דער אַדער יענער קירך, אײַנשליסנדיק מיר, געהייסן טעאַלאַגן. אָבער דאַס מײַנט דאַך מזלזל זײַן מיט דער שפּראַך. טעאַלאַגיע איז די וויסנשאַפֿט וועגן גאַט, זײַן נאַטור, אַטריבוטן און באַצײונג צו מענטש און אַניווערס. דאַך איז נישטאַ קיין וועג אויסצוגעפֿינען, צי ס'איז דאַ אַ גאַט, אַדער וויפֿל געטער עס זענען דאַ, אַדער וואָס עס זענען זײַן, אַדער איר, אַדער זײַער כאַראַקטער, אַדער אַטריבוטן“ („דזשודאָיזם“, ווינטער 1981).

די רעדאַקטאָרין פֿרעגט ווייטער דעם פֿילאָסאָף: אָבער עס זענען דאַ מענטשן, וואָס פֿרעגן, וווּ איז גאַט געווען אין אוישוויץ? אויב מע נעמט אָן, אַז ס'איז דאַ אַ גאַט, איז די דאָזיקע פֿראַגע אומפֿאַרמיידלעך. אויף דער ענטפֿערט איר קויפֿמאָן: וועלכער גאַט? וואָסער סאַרט גאַט? וווּ איז געווען שײַוואַ [דער גאַט פֿון הינדוִיזם] אין דער צײַט פֿון אוישוויץ? אַדער וווּ איז געווען זענס, אַדער אַפֿראַדיטע? די מענטשן, וואָס שטעלן אַזעלכע פֿראַגעס, נעמען אַן געוויסע הנחות וועגן דער עקזיסטענץ פֿון אַ געוויסן סאַרט גאַט, אָבער זײ האַבן נישט קיין סיבה צו גלייבן, אַז ס'איז קודם-כל געווען אַ גאַט. מענטשן וואָס גלייבן געוויסע זאַכן שאַפֿן זיך געוויסע פֿראַבלעמען. אַלץ ווענדט זיך אין דעם, וואָס מע

מיינט מיטן אויסדרוק גאט. אויב מע זאל זאגן „ווי איז אַפּראַדיטע אַדער זעיס געווען אין אוישוויץ?“ איז עס אַ מאַדנע פּראַגע. אַבער, איז קאַנטעקסט פֿון יהדות, פֿרעגט אים די רעדאַקטאָרין, איז עס, לויט איר מיינונג, יא א פּראַגע; ד"ה אויב מע אַפּירמירט אַ גלויבן איז אַ גאָט, וואָס גיט אַכטונג און קירעוועט די געשיכטע. אַט די פּראַגע, האַלט קויפּמאַן, איז נישט מעגלעך צו פֿאַרענטפֿערן, און די וואָס שטעלן זי, קענען בלויז אימפּראַווירן און ענטפֿערן, וואָס ס'פֿאַלט זיי אַינ. די רעדאַקטאָרין פֿירט ווייטער דעם וויכוח און פֿרעגט אים: פֿאַר אַ גלייביקן איז עס דאָ אַ פּראַבלעם? אויף דעם קומט דער ענדגילטיקער ענטפֿער פֿון אַפּיקורסישן פֿילאָסאָף: „ס'איז אַ שלעכטער אופן אַזוי אַוועקצושטעלן די פּראַבלעם. ס'איז ערלעכער און דורכגעטראַכטער צו שטעלן די פּראַגע אַזוי: פֿאַר אוישוויץ האָב איר געגלייבט אין אַזאַ און אַזאַ גאָט. איר האָב געגלייבט, אַז אַזאַ גאָט האָט עקזיסטירט, און וואָס קען איר נאָך איצט נאָך אוישוויץ גלייבן? ווי דאַרף איר מאַדיפּיצירן מיין פֿרערידיקן גלויבן? דאָס איז אַ שכלדיקע שאלה; אַבער, צו פֿרעגן „ווי איז גאָט געווען אין אוישוויץ?“ איז, גלייב איר, אַ קלאַץ-קשיא, וועגן וועלכער מע קען קיין וויכטיקע זאַכן נישט זאָגן, אַחוץ אפֿשר עפעס וואָס איז פֿאַעטיש“.

נאָך אויף איין מאַמענט אין דער אינטערוויו איז פּדאי זיך אַפּצו-שטעלן. פּראַפֿעסאָר קויפּמאַן, ווי אַן אַגנאַסטיקער, האָט נישט אַפּיר-מירט די יידישע אַמונה. אַבער אין איינעם פֿון זײַנע ווערק שרייבט ער, אַז אויב ער וואַלט נישט געבוירן געוואָרן אַ ייד, „וואַלט ער געוואַלט זײַן אַ ייד“. וויזט זיך אויס דער רעדאַקטאָרין, אַז דאָס איז אַ סתירה אין זײַן וועלטבאַנעם. אויף דעם קומט קויפּמאַנס לאַגישער ענטפֿער, אַז נישט אַקצעפטירן יהדות, מיינט נישט, אַז ייד-זײַן איז פֿאַר אים נישט באַ-טייטיק. אַ סך יידן אין ישראל און אין די תּפּוצות קענען נישט אַפּירמירן די יידישע אַמונה, אַבער זײַן אַ ייד, זײַן אַ טייל פֿון דער דאָזיקער היסטאָרישער טראַדיציע, איז געוואַלדיק זינפֿול פֿאַר זיי. אַוודאי ווייסט קויפּמאַן, אַז מע קען נישט עלימינירן די יידישע רעליגיע פֿון דער יידישער געשיכטע, אַבער, שטריכט ער אונטער, ער מוז זיך פֿרעגן,

וואָס אין דער טאַטאַלער יידישער קולטור איז באַטייטיק פֿאַר אים. ער פֿאַררופֿט זיך אויף בן-גוריוןען ווי איינעם פֿון יענע, וואָס האָבן אָפּגע-וואָרפֿן די יידישע רעליגיע, אָבער ייִד-זיין איז פֿאַר אים און אַ סך אַנדערע וועלטלעכע ייִדן געווען זייער באַטייטיק.

און מיר וואָלטן געקענט צוגעבן צו קויפֿמאַנס ענטפֿער: די באַגרינ-דערס און פֿירערס פֿון די מאָדערנע נאַציאָנאַלע און סאַציאַלע באַווע-גונגען ביי ייִדן, וואָס זענען אין זייער רובֿ געווען סעקולערע ייִדן, האָבן געאַרבעט בלבֿ-ונפֿש אויפֿצוהאַלטן און צו באַרייכערן די יידישע גיס-טיקע ירושה.

(1981)

יעקבֿ טלמון (טאַלמאָן) — און דער מצדה־קולט

מיט אַ קורצער צייט צוריק איז געשטאַרבן דער פּראָמינענטער היסטאָריקער יעקבֿ טלמון (1908-1980), אַ היסטאָריקער פֿון סאַציאַלע און פּאָליטישע באַוועגונגען במשך די לעצטע צוויי הונדערט יאָר. טלמון האָט געשטאַמט פֿון רוסיש-פוילן (ריפּין), און איז יונגערהייט געקומען קיין ישראל, וווּ ער איז געוואָרן פּראָפֿעסאָר פֿון געשיכטע אין ירו-שלימער אוניווערסיטעט. ער האָט שטודירט אין פּראַנציפּאַלע און ענגלישע אוניווערסיטעטן, און ער פֿלעגט אויך פֿון צייט צו צייט ווערן פֿאַרבעטן, ווי אַ גאַסט-פּראָפֿעסאָר, אין אַמעריקאַנער אוניווערסיטעטן. צווישן זיינע וויכטיקע ווערק זענען: דער אַפּשטאַם פֿון טאַטאַליטאַרער דעמאָקראַטיע (1952), פּאָליטישער משיחזם (1960) און ישראל צווישן די פֿעלקער (1970).

ווי אַ ייִד וואָס האָט געשטאַמט פֿון פּוילן, האָט טלמון אויך געקענט

די יידיש-קולטור, אָבער זינע ביכער האָט ער געשריבן אין העברעיִש און ענגליש. מיר געדענקט זיך, אַז ער איז מיט יאָרן צוריק אויפֿגע- טראָטן בײַ אַ קאַנפֿערענץ פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט — יוואָ, און גערעדט האָט ער ענגליש. ער פֿלעגט פֿון צײַט צו צײַט פֿאַר- עפֿנטלעכן אָפּהאַנדלונגען אין בריטישע און אמעריקאַנער זשורנאַלן. זײַן הויפּט-אינטערעס איז געווען דאָס ייִדישע פֿאַלק, זײַן צוקונפֿט אין ישׂראל און אין די תּפֿוצות. ווי אַ געשולטער היסטאָריקער, האָט ער זיך באַמיט צו זײַן אָביעקטיוו בנוגע געשיכטלעכע פֿענאַמענען. בנוגע הײַנטצײַטיקע שטרײַטפֿראַגעס האָט ער געשטיצט און געפֿריידיקט אַ הומאַנעם און רעאַליסטישן ליבעראַליזם.

פּראָפֿ' טלמון איז געווען אומאַפּהענגיק אין זײַנע מײַנונגען און זיך נישט אידענטיפֿיצירט מיט קײן פֿאַליטישער פּאַרטיי אין ישׂראל. די לעצטע יאָרן איז ער פֿונדעסטוועגן אַרויסגעטראָטן קעגן „ליפּוד“ און זײַן פֿאַליטיק, ער איז געווען קעגן שאַפֿן קיבוצים אויפֿן מערבֿ-ברעג. ער האָט געהאַלטן, אַז אויב ישׂראל זאָל הערשן איבער אַ מיליאָן אַראַבער אין די דאָזיקע טעריטאָריעס, וועט עס דערפֿירן צו אַן עקספּלאָזיע, וואָס וועט אי שטעלן אין גרויס ספּנה די ייִדישע מדינה, אי סײַ וועט קאַרומ- פירן די פֿאַליטישע מאַראַל פֿון ייִדן אין ישׂראל: „צי קענען מיר זיך ריכטן, אַז די אַראַבער זאָלן אַנערקענען די גערעכטיקייט פֿון צײַונס- טישן אידעאַל?“ פֿרעגט ער; דאָס איז פּונקט ווי נאַפֿאַלעאַנס פֿאַדערונג, אַז ייִדן זאָל אַנערקענען, אַז זײ גלייבן נישט אין משיחן. אַדער, ווי די פֿאַדערונג פֿון דער קירך, אַז מיר ייִדן זאָלן גלייבן, אַז קריסטנטום איז העכער ווי ייִדנטום: „אַזעלכע דעקלאַראַציעס רירן נישט אַן וואָס דאָס האַרץ גלייבט“.

מיט עטלעכע יאָר צוריק האָט טלמון אין זײַנער אַן עסיי (אין חודש- זשורנאַל „ענקאָנטער“), „באַטראַכטונגען פֿון אַ היסטאָריקער אין ירושלים“, געגעבן אַן איבערבליק איבער ייִדישע היסטאָריאַסאַפֿיעס און זײער אַנווענדונג אויפֿן איצטיקן מצבֿ פֿון ייִדישן פֿאַלק. די דאָזיקע אָפּהאַנדלונג שפּיגלט אַפּ דעם היסטאָריקערס קוק אויף דער ישׂראל- דיקער ווירקלעכקייט און זײַן זאַרג וועגן דער צוקונפֿט. די אויספֿירן צו

וועלכע ער קומט זענען נאך אליץ אַקטועל; דערפֿאַר איז כּדאי זיך מיט זיי צו באַקענען, כאַטש אין זייער אַ קאַנדענסירטער פֿאַרעם. נישט געקוקט אויף אלע מאַדערנע אידעאָלאָגיעס, וואָס האָבן געשאַפֿן אַ נייע רעם פֿאַר דער יידישער געשיכטע, איז זי דאָך צוריק-געשטויסן געוואָרן אויף די אַלטע וועגן, און ווידער אַ מאַל זענען ייִדן געוואָרן דאָס צילברעט פֿון „לינקס“, וואָס באַשולדיקט אונדז ווי די אַרויסהעלפֿערס פֿון אימפעריאַליזם. דער איינציקער פֿאַרלאַזלעכער פֿאַרבינדעטער פֿון ישראל איז געבליבן דאָס ייִדנטום אין די תּפֿוצות. אַט אויף דעם הינטערגרונט, האַלט טלמון, איז אין ישראל אויפֿגעקומען דער מצדה-קאַמפלעקס. אָבער ווייניק ייִדן גיבן זיך אָפֿ אַ חשבון, אַז די דאָזיקע שייער נישט וואַגערישע פֿאַסצינירונג מיט טויט און זעלבסט-מאָרד איז נישט ייִדיש. יהדות גלאַריפּיצירט לעבן און בלייבן לעבן. מע פֿאַרגעסט, אַז מצדה איז קיין מאַל נישט אַקצעפּטירט געוואָרן פֿון פֿריערדיקע דורות ווי אַ וועג צו לעבן אָדער שטאַרבן; און דער קולט פֿון מצדה קען ווערן אַ קרענקלעכע, דעפֿעטיסטישע באַשעפֿטיקונג; אַנ-שטאַט אַ גלויבן אין נצחון קען דער דאָזיקער מיטאַס שטיצן די איבער-צייגונג פֿון אַן אומפֿאַרמיַדלעכן סוף. צוליב דעם דאָזיקן קריזיס ווערט אין ישראל געשאַפֿן אַ ווייטגרייכיקע פֿאַלאַריזאַציע פֿון די צוויי עקס-טרעמען אין אידעאָלאָגישן ספּעקטער; אַן עקסטרעמער נאַציאָנאַליזם פֿון איין זייט, פֿון דער אַנדערער זייט, אַן אומגלויבן אין ציוניסטישן אידעאָל.

וואָס איז, פֿרעגט דער היסטאָריקער, די אויטענטישע ירושה פֿון דער יידישער געשיכטע? די אַרטאָדאָקסישע מיליטאַנטן ענטפֿערן: די יידישע אמונה. אָבער זיי טרייבן איבער די שְׂבִימדיקע עלעמענטן פֿון יידישקייט אויפֿן חשבון פֿון די שפּעטערדיקע רעליגיעזע, מעטאַפּיזישע, הומאַניסטישע און אוניווערסאַלע עלעמענטן. זיי ווערן געשטיצט פֿון די סעקולערע, „אינטערגראַלע“ נאַציאָנאַליסטן, פֿאַר וועמען אַלץ וואָס פֿאַר-שטאַרקט דעם נאַציאָנאַלן באַוויסטווייזן איז אַן אַביעקט פֿון גלאַריפּי-צירונג. און דאָ קומט צו אַ נייער פֿאַקטאָר, וואָס באַשווערט די מערכה פֿון ישראל אין דער וועלט. דער דריטער חורבן, וואָס האַט רעדוצירט

קוואַנטיטאַטיוו דאָס ייִדישע פֿאַלק, האָט אויך אָפּגעשוואַכט אין די אויגן פֿון דער נישט-ייִדישער וועלט די לייַדן פֿון מיליאָנען היימלאָזע ייִדן. היטלערס „ענדגילטיקע לייַזונג“ האָט אין זייערע אויגן פֿאַרענטפֿערט דאָס „ייִדישע פֿראַבלעם“. גויים האָבן זיך צוגעוווינט צום אימאַזש פֿון פֿאַרמעגלעכע, עטאַבילירטע און השפּעהדיקע ייִדישע קיבוצים אין מערבֿ, און זיי אַרט ווייניק דער גורל פֿון ייִדן אין סאָוועט-רוסלאַנד. ווי אַ רעזולטאַט פֿון דעם אַלעם, איז די ציוניסטישע אידעאָלאָגיע אַלץ מער געוואָרן געשטויסן זיך אַנצוכאַפּן אין די אַרגומענטן וועגן „היסטאָרישע רעכט“ און „געטלעכן צוזאַג“, און, פֿאַרשטייט זיך, אין דער נייטיקייט פֿון ישׂראלס זיכערקייט. אָבער די אויערן פֿון דער וועלט זענען נישט אָנגעשטעלט אויף „היסטאָרישע רעכט“-אַרגומענטן. אין אַזאַ סיטואַציע רוקט זיך אַרויס מיסטישער נאַציאָנאַליזם ווי אַ נאַרקאָטיק און אַ פּאַנצער קעגן אינעווייניקסטער אומזיכערקייט און דעם שלעכטן ווילן פֿון אַ רשעותדיקער וועלט.

מיטן אונטערגאַנג פֿון דער ריכער מיזרח-אייראָפּעישער ייִדישער ציוויליזאַציע האָבן זיך ישׂראלדיקע פֿירערס דערשראַקן פֿאַר ליבע-ראַלער געזעץ-געבונג אין ציווילע חתונות, וואָס קען שטעלן אין אַ סכּנה דעם ייִדישן קיום. דערפֿאַר האָט מען איינגעפֿירט באַגרענעצונגען אין אַזעלכע ענינים ווי שבת-אַפּהיטונג, כשרות אַאָז״וו וואָס רופֿן אַרויס אַ סך פֿאַרדראָסן בײַ ליבעראַלע ייִדן. אָבער די דאָזיקע נישט-פֿרומע נאַציאָנאַליסטן, וואָס שטיצן אַזעלכע געזעצן אין ישׂראל, פֿאַרגעסן, אַז דערמיט העלפֿן זיי נישט דער מדינה בײַ די מערבֿ-ייִדן, וואָס זענען צוגעבונדן צו ליבעראַלע ווערטן און לעבנס-אופֿנים, און וואָס האָבן די דאָזיקע ווערטן צו פֿאַרדאַנקען זייער וווּילזיין און הצלחה.

דער טיפֿער קענער פֿון געשיכטע טלמון פֿאַרענדיקט זײַן דיאַגנאָז, אַז ס׳איז נישטאַ קיין האַפֿענונג, אַז ייִדישע באַזאָרגטקייט וועגן אונדזער קיום — אין אַ סכּנה פֿון דרויסן און אונטערגעמינעוועט פֿון אינעווייניק — וועט ווערן איינגעשטילט דורך משיחישע לאַזונגען. „אַ צו גרויסע משאַ וואָס ווערט אַרויפֿגעלייגט אויף געשיכטע צוליב דעם, וואָס מע באַשטימט פֿאַר איר די ראַלע פֿון אַ ראַטעווער, טראַגט מיט זיך איר

אייגענע נקמה". די דאזיקע ווארענונג פֿון א ווייט-זעענדיקן און איבער-געגעבענעם זון פֿון אונדזער פֿאלק איז כּדאי צו געדענקען.

(1981)

אַביעקטיווע און סוביעקטיווע קריטיק

עס טרעפֿט נישט-זעלטן, אַז שרייבערס און קינסטלערס באַקלאַגן זיך אויף זייערע קריטיקערס און רעצענזענטן, און אַ סך מאל מיט רעכט. אַזעלכע בריוו פֿון מחברים וואָס פֿילן זיך באַעוולט, געפֿינט מען אַפֿט אין אמעריקאנער זשורנאַלן און צייטונגען. אַ טייל שרייבערס און אויך געלערנטע באַקלאַגן זיך, אַז ס'קומט זיי אַן שווער אַפּצודרוקן זייערע אַרבעטן אין פּעריאָדישע שריפֿטן, איידער זיי האָבן געווונען אַנער-קענונג. אין שייכות מיט דעם, דערציילט אונדז דזש. מייעראַף אין דער „ניו-יאָרק-טיימס" (פֿון 14טן אויגוסט 1979), אַז אין אמעריקע זענען פֿאַראַן 2700 אַקאַדעמישע זשורנאַלן וואָס גייען אַרויס חודשלעך און פֿערטל-יערלעך, און אַזוי ווי זיי קריגן אַרײַן מער מאַטעריאַל, ווי זיי קענען פֿאַרעפֿנטלעכן, מוזן זיי אויסקלייבן די סאַמע בעסטע, ס'הייסט די אַרבעטן, וואָס די רעדאַקטאָרן האַלטן פֿאַר די בעסטע.

אַבער אַזוי ווי אַ סך מחברים, ספּעציעל יענע וואָס זייערע שאַפֿונג-גען ס'זוערן נישט געדרוקט, זענען דאָך נישט מסכים מיט דער אַפּשאַ-צונג פֿון די רעדאַקטאָרן, האָט מען זיך אין אַ ריי זשורנאַלן דערטראַכט צו אַ סיסטעם פֿון אַנאַנימקייט, ס'הייסט מען באַהאַלט די אידענטיטעט פֿון די שרייבערס, אַזוי אַז די רעדאַקטאָרן ווייסן נישט די נעמען פֿון די מחברים. דערמיט, מיינען זיי, וועט מען אַביעקטיווער אַפּשאַצן יעדע צוגעשיקטע אַרבעט. ווי ס'איז איצט, איז מען חושד, אַז די רעדאַקטאָרן גיבן פּראַרייטעט די באַקאַנטערע נעמען פֿון די פּרעסטיזשפֿולע אוניווערסיטעטן. ווי אַ משל, ווייזט מ"ר מייעראַף אַן אויפֿן פֿאַל מיטן באַרימטן ענגלישן ביאָלאָג און דענקער טאַמאַס האַקסלי, וואָס האָט

געהאט שוועריקייטן אפצודרוקן זינע ערשטע אַרבעטן, איידער ער איז געוואָרן באַוווּסט.

אַנהייבנדיק פֿון 1980 וועט מען אין זשורנאַל פֿון דער „מאָדערן לענגווידיזש אַסאַסיאָיאַשאַן“, וואָס האָט אַ טיראַזש פֿון 32,000 אַבאַנענטן טאַקע אינפֿירן אַט דעם אַנאַנימען סיסטעם. דאָ פֿירט זיך, אַז מע שיקט צו ערשט דעם אַנגעקומענעם מאַנסקריפט צו אַ „דרויסנדיקן“ רעצענזענט, וואָס איז אַ מומחה אויפֿן באַטרעפֿנדיקן געביט און דערנאָך צו אַ פֿאַכמאַן, וואָס איז איינער פֿון די 25 בעלי־יועצים פֿונעם זשורנאַל. אויב ביידע וואַרפֿן אָפֿ די צוגעשיקטע אַרבעט, ווערט זי נישט געדרוקט. אויב אַבער ביידע נעמען זי אָן, ווערט עס ענדגילטיק באַשטימט פֿון דער רעדאַקציע-קאַלעגיע פֿון זעקס מיטגלידער.

אַבער דאָס איז אַלץ חל אויף אַרבעטן וואָס דאַרפֿן ערשט פֿאַר-פֿענטלעכט ווערן אין פֿעריאַדישע שריפֿטן. ווי גיט מען זיך אָן עצה מיט שוין געדרוקטע ביכער, וואָס דאַרפֿן רעצענזירט ווערן? דאָ איז דאָך שוין נישט שייך אַנאַנימקייט, איז ווי פֿאַרזיכערט מען אַביעקטיווקייט אָדער פּשוטע ערלעכקייט מצד די רעצענזענטן? אַט די פּראַבלעם, ווייזט אויס, האַלט נאָך נישט ביי פֿאַרענטפֿערט ווערן. אין די אַנאַלן פֿון דער וועלט-ליטעראַטור הערן מיר דערפֿאַר אַפֿט וועגן דעם „אייביקן קאַמף“ צווישן קינסטלער און קריטיקער. אונדזער אייגענער קריטיקער שמואל ניגער האָט אויף דער טעמע אַנגעשריבן איינס פֿון זינע בעסטע ביכער, קריטיק און קריטיקער. דער דאָזיקער וויכוח, צי ס'איז מעגלעך אָן אַביעקטיווע קריטיק, וועט מסתמא נאָך אַנהאַלטן אַ לאַנגע צייט — סײַ ביי די אומות-העולם, סײַ ביי ייִדן.

פֿונדעסטוועגן זענען מיר אויך אין דער פֿראַגע נישט געגליכן צו דער גויישער וועלט: מיר זענען אויך אין דעם פרט אין אָן ערגערן מצב. ספּעציעל דער ייִדיש-שרייבער, וואָס האָט שוין באַלד נישט קיין פּער-יאַדישע שריפֿט, וווּ זיך צו דרוקן. און נאָך ווייניקער פֿאַרמאַגן מיר, באַזונדערס אין אמעריקע, קוואַליפֿיצירטע רעצענזענטן, ווער רעדט שוין פֿון קריטיקערס. ס'איז דעריבער שווער זיך צו באַפֿרעיען פֿון אַ קינאה-געפֿיל לגבי די ענגליש-שרייבנדיקע ייִדן וועמענס עולם-הבא איז

אָפּשר ספּקדיק — מע וועט זיי אָפּשר נישט „פּאַראַייביקן“ אין די ליטע-
ראַטור-געשיכטעס פֿון יענע פֿעלקער אין וועמענס שפּראַכן זיי שאַפֿן
זייערע ווערק — אָבער מיט עולם-הזה זענען זיי כאַטש פּאַרזאָרגט:
זייערע שאַפֿונגען ווערן רעצענזירט פֿון פּאַכלייט, מיט הויכע ליטע-
ראַרישע קריטיעריעס און אַ ראַפּינירטן געשמאַק און סטיל. ביי אונדז,
בעווּנתינו-הרבים, איז יעדער רעצענזענט אַן „עקספּערט“ (לייען: אַ
דילעטאַנט) אויף אַלע פֿעלדער פֿון שאַפֿן — אַן אַלצווייטער וואָס זאָגט
מבֿינות אויף פּאַעזיע, בעלעטריסטיק, יודאַיקאַ, מאַרקסיזם און, „פּאַר-
שטייט זיך“, אויף פּילאָסאָפּיע, און אַ מאַל אויך אויף פּילאָלאָגיע, און
וואָס נישט!

אין אונדזער אינגעשרומפֿן ייִדיש-ליטעראַרישן וועלטל איז כמעט
נישט מעגלעך, אַז דער רעצענזענט זאָל נישט קענען פּערזענלעך זינען
„קרבנות“ און זאָל נישט פֿירן אַ חשבון מיט יעדן פֿון זיי לויט דער
פּרימיטיווער מאַראַל: אויב דו האַלטסט נישט פֿון מיר, האַלט איך נישט
פֿון דיר! היינט ווי קאָן מען פּאַרלאַנגען אַביעקטיווקייט, אַדער אַפּילו
צייטנווייז פּשוטע ערלעכקייט פֿון אזאַ „קריטיקער“! ...

(1981)

די רוסישע יידן און זייערע אַמעריקאַנער עצה-געבערס

ווער עס האַט נאָר אַ פּען אין האַנט, שרייבט מיט רוגזע וועגן די
רוסישע יידן, די אַזוי גערופֿענע „נושרים“, וואָס באַשליסן צו עמיגרירן
קיין אַמעריקע, קאַנאַדע אַדער אויסטראַליע, אַנשטאַט ישׂראל. איין עצה-
געבער מוסרט זיי, אַז זיי האָבן נישט קיין ווערט פֿאַרן ייִדישן פּאַלק,
ווייל ער זעט זיי נישט אויף די ניו-יאַרקער ייִדישע פּאַרזאַמלונגען, וווּ
ער קומט. גלייך ווי זיי האָבן נישט קיין רעכט צו זיין אומצופֿרידן מיטן
אינהאַלט און ניוואַ פֿון די דאָזיקע אַסיפּות. אַן אַנדערער, אַן אַרטאָ-

דאָקסישער רב, וואָס איז בלויז עולה רגל פֿון צייט צו צייט קיין ישראל, אָבער ער בלייבט אַ שטענדיקער תּושבֿ אין ברוקלין, איז ממש שאַקירט פֿון זייער „חוצפה“ צו עמיגרירן קיין אַמעריקע, בעת ער אליין פֿילט זיך נישקשה אין „גלות“. אַ דריטער איז „באַזאַרגט“, אַז דאָ, אין אַמעריקע, וועלן זיך די רוסישע יידן אַסימילירן און פֿאַרלוירן גיין פֿאַרן ייִדישן פֿאַלק, בעת זיך אליין און זיינע קינדער האָט ער „געטרויט“ אַמעריקע. מיר קענען „פֿאַרשטיין“ — כאַטש נישט מספּים זיין — מיט די תּרעומות פֿון די ישראלים, וואָס וואַלטן וועלן זען אַלע רוסישע יידן אין ישראל. אָבער ווי דערקלערט מען אַזאַ באַציונג מצד אַמעריקאנער יידן, וואָס האָבן זיך אליין אינגעאַרדנט אין „גלות אַמעריקע“, און הייסן אַנדערע יידן פֿאַרן קיין ישראל? די דאָזיקע טאַפּלטע בוכהאַלטעריע פֿון „פּריידיקן וואַסער פֿאַר יענעם, און אליין טרינקען משקה“, מוזן שאַקירן יעדן אויפֿריכטיקן מענטש, און אַזאַ היפּאָקריטישקייט איז עלול אַפּצו-פֿרעמדן יונגע ייִדישע אידעאָליסטן פֿון ייִדישן קאַלעקטיוו. דערפֿאַר איז כּדאי צו הערן וואָס עס דערציילט אונדז אַ „קאָנסערוואַטיווער“ ראַבבי, וואָס האָט זיך באַקענט אויפֿן אַרט — אין איטאַליע — מיט אַ גרופּע רוסישע יידן, וואָס גרייטן זיך צו קומען קיין אַמעריקע. און נאָך דעם ווי ער האָט געזען די רוסישע יידן פֿון דער נאַענט, איז ער געקומען צו גאָר אַן אַנדער מיינונג, ווי ער האָט געהאַט פֿריער.

ראַבבי סטענלי ראַבינאוויץ פֿון וואַשינגטאָן גיט אַפּ אַ באַריכט וועגן אַ וויזיט אין איטאַליע, וווּ ער האָט זיך באַקענט מיט די פֿאַרשיידענע אַס-פּעקטן פֿון רוסיש-ייִדישן עקזאָדוס*. ער האָט זיך דורכגערעדט מיט רוסישע יידן און געוואַלט וויסן פֿאַר וואָס זיי פֿאַרן נישט קיין ישראל. ער האָט פֿון זיי באַקומען אַזעלכע ענטפֿערס: יעדע רוסיש-ייִדישע משפּחה האָט דורכגעמאַכט שרעקלעכע איבערלעבונגען בעת און נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה; ווילן זיי נישט אויסשטעלן זייערע קינדער צו דער סכּנה פֿון אַ נײַער מלחמה, און אין ישראל איז נאָך דאָ אַזאַ סכּנה. אַן אַנדערער האָט דעם ראַבבי געזאָגט: מײַן גאַנץ לעבן האָב איך

1) Conservative Judaism, Summer, 1979.

געהאַט ווייניק ברירות, באַשלוסן פֿאַר מיר האָט אַלע מאָל געמאַכט די רעגירונג, אָדער די קאָמוניסטישע פּאַרטיי. מע האָט מיר באַפֿוילן, וווּ איך מוז וווינען, וווּ איך מוז גיין אין שול, און וואָס איך מוז לערנען. איצט וויל איך אַליין דאָס אַלץ באַשטימען. אויב איך פֿאַר קיין אַמע-ריקע, האָב איך אַ ברירה: וועל איך דאַרטן זיין צופֿרידן, וועל איך פֿאַר-בלייבן, און אויב נישט, קען איך פֿון דאַרטן אוועקפֿאַרן. אויב אַבער איך פֿאַר קיין ישראל, און עס זאל טרעפֿן, אַז איך בין נישט צופֿרידן, וועל איך זיין אין אַ פּאַסטקע: איך וועל פֿון דאַרט קיין מאָל נישט קענען אוועקפֿאַרן. דערצו קריגן זיי בריוו פֿון קרובים און פֿרײַנד אין ישראל, וואָס באַקלאַגן זיך אויף די שוועריקייטן ביים אײַנאַרדענען זיך אין דער ייִדישער מדינה.

דער ראַבני פֿירט אויס זיין באַריכט, נאָך דעם ווי ער האָט אַנסער-ווירט די אַרבעט פֿון „דזשאַינט“, „האַיאָס“ און „אַרט“ אין איטאַליע: „איך בין געקומען אַהער מיט אַ פֿאַראורטייל, וואָס איז געווען לטובֿת דעם אינשטעל פֿון דער ציוניסטישער וועלט-אַרגאַניזאַציע. מיין באַציונג צו די „נושרים“ האָט זיך וואַריירט פֿון נייטראַליטעט ביז פֿינדשאַפֿט. פֿון די פֿיר זין פֿון דער הגדה זענען די רוסישע יידן ביי מיר געווען געגליכן צום רשע. איצט בעט איך זיי, זיי זאלן מיר מוחל זיין“. פֿאַרגלייכן זיי צום רשע וועט בלויז פֿאַרערגערן די זאך, מע וועט זיי דערמיט פֿאַרטרייבן פֿון ייִדישן כלל. זיי זענען גיכער געגליכן צו „קינדער וועמען געצן-דינערס האָבן געפֿאַנגען“. „מיר ריכטן זיך אויף צו פֿיל פֿון די רוסישע יידן. דאָס זענען מוטערס, פֿאַטערס און זיידעס וואָס ס׳איז זיי נימאס-ומאום צו לעבן אונטער דער דיקטאַטור פֿון קאָמוניזם, פֿון ווערן גערופֿן, זשיד“.

ס׳איז נישט אמת, דערקלערט קאַטעגאָריש דער ראַבני, די באַשול-דיקונג אַז דער „האַיאָס“ אָדער דער „דזשאַינט“ אַנטמוטיקן זיי צו פֿאַרן קיין ישראל, ווייל נאָך איידער זיי פֿאַרן אַרויס פֿון דער „היים“, האָבן זיי שוין באַשטימט ווהיין זיי ווילן עמיגרירן. די דזשאַינט- און האַיאָס-פּראָ-גראַמען און די הילף, וואָס זיי קריגן פֿון די דאָזיקע אַרגאַניזאַציעס, האַלטן אויף זיי און זייערע קינדער אין ייִדישן ציבור, און וואַלט מען זיי

אָפּגעזאָגט די דאָזיקע הילף, וואָלט עס געווען אַכזריותדיק. דער ראַבבּי האָט עטלעכע רוסישע יידן געפֿרעגט: מיט וואָס פֿילט איר זיך ווי אַ ייד? דער ענטפֿער: ווייל מע רופֿט מיך „זשיד“; ווייל מײַן זיידע האָט מיר געזאָגט, אַז איך בין אַ ייד; ווייל מײַן באַבע רעדט נאָך ייִדיש; ווייל מײַנע קינדער זענען אַהיימגעקומען פֿון שול און האָבן דערציילט, אַז מע האָט זיי גערופֿן „יידן“. סײַז פֿמעט אַ נס, פֿאַרענדיקט ראַבבּי ראַבינאוויץ, וואָס עס זענען נאָך דאָ יידן אין רוסלאַנד, וואָס ווילן פֿאַרבלײַבן יידן, נאָך דער צוואַנג-אַסימילאַציע וואָס די רעגירונג ווענדט אָן. און אויב מיר וועלן זיי מִפֿקיר זײַן, וועלן מיר פֿאַרלירן אי זיי, אי זייערע קינדער. מיר דאַרפֿן קוקן מיט פֿאַרשטענדעניש און סימפּאַטיע אויף דעם קלעם פֿון די סאַוועטישע יידן און העלפֿן זיי זיך אַײַנברײַגערן אינעם ייִדישן קיבוץ, וואָס זיי קלײַבן אויס.

אין אַן ענלעכן סימפּאַטישן טאָן רעדט אַרום דעם ענין דער „רעקאָסטראַקשאַניסט“ (יולי, 1979). ער באַגריסט די אויפֿטוען בײַם אַבסאַרבירן די רוסישע יידן אין אַמעריקע, און כאַטש זיי האָבן זיך, ווי סײַמינט דער רעדאַקטאָר, גיכער צוגעפּאַסט צו דער אַלגעמײַנער געזעלשאַפֿט ווי צום ספּעציפֿיש ייִדיש-אַמעריקאַנער ייִשובֿ, האַפֿט ער אַז זייער לאַנגע אַפֿרעמדונג פֿון דער ייִדישער טראַדיציע וועט מען בהדרגה גױבֿר זײַן. די רעדאַקציע דריקט אויך אויס די האַפֿענונג, אַז די פֿירערס פֿון דער ייִדישער אַגענטור און דער „האַיאָס“ וועלן „אויס-אַרבעטן אַ צופֿרידנשטעליקע אַראַנזשירונג“ אַזוי, אַז פֿאַנדן וואָס ווערן בײַגעשטײַערט לטובֿת קיבוץ-גליות זאַלן ווערן באַנוצט פֿאַרן דאָזיקן צוועק, און גלײַכצײַטיק וועט מען קײנעם נישט אַפּזאָגן די נײַטיקע הילף פֿאַר האָבן פֿרײַ אויסגעקליבן צו עמיגרירן אין דעם לאַנד צי אין יענעם לאַנד.

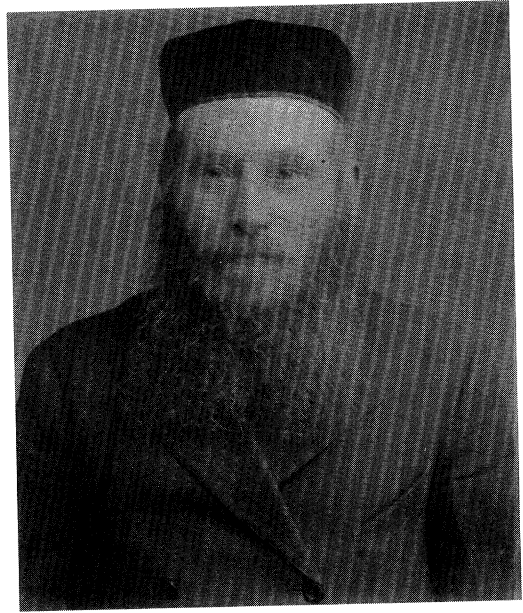
(1980)

v

א משפחה אין פוילן

V א משפחה אין פוילן

- 307 (בלעטער זכרונות פֿון מין קינדהײט און יוגנט)
- 336 1 ביילאגע
- 339 2 ביילאגע



מיין טאטע ר' יעקב לעדערמאן ז"ל
אין יאָר 1910 אין ניו-יאָרק



מיין מאַמע בריינע (גיפּסט) לעדערמאן ז"ל
אין באַדזאַנאוו, אין יאָר 1922



שואל (לעדערמאן) גוטמאן
אין 1920, אין פלאצק



מיין ברודער מעכל לעדערמאן ע"ה
אין 1925



מיין ברודער בינעם לעדערמאן ע"ה
אין 1927

א משפחה אין פוילן

(בלעטער זכרונות פֿון מינע קינדער- און יוגנט-יארן)

די דאָזיקע זכרונות ווידמע איד
מינע אייניקלעך רחל און נעמי

איצט ווען מיר האַלטן ביים סוף פֿון דער ניינטער דעקאָדע אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט; ווען עס ווילט זיך מיר אויפֿוועקן מיין קינד-הייט און יוגנט פֿון לאַנגיאַריקן דרימל — ווייס איך ווי שווער עס וועט מיר אַנקומען צו מאַלן אַביעקטיוו די אויסערלעכע און אינערלעכע וועלט פֿון יענער צייט, פֿון יענעם גיסטיקן קלימאַט, פֿון יענער ייִדיש-פוילישער אומגעבונג, אין וועלכער איך בין אויפֿגעוואַקסן, זיך גיסטיק אַנטוויקלט בין איך האָב פֿאַרלאָזט מיין געבוירן-לאַנד. די דאָזיקע דעראַינערונגען מינע וועלן מסתמא זיין באַפֿאַרבט פֿון מינע איצטיקע שטימונגען, געמיט-צושטאַנד, און רעיונות. עס קען אַנדערש נישט זיין. דאָך וועל איך פרובירן זיין אַזוי סוביעקטיוו-אַביעקטיוו ווי מע קען זיין וועגן זיך אליין, וועגן די נאַענטסטע און טייערסטע. די פֿאַקטן, אויף וויפֿל איך געדענק זיי, וועלן זיין פינקטלעך, און וועלן רעדן פֿאַר זיך אליין.

דאָס פֿריסטע פֿון מיין קינדהייט וואָס איך געדענק, ווען איך בין אַלט געווען אַרום דריי יאָר, איז מיין געוויין בעת טאַטע-מאַמע זענען אוועקגעפֿאַרן צו דער חתונה פֿון פֿעטער לאָזער (אליעזר) גיפֿס — מיין מאַמעס ייִנגסטער ברודער — און מיך האָט מען נישט מיטגענומען. מיט עטלעכע יאָר שפּעטער — אין 1907 — ווען מיין טאַטע איז מיט פֿינף דערוואַקסענע זין און טעכטער, וואָס זיין ערשטע פֿרוי אסתר האָט געבאַרן, אוועק קיין אַמעריקע, געדענק איך נישט די געזעגענונג. דאָס שטעטל וווּ מיר האָבן געלעבט, באַדזאַנאָוו, ליגט צווישן פֿלאַצק און ווישעגראַד, אַרום 20 קילאָמעטער פֿון די דאָזיקע צוויי שטעט ביי דער ווייסל. ביים סוף פֿון דער צווייטער וועלט-מלחמה האָט

מיין ברודער בינעס לעדערמאן — אין אַ לענגערן בריוו אין „פֿאַר-ווערטס“ פֿון 22סטן יולי, 1946 — געמאלן דאָס שטעטל באַדזאָנאָוו אַזוי: ערײַ דער מלחמה איז די צאָל ייִדן אין באַדזאָנאָוו געווען איבער 1600 נפֿשות, קריסטן אַרום 3000. געווען דאָרטן אַרגאַניזאַציעס פֿון „אגודת ישראל“, „פּוועלי אמונת-ישראל“, „פּוועלי-ציון“, „בונד“, רעוויזיאָניסטן, „יונגט-בונד-צוקונפֿט“, און „בנות אגודת-ישראל“. אין שטעטל האָבן פֿונקציאָנירט דרייַ ביבליאָטעקן מיט איבער 5000 ביכער, אין דער „בית-יעקב שול“ האָבן געלערנט 85 מיידלעך, אַחוץ דעם שטאַטישן בית-מדרש, איז אויך געווען אַ בית-המדרש פֿון פּוועלי-אמונת-ישראל, אַ גערער שטיבל, און אַ מנין פֿון האַנטווערקער-פֿאַראייז, אַ גמילות-חסדים-קאַסע, און אַ פֿאַלקס-באַנק. פֿאַרשטייט זיך אַז ס'איז געווען אַ רבֿ, אַ חזן, אַ שוחט און אַ שמש. הונדערט ייִנגלעך האָבן געלערנט אין עטלעכע חדרים. יעדן טאָג פֿלעגט מען פֿאַרקויפֿן 50 עקזעמפּלאַרן פֿון „מאַמענט“, „היינט“, און „פֿאַלקס-צייטונג“.

דער טאַטע אונדזערער, ר' יעקב לעדערמאן, איז געווען אַ ייִד פֿון מיטעלן וווקס, באַוווסט ווי אַ למדן, און דערצו אַ מענטש מיט אַ הדרת-פנים. ער איז אין דער יוגנט געווען אַ גערער חסיד, שפּעטער אַ משכיל, אַ בעל-מנגן, אַ כּלל-טוער, און אַ בורר. מיר האָבן געוויינט אין אַז אײַגן צוויי-שטאַקיק-הויז, און געהאַט אַ גאַלאַנטעריע-קראַם וואָס טאַטע-מאַמע האָבן אַנגעפֿירט. אין אונדזער שטעטל איז מיין טאַטע געווען באַוווסט ווי אַ וועלט-און מענטשן-קענער — אין דער יוגנט איז ער געווען במשך אַ יאָר אין לאַנדאָן, און שפּעטער פֿיר יאָר אין ניו-יאָרק — איז ער אין זײַן טאַג-טעגלעכן אויפֿפֿיר נישט געווען אַנדערש פֿון אַנדערע פֿרומע ייִדן. ער האָט צווישן זײַנע ידידים געהאַט נישט בלויז דעם רבֿ נאָר אויך משכילים וואָס האָבן געלייענט די „הצפֿירה“, און דעם „קוריער וואַרשאַווסקי“.

ווען איך בין אונטערגעוואַקסן, און איך בין שוין געווען אַ 10-11 יעריק ייִנגל פֿלעג איך אַבסערווירן דעם טאַטנס „סתירות“: אַט פֿירט ער אַן אין בית-מדרש מיט דער „חֲבֵרָה משניות“, היט אַפּ אַלע מצוות-מעשיות, און גלייכצײטיק ציט ער אַלעמאַל מיין אויפֿמערק צו ר' אברהם

אבן עזרא'ס (1092-1167) פיאנערישן ביבל-קריטישן פירוש — צו דער געשיכטע פֿון יציאת-מצרים — וואָס איז פֿול מיט אַפיקורסישע רמזים און אינטערפרעטאַציעס. שפעטער האָב איך פֿאַרשטאַנען אַז אויך פֿרומע לומדים פֿרעגן אַ סך קשיות, און זעען נישט-ווייניק ווידערשפרוכן אין תנ"ך.

די מאַמע מנינע, בריינע (פֿון דער היים: גיפּס) איז געווען אַ יינגערע שוועסטער פֿון טאַטנס ערשטער ווייב אסתר, וואָס איז געשטאַרבן ביים געבורט פֿון איר ניינט קינד; מײן מאַמע איז געווען אַ סך יינגער פֿון טאַטן, אַ שיינע פֿרוי, מיט אַ שטאַרקן כאַראַקטער — אַן אמתע אשת-חיל. בעת דער טאַטע איז געווען במשך פֿיר יאָר אין אַמע-ריקע — פֿון 1907 ביז 1911 האָט זי געקענט אַנפֿירן אי מיט דעם קראַם, אי דערציען דריי קינדער — שואל, בינעם און מעכל — וואָס זענען אַלט געווען פינף, דריי און איין יאָר. זי פֿלעגט נאָך פֿון צייט צו צייט פֿאַרן קיין וואַרשע, קיין לאַדזש און אַנדערע שטעט אינהאַנדלען סחורה פֿאַרן געוועלב. ווען איך בין געווען אַ 7-8 יאָר אַלט פֿלעג איך מיט איר מיטפֿאַרן ווי אַן אַרויסהעלפֿער.

אודאי האָט מיך די מאַמע געשיקט אין אַ חדר — און איך געדענק נישט קיין שום שלעכטס וועגן מײן ערשטן מלמד, בלויז איין מאָל האָט ער מיר געגעבן אַ פֿאַטש, ווייל איך האָב נישט געענטפֿערט ריכטיק אויף זײַנס אַ פֿראַגע, „איך האָב זיך פֿאַרקוקט אויף נעכטיקע טעג און פֿייגע-לעך“. האָב איך צו אים מער נישט געוואָלט גיין, און די מאַמע האָט מיך געשיקט צו אַן אַנדער מלמד. מײן פֿעטער שיע דאַרן — אַ כּהן מיט אַ פֿייערדיקער רויטער באַרד איז געווען קינדערלאַז און האָט ליב געהאַט קינדער. ער פֿלעגט מיר קנייפּן אין באַק, און אַנקוועלן ווען איך פֿלעג זאָגן פֿון אויסנווייניק די פרשה פֿון דער וואָך.

אַרום 1910 האָט מען אין באַדזאַנאָו געגרינדעט אַ ישיבּה. מען האָט אַהערגעברענגט מלמדים פֿון זשיכלין, ווישעגראַד, און אַנדערע שטעט. אַזוי ווי איך בין געווען דער יינגסטער אין מײן פּיתּה פֿלעגן מיך די עלטערע יינגלעך טעראַריזירן. דאָ איז מיר געקומען צו הילף מײן קוזין שיע וואָלף, וואָס איז געווען עלטער פֿון מיר מיט דריי יאָר. די ישיבּה

האַט אַנגעהאַלטן בלויז עטלעכע יאָר. לויט די דעמאָלטיקע צאָרשע געזעצן וואָס האָבן געגאַלטן אין קאַנגרעס-פוילן האָבן יידישע קינדער געדאַרפֿט לערנען רוסיש עטלעכע שעה אין וואָך. דער רוסישער לערער וואָס האָט אונדז געלערנט האָט געהאַט אַ האַרטן-פֿאַר-גליווערטן פנים פֿון אַ טשינאַוויק. איין מאָל האָט ער מיר געשטעלט אַ פֿראַגע, און ווען איך האָב נישט געגעבן דעם ריכטיקן ענטפֿער, האָט ער מיר דערלאַנגט אַזאַ שטאַרקן קלאַפּ אין האַנט מיט אַ הילצערנער ווירע, אַז עס האָט מיר שטאַרק וויי געטון — און איך האָב זיך פֿון דעמאָלט אַן געשראַקן פֿאַר אים.

די פֿיר יאָר וואָס דער טאַטע איז געווען אין אמעריקע האָבן זיך שטאַרק איינגעקריצט אין מיין זיכרון. איך בין דאָך געווען דער פֿלומר-שטער אָפּעקון פֿון מינע יינגערע צוויי ברידערלעך: בינעם און מעכל. ווען ס'איז אַנגעקומען אַ יידישער יום-טובֿ און די מאַמע האָט אונדז באַ-קליידט מיט די שענסטע בגדים וואָס מיר האָבן געהאַט, פֿלעגן די אַנ-דערע יינגלעך אין בית-המדרש ווהיין מיר זענען געקומען, אונדז באַטראַכטן און באַטאַפֿן, און זאָגן מבינות — דעמאָלט פֿלעג איך זיך דערפֿילן פֿאַריתומט אַן דעם טאַטן. עס האָט מיר אויך וויי געטון פֿאַר דער מאַמען, וואָס זי איז אַליין, און דערצו פֿלעגט זי דעמאָלט שטאַרק לינדן פֿון צאָן-ווייטיק. ערשט יאָרן שפעטער איז זי געפֿאַרן קיין פֿלאַצק צו אַ דענטיסט, און זיך אַריינגעשטעלט נייע ציין. אין קאַמפּליצירטע ענינים וואָס פֿלעגן אויפֿקומען פֿון צייט צו צייט איז איר עצה-געבער געווען איר שוואַגער — מיין פֿעטער שמואל-אבא זעמעל — אַן איידע-לער און גוטער מענטש, וואָס איז געווען דער אייגנטימער פֿון אַ שניט-קראַם נישט ווייט פֿון אונדזער הויז.

ענדלעך איז אין יאָר 1910 אַנגעקומען פֿון טאַטן שיפֿסקאַרטן און געלט אַז מיר זאלן זיך גרייטן צו פֿאַרן קיין אמעריקע. אָבער מיין מאַמע האָט זיך געקווענקלט, און נאָך אַ לענגערן יישוב-הדעת האָט זי באַ-שלאָסן אַז מיר פֿאַרן נישט. ערשטנס, איז איר געווען שווער זיך צו צע-שיידן מיט איר גרויסער משפּחה אין באַדזאַנאָוו: דאָ האָבן געוויינט אירע פֿינף שוועסטער מיט זייערע פֿאַמיליעס, און באלד דערנעבן —

אירע ברידער אברהם רחום (ראַכעם), און לאָזער גיפּס. צווייטנס, האָט די מאַמע געזאָגט, אין אמעריקע וועלן די קינדער אויסוואַקסן גוים, און דערצו האָט זי געהערט אַז אין אמעריקע האָט מען נישט קיין דינסטן, און ווען אַלע קינדער וועלן גיין אַרבעטן אין די שעפּער וועט זי דאַרפן זיין די דינסט פֿאַר אַלעמען. ווי אַ פּוּעל-יוצא אין דער טאַטע, מיט אַ יאַר שפּעטער, אין 1911, אַהיימגעקומען. פֿאַר מיר איז דאָס דעמאָלט געווען אַ גרויסע פֿרייד: איך בין געוואָרן אויס „יתום“.

— די יאָרן 1911-1914 —

די בעסטע יאָרן פֿון מיין קינדהייט

ווען מיין טאַטע איז אַהיימגעקומען פֿון אמעריקע, געדענק איך אַז זינע יידיש אין שטעטל זענען געקומען צו אונדז, און עטלעכע האָבן באַטראַכט דעם טאַטע, און באַמערקט צו אים, אַז זיין באַרד וואָס האָט דעמאָלט אַנגעהויבן גרויען איז עפּעס צו גלייך, און שייך; זיי האָבן אים חושד געווען אַז ער שערט זי — ס'הייסט אַז ער איז אין אמעריקע „קאַליע“ געוואָרן; אָבער ער האָט עס געלייקנט. פֿאַר אַ שטיקל צייט נאָך זיין צוריקקומען האָט ער געטראָגן די געקירצטע מלבושים לויטן דעמאָלטיקן אמעריקאנער מנהג ביי משפּילים-אַרטאָדאָקסן; דאָס האָט לאַנג נישט געדויערט: אין אַ פֿאַר חדשים אַרום איז ער צוריק אַריין אין דער יידיש-פּוילישער הלבשה פֿון לאַנגע קאַפּאַטעס.

באָדזאַנאָו האָט אמאָל, נאָך אין אַכצנטן יאָרהונדערט געהאַט ווי איר רבֿ דעם באַרימטן רעליגיעזן משפּיל ר' יהודה לייב מרגליות, וועמען אהרן צייטלין באַצייכנט ווי אַן אַנטי-מענדעלסאָן-משפּיל (גע- באַרן אין 1747; געשטאַרבן אין פֿראַנקפֿורט אויפֿן אָדער אין 1811). (זע: ישראל צינבערג: די געשיכטע פֿון דער ליטעראַטור ביי יידן; 5טער באַנד; ניו-יאָרק, 1943; ז"ז 302-307; צינבערג האָט על פי טעות גע- שריבן: בוסנאָוו, אַנשטאַט באָדזאַנאָוו; ער האָט אויך פֿאַרביטן פּלאַצק, וווּ הרבֿ מרגליות איז שפּעטער געווען רבֿ אויף פּאַלאַצק. זע אויך אהרן צייטלינס מאמר אין „הדואר“, כ"ו אדר א' תשי"ט, 6 מאַרץ, 1959. זע ספּעציעל: בנילאַגע 2, ביים סוף פֿון בוך.)

במשך מיין קינדהייט און יוגנט איז אין אונדזער שטעטל געווען דער רב: ר' חנוך-הענדעך נאָוורי, אַ למדן, און אַ שטרענג-פֿרומער ירא-שמים, אָבער גלייכצייטיק דערפֿאַרן אין לעבנס-ענינים, און באַקאַנט מיט די גייסטיקע שטרעמונגען צווישן יידן אין זיין צייט. (זע וועגן זיין טראַג-גישן טויט: ש. ניגער: „קידוש-השם“; ציקאַ ביכער-פֿאַרלאַג; ניו-יאָרק, 1948; זייט 354; און דעם „פֿאַרווערטס“ פֿון 4טן דעצעמבער, 1945). האַט דער רב פֿון שטעטל, ווייזט אויס, באַשלאָסן, אין 1911, אָדער 1912, אַז ער אַליין וועט זיין דער בעסטער רבי-לערער פֿאַר זיין בן-יחיד שמשון — אַ ינגל אין מיין עלטער. ער האַט אויסגעקליבן דריי יינגלעך אין זיין זונס עלטער, וואָס האָבן געשמט ווי פֿעיקע תלמידים, ווי מיטלערנער מיט שמשונען. בין איך געווען איינער פֿון זיי.

דער רב האַט באַוויינט אַ הויז גלייך לעבן בית-המדרש. מיר פֿלעגן קומען צו אים אין זיין גרויסן צימער פֿול מיט ספֿרים גאַנץ פֿרי — ווינטער-צייט איז נאָך געווען פֿינצטער. דאָס ערשטע יאָר האָבן מיר דער עיקר געלערנט גמרא מיט תוספות; דאָס צווייטע און דריטע יאָר האָבן מיר אָפּגעגעבן מער צייט אויף „יורה-דעה“, „חושן משפט“, אויף דער „משנה-תורה“ פֿון רמבם, און שפּעטערדיקע פּוסקים. מיר פֿלעגן לערנען ביי אים עטלעכע שעה אין דער פֿרי, און עטלעכע שעה נאָך מיטאַג. ווען שטעטלשע יידן פֿלעגן קומען צו אים מיט אַ דין-תורה זענען מיר אַריין אין בית-מדרש וווּ עלטערע בחורים האָבן אַליין גע-לערנט. איך פֿלעג דעמאָלט ליב האָבן צו לייענען אין תנ"ך די נבֿיאים וועלכע מיר האָבן אין חדר נאָך נישט געהאַט געלערנט. דער עיקר האָבן מיך פֿאַרכאַפט, אימפּאַנירט, און באַאיינדרוקט ישעיהו, יחזקאל און ירמיהו. זייערע פֿלאַקערדיקע, שטורמישע שטראַף-און טרייסט-רייד, אויסגעדיקט אין עקספּלאַסיווע, מוזיקאַלישע פֿערזן און מעטאַפֿאָרן האָבן געמאַכט אַן אומפֿאַרגעסלעכן רושם אויף מיר. זיי האָבן מיך באַאיינדרוקט מיט זייער דערהויבנקייט, פּאַעטישער קראַפֿט און עטיש-קייט, און זיי, די נבֿיאי-צדק, זענען געווען דער הויפּט-מקור פֿון מיינע שפּעטערדיקע סאַציאַליסטישע אַנשויונגען.

טיילמאַל פֿלעגט דער רב אונדז איבערגעבן דעם תמצית פֿון אַ דין-

תורה, און איין מאל, געדענק איך, האָט ער אונדז געזאָגט, אַז דער אַנ-
קלאַגער האָט זינע טענות און אַרגומענטן נאָר וואָס אויסגעלערנט אין
רמבמ'ס „משנה-תורה“.

איין מאל האָט פּאַסירט אַזאַ געשיכטע: ס'איז געווען אַ וואַרעמער,
זומערדיקער טאָג, ווען צוויי יידן זענען געקומען צום רב מיט אַ דין-
תורה. זענען מיר, פֿיר תלמידים, אַרויסגעגאַנגען אויף דער לאַנקע
הינטערן רב'ס הויז. מיר האָבן זיך אַרײַנגעלאַזט אין אַ פּילקע-שפּיל; מיר
האַבן פֿאַרגעסן אין לערנען, און אַז מיר דאַרפֿן צוריקגיין אין רב'ס הויז,
אויב די דין-תורה איז שוין פֿאַרענדיקט. נאָך עטלעכע שעה שפּילן אין
פּילקע דערזען מיר פּלוצלונג ווי דער רב שטייט נישט ווייט פֿון אונדז,
און באַטראַכט אונדז מיט אַן איראַנישן בליק, ווי ער וואַלט געזאָגט: אויף
אַזוינס האָב איך זיך נישט געריכט. מיט אַראַפּגעלאַזטע קעפּ, און מיט אַ
געפֿיל פֿון זינדיקייט, מיט שעמעוודיקייט זענען מיר געגאַנגען ווייטער
לערנען. דער רב האָט אונדז קיין איין וואָרט מוסר נישט געזאָגט. ער
האַט פֿאַרשוויגן די גאַנצע געשיכטע, אָבער ער האָט זי נישט פֿאַר-
געסן... מיט עטלעכע חדשים שפּעטער, ווען איך בין מיטן טאַטן
געגאַנגען אין רב'ס סופּה; ווען די שענסטע באַלעבאַטיים פֿון שטעטל
האַבן זיך משמח געווען מיט ווייזן און ביר, האָט ער זיי דערציילט די
„מיאוסע געשיכטע“, וואָס די „גמרא-בחורים“ האָבן אָפּגעטון. איך האָב
זיך אַזוי פֿאַרשעמט ווי איך וואַלט געווען אַ „חוטא-בעגל“...

מערסטע יידישע יום-טובֿים זענען פֿאַר מיר אין די קינדער-יארן
געווען אַ פֿריידיקע איבערלעבונג. אַחוץ דעם וואָס איך און מײַנע צוויי
ײַנגערע ברידערלעך זענען לפֿבֿוד פּסח געוואָרן אויסגעפּוצט אין נײַע
מלבושים, און די מאַמע האָט צוגעגרייט ספּעציעלע מאַכלים, בין איך
געווען אַנטציקט פֿון אַ ריי פּיוטים און זייערע רעטשיטאַטיווע מעלאַ-
דיעס, וואָס דער חזן און די משוררים פֿלעגן אויסזינגען. דער טאַטע
פֿלעגט פּראַווען דעם סדר אַנגעטון אין אַ ווייטן קיטל, און ער פֿלעגט
זיך אָפּשטעלן צו מאַכן זינע קאַמענטאַרן אויף געוויסע שטעלן אין דער
הגדה, ווייל „פל המרבה לספר הרי זה משובח“. האָב איך אַרויסגעקוקט
אויף די מערסטע יידישע יום-טובֿים. אָבער יום-כיפור האָט אַרויס-

גערופֿן ביי מיר אַן אמביוואַלענטע באַציונג פֿון שרעק, און פֿרייד. די סומנעקייט מיטן אַנקומען פֿון חודש אלול, און די ערנסטקייט און מרה-שחורה וואָס ייִדישע פֿנימער האָבן אויסגעדריקט במשך די עשרת־ימי־תּשובֿה, האָבן געווירקט שווער אויף מיין קינדערשן געמיט. דער טאַטע איז געוואָרן שיער נישט אַן אַנדער מענטש, און ווען ער האָט, ערב־יום־פיפור פֿאַרן גיין אין שול צו פֿלנדרי אונדז קינדער געבענטשט זיך צע־וויינט אויפֿן קול, האָב איך עס געוואַלט וואָס גיכער איבערקומען. מיט יאָרן שפעטער האָב איך פֿאַרשטאַנען אַז די דאַזיקע טרערן דריקן אויס צער גידול־בנים וואָס האָט זיך אין דער פֿייערלעכער מינוט אָפּגערופֿן, ספעציעל אין שייכות צו די עלטערע זין און טעכטער וואָס ער האָט איבערגעלאָזט אין דער ווייטער ניו־יאָרק.

פֿון דער אַנדערער זייט, האָב איך שטאַרק הנאה געהאַט פֿון די יום־פיפורדיקע פּיוטים און תּפֿילות, ספעציעל באַאיינדרוקט בין איך גע־וואָרן פֿון יום־פיפורדיקן מוסף, מיט זיין איבערגעבן וועגן דער עבודה פֿון כּהן־גדול אין בית־המקדש, און דערביי פֿאַלן אַלע מתפללים אין בית־מדרש אויף די קני פּורעים. דער ניגון מיט וועלכן דער חזן און די משוררים האָבן אויסגעזונגען די עבודה האָט זיך פֿאַר אַ סך יאָרן אַינגעקריצט אין מיין זיכרון.

אַחוץ די ייִדישע יום־טובֿים זענען געווען נאָך פֿריידיקע מאַמענטן אין מיין קינדהייט, וואָס לאָזן זיך נישט פֿאַרגעסן. מיר זענען געווען אַ גרויסע משפּחה אין שטעטל. עס האָבן דאַרטן געלעבט מיין מאַמעס עלטערע פֿינף שוועסטער מיט זייערע פֿאַמיליעס; אַלע האָבן געהאַט קינדער פֿאַר וועמען מ'האַט פֿון צייט־צו־צייט געפּראַוועט חתונות, מיט קלעזמאַרים, אַ בּדחן, סעודות און טענץ. צו די דאַזיקע שמחות פֿלעגט שטענדיק קומען דער פֿעטער לאָזער (אליעזר) גיפּס — דער מאַמעס ייִנגסטער ברודער וואָס האָט געוווינט אין סטזשענאַווע, און אַמאָל פֿלעגט אויך קומען דער פֿעטער אַבֿרהם רחום, פֿון ראַטשוינז* — דער מאַמעס עלטסטער ברודער. דער פֿעטער לאָזער איז געווען אַ שיינער,

* זע: בבילאגע 1.

הויכער מאָן, מיט שוואַרצע ברענענדיקע אויגן, און ער האָט שטאַרק אויסגענומען ביי זינע שוועסטער; דערצו האָט ער געקענט שיי זינגען: ער איז געווען די נשמה פֿון יעדער משפּחה-שמחה. פֿאַר אונדז קליינ-וואַרג איז יעדע שמחה אין וועלכער ער האָט זיך באַטייליקט געווען אַ גרויסע געשעעניש. ער פֿלעגט מיטברענגען פֿייערווערק וואָס האָבן באַ-לויכטן די פֿינצטערע גאַסן בעת אונדזער פּראַצעסיע איז געגאַנגען צו דער חופּה אויפֿן שול-הויף. די דאָזיקע פֿייערווערק מיט אַלערליי קאַלירפֿולע ליכט-אוזאַרן פֿלעגט ער ברענגען פֿון וואַרשע, און זיי האָבן אונדז קינדער שטאַרק דערפֿרייט.

דעם טאַטנס צוויי זין אין אמעריקע — איצל און שיע (איזידאַר און סעם לעדערמאַן) פֿלעגן אָפֿט שרייבן בריוו צו אונדז, וואָס פֿלעגן דער-ציילן וועגן זייער לעבן, און זייערע פּראַבלעמען; זיי האָבן געשטרעבט צו העכערער בילדונג, און סעם וואָס האָט געהאַט אַ שיינע שטימע צו זינגען האָט זיך געוואַלט ווידמען מוזיק. ער האָט זיך פֿאַר אַ צייט באַ-טייליקט אין די אויפֿפֿירונגען פֿון גילבערט און סאַליוואַן-אַפּערעטאַס. ביידע ברידער האָבן זיך געראַנגלט מיטן פּראַבלעם: אויפֿשטעלן אַ פֿאַ-מיליע, אָדער וואַרטן ביז מע וועט רעאַליזירן די אַמביציעס. דערווייל האָט מען געדאַרפֿט מאַכן אַ לעבן, זענען זיי געוואָרן בייטלמאַכער פֿאַר פֿרויען (פּאַקעט-בוק-מייקערס), געאַרבעט אין שעפּער און געהאַלפֿן אַרגאַניזירן די „פּאַקעט-בוק-מייקערס-יוניאָן“.

ביידע ברידער זענען שפּעטער געוואָרן פּראַמינענטע טרייד-יוניאָן פֿירער — איזידאַר אויך אַ פֿירער ביי די לינקע פּועלי-ציון אין ניו-יאָרק — און סעם אין שיקאַגאָ. דער עלטערער ברודער, איזידאַר, איז געווען אַן ערשט-ראַנגיקער רעדנער — אין יידיש און ענגליש — און פֿלעגט אָפֿט שרייבן אין „פֿאַרווערטס“ איבער טרייד-יוניאָן פּראַבלעמען. ער איז גע-בליבן אַן „אייביקער טווענט“ פֿון הומאַניסטיק. סעם איז געוואָרן אַ מוזיק-קענער און פֿאַרשפּרייטער, און דערצו אַן אַנגעזעענער טוער אין שיקאַגער יידישן קולטור-לעבן. ער איז געווען אַ פֿירנדיקער טוער אין שיקאַגער „קאָווענאַנט-קלוב“ וווּ עס האָבן געהערט די פּני פֿון דער יידישער שיקאַגאָ. מע מעג, אַן שום איבערטריבונג זאַגן, אַז איזידאַר און

סעם לעדערמאן זענען געווען צווישן די אינטעליגענטסטע אַרבעטער-פֿירער אין אמעריקע. (זע וועגן איזידאַר לעדערמאן (1887-1952) אין: „אלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע“, „יידן“, 1957; שמואל ווייס: יידישע אַרבעטער-באַוועגונג אין אמעריקע; זייט 291-292. וועגן איזידאַר לעדערמאןס אויפֿטוען במשך די לעצטע צען יאָר פֿון זײַן לעבן, ווי דער בויער און דירעקטאָר פֿון דער טרייד-יוניאָן-דיוויזיע אין אמעריקאנער הסתדרות-קאָמפּיין, זע: מרדכי באַרלאַס, אין „הסתדרות-זשורנאַל“; ניו-יאָרק, דעצ. 1952; זע אויך דעם „פֿאַרווערטס“, 1952 — איך האָב ליידער נישט די דאַטע פֿון דעם אַרטיקל.) וועגן סעם לעדערמאן (1895-1957) זע: ס. מינעסמאן, „פֿאַרווערטס“, 31טן יולי, 1957; ב. שעפּנער, „פֿאַר-ווערטס“, 29סטן מערץ, 1958; יהודה גערטלער: „אידישער קעמפֿער“, 16טן יוני, 1944. וועגן סעם לעדערמאן אויפֿטו ווי אַ טרייד-יוניאָן פֿירער האָט אויך געשריבן דער ענגלישער זשורנאַל: „טייטס-מאַגאַזין“, און וועגן זײַן אויפֿטו אויפֿן פֿעלד פֿון פֿאַרשפּרייטן אין שיקאַגאָ ערנסט בלאַכס מוזיקאַלישע שאַפֿונגען האָט די „ניו-יאָרק-טיימס“ געהאַט אַ גרויסן אַרטיקל אין אַ זונטיק-נומער (ליידער האָב איך די אַלע אַרטיקלען נישט בײַ דער האַנט).

די צוויי זיידעס מײַנע האָב איך שוין ליידער נישט זוכה געווען צו קענען; איך ווייס בלויז אַז זיי זענען אוועק אין טיפֿן עלטער. איך האָב יאָ געהאַט דאָס גליק צו קענען די צוויי באַכעס מײַנע — רעכל און חנה-סערקע; זיי זענען געווען קאַנטראַסטן אין זייערע כאַראַקטערן. די באַכע רעכל — פֿון דער מאַמעס צד (איר נאָמען פֿון דער היים איז געווען: ראַכעם) האָט געשטאַמט פֿון פּלינסק (פּלאַנסק) פֿון אַ ייִחוסדיקער משפּחה — איר פֿעטער איז געווען דער לאַדזשער שטאַט-מגיד. רעכל איז געווען אַן איידעלע, אַ צדקנית, אַ „גוטע נשמה“. זי פֿלעגט מיר אַפֿט געבן אַ קאַפּיקע זיך צו קויפֿן צוקערקעס. די באַכע חנה-סערקע, מײַן טאַטעס מאַמע איז געווען אַ פֿאַרכמורעטע, אַן אַנגעברוגזטע, אַבער זייער אַן ענערגישע; אין טיפֿן עלטער האָט זי נאָך געהאַנדלט מיט עופֿות. פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגט זי עסן בײַ אונדז — שבתים און יום-טובֿים. זי האָט געוויינט פֿאַר זיך לעבן אונדזער הויז.

די יארן 1914-1916 בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה

פֿאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה פֿלעגן יעדן זומער קומען אין אונדזער שטעטל אַ פֿאַלק רוסישע זעלנער אויף מאַנעווערעס. די געגנט איז געווען נאָענט צו דער פֿרייסישער גרענעץ, און דערפֿאַר — אַזוי האָט מען גערעדט — וויל נישט די צאָרישע ממשלה בויען אַ באַן-ליניע אין פֿלאַצק — אין פֿאַל פֿון אַ מלחמה קען דאָס העלפֿן די דייטשן. באַלד ווי די ערשטע וועלט-מלחמה איז אויסגעבראַכן אין אויגוסט, 1914, האָבן די דייטשן אָקופירט אַ ריי שטעט נישט-ווייט פֿון אונדזער שטעטל: קאַליש, מלאָווע, ריפּין און אַנדערע. אין אָנהייב פֿון יאָר 1915 איז באַדזאַנאָו און אומגעגנט געוואָרן דער זאַמל-פּונקט פֿון דער רוסי-שער אַרמיי; ביידע קעגנערישע אַרמיען האָבן זיך איבער ווינטער באַפֿעסטיקט ביי דער ווייסל, וואָס איז פֿאַרבניגעפֿלאָסן זעקס וואָרסט פֿון באַדזאַנאָו. אין פֿלאַצק זענען געווען די דייטשן און אין באַדזאַנאָו — די רוסן. ווישעגראַד איז געוואָרן באַמבארדירט מצד די דייטשן, זענען ייִדן געלאָפֿן פֿון שטאָט, ווהיז זיי האָבן געקענט; זענען אַ סך פֿון זיי געקומען קיין באַדזאַנאָו. מע האָט זיי איינקוואַטירט אין ייִדישע היימען, אָבער זייער מנוחה האָט לאַנג נישט געדויערט: באַלד האָבן זיי צוזאַמען מיט זייערע מכניסי-אורחים צוזאַמען געדאַרפֿט ווערן פֿליטים. דער קאַמאַנדיר פֿון דער צאָרישער אַרמיי ניקאַלי ניקאַליעוויטש האָט געהאַלטן אַז די ייִדישע באַפֿעלקערונג אין די געגנטן פֿון די קריגס-אַפּעראַציעס שטעלט מיט זיך פֿאַר אַ ספּנה פֿאַר דער רוסישער אַרמיי, ווייל אַ דאַנק דער נאָענטקייט פֿון זייערע שפּראַכן — ייִדיש און דייטש — קענען ייִדן זיך צונויפֿרעדן מיט דייטשן, און קומען זיי צוהילף. האָבן די קאַמאַנדירן פֿון דער צאָרישער אַרמיי אַרויסגעגעבן אַן אוקאַז אַז אלע ייִדן פֿון יענע ערטער וואָס ליגן נאָענט צום פֿראַנט-שטח מוזן פֿאַרלאָזן זייערע וווינ-ערטער. דערצו האָבן פּוילישע נאַציאָנאַליסטן פֿאַרשפּרייט אַ קלאַנג אַז פּויליש-רוסישע ייִדן אַריענטירן זיך אויף די דייטשן און עסטרייכער, און העלפֿן זיי מיט שפּיאַנאַזש און פּראַוויאַנט. אויפֿן קלענסטן, אומבאַגרינדעטן חשד, האָט מען די

חשובֿסטע ייִדן אין דער קהילה גענומען ווי ער־בניקעס פֿאַר די ייִדישע געמיינדעס. מיין טאַטע האָט קוים אָפּגעראַטעוועט זײַן לעבן: אַזוי ווי ער איז געווען אַנגעזען אין דער קהילה, האָט מען אים אַרעסטירט און גע-שלעפט צום רוסישן קאַמענדאַנט; ס'האַט זיך פֿאַרשפּרייט אַ קלאַנג אַז מע גייט אים הענגען. על פי נס האָט מען אָפּגעשריגן די ספּנה, און נאָך עטלעכע שעה שרעק, איז ער געקומען אַהיים אַ טויט-בלאַסער, און דערשלאָגענער.

אַנהייב 1915, אין חודש שבֿט, איז אַרויס דער באַפֿעל אַז אַלע ייִדן מוזן פֿאַרלאָזן באַדזאַנאָוו אין משך פֿון עטלעכע טעג. אַזוי ווי קיין באָן איז בײַ אונדז אין שטעטל נישט געווען, האָט מען געדאַרפֿט דינגען גויִישע פֿורמאַנעס, און מיט פֿערד-און-וואָגן זיך דערשלאָגן קיין וואַרשע. אין אַ שאַרף-פֿראַסטיקן פֿאַרנאַכט האָט אונדזער גאַנצע פֿאַמיליע זיך אַרײַנגעזעצט אין אַן אַפֿענעם וואָגן, צוזאַמען מיט אַלצ-דינג וואָס מע האָט געקענט אַהין אַרײַנשטופן. מע האָט זיך אײַנגע-טוליעט אין די וואַרעמסטע מלבושים, און זיך אַרויסגעלאָזט אויפֿן וועג קיין וואַרשע, איבערלאָזנדיק אין דער קראַם דעם גרעסטן טייל פֿון דער סחורה. דער הימל איז געווען אויסגעשטערנט, און דער באָדן, ס'הייסט דער שאַסיי, באַדעקט מיט שניי. אַ צוג מיט וועגענער, אַנגעפֿילט מיט ייִדישע פֿאַמיליעס, מענער, פֿרויען און קינדער, האָט זיך געצויגן אַ גאַנצע נאַכט קיין וואַרשע. בײַ די זײַטן פֿון שאַסיי האָבן זיך פּסדר באַוויזן רײַטנדיקע קאַזאַקן, וואָס האָבן אַנגעוואַרפֿן אויף אונדז אַ פּחד. נאָך עטלעכע שעה פֿאַרו האָט זיך פּלוצלונג אָפּגעשטעלט דער גאַנצער צוג. אַ סך קאַזאַקן זענען אַרונטער פֿון די פֿערד, און געפֿאַדערט געלט פֿון די פּליטים. אַ קאַזאַק האָט אַרונטערגעשלעפט דעם טאַטן פֿון וואָגן, אים געשלאָגן, און געשריגן: „זשיד, דאַוואַ דיענגי“ (ייִד, גיב געלט). דער טאַטע האָט זיך בײַ אים געבעטן: „מיר האָבן נישט קיין געלט, ווײַל מיין גאַנצער פֿאַרמעגן איז געבליבן אין באַדזאַנאָוו“. די דאָזיקע סצענע האָט זיך איבערגעחזרט בײַ אַ סך פּליטים. נאָך אַ גאַנצער נאַכט זיך שלעפּן מיט די וועגענער, זענען מיר אינדערפֿרי אַנגעקומען קיין נאַוידוואַר, און אין מיטן טאַג זענען מיר דערפֿאַרן קיין וואַרשע. אויסגעמאַטערטע,

געפֿרירענע, און דערשראָקענע, האָבן מיר מיט דער הילף פֿון „דזשיניט“-קאָמיטעט געפֿונען אַ דירה אויף ראָג פּאַנסקע און טוואַרדע - גאַס.

פֿון דעם פֿראַסט אַ גאַנצע נאַכט אויף דער אָפֿענעם וואַגן זענען מיניע פֿיס געוואָרן געפֿרירן און געשוואַלן, און מע האָט זיך לאַנג געמאַטערט ביז מ'האַט געקענט אַראָפּציען די שטיוול. אַ דאַקטאָר האָט געראַטן צו ווייַקן די פֿיס אין הייסע וואַסער, און דאָס האָט פֿאַרשאַפֿט שטאַרקע ווייטיקן. נאָך עטלעכע וואָכן זענען די פֿיס געזונט געוואָרן. דער טאַטע, ווי אַן אַנגעזעענער פּלל-טוער אין דער קהילה פֿון אונדזער שטעטל, האָט זיך אַנגעהויבן עסקן ביים „דזשאַינט דיסטריב-יושאַן קאָמיטעט“ מיט העלפֿן איינאַרדענען אין וואַרשע אַלע לאַנדס-לייט-פּלייטיים, און ספּעציעל יענע וואָס האָבן נישט געהאַט קיין געלט-מיטלען. דער טאַטע האָט מיך געוואַלט אַריינגעבן אין אַ וואַרשעווער ישיבֿה, אָבער איך האָב אין יענער צערודערטער צייט נישט געהאַט קיין חשק, זיך אוועקצוזעצן ווייטער לערנען גמרא מיט תּוספֿות אין דער גרויסער, פֿאַר מיר, נייער שטאָט וווּ אַלץ איז געווען טשיקאַווע, און געוועקט מיין קוריאַזיטעט. אַנגיין ווייטער מיט דער באַדזאַנאווער רוטיין, און זיך איזאַלירן אין אַ ישיבֿה, איז געווען קעגן מיין דעמאָלטיקן געמיט-צושטאַנד; האָב איך אויסגעפֿירט מיין. איך פֿלעג יעדן טאָג גיין אויף לאַנגע באַזוכן, מאַכן מאַרשרוטן אין די פֿאַרשידענע געגנטן פֿון שטאָט: אין ייִדישן געגנט פֿון גענשא, נאַלעווקעס, דזשיקע, קראַכמאַלנע און אַנדערע גאַסן. דערנאָך בין איך אַריבער אין די פּויליש-אַריסטאָ-קראַטישע קוואַרטאַלן פֿון „קראַקעווער פֿאַרשטאָט“, מאַרשאַלאַקאווסקע, די לאַזשענקעס, און די אַנדערע פּאַרקן פֿון שטאָט. פֿאַר עטלעכע וואָכן האָב איך געאַרבעט, עטלעכע שעה אין טאָג, אין אַ צוקערקע-פֿאַבריק. חול המועד פּסח, 1915, בין איך געווען צוזאַמען מיין טאַטן צוגאַסט אין אַ הויז אויף דער אייזן-גאַס. אַרויסקונדיק פֿון פֿענצטער האָב איך געזען ווי עס צייט זיך אַ ריזיק-לאַנגער טרויער-צוג און קאָ-זאַקן רייטן פֿון ביידע זייטן גאַס. דער טאַטע האָט מיר געזאָגט אַז דאָס איז די לוויה פֿון גרויסן שרייבער יצחק-לייבוש פּרץ. אין די שפּעטער-

דיקע יארן, ווען איך האב שוין געלייענט און אפגעשאצט פּרצו, בין איך געווען דאנקבאר דעם גורל, וואס האט מיר באשערט כאטש מיט די אויגן צו באגלייטן אים אין דער אייביקייט.

אין מיטן זומער, 1915, האבן די דייטשן דורכגעבראכן דעם פּראַנט, און די רוסן האבן געמוזט פּארלאזן וואַרשע. מיר האבן שוין דעמאלט געוויינט אויף דער מוראנאווער גאס, נאענט צו דער ווייסל, און דער בריק קיין פּראַגע. אין מיטן נאכט האבן מיר דערהערט א געוואלדיקן קראַך; די אַפטרעטנדיקע רוסן האבן אויפגעריסן די בריק, וואס האט פּאַרבונדן וואַרשע, און פּראַגע. אויף צו מאַרגנס, האבן די רוסן פֿון דער פּראַגע זייט באַמבארדירט וואַרשע; אזוי ווי מיר זענען געווען נאענט צו דער ווייסל, זענען אַ סך קוילן געפאלן אויף אונדזער הויז. במשך אַ פּאַר שעה זענען מיר אלע איינשוויינער פֿון הויז געלעגן באַהאַלטן אין די קעלערס. עטלעכע שעה נאך דעם ווי די באַמבארדירונג האט אויפֿ- געהערט זענען מיר אַרויס פֿון אונדזערע באַהעלטענישן, און געזען אַז די ערשטע דייטשע פּאַטרולן קומען אָן, מיט מאַפעס אין די הענט. מיר קינדער האבן געהאַפֿט אַז ייִדן וועלן האבן אַ בעסערע מערכה פֿון איצט אַ.

עטלעכע חדשים שפעטער, נאך דעם ווי די דייטשן האבן שוין געהאַט אַקופירט גאַנץ קאַנגרעס-פּוילן, האבן באַדזאַנאווער ייִדן זיך גענומען גרייטן צוריקצופאַרן אין זייער היימשטעטל. האַרט פֿאַר ראש- השנה זענען מיר געווען אין אונדזער באַדזאַנאווער הויז, וואס איז, צום גליק, געבליבן אומבאַשעדיקט. אַבער קיין סחורה איז אין אונדזער קראַם נישט געבליבן. מיט גרויס מי, האבן טאַטע-מאַמע זיך איינגעשאפֿן אַ ביסל געלט — מיט דער הילף פֿון די ברידער און שוועסטער אין אמע- ריקע — און צוריק אַנגעפֿילט מיט סחורה אונדזער געוועלב.

די מלחמה-יאָרן אונטער דער

דייטשער אַקופאַציע — 1916-1918

וואס ווייטער און לענגער די מלחמה האט געדויערט, אלץ מער האבן די דייטשע אַקופאַנטן אַרויסגעפירט פֿון פּוילן אַלצדינג וואס האט

זיי געקענט העלפן באַזיגן דעם רוסישן שונא. קודם-כל האָבן זיי קאַנפֿיסקירט שפּיז-פּראָדוקטן בײַ די פּריצים און רײכערע פּויערים. זיי האָבן באַפּוילן אַז מע דאַרף זיי אָפּגעבן אַלע מעשענע און קופּערנע מכשירים; אַפּילו די מעשענע קליאַמקעס פֿון די פּריוואַטע הײזער האָט מען זיי געדאַרפֿט צושטעלן; אויך דעם מעשענעם כּיור אין בית-המדרש. אַזוי ווי דער מאַנגל אין שפּיז, אין די גרעסערע שטעט, איז כּסדר געוואָקסן, זענען פֿון וואַרשע צוריקגעקומען אין אונדזער שטעטל, אַ צאַל באַדזאַנאווער אויפֿגעקלערטע, אינטעליגענטע ייִדישע פֿאַמיליעס וואָס האָבן געהאַט געשעפֿטן אין וואַרשע. דאָס זענען שוין געווען קורץ-געקליידטע ייִדן, וועמענס פֿרויען עס האָבן שוין נישט געטראָגן קיין שייטלען. איינע פֿון די דאָזיקע פֿרויען, געדענק איד, האָט גערעדט אויך פֿראַנצויזיש, און זי איז געווען די איינציקע וואָס האָט, שפּעטער ווען פּוילן איז געוואָרן אַ זעלבסטשטענדיקע מלוכה, זיך געקענט צוזאַמען-רעדן מיט אַ פֿראַנצויזישן מיליטער-מענטש. עס זענען אויך געקומען פֿון וואַרשע וועלטלעכע ייִדן: ייִדישע נאַציאָנאַליסטן און סאַציאַליסטן פֿון אַלערליי שאַטירונגען. איינער פֿון די נײַ-אַנגעקומענע — מע האָט אים גערופֿן „דער פּרעלעגענט“ (לעקטאָר) אַ ליטוויש-ייִדישער אינטע-ליגענט — איז געוואָרן דער טאַן-געבער פֿון דער באַדזאַנאווער אויפֿ-געקלערטער ייִדישער יוגנט.

אין מײַן קרייז איז אַנגעקומען אַ וואַרשעווער שוואַרץ-חנעוודיקע בונדיסטקע — העלענקאַ האָט מען זי גערופֿן. זי פֿלעגט רעדן מיט אַזאַ זעלבסטפֿאַרשטענדלעכקייט וועגן איר אַטעאיסטישן קרעדאָ, אַז איך וואָס בין שוין געווען סקעפּטיש בנוגע די פֿונדאַמענטאַלע דאַקטרינען פֿון דער אַרטאָדאָקסישער ייִדישקייט, פֿלעג פֿונדעסטוועגן ווערן שאַ-קירט הערנדיק איר אַפּיקורסות. מײַן טאַטע פֿלעגט נאָך דעמאַלט יעדן פֿאַרטאַג לערנען מיט מיר גמרא און תּוספּות, הגם ער האָט מסתּמא געאַנט אַז מײַן אמונה וואַקלט זיך, און איך האָב שוין אַ שוואַכן אינטע-רעס אין די אַלע ענינים מיט וועלכע די גמרא באַשעפֿטיקט זיך. ער האָט געהאַלטן אַז אַפּילו אַן אַפּיקורס דאַרף קענען דעם תּלמוד. יאָרן שפּעטער בין איך געקומען טיילווייז צו דער זעלביקער מסקנא.

מײן טאַטע האָט געהאַט ייִדיש אין בײַדע קרײַזן: צווישן די פֿרומע און די אויפֿגעקלערטע. דער רבֿ ר' חנוך־הענדל נאוורני איז געווען זײער אַ נאַענטער פֿרײַנד, און דער משפּיל וואָס פֿלעגט אַבאַנירן דעם „קוריער-וואַרשאַווסקי“, הענדל חײמאַױטש, איז אויך געווען זײן ייִדי. איין מאל האָט מײן טאַטע מיך געזען לײענען אַלגינס „ווען קײטן קלײנגען“. נאָך דעם ווי ער האָט איבערגעלײענט עטלעכע פֿאַראַגראַפֿן האָט ער מיך נישט געשטראַפֿט; ער האָט מיר געזאָגט: ס׳איז פֿראַפֿאַ-גאַנדע, און ס׳איז אַ שאַד פֿטרן די צײַט אויף דעם. איך האָב שוין דעמאָלט געלײענט די ייִדישע צײַטונגען „מאַמענט“ און „הײַנט“, און אַ דאַנק העלענקען פֿלעג איך זען די בונדישע צײַטונג „לעבנס־פֿראַגן“. נאָך אַ שטיקל צײַט לײענען די „לעבנס־פֿראַגן“ בין איך שטאַרק באַאײַנ-דרוקט געוואָרן פֿון וולאַדימיר מעדעמס פּובליציסטיק, וואָס האָט זיך אויסגעצײכנט מיט שאַרפֿער לאַגיק און עלעגאַנטן, אײגנאַרטיקן סטײל. בהדרגה האָט ער באַאײַנפֿלוסט מײן וועלט־אַנשויונג וואָס האָט זיך דעמאָלט אַנגעהויבן אויספֿאַרמירן; הגם, איך האָב נישט געקענט אַנ-נעמען דעם בונדס דעמאָלטיקן „נײַטראַליזם“ בנוגע ייִדישער עקזיסט-טענץ. אין מעדעמס פֿאַלעמיק מיטן היסטאָריקער שמעון דובנאַױ, אין שײכות צו דער ייִדיש־נאַציאָנאַלער פֿראַגע, האָב איך געהאַלטן מיטן היסטאָריקער, און מעדעמס קעגנערשאַפֿט צו דער אידיי אַז ייִדן זענען אַן אַלוועלטלעכע נאַציע האָב איך זײַנט מײן פֿריסטער יוגנט אַפּגע-וואַרפֿן. מעדעם, פּונקט ווי די דעמאָלטיקע מאַרקסיסטישע טעאָרע-טיקערס: פֿלעכנאַױ, לענין, קאָנטסקי, אַטאַ באַוער, האָט אין דער ייִדן־פֿראַגע אַנגעווענדט אויפֿן ייִדישן פֿאַלק די אַלגעמײנע דעפֿיניציע: ד״ה אויב ייִדן זענען נישט ווי „אַלע“־קאַנצענטרירט אויף איין טעריטאָריע, און רעדן נישט איין שפּראַך — זענען זײ נישט קײן נאַציע. דובנאַױס קאַנצעפּציע, אַז דער ייִדישער נאַציאָנאַלער באַװוסטזײַן וואָס איז באַזירט אויף דער געמײנזאַמקײט פֿון היסטאָרישן גורל, איז די נשמה פֿון ייִדישן פֿאַלק, האָט מעדעם אַפּגעוואַרפֿן. דאָס אַלוועלטלעכע ייִדישע פֿאַלק איז פֿאַר אים אַ פֿיקציע, אַדער אַן אַבסטראַקציע. (זע: וו. מעדעם: זכּרונות און אַרטיקלען, פֿאַרלאַג „ייִדיש“, וואַרשע, 1918; זײַט 80-107).

אודאי ווייס איך אז צווישן די צוויי וועלט-מלחמות איז דער „בונד“ ווייט אוועק פֿון די מעדעמשע איינשטעלונגען. נישט נאָר האָט ער אויפֿגעגעבן זײַן נײַטראַליזם, נאָר ער איז געוואָרן דער בויער פֿון די צישאַ-שולן, פֿון קינדערהיימען, פֿון קאַאָפּעראַטיוון, און מיטגעהאַלפֿן שאַפֿן די ייִדישע ליטעראַטור. ער איז געוואָרן אַ ייִדישע, סאַציאַ-ליסטישע פֿאַלקס-באַוועגונג. ער אַפֿירמירט שוין איצט די גורל-געמײַנ-זאַמקײַט פֿון ייִדישן פֿאַלק איבער דער גאַרער וועלט, און אַנערקענט שוין מדינת-ישׂראל ווי אַ זײַל אין ייִדישן וועלט-פֿאַלק.

ביי אונדז אין שטעטל האָבן אין יענער צײַט געלעבט אַ רײַ פֿאַמײ-ליעס וואָס זענען, צוליב פֿאַרשידענע סיבות, אַהײַמגעקומען פֿון אַמע-ריקע און ענגלאַנד. זײ האָבן מיט זיך מיטגעברענגט סאַציאַליסטישע ליטעראַטור, און בעלעטריסטיק וואָס איז דאַרטן געדרוקט געוואָרן. די אַלע ביכער פֿלעג איך לייענען מיט גרויס אינטערעס.

אין ווינטער 1916-1917 איז אויסגעבראַכן אין פּוילן אַ טיפּוס-עפּײ-דעמײע, וואָס האָט אונדזער שטעטל געקאַסט אַ היפשע צאַל קרבנות. מײַן פֿעטער שײע אַקסט, דעם רבֿס יונגער אײדעם, און אַנדערע זענען אוועק פֿון דער וועלט. מיר אַלע דרײַ ברידערלעך: שואל, בינעם און מעכל האָבן נישט אויסגעמיטן די קראַנקײַט, אָבער די צוויי ייִנגערע ברידער — בינעם און מעכל — זענען די מחלה לײכט איבערגעקומען. נאָר איך בין געווען אין געפֿאַר — פֿאַר אַ רײַ טעג האָב איך פֿאַרלוירן דעם באַוויסטזײַן, און מײַן טאַטע-מאַמע האָבן איבערגעלעבט וואָכן פֿון אַנגסט. אין מיטן דער סדר-נאַכט — דער דאָזיקער מאַמענט האָט זיך שטאַרק אײַנגעקריצט אין מײַן זיכרון — ווען מײַן טאַטע-מאַמע האָבן געפֿראַוועט דעם סדר אין טרויער, האָבן איך צוריקגעווינען מײַן באַוויסטזײַן; האָבן געעפֿנט די אויגן, זיך אַרומגעקוקט פֿון אַלע זײַטן, און פֿאַרשטאַנען אז איך ליג אין בעט אַ קראַנקער, אויסגעווייקט אין שווייס. עס האָט אויסגעבראַכן אַ געווייזן פֿון פֿרײַד, אז איך בין בשלום אַריבער דעם קריזיס. לאַנגזאַם האָבן איך זיך געבעסערט, און בין געזונט געוואָרן. די פּוילישע דאַקטאָרשע פֿלעגט קומען מיך עקזאַמענירן יעדן טאָג, און

איך האָב לאַנג געדענקט מײן שעמעוודיקייט בעת זי האָט מיך אונטער-
זוכט. איך בין איר געבליבן דאַנקבאַר ביז היינט צו-טאָג.

ווען איך בין אין גאַנצן געזונט געוואָרן, האָב איך באַשלאָסן אַז
סײַ צייט זיך צוגרייטן אַרײַנצוטערעטן אין די לעצטע צוויי קלאַסן פֿון אַ
גימנאַזיע. איך האָב שוין דעמאָלט געהאַט געלייענט אַ צאָל פּוילישע
פּאַעטן און נאָוועליסטן, און סלאָוואַצקי איז געווען מײן ליבלינג. אַזוי ווי
מײן טאַטנס עלטסטע טאכטער חיה-דינה האָט געוווינט מיט איר
פּאַמיליע אין וולאַצלאָוועק, האָט זי מסכים געווען אַז איך זאָל וווינען בײַ
איר אין הויז. איר מאַן איטשע בראָון איז געווען אַ פֿײַערדיקער
העברעיִסט, האָט זייער בן-יחיד מעכל געלערנט אין דער דאַרטיקער
העברעיִשער גימנאַזיע. מײן מאַמע האָט גלייך מסכים געווען אויף מײן
פּלאַן, און דער טאַטע האָט נאַכגעגעבן. איך בין אוועקגעפֿאַרן קיין וולאַצ-
לאָוועק, וווּ איך האָב מיט דער הילף פֿון אַ פּרייליין וואָס האָט געהאַט
גראַדוירט פֿון דער גימנאַזיע אַנגעהויבן עקסטערנעווען. איך האָב זיך
געגרייט לויטן קוריקולום פֿון דער גימנאַזיע, זיך גרייטנדיק אַרײַנצו-
טרעטן אין די לעצטע צוויי קלאַסן ווי אַ רעגולערער סטודענט. דאָ בין
איך געווען אַרום אַ האַלב יאָר, און האָב זיך אין וולאַצלאָוועק באַקענט
מיט יוגנטלעכע סײַ פּועלי-ציוניסטיש געשטימטע, סײַ בונדיסטיש-גע-
נייגטע; סײַ איז נאָך בײַ מערסטע נישט געווען אויסקריסטאַליזירט קיין
פעסטע אידעאָלאָגיע. אין די אַוונטן, און שבתים פֿלעגן מיר שפּאַצירן
אויף דער בריק איבער דער ווייסל.

מע האָט דעבאַטירט, געשמעסט וועגן די פֿאַרשידענע תּרופֿות צום
ײַדן-און-ײַדישקייט פּראָבלעם. איך האָב זיך צוגעהערט צו די אַרגו-
מענטן פֿון ביידע צדדים, און בהדרגה בין איך געוואָרן נאָענט צום
גלותיסטיש-ײַדישטישן צד וועמענס קרעדאָ, סינטעזירט מיט סאַציאַ-
ליזם סײַ האָט צו מיר אַפּעלירט. גלייכצייטיק איז בײַ מיר געווען אַ
סימפּאַטישע באַצײונג צו אַחד-העמס מרפּז-רוחני אין ארץ-ישׂראל, אַבער
מיט ײַדיש ווי די הויפּט-שפּראַך, און העברעיִש ווי די צווייטע שפּראַך.
אין דער אַחד-העמישער אידיי — ארץ-ישׂראל ווי אַ מרפּז-רוחני — האָב
איך ניט געזען קיין סתירה צו מײן גלותיזם.

איך האָב געלייענט די מאַרקסיסטישע ליטעראַטור אָבער איך בין שוין דעמאָלט געווען סקעפטיש בנוגע דער וויסנשאַפֿטלעכקייט פֿון מאַרקסיזם. מינע סאַציאַליסטישע איבערצייגונגען, האָבן געוואַרצלט אין די נביאים.

מיין מאַמע, אין באַדזאַנאָו איז געוואָרן אומרויק, און באַזאַרגט וועגן איר בכור: צי האָט ער אין וואַלאַלאַוועק די גוטע אויפֿפּאַסונג וואָס זי גיט אים אין דער היים, און האָט געפֿאַדערט איך זאָל גלייך אַהיימ-קומען. איך האָב געמוזט איבעררײַסן מיין עקסטערנעווען, און פֿאַרן אַהיים.

אין 1917, אין דריטן יאָר פֿון דער מלחמה, ווען די רוסי האָבן פֿסדן געליטן מפֿלות, און דער גאַנצער „תּחום-המושׁב“ איז שוין געווען פֿאַר-נומען פֿון די דײַטשן, האָט פּרעזידענט ווילסאָן פּראַקלאַמירט זײַנע 14 פּונקטן וועגן דעמאָקראַטיע, פֿרײַהייט און זעלבסטבאַשטימונג פֿאַר קליינע פֿעלקער. מען האָט געפֿילט אַז ס'קומט אַן איבערבּראַך, און ייִדן האָבן געהאַפֿט און געגלויבט אַז אויך זײ וועלן אויפֿגעריכט ווערן צוזאַ-מען מיט די אַנדערע נאַציאָנאַלע מינדערהײַטן אין דער רוסישער אימ-פעריע. אין זײַנע 14 פּונקטן וואָס ווילסאָן האָט פּראַקלאַמירט אָנהײב 1918, איז געוואָרן דערקלערט אַז אַמעריקע וועט קעמפֿן פֿאַר די רעכט פֿון די קליינע פֿעלקער.

וואָס פֿון די אַלע שײַנע דעקלאַראַציעס, און פֿון דער ייִדישער אויטאָנאָמיע אין פּוילן האָט זיך אויסגעלאָזט אין אונדז גוט באַקאַנט. אָבער די אַלע דיסאילוויאַנירונגען געהערן נישט צום פּעריאָד מיט וועלכן איך באַשעפֿטיק זיך דאָ. עס געהער צו די צוואַנציקער און דרייסיקער יאָרן.

אין 1918, ווען די דײַטשן זענען שוין געווען טיף אין רוסלאַנד, האָט דאָס פֿאָלק אין סאַמע דײַטשלאַנד מער נישט געקענט געדולדיק טראַגן דעם יאָר פֿון קריג; ס'ברעכט אויס די רעוואַלוציע און דער קייזער מוז אַבדיקירן אין גרויס געאַנל. עס צעלויפֿט זיך די דײַטשע אַרמײַ פֿון אוק-ראַינע אין פּוילן. אין מיטן דער דאָזיקער כאַאָטישער צײַט ברעכט אויס אַ נײַע עפּידעמיע פֿון פֿלו אין פּוילן, און מיין 7-יעריק חנעוודיק שוועס-

טערל רעכעלע שטארבט. דאס איז געווען פֿאר מיר אזא צעטרייס-
לענדיקע געשעעניש, אז איך בין א היפשע צאל וואָכן געלעגן א קראַנ-
קער אין בעט; איך האָב אַפֿילו צו איר לוויה נישט געקענט גיין. מען
האַט מיר דערציילט אז דער טאַטע האָט ביי איר קבר זיך אויסגעטענהט
מיטן רבש״ע, און געמאַנט ביי אים יושר.

ווען מיר זענען צו זיך געקומען און אַ ביסל פֿאַרהיילט די ווונד, בין
איך געוואָרן אַן אייפֿעריקער לייענער פֿון דער ייִדישער, פּוילישער און
איראָפּעיִשער ליטעראַטור. די נייע ווינטן וואָס האָבן געבלאַזן פֿון רוסי-
לאַנד און דייטשלאַנד האָבן געגעבן דאָס געפֿיל אז מיר שטייען פֿאַר אַ
גרויסער אויפֿלעבונג אין דער ייִדישער פּוילן און רוסלאַנד. אין פּוילן
ווערן ייִדישע פּאַרטייען אַקטיוו: די ציוניסטישע פּאַרטייען, די „פֿאַר-
אייניקטע“ (ס.ס. און סיימיסטן) דער בונד, די פֿאַלקס-פּאַרטיי, די
אַגודת-ישראל אַנטוויקלען אַ ברייטע טעטיקייט, און פֿירן אַ גרויסע
פּראָפּאַגאַנדע בעת די וואָלן צום פּוילישן סייס און די שטאַט-ראַטן. די
ייִדישע יוגנט אין באַדזאַנאָו עפֿנט אַ ביבליאָטעק „פּראָגרעס“, וווּ
ס'קומען פֿאַר ליטעראַרישע אַוונטן און לעקציעס. אין דער פֿאַר-
וואַלטונג פֿון דער ביבליאָטעק — וווּ איך בין אַ מיטגליד — אַרבעטן
צוזאַמען ייִדישיסטן און העברעיִסטן, „צוקונפֿטיסטן“ (בונדישע יוגנט)
און ציוניסטן. מיין ערשטן רעפֿעראַט האָב איך טאַקע געהאַלטן אין דער
דאָזיקער ביבליאָטעק, אויף דער טעמע: „די באַפֿריונג פֿון דער פֿרוי“.

1919-1920; איך ווער מאַביליזירט

אין דער פּוילישער אַרמיי

„די באַלפֿור-דעקלאַראַציע“, (נאָוועמבער, 1917) וואָס האָט צוגע-
זאַגט יידן אַ נאַציאָנאַלע היים אין פּאַלעסטינע — פֿון איין זייט; און דער
ווערסאַלער שלום-טראַקטאַט (יוני, 1919), מיט זיין גלייכבאַרעכטיקונג
פֿאַר דער ייִדישער מינדערהייט אין פּוילן, מיט אַ געוויסער אויטאָ-
נאָמיע, פֿון דער אַנדערער זייט — אַט די דאָזיקע צוויי אַקטן האָבן
אַנגעהויבן אַ נייע תקופֿה אין דער ייִדישער געשיכטע. וואָס פֿון די אַלע

פוילישע הבטחות און פֿייערלעכע אַקטן האָט זיך אויסגעלאָזט איז גוט באַקאַנט. פּוילן האָט געפֿייערט איר אומאַפּהענגיקייט מיט בלוטיקע פּאַ- גראַמען, און מיט אויסשיסן ייִדן אין ווילנע — צווישן זיי דער שרייבער א. וויטער. די „האַלערטשיקעס“ (די סאַלדאַטן פֿון גענעראַל האַלערס אַרמיי) האָבן געשניטן בערד, און אַרויסגעוואַרפֿן ייִדן פֿון די באַנען. ייִדישע פּראַטעסטן האָבן ווייניק געהאַלפֿן. עס האָט זיך צעפּלאַקערט אַ מלחמה צווישן דער אומאַפּהענגיקער פּוילן, און דער באַלשע- וויסטישער רוסלאַנד.

אין יענעם יאָר 1919 פֿלעג איך אַפֿט זיין אין וואַרשע, און ס'האַט געהאַלטן דערביי איך זאַל קריגן באַשעפֿטיקונג אין אַ פּראַפּעסיאָנעלן- פֿאַראַיין. זייענדיק אין וואַרשע, אָנהייב נאָוועמבער, קריג איך אַ טעלעפֿאָנישע ידיעה, אַז דער טאַטע איז געוואָרן ערנסט קראַנק, און איך זאַל גלייך קומען אַהיים. ווען איך בין דעם זעלביקן אָוונט אַהיים- געקומען, איז שוין געווען נאָכן טאַטנס לוויה. מיט אַ טאַג פֿריער האָט ער באַקומען אַ האַרץ-אַטאַקע און איז געשטאַרבן. מיין גאַנצע וועלט איז איינגעפֿאַלן, און איך האָב זיך דערפֿילט ווי דער אָפּטורפּוס פֿון אונדזער משפּחה, אויף וועמענס פּלייצעס דער גורל האָט אַרויפֿ- געוואַרפֿן די אַחריות פֿאַר איר עקזיסטענץ. דער מאַמען האָט גענומען אַ היפּש ביסל צייט ביז זי האָט אַבסאַרבירט דעם שאַק.

נאָך אַ לענגערן ייִשובֿ-הדעת בין איך געקומען צום באַשלוס אַז ס'איז פֿאַר מיר נישטאַ די מינדסטע אויסזיכט איך זאַל אין פּוילן קענען קריגן העכערע בילדונג אין אַן אוניווערסיטעט; און דאַס איז געווען מיין הייסטער באַגער, איבער אַלע באַגערן. האָב איך געשריבן צו מינע ברידער און שוועסטער אין אמעריקע, און זיי האָבן מיר גלייך אַרויס- געשיקט אַלע נייטיקע פּאַפּירן צו קענען אַרויספֿאַרן פֿון פּוילן, און קומען אין די פֿאַראַייניקטע שטאַטן. אַבער נאָך איידער איך האָב אָנגע- הויבן אַרומקלאַפּן אין די רעגירונג-קאַנצעלאַריעס אין פּלאַצק, האָט די ממשלה, אין 1920, מיר צוגעשיקט אַן אויפֿפֿאַדערונג, אַז אַזוי ווי איך בין שוין אַלט 18 יאָר, דאַרף איך — צוליב דער מלחמה מיט סאָוועט-רוס- לאַנד — זיך מעלדן צו פּריזיוו. אָנהייב 1920 בין איך, ווי אַלע אַכצן-

יעריקע געוואָרן מאַביליזירט און מע האָט מיך געשיקט אין אַ פּאַלק אין קאַבֿרין, נישט ווייט פֿון בריסק.

נאָך עטלעכע וואַכן מיליטערישער טרענירונג האָט מען מיך באַשטימט צו אַרבעטן ווי אַ ביוראָליסט אין דער קאַנצעלאַריע פֿון רעגיר-מענט. דאָ האָב איך זיך געפֿילט אַ ביסל פֿרייער ווי אין דער קאַזאַרמע. האָבנדיק דערלויבעניש אַרויסצוגיין אין שטאָט, פֿון צייט צו צייט, האָב איך זיך באַקענט מיט אַ גרופּע ייִדישע יוגנטלעכע, זייער פֿינע, איידעלע בחורים צעיריי-ציוניסטן. מײַן אַפֿיצער, דער קאַמאַנדיר פֿון פּאַלק, איז געווען אַ רוסיפֿיצירטער פּאַליאַק פֿון אוקראַינע, און ער האָט זיך באַ-צויגן צו מיר גאַנץ פֿריינדלעך. ער האָט מיך אַפֿילו פֿאַרבעטן עטלעכע מאָל אין זײַן פּריוואַטער וווינונג, און געשמעקט מיט מיר וועגן רוסישע שרייבערס, וואָס איך האָב שוין דעמאָלט געהאַט געלייענט — טאַל-סטאַי, טורגעניעוו, פּושקין און אַנדערע.

איך האָב געאַרבעט אין קאַנצעלאַריע עטלעכע חדשים, און ווען די פּוילישע אַרמיי האָט נאָך געהאַט די אויבערהאַנט איבער דער רויטער אַרמיי, האָט מען מיך אַוועקגעשיקט אין אַ מיליטערישער שול אין גראַדנע, אויף דער אַזשעשקאַוואַ-גאַס — דער נאַמען האָט זיך אַינגע-קריצט אין מײַן זיכרון מסתמא צוליב דער פֿילאַסעמיטישער פּוילישער שרייבערין אויף וועמענס נאַמען די גאַס האָט זיך גערופֿן — ווי מע האָט געוואָלט אויסבילדן מיליטערישע ביוראָליסטן. דאָ זענען געווען 80 סטו-דענטן, פֿון וועלכע צוויי זענען געווען ייִדן — איך, און אַן אַסימילירטער ייִדישער בחור. דער אַנפֿירער פֿון דער שול — אַן אַפֿיצער, אַ געוועזענער גימנאַזיע-לערער אין גאַליציע, האָט נישט אַרויסגעוויזן קיין גראַבן אַנטיסעמיטיזם, נאָר פֿון צייט צו צייט האָט ער געוואָרפֿן אַ שטעכווערטל אויף מײַן חשבון.

אַבער, דאָס רעדל האָט זיך איבערגעדרייט: די פּוילישע אַרמיי וואָס האָט שוין געהאַט דערגרייכט דעם דניעפּער, איז צוריקגעטריבן גע-וואָרן, און ווען די רויטע אַרמיי איז שוין געשטאַנען נישט ווייט פֿון גראַדנע, האָט מען אין געאַייל יעדן פֿון די אַכציק סטודענטן געשיקט אויף פּאַטרולן אַרום גראַדנע. אין אַ קורצער ווייל איז שוין די רויטע

אַרמיי געשטאַנען הינטער גראַדנע ביים נייעמאַן. מיר אַלע פּוילישע סאַלדאַטן — פּיעכאַנטע — זענען געלאַפֿן צופֿוס אַ סך מילן, און אין דער גרויסער היץ פֿון יענע טעג, איז מיר דער רעכטער פֿוס געוואָרן געשוואַלן, אַז איך האָב מער נישט געקענט גיין. כ׳האַב זיך געוואַנדן צו אַן אַפֿיציר, האָט ער מיך געעצהט אַריינצוגיין אין אַ צוג פֿון פֿראַכט-וואַ-גאַנען אַנגעפֿילט מיט פֿאַרווונדעטע זעלנער. ווהיין דער צוג איז גע-פֿאַרן האָט קיינער נישט געוויסט. איך האָב קוים געפֿונען אַ שטיקל פֿלאַץ אויפֿן דיל. דער צוג האָט זיך געשלעפט עטלעכע מעת-לעת ביז ער האָט דערגרייכט פֿאַזנאַן (פֿאַזען).

דאַ זענען מיר אַלע אַרײַן אין שפּיטאַל, וווּ מע האָט אונדז אויפֿגע-נומען ווי „העלדן פֿון פֿאַטערלאַנד“. נאָך עטלעכע וואַכן זיך היילן, האָט מען מיך פֿאַראַרדנט צו פֿאַרן געפֿינען מײַן פֿריערדיקן קאַברײַנער פֿאַלק. איך האָב איבער דער גאַנצער לענג פֿון פּוילן אַרומגעזוכט מײַן רעגײ-מענט, און דערווייל האָט די פּוילישע אַרמיי, מיט דער הילף פֿון פֿראַנ-צויזישן גענעראַל ווייגאַן צוריקגעטריבן די רויטע אַרמיי. ווען אין מערץ, 1921, איז געשלאָסן געוואָרן דער „ריגער שלום“, האָט מען אַלע 18-יעריקע באַפֿוילן אַהיימצופֿאַרן.

איך בין צוריקגעקומען אַהיים, אין באַדזאַנאַוו, אַ גאַנצער, וואָס נישט אַלע ייִדישע בחורים פֿון שטעטל האָבן זוכה געווען. באַלד האָב איך זיך גענומען גרייטן צו עמיגרירן פֿון פּוילן קיין אַמעריקע. מײַן טאַטנס זין און טעכטער אין אַמעריקע האָבן מיר געשיקט נײַע פּאַפֿירן, און אַ טשעק פֿון עטלעכע הונדערט דאָלאַרן. אַבער דעם טשעק האָט מען אַרויסגעגנבֿעט, און ס׳האַט נישט געהאַלפֿן מײַן אַרומקלאַפֿן אין אַלע פּוילישע רעגירונגס-אַמטן; דאַס געלט האָב איך נישט צוריק-געקראָגן. ס׳האַט גענומען עטלעכע חדשים ביז איך האָב מיט דער הילף פֿון פֿריינד געקראָגן די נײַטיקע סומע צו פֿאַרן קיין קאַנאַדע — אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָט מען שוין געהאַט פֿאַרמאַכט די טויערן פֿאַר אימיגראַנטן.

במשך די פֿאַר חדשים וואָס ס׳האַט גענומען צו קריגן דעם פּאַס-פֿאַרט פֿדי צו קענען אַרויספֿאַרן פֿון פּוילן, האָב איך צוגעגרייט מײַן

יינגערן ברודער בינעם — וואָס איז דעמאָלט אַלט געווען 17 יאָר — צו ווערן דער אָפּטרופּוס פֿון דער משפּחה. דער יינגסטער ברודער מעכל איז געווען אין אַן אַנדער שטאָט. איך האָב געהאַפּט אַז נאָך דעם ווי איך וועל זיך אַינאַרדענען אין אַמעריקע וועל איך אַריבערברענגען די משפּחה אַהער.

מיין ברודער בינעם (1904-1985) האָט שפּעטער חתונה געהאַט, אויפֿגעשטעלט אַ פֿאַמיליע, אויסגעברייטערט אונדזער גאַלאַנטעריע-קראַם, און געוואָרן אַן אַנגעזעענער טוער אין דער קהילה, און אויך אין דער בונדישער באַוועגונג פֿון באַדזאַנאָו און פּלאַצק. ער האָט זיך ביים אויסברוך פֿון דער צווייטער וועלט-מלחמה געראַטעוועט אין סאַוועטן-רוסלאַנד. זיין פֿרוי, און ביידע קינדער צוזאַמען מיט דער מאַמען זענען אומגעקומען אין גרוי-לאַגער, אין כעלמנאָ. נאָך דער מלחמה אין 1947, איז ער אַוועק קיין פּאַריז. אין 1951, האָט ער זיך באַזעצט אין ניו-יאָרק, און אין 1958, האָט ער חתונה געהאַט, און זיין פֿרוי לאַרע האָט אים פּרעזענטירט מיט זיין געראַטענער טאַכטער נינאַ — זיין טרייסט און שטאַלץ. צוליב זיין קענטשאַפֿט פֿון אַ סך שפּראַכן איז ער דאָ, אין ניו-יאָרק, געוואָרן באַשעפֿטיקט אין אַ גרויס געשעפֿט. ער איז געווען אַ קולטור-מענטש מיט ברייטע אינטערעסן, אין ליטעראַטור, מוזיק און פּאָליטיק. (זע: „חשבון“, פֿרילינג, 1985 און „אונדזער צייט“ מערץ-אַפּריל, 1985.)

מיין יינגסטער ברודער מעכל לעדערמאַן (1906-1977), איז אויך, אין 1939, אַנטלאָפֿן קיין רוסלאַנד, צוזאַמען מיט זיין פֿרוי שרה. דאַרטן האָט ער אַ צייט געאַרבעט אין דער וואָפֿן-אינדוסטריע, אין קויבישעוו, וווּ עס זענען געבאָרן געוואָרן זיין טאַכטער בראַניע און זיין זון ערנסט. אין 1946 קומט ער צוריק קיין פּוילן, און ער באַזעצט זיך מיט זיין פֿאַ-מיליע אין וואַרשע. ער האָט געגלויבט אַז אַלע חסרונות פֿון קאַמור-ניסטישן רעזשים אין פּוילן זענען אַ פֿאַראַיבערגייענדיקע דערשיינונג. ער האָט זיך אַ סך יאָרן געמוטשעט מיט אַ שווערער קראַנקייט ווי אַ רעזולטאַט פֿון יאָרן אין פּוילישע תּפֿיסות; ער האָט אויך נישט-ווייניק געליטן אין ראַטן-רוסלאַנד. ווען זיינע קינדער האָבן זיך, אין 1972,

באזעצט אין שוועדן, און צוליב זיין אנטוישונג אין קאמוניזם, איז ער גע-
קומען צום אויספיר אן זיין אידעאל איז געווארן פאַרראַטן. ער האָט זיך
אויך באזעצט אין שוועדן, זיך אויסגעלערנט שוועדיש, און זיך אָפּגע-
געבן מיט שטודירן די שוועדישע קולטור, און סאַציאַל-פּאָליטישע
אינסטיטוציעס; ער האָט אָפּגעוואַרפֿן זיין פֿריערדיקן פּאָליטישן וועלט-
באַנעם. אין עלטער פֿון 71 יאָר איז ער געשטאַרבן אין שטאַקהאַלם.

* * *

דערווייל, וואַרטנדיק אויף מיין פּאַספּאַרט צו פֿאַרן קיין דאַנציג,
האַב איך אויסגענוצט די צײַט צו לייענען די ייִדישע, פּוילישע און
מערבֿ-אײראָפּעיִשע ליטעראַטור. איך בין אָפֿט געווען אין וואַרשע. פֿון
קאַליאַ טעפּער — דעם שרײַבער און רעדנער — האָב איך ווייניק גע-
וויסט. ווען כ׳האַב געלייענט אין די ייִדישע צײַטונגען אַז ער וועט
האַלטן אַ רעפּעראַט אין ליטעראַטן-פֿאַראײן, אויף טלאַמאַצקע 13, האָב
איך באַשלאָסן צו גיין אים הערן.

דער זאַל וווּ ער האָט גערעדט איז געווען איבערגעפּאַקט. דער
לעקטאָר איז געווען פֿון נידעריקן וווקס, מיט אַ סענסיטיוו-אינטעלעק-
טועל פנים, מיט אַ פּליכעוואַטן קאַפּ, און אַן אויסדרוק „שוין אַלץ געזען
און געהערט“. אין זײַן רעפּעראַט האָט ער צעפּאַלמעסט אומברחמנות-
דיק, מיט שאַרפֿזין, הומאַר, די דעמאָליטיקע וואַרשעווער ליטעראַרישע
גדולים; ער האָט געבליצט מיט פּאַראַדאָקסן, מיט איפּכאַ-מסתּבֿראַס
וואָס האָבן בײַ מיר אַרויסגערופֿן אַ סך געלעכטער, און באַווונדערונג.
איך געדענק זײַנעם אַ זאַג וועגן הלל צײַטלין: ער האָט אַ הימל, אָבער
קיין גאַט איז אין אים נישטאַ. איך געדענק אויך אַז צווישן עולם האָט
מען געמורמלט, אַז צײַטלין געפֿינט זיך אין אַן אַנדער צימער פֿון ליטע-
ראַטן-פֿאַראײן, אָבער צו דער לעקציע וויל ער נישט אַרײַנגיין.

איך בין אוועק פֿון דעם רעפּעראַט שטאַרק באַאַיַנדרוקט פֿון
טעפּערס וויסן, פֿון זײַן אײַגנאַרטיקײַט, פֿון זײַן אַרונטעריסעריש-
קײַט. עס האָט זיך מיר געוואַלט לייענען זײַן ביכל לירישע עסייען און
פֿעליטאַנען: „וּיגאַגן“, וואָס איז אַרויס אין אמעריקע — מסתּמא בײַם

סוף פֿון דער ערשטער וועלט-מלחמה, ווען ער האָט פֿאַרלאָזט די פֿאַר-
אייניקטע שטאַטן; אָבער, אין פּוילן האָב איך עס נישט געקענט קריגן. .
עטלעכע טעג שפּעטער האָב איך גענומען די שיף („סטאַטעק“ האָט
מען גערופֿן אזאָ שיף אין פּוילן) צוריקצופֿאַרן אין מײַן שטעטל. איז ווי
איך שפּאַציר זיך דורך אויף דער שיף, וואָס איז געפֿאַרן ביז פּלאַצק,
דערקען איך פּלוצלונג מײַן „העלד“ — ווי ער עסט זײַן סאַנדוויטש; ער
איז געפֿאַרן האַלטן אַ לעקציע אין פּלאַצק.

איך האָב זיך פֿאַר אים פֿאַרגעשטעלט, און אים אויסגעדריקט אַנער-
קענונג פֿאַר זײַן אינטערעסאַנטער לעקציע. במשך דער רײַזע וואָס האָט
געדויערט עטלעכע שעה איז ער געווען פֿרײַנדלעך, צוגעלאָזן. איך האָב
אים דערציילט אַז אין גיכע עמיגריר איך קיין אַמעריקע, און האָב
אויסגעדריקט מײַן אומצופֿרידנקײַט מיט דער ייִדיש-פּוילישער יוגנט
וואָס איז אַוועק לינקס, אַ דרך וואָס איך קען נישט מיטגיין. אויף דעם
געדענקט זיך מיר האָט ער מיך קאַמפּלימענטירט: „נידעריקער פֿון
דורכשניט זענט איר דאָך נישט; מסתּמא זענט איר העכער“.

ווען די שיף פֿלעגט זיך אָפּשטעלן בײַ די שטעטלעך אויפֿן וועג קיין
פּלאַצק, זענען אַרויסגעקומען כאַפּטעס ייִדישע מיידלעך מיט קאַלירטע
טיכלעך אויף די קעפּ, באַרוועסע, פֿריילעכע, פֿלעגן זײ באַגריסן די
פּאַסאַזשירן אויף דער שיף. טעפּער, אַט דער „קאַלטער גזלן“, האָט מיט
התּפּעלות געזאַגט צו מיר: „ווי קענט איר פֿאַרלאָזן אַזאַ מדינה, וווּ די
גאַנצע נאַטור אַטעמט ייִדיש“; ס׳האַט מיר געגעבן אַ רמז אַז אין אַמע-
ריקע וועל איך עס נישט זען. . . איך האָב זיך געזעגנט מיט קאַליאָ
טעפּער און בין אַרונטערגעגאַנגען אין ווישעגראַד — איין סטאַציע פֿאַר
פּלאַצק — אַרום 20 וויאַרסט פֿון מײַן שטעטל; טעפּער איז געפֿאַרן
ווייטער קיין פּלאַצק. מער האָב איך אים נישט געזען.

סוף 1922 איז טעפּער אַוועק קיין סאַוועט-רוסלאַנד. ער האָט
שטודירט יוריספּרודענץ אין לענינגראַדער אוניווערסיטעט. דערנאָך
האַט ער זיך באַזעצט אין אַרכאַנגעלסקער גובערניע, ווי אַן אויספֿאַר-
שער בײַם פֿאַלקס-געריכט. די לעצטע יאָרן פֿון זײַן לעבן איז ער, ווי אַ
רײ אַנדערע ייִדיש-רוסישע קינסטלער און אינטעלעקטואַלן — ווי למשל

באָריס פּאַסטערנאַק, נאַדיעזשאַ מאַנדעלשטאַם, מ. גערשענזאָן — געשטאַנען אונטער דער השפּעה פֿון רוסישן מיסטיציזם. ער, ווי אַ סך אַנדערע סענסיטיווע, סאַפּיסטיצירטע, סובטילע נאַטורן, האָבן אָפּגע-וואָרפֿן דעם מערבֿדיקן ראַציאָנאַליזם מיט זיינע פּאַנאַצייען וואָס האָבן אָפּגענאַרט.

ווען איך בין סוף 1921 אָנגעקומען קיין אמעריקע האָב איך גלייך געקויפֿט זיין ביכל „זיגזאַגן“, און ס'געפֿינט זיך אין מיין ביבליאָטעק ביז היינט-צו-טאָג (דערשינען אין פֿאַרלאַג „עכאַ“, דאַס יאַר נישט אָנגע-געבן). ווען מען לייענט די דאָזיקע צייטנווייז לירישע, קוהלתיקע עסייען, וואָס מאַכן אַ תּל פֿון דער קאַנווענציאָנעלער חכמה, פֿון אַלע איזמען און וועלט-דערלייזער, דערקענט איר אין אים אַן איידעלן, סקעפּטישן טראַכטער, וועלכער האָט „פֿאַרלוירן דעם גן-עדן“ פֿון זיין אַמאַליקן גלויבן; אָבער ער קען אַן אמונה נישט לעבן. (זע „חשבון“ נומער 107: פֿרילינג, 1981; לאַס-אַנדזשעלעס).

ענדלעך האָב איך באַקומען מיין פּאַספּאָרט צו קענען אַרויספֿאַרן פֿון פּוילן. איך האָב זיך געזעגנט מיט מיין איבערגעגעבענער, און אַזוי-פֿיל אָנגעליטענער מאַמע, וועמענס ליבשאַפֿט, און גלויבן אין מיר ס'האַט מיך געשטאַרקט אין אַלע שווערע מאַמענטן אין מיין לעבן. אַלע מייע האַפֿנונגען זי צו האָבן אין אמעריקע, האָבן אָפּגענאַרט. איך האָב זי מער נישט געזען. אין מייע שלאַפֿלאַזע נעכט, הער איך נישט אויף צו טראַכטן וועגן איר, און איר ביטערן גורל. איך קען נישט געפֿינען קיין טראַפֿן טרייסט אין אַלע טעאַלאָגישע שלאַף-פּילן (טראַנקויליזערס) אין וועלכע פֿרומע יידן געפֿינען אַ ביסל נחמה.

אין אויגוסט, 1921, בין איך אָנגעקומען קיין דאַנציק, און עטלעכע וואָכן שפּעטער האָב איך באַקומען די וויזע קיין קאַנאַדע. אָנהייב אַק-טאַבער בין איך אָנגעקומען קיין מאַנטרעאַל צו מיין מומע פֿריידל גודמאַן, דעם טאַטנס אַ שוועסטער. איך האָב געוויינט דאָרטן צוויי חדשים, און דערנאָך געפֿאַרן קיין דעטראַיט צו מיין שוועסטער שפּרה, און שוואַגער יצחק שקלאַר, אַ הייסער חסיד פֿון דער ייִדישער ליטע-ראַטור; ביי זיי האָב איך געוויינט ביז סוף יוני, 1922. איך האָב אין משך

פֿון דעם סעמעסטער, געלערנט אין דער דעטראַיטער „צענטראַלער היי-סקול“ וווּ דער פּרינציפּאל און לערערס האָבן אויף מיר געמאַכט אַ רושם מיט זייער צוגעלאַזנקייט און פֿריינדלעכקייט. דאָ האָב איך צום ערשטן מאל געהערט אַ רעדע פֿון נחום סאַקאלאָוו, אויף זײַן ייִדישן ענגליש. אין יוני, פֿון זעלביקן יאָר, בין איך אָנגעקומען קיין ניו-יאָרק, וווּ מײַנע צוויי עלטערע ברידער — איזידאַר, און סעם לעדערמאַן, האָבן מיך זייער פֿריינדלעך אויפֿגענומען.

מײַן היימשטעטל באַדזאַנאָוו

באַדזאַנאָוו, מײַן היימשטעטל,
ס'בענקט נאָך דיר דינסט אַ בן-עיר.
איך ווייס אַז כּוועל דאַרטן בײַ דיר
נישט עפֿענען מער קיין מאל קיין טיר
און נישט איבערטרעטן קיין שוועל.
ווען כּײַזע זיך צעלויכטן און העל
מאל איך מיר אויס דיין געמעל —
וואָס שענער, וואָס העלער, וואָס בעסער.

אָודאי, פּדאי, וואַלט געווען
צו מאַכן ס'בית-עולם דאַרט גרעסער
און איינשליסן אַלצדינג בײַנאַנד
די געפֿאלענע, הרוגים, קדושים,
און אומגעקומענע מיט פּלערליי טויטן,
אַפֿילו די ייִדישע הייזער און קלייטן,
מיט טירן פֿאַרהאַקטע אויף שלעסער,
ס'בית-מדרש, די באַד מיט די פּלויטן,
דאָס חדר, די ישיבֿה, די ייִדישע קלובן,
די אַלטע מאַסיווע גבֿירישע שטובן.

ס'דאַרף קיינער נישט קיינעם באַגלייטן
צום טיפּן, צום אַפּענעם גרוב און —
קיינ קדיש זאַל קיינער נישט זאַגן.
די ביימער בלויז וועלן שוין קלאַגן
אויפֿן גרויסן באַגראַב פֿונעם שטעטל —
אין יעדער פֿענצטער זאַל צאַפלען און צאַנקען
אַ נר-תּמיד, אַ יאַרצייטליכט-פֿלעמל,
ווי ס'האַבן געלויכטן אַמאַל
אין די פֿענצטערס — די חנוכה-ליכטלעך
און איבער די גאַסיקע שטיינער
זענען יידן געגאַנגען צו סליחות.
איצט שאַרכן דאַרט אויפֿן בית-עולם
פֿון שטעטל אין שוואַרצן געפֿלאַטער
די בייזע צעהוליעטע רוחות
אין שטעטל, מיין היימשטעטל באַדזאַנאַוו.

משה־בינעם לעדערמאַן*

* דאָס איז אַ פֿראַגמענט פֿון אַ פּאָעמע געשריבן פֿון משה־בינעם לעדערמאַן —
מיין קוזין וועלכער וווינט אין בוענאַס-איירעס. דאָס ליד געפֿינט זיך אין זיין בוך: „אין
שפיגל פֿון ליד“, זייט 144-146, פֿאַרלאַג „ייִדישלאַנד“, בוענאַס-איירעס, 1978.

אבי ז"ל*

בן יכבד אב
(מלאכי א')

אבי ר' אברהם רחום בן מיכאל ז"ל, נולד בעיר באדזנוב להורים מיכאל ורחל. הוא היה בן בכור לאמו רחל שהיתה אשתו השלישית לבעלה. אמו קראה אותו רחום על שם משפחת אביה ולא גיפס כשם משפחת בעלה.

הוא למד בחדר וקבל חנוך מסורתית כמו בימים ההם. הוא למד בחדר עד שנת עשר לחיו, אחר כך למד לבד בבית המדרש בעירו באדזנוב בעזרת גיסו הלמדן ר' יעקב לעדערמאן. כשהיה אבי בן תשעים וחמש עוד ידע לחזור על הדרשה שגיסו ר' יעקב לימד אותו לבר-מצוה ותמיד אמר: „עברתי הרבה מקומות תורה ולא מצאתי למדן כמו יעקב שלי“.

אחרי הבר-מצוה התחיל לנדוד בכל פולניה ולמד בכל עיר כמה חדשים. הוא היה תלמיד מובהק לר' ישועלע קוטנער ותמיד אמר שר' ישועלע קוטנער היה פדגוג טוב. כשהגיע לשנת עשרים בא בחזרה הביתה והתחתן עם אמי חיה רחל לבית ינדער בת החסיד ר' משה ינדער. מאז עבר לכת החסידים, כי הסבא היה מתנגד.

אבי ז"ל סיפר לי כי החיים בשבילו בראטשאנז היו כמו „הגיהנום“, כי הוא אהב מאוד את עירו באדזנוב עם הלומדים והוא לא יכול לחיות בלי גיסו ר' יעקב לעדערמאן. כל כמה חדשים נסע לבאדזנוב ושמה למד

* דעם מאמר האט מ'ן קויזן אריה רחום ע"ה, פון רמת-גן, געשריבן פארן באדזאנאווער יזכור-בוך, וואס מ'ן ברודער בינעם ע"ה האט זיך געגרייט ארויסצוגעבן, אבער האט עס נישט באוויזן צו טאן, דערפאר דרוק איך עס דא איבער. ש.ג.

בהתמדה. אחרי שנולדו לו כמה ילדים היה עול הפרנסה גדול מאוד. כשהיה בן ארבעים וחמש והיו לו כבר 6 ילדים ולא יכול לפרנס אותם נסע ללונדון לחפש פרנסה. שמה היה לסוחר קטן, אחרי שמונה חדשים ראה שזה לא תכלית בשבילו, כי שמה לא יכול ללמוד תורה, כתב מכתב לרבי שלו ושאל עצה מה לעשות, כי רוצים למנות אותו לרב בלונדון. הרבי ענה לו שיחזור מיד הביתה, אחרת אלהים יעניש אותו על בטול תורה. הוא חזר הביתה ונולדו לו עוד שני ילדים, לאחר זאת חלתה האמא ואחרי כמה שנים מתה בת 48 שנים. החסידים התחילו לשדך לו שידוכים, אבל הוא אמר שהוא מוכרח לקחת אשה רק מבאדזנוב וכך עשה. אבל הזיווג לא עלה יפה, הוא לא ראה אתה חיים טובים וכשהיה בן שבעים מתה אשתו.

אז החליט לעלות לארץ ישראל וכך עשה. בארץ ישראל חי כשלושים שנה חיים טובים. הילדים ספקו לו כל צרכיו. הוא ישב ולמד כל היום וגם בלילה עד שגמר כך פעמיים ש"ס. הוא נפטר בשיבה טובה ביום כ"ד לחדש מרחשון תשכ"א. בן מאה שנה היה במותו.
ת.נ.צ.ב.ה.

ואלה דברי ההספד שנשאתי על יד קברו של אבי ז"ל

קראנו בתורה „ויבוא אברהם לספוד את שרה ולבכותה“. המלה „לבכותה“ כתובה קטן. למה? כי יש הבדל גדול בין לבכות על מת ולספוד על המת. כי לבכות בוכים על הגוף שמת, אבל לספוד סופדים על התורה, מדות ומעשים-טובים שנאבדו עם מות המת. אברהם לא היה צריך לבכות על מות גוף שרה, כי האבדה לא היתה גדולה. היא מתה כשהיתה בת מאה ועשרים ושבע שנים, אבל לספוד את שרה אמנו היה הרבה מאוד את המצוות ומעשים-טובים שעשתה ולא תעשה עוד. ככה זה עם אבי. לבכות על אבי אין הרבה כי הוא חי טוב ומת בשיבה טובה בן מאה שנה, אבל לספוד אותו יש הרבה. על קול התורה שנדמה ועל המצוות ומעשים-טובים שעשה ולא יעשה עוד.

בימי קדם היה נהוג אצל היהודים כשמת אדם גדול, קראו עליו פסוק. איזה פסוק אפשר לקרוא על מות אבי? אי אפשר לקרוא עליו את הפסוק בתהילים „ימי שנותינו בהם שבעים שנה“, כי אבא חי מאה שנה. לי נדמה כי הפסוק בקהלת „דור הולך ודור בא וארץ לעולם עומדת“ הוא הפסוק הכי מתאים לאבא, כי עם האבא הולך לעולמו דור שלם ולא דור אחד רק שלשה דורות. דור של חסידות, דור של תורה ודור של אהבת ישראל. ועכשיו עומד דור בא ומבקש מדור הולך, תשאיר לדור הבא את אהבת ישראל שהיתה כך כי הארץ לעולם עומדת. העולם צריך קיום ובלי אהבת ישראל אין קיום לעולם.

למדנו בגמרא: „לא יפטור אדם מחברו רק על ידי דבר הלכה מתוך כך יזכרהו“. זה קצת קשה להבין. למה דווקא מתוך דבר הלכה ולמה כתוב „לא יפטור“ ולא „לא ילך“? לי נדמה שאפשר לתרץ את הענין שפה מדובר על הנפטר. נפרדים מנפטר רק בדבר הלכה על אדם שנפטר. וזה דבר ההלכה. חז"ל אמרו: להלכה חייב אדם לברך על הרע כמו שמברך על הטוב, במקרה שלנו מה יש לנו לברך? „ברוך דיין אמת“.

אריה רחום

יהודה לייב מרגולית* (1811-1747)

פון ישעיה טרונק

אין דער צווייטער העלפט פון 18טן יארהונדערט איז אויף דעם כסא רבנות פון באדזאנאו געזעסן דער באוויסטער פיאנער פון דער קאנסערוואטיווער השפלה אין פוילן און דייטשלאנד הרב יהודה לייב מרגולית.

הרב מרגולית האט געשטאמט פון זבארעוו (מזרח-גאליציע).¹ זיינע ערשטער רבנות-פאסטנס האט ער פארנומען אין סוכעסטעוו און קאפרי טשיניעץ (טארנאפאלער געגנט).² ווי לאנג ער איז געווען רב אין די דאזיקע פאדאלישע קהילות איז נישט באוויסט, בכל אופן איז דאס געווען צווישן 1770 און 1776.³ אין 1776 א פנים האט יהודה לייב מרגולית פארלאזט זיין געבוירן-לאנד און איז געווארן רב אין דער קליין-נער מאזאווישער קהילה באדזאנאו ווו ער איז געזעסן לכל-הפחות ביז 1783.⁴ הרב מרגולית איז אבער לאנג נישט געזעסן אויף איין ארט (וועגן די סיבות — ווייטער). פון באדזאנאו איז ער אוועק קיין שעברעשין,⁵ פון דארטן קיין פלאצק,⁶ פון פלאצק קיין לעסלע (אינאווארצלאוו); נישט צו פארבייטן מיט וולאצלאוועק, וואס ווערט אין יידישע און דייטשע

* די דאזיקע אפהאנדלונג האט דער היסטאריקער ישעיה טרונק ז"ל געשריבן פארן באדזאנאווער יזכור-בוך, אבער אזוי ווי דאס בוך איז נישט דערשינען פארעפנטלעכן מיר עס דא. ש. ג.

מקורים פֿון יענער צייט אויך גערופֿן לעסלע; אין וולאָזלאָוועק האָבן זיך ייִדן באַזעצט ערשט אַרום 1800). פֿון לעסלע איז ער תחילת 19טן יאָרהונדערט פֿאַרבעטן געוואָרן אויפֿן אַמט פֿון רבֿ אין פֿראַנקפֿורט ביי דער אָדער, וווּ ער איז נפֿטר געוואָרן כ"ב סיון תקע"א (1811.6.14). דאָס זענען די קאַרגע ביאַגראַפֿישע פרטים וואָס מיר האָבן וועגן לעבן פֿון דער דאָזיקער אינטערעסאַנטער רבנישער פּערזענלעכקייט. פֿיל מער דאַקעגן ווייסן מיר וועגן זײַן גײַסטיקער וועלט, וואָס האָט באַ-קומען איר אויסדרוק אין זײַנע פֿילצאָליקע ספֿרים און קונטרסים. חוץ צוויי זאַמלונגען פֿון שאלות ותשובֿות און חידושי הלכות: קרבן ראשית (וועגן דער מסכת ראש השנה, פֿראַנקפֿורט ד'אָדער, 1778) און פֿרי תבֿואה (נאָוידוואַר, 1796) האָט מרגולית פֿאַרעפֿנטלעכט אַ צאָל חיבורים וועגן עטיק, נאַטור-וויסנשאַפֿט, פֿילאָסאָפֿיע, רעטאָריק און דקדוק פֿון דער העברעיִשער שפראַך.

זײַן ערשט געדרוקט ווערק איז דאָס קליינע ספֿרל זה ספֿר טובֿ ויפֿה (פֿראַנקפֿורט ד'אָדער, 1770), וואָס האַלט 44 זײַטן, און איז אַ געמיש פֿון מעדיטאַציעס וועגן יחוד הבורא און דעם ערך פֿון תפֿילה מיט כללים פֿון דקדוק.

זײַן הויפּט-ווערק וועגן עטיק איז דאָס ספֿר בית מדות (ערשטע אויסגאַבע דירנפֿורט, 1777), אַרויס גלייכצײטיק אין 1786 אין אַן איבער-געאַרבעטער פֿאַרם אין שקלאָוו און פראַג. לויטן מוסטער פֿון אַריס-טאַטעלס „ניקאמאכישע עטיק“, מיט וועלכער ער האָט זיך באַקענט אין דער העברעיִשער איבערזעצונג פֿון קאַסטילישן קיניגס לייב-דאַקטער, מאיר אַלגוואדעו („ספֿר המידות“, 1405), האָט מרגולית אײַנגעטיילט זײַן ספֿר אין צען שערים (אהבֿת ריעים, בושת, גמילות חסדים, דבור, הכנעה, פוח זריזות, חכמה, און דער צענטער — דער נײַנטער פֿעלט אין דער דאָזיקער אויסגאַבע — יושר). לויט דער סטאַישער עטיק („פֿילוסאָפֿים הקדמונים“) טײלט ער אײַן די פֿולקומענהײַט פֿון מענטש אין 4 קאַטעגאָריעס: שלימות פֿון מאַטעריעלן באַזיץ, פֿון קערפּער, פֿון מידות און פֿון געטלעכער דערקענטעניש. אַבער אין קעגנזאַץ צו אַריס-טאַטעלס עטיק, וואָס לויט איר איז דער עיקר שלימות הדעות, ד"ה די

אידעאלע דערקענטעניש, איז ביי מרגוליתן דער ווינקלשטיין פֿון אלע שלימותן שלימות המידות, ווייל די געטלעכע דערקענטעניש גייט האַנט-בײַ-האַנט מיט עטישער שלימות¹⁰.

חוץ אויף אַריסטאָטלס „עטיק“ און די סטאַיקער האָט זיך מרגולית סומך געווען, ווי ער שרײַבט אין דער אונטן ציטירטער הקדמה, אויף די ווערק פֿון די ייִדישע מיטלעלטערלעכע פֿילאָסאָפֿן ווי סעדיה גאון, אַבֿרהם בן עזרא, יצחק ערמאה, יוסף אלבו און דער רמב״ם. דאַקעגן וואָרנט ער זיך צו דערווייטערן פֿון חיבורים, וואָס האָבן געשאַפֿן „קצת מבני עמהו המתפלסים“, וואָס געפֿינען זיך אונטער דער השפּעה פֿון דער גריכישער פֿילאָסאָפֿיע („שהכביד עליהם עבֿ טיט היוני“). באַזונד־ דערס קעגנעריש איז ער צום רלב״ג (ר' לוי בן גרשון), „וואָס איז געגאַנגען אין די קרומסטע וועגן און אַנגעטרונקן די מענטשן מיט ווייזן פֿול מיט נאַרישקייטן... דער וויינט פֿון שקר איז אין זייער מויל“¹¹.

פֿון דער אַנדער זײַט טרעט מרגולית אַרויס קעגן די אַבסקוראַנטן, „די נאַראַנים פֿון המון וואָס מיינען, אַז די פֿילאָסאָפֿיע איז סותר גאַטס־פֿאַרכטיקייט... פֿון די רייד פֿון די דאַזיקע נאַראַנים דרינגט חס ושלום, אַז אמתע אמונה קאָן נאָר זײַן בײַ אומוויסנדיקע איידער בײַ די באַהאַרצטע און געבילדעטע... און אַז וואָס פֿאַרשטענדיקער אַ מענטש ווערט, אַלץ מער דערווייטערט ער זיך פֿון דער אמונה“¹².

אין הסכם מיט דער מיטלעלטערלעכער ייִדישער פֿילאָסאָפֿיע שטייט מרגולית אויפֿן שטאַנדפּונקט, אַז „עס זענען פֿאַראַן ענינים וואָס דער שכל קאָן פֿון דער טבע זײַנער נישט משיג זײַן, אַז די טויערן פֿון דערקענטניש זענען פֿאַר זײַ פֿאַרשלאָסן“. ער פֿאַררופֿט זיך דערבײַ אויפֿן „פּוזרײַ“, וואָס האָט שוין געזאָגט, אַז די דערקענטניש פֿון גאַט איז מחוץ דעם מענטשלעכן שכל¹³, און ער וואָרנט קעגן שטיצן זיך אויף זײַנע, ד״ה דעם שכלס ראיות „בכדי צו צעשטערן די יסודות פֿון דער תורה און אומציוואַרפֿן די מויער פֿון דער טראַדיציע“¹⁴.

מרגולית איז ווי זײַן בן-דור פּנחס אליהו בן מאיר הורוויטש, דער מחבר פֿון „ספר הברית“, אַן ענטוויאַסטישער פּראַטאַגאַניסט פֿון פֿאַר-שפּרייטן צווישן ייִדן די קענטעניש פֿון נאַטור-וויסנשאַפֿט, וואָס האָט אין

זײַן צײַט אַדורכגעמאַכט אַ פּראָצעס פֿון באַנברעכערישער אַנטוויקלונג און אויפֿבלי. די קענטניש פֿון חכמת-הטבֿע איז דאַמאַלט אַנגעגאַנגען ווי די מאַרקאַנטסטע אייגנשאַפֿט פֿון אַ געבילדעטן און ציוויליזירטן מענטש. איר האָט ער געווידמעט אַ באַזונדער בוך אור עולם (ערשטע אויסגאַבע פֿראַנקפֿורט ד'אַדער, 1777. דריטע — פּראָג 1783).

אין דער הקדמה באַקלאַגט זיך דער מחבר דערויף וואָס בײַם ייִדישן פֿאַלק, וואָס האָט זיך גערעכנט פֿאַר אַן עם חכם ונבֿון און די ידיעה אין חכמת-הטבֿע איז געווען פֿאַרשפּרייט, איז אַבער הייַנט נישטאָ קײַן בוך, וואָס זאַל שטילן דעם דורשט פֿון נאַטור-קענטניש און מען מוז אַנקומען צו ביכער אין פֿרעמדע שפּראַכן. ער האָט פֿאַראיבל אויפֿן רמב"ם, וואָס האָט זיך נאָר אָפּגעגעבן מיט פֿילאַסאָפֿיע, וואָס האָט נישט קײַן פֿעסטן יסוד און ברענגט אַפֿט אַרויס נאָר שטויב אין שפינוועב, און האָט פֿאַר-וואַרלאָזט די נאַטור-וויסנשאַפֿטן, וואָס זענען פֿון גרויסער לעבנס-וויכטיקייַט פֿאַר די וואָס קענען זיי און וואָס דערציילן וועגן גאַטס צידקת און חכמה.

ער טיילט איין אַלע וויסנשאַפֿטלעכע דיסציפּלינען אין דרייַ הויפּט-קאַטעגאָריעס: מאַטעמאַטיק, פֿיזיק (די אייגנטלעכע נאַטור-וויסנשאַפֿט) און מעטאָפֿיזיק. חוץ זיי טיילט ער אויס די הילפֿס-וויסנשאַפֿטן, וואָס באַדינען די דרייַ הויפּט-חכמות. דאָס זענען: לאַגיק, פּאַליטישע וויסנ-שאַפֿט („הפּולציא“), עקאָנאָמיע און עטיק. אין דעם דאָזיקן בוך באַ-האַנדלט מרגולית נאָר די נאַטור-וויסנשאַפֿטן, בעיקר כעמיע. ער אָפּע-רירט נאָך דאָ מיט דער פֿאַרעלטערטער טעאָריע וועגן די פֿיר נאַטור-יסודות: פֿייער, לופֿט, וואַסער און ערד, וואָס די ערשטע צוויי פֿאַר-רעכנט ער צו די לייכטע און די לעצטע צו די שווערע¹⁵. צו אים זענען נאָך נישט דערגאַנגען די גאָנישע אַנטפלעקונגען פֿון לאַוואַזיע, וואָס האָבן צעשטערט די אָפּגעלעבטע טעאָריע וועגן די פֿיר עלעמענטן און האָבן געלייגט דעם יסוד פֿאַר דער הייַנטיקער כעמיע.

דער אור עולם איז געוואָרן דאָס פּאַפּולערסטע ספֿר זײַנס און האָט במשך 6 יאָר (1777-1783) אויסגעהאַלטן דרייַ אויפֿלאַגעס, אַ באַווייז ווי שטאַרק עס איז אויסגעוואַקסן דער אינטערעס בײַ דעם ייִדישן לייענער-

עולם פֿאַר דעם מין ביכער. דאָס דאָזיקע ספֿר איז אין אַן אויסגע-
ברייטערטער פֿאַרם א"נ טל אורות אָפּגעדרוקט געוואָרן אין פֿראַנק-
פֿורט (ד'אָדער) אין 1811. אַ ווייטערדיקע אויפֿלאַגע איז אַרויס אין
פּרעשבורג אין 1843.

מרגולית איז געווען אַ פֿרוכטבאַרער מחבר. אין 1802 איז אַרויס אין
פֿראַנקפֿורט ד'אָדער זיין ספֿר עצי עדן — אַ זאַמלונג פֿון פֿיר עטיש-
פֿילאָסאָפֿישע דרשות וועגן אמונה, חקירה, גאווה און הכנעה, געשטיצט
בעיקר אויף דער יידישער שייכותדיקער ליטעראַטור. צווישן אַנדערן
שטרעכט ער דאָרט אונטער די וויכטיקייט פֿון שטודירן שפּראַך-וויסנ-
שאַפֿט און זאָגט וועגן זיך, אַז אין דער יוגנט האָט ער געלייענט אַ סך
„מספֿרי העמים“¹⁶. אין אַ באַזונדערן קונטרס טרעט ער דאָרטן אַרויס
שאַרף קעגן משה מענדעלסאָנס „יערוזאַלעם“.

זיין אינטערעס אין שפּראַך-פֿאַרשונג האָט געפֿונען איר אויסדרוק,
חוץ-אין דעם אויבן-געבראַכטן ספֿרל „זה ספֿר טובֿ ויפֿה“, אין זיין פֿילאָ-
לאָגיש ווערק ספֿר אגרת המליצה משפֿט לשה"ק (וועגן סינאָנימיק און
פֿאַעטיק). אָפּגעדרוקט אין דער נאָוידוואַרער דרוקעריי פֿון יאהאַן
אַנטאָן קריגער אין 1791.

דאָס דאָזיקע ווערק איז אין זיך כולל אַ קיצור פֿון משה חיים
לוצאַטאָס „לשון למודים“, און — לויטן מוסטער פֿון ספֿר „תשבֿי“ פֿון
אליהו בחור — אַ פֿילאָלאָגיש-רעטאַרישן אַנאַליז פֿון אַ גרעסערער צאָל
ווערטער, לויטן סדר פֿון אַלף-בית.

ווי אַ סך אַנדערע שרייבער פֿון זיין דור איז מרגולית אויך געווען אַ
סאַציאַלער שרייבער, וואָס צייכנט מיט טעמפּעראַמענט און שאַרפֿער
סאַטירע אַ בולט בילד פֿון די קהלישע פֿאַרהעלטענישן פֿון זיין צייט. ער
שטעמפלט די קאַרומפֿירטע קהלישע אַליגאַרכיע ווי אויך די גניסטיקע
מנהיגים, די רבנים, וואָס דינען מיט הכנעה די ראשי הקהל און זייערע
עגאָיסטישע אינטערעסן צום שאַדן פֿון דער געקרויודעטער פֿאַלקס-
מאַסע. די פֿאַרהעלטענישן זענען געשילדערט אַזוי בולט און געטרײַ צו
דער היסטאָרישער ווירקלעכקייט, אַז עס איז פֿדאָי צו ברענגען פֿון זיי אַ
גרעסערן ציטאַט. אין בית מדות (שקלאָווער אויסגאַבע פֿון 1786)

שרייבט ער וועגן די מנהיגי הקהל און דער אונטערדריקונג פֿון די אַרעמע שייכטן בזה הלשון:

„ועינינו תראנה בדורותנו קצת ממנהיגי ישראל שלא ישימו מגמת פניהם להשתמש במדת הגבורה על תקון הדת, ולא יחוסו על כבוד קונם, כ"א (כי אם) על כבוד עצמם משתמשים בגבורה להטיל אימה על הציבור ... ובכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו וחרבות שינם ומאכלות מתלעות יהי לאכול עניים בארץ, ולפרוק עול המסים מעצמם ולהעמיס על חבריהם. והאיש אשר הגביה בידו הוא בקי בטומאת המ"ס בכל חוקותיו ... להעריך הנתינה מערכה גדולה ולהרויח ... ולא יתן חמלה וחנינה ... ויתנו יד לפושע ורשע מעריץ ברעתו לעשות כרצונו ... ואת העניים ודלים ידין מלא גביו"ת. ומה יעשו העניים האומללים אם אומר תנו נותנים כפל כפלים ממה שיתן העשיר ... ואם יבקשו העניים הנאנחים ונאנקים על כל תעבותיהם לשלוח רסן מפניהם, און יחשבו על משכבותם עד היסוד אותם לערות, וילשינו עליהם השרים הסרים אל המסירות ... וכמעט בכל עיר ועיר אשר יש ביניהם מליץ א' יושר נשמע קולו בבואו אל החצר, קשרו קשר בוגדים כי יתחברו את אישים פועלי און ... לנהוג שררה על הציבור ולשאוף על עפר ארץ בראש דלים ותמצה כקן ידם את העניים האומללים“.

מרגולית באשולדיקט אין גורם זיין דעם דאזיקן חרפהדיקן צו-שטאַנד אויך די גייסטיקע מנהיגים — די רבנים. אַט וואָס ער שרײַבט וועגן זיי:

„אמרתי אלכה לי אל הגדולים ואדברה אותם, הלא המה הרבנים ... אך המה יחדיו שברו עול וגם אל רהבים פונים, ללכת אחר עצת התקיפים ושליטים אשר בעיר ולמקום אשר יהיה שמה הרוח שמה ילכו, להיות זרוע ומגן לנרגן ואומץ לחומץ ועוד הוא ביניהם כיתד לא נאמן שהכול תולין בו שנעשו הדברים בהסכמת אלוף עירם ... וישת ידו עם רשע לגדל ולחזק ידי עושי רשעה ומצדיק יגרע עיני השגחתו ... הלא המה דיינינו ושופטינו ומחוקקנו בכל מקומות מושבותם אשר ה' אמר עליהם זה יעצור בעמי ושלום ירדפו ... לא כן שופטינו ומחוקקנו כי

יראו חמס וריב בעיר והוא הפונה כמו רגע, ונוספו גם הם להחניף את העשירים ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע"¹⁷.

אויך אין דער פראַגער אויסגאַבע פֿון אור עולם גיט מרגולית אַ בייסיקע קריטיק פֿון די „האלופים והראשים אשר חטאת העם יאכלון“ און פֿון די רבנים „המשניאים את תורתם, נתנו חכמים עיניהם במחתם ונסכיהם, בעד ככר לחם מחניף ואומר לרשע צדיק כהלכה“...

די דאָזיקע שאַרפע אַבסערוואַציעס פֿון די סאַציאַלע פֿאַרהעלטע-נישן אין די קהילות האָט מרגולית מסתמא געזאַמלט בעת ער איז אַרומ-געפֿאַרן ווי אַ בעל-דרשן און ווען ער האָט פֿאַרנומען דעם אַמט פֿון אַ רב אין די פֿאַרשיידענע קהילות אין מזרח- און צענטראַל-פּוילן. דאָס זענען משמעות מסקנות פֿון אייגענער ביטערער דערפֿאַרונג. נישט קיין ווונדער דעריבער, וואָס ביי אַזאַ קריטישער אַינשטעלונג צו די מעשים פֿון די ראשי הקהל האָט מרגולית לאַנג אויף איין פּסאָרפנות נישט גע-קאַנט זיצן און איז ווי אַנדערע אויפֿקלערער און מוכיחים פֿון זיין דור געווען געצווונגען צו פֿירן אַ לעבן פֿון נע-זונד (זיבן מאָל לכל-הפחות האָט ער געביטן זיין וווינאַרט).

דער רויקסטער און גליקלעכסטער פּעריאָד אין זיין לעבן איז משמעות געווען דער פֿראַנקפֿורטער. אין דער דאָזיקער פּרינסישער שטאַט האָט ער געפֿונען אַ קרייז פֿון אויפֿגעקלערטע משכילים (ד״ר שלעזינגער א״א) וואָס זענען אים געווען גיכטיק נאַענט און אים אויך געהאַלפֿן אַרויסצוגעבן זיינע חיבורים¹⁸.

אין זיין וועלט-אַנשווינג איז יהודה לייב מרגולית געווען אין דער ייִדישער סביבָה אַ זון פֿון 18טן ראַציאָנאַליסטישן יאַרהונדערט. אין זיינע ספֿרים אַקצענטירט ער דעם באַדייט פֿון שכלדיקייט און וויסן פֿאַרן גייסטיקן און פֿראַקטישן לעבן פֿון ייִדישן מענטש. מיטן טיפֿן ווייטאַג שטעלט ער פֿעסט די אינטעלעקטועלע ירידה ביי יידן, וואָס האָבן אין אַמאַליקע דורות געהאַט גרויסע וויסנשאַפֿטלעך און „איצט האָט זיך אַפֿגעטאַן דער פּבּוֹד פֿון ישראל, מיר קוקן אויס אין די אויגן פֿון די פֿעלקער ווי אומוויסנדיקע און זענען געגליכן צו בהמות“¹⁹. ער איז אַ קאַנסערוואַטיווער ראַציאָנאַליסט, וואָס ביי אים איז נישטאַ קיין סתירה

צווישן אמונה און וויסנשאַפֿט. פֿאַרקערט, די וויסנשאַפֿט לייטערט די אמונה, וואָס זי פֿאַסט ער אויף שטרענג אַרטאָדאָקסיש אָן שום פּשרות און וויתורים (פֿון דאַנען נעמט זיך זײַן שאַרפֿע קריטיק פֿון מענדעל-סאַנס „יערוואַלעם“).

פֿון דאַנען שטאַמט אויך זײַן וואַרענונג צו די ליינער נישט צו ווענדן זיך צו דער גריכישער פֿילאָסאָפֿיע, נאָר צו שטילן זייער חשק צו חקירה בײַם רמב"ם, „און זײַנע שכנים“ ד"ה ייִדישע מיטלעלטערלעכע דענקער (אַן אויסנאַם, ווי דערמאַנט, מאַכט ער פֿאַרן רלב"ג).

מרגולית וויזט אַרויס אַ לפֿי-ערך ברייטע באַהאַוונטקייט אין דער מיטצײַטלערישער, אַבער בעיקר אין דער אַנטיקער פֿילאָסאָפֿישער און וויסנשאַפֿטלעכער ליטעראַטור. פֿון די גריכישע פֿילאָסאָפֿן ציטירט ער צום אַפֿטסטן אַריסטאָטעלעס²⁰, פֿלאַטאַנען²¹, סאַקראַטעס²² (אַריסטאָטעלן ציטירט ער טיילמאַל סתם ווי דעם „חוקר“). ער האָט אויך גע-קענט די קאַמעדיעס פֿון אַריסטאָפּאָנעס²³ (אַרוסטפּו), ער ברענגט אַן עפּיגראַם פֿון גאַלענוס²⁴, און ציטירט דאָס ווערק „דע סאַפּיענציאַ“ פֿון אַ מחבר, וואָס ער דערמאַנט נישט זײַן נאָמען און וועמען עס האָט זיך נישט אַינגעגעבן צו אידענטיפֿיצירן.

פֿון ייִדישע מחברים שעפט ער אַממיינסטן פֿון רמב"ם מס „מורה נבוכים“ („מי לנו גדול מהרמב"ם“)²⁵, ער ציטירט אויך ר' משה חיים לוצאַט²⁶, עזריה מן האַדומים²⁷, און אַנדערע, וועלכע מיר האָבן שוין אויבן דערמאַנט.

ווי אַ גרויסער פֿאַרערער פֿון סעדיה גאַון האָט מרגולית אויך אַפּגעדרוקט אין דער פּראָגער אויסגאַבע פֿון אור עולם ר' סעדיהס פּירוש על שיר השירים, וואָס עס האָט איבערזעצט פֿון אַראַבישן אַריגינאַל ר' יהודה סרוואַל און איז פֿאַרבליבן ביז אין זײַן צײַט אין מאָנר-סקריפּט, צו וועלכן ער האָט צוגעגעבן זײַנע אייגענע חידושים.

עס איז פּדאָי נאָך צו דערמאַנען אַז, בכדי צו פּאַפּולאַריזירן זײַנע אידייען וועגן עטיק צווישן דעם נישט-העברעיִשן ליינער-עולם, האָט ער פֿאַרעפֿנטלעכט אין אַ פֿאַרדײַטשמערישטן ייִדיש אַ קליינע זאַמלונג

א"נ אגרות מוסר (מאַראַלישע ברייבֿע), וואָס איר ערשטע אויסגאַבע איז דערשינען אין פֿראַנקפֿורט ד'אָדער אין 1800.

רעזומירנדיק אונדזער קורצע אָפּהאַנדלונג וועגן ר' יהודה לייב מרגולית דאַרף מען אונטערשטרייכן, אַז ער האָט מיט זיך פֿאַר-געשטעלט אַז אינטערעסאַנטע רבנישע פּערזענלעכקייט, אַ פּיאַנער פֿון דער קאַנסערוואַטיווער השכלה און אַ פֿאַרלויפֿער פֿון דעם טיפּ געביל-דעטע און אויפֿגעקלערטע רבנים, וואָס אין זײַן דור זענען זיי בײַ די פּוילישע ייִדן ניט געווען בנימצא. אין די דאָזיקע קהילות, וווּ ער איז געווען רב, האָט זײַן גײַסטיקע השפּעה זיכער איבערגעלאָזט שפורן בײַ די דאַמאַלט ווינציקע יחידים, וואָס האָבן געגאַרט נאָך וועלטלעכער בילדונג און עס איז זיי ענג געוואָרן אין דער וועלט פֿון ד' אמות של הלכה.

1) אויף דעם שער-בלעטל פֿון זײַן חיבור „זה ספר טוב ויפה“ (פֿראַנקפֿורט-אָדער 1770) רופֿט ער זיך „האברך ממה' יהודה לייב בן המופלג אשר זעליג מזבארוב. אין דער הסכמה צום ספֿר „קרוב ראשית“ פֿון דעם לעמבערגער מגיד מישרים ר' יוסף ווערט זבארעו אַנגעגעבן ווי דאָס אָפּשטאַם-אַרט פֿון מרגוליתן („יהודה לייב מרגולית מזבארוב, מכירו הייתי לשעבר“...).

2) אזוי ווערט אַנגעגעבן אויפֿן שער-בלאַט פֿון „קרוב ראשית“ („שהיה אב"ד בק"ק סחסטאוו וקאפּוטשניץ“). אַז ער איז געווען רב אין סוכאַסטאוו שרייבן אויך אין זייערע הסכמות אין דעם דערמאַנטן ספֿר דער לעמבערגער רב ר' מרדכי זאבֿ און דער ריישער רב ר' אהרן הלוי איטינגא.

3) אין די דערמאַנטע הסכמות צום קרבן ראשית ווערט וועגן זײַן רבנות אין סוכאַ-סטאוו און קאַפּיטשיניעץ גערעדט בלשון עבר. אין 1776 איז ער שוין געווען רב אין באַדזאַנאָוו: אויפֿן לעצטן בלעטל פֿון „בית מדות“ געפֿינט זיך אַ צושריפֿט: „נגמר בשלישי של פסח בחודש הראשון בשנה הראשונה כשבת המחבר על כסא הוראה בק"ק בוזנאָוו“, ד"ה אַז קיין באַדזאַנאָוו איז ער אַנגעקומען אין 1776. דער נאָמען פֿון דעם דאָזיקן שטעטל, וואָס ליגט צווישן פּלאָצק און ווישעגראַד, איז בײַ אַלע וואָס האָבן געשריבן וועגן י. ל. מרגולית פֿאַרגרייזט געוואָרן אויף בוסנאָוו. דער טעות נעמט זיך דערפֿון וואָס אין העברעיִש ווערט דער נאָמען באַדזאַנאָוו אין מרגוליתעס חיבורים אויסגעלייגט „בוזנאָוו“ (בוזנאָוו) און קיין איינער פֿון די מחברים האָט זיך נישט געגעבן די מי פּעסטצושטעלן, צי עס עקזיסטירט בכלל אַ מקום מיטן נאָמען בוסנאָוו. אַזאַ שטאַט איז בכלל אויף דער מאַפע נישט בנימצא.

ש. גוטמאן / אַמעריקאַנער ייִדישער קיבוץ אין פראַפּיל

- 4) אויפֿן שער-בלאַט פֿון „אור עולם“, וואָס איז אַרויס אין פראַג אין 1783 ווערט מרגולית נאָך טיטולירט אב"ד בק"ק בוננאוור.
- 5) אויפֿן שער-בלאַט פֿון „אגרת המליצה ומשפט לשון הקודש“ (נאָוידוואַר 1791) ווערט ער אנגערופֿן אב"ד דק"ק שעברשין. זיין זון אשר זעליג איז געווען זיין ממלא-מקום אין שעברעשין (זען שער-בלאַט פֿון „עצי עדן“, וווּ מיר לייענען: „חידושים מבו הרב המחבר אשר זעליג מרגלית אב"ד דק"ק שעברשין“), שפעטער געווען רב אין פרוזשענע (שער-בלאַט פֿון „טל אורות“ (פּפּד"א, 1811).
- 6) דאָ ווערט אויך בני איניקע מחברים ווי ישראל צינבערג („געשיכטע פֿון ליטע-ראַטור בני יידן“, באַנד 5, ז' 302), אין דער „יעוורייסקאַיאַ ענציקלאָפּעדיאַ (באַנד 10 ז' 618) געמאַכט אַ טעות „אַנשאַט פּלאַצק שרייבן זיי פּאַלאַצק. פֿון דעם טעקסט אויפֿן שער-בלאַט פֿון „עצי עדן“, וווּ עס זאָגט זיך: „ומשם (שעברעשין) נתקבל לרב אב"ד בק"ק פּלאַצק, אשר היתה לראש פינה לגליל מאזיה“ (מאַזאָויע אין העברעיִש), דרינגט בלי ספֿק אַרויס אַז דאָ האַנדלט זיך נישט וועגן פּאַלאַצק אין וויסרוסלאַנד. אין זיין קורצער געשיכטע פֿון פּאַלאַצק („פּלאַצק, בלעטלעך געשיכטע“, בוענאַס-אַירעס, 1945, ז' 174) גיט ד"ר יצחק שיפּער אַז, אַז הרב מרגולית איז געווען פּלאַצקער רב אין די יאָרן 1798-1805. ער ברענגט אָבער נישט קיין מקור־מדיקע באַווייזן דערויף.
- 7) לויט יצחק שיפּערן קומט אויך אויס אַז פֿון פּלאַצק האָט מען אים פֿאַרבעטן קיין פֿאַרנאַפּורט דאָדער אין 1805, וואָס איז נישט ריכטיק ווי מען קאָן זיך איבערצייגן פֿון שער-בלאַט פֿון „טל אורות“ (פּפּד"א, אַן דאַטע), וווּ עס שטייט בפֿירוּש: „ולפנים היה לרב אב"ד בכמה קהילות פּוּלין ובק"ק פּלאַצק ובק"ק לעסלא, ומשם נתקבל לרב אב"ד בק"ק פֿ"ט ד"א (פֿאַרנאַפּורט דאָדער)“. פֿון דער פֿעסטשטעלונג בני לוי לעווין („געשיכטע דער יודען אין אינאָוראַצלאָוו“ ז' 62, (דניטש), אַז אין 1800 איז ער געוואָרן פֿאַרבעטן קיין אינאָוראַצלאָוו און זיך דאָרט באַזעצט קאָן מען פֿעסטשטעלן דעם *terminus ad quem* פֿון זיין פּלאַצער רבנות, היינו דאָס יאָר 1800.
- 8) וולאַצלאָוועק האָט נישט צוגעלאָזט קיין יידן אויפֿן סמך פֿון איר פּריווילעגיע, דע נאָ טאַלעראַנדיס יודעיִס“ און ערשט די פּרייסישע אַקופּאַציע-מאַכט האָט אין 1802 אָפּגע-שאַפֿט אין איר אַקופּאַציע-געביט די אַנטי-ייִדישע פּריווילעגיעס, וואָס האָבן פֿאַשפּאַרט פֿאַר יידן דאָס באַזעצן זיך אין געוויסע שטעט. דערמיט איז געפֿאַלן די לעצטע באַריערע, און יידן האָבן זיך זינט דאַמאַלט באַזעצט אין וולאַצלאָוועק.
- 9) שמואל יוסף פֿון כנסת ישראל, וואַרשע, 1886, ז' 413.
- 10) „בית מדות“, פֿון דער דריטער קדמה: ... „ונקל להבין שגם שלימות העיון באַלקיות וצור המושכלות עולה בקנה אחד עם שלימות המדות“.
- 11) „בית מדות“, לד-לה: „ויש להתרחק אפילו ממקצת ספרים שחברו קצת מבני עמנו המתפלספים שהכביד עליהם עב טיט היוני ושתו ומצו את שמריו והפכו כל המלאכות למינות... והיותר מעקש דרכיים שבהם הוא הרלב"ג אשר עלה והשקה כל אנשים מן חמר מלא סכלות... רוח שקר בפיהם.“
- 12) „בית מדות“, לב: „ומתוך דברי הפתאים האלה יתחייב ח"ו להיות שהאמונה

- הנאמנה יותר מיחדת לשוגה ופתי מלאיש הנלבב יודע מדע בחכמה ... כאלו היתה החכמה מכחשת האמונה ח"ו והאדם יותר שיהי' חכם יבעט באמונה חלילה ...".
- 13) „עצי עדן“, יג: „ויש ענינים שאין בטבע השכל להשיגן בשום פנים, אבל שערי השגתו נעלים בפניו וכ"כ הכוזרי שידיעת עניני הבורא הם מחוץ לשכל האנושי“.
- 14) דאָרטן: „ואין צריך לומר זו שחלילה לאיש הישראלי לעמוד על דעתו במה שנראה לו עפי' ראיות השכל האנושי והחקירה לאמר כזו לי, להרוס יסודי התורה ולהפיל חומת הקבלה הנאמנה“.
- 15) „אור עולם“, פון דער הקדמה לחלק חכמת הטבע: „ועל היותר אתפלא על שר התורה, הרב המורה, בכל נפלאותיו אשר עשה לתורה ולתעודה ... מה עול מצא בחכמת הטבע אשר הניח אותה שכולה וגלמודה, רעה בעיניו לא יעדה והואיל הלך אחר הפלוסופיא אשר פרחח כאבק יעלה קורי ... כי כמה פלוסופים שקעה שמשם לעיניהם“; פון דער „פתיחה“, זייטן ט-יא.
- 16) „עצי עדן“, טו: „בילדותי קראתי הרבה מספרי העמים“; „בית מדות“ (שקלאוו, 1786), כא: „והנה אני עברתי משער לשער בספרי הפלוספי' ויודע אני בעצמי שלא נתוסף לי מהם שום יראה ואהבה“.
- 17) „בית מדות“, מא-מב.
- 18) הקדמה און רשימה פון פרענומעראנטן צום ספר „אור עולם“ (פראַגער אויסגאַבע, 1983).
- 19) „טל אורות“, ס: „ועתה גלה כבוד ישראל כי נואלנו בעיני העמים נחשבנו ככהמה בעיניהם נדמינו; דאָס זעלבע חזרט ער איבער אין „בית מדות“, כ.
- 20) „בית מדות“, לב: „עצי עדן“, יג: „טל אורות“, ד, מב, סט, ע: „אור עולם“, כב.
- 21) „טל אורות“, סג: „אור עולם“, כת.
- 22) „טל אורות“, נט, סט וכו'.
- 23) „טל אורות“, ס.
- 24) „בית מדות“, כד: „וכבר כתב החכם גאלינוס בספרו שתית סם המות קל מהדאגה“.
- 25) „עצי עדן“, יג. בכלל ציטירט ער אָפט דעם מורה נבוכים.
- 26) „טל אורות“, מג.
- 27) דאָרטן, סב.

נאַכוואַרט

אַלע עסייען און אָפּהאַנדלונגען אין בוך — אַ חוץ די פֿון דער
Vטער אָפטיילונג — זענען במשך די לעצטע 5-4 יאָר געוואָרן פֿאַר-
עפֿנטלעכט אין די צייטשריפֿטן: „דווקא“, „די צוקונפֿט“, „אויפֿן שוועל“,
„השבון“, „ייִדישע קולטור“, „פּראָבלעמען“, „דער וועקער“. זיי זענען
געוואָרן איבערגעאַרבעט, און אייניקע היפּשלעך געענדערט. די לעצטע
אָפטיילונג אין בוך: „אַ משפּחה אין פּוילן“, ווערט דאָ צום ערשטן מאל
פּובליקירט.

ביכער פֿון שױאל גוטמאָן

טראַדיציע און באַנייאונג (עסייען): פֿאַרלאַג מתנות: ניו-יאָרק 1967.

דער דרך פֿון שלום-עליכם-אינסטיטוט (א היסטאָרישער איבערבליק),
ניו-יאָרק 1972. אַרויסגעגעבן פֿון ש. ע. 5. א.

The Faith of Secular Jews Saul L. Goodman, Ktav Publishing, N. Y., 1976
(דער גלייבן פֿון וועלטלעכע יידן)

די אַנדערשקייט פֿון אַמעריקאַנער יידנטום תל-אַבֿיבֿ, פֿאַרלאַג י. ל.
פּרִיז, 1980.

די יאַרביכער פֿון שלום-עליכם פֿאַלק-אינסטיטוט, פֿאַר די יאָרן 1954,
1963, 1965 און 1986. (רעדאַגירט)

ביבליאָגראַפֿיע וועגן ש. גוטמאָן

אַפֿרים אויערבאַך, אין „טאַג-מאַרגן-זשורנאַל“, 6טן אויגוסט, 1967; יעקב
גלאַטשטיין, אין „אידישער קעמפֿער“, 21סטן יולי, 1967; ד״ר ש. מאַר-
גאַשעס, אין „טאַג-מאַרגן-זשורנאַל“, 7טן מאַי, 1967; ישראל עמיאט, אין
„פֿאַרווערטס“, 28סטן מאַי, 1967; קאַדיע מאַלאַדאַוסקי, אין „ש״ע
בולעטין“ נומער 117, 19טן מאַי 1967; ל. דאַמאַנקעוויטש, אין „אונזער
וואַרט“, פּאַריז, 3טן יאַנואַר, 1970; באַרווין פֿרענקעל, אין „אונזער
שטימע“ פּאַריז, 22סטן סעפטעמבער 1969; וואַלף יאַסני, אין „לעצטע
נייעס“, תל-אַבֿיבֿ; יודל מאַרק, אין „שלום-עליכם-בולעטין“ נומער 117
19טן מאַי, 1967; אַשר פען „אידישקייט אין אַמעריקע“, ניו-יאָרק, 1958,
זייטן 381-388; יעקב גלאַנץ, אין „דער וועג“, מעקסיקא, 1טן מאַרץ, 1974;
יהושוע ראַטענבערג, אין „וועקער“, ניו-יאָרק, מאַי-יוני, 1974; יודל מאַרק
„דער דרך פֿון ש״ע“, אינסטיטוט נ. י. 1972, זייטן 27-28; ד״ר סאַל ליפּציץ,
אין „לעצטע נייעס“, תל-אַבֿיבֿ, 10טן יוני, 1977; ס. שניאור, אין „חשבון“,
האַרבסט 1977, לאַס-אַנדזשעלעס; פּראַפֿעסאָר א. לערמער, אין
„צוקונפֿט“, סעפטעמבער, 1978; ד״ר אליהו שולמאַן, אין „קולטור און

דערציאונג, דעצעמבער 1960, ניו-יארק; יעקב לעשטשינסקי, דאס נאציאנאלע פנים פון גלות-יידנטום, 1952, זייטן 392-393; ד"ר העשיל קלעפפיש: „בני זיך“, נומער 20, זייטן 81-87, תל-אביב, 1982. אהרן טהארן: „אונזער צייט“ פֿעברואַר, 1981; אהרן טהארן: „פֿאַרווערטס“, 23סטן נאָו. 1980; זלמן שלאָסער: „חשבון“, פֿרילינג 1981, לאַס-אַנדזשע-לעס: מנחם שטערן: „אַלגעמיינער זשורנאַל“, 5טער יוני 1981; פֿראַפֿ סאַל ליפּצין: „יידישע צייטונג“, יאהאַנעסבורג, פֿעבר' 1981; בערל פֿרימער: „אידישער קעמפֿער“, 26סטן יוני 1981; פֿראַפֿ אַרטור לערמער: „צוקונפֿט“, מאַיי־יוני 1981.

Sol-Lipzin, in **Book in Review**, Oct. 1977, and in **Congress Monthly**, Dec. 1978; **The Jewish Monthly**, June, 1977; David M. Szonyi in **Jewish Press Features**, May, 1977; **Choice**, July-Aug. 1977; Maurice Tuchman, **Library Journal**, April 15, 1977; Zvi Yetiv, **The Jerusalem Post**, May 27, 1977; Chaim Rapahel, **Jewish Chronicle** (London), Dec. 30, 1977; Israel Feinstein, **The Jewish Journal of Sociology**, Dec. 1977, (London); Emanuel S. Goldsmith, **Jewish Frontier**, March, 1977; Meir Ben-Horin, **Judaism**, Fall, 1976; Judah Pilch, **Jewish Frontier**, June, 1973; Sarah Schmidt, **Judaism**, Fall, 1978; Max Rosenfeld, **Jewish Currents**, May 1978; Allan A. Warsen, **Detroit Jew. News**, Oct. 28/77; Amos Schaus. **Jewish Bookland**, April 1973.